

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 01 / ΜΑΪΟΣ 2019

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 01 / ΜΑΪΟΣ 2019 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ό Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Γερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ίωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καί 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τό περιοδικό ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἰστότοπο www.imlarisis.gr

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καί ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές
καὶ δέν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Γερώνυμος

7

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΗΝ ΕΜΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΟΜΟΛΟΓΕΙΤΕ

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ

*Άγιου Θεοδώρου Στουδίτου Λόγος Κατηχητικός
γιά τήν Ἁγία καί Μεγάλη Κυριακή τοῦ Πάσχα*

9

ΑΡΧΙΜ. ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ ΚΑΡΑΛΑΣΚΟΣ

Συνεραυζόμενοι

Ὁ ἑορτασμός τῆς Ἀναστάσεως στούς λόγους τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης

27

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΚΑΔΙΑΡΗΣ

Ἡ Ἀνάσταση στή Βυζαντινὴ Τέχνη

37

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΚΑΡΑΤΟΛΙΑΣ

Σαρακοστιανά καί Πασχαλιάτικα ἔθιμα τῆς Θεσσαλίας

57

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης Ἑαρινός καί Ἀναστάσιμος

71

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

*Σχόλιο στόν «Πεθαμένο καί τήν Ἀνάσταση»
τοῦ Νίκου-Γαβριήλ Πεντζίκη*

77

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

Μήνυμα Ἀναστάσεως

87

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΧΑΙΡΕΙ ΕΧΟΥΣΑ Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ

*Τό λείψανο τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου:
Ἐκθεση, ἀρπαγή, ἐπιστροφή*

89

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Τερός Ναός Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης
Ιστορική διαδρομή 15 αίωνων
103

ΔΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ
Ο Άγιος Αχίλλιος καί οί Άγιοι Μητροπολίτες Λαρίσης:
Εικονογραφικό διάγραμμα
145

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Ο Άγιος Αχίλλιος μέσα από τίς αίθουσες
του διαχρονικού Μουσείου Λαρίσας
161

ΜΕΡΟΣ Γ' ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
Συστατική έπιστολή καί Συμμαρτυρικό για τή χειροτονία ιερέα
171

Δρ ΜΙΧΑΗΛ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ
Ο Ιωάννης Πέζαρος (1749-1806) καί ή διδασκαλία των θρησκευτικων
στη Σχολή του Τυρνάβου
175

Δρ ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΣΠΑΝΟΣ
Οί συνέπειες της ελλείψεως Ιεράρχη για τήν Εκκλησία
καί τήν κοινωνία της Λαρίσας
183

Δρ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Περί της έριδος της Ιερᾶς Προσκομιδῆς
197

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ
Τά τυποβαφεία του Τυρνάβου:
Από τήν ιστορία καί τήν παράδοση, στην παραγωγή
211

ΜΕΡΟΣ Δ' ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ
*Ἡ δυτικοευρωπαϊκὴ ἐμπειρία στὶς σχέσεις Ἐκκλησίας-Κράτους:
Πρότυπο πρὸς μίμηση ἢ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ γιὰ τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα;*
227

ΜΟΣΧΟΣ ΛΑΓΚΟΥΒΑΡΔΟΣ
Εἰς ἐαυτόν
255

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ
*Ἐκκλησία-Κοινωνία-Ἄνθρωπος
Γιὰ μιὰ νέα πορεία*
265

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΛΕΣΗΣ
Ἡ στενὴ πύλη
275

ΜΕΡΟΣ Ε' ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΠΡΩΤ. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
Οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Ἀπεσταλμένου
283

ΑΡΧΙΜ. ΧΕΡΟΥΒΕΙΜ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ
«Πεντηκοστήν ἐορτάζομεν»
289

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
*Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ
καὶ ἐμεῖς, οἱ ἀτενίζοντες τὸ «Θαβώρ»*
295

ΑΡΧΙΜ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
Ἡ μεγάλη ἀγαπημένη
299

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

*Ἡ τοπική Ἐκκλησία:
Χρονολόγιο Νοεμβρίου 2018 - Ἀπριλίου 2019*
305

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
*Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθοδοξίας
στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν*
309

ΣΤΗΝ ΑΦΕΤΗΡΙΑ...

Πάντα ή έκδοση ενός νέου περιοδικού αντιμετωπίζει τήν πρόκληση νά αιτιολογήσει τήν ανάγκη πού επέβαλλε τόν σχεδιασμό, τήν κατάστροψη, τήν ύπαρξή του. Όταν μάλιστα ή νέα εμφάνιση τελεσιουργείται σέ καιρούς κρίσης καί παραπικρασμῶν στήν εύρύτερη κοινωνία, τότε ή προσπάθεια καθίσταται τόλμημα καί τά ἐρωτηματικά πολλαπλασιάζονται. Από τό «γιατί τό κάνουμε» μέχρι τό «πόσο θά άντέξει» κι από τό «πού στοχεύουμε» μέχρι τό «ποιοί ακολουθοῦν», ἴσως καί τό «ποιός πληρώνει», εἶναι λογισμοί ἄλλοτε πραγματικοί κι ἄλλοτε «Γαββωνίται». Κι ὅπως πολύ καλά ξέρουμε ἀπό τήν ἀσκητική τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ πόλεμος τῶν λογισμῶν εἶναι ὁ πῶς βασανιστικός, ἀλλά καί ὁ πῶς καταλυτικός γιά τήν ἀνέλιξη τῆς ψυχῆς ἀγῶνας!

Ξεκινᾶμε, λοιπόν, τήν προσπάθεια ἔχοντας διαπιστώσει τήν ἔλλειψη. Ποια ἔλλειψη; Τήν ἔλλειψη ενός βήματος διαλόγου Ἐκκλησίας καί Κοινωνίας. Τήν ἔλλειψη ενός διαύλου ἀμφίδρομης πληροφόρησης πέρα καί πάνω ἀπό τετριμμένα, δεδομένα ἤ καί βεβαιότητες. Στήν ἐποχή μας πλειοψηφοῦν ἐκεῖνοι πού θεωροῦν πῶς τά γνωρίζουν ὅλα, πιστεύουν πῶς κατέχουν τό πλήρωμα τῆς ἀλήθειας καί ἐπιχειροῦν νά χειραγωγήσουν καί ἄλλους στίς δικές τους θεωρήσεις καί πιστεύματα. Μικρονοϊκές ἀντιλήψεις καί ἰδεολογικές ἀγκυλώσεις ἀπό ἱστορικές συγκυρίες καί καιρικές περιστάσεις τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀκόμη ἀβάστακτη κληρονομιά, πού ή κοινωνία μας γιά νά τήν ἀποφεύγει προτιμᾷ εἴτε τήν ἄγνοια, εἴτε τήν ἐπιπολαιότητα, εἴτε τήν προχειρότητα. Ὅλα αὐτά ἔχουν κουράσει, ἰδίως ἐν ὄψει τοῦ συστηματικά ξύλινου κοιμηματικοῦ λόγου πού ἐκφέρεται ὡς παράλληλος μονόλογος, ἀκόμη καί μέσα στόν κατ' ἐξοχή χῶρο διαλόγου, τό Κοινοβούλιο, ὅπου οἱ διεκδικητές τῆς ἐξουσίας, κι ὄχι τῆς ἀλήθειας, κονταροχτυπιοῦνται μέ ὄρους ἀνθρωποφαγίας. Ἐτσι ἀποθαρρύνονται οἱ καλοπροαίρετοι ἀναζητητές, σπανίζουν οἱ ὁλοκληρωμένες, οἱ οὐσιαστικές, οἱ μετά λόγου γνώσεως συζητήσεις, καί κυρίως, δέν ἀναδεικνύονται τά συμπεράσματα ἀπό αὐτές. Εἶναι πλέον καιρός νά ὠρμάσουμε, νά βάλουμε «τόν δάκτυλον ἐπὶ τόν τύπον τῶν ἥλων» καί νά πάψουμε ἀπλῶς νά θρηνοῦμε ὡς ἄλλοι Ἱερεῖες πάνω ἀπό κοινωνικά χαλάσματα καί κακῶς κείμενα, στοχοποιώντας πάντα τόν ὅποιον ἄλλο καί μεταθέτοντας ἐπιμελῶς εὐθύνες.

Συνάμα διαπιστώνουμε τή δυνατότητα. Ἡ πόλη τῆς Λάρισας διαθέτει ἐκπληκτικό ἐπιστημονικό δυναμικό, ἔχει καταρτισμένους ἀνθρώπους μέ ὁράματα καί ἀναζητήσεις. Φιλοδοξοῦμε νά γίνουμε τό βῆμα ἐκφρασης ὅλων τους,

ἀκόμη κι ἂν ἀποτυπωθοῦν διαφωνίες. Ἀλλοίμονό μας, ἂν κυριαρχεῖ ἡ μονοφωνία. Ὁ Χριστός μας δέν κήρυττε μόνο, διαλεγόταν κιόλας, ἢ μᾶλλον προκαλοῦσε μέ τά ὅσα ἔλεγε καί ἔπραττε, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά ἀπεκδυθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καί ἔτσι νά τοῦ ἀποκαλυφθεῖ ὁ Θεός. Ἐπιθυμοῦμε, λοιπόν, νά στρατεύσουμε τούς «δυναμένους χωρεῖν», σέ μιά μαχητική στρατεία ἀφύπνισης συνειδήσεων, διατύπωσης προκλήσεων καί προσφοράς ἀφορμῶν γιά σκέψη.

Μιά μικρή παρατήρηση. Ὅταν ὁ Χριστός μας ἀποχαιρετοῦσε τούς μαθητές πρὶν ἀπό τήν Ἑνδοξη Ἀνάληψή Του, τούς ξεκαθάρισε τήν ἀποστολή τους καί συνάμα διευκρίνισε τόν λόγο ὑπαρξης τῆς Ἐκκλησίας. Εἶπε: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτούς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν» (Ματθ. κβ', 19). Αὐτό τό «μαθητεύσατε» δέν σημαίνει ἀπλῶς «κάντε μαθητές σας», ἀλλά «ἐκχριστιανίστε». Τοῦτο τό καταλαβαίνουμε ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι «χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τούς μαθητάς Χριστιανούς» (Πραξ. ια', 26), δηλαδή αὐτοὶ πού μέχρι τότε ὀνομάζονταν *μαθητές*, στήν Ἀντιόχεια μετονομάστηκαν *Χριστιανοί*. Καί πῶς ἐκχριστιανίζεται ὁ κόσμος; «Βαπτίζοντες... διδάσκοντες», εἶναι ἡ ἐντολή πρὸς τούς Ἀποστόλους καί τούς διαδόχους τους. Δηλαδή, μέ τά Μυστήρια καί τό Κήρυγμα. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι φιλόανθρωπη, ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἔχει προνοιακές δομές καί ἐπιτελεῖ κοινωνικό ἔργο. Εἶναι φιλόανθρωπη κυρίως ἐπειδὴ καθιστᾷ γνωστή τήν ἀλήθεια τοῦ φιλόανθρωπου Θεοῦ στόν κάθε ἄνθρωπο μέ τήν τέλεση τοῦ Μυστηρίων καί τήν προσφορά τοῦ Λόγου. Γι' αὐτό καί ἡ ἔκδοσι ἑνός ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ ἔρχεται πάντα νά ὑπηρετήσῃ τήν ἀκροτελεύτια ἐντολή τοῦ Χριστοῦ πρὸς τούς Μαθητές Του γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου.

Τό λοιπόν, πρῶτα ὁ Θεός ξεκινᾷμε. Στρωτή μετάνοια στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, τόν Σταυρό μας καί προχωρᾷμε...

Καλή ἀντάμωσι μέ ὅλους!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

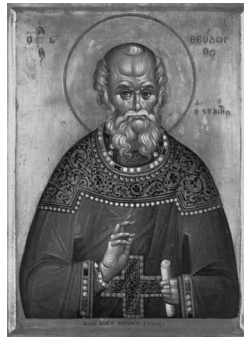
Τὴν ἐμὴν Ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε

* * *

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ

Λόγος Κατηχητικός γιὰ τὴν Ἁγία
καὶ Μεγάλη Κυριακὴ τοῦ Πάσχα

Εἰσαγωγή

Ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολι τό 759 μ.Χ. ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια. Ὁ πατέρας του ὀνομαζόταν Φωτεινός καὶ ἡ μητέρα του Θεοκτίστη. Ὁ ἀδελφός τῆς μητέρας του, Πλάτων, ἦταν ἀνώτατος κρατικός ἀξιωματοῦχος, ἀργότερα ὅμως ἔγινε μοναχός στή Μονή Συμβόλων τῆς Βιθυνίας καὶ ἔπεισε ὅλη τὴν οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρου νά ἀκολουθήσουν τὴ μοναχικὴ ζωὴ, ὑπὸ τὴν πνευματικὴ καθοδήγησι τοῦ Πλάτωνος. Ἡ οἰκογένεια ἀρχικῶς ἀσκήθηκε στή Μονὴ τοῦ Σακκουδίου, ἐνῶ ὁ Πλάτων

έλαβε μέρος στην Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας τό 787.

Ο ἅγιος Θεόδωρος επέκρινε ἔντονα τόν δεύτερο γάμο τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΣΤ΄ μέ τί Θεοδότη καί γιά τόν λόγο αὐτό ὑπέστη διωγμούς. Ἡ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία προσέφερε στόν Θεόδωρο Στουδίτη τήν ἀρχαία Μονή τοῦ Στουδίου, ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γιά νά τήν ἀναδιοργανώσει. Τό 806 ὁ ἀδελφός τοῦ Θεοδώρου, Ἰωσήφ, ἐξελέγη Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Τό 815 ὁ Θεόδωρος ἀντέδρασε ἔντονα κατά τήν ἑναρξη τῆς νέας εἰκονομαχίας καί στόν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε΄ τόν Ἀρμένιο, καί γι' αὐτό ἐξορίστηκε στή Βιθυνία, ὅπου καί ἐκοιμήθη τό 826. Συνέγραψε δύο σειρές κατηχήσεων, ποιήματα, ἐπιστολές καί θεολογικά κείμενα. Ὁ βασικός βίος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἔχει γραφεί ἀπό τόν μοναχό Μιχαήλ τόν Στουδίτη, καί εἶναι ἐκδεδομένος στήν PG (Patrologia Graeca), τόμος 99, καί εἶναι μία ἀκριβής καταγραφή τῶν πιό σημαντικῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς του.

Ο ἅγιος Θεόδωρος συνέθεσε διάφορες ὁμιλίες, ἐκ τῶν ὁποίων καί ὁμιλία πρὸς τό *Πάσχα*, ἡ ὁποία εἶναι πολύ ἀξιόλογο ἐγκωμιαστικό κείμενο, πού ἀναλύει τί θεολογική σημασία τῆς ἐορτῆς καί παρέχει στήν ἔρευνα καί στό χριστεπώνυμο πλήρωμα τίς βασικές παραμέτρους τῆς σπουδαίας ἐορτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, προκεμένου ὁ πιστός νά καταστεῖ μέτοχος τῆς χάριτος, πού ἀφθονη παρέχει ἡ Ἐκκλησία σέ ὅλους ὅσοι μετέχουν μέ καθαρά καρδιά στό πάθος τοῦ Κυρίου.

Ὁ κάτωθι Κατηχητικός λόγος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἀνήκει στήν μεγάλη σειρά τῶν «Κατηχήσεων» του, οἱ ὁποῖες ἀπευθύνονται στούς μοναχοὺς τῆς Μονῆς Στουδίου. Οἱ «Κατηχήσεις» χωρίζονται σέ δύο κατηγορίες: στίς «μικρές», οἱ ὁποῖες δέν ἔχουν ἀκόμη πλήρως ἐκδοθεῖ, καί στίς «μεγάλες», οἱ ὁποῖες εἶναι προσπιτές μόνο σέ μία ἔκδοση τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, τοῦ Ἀθανασίου Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Ὅπως διαπιστώνει ὁ ἀναγνώστης, στήν πραγματικότητα ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἀφορμᾶται καί σχολιάζει τόν γνωστό κατηχητικό λόγο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὡστόσο, ὁ ἅγιος Θεόδωρος προεκτείνει ἐδῶ τίς σκέψεις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί τονίζει περισσότερο τί λυτρωτική πλευρά τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου.

Ὁ παρῶν λόγος ἐκφωνήθηκε προφανῶς κατά τί διάρκεια τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, ὅταν ὁ ἅγιος Θεόδωρος βρισκόταν ἀκόμη στή Μονή Στουδίου καί πρὶν ἐξοριστεῖ ἀπό τοὺς εἰκονομάχους. Ὁ λόγος αὐτός (PG 99, στ. 709-720) γιά πρώτη φορά μεταφράζεται καί ἐρμηνεύεται στή νεοελληνική γλῶσσα μέ σχετικά καταποτιστικά σχόλια. Καμία δέ παρέμβαση δέν γίνεται στό ἀρχαῖο κείμενο.

**Λόγος κατηχητικός
τῇ ἀγίᾳ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα.**

1.

Τί τοῦτο, ἀδελφοὶ ἀγαπῆτοὶ καὶ φιλέοργοι καὶ φιλόχριστοι; τίς ἡ τοσαύτη λαμπροφορία; τίς ἡ τοσαύτη φωταγωγία καὶ θυμῆδία; τί τὸ καταστράψαν οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν; τί τὸ καταγλαῖσαν τὴν οἰκουμένην; τί τὸ παρασκευάσαν τοσαύτην γενέσθαι ἡδονὴν καὶ φαιδρότητα; Χθὲς ἐν ἀθυμίᾳ, καὶ σήμερον ἐν εὐθυμίᾳ· χθὲς ἐν κατηφείᾳ, καὶ σήμερον ἐν φαιδρότητι· χθὲς ἐν ὀλολυγμοῖς, καὶ σήμερον ἐν ἀλαλαγμοῖς. Ἐρωτᾷς τί τούτων τὸ αἷτιον, καὶ τί τὸ παρασκευάσαν γενέσθαι τοσαύτην χαρὰν καὶ λαμπρότητα; Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἅπας ὁ κόσμος ἠγαλιάσατο. Κατήργησε τῷ ζωοποιῷ αὐτοῦ θανάτῳ τὸν θάνατον, καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ ἅδῃ τῶν δεσμῶν ἀπελύθησαν· ἠνέψξε τὸν παράδεισον, καὶ πᾶσιν αὐτὸν εἰσπικτὸν ἀπειργάσατο. Ὡ βάθος μὴ νοοῦμενον! Ὡ ὕψος μὴ μετροῦμενον! Ὡ μυστηρίου φρικτοῦ, νοδὸς δύναιμι ὑπερβαίνοντος! Ὑμνοῦσιν ἄγγελοι τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν ἐπευφραίνόμενοι. Προφῆται χαίρουσι τὰς οἰκείας προρρήσεις πληρουμένας θεώμενοι. Πᾶσα ἡ κτίσις συνορτάζει. Ἡύγασε γὰρ αὐτῇ ἡμέρᾳ σωτήριος, ἔλαμψε πάλιν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος. Τίς τοίνυν ἀξίως τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἡμέρας τὴν χάριν ἐξυμνήσει; Τίς μεγαλοπρεπῶς τοῦ τοσούτου μυστηρίου ἐκθειάσῃ τὴν δύναμιν; τίς ἕτερος, ἢ ὁ χρυσοῦς ἡμῶν Πατὴρ Ἰωάννης, ὁ διαπρύσιος καὶ μεγαλοφώνατος κήρυξ, ὁ τῆς οἰκουμένης διαφανέστατος καὶ λαμπρότατος φωστήρ, καὶ ἀληθινὸς ποιμὴν καὶ διδάσκαλος, ὁ τῶν ψυχῶν εὐφυνέστατος καὶ δοκιμώτατος ἱατρός, ὁ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐγγυητὴς ἀξιόχρεως, ὁ ὑπὲρ τὸν Νεῖλον ποταμὸν ῥέων τὰ χρυσόρρειθρα νάματα, ὁ χρυσοῦς καὶ χρυσόγλωσσος καὶ χρυσόστομος; οὗτος ἐκθειάζεται καὶ ἀνυμνεῖται καὶ κροτεῖται τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν καὶ τούτου χάριν, ὡς οἷόν τε διὰ βραχέων συντετμημένων λόγων ἐξαγγελλέτω· ἀλλ' ὁ μὲν ἔτοιμός ἐστιν, ὡς τοῦ λόγου ῥήτωρ ποικίλος, καὶ σάλπιγξ μεγαλοφωνάτι τοῦ Πνεύματος· ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸ ἀκούειν τούτου ἐτοιμώτεροι γενώμεθα καὶ προσεκτικώτεροι, ἵν' εἰδωμέν οἷα ἡμῖν ἐπαγγέλλεται ὁ μετανοίας κήρυξ ὁ δευτερός. Διὸ ἀκούσατε.

Ἀρχὴ τοῦ Χρυσοστόμου

2.

Εἴ τις εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος, ἀπολαυέτω ταύτης τῆς καλῆς πανηγύρεως •
εἴ τις δοῦλος εὐγνώμων, εἰσελθέτω χαίρων εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου αὐτοῦ •
εἴ τις ἔκαμε νηστεύων, ἀπολαβέτω νῦν τὸ δινάριον • εἴ τις ἀπὸ πρώτης ὥρας

εὐργάσατο, δεχέσθω νῦν τὸ δίκαιον ὄφλημα • εἴ τις μετὰ τὴν τρίτην ἦλθεν, εὐχαριστῶν ἐορτάσοι • εἴ τις περὶ τὴν ἔκτην ἦλθεν, μηδὲν ἀμφιβαλέτω, καὶ γὰρ οὐδὲν ζημιούται • εἴ τις ὑστέρησεν εἰς τὴν ἐννάτην, προσέλθοι μηδὲν ἐνδοιάζων • εἴ τις μόνον ἔφθασε τὴν ἐνδεκάτην, προσέλθοι καὶ αὐτὸς μηδὲν ἐνδοιάζων • φιλότιμος γὰρ ὢν ὁ Δεσπότης, δέχεται τὸν ἔσχατον καθάπερ τὸν πρῶτον • ἀναπαύει τὸν τῆς ἐνδεκάτης, ὡς τὸν ἐργασάμενον ἀπὸ τῆς πρώτης • καὶ τὸν ὕστερον ἐλεεῖ, καὶ τὸν πρῶτον θεραπεύει • κἀκεῖνῳ δίδωσι, καὶ τούτῳ χαρίζεται • καὶ τὰ ἔργα δέχεται, καὶ τὴν γνώμην ἀσπάζεται • καὶ τὴν πρᾶξιν τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ. Οὐκοῦν εἰσέλθετε πάντες εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου ἡμῶν • καὶ πρῶτοι καὶ δεύτεροι τὸν μισθὸν ἀπολάβετε • πλούσιοι καὶ πέννιες, μετ' ἀλλήλων χορεύσατε • ἐγκρατεῖς καὶ ῥᾴθυμοι, τὴν ἡμέραν τιμίσατε • νηστεύσαντες καὶ μὴ νηστεύσαντες, εὐφρανθήτε σήμερον • ἡ τράπεζα γέμει, τρυφήσατε πάντες • ὁ μόσχος πολὺς, μηδεὶς ἐξέλθοι πεινῶν • πάντες ἀπολαύσατε τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος • μηδεὶς θρηνεῖτω πενίαν, ἐφάνη γὰρ ἡ κοινὴ βασιλεία • μηδεὶς ὀδυρέσθω τὰ πταίσματα, συγγνώμην γὰρ ἀπὸ τοῦ τάφου ἀνέτειλεν • μηδεὶς φοβείσθω τὸν θάνατον, ἡλευθέρωσεν γὰρ ἡμᾶς ὁ τοῦ Σωτῆρος θάνατος • ἔσβησεν αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενος • ἐκώλυσε τὸν ἄδην ὁ κατελθὼν εἰς τὸν ἄδην • ἐπίκραθεν αὐτὸν γευσάμενον τῆς σαρκὸς αὐτοῦ • καὶ τοῦτο προλαβὼν Ἡσαΐας, ἐβόησεν • Ὁ ἄδης, φησὶν, ἐπικράνηθι, συναντήσας σοὶ κάτω • ἐπικράνηθι, καὶ γὰρ ἐνεκρώθη • ἐπικράνηθι, καὶ γὰρ ἐνεπαίχθη • ἔλαβε σῶμα, καὶ Θεῷ περιέτυχεν • [ἔλαβε γῆν, καὶ συνήντησεν οὐρανῷ.] ἔλαβεν ὅπερ ἔβλεπεν, καὶ πέπτωκεν ὅθεν οὐκ ἔβλεπεν. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδην, τὸ νίκος; Ἀνέστη Χριστός, καὶ πεπτώκασι δαίμονες • ἀνέστη Χριστός, καὶ χαίρουσιν ἄγγελοι • ἀνέστη Χριστός, καὶ ζωὴ πολιτεύεται • ἀνέστη Χριστός, καὶ νεκρὸς οὐδεὶς ἐπὶ μνήματος. Χριστὸς γὰρ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο • Κύριος ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, καὶ μετ' αὐτοῦ πολὺς ὄχλος ἁγίων. Ἐορτάσωμεν ἡδέως τε καὶ σωφρόνως • αὕτη γὰρ ἀληθῶς ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος • ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ • κηρύζωμεν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν, μᾶλλον δὲ τὴν ἡμετέραν βοήσωμεν σωτηρίαν • κηρύζωμεν τῆς σωτηρίου ἡμέρας τὴν ὑπόμνησιν • κηρύζωμεν τὴν νέκρωσιν τοῦ διαβόλου, τὴν τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων αἰχμαλωσίαν, τὴν τῶν Χριστιανῶν σωτηρίαν, τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν • διὰ γὰρ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ σβέννυται μὲν γέεννα πυρός, σκώληξ ὁ ἀκοίμητος τελευτᾷ, ἄδης ταράττεται, πενθεῖ διάβολος, ἁμαρτία νεκροῦται, πνεύματα πονηρὰ διώκονται, οἱ ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνατρέχουσιν, οἱ ἐν τῷ ἄδῃ ἐλευθεροῦνται τῶν δεσμῶν τοῦ διαβόλου, καὶ Θεῷ

προσφεύγοντες λέγουσι τῷ διαβόλῳ • Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος;

3.

Αἴτιος δὲ ἡμῖν τῆς θείας ἐορτῆς καὶ πανηγύρεως ὁ Χριστός, ὁ καὶ πάντων ἡμῖν τῶν καλῶν πρόξενος • οὗτος γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν • οὗτος καὶ νῦν ἀπολλυμένους ἔσωσεν, νεκρωθέντας ἐζώωσεν, καὶ τῆς τοῦ διαβόλου τυραννίδος ἀφείλετο • οὗτος δούλους ὄντας ἡμᾶς τῆς ἁμαρτίας, ἐλευθέρους ἀνέδειξεν, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον • Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα • ἐφ' οἷς ἄξιον καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν • Τί ἀνταποδώσομεν τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν; ὁ Θεὸς ὁ μονογενής, ἄνθρωπος, δι' ἡμᾶς γενέσθαι εὐδόκησεν, καὶ γέγονεν ὑπὸ νόμου μέχρι θανάτου, ἵνα ἡμᾶς αἰωνίου θανάτου ῥύσεται δούλου μορφῇ ἐνεδύσατο ὁ τῶν ἀγγέλων Κύριος • σάρκα προσελάβετο ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ἄνθρωπος ἐφαινότο ὁ σύμμορφος καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρί • καὶ ταῦτα ὑπέμεινεν ἵνα ἡμᾶς καὶ τῆς ἀδίκου δουλείας ἐξέλῃται, καὶ τῆς ἀτιμίας λυτρώσεται • διὰ τοῦτο ἠνέσχετο σαρκὶ ὁ τῆς ζωῆς ἀρχηγός • διὰ τοῦτο καὶ ἐτάφη τῆς ἀθανασίας ἡ πηγὴ, ἵνα τοῖς θνητοῖς αἰετῶς χαρίσεται ζωὴν • καὶ παρὶν μὲν ἐπὶ τῆς γῆς εὐεργετῶν, καὶ ἰώμενος πάντα τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, ἀναξίας δὲ ὑπὸ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων ὑπολαμβάνει τὰς ἀμοιβάς • ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ πολλὴν ἀγαθότητα λεπτοῦς ἐκαθάρισεν, τυφλοῖς τὸ βλέπειν ἐχαρίσατο, ἀσθενούντας ἐθεράπευσεν, δαίμονας ἀπίλασεν, τὸν Λάζαρον τετραήμερον ἐκ τῶν νεκρῶν ἤγειρεν, καὶ ἐκ πέντε ἄρτων πεντακισχίλους ἐχόρτασεν • ἐπὶ θαλάσσης περιεπάτησεν, τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μετέβαλεν, τὴν αἰμορροοῦσαν ἰάσατο, τὴν θυγατέρα τοῦ ἀρχισυναγώγου θανοῦσαν ἐζωοποίησεν • Ἰουδαῖοι δὲ ὑπὸ φθόνου καὶ βασκανίας κινηθέντες, ποτὲ μὲν ἐλίθαζον αὐτόν, ποτὲ δὲ κατακρημνίζειν ἐπειρῶντο, τελευταῖον δὲ καὶ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἤγαγον.

4.

Ἄλλ' ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς οὐκ ἐμμήσατο τῶν βλασφημῶν Ἰουδαίων τὴν κακίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν νῶτον ἐδίδου εἰς μάστιγας κατὰ τὸν προφήτην, καὶ τὰς σιαγόνας αὐτοῦ εἰς ῥαπίσματα, καὶ οὐκ ἀπέστρεψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπτυσμάτων • καὶ τὸ τελευταῖον, ὥς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἄφωνος, οὐκ ἀντιτασσόμενος, οὐκ ἀντιλέγων • βλασφημούμενος οὐκ ἀντελιδόρει, πάσχων οὐκ

ἡπεῖλει, παρεδίδου δὲ ἑαυτὸν τῷ κρίνοντι • οὐ γὰρ ἦλθεν ἐπὶ τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ κολάσαι καὶ τιμωρήσασθαι τοὺς ἀπίστους, ἀλλ' ἠθέλησεν διὰ μακροθυμίας ὁδηγεῖν τοὺς πεπλανημένους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν • καὶ μάθε τοῦ Κυρίου τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν χρηστότητα τὴν μεγάλην • ἐβλασφήμουν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἔλεγον • Δαμόνιον ἔχεις • ὁ δὲ Κύριος μακρόθυμος ὢν, τοὺς δαίμονας ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπήλυνεν • Ἰουδαῖοι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐνέπτυον, αὐτὸς δὲ τοὺς τυφλοὺς αὐτῶν ἐθεράπευεν • Ἰουδαῖοι τὸν Χριστὸν ἐλίθαιζον, ὁ δὲ Χριστὸς τοῖς χολοῖς αὐτῶν τὸ βαδίζειν ἐχαρίζετο • καὶ δι' ὅλου διετέλεσεν εὐεργετῶν τοὺς ὑβρίζοντας καὶ ἀντὶ κακῶν ἀγαθὰ δωροῦμενος τοῖς ἀχαρίστοις ἐκείνοις καὶ μισαροῖς ἀνθρώποις • ἀνεξικákως δὲ φέρων τὰς λοιδορίας, ἴσως καὶ ἀσθενὴς ἐνομίζετο ὁ ὑπὸ ἀγγέλων δορυφορούμενος.

5.

Καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγοντες δόξωμεν μικῶναι τὸν λόγον, ἔλθωμεν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ κεφάλαια τῶν πραγμάτων • τέλος οὖν ἦγετο ἐπὶ τὸν σταυρὸν καὶ θάνατον ὁ τῆς δόξης βασιλεὺς, καὶ προσίλωτο τῷ ξύλῳ ὁ ὑπὸ τῶν Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ ἀνυμνούμενος, καὶ ὑπὸ πασῶν δυνάμεων τε καὶ ἀγγέλων προσκυνούμενος • ταῦτα πραέως ὑπέμεινέ τε καὶ ἔπασχεν, ἡμῖν ὑπογραμμὸν παρέχων, καὶ διδάσκαλος ἐπιεικειᾶς γινόμενος • διὰ τοῦτο οὖν καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν γενναίως φέρειν τὰς τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων ἀπειλὰς • ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμασθεὶς μείζονα ἔργα καὶ πλείονα θαύματα ἐνεδείξατο, ἵνα ἂν οὕτως παύσῃ τῶν θεοστυγῶν τὴν μανίαν, ὥστε μὴ ἔχειν αὐτοὺς πρόφασιν τῆς ἀπιστίας, μίτε λέγειν ὅτι Ψιλὸν ἄνθρωπον ἐσταυρώσαμεν • πρῶτον μὲν οὖν ἠνέσχετο ὁ Χριστὸς σταυρωθῆναι, καὶ εἰς τὸν ἀέρα ἀρθῆναι, ἵνα τοὺς ἐν τῷ ἀέρι δαίμονας φυγαδεύσῃ • ἐκρεμάσθη ἐπὶ ξύλου, ἵνα τὴν πάλαι διὰ ξύλου προσγενομένην τοῖς ἀνθρώποις ἁμαρτίαν ἰάσῃται • ἐνύγη καὶ λόγχῃ τὴν πλευράν, διὰ τὴν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Ἀδὰμ ληφθεῖσαν γυναῖκα • ἐπειδὴ γὰρ ὁ ὄφεις τὴν Εὐὰν ἠπάτησεν, ἡ δὲ Εὐὰ τὸν Ἀδὰμ παραβῆναι παρεσκεύασεν, ἐξῆλθεν δὴ ἀπόφασις κατὰ τῶν ἀμφοτέρων. Καὶ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. Διὰ τοῦτο τιτρώσκεται ἡ πλευρά, ἵνα μάθωμεν ὅτι οὐ μόνον ἀνδράσιν ἠνεγκε σωτηρίαν τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ γυναῖξί • Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὐὰ • καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας τῆς ἁγίας Μαρίας • αὕτη γὰρ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν ἐτεκνώσατο, οὐκ ἀνδρὶ συνελθοῦσα, ὥς Ἡσαΐας μαρτυρεῖ, ἀλλὰ Πνεύματος ἁγίου ἐπισκιάσει, καθὼς ὁ Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος εὐηγγελίσαστο • διὰ ταύτην οὖν τὴν

πρόφασιν καὶ ἡ πλευρὰ πλήσσεται τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καὶ τὰ προειρημένα οἰκονομηθῇ, καὶ τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος κηρυχθῇ, καὶ ἡ χάρις ἡ μέλουσα λάμπῃ • πηγάζει γὰρ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Χριστοῦ, ἵνα καὶ τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τῆς ἁμαρτίας ἀπαλειφῇ, καὶ τῷ αἵματι αὐτοῦ καθαρισθῶμεν, καὶ τὸν παράδεισον ἀπολάβωμεν.

6.

ὦ μυστηρίου μεγάλου! Μετενόησεν ὁ ληστής • χρεῖα ἦν ὕδατος ἵνα βαπτισθῇ • ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκρέματο • οὐκ ἦν ἕτερος τόπος βαπτίσματος, οὐ πηγὴ, οὐ λίμνη, οὐκ ὄμβρος, οὐχ ὁ τὴν μυσταγωγίαν ἐπιτελῶν • πάντες γὰρ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων ἔφυγον οἱ μαθηταί • ἀλλ' οὐκ ἠπόρησεν ὁ Ἰησοῦς ναμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ σταυροῦ κρεμáμενος, δημιουργὸς ὑδάτων γέγονε • ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἷόν τε ἦν εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τὸν ληστὴν δίχα βαπτίσματος, αἷμα καὶ ὕδωρ προσήκατο τῆς νυγείσης αὐτοῦ πλευρᾶς ὁ Σωτὴρ, ἵνα αὐτὸν ληστὴν ἐλευθερώσῃ τῶν ἐπιτημένων κακῶν, καὶ τὸ αἷμα λύτρον ἀποδείξῃ γενόμενον τῶν εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἐχόντων • Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς κάθαρσιν, πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καθάρισον γέγονε πάντων ὁμοῦ Χριστιανῶν; Ἐὰν οὖν εἴπῃ σοί τις τῶν ἀπίστων, Διὰ τί ἐσταυρώθῃ ὁ Χριστός; εἰπὲ αὐτῷ, Ἵνα σταυρώσῃ τὸν διάβολον • ἐὰν εἴπῃ σοι, Διὰ τί ἐκρεμάσθῃ ἐπὶ ξύλου; εἰπὲ αὐτῷ, Ἵνα τὰς ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἐκριζώσῃ τοῦ Ἀδάμ • ἐκεῖνος γὰρ στένειν καὶ τρέμειν κατεδικάσθῃ καὶ τριβόλους γεωργεῖν • Ἰησοῦς οὖν φιλόανθρωπος ὢν, καὶ τοῦ ἰδίου πλάσματος θέλων προνοήσασθαι, πάντα ὑπέστη δι' ἡμᾶς, ἵνα ἡμεῖς τῆς καταδίκης ἐλευθερωθῶμεν • ὥσπερ γὰρ ἐγεννήθῃ ὑπὸ γυναικός, ἵνα τὴν ἐκ γυναικὸς προσγενομένην ἁμαρτίαν τοῖς ἀνθρώποις ἀπαλειφῇ, οὕτως καὶ ταῖς ἀκάνθαις στεφανοῦται, ἵνα τὴν κακῶς γεωργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας γῆν, διὰ τῆς ἰδίας ὑπακοῆς ἡμερωτέραν ἐργάσῃται • ἐὰν εἴπῃ σοι, Διὰ τί χολὴν καὶ ὄξος ἔπιεν; εἰπὲ αὐτῷ, Ἵνα ἡμεῖς τὸν θανατηφόρον ἰὸν ἐξεμέσωμεν τοῦ δράκοντος • ἡ γὰρ χολή, ἐμὸν γέγονε γλύκασμα • καὶ τὸ ὄξος ἐκεῖνο, ἐμοὶ γέγονεν εἰς γλύκασμα καὶ ἴαμα • ἐὰν δέ σοι πάλιν εἴπῃ ἄπιστος, Διὰ τί ἐγονυπέτουν αὐτὸν προσιόντες αὐτῷ; εἰπὲ αὐτῷ, Ἵνα καὶ μὴ θέλοντες προσκυνήσωσιν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἄκοντες ἐπὶ τὴν γῆν ὁμολογήσωσι • νῦν μὲν γὰρ χλευάζοντες προσεκύνουν, μὴ εἰδότες ὃ ἔπραττον, ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ ἀναστήσει «πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν

Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν». Ἔχει δὲ καὶ ἡ χλαμὺς ἐκείνη καὶ ἕτερον αἰνίγμα • οὐ μόνον γὰρ τὴν βασιλείαν ὑπετίπουν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ αἱμοβόρον καὶ φονῶδες τῶν Ἰουδαίων ἐπεδείκνυντο • ἔδωκαν δὲ καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, ἵνα γραφῶσιν αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι.

7.

Ταῦτα μὲν οὖν οἱ Χριστομάχοι ἐποίουν, ἀγνοοῦντες τὸν ἐσταυρωμένον • ἡ δὲ κτίσις οὐκ ἠγνόησε τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην καὶ Δημιουργόν • ἔτι γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεμασμένου, θεωρήσας ὁ αἰσθητὸς ἥλιος τὸν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ὑπὸ τῶν ἀνόμων ὕβριζόμενον, καὶ μὴ φέρον τὸ τόλμημα, φεύγει σκοτίσας τὴν γῆν, ἄτοπον ἠησάμενος συνεργεῖν καὶ φωτίζειν ὀφθαλμοὺς τὴν μεγίστην ἀσεβοῦντας ἀσέβειαν • οὐ μόνον δὲ ὁ ἥλιος ἔφευγεν, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ, ἐκινεῖτο μὴ φέρουσα τὴν ἀνομίαν τῶν ὀρωμένων, ἐνδεικνυμένη δὲ καὶ διδάσκουσα, ὅτι Θεὸς ἦν ὁ σταυρούμενος • διὸ οὐδὲ ἠνείχετο, ἀλλ' ἐχάλεπαινε μὴ θέλουσα φέρειν ἐφ' ἑαυτῆς τοὺς θεοστυγεῖς Ἰουδαίους • οὐχ οὕτως γὰρ ἀδελφοκτονήσας ἔχρανε τὴν γῆν ὁ Καῖν, οὐδ' οὕτως ἐβάρυσεν αὐτὴν ἡ τῶν γιγάντων πυργοποιΐα, οὐδ' οὕτως αὐτὴν ἐμίαναν ἀθεμπτουργήσαντες Σοδομίται, οὐδ' αὐτοὶ οἱ τὰ εἰδῶλα ἐξ αὐτῆς πλάσαντες, οὐ τὸ αἷμα ἀπὸ Ἀβελ ἕως Ζαχαρίου ἐκχυθὲν ἐποίησεν αὐτὴν οὕτως, ὅσον οἱ Ἰουδαῖοι τὸ μέγα τοῦτο τολμήσαντες ἀσέβημα • διὰ γὰρ τοῦτο καὶ αἱ σκληραὶ πέτραι ἐσχίζοντο, ἵνα μάθωσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ἡ πνευματικὴ καὶ ζωσα πέτρα • Ἐπινον γάρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ὡς τῆς Ἰουδαίων ἀγνωμοσύνης! Αἱ πέτραι διαρρήγνυνται, καὶ αὐτοὶ ἀναισθητοῦσι • τὰ ἄνυχα κλονεῖται, καὶ οἱ ἔμψυχοι ἀπιστοῦσι • τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ῥήγνυνται, ἵνα λοιπὸν ἡ ἐρήμωσις αὐτῶν δειχθῇ • ἐσχίσθη γὰρ τὸ καταπέτασμα καὶ ἐγυμνώθη τὰ ἐν τῷ ναῷ, διὰ τὸν εἰπόντα Χριστόν, Ἴδου ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος • καὶ γὰρ ἠρήμωται μετὰ τὴν Χριστοκτονίαν πάντα τὰ τῶν Ἰουδαίων σεμνά • καὶ οἱ παραμένοντες τῇ πόλει καὶ τῷ ἱερῷ ἄγγελοι μετέβησαν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν • πολλὰ δὲ καὶ σώματα τῶν κεκοιμημένων συνανέστη τῷ Χριστῷ, ἵνα μάθωμεν ἡμεῖς ὅτι Χριστὸς ἀποθανών, μόνος οὐκ ἀνίσταται, ἀλλὰ πάντας τοὺς εἰς αὐτὸς πιστεύοντας ἐκ νεκρῶν ἀνίστησι.

8.

Αὕτη ὥς ἐν κεφαλαίῳ ἐστὶν ἡ σεμνὴ τοῦ Πάσχα ἑορτή • καὶ ταῦτα Χριστιανῶν τὰ μυστήρια περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν καὶ ζωῆς αἰωνίου πανηγυρίζομεν • τοιγαροῦν ἐορτάσωμεν μὴ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις

εὐλκρινείας καὶ ἀληθείας, πιστεύοντες εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰς Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἄκτιστον, πιστεύοντες τῇ ἀναστάσει, προσδοκῶντες τὸν Κύριον πάλιν ἐρχόμενον, οὐκέτι μὲν ταπεινῶς, ἀλλ' ἐνδόξως μετὰ λαμπρότητος οὐρανίου, μετὰ φωτεινῶν ἀγγέλων, μετὰ σαλπίγγων καὶ φόβου καὶ χαρᾶς, χαρᾶς μὲν τῶν ἁγίων, φόβου δὲ τῶν καταδίκων καὶ ἁμαρτωλῶν • ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης καταξίωση πάντας ἡμᾶς μετὰ ἁγίων ἀναστάσεως, ἐν ἔργοις καὶ λόγοις εὐρεθέντας καὶ πίστει ὀρθοδόξῳ! ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Λόγος Κατηχητικός γιὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Κυριακή τοῦ Πάσχα

1.

Τί εἶναι αὐτό πού ἐπιτελεῖται¹, ἀγαπητοί καὶ φιλέοργοι καὶ φιλόχριστοι ἀδελφοί μου; Τί σημαίνει αὐτή ἡ τόσο μεγάλη λαμπροφορία²; Τί σημαίνει αὐτή ἡ τόσο μεγάλη φωταγωγία καὶ διάθεση γιὰ γέλιο καὶ χαρά; Τί εἶναι αὐτό πού μέ τέτοιο τρόπο φώτισε σάν τὴν ἀστραπή τὴν Ἐκκλησία; Τί εἶναι αὐτό πού καταστόλισε ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη; Τί εἶναι αὐτό πού δημιούργησε τὴν αἰτία νά γεννηθεῖ τόσο μεγάλη ἀπόλαυση καὶ εὐτυχία; Μέχρι ἐχθές ἐπικρατοῦσε στοὺς ἀνθρώπους λιποψυχία καὶ σήμερα γαλήνη καὶ ἀταραξία. Μέχρι ἐχθές βαρυθυμία καὶ σήμερα εὐθυμία. Μέχρι ἐχθές κλάματα καὶ λυγμοὶ καὶ σήμερα ἀλαλαγμοί. Ρωτᾶς, λοιπόν, ποιά εἶναι ἡ αἰτία ὅλων αὐτῶν καὶ τί εἶναι αὐτό πού δημιούργησε τόσο μεγάλη χαρά καὶ λαμπρότητα; Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅλος ὁ κόσμος χαίρεται. Μὲ τὸν ζωοποιό Του θάνατο κατήργησε τὸν θάνατο καὶ λύθηκαν ὅλοι ὅσοι βρισκόνταν στὰ δεσμά τοῦ ἄδν. Ἄνοιξε τὸν παράδεισο³, καὶ τὸν ἔκανε προσβάσιμο γιὰ ὅλους. Ὡ, βάθος σοφίας πού ἄνθρωπος δέν ἀντιλαμβάνεται! Ὡ, ὕψος πού δέν μπορεῖ νά μετρηθεῖ! Ὡ, μυστήριο φρικτό, πού ὑπερβαίνει τὴ δύναμη τοῦ νοῦ! Οἱ ἄγγελοι χαρούμενοι

¹ Ὁ λόγος ξεκινᾷ μὲ μιὰ σειρά ρητορικῶν ἐρωτήσεων, μὲ τίς ὁποῖες ὁ ρήτορας προσποιεῖται ὅτι ἀγνοεῖ τί συμβαίνει, προκειμένου νά ἐπιστήσει τὴν προσοχή τῶν ἀκροατῶν τοῦ στό νόημα τοῦ μεγάλου «μυστηρίου» τῆς Ἀναστάσεως.

² Προφανῶς στό Βυζάντιο, ὅπως καὶ σήμερα, οἱ Ἐκκλησίες φωτίζονταν ἀπὸ τὴ λάμψη τῶν κεριῶν μετὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ «δεῦτε λάβετε φῶς».

³ Συνοπτικά ἐκφράζεται ἡ θεολογία τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου πού τοὺς δίδει τὴ δυνατότητα νά εἰσέλθουν στὸν ἀπωλεσθέντα παράδεισο.

ὕμνοῦν τή σωτηρία μας. Οἱ προφῆτες θεώμενοι χαίρονται πού ἐκπληρώθηκαν οἱ δικές τους προφητείες. Ὁλόκληρη ἡ κτίσις γιορτάζει μαζί μας. Ἐπειδή ξημέρωσε ἡ σωτήρια αὐτή ἡμέρα, ἔλαμψε καί πάλι ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης. Καί ποιός, λοιπόν, μπορεί ἐπάξια νά ἐξυμνήσει τή χάρι αὐτῆς τῆς λαμπρῆς ἡμέρας; Ποιός μπορεί μεγαλοπρεπῶς νά ἐκθειάσει τή δύναμι ἐνός τέτοιου μεγάλου μυστηρίου; Ποιός ἄλλος, ἀπό τόν χρυσό μας Πατέρα Ἰωάννη⁴, τόν διαπρύσιο καί πιό μεγαλόφωνο κήρυκα, τόν διαφανέστατο καί λαμπρότατο φωστήρα τῆς οἰκουμένης, καί ἀληθινό ποιμένα καί διδάσκαλο, τόν εὐφύεστατο καί φημισμένο ἱατρό τῶν ψυχῶν, τόν ἀξιομνημόνευτο ἐγγυητή τῶν ἁμαρτωλῶν, αὐτόν πού ρέει τά χρυσόρειθρα νάματα στόν ποταμό Νεῖλο⁵, τόν χρυσό καί χρυσόγλωττο καί χρυσόστομο; Αὐτός μόνο μπορεί νά ἐκθειάσει, νά ἀνυμνήσει, νά σφυρηλατήσει τή δύναμι τοῦ μυστηρίου. Χάρι σ' αὐτόν, πού μοναδικά μπορεί νά ἐξαγγεῖλει τέτοιου εἶδους σύντομους καί συντεταγμένους λόγους. Ἀλλά αὐτός, βεβαίως, εἶναι ἔτοιμος, καθὼς εἶναι ὁ ποικίλος ῥήτορας τοῦ λόγου καί ἡ πιό μεγαλόφωνη σάλπιγγα τοῦ Πνεύματος. Ἐμεῖς, ὅμως, πρέπει νά γίνουμε πιό προετοιμασμένοι καί προσεκτικότεροι γιά νά ἀκούσουμε, ὥστε νά γνωρίσουμε τί μονάχα σέ ἐμᾶς προσφέρει ὁ δεύτερος κήρυκας τῆς μετανοίας⁶. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἀκούστε μέ προσοχή.

Ἀρχή τοῦ Χρυσοστόμου

2.

Ὅποιος εἶναι εὐσεβής καί φιλόθεος, ἄς ἀπολαύσει τὴν ὥραία καί λαμπρή αὐτή πανήγυρη. Ὅποιος εἶναι δοῦλος εὐγνώμων στόν Θεό, ἄς εἰσέλθει χαρούμενος στή χαρά τοῦ Κυρίου του. Ὅποιος καταπονήθηκε ἀπό τὴν νηστεία, ἄς ἀπολαύσει τώρα τὴν ἀνταμοιβή του. Ὅποιος ἐργάστηκε ἀπό τὴν πρώτη ὥρα, ἄς δεχθεῖ σήμερα τὴ δίκαιη ἀμοιβή του. Ὅποιος ἤλθε μετὰ τὴν τρίτη ὥρα, ἄς γιορτάσει μέ χαρά καί εὐγνωμοσύνη. Ὅποιος ἤλθε ἀπό τὴν ἕκτη ὥρα, νά μὴν ἀμυβιάλλει, γιατί δέν πρόκειται νά ζημιωθεῖ σέ τίποτα. Ὅποιος καθυστέρησε καί ἤλθε μετὰ τὴν ἑνάτη ὥρα, νά προσέλθει στή γιορτή χωρὶς φόβο. Ὅποιος

⁴ Ἀναφέρεται στόν «Κατηχητικό λόγο» τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τόν ὁποῖο στή συνέχεια παραθέτει ὁλόκληρο.

⁵ Συχνά οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς παρομοιάζουν τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς, ὅπως τόν Ὅμηρο, τόν ἅγιο Γρηγόριο τὸ Θεολόγο καί τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο, μέ τόν ποταμό Νεῖλο, ἐπειδὴ ὁ Νεῖλος δὴλωνε πάντα τὴν ἀφθονία καί τόν πλοῦτο τῶν ἀγαθῶν.

⁶ Ὁ πρῶτος κήρυκας τῆς «μετανοίας» εἶναι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, πρὸς τόν ὁποῖο παραβάλλεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

ἔφτασε μόλις τὴν ἐνδέκατη ὥρα, καὶ αὐτὸς νὰ προσέλθῃ χωρὶς δισταγμὸ καὶ φόβο. Διότι ὁ Δεσπότης εἶναι φιλότιμος, δέχεται τὸν τελευταῖο ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸν πρῶτο. Ἀναπαύει στὴ χαρὰ τοῦ αὐτὸν ποῦ ἔφτασε τὴν ἐνδέκατη ὥρα, τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸν ποῦ ἔφτασε τὴν πρώτη ὥρα. Καὶ τὸν τελευταῖο ἐλεεῖ, καὶ τὸν πρῶτο περιποιεῖται. Καὶ σέ ἐκείνον δίνει, καὶ σέ αὐτὸν χαρίζεται. Καὶ τὰ ἔργα δέχεται, καὶ τὴ γνώμῃ καλωσορίζει. Καὶ τὴν πράξιν τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ. Γι' αὐτό, λοιπόν, νὰ εἰσελθετε ὅλοι στὴ χαρὰ τοῦ Κυρίου μας. Πρῶτοι καὶ δεῦτεροι νὰ ἀπολαύσετε τὸν μισθὸ σας. Πλούσιοι καὶ φτωχοί, χορεύετε μαζί. Ἐγκρατεῖς καὶ ράθυμοι, τιμῆστε τούτη τὴν ἡμέρα. Ὅσοι νηστεύατε ἀλλὰ καὶ ὅσοι δὲν νηστεύατε, εὐφρανθεῖτε σήμερα. Τό τραπέζι εἶναι γεμάτο, ἀπολαύστε ὅλοι. Ὁ μόσχος εἶναι ἄφθονος, κανεῖς νὰ μὴν φύγει πεινασμένος. Ὅλοι νὰ ἀπολαύσετε τὴν ἀγαθότητα τοῦ πλούτου. Κανεῖς νὰ μὴν θρηνεῖ γιὰ φτώχεια, γιατί ἔγινε φανερὴ ἡ βασιλεία ποῦ εἶναι κοινὴ γιὰ ὅλους. Κανεῖς νὰ μὴν ὀδύρεται γιὰ τὰ σφάλματά του, γιατί ἀνέτειλε συγχώρεση ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Κυρίου. Κανεῖς νὰ μὴν φοβηθεῖ τὸν θάνατο, γιατί μᾶς ἐλευθέρωσε ὁ θάνατος τοῦ Σωτῆρα. Ἔσβησε τὸν θάνατο ὅταν βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία του. Ἐμπόδισε τὸν ἄδιν αὐτὸς ποῦ κατέβηκε στὸν ἄδιν. Τὸν πίκρανε ὅταν γεύτηκε τὴ σάρκα του. Καὶ τοῦτο τὸ προφήτεψε ὁ Ἡσαΐας, λέγοντας: Ὁ Ὁδὸς πικράθηκε, ὅταν Σέ συνάντησε κάτω. Πικράθηκε, γιατί πραγματικὰ νεκρώθηκε. Πικράθηκε, γιατί πραγματικὰ ἐμπαίχθηκε. Πῆρε στὰ χέρια σῶμα ἀνθρώπινο, καὶ τοῦ ἔτυχε Θεός. Πῆρε γῆ, καὶ συνάντησε οὐρανό. Πῆρε αὐτό τὸ ὅποιο ἔβλεπε, καὶ ἔπεσε σέ αὐτό ποῦ δὲν ἔβλεπε. «Ποῦ εἶναι, θάνατε, τὸ κεντρί σου; Ποῦ εἶναι, ἄδιν, ἡ νίκη σου;» Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ ἔπασαν οἱ δαίμονες. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ χαίρονται οἱ ἄγγελοι. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ βασιλεύει ἡ ζωὴ. Ἀναστήθηκε ὁ Χριστὸς καὶ κανένας νεκρὸς δὲν εἶναι πιά σέ μνήμα. Διότι μὲ τὴν ἔγερσίν του ὁ Χριστὸς ἔγινε ἡ ἀπαρχὴ ὅλων τῶν κεκοιμημένων. Ὁ Κύριος ἀνασταίνεται ἐκ νεκρῶν, καὶ μαζί Του μεγάλο πλῆθος ἁγίων. Ἄς γιορτάσουμε, λοιπόν, μὲ εὐχαρίστηση καὶ φρόνηση. Γιατί, στ' ἀλήθεια, αὐτὴν τὴν ἡμέρα τὴ δημιουργήσε ὁ Κύριος. Νὰ χαροῦμε καὶ νὰ ἐνθουσιαστοῦμε μέσα σέ αὐτή. Νὰ κηρύξουμε τὴν Ἀνάστασι τοῦ Σωτῆρα μας, ἀλλὰ ἀκόμῃ περισσότερο νὰ φωνάζουμε δυνατὰ τὴ δική μας σωτηρία. Νὰ κηρύξουμε τὴ μνηεὶα τῆς σωτήριας ἡμέρας. Νὰ κηρύξουμε τὴ νέκρωση τοῦ διαβόλου, τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν ἀκάθαρτων δαιμόνων, τὴ σωτηρίαν τῶν Χριστιανῶν, τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Διότι μέσῳ τῆς ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ σβίνει ἡ φωτιά τῆς κόλασης, τὸ ἀκοίμητο σκουλήκι πεθαίνει, ὁ ἄδιν ἀναταράσσεται, ὁ διάβολος πενθεῖ, ἡ ἁμαρτία νεκρώνεται, τὰ πονηρὰ πνεύματα καταδιώκονται, αὐτοὶ ποῦ βρίσκονται στὴ

γῆ ἀνατρέχουν στούς οὐρανοί, αὐτοί πού βρίσκονται στὸν ἄδην ἐλευθερώνονται ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ διαβόλου, καὶ προσφεύγοντας στὸν Θεὸ λένε στὸν διάβολο: Ποῦ εἶναι, θάνατε, τό κεντρί σου; Ποῦ εἶναι, ἄδην, ἡ νίκη σου;

3.

Ὁ αἴτιος, λοιπόν, γιὰ τὴ θεϊκὴ γιορτὴ καὶ τὴν πανήγυρὴ μας εἶναι ὁ Χριστός⁷, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ πρόξενος κάθε καλοῦ πού μᾶς συμβαίνει. Διότι Αὐτός –καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀρχή– δημιούργησε, ἀπὸ ἐκεῖ πού δὲν ὑπῆρχε τίποτα, Ἐκεῖνος ἔφερε σέ ὑπαρξιν (σέ ζωή). Διότι Αὐτός τώρα ἔσωσε αὐτοὺς πού εἶχαν χαθεῖ, ἔδωσε ζωὴ στοὺς νεκροὺς, καὶ κατήργησε τὴν τυραννίδα τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος μᾶς ἀνέδειξε ἐλευθέρους, ἐνῶ ἡμῶν ἡμῶν δούλοι τῆς ἀμαρτίας, διαγράφοντας τὸ χειρόγραφο μας (τῆς δουλείας/ἀμαρτίας). Ὁ Χριστὸς μᾶς ἐξαγόρασε ἀπὸ τὴν κατάρρα τοῦ νόμου, μέ τό νά γίνει ὁ ἴδιος «κατάρρα» γιὰ ἐμᾶς⁸. Γιὰ ὅλα τοῦτα, εἶναι ἄξιο κι ἐμεῖς νά ποῦμε: Τί νά δώσουμε ὡς ἀνταπόδομα στὸν Κύριο γιὰ ὅλα ὅσα μᾶς ἔχει χαρίσει;. Ὁ μονογενὴς Θεὸς συναίνεσε νά γίνει γιὰ μᾶς ἄνθρωπος κι ἔγινε ὑπὸ τὸν θάνατο, καὶ γιὰ νά σώσει ἀπὸ τὸν αἰώνιο θάνατο ντύθηκε τὴ μορφὴ τοῦ δούλου, Αὐτὸς πού εἶναι ὁ κύριος τῶν ἀγγέλων. Προσέλαβε σάρκα ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ φανερώθηκε ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶναι σύμμορφος καὶ ὁμοούσιος μέ τὸν Πατέρα. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ ὑπέμεινε γιὰ νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν ἄδικη δουλεία καὶ νά μᾶς λυτρώσει ἀπὸ τὴν ἀτιμία. Γι' αὐτό προσέλαβε σάρκα ὁ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς. Γι' αὐτό καὶ ἐτάφη ἡ πηγὴ τῆς ἀθανασίας, γιὰ νά χαρίσει στοὺς θνητοὺς αἰώνια ζωὴ. Κι ἐνῶ παρέμενε πάνω στή γῆ εὐεργετώντας καὶ θεραπεύοντας ὅλες τὶς ἀσθένειες καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἀνταποδίδονται οἱ ἀνάξιες ἀμοιβές τῶν θεομάχων Ἰουδαίων. Γιατί, ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστὸς, λόγῳ τῆς μεγάλης του ἀγαθότητος καθάρισε λεπρούς, χάρισε στοὺς τυφλοὺς τὴν ὄραση, θεράπευσε τοὺς ἀρρώστους, ἀπάλλαξε ἀπὸ δαίμονες, ἀνάστησε τὸν Λάζαρο, πού ἦταν τέσσερις μέρες νεκρός, καὶ χόρτασε ἀπὸ πέντε φτωχὰ πέντε χιλιάδες ἀνθρώπους. Περιπάτησε πάνω στή θάλασσα, μετέβαλε τὸ νερό σέ κρασί, θεράπευσε τὴν αἱμορροοῦσα καὶ ἔδωσε καὶ πάλι ζωὴ στή νεκρὴ θυγατέρα τοῦ ἀρχισυναγώγου. Οἱ Ἰουδαῖοι, ὅμως, κινούμενοι ἀπὸ φθόνον καὶ κακία,

⁷ Ἡ Χριστοκεντρικότητα εἶναι τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἐπειδὴ στό κείμενό του ὑπάρχει ἀκόμη μεγαλύτερη ἐμφαση στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἀπ' ὅ,τι στὸν λόγο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

⁸ Στό σημεῖο αὐτὸ ἀναπαράγεται ἡ διδασκαλία τοῦ ἀπ. Παύλου γιὰ τὴν ὑπέρβαση διὰ τοῦ Χριστοῦ τῆς «κατάρρας τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου».

ἄλλοτε ἤθελαν νά τόν λιθοβολήσουν, ἄλλοτε προσπιάθησαν νά τόν ρίξουν στόν γκρεμό καί, στό τέλος, τόν ὀδήγησαν ἐπάνω στόν σταυρό.

4.

Ὅμως ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός δέν μιμήθηκε τήν κακία τῶν βλάσφημων Ἰουδαίων, ἀλλά σύμφωνα μέ τόν προφήτη⁹ καί τήν πλάτη του προσέφερε γιά μαστίγωμα, καί τίς σιαγόνες του γιά ραπίσματα, καί δέν ἀπέστρεψε τό πρόσωπό του ἀπό τό ὄνειδος τῶν ἐμπτυσμῶν. Καί τέλος, σάν τό πρόβατο πού τό ὀδηγοῦν στή σφαγή, καί σάν τόν ἀμνό πού εἶναι σιωπηλός ἀπέναντι σέ αὐτόν πού θά τόν σφάξει, δέν ἀντιστέκεται, δέν ἀντιμυλάει. Ἐνῶ βλασφημεῖται δέν ἀπαντᾷ μέ ὕβρισμούς, ἐνῶ πάσχει δέν ἀπειλεῖ, ἀλλά παραδίδει τόν ἑαυτό του στόν κριτή. Ἐπειδή μέ τήν πρώτη παρουσία του δέν ἦρθε νά κολάσει καί νά τιμωρήσει τοὺς ἄπιστους, ἀλλά ἀντιθέτως θέλησε μέ τή μακροθυμία νά ὀδηγήσει τοὺς πλανημένους στήν ἀλήθεια. Καί μάθε τή μεγάλη ἀγαθότητα καί χρηστότητα τοῦ Κυρίου: ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι τόν βλασφημοῦσαν κι ἔλεγαν ἔχεις δαμόνιο¹⁰, ὁ Κύριος ὄντας μακρόθυμος ἐκδίωκε τοὺς δαίμονες ἀπό τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι τόν ἔφτυναν στό πρόσωπο, αὐτός θεράπευε τοὺς τυφλοὺς τους. Ὅταν οἱ Ἰουδαῖοι λιθοβολοῦσαν τόν Χριστό, ὁ Χριστός χάριζε στοὺς χωλοὺς τήν ἱκανότητα νά περπατᾶνε. Κι ὅλη του τή ζωή τή διήγαγε εὐεργετώντας αὐτοὺς πού τόν ἔβριζαν, καί χαρίζοντας ἀγαθὰ ἀντί κακῶν σέ ἐκεῖνους τοὺς ἀχάριστους καί μισερούς ἀνθρώπους. Ὑπέμενε μέ ἀνεξικακία τήν κακολογία¹¹ καί ἴσως τόν θεωροῦσαν καί (γι' αὐτό) ἄρρωστο, αὐτόν πού ὑπηρετεῖται ἀπό ἀγγέλους.

5.

Καί γιά νά μὴν φανοῦμε ὅτι λέμε πολλά γιά νά μακρύνουμε τόν λόγο, ἄς ἔρθουμε καί σέ αὐτά τὰ κεφάλαια τῶν πραγμάτων¹². Στό τέλος, λοιπόν, ὁ βασιλιάς τῆς δόξης ὀδηγήθηκε ἐπάνω στόν σταυρό καί στόν θάνατο καί καρ-

⁹ Αναφέρεται στόν προφήτη Ἡσαΐα, ὁ ὁποῖος στό Κεφάλαιο 53 τοῦ ὁμώνυμου βιβλίου προφητεύει τά πάθη τοῦ Χριστοῦ καί τήν πρᾶότητα πού ἐπέδειξε ἐνώπιον τῶν διωκτῶν του.

¹⁰ Ἡ γνωστή ἀφήγηση ἀπό τὰ «Συνοπτικά Εὐαγγέλια».

¹¹ Πάλι ὁ ἅγιος Θεόδωρος κάνει χρήση ρητορικῶν μέσων. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται τό ρητορικό σχῆμα τῆς «ἀντίθεσης», προκειμένου νά τονισθοῦν ἡ φιλανθρωπία τοῦ Χριστοῦ καί ἡ βλάσφημη συμπεριφορὰ τῶν Ἰουδαίων.

¹² Ὁ ὁρος εἶναι ἀσυνήθιστος στή βυζαντινὴ ρητορική καί ἀναφέρεται στά βασικά σημεῖα μᾶς ἀφήγησης, πού θά πρέπει ὁ ρήτορας ν' ἀναπτύξει μέ τόν λόγο του.

φώθηκε στο ξύλο αυτός που άνυμνήθηκε από Χερουβίμ και Σεραφίμ, και προσκυνήθηκε από όλες τις δυνάμεις και τους αγγέλους. Τοῦτα τὰ ὑπέμεινε μέ πρᾶ-
 ότητα κι ἔπασχε, παρέχοντας σέ ἡμᾶς ὑπόδειγμα καί γινόμενος διδάσκαλος τῆς
 ἐπιείκειας. Γιά τόν λόγο αὐτό κι ἡμεῖς ὀφείλουμε νά ὑπομένουμε μέ γενναιότητα
 τίς ἀπειλές τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων. Ἀλλά καί γιατί καί κρεμασμένος πάνω
 στόν σταυρό φανέρωσε μεγαλύτερα ἔργα καί περισσότερα θαύματα, ἔτσι ὥστε
 ἂν αὐτός σταματήσει τή μανία τῶν θεοστυγῶν, γιά νά μὴν ἔχουν αὐτοὶ καμία
 πρόφαση γιά ἀπιστία, καί γιά νά μὴν μποροῦν νά ποῦνε ὅτι σταυρώσαμε ἕναν
 Ἀπλό ἄνθρωπο¹³. Πρῶτον, λοιπόν, ὁ Χριστός ἀνέχτηκε νά σταυρωθεῖ καί στόν
 ἀέρα νά ἀνυψωθεῖ, ὥστε νά διώξει τοὺς δαίμονες πού βρίσκονται στόν ἀέρα.
 Κρεμάστηκε στό ξύλο, ὥστε νά θεραπεύσει τὴν ἁμαρτία πού ἄλλοτε εἶχε προ-
 κληθεῖ ἀπὸ ξύλο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Καί τρυπήθηκε στὴν πλευρά μέ λόγχη,
 γιατί ἀπὸ τό πλευρό τοῦ Ἀδάμ δημιουργήθηκε ἡ γυναῖκα. Ἐπειδὴ, λοιπόν, τό
 φίδι ἐξαπάτησε τὴν Εὐά, καί ἡ Εὐά προετοίμασε τὴν παράβαση τοῦ Ἀδάμ, ἐλί-
 φθη ἡ ἀπόφαση κατὰ καὶ τῶν δύο «καὶ βασίλευσε ὁ θάνατος ἀπὸ τὸν Ἀδάμ
 μέχρι τὸν Μωϋσῆ καί γιά ὅσους δέν ἔχουν ἁμαρτίσει». Γιά τόν λόγο αὐτό πλη-
 γώνεται ἡ πλευρά, γιά νά μάθουμε ὅτι τό Πάθος τοῦ Χριστοῦ ἔφερε τὴ σωτηρία
 ὄχι μόνο στοὺς ἄνδρες ἀλλὰ καί στίς γυναῖκες. Ὁ Ἀδάμ πλάστηκε πρῶτος κι
 ἔπειτα ἡ Εὐά. Καί ὁ Ἀδάμ δέν ἐξαπατήθηκε, ἀλλὰ ἡ γυναῖκα καθὼς ἐξαπατή-
 θηκε ἔγινε αἰτία γιά τὴν παράβαση. Θά σωθεῖ, ὅμως, μέσῳ τῆς τεκνογονίας τῆς
 ἁγίας Μαρίας. Γιατί αὐτὴ γέννησε τὸν Σωτήρα Χριστό, χωρὶς νά ἔχει σχέση μέ
 ἄνδρα, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἡσαΐας, ἀλλὰ μέ Ἅγιο Πνεῦμα. Θά ἐπισκιάσει, ὅπως
 ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ ἀνήγγειλε τό χαρμόσυνο μῆνυμα. Μέ αὐτὴ, λοιπόν, τὴν
 αἰτία πλήττεται καί ἡ πλευρά τοῦ Χριστοῦ, ὥστε καί ὅσα ἔχουν προφητευτεῖ
 νά ρυθμιστοῦν, καί τό Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος νά κηρυχθεῖ καί ἡ μέλλουσα
 χάρις νά λάμπει. Διότι αἷμα καί νερό πηγάζουν ἀπὸ τὴν πλευρά τοῦ Χριστοῦ¹⁴,
 ὥστε καί τό χειρόγραφο τῶν δικῶν ἡμῶν ἁμαρτιῶν νά ἀπαλείφει, καί μέ τό Αἷμα
 του νά καθαριστοῦμε, ἀλλὰ καί τὸν Παράδεισο νά ἐπανακτήσουμε.

6.

Τί μεγάλο μυστήριο! Ὁ ληστής μετανόησε. Γιά νά βαπτιστεῖ¹⁵ ἦταν ἀπαραί-

¹³ Στό σημεῖο αὐτό ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἐννοεῖ τὴ διαδεδομένη «αἵρεση» στὴν ἀρχαιότητα, ὅτι ὁ Χριστός εἶναι «ψιλὸς ἄνθρωπος», δηλαδή ὄχι Θεός.

¹⁴ Τό γνωστὸ ἐπεισόδιον ἀπὸ τὸ *Κατὰ Ἰωάννην* Εὐαγγέλιον ἐρμηνεύεται ἀλληγορικά καί συν-
 διάζεται μέ τὴν πλευρά τοῦ Ἀδάμ, ἀπὸ τὴν ὁποία προέκυψε ἡ ζωὴ γιά τὴν Εὐά.

¹⁵ Ὁ ἅγιος Θεόδωρος πάλι ἐρμηνεύει ἀλληγορικά τό νερό πού χύθηκε ἀπὸ τὴν πλευρά τοῦ

τιπο νά ὑπάρχει νερό. Ἦταν κρεμασμένος ἐπάνω στόν σταυρό. Δέν ὑπῆρχε ἄλλος τόπος βαπτίσματος, οὔτε πηγὴ, οὔτε λίμνη, οὔτε δυνατὴ βροχὴ, οὔτε κάποιος νά ἐπιτελέσει τὴ μυσταγωγία. Ὅλοι οἱ μαθητὲς ἔφυγαν ἀπὸ τὸ φόβο τους γιὰ τοὺς Ἰουδαίους. Ἀλλὰ ὁ Χριστὸς δέν στερήθηκε τῶν τρεχομένων νερῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ πάνω στόν σταυρὸ κρεμασμένος, ἔγινε δημιουργὸς τῶν νερῶν. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἦταν ἀδύνατον γιὰ τὸν ληστή νά εἰσέλθει στὴ Βασιλεία δίχως τὸ Βάπτισμα, ὁ Σωτὴρας ἔβγαλε αἷμα καὶ νερό ἀπὸ τὴν τρυπημένη πλευρὰ Του, ἔτσι ὥστε νά ἐλευθερώσει τὸν ληστή ἀπὸ τὶς ἐξυψωμένες ἀθλιότητες καὶ νά ἀναδείξει ὅτι τὸ αἷμα γίνεται ἐξιλέωση γιὰ ὅσους ἐλπίζουν σὲ Αὐτόν. Ἄν, λοιπόν, τὸ αἷμα τῶν ταύρων καὶ τῶν τράγων καὶ ἡ στάχτη τῆς ἀγελάδας, ἡ ὁποία ραντίζει αὐτοὺς ποὺ εἶναι μέτοχοι ἀγιάζει γιὰ τὸν καθαρισμό τοῦ σώματος, πόσο περισσότερο τὸ Αἶμα τοῦ Σωτῆρα μας γίνεται ἐξαγνιστικὸ γιὰ ὅλους μαζί τοὺς Χριστιανούς; Ἐάν, λοιπόν, κάποιος ἀπὸ τοὺς ἄπιστους σοῦ πεῖ «Γιατί σταυρώθηκε ὁ Χριστός;», πές σέ αὐτόν, «Γιὰ νά σταυρώσει τὸν διάβολο»¹⁶. Ἐάν σου πεῖ «Γιατί κρεμάστηκε πάνω στό ξύλο;», πές σέ αὐτόν «Γιὰ νά ξεριζώσει τὰ ἀγκάθια καὶ τὰ τριβόλια τοῦ Ἀδάμ». Ἐκεῖνος καταδικάστηκε νά σενάζει καὶ νά τρέμει καὶ νά καλλιιεργεῖ τὴν ἀκανθώδη γῆ. Ὁ Ἰησοῦς, λοιπόν, ὄντας φιλόφρων, καὶ θέλοντας νά φροντίσει ἐκ τῶν προτέρων γιὰ τὸ δικό του πλάσμα, ὑπέμεινε τὰ πάντα γιὰ ἐμᾶς, ἔτσι ὥστε ἐμεῖς νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴν καταδίκη. Ὅπως ἀκριβῶς γεννήθηκε ἀπὸ γυναῖκα, γιὰ νά ἀπαλείψει τὴν ἁμαρτία ποὺ ἀπὸ γυναῖκα ἦρθε στοὺς ἀνθρώπους, ἔτσι στεφανώνεται τὰ ἀγκάθια, ὥστε τὴ γῆ ποὺ καλλιεργήθηκε ἀπὸ τὴν ἁμαρτία μὲ ἄθλιο τρόπο, νά τὴν ἐργαστεῖ γιὰ ἐμᾶς μὲ τὴ δική Του θέληση. Ἐάν σοῦ πεῖ «Γιατί ἦπε χολή καὶ ξύδι;», πές σέ αὐτόν «Γιὰ νά ἀποβάλουμε ἐμεῖς τὸ θανατηφόρο δηλητήριό τοῦ διαβόλου». Διότι ἡ χολὴ ἔχει γίνει σὲ ἐμᾶς γλύκισμα, καὶ ἐκεῖνο τὸ ξύδι ἔχει γίνει σὲ ἐμᾶς γλύκισμα καὶ φάρμακο. Ἐάν πάλι σοῦ πεῖ ἄπιστος «Γιατί καθὼς τὸν πλησιάζουν γονατίζουν μπροστά του;», πές σέ αὐτόν «Ἔτσι ὥστε καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ποὺ δέν θέλουν νά τὸν προσκυνήσουν, καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀκοῦν γιὰ τὴ Βασιλεία του νά ὁμολογήσουν πάνω στὴ γῆ». Γιατί τώρα προσκυνοῦσαν χλευάζοντας, χωρὶς νά ἀντιλαμβάνονται αὐτὸ ποὺ κάνουν, ὅμως στὴ μέλλουσα Ἀνάσταση «κάθε γόνατο θὰ λυγίσει στόν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆ καὶ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, καὶ κάθε γλῶσσα θὰ δοξολογήσει ὅτι ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς

¹⁵ Ἰησοῦ ὡς μία εὐκαιρία γιὰ τὸ «βάπτισμα» τοῦ ληστοῦ.

¹⁶ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει τὸ βασικὸ δίδαγμα τοῦ λόγου τοῦ ἀγίου Θεοδώρου, ὅτι δηλαδὴ ὁ «θάνατος» τοῦ Χριστοῦ ἐπέφερε τὴν πτώση τοῦ διαβόλου.

Χριστός υπάρχει πρὸς δόξα τοῦ Θεοῦ Πατέρα. Ἀμίν». Ὅμως, καὶ ἐκεῖνη ἡ γλαμύδα ἔχει καὶ ἄλλο αἶνιγμα. Γιατί δὲν ὑποτύπωνε μονάχα τὴ Βασιλεία, ἀλλὰ ἀποδείκνυε καὶ τὴν αἰμοβόρα καὶ φονικὴ φύση τῶν Ἰουδαίων. Ἔδωσαν ἀκόμη καὶ κάλαμο στὸ χέρι Του, γιὰ νὰ καταγράφονται οἱ δικές τους ἀμαρτίες.

7.

Αὐτές τίς πράξεις, λοιπόν, ἔκαναν οἱ Χριστομάχοι, ἀγνοώντας τὸν Ἑσταυρωμένο. Ὅμως, ἡ κτίσις δὲν ἀγνόησε τὸν δικό της Δεσπότη καὶ Δημιουργό. Γιατί ἀκόμη καθὼς ὁ Σωτήρας ἦταν κρεμασμένος ἐπάνω στὸν σταυρό, ὅταν ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἀντίκρισε τὸν ἥλιο τῆς δικαιοσύνης νὰ ἐξυβρίζεται ἀπὸ τοὺς ἄνομους, καὶ μὴ ἀντέχοντας τὸ ἐγγεῖρημα, ὀπισθοχωρεῖ σκοτίζοντας τὴ γῆ, καθὼς τοῦ ἦταν τερατῶδες νὰ εἶναι συνεργὸς καὶ νὰ φωτίζει τὰ μάτια αὐτῶν πού διέπρattαν τὴ μεγαλύτερη ἀσέβεια. Ὅμως, δὲν κρύφτηκε μόνο ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ σείστηκε, ἀφοῦ δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφέρει τὴν ἀνομία τῶν ὄσων συνέβαιναν, καταγγέλλοντας καὶ διδάσκοντας ὅτι αὐτὸς πού σταυρώνεται εἶναι Θεός. Γι' αὐτὸ δὲν ἀνέχτηκε τίποτα, ἀλλὰ ὀργίστηκε πολὺ καθὼς δὲν ἤθελε νὰ κουβαλεῖ πάνω της τοὺς θεοστυγεῖς Ἰουδαίους. Γιατί οὔτε ὅταν ὁ Κáιν ἔγινε ἀδελφοκτόνος μόλυνε μὲ τέτοιο τρόπο τὴ γῆ, οὔτε βάρυνε τόσο ἡ γῆ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ πύργου ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς, οὔτε μιάνθηκε μὲ τέτοιο τρόπο ὅταν ἀμάρτησαν οἱ Σοδομίτες, οὔτε ὅταν ἀπὸ αὐτὴ πλάστηκαν ἀπὸ ἀνθρώπους τὰ εἰδῶλα, οὔτε τὸ αἷμα πού χύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀβελ μέχρι τὸν Ζαχαρία¹⁷ τὴν προκάλεσε μὲ τέτοιο τρόπο, ὅσο οἱ Ἰουδαῖοι πού τόλμησαν ἐτούτῃ τὴ μεγάλη ἀσέβεια. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ σκίζονται οἱ σκληρές πέτρες, γιὰ νὰ μάθουν ὅτι Αὐτὸς εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ζωντανή πέτρα. Γιατί ἔπιναν, λέει, ἀπὸ πνευματικὴ πέτρα πού ἀκολουθοῦσε, κι αὐτὴ ἡ πέτρα ἦταν ὁ Χριστός¹⁸. Τί μεγάλη ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν Ἰουδαίων! Οἱ πέτρες διερράγησαν, κι αὐτοὶ παρέμειναν ἀναίσθητοι. Τὰ ἄνρυχα κλονίστηκαν, καὶ οἱ ἔμψυχοι ἀπιστοῦσαν. Τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ σκίστηκε, γιὰ νὰ φανερωθεῖ ἡ ἐρήμωσή τους. Ἐπειδὴ σκίστηκε τὸ καταπέτασμα καὶ ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὅσα ἦταν στὸν ναό, γιὰ τὸν προφητευμένο Χριστό, Ἰδοὺ μένει ὁ οἶκος σας ἔρημος¹⁹. Καὶ

¹⁷ Πρόκειται γιὰ τὸν Ζαχαρία τοῦ Βαραχίου, ὁ ὁποῖος θανατώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, ὅπως μᾶς λέγει τὸ *Κατὰ Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο, ἐν μέσῳ ναοῦ καὶ θυσιαστηρίου.

¹⁸ Πάλι ἀναπαράγεται ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀπὸ τὴν *Α΄ πρὸς Κορινθίους* Ἐπιστολή.

¹⁹ Πρόκειται γιὰ προφητεία τοῦ Ἰδίου τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία καταγράφεται στὰ «Συνοπτικά Εὐαγγέλια».

πραγματικά μετά τή Χριστοκτονία ἐρημώνονται ὅλα τὰ ἱερά τῶν Ἰουδαίων. Καί ὅσοι ἄγγελοι παρέμεναν στήν πόλη καί στό ἱερό ἔφυγαν ἀπό ἐκεῖ καί ἦρθαν στήν Ἐκκλησία. Ἀλλά καί πολλά ἀπό τὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀναστήθηκαν μαζί μέ τόν Χριστό²⁰, γιά νά καταλάβουμε ἐμεῖς ὅτι κι ἂν ὁ Χριστός πεθαίνει, δέν ἀνασταίνεται μόνος, ἀλλά ἀνασταίνει ἀπό τούς νεκρούς κι ὅσους τόν πιστεύουν.

8.

Αὐτή εἶναι, λοιπόν, συνοπτικά ἡ σεμνή γιορτή τοῦ Πάσχα. Καί πανηγυρίζουμε αὐτά τὰ Μυστήρια τῶν Χριστιανῶν γιά τήν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν καί γιά τήν αἰώνια ζωή. Ἔτσι, λοιπόν, ἄς γιορτάσουμε ὄχι μέ προζύμι κακίας καί μοχθηρίας, ἀλλά μέ ἄζυμο ψωμί ἀγνό καί ἀληθινό, πιστεύοντας σέ Πατέρα, Υἱό καί Ἅγιο Πνεῦμα, στήν ὁμοούσια καί ἄκτιστη Τριάδα, πιστεύοντας στήν ἀνάστασι, προσδοκώντας νά ἔρθῃ καί πάλι ὁ Κύριος, ὄχι πλέον ταπεινά, ἀλλά ἔνδοξα καί μέ οὐράνια λαμπρότητα, μέ φωτεινούς ἀγγέλους, μέ σάλπιγγες²¹ φόβου καί χαρᾶς, χαρᾶς γιά τούς ἀγίους καί φόβου γιά τούς κατάδικους καί ἁμαρτωλούς. Ὁ Θεός τῆς εἰρήνης ἄς κάνει ἄξιους ὅλους ἐμᾶς μαζί μέ τούς ἀγίους γιά τήν ἀνάστασι, νά βρεθοῦμε μέ σωστά ἔργα καί λόγια καί μέ ὀρθόδοξη πίστη²²! Γιατί σέ Αὐτόν ἀνήκει ἡ δόξα καί ἡ δύναμι στούς αἰῶνες τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

²⁰ Τό γνωστό ἐπεισόδιο, τό ὁποῖο ἀναφέρεται μόνο ἀπό τό *Κατά Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο.

²¹ Ἡ Ἀνάστασι τοῦ Κυρίου προεικονίζει τή Δευτέρα Παρουσία, ἡ ὁποία περιγράφεται ὅπως στήν *Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς* Ἐπιστολή τοῦ Ἀπ. Παύλου.

²² Πρόκειται γιά τήν τελική προτροπή τοῦ ὁμιλοῦντος πρὸς τό ἀκροατήριό του, προκειμένου νά εἶναι σέ διαρκή ἐγρήγορσι ἀναμένοντας τή Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ΣΥΝΕΡΠΑΝΙΖΟΜΕΝΟΙ

Ὁ ἑορτασμός τῆς Ἀναστάσεως
στοὺς λόγους τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης¹

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἐπίσκοπος Νύσσης, ὁ «Στύλος τῆς Ὁρθοδοξίας» κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου², ὁ «Πατὴρ Πατέρων» κατὰ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο³, ἑορτάζοντας τὸ Ἅγιον Πάσχα «κατέλειπεν ἡμῖν ὑπομνήματα»⁴ κατήχησης καὶ ἀναστάσιμης ἐμπειρίας στὰ ὁποῖα εἶναι εὐδιάκριτος ὁ «συνερατισμός» Θεολογίας ἀπὸ τὴ Βιβλική καὶ τὴν -μέχρι τὴν ἐποχή του- Πατερικὴ Παράδοση, προκειμένου νὰ ἐμβαθύνει στὸ μυστήριον καὶ νὰ καλέσει τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ μὲ γλῶσσα ξεκάθαρα λειτουργικὴ σὲ εὐωχία πνευματικὴ «ταῖς θεοειδέσιν ἐννοίαις»⁵, μὲ σκέψεις θεϊκῆς!

Οἱ λόγοι τοῦ Ἁγίου γιὰ τὴν ἑορτὴ εἶναι οἱ ἑξῆς: **α) Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως**⁶, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 379, μὲ κατηχητικὴ κατεύθυνση **β) Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ)**⁷, ποὺ ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 386 μὲ ρηξικέλευθον ἀνάλυση καὶ προσέγγιση, **γ) Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ**

¹ Γιὰ τὴν παρουσίαση τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου χρησιμοποιήθηκε ἡ ἔκδοσις ΕΠΕ (Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἐκδόσεων «Γρηγόριος Παλαμᾶς» τόμοι: 10^{ος} 1990 & 11^{ος} 1991) (μτφρ. Ἰγνάτιος Σακαλῆς). Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι ἡ σελ. τοῦ τόμου καὶ ὁ δεύτερος ὁ στίχος.

² Νέος Συναξαριστής, τ. Ε' Ἰανουάριος. Ἰνδικτος 2014², σ. 106.

³ Στυλιανοῦ Παπαδόπουλου, Μεγάλοι Σταθμοὶ τῆς Θεολογίας. Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. ἐκδ. Γρηγόρη 2010 σ. 528 (εφεξῆς: Στυλ. Παπ.).

⁴ Εὐχὴ Ἁγίας Αναφορᾶς Μ. Βασιλείου.

⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 406.

⁶ Τόμος 10^{ος}, σ. 400-443.

⁷ Τόμος 10^{ος}, σ. 444-487.

σωτήριον Πάσχα⁸, που ἐκφωνήθηκε τὸ Πάσχα τοῦ 388 σὲ πανηγυρικό τόνο καὶ **δ) Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου**⁹.

Πρὶν περιδιαβοῦμε τοὺς λόγους, ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴ θεολογικὴ ταυτότητα τοῦ Ἁγίου, προκειμένου νὰ προσεγγίσουμε κατὰ δύναμιν αὐθεντικὰ καὶ ἐπ’ ἀληθείᾳ τὰ κείμενά του. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος «ἀφομοίωσε ὁλοκληρωτικὰ ἢ ἐκλεκτικὰ καὶ πάντοτε δημιουργικὰ τὴν μικρασιατικὴν θεολογίαν καὶ τὸν Εἰρηναῖο, τὴν Ἀλεξανδρινήν σχολήν καὶ τὸν Ἀθανάσιο, τὴν Ἀντιοχειανὴ ἐρμηνείαν καὶ τὸν Μάρκελλο Ἀγκύρας... Συνέχισε τὴν Τριαδολογίαν καὶ τὴν Πνευματολογία τοῦ Βασιλείου, ὅπως καὶ τὴν Χριστολογία τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἀλλὰ μεγάλωσε τὸ εὖρος καὶ τὸ βάθος τους, βελτίωσε κάποια σημεῖα τους, καὶ προπαντὸς ἄνοιξε μιὰ νέα προοπτικὴ. Πρόκειται γιὰ τὴν **θεολογικὴ ἀνθρωπολογία**, ἡ ὁποία αὐτούσια ἢ ἀφομοιωμένη συνιστᾷ τὴν προϋπόθεσιν τῆς μεταγενέστερης ἀσκητικῆς καὶ ἡσυχαστικῆς θεολογίας, ἀπὸ τὰ νεοπλατωνίζοντα Ἀρεοπαγίτικα ἔργα καὶ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ μέχρι τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὸν Κάλλιστο Ἀγγελικούδη¹⁰». Δὲν συναντοῦμε, λοιπόν, ἓνα λαμπρὸ ρήτορα ἢ φιλόσοφο, ὅσο κι ἂν χρησιμοποιεῖ φιλοσοφικὴ γλῶσσα καὶ ἔννοιες δίνοντάς τους ἄλλο βάθος¹¹, ἀλλὰ ἓναν βαθὺ Θεολόγο, ἓναν μεστὸ καὶ ἐμπεριστατωμένο δογματολόγο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Νίκος Ματσούκας¹².

Καὶ τί σημαίνει «**θεολογικὴ ἀνθρωπολογία**;» Καταρχὰς ὁ κόπος καὶ ὁ μόχθος τῶν Πατέρων, καὶ διὰ τοῦ Γρηγορίου, νὰ ἀναδείξουν τὴ Θεῖαν Οἰκονομίαν—τὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου—μέσα στὴν ἱστορίαν, ἀπέναντι στὶς ἀόρατες ἢ οὐράνιες φιλοσοφικὰς «πολιτείας». Καὶ ἔπειτα ἡ ἀνάδειξη τῆς βιωματικῆς καὶ ὑπαρξιακῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεόν, ἀπέναντι στοὺς φιλοσοφοῦντες αἰρετικούς, οἱ ὅποιοι ἔπασχαν ἀπὸ «λεξικὸν τυφόν¹³», δηλαδὴ ἓναν σκληρὸ ὀρθολογισμό!

Διήκουσα ἔννοια στοὺς πασχάλιους λόγους τοῦ Νύσσης εἶναι ἡ δημιουργία καὶ ἀναδημιουργία τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ὅσο κι

⁸ Τόμος 11^{ος}, σ. 16-21.

⁹ Τόμος 11^{ος}, σ. 24-35.

¹⁰ Στυλ. Παπ., σ. 526.

¹¹ Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Β΄ (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 3), σ. 27, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1992.

¹² Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Α΄ (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 2), σ. 144κεξ, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1990².

¹³ Ν. Ματσούκας, Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεσις στοὺς Ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τοῦ Δ΄, Ε΄, Στ΄ αἰῶνα. (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 23), σ. 158, ἐκδ. Πουρναρᾶ 1992².

ἄν σκανδαλίζει τὴν ἄπιστη λογικὴ: «συγκρατήσου λίγο ἐσύ ὁ ἐθνικός κι ἄφησε τὰ προκλητικὰ γέλια, ὥσπου νὰ τ' ἀκούσεις ὅλα»¹⁴. «Ἐξαιτίας τῆς ἡμέρας αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι εἶναι κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ καὶ συγκληρονόμοι τοῦ Χριστοῦ»¹⁵, καθὼς θὰ πάρουν πίσω τὸ σῶμα τους ἀπὸ τὴ φθορὰ γιὰ νὰ ζήσουν στὴν αἰωνιότητά Του. Ὑπάρχει ἓνας διάχυτος ἐνθουσιασμός στὴν προοπτικὴ τῆς Ἀναστάσεως τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, «ἀπὸ ὁλοκλήρου τῆς τοῦ ἀνθρώπου ὕλης»¹⁶, γεγονός ποὺ μεταθέτει τὸν Γρηγόριο ἀπὸ τὸν χορὸ τῶν νεοπλατωνικῶν¹⁷ –ὅπως τὸν θαυμάζουν ἢ τὸν μέμφονται– στὸν χῶρο τῆς Θεολογίας! Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς πιστότητας σ' αὐτὴ τὴν κοινὴ Ἀνάστασις διατρέχει τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ἀπὸ τὶς καταβολές της, τὸν Ἀδάμ καὶ τὴν Εὕα. Ἡ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἐμφυτεύει τὴν Ἀνάστασις α) στὴν ἐλευθέρη καὶ μεγαλειώδη δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποία καὶ καταγράφει μὲ ἱατρικὴ ἀκρίβεια¹⁸ β) στὸν ἐμπλουτισμό, μετὰ τὴν παρακοή καὶ πτώση, τῶν Πρωτοπλάστων «σοφία καὶ ἐπιστήμη»¹⁹. Ὁ Θεὸς προσπορίζει ἐχέγγυα στὸν ἄνθρωπο, τὴ σοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ νὰ διασώσει τὴν τρωθεῖσα εἰκόνα του!

Καὶ ψηλαφεῖ αὐτὴ τὴν Ἀνάστασις μέσα στὴν Κτίσις: «τὸ ἐλάχιστο κατασκευάσμα γίνεται εἰκόνα τοῦ μεγάλου δημιουργήματος»²⁰, θυμίζοντας τὴν ποιητικὴ ἐκφορὰ: «Αὐτός ὁ κόσμος ὁ μικρός ὁ μέγας»²¹ πιστοποιήσῃ της, ἡ ἑαρινὴ ἀναγέννησις, ἡ ἀνθηφορία ποὺ καθιστᾷ τὴ φύση παλάτι ὁμορφότερο ἀπ' τὰ ὀρθομαρμαρωμένα «λίθω τῷ Θεσσαλῷ»²²! Καὶ ἂν ἡ φυσικὴ ἀναγέννησις δὲν

¹⁴ «καὶ μικρὸν ἐπίσχες ὁ ἐθνικός παρὲς τὸν προπετὴ γέλωτα, μέχρις ἂν πάντων ἀκούσῃ» Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 405.

¹⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 409.

¹⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 418, 5.

¹⁷ Καταθέτουμε τὴν πρὸ πρόσφατη προσέγγισις ἐπὶ τοῦ θέματος: Theodoros Alexopoulos, *Die Paradoxie vom Sehen im Nichtsehen. Eine vergleichende Untersuchung zu Gregor von Nyssa, Dionysios Areopagites und Plotin*. Θεολογία Τόμος. 89^{ος} τεύχος δ' Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 2018, σ. 7-29, μὲ συμπέρασμα: «Ἡ ὑπέρβασις τοῦ “νοεῖν”, κάθε νοητικῆς λειτουργίας κατὰ τὴν πορεία τῆς προσέγγισις τοῦ θείου, ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς τῆς χριστιανικῆς μυστικῆς θεολογίας καὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ μυστικισμοῦ».

¹⁸ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 414, 416 κ.ἐξ.

¹⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 414, 26-27.

²⁰ «καὶ τὸ ἐλάχιστον κατασκευάσμα τοῦ μεγάλου δημιουργήματος εἰκὼν γίνεται καὶ ἐν τοῖς μικροῖς ὁ λόγος ἐρμηνεύει τὰ ὑπέρογκα» Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 422, 9.

²¹ Ἐλύτη, Ἄξιον Ἑστί, Ἡ Γένεσις.

²² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 428,2.

πείθει για την τελική Ανάσταση, υπάρχει και η ιστορική απόδειξη, γράφει ο Άγιος, οι βιβλικές αναστάσεις!

Ωστόσο, ο Νύσσης δὲν παραβλέπει τὴν αἰτία τῆς δυσπιστίας ἔναντι τῆς Ἀναστάσεως. «Ἐπειδὴ ὁ λόγος τῆς Ἀνάστασης ἔχει μπροστὰ τοῦ καὶ κρίσις κι ἀκοῦν τὰ ἱερὰ βιβλία νὰ κηρύττουν ρητὰ ὅτι δὲν εἶναι ἡ ζωὴ μας ἀνεύθυνη... ἐπειδὴ καταλαβαίνουν ὅτι ἔχουν κάνει πράξεις αἰσχιστεῖς καὶ ἄξιες γιὰ πολλές τιμωρίες, **ἀπὸ μίσους τῆς κρίσης** διαγράφουν καὶ τὴν Ἀνάστασις... Ἄν δὲν ὑπάρχει Ἀνάστασις, δὲν ὑπάρχει οὔτε κρίσις, κι ἂν δὲν ὑπάρχει κρίσις, χάνεται μαζί καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ. Κι ὅπου ὁ φόβος δὲν σωφρονίζει, ἐκεῖ χορεύει ὁ διάβολος μαζί μὲ τὴν ἁμαρτία»²³!

Ὑπάρχει μιὰ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ στὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἀνάστασης: «ἄθροιστικαὶ γὰρ ἀνθρώπων ἀμφότεραι», συνάζουν τὸν κόσμον! Προεξέχει ὁμως ἡ Ἀνάστασις ὡς ἡμέρα κοινῆς σωτηρίας ἔναντι τῆς Δευτέρας Παρουσίας ποὺ ἔρχεται ὡς ἡμέρα Κρίσεως: «*Αὕτη τῆς προσδοκωμένης χαριεστέρᾳ*»²⁴.

Εἶναι ἡ χαρὰ ποὺ ἐνιωθὰν οἱ Προφῆτες ὀραματιζόμενοι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσσία. Σὲ αὐτὴ θὰ ἀφιερῶσει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τὸν λόγο του: «Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ σωτήριον Πάσχα». Τὸ φῶς τῶν πασχαλινῶν λαμπάδων κάνει τὴ νύχτα ἡμέρα, μιὰ συνεχὴ ἡμέρα σωτηρίας, ἡ ὁποία ἐξαλείφει τὴ μνήμη τῆς καταδίκης τοῦ γένους γιὰ τὶς ἁμαρτίες καὶ «εἰς χαρὰν τὰ λυπηρὰ μεθαυριόζεται». «*Ἐνας ἀνοίξε τότε τὴν εἴσοδο τοῦ θανάτου (Ἀδάμ) καὶ τώρα μὲ Ἐνὰ (Χριστό) μπαίνει στὴ θέσθ τοῦ θανάτου ἡ Ζωή*»²⁵.

Σ' αὐτόν τὸν Κύριο τῆς ζωῆς, ποὺ φάνηκε στὰ μάτια τῶν διωκτῶν Του ταπεινωμένος καὶ εὐτελισμένος, εἶναι ἀφιερῶμενος ὁ λόγος: «Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἀγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου». «*Ὅρα τοῦ Θεοῦ τὰ θαύματα καὶ μετὰ τὸ πάθος τῆς χαρᾶς τὰ κατορθώματα*»²⁶, προτρέπει ὁ Νύσσης μὲ γλῶσσα ποιητικὴ, πυκνὴ, συμβολικὴ καὶ βαθιὰ βιβλική. Ἀνατρέπει τὶς λοιδορίες ἔναντι τοῦ Χριστοῦ, φανερώνοντας τόσο τὴν προφητικὴ πρόρρηση, ὅσο καὶ τὴ σωτηριώδη διάστασι τοῦ Πάθους: «*διὰ Σταυροῦ τὰς ἀντικειμένas δυνάμεις ἐξεπολόγκησεν*». Κι ὅλα τὰ μυστήρια «καμωμένα» μ' ἓνα μεγαλεῖο ποὺ ἀγγίζει ὑπαρξιακὰ τὸν ἄνθρωπο: «*διὰ σώματος ὁ ἄσώματος δαίμονας κατέβαλε*»²⁷. Ὁ

²³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 432, 26 κ.ἑξ & 434,21.

²⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ περὶ Ἀναστάσεως, σ. 408, 7 κ.ἑξ.

²⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον καὶ σωτήριον Πάσχα, σ. 16 κ.ἑξ.

²⁶ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἀγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 30, 13.

²⁷ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἀγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 32, 21.

Χριστός δὲν νικᾷ ἀπλὰ ὡς Θεός, οὔτε ὡς ἓνας ὑπερήρωας. Καταβάλλει τὴν ἁμαρτία καὶ τὸν θάνατο μὲ τὸ Σῶμα ποῦ ἔλαβε, τὸν ὅλον ἄνθρωπο, χωρὶς ἀποκλεισμούς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἄδης «οὐ γὰρ ἡδύνατο κατέχειν σῶμα **φορεῖον ἀθανασίας** γενόμενον»²⁸!

Ἡ ἱστορική βάση, ἐξιστόρηση καὶ ἐρμηνεία τῆς Πασχάλιας σωτηρίας, ἀποτελεῖ τὸ ζητούμενο τῆς ὁμιλίας: «*Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ)*». «*Ἐξέστι γὰρ ἰδεῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πᾶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον*»²⁹. ὅλο τὸ μυστήριο τῆς πίστεως χωρὰ στὴν ἱερὴ ἱστορία! Ὁ Ἅγιος «πατεῖ» γερὰ πάνω στὴν παλαιοδιαθικὴ ἀνθρωπολογία, προκεμένου νὰ ἀποφύγει τὸν ἀνεργάτιστο ἰδεαλισμό, τὸν ἀρνησικισμὸ γνωστικισμὸ, τὸν ἀνεδαφικὸ νεοπλατωνισμὸ. Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία ἀφορᾷ τὸν ἱστορικὸ ἄνθρωπο τῶν παθῶν, τῶν καμνῶν, τῆς ἀγωνίας, τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐλπίδας. Ἀκόμη καὶ τὸ ἀγαθὸ δὲν εἶναι μιὰ αὐτόματη κατάστασις, ἀλλὰ ἐξελίσσεται δυναμικὰ, ὅπως ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου μέσα ἀπὸ σπερματικές καταβολές³⁰.

Παρακάτω μ' ἓναν λόγον ποῦ ἀποτελεῖ «**γυμνασία** (γύμνασμα) καὶ (ἀνα)ζήτησι», προσπαθεῖ νὰ ὑπολογίσει τὸ σωτηριῶδες τριήμερο ἀπὸ τὸν Σταυρικὸ θάνατο ὡς τὴν αὐγὴ τοῦ Σαββάτου, ὅπου «*μιὰ ἀπλὴ καὶ ἀκατανόητη ἐπίσκεψη, μιὰ μοναδικὴ παρουσία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτός στοὺς καθημένους στὸ σκοτάδι καὶ τῇ σκιά τοῦ θανάτου προκάλεσε πλήρη ἐκλειψη καὶ ἀφανισμό τόσο τοῦ σκότους, ὅσο καὶ τοῦ θανάτου*»³¹.

Ἡ ὅλη διαπραγματεύσις εἶναι θεολογικὰ ἀφοπλιστικὴ! Ὁ Κύριος Ἰησοῦς δὲν πέθανε ἐξαναγκαστικὰ ἀπὸ τὴν προδοσίαν, τὴ ληστρικὴ ἔφοδο ἐναντίον Του, τὴν παράνομον καταδίκη «*ὥστε ἡ κακία ὅλων αὐτῶν νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς καὶ αἰτία τῆς κοινῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων*»³². Καθὼς ἡ θυσία Του εἶναι ἐθελούσια, ὁ θάνατός Του τοποθετεῖται «*ὅτε βρωτὸν ἑαυτοῦ τὸ Σῶμα καὶ πότι-*

²⁸ Εἰς τὴν φωτοφόρον καὶ Ἁγίαν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, σ. 32, 7.

²⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 446, 13

³⁰ «μὴ θανούσης δέ, *εἰ χρονικοῖς διαστήμασιν ἢ τοῦ ἀγαθοῦ κτίσις ἐπιμερίζεται*· καὶ γὰρ παρὰ τὴν πρώτην τοῦ κόσμου γένεσιν οὐκ ἡτόνευ ἡ θεία δύναμις ἅπαντα ἐν ἀκαρεῖ τελειῶσαι τὰ ὄντα, ἀλλ' ὁμῶς συμπαραλαμβάνει τῇ δημιουργίᾳ τῶν ὄντων καὶ τὰ χρονικὰ διαστήματα, (...) ἕως ἐπερατώθῃ τὰ ὄντα ἡταις ἡμέραις τοῦ θεοῦ τὴν κτίσιν ἅπασαν συναρμόσαντος». Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 460, 10 κεξ. Βλ. Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Α' (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 2), σ. 143 κ.ἐξ. ἐκδ. Πουρναγᾶ 1990².

³¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 458, 20.

³² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου.....), σ. 462,9

μον τὸ αἷμα τοῖς συνοῦσιν ἐποίησεν»³³, δηλαδή ὅταν ἔκανε τροφή τὸ Σῶμα Του καὶ ποτὸ τὸ Αἷμα Του γιὰ τοὺς συντρόφους Του! Ὁ **Μυστικός Δείπνος εἶναι ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Θυσίας** γιὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο: «Αὐτός, λοιπόν, ποὺ ἔδωσε τὸ Σῶμα Του τροφή στοὺς μαθητὲς Του δείχνει μὲ σαφήνεια **ὅτι ἤδη ἔχει συντελεστεί ἡ Θυσία τοῦ Ἀμνοῦ**»³⁴! Οἱ ἄλλες δυὸ ἡμέρες εἶναι ἡ Μ. Παρασκευὴ τοῦ Πάθους, μὲ τὸ σκότος ποὺ κάλυψε τὴ γῆ καὶ τὴ χώρισε στὰ δυὸ ὡς τὰ μεσάνυχτα τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅταν Ἅγγελος Κυρίου κύλησε τὸν λίθον τοῦ μνήματος. Ἀσύλληπτη, ἀλλά βαθιά θεολογικά τεκμηριωμένη ἡ θέσις τοῦ Ἁγίου διασώζει τὴν ὑπερβατικότητα, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ἀλήθεια τῆς Σταυρικῆς θυσίας, ἡ ὁποία ἐγκαινιάζει νέα μέτρα χρόνου³⁵, προκειμένου νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ σωτήρια ἔργα: «ἡ θεία δύναμις συντομεύει τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀγαθῶν ἔργων. «Αὐτὸς ποὺ ἔχει ἐξουσία καὶ νὰ προσφέρει ἀπὸ μόνος του τὴ ζωὴ του καὶ νὰ τὴν ξαναπάρει, ὅταν ἤθελε, εἶχε τὴν ἐξουσία ὡς ποιητῆς καὶ τῶν αἰώνων ὅχι νὰ ὑποδουλωθεῖ μὲ τὰ ἔργα του στὸν χρόνο, ἀλλὰ νὰ μεταβάλλει τὸν χρόνο σύμφωνα μὲ τὰ ἔργα»³⁶!

Καὶ προχωρεῖ ἀκόμη βαθύτερα στὴν ἀναζήτηση τῆς ταυτόχρονης παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στὸν Τάφο, στὸν Ἄδην καὶ στὸν Παράδεισο μαζί μὲ τὸν ληστή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Ἅγιος λαμβάνει ἀφορμὴ νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία καὶ τὴν σύγκρασή της μὲ τὴ Θεότητα³⁷, στοιχεῖο κομβικὸ τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Νύσσης. «**Ἡ θεία κατακρινᾶται δυνάμεις ἐκατέρῳ καταλλήλως ἑαυτὴν καταμίξασα**»³⁸, ἀναμειγνύεται ἡ θεία δύναμις μὲ τὰ δύο συστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, σμίγοντας κατάλληλα μὲ τὸ καθένα». Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ «καινός» ἄνθρωπος «γιατί χτίστηκε ὅπως ἤθελε ὁ Θεός», ὁ ὁποῖος «ἔπρεπε αὐτὰ τὰ δύο –σῶμα καὶ ψυχὴ– ποὺ νεκρώθηκαν μὲ τὴν παρακοὴ (ἐπειδὴ νέκρωση τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦσε ἡ ἀποξένωση ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ζωὴ καὶ νέκρωση τοῦ σώματος ἡ φθορὰ καὶ ἡ διάλυσις), ἔπρεπε καὶ ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ **μὲ ἐπιμῖξία μὲ τὴ Ζωὴ νὰ γίνῃ ἡ ἔξωσις τοῦ θανάτου**»³⁹! Παρόλη τὴν ὑπεροχὴ τῆς θεότητας, «τὸ σῶμα ἐπισήμαινε τὴ μέσα του θεότη-

³³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 462,14.

³⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 462, 18.

³⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 466, 5.

³⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 466, 13.

³⁷ Στυλ. Παπ., σ. 542.

³⁸ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 467, 11.

³⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...), σ. 468.

τα ενεργώντας τις ιάσεις με την ἀφή, ἐνῶ ἡ ψυχὴ ἐκδήλωνε τὴ θεία δύναμι μετὰ τὴ δυνατὴ ἐκείνη θέλησή της»⁴⁰.

Αὐτὴ ἡ θαυμαστὴ «μεταστοιχείωση» τῆς ἀνθρώπινης φύσης μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάκρασή της μετὰ τὴ θεϊκὴ, κορυφώνεται τὸν καιρὸ τοῦ Σταυρικοῦ Πάθους. Ἐνῶ ὁ θάνατος «γίνεται ἀπὸ τῆ διαίρεση τῶν ἐνωμένων», στὸν Θεάνθρωπο Χριστὸ τὸ μὲν Σῶμα «κατάργησε αὐτόν (ἐνν. τὸν διάβολο) ποὺ εἶχε τὴ δύναμι τοῦ θανάτου, ἐνῶ μετὰ τὴν ψυχὴ ἀνοίξε στὸν Ἀησιτὴ τὸ δρόμο γιὰ τὴν εἴσοδό του στὸν Παράδεισο»⁴¹. Καὶ ποὺ εἶναι ὁ Παράδεισος; Στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ Πατέρα, γράφει ὁ Νύσσης, ἐρμηνεύοντας ἕνα χωρίο τοῦ προφήτη Ἡσαΐα: «ἐπεὶ τῶν χειρῶν μου ἐξωγράφισά σου τὰ τεῖχη» (Μθ' 16). Καθὼς, λοιπόν, «ἡ Ἀνάστασι (ἐνν. προέρχεται) ἀπὸ τὴν ἔνωση αὐτῶν ποὺ ἔχουν διαιρεθεῖ», ὁ Χριστὸς δὲν λείπει ἀπὸ πούθεν! Ἔτσι ἀνακαινίζει καὶ ἐκπληρώνει τὴν ἰουδαϊκὴ ἀναμονὴ τοῦ αἰώνιου Πάσχα, τοῦ Σαββατισμοῦ!⁴²

Τέλος, ἡ διδασκαλία στρέφεται στὸ γιατί ὁ Κύριος ἔπρεπε νὰ πεθάνει ἐπ' αὐτὸν τὸν Σταυρό. Οἱ ἀπαντήσεις Του εἶναι ὅσο ποτὲ ἐπίκαιρες, καθὼς πολλοὶ σύγχρονοι αἵρετικοὶ σχετικοποιοῦν τὸν Σταυρὸ τοῦ Κυρίου. Ἐκκινώντας ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο⁴³, χρησιμοποιοῦν τὸ χωρίο ἀπὸ τὴν Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους κεφ. γ' στιχ. 18-19, ὅπου ἡ πληρότητα τῆς γνώσης τοῦ μυστηρίου τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἔχει τέσσερες –σταυρικές– διαστάσεις: πλάτος, μῆκος, βάθος, ὕψος. «Μὲ αὐτὸ μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ λόγος του (ἐνν. τοῦ Παύλου) σημαίνει μετὰ σαφήνεια, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα ὄν (ἢ κτίσμα) ποὺ δὲν ἐξουσιάζεται ἀπὸ τὴν Θεότητα, τὸ ὑπερουράνιο (ὕψος), τὸ ὑποχθόνιο (βάθος), αὐτὸ ποὺ προεκτείνεται πρὸς τὰ πλάγια, ἀπὸ παντοῦ ὡς τὰ πέρατα τῶν ὄντων»⁴⁴. Ἄλλωστε ἡ ἀπόδειξι αὐτῆς τῆς Σταυρικῆς ὀπτικῆς προσιδιάζει στὶς ἀναζητήσεις τῆς ψυχῆς, ποὺ ἀναζητᾷ τὸν Θεὸ καὶ στρέφει παντοῦ τὴ ματιὰ της!

Τὶς ἴδιες διαστάσεις θὰ τις ψηλαφήσει ὁ Νύσσης στὸν Λαβιτικὸ 138^ο Ψαλμὸ, μετὰ ἀρχὴ τὴν ὑπαρξιακὴ ἀναζήτησι, «ποῦ πορευθῶ;». «Ἄν ἀνεβῶ στὸν οὐρανὸ (τοῦτο τὸ ὕψος) ἂν κατεβῶ στὸν ἅδην (τοῦτο τὸ βάθος) ἂν ἀνοίξω τὰ φτερά μου τὴν αὐγὴ (ποὺ εἶναι ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου–τοῦτο τὸ πλάτος) ἢ ἂν κατασκινώ-

⁴⁰ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 468, 19.

⁴¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 471, 9 κ.ἐξ.

⁴² Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 472-478.

⁴³ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 478, 15.

⁴⁴ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 480, 5 κ.ἐξ. Τὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ προσέγγισι θὰ ἔχει καὶ γιὰ τὸ χωρίο Φίλιππισίους β' 10 σ. 482, 1.

σω στήν ἄκρη τῆς θάλασσας (ἔτσι λέει τὴ δύση, τοῦτο τὸ μῆκος)»⁴⁵.

Καὶ ἀφίνηι τελευταῖο τὸ Κυριακὸ λόγιο: «ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἐν ἡ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται.» (Μτθ. ε' 18). Στὸ γιῶτα μὲ τὴν περισπωμένη (κεραία) διακρίνει ξεκάθαρα τὸν Σταυρὸ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος. «Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς λέει, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πρέπει ὅχι ἀπλῶς νὰ πεθάνει, ἀλλὰ «νὰ σταυρωθεῖ», γιὰ νὰ γίνῃ ὁ Σταυρὸς γιὰ τοὺς πρὸ διορατικοὺς θεολόγους Αὐτὸς ποὺ ἀνακηρύσσει μὲ τὸ σχῆμα Του τὴν παντοδύναμη ἐξουσία Ἐκείνου ποὺ ἀνέβηκε σ' Αὐτόν καὶ εἶναι τὰ πάντα μέσα στὰ πάντα»⁴⁶. Εἶναι συγκλονιστικὲς οἱ παραπάνω σκέψεις ποὺ ἱστορήθηκαν ἀγιογραφικὰ καὶ ὑμνογραφικὰ μέσα στὴ ζωσα λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ζητιανεύοντας, συνερανιζόμενος –κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Ἁγίου– ἀπὸ τὰ κεῖμενά του λίγο Ἀναστάσιμο φῶς καὶ ἐλπίδα, συναντᾷς ἀτόφιο τὸν Κύριο Ἀναστημένο, νὰ ἀποδιώχνει τὸ κακὸ στήν ἀνυπαξία του καὶ νὰ καταργεῖ τὸν ἔσχατο ἐχθρὸ μας, τὸ θάνατο⁴⁷! Εἶναι ἐκείνη ἡ ἀνθρωπίνως περιορισμένη προσπάθεια νὰ καταλάβεις καὶ νὰ σκιαγραφήσεις τὰ μυστήρια τῶν λόγων ἑνὸς Ἁγίου, ὅπου ἰσχύει βέβαια ὁ λόγος τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου: «ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»⁴⁸!

«Ἦλθεν ἡ τῆς ζωῆς βασιλεία καὶ κατελύθη τοῦ θανάτου τὸ κράτος καὶ γέγονεν ἄλλη γέννησις, βίος ἕτερος, ἄλλο ζωῆς εἶδος, αὐτῆς τῆς φύσεως ἡμῶν μεταστοιχείωσις»⁴⁹.

Ὅλα λειτουργοῦν σὲ ἄλλη διάσταση: «ἐπανησάτω τὸ τῆς ἐορτῆς κάλλος ὡς ἄνθος τοῖς πᾶσιν»⁵⁰! Ὅλη ἡ ζωὴ ἀλλάζει κατεύθυνση «σ' αὐτὴ τὴν ἡμέρα ἀποβλέποντας ὁ Ἀπόστολος καταφρονεῖ τὴν πρόσκαιρὴ ζωὴ καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν μέλλουσα»⁵¹. Καὶ ὅλη ἡ φύσις μας ζεῖ τὴ μεταστοιχείωσι: νὰ μὴ τρέμει τὸν θάνατο, νὰ μὴ λογίζεται τὸ κακὸ ὡς ὕπαρξη, νὰ μὴ σκιάζεται ἀπὸ τοὺς Σταυροὺς ποὺ ὑψώνει ὁ διάβολος, γιατί διδάχθηκε νὰ διακρίνει ἀπὸ μακριὰ καὶ ἀπὸ Πατερικὴ πείρα τὸ Φῶς τῆς Ἀναστάσεως! Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ κρυφὴ ἐλπίδα καὶ

⁴⁵ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 480, 20 κ.ἑξ.

⁴⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 482, 23.

⁴⁷ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 456, 14.

⁴⁸ Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 27, Κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξις 10, PG 36, 25 A.

⁴⁹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριημέρου...), σ. 450, 6-8.

⁵⁰ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, σ. 410, 10.

⁵¹ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, σ. 410, 18 κ.ἑξ.

κραυγαλέα δέηση πρὸς τὸν Ἀναστάντα Κύριο νὰ ἀναστήσει τὸν κόσμον ἅπαντα διατρέχει ὅλη τὴν θεολογικὴ συγγραφὴ τοῦ Νύσσης, εἴτε τὴν καταγράφει μὲ φιλοσοφικὸ μοτίβο στὰ «Περὶ ψυχῆς καὶ Ἀναστάσεως»⁵², εἴτε, ὅταν σθεναρὰ κατηχώντας⁵³, διακηρύσσει τὴν ἀταλάντευτη πίστιν του στὴν τόσο παρεξηγημένη ἀποκατάστασι τῶν πάντων⁵⁴, τὴν τελικὴ σωτηρίᾳ ὅλων μέσα στὴν ἀγαθοτοπία τοῦ Θεοῦ: «τοῦ ἐσχάτου ἐχθροῦ καταργηθέντος (τοῦ θανάτου), ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ τῆς κακίας καθόλου πάντων τῶν ὄντων ἐξοικισθείσης (διωχθεῖ ἀπὸ παντοῦ), **ἐν τῷ θεοειδὲς κάλλος ἐπαστράψη τοῖς πᾶσιν, ᾧ κατ' ἀρχὰς ἐμορφώθημεν**»⁵⁵.

«Οὐκοῦν, ἀναστάντες καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς τῶν λόγων ἀλειείας ἤδη τῷ Ἄρτῳ προσδράμωμεν, ὃν καταγλυκαίνει τὸ κηρίον τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν»⁵⁶! Ἄς σπκωθοῦμε, λοιπόν, κι ἐμεῖς ἀπὸ τὸ ψάρεμα τῶν λόγων κι ἅς τρέξουμε τώρα στὸν Ἄρτο, πού τὸν καταγλυκαίνει ἡ κηρήθρα τῆς ἀγαθῆς, ἀναστάσιμης ἐλπίδας, στὸν Κύριο μας Ἰησοῦ Χριστό. Γιατὶ Ἀνάστασι εἶναι ἀνέσπερος Πασχάλια λατρεία. Ἀμίν.

⁵² P.G. 46,11-160 & ΕΠΕ 46, 210-385.

⁵³ Κατηχητικός Λόγος, P.G. 45,11-105 & ΕΠΕ 46, 386-545.

⁵⁴ Στυλ. Παπ. σ. 545 κ.έξ. & Νικολάου Ματσούκα, Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ Θεολογία Γ' (Φιλοσοφικὴ & Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη αρ. 34), σ. 312 κ.έξ, ἐκδ. Πουρναρά 1997.

⁵⁵ P.G. 46, 536B.

⁵⁶ Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα (περὶ τῆς τριμέρου...) σ. 486, 14 κ.έξ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΚΑΔΙΑΡΗΣ
ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Ἐπιμέλεια: Βασιλική Ἀδαμοπούλου

Στόν ἀρχαῖο κόσμο, μέσα ἀπ' τοὺς Ἑλληνικοὺς μύθους καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνική ἐπική ποίηση ἔχουν ἀναφερθεῖ μεταβάσεις στὸν Ἅδη, τὸν μεταθανάτιο Κάτω Κόσμο. Ἄλλοι ἐπέστρεφαν θριαμβευτές, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς ὅταν ἔφερε στὸν φίλο του Ἄδμητo τὴν ἀγαπημένη τοῦ γυναικῆ Ἀλκίστη παρακάμπτοντας τὰ τέρατα τοῦ Ἅδη, Κέρβερο καὶ Γοργόνα ἢ Γοργώ ἢ Μέδουσα. Ἄλλοι ἀπελπισμένοι, ὅπως ὁ Ὀρφέας, ὅταν ἀποκοίμισε τὸν Κέρβερο καὶ

Ὁ Καλὸς Ποιμὴν. Ψηφιδωτό στό
Μαυσωλεῖο τῆς Γκάλλα Πλακιδία.

συγκίνησε τὸν Ἑρμῆ μέ τῆ μουσική του, ἀλλὰ ἀτυχῶς, τὴν τελευταία στιγμή, λίγο πρὶν βγεῖ στό φῶς τοῦ πάνω κόσμου, ἔστρεψε νά δεῖ τὴν ἀγαπημένη τοῦ Εὐρυδίκη – παρὰ τῆ ρητῆ ἀπαγόρευση– καὶ τὴν ἔχασε γιὰ πάντα. Ἀλλὰ στὴν μυθολογία τῆς Νέκυας, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος¹ ὅταν ὁ Ὀδυσσεύς κατέβηκε στὸν Ἅδη, περιγράφεται ὁ Κάτω Κόσμος ὡς μιὰ κόλαση, ἡ ὁποία στὸν Χριστιανισμό περιγράφεται ὡς ὁ «βρυγμός ὀδόντων».

Ἀπὸ τὴν ἀποστολική περίοδο ἀκόμη, ἡ εἰκονογραφικὴ τέχνη προσπάθησε νά ἀποδώσει στά κοιμητήρια ἢ στοὺς εὐκτήριους οἴκους θέματα ποὺ νά ἄπτονται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας μέ ἀφηγηματικότητα, συμβολισμό ἢ δογματικὴ ἄποψη. Συχνά, οἱ

¹ Ὀδύσσεια, Ραιψωδία Α. Ἐπίσης Ν. Κακαδιάρης, Νεωτερικότητα καὶ μεταμοντέρνο στί Βυζαντινὴ τέχνη, σ. 75, Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις 2016.

έλληνορωμαϊκές αυτές παραστάσεις ἦταν ὑποτυπώδεις, ὥστόσο, παρά τίς περιγραφές (ὅπως λ.χ. τοῦ Καλοῦ Ποιμένα) τό θέμα ἀναδεικνυε τήν δοξαστική πλευρά καί τόνιζε οὐσιαστικά καί ἐν τῷ βάθει τόν Ἀναστάντα Χριστό² μέ τήν ἴδια ἀντίληψη, σκαλισμένες σέ μάρμαρο, ἐλεφαντόδοντο ἢ παραστάσεις σέ ψηφιδωτά³.

Μετά τήν Ἰουστινιάνεια περίοδο, φοβερές μετακινήσεις λαῶν ἀπό τόν βορρᾶ δημιούργησαν ἕνα ἐρημικό τοπίο στή Χριστιανική αὐτοκρατορία – ἰδίως στή Δύση.

Συγκεκριμένα, οἱ ἐπιδρομές Γότθων καί ἄλλων Γερμανικῶν φύλων, μέ τήν πολεμική τους συμπεριφορά, ὄχι μόνο μείωσαν τόν πληθυσμό ἀπό σφαγές, ἐξανδραποδισμό καί καταστροφές τῶν παραγωγῶν ἀναγκαίων γιά τήν ἐπιβίωσή τους ἀγαθῶν, ἀλλά κατέστρεψε ὀλοκληρωτικά καί πολλές ἀρχαῖες πόλεις, πού συνέχισαν νά ἐπιβιώνουν ὥς τότε.

Τό τμήμα τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, πού ἐπιβιώνει ὡς Ἀνατολική Ρωμαϊκή, προστατεύει ἐπαρκῶς τά σύνορά της ἀπό τίς ἐπιδρομές αυτές καί εἴτε κρατάει τά βαρβαρικά φύλα στά σύνορά της, εἴτε τά ἐνσωματώνει. Ἡ Κωνσταντινούπολη γίνεται τό κέντρο τοῦ πολιτισμένου κόσμου καί διατηρεῖ καί διαφυλάττει τόν ἑλληνορωμαϊκό πολιτισμό, παρά τίς βίαιες ἐπιδρομές Ἀβάρων, Σλάβων καί Βουλγάρων ἀργότερα.

Ἡ μνημειακή εἰκονογραφία μέχρι τόν ὄγδοο αἰῶνα ἔχει καταστραφεῖ, καθὼς εἶναι περίοδος τῶν λεγομένων σκοτεινῶν αἰώνων, καί οἱ καταστροφές εἶναι ὀλοκληρωτικές.

Ἡ εἰκονογραφία θά σωθεῖ σέ περιορισμένο ἀριθμό φορητῶν εἰκόνων καί σέ μικρογραφίες λίγων κωδίκων ἢ εὐαγγελισταρίων, πού, βέβαια, εἰκονογραφοῦν ἀφηγηματικά σκηνές πού περιγράφουν τά κείμενα καί διέπονται, ἄλλα ἀπό ἑλληνιστική τεχνοτροπία καί ἄλλα ἀπ' τή μεταφυσική τῶν ἀνατολικῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι κατανοοῦν μέ διαφορετική ἐκφραστικότητα τήν Πίστη. Δυστυχῶς, ἀπό τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 8ου αἰῶνα ἄρχισε ἕνα εἶδος ἐμφυλίου στήν Αὐτοκρατορία, ἡ *Εἰκονομαχία*, πού κράτησε σχεδόν ἑκατόν εἴκοσι χρόνια⁴.

² Βυζ. καί Χριστιανικό Μουσείο. Ἐπίσης μικρογραφία τῆς Διαβάσεως τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, πού ἐπέρχεται ἡ σωτηρία, ἐνῶ καταποντίζεται τό κακό.

³ Μαυσωλεῖο Γκάλλα Πλακιδία.

⁴ Περισσότερα γι' αὐτό δέξ: Ν. Κακαδιάρη: Σφετερισμός καί τέχνη, ἡ ζωγραφική του 10ου αἰ. στό Βυζάντιο, Ἐκδόσεις τῶν Φύλων, 2013 καί τοῦ ἰδίου, Νεωτερικότητα καί μεταμοντέρνο στή Βυζαντινὴ τέχνη, Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις, 2016.

Οί καταστροφές πού προέκυψαν εἶναι ἀνυπολόγιστες. Ἐκτός των μαρτυρίων πού ὑπέστησαν οἱ Εἰκονολάτρεις, ἡ μνημειακή καί ἡ κοσμική ζωγραφική κατεστράφη, ὥστε νά ἐκλείπουν πηγές καί πειστήρια τῆς τέχνης.

Ὡστόσο, ἦταν καί μιὰ περίοδος ὅπου ἱκανοί στρατηγοί-αὐτοκράτορες ὑπερασπίσθηκαν ἐπιτυχῶς τά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας μέ τίμημα τήν ἀπαξίωση κάθε πνευματικῆς καί καλλιτεχνικῆς ζωῆς.

Τήν περίοδο τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, δύο ἐξαιρετικά μνημεῖα τῶν ὁποίων τά ψηφιδωτά τους σώζονται σέ μεγάλη ἔκταση, οἱ ναοί τοῦ Ὁσίου Λουκά στή Βοιωτία καί ἡ Νέα Μονή στή Χίο, στό τέλος τοῦ 10ου αἰ. καί ἀρχές τοῦ 11ου αἰ., μᾶς δίνουν ἓνα μέγεθος τῆς ὑψηλῆς τέχνης πού συνάδει μέ τόν δογματικό χαρακτήρα της.

Τόν δέκατο αἰῶνα στό Βυζάντιο, μετά τή λαίλαπα τῆς Εἰκονομαχίας, ἡ αὐτοκρατορία στρατικοποιεῖται καί ζεῖ σέ ἀσφαλῆ σύνορα καί δημιουργεῖ τήν ἐποποιΐα τοῦ κράτους, καθῶς ἡ δόξα του ἀπλώνεται στά πέρατα τῆς τότε Οἰκουμένης.

Ἡ ἐμφάνιση τῆς μακεδονικῆς δυναστείας στό προσκίνιο πού κυριαρχεῖ (867-1051), ἐκτός τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς πού ἀσκεῖ ἐκτός συνόρων, τήν οἰκονομική καί πολιτιστική πολιτική ἐντός των συνόρων, διαμορφώνει πλαῖσιο λειτουργίας τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς καί ἐνθαρρύνει τήν ἀνέγερση ναῶν καί δημόσιων κτιρίων. Παράλληλα, ἀπό τόν Φώτιο καί ἐντεῦθεν ἡ εἰκονογράφηση τῶν ναῶν τίθεται σέ νέες βάσεις, καθῶς καθορίζεται ἀπό τήν Ἐκκλησία λεπτομερῶς, πού ζωγραφίζεται τό κάθε θέμα (ὑπόθεση). Σέ συγκεκριμένο μέρος τοῦ ναοῦ, ὀρίζεται ἡ ἀντίστοιχη παράσταση, ὥστε νά συνάδει μέ τή θεολογική προσέγγιση.

Συγκεκριμένα, γιά τήν Ἀνάσταση, ἢ γιά τήν εἰς Ἄδου κάθοδον ὅπως αὐτή ἀποκαλεῖται, ἐνδεδειγμένος χώρος εἶναι στό βόρειο τιμῆμα τοῦ ναοῦ, ἀπέναντι πολλές φορές ἀπό τή Βάπτισι, ὥστε νά συνδέονται θεολογικά, καθῶς τό περιεχόμενό τους ἀναφέρεται στή Λύτρωση τοῦ Ἀνθρώπου. Ἀφ' ἑνός λυτρώνεται ἀπ' τό προσπατορικό ἀμάρτημα, ἀφ' ἑτέρου, μέ τήν Ἀνάστασή του, ὁ Χριστός ἐπιβεβαιώνει τή Μέλλουσα Ζωή.

Στήν εἰκονογραφία τῆς Ἀνάστασης, κεντρική μορφή εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἄλλοτε στρέφεται δεξιά πρὸς τοὺς Ἀδάμ καί Εὐά καί ὀριπτικά τους ἐγείρει ἐκ τοῦ τάφου ἐνδεδυμένος πολὺπτυχο ἀρχαῖο ἑλληνικό χιτῶνα καί ἱμάτια, πού ἀνεμίζουν σέ χρώματα ἀνοικτῆς ἐκδοχῆς κρατώντας τόν Σταυρό καί τόν στέφανο τῆς νίκης, κι ἄλλοτε ἐγείρει τοὺς πρωτόπλαστους πού βρίσκονται ἐνθεν καί ἐνθεν. Πίσω τους, ἀπό τή μιὰ πλευρά βρίσκεται ὁ κορυφαῖος των Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καί ἀκολουθεῖ ὁ

δίκαιος Ἄβελ. Ἀντίστοιχα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐμφανίζονται ὁ Προφητάναξ Δαβὶδ καὶ ὁ Σολομὼν, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ ἀξιωματοῦχους.

Παράλληλα, καθὼς ὁ Χριστὸς ἀνίσταται ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ Τάφου, οἱ πύλες τοῦ Ἄδου σπᾶνε, κλειδιά, μάνταλα, κλειδαριές καὶ καρφιά σκορπίζονται τριγύρω κι ὁ Χριστὸς πατάει ἐπὶ τῶν πυλῶν. Κάτω, ἡμίγυμνος ὁ Ἄδης, δεμένος μὲ ἄλυσίδες, εἶναι πεσμένος στὸ χάος καὶ σπκώνει τὰ χέρια του μὲ ἀπόγνωση, γιὰ νὰ προστατευτεῖ ἀπ' τὸ ἔντονο Ἅγιο Φῶς, τὸ Ἄκτιστο, ποὺ ἐκλύεται ἀπ' τὴ λαμπερὴ ἐμφάνισι τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ, τὸ Φῶς τῆς Ἀναστάσεως.

Βέβαια, ὅλα αὐτὰ διαδραματίζονται μὲ φόντο ἓνα βραχῶδες τοπίο, στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου μεγάλο χωρὸ κατέχει τὸ σκοτεινὸ βάραθρο τοῦ Κάτω Κόσμου, ὅπου βασιλεύει ὁ Ἄδης.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δυστυχῶς, ἐλάχιστες τοιχογραφίες ἔχουν περισωθεῖ ἀπὸ τὸν 9ο αἰ., ἐνῶ μποροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ναοὺς τῆς Καππαδοκίας, Ἑλλάδας, Κύπρου, Γεωργίας, Ἰταλίας, Ἀρμενίας. Στὴν Καππαδοκία λ.χ. ἡ παράστασι τῆς Ἀνά-

Ἡ Ἀνάστασις. Μονὴ Ἑκκληίστρας Ἁγίου Νεοφύτου. Κύπρος. Ἔργο Θεοδώρου Ἀψευδίου.

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στὸν Ἅγιο Γεώργιο. Κουζμπινοβο.

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τοῦ Πανσελήνου στό Πρωτάτο Ἁγίου Ὁρους.

Ἡ Ἀνάστασις. Ναός Χριστοῦ, Βέργοι. Τοιχογραφία τοῦ Γεωργίου Καλλιέργη.

στασης ἀπεικονίζεται στόν Ναό τοῦ Ὑπερώου (μέσα 10ου αἰ.) καθώς ἐπίσης στή Σκοτεινή Ἐκκλησία (Bahattin Samanligi Kilise) (Karanlik Kilise), τόν 11ο αἰ.

Στήν Κύπρο, στόν ναό τῆς Ἐγκλείστρας τοῦ Νεοφύτου, ἔργο τοῦ ζωγράφου Θεοδώρου Ἀψευδῆ, ἐνῶ διατηρεῖ τήν ἀνάμνηση ἔργων τοῦ 10ου αἰ., διαφαίνεται ἡ ἐπερχόμενη κοινήνεια τεχνοτροπία, μέ τίς κοινές λυγρές μορφές καί τήν περίτεχνη πτυχολογία. Κοντά στή λίμνη Πρέσπα, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Κουρμπινοβο, πού ἀνῆκε στή βυζαντινὴ Μακεδονία, οἱ μορφές τῆς Ἀνάστασης μέ ὑπερφυσικά ἀναστίματα, ὀρμητικές κινήσεις πού εἰκονογραφοῦν, καλλιγραφημένες πτυχολογίες τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἐκπνευματωμένων μορφῶν, ἔργο τοῦ 1191, ἐκφράζουν τόν δυναμισμό τῆς κοινήνειας καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης.

Κατά τήν παλαιολόγια ἀναγέννηση, ἐγκαινιάζεται ἡ ἐπιστροφή στά ἑλληνιστικά πρότυπα, καθώς ὁ ζωγράφος Πανσέληνος εἰκονογραφεῖ τόν ναό τοῦ Πρωτάτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Οἱ μορφές του, ὀγκηρές ἀλλά καί ἀνάλαφρες συνάμια, παρίστανται στήν Ἀνάστασις μέσα στά ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας. Κάποιες φορές οἱ ζωγράφοι μετακινοῦν τίς μορφές πού πλαισιώνουν τόν Χριστό, καθώς προφῆτες (ὅπως ὁ Σαμουὴλ) μετέχουν τῶν μορφῶν

πού απεικονίζονται στήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης. Τό ὑπαγορεύουν λόγοι συμμετρίας ἀλλά καί τονισμοῦ τῶν προφητειῶν τοὺς ὁποίους ἀποτυπώνουν ζωγράφοι ὅπως ὁ Γεώργιος Καλλιέργης, «ὅλης Θετταλίας, ἄριστος ζωγράφος». Ἡ παράσταση ἐδῶ ἔχει τή θέση τιμώμενης εἰκόνας στόν ναό τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, σέ τοξωτό ἀψίδωμα τῆς νότιας πλευρᾶς, ἔργο τοῦ 1315.

Ὁ Χριστός βρίσκεται στόν νοτιό σχεδιαστικό κεντρικό ἄξονα τῆς παράστασης χρυσοντυμένος, μετωπικά, πατώντας πάνω στίς σπασμένες χάλκινες πόρτες τοῦ Ἄδη, ἐγείροντας τοὺς προπάτορες, Ἀδάμ καί Εὐά.

Ὁμοιάζει ὡς πρός τό περιεχόμενο καί ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ στόν ναό Ἀγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης, τῆς ἰδίας ἐποχῆς (1310-1320), καθὼς συνδέεται εἰκονογραφικά μέ τόν ναό τοῦ Χριστοῦ στή Βέροια.

Στήν Ἀνάσταση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ στή Θεσσαλονίκη, διαφαίνονται οἱ αἰσθητικές ἀρχές τῆς παλαιολόγειας ζωγραφικῆς, πού ὅμως διατηροῦν τίς μνῆμες τῆς κομνίνειας περιόδου. Λόγου χάρι ὁ Χριστός θυμίζει ἔντονα τόν Χριστό τοῦ εἰκονογραφημένου χειρογράφου τῆς Ἱ. Μ. Μεγίστης Λαύρας (Κώδ. Σκευοφυλακίου, ἀρ. 1, Εὐαγγελιστάριο αὐτοκράτορα Φωκᾶ). Δυστυχῶς, ἡ παράσταση εἶναι μισοκατεστραμμένη καί, ἐκτός ἀπ' τοὺς προπάτορες, διακρίνεται ὁ δίκαιος Ἄβελ, καθὼς καί ὁ Προφῆτης Σαμουὴλ. Ὡστόσο, τά ἐναπομείναντα τμήματα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφανείας δείχνουν τό

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στόν Ναό Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ. Θεσσαλονίκη.

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία. Ναός τοῦ Βασιλιᾶ, Στουντένιτσα.

ύψηλό ἐπίπεδό της δημιουργικῆς ἐργασίας τοῦ ζωγράφου.

Ἀνάμεσα στίς παραστάσεις τῆς παλαιολογείου περιόδου, θά πρέπει νά ἀναφέρουμε τήν Ἀνάσταση τοῦ ναοῦ τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν, πού εἶναι ἀπέναντι ἀπό τόν μεγάλο ναό στήν Στουντένιτσα (1208-1209).

Ὁ ναός τοῦ βασιλιᾶ Μιλούτιν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωακείμ καί τῆς Ἄννας (1314), ἐκφράζει ὡς μνημεῖο, συναφῇ πρὸς τόν ναό τοῦ Πρωτάτου τεχνοτροπία. Ἄν κάποιοι ἰσχυρίζονται⁵ ὅτι στό Πρωτάτο ἐργάστηκαν, πλὴν τοῦ Πανσελίνου καί ἄλλοι δύο ζωγράφοι, τότε νομίζουμε βάσιμα ὅτι οἱ θεωρούμενοι βοηθοί του, Μιχαὴλ Ἀστραπᾶς καί Εὐτύχιος, πιθανόν νά εἶναι οἱ ἄγνωστοι ζωγράφοι τοῦ μνημείου⁶.

Ἡ Ἀνάσταση σ' αὐτόν τόν ναό ἔχει ὅλα τα τυπικά χαρακτηριστικά της παράστασης: τόν Ἀναστάνα Χριστό πού ἐγείρει τοὺς προπάτορες Ἀδάμ καί Εὐᾶ, τοὺς προφῆτες-βασιλεῖς, τόν Ἄβελ, τόν Πρόδρομο καί τοὺς Ἀποστόλους, ἀλλά καί τόν δεσμώτη Ἄδην. Ὁρμητικὴ κίνηση τοῦ Χριστοῦ συμπαράσχει τοὺς πρωτόπλαστους, ἐνῶ τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς παράστασης συνομιλοῦν μεταξύ τους, περιμένοντας τὴ δική τους σειρά.

Ἡ πτυχολογία τῶν ἱματίων γράφεται μέ σταθερὸ χέρι, τὸ δέ πλάσιμο ἀναδεικνύει τοὺς ὄγκους. Ἐνῶ ὁ σχεδιασμός τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἔχει τὴν ἀνάμνηση τῆς ἴδιας παράστασης τῆς μικρογραφίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Κώδ. 5 (Εὐαγγελιστάριο «τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά»).

Ἡ παράσταση τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου, ἔργο τοῦ 1312-1314, ἐξελίσσεται συνοπτικὰ καί ὑπαινκτικὰ σέ στενὰ ὁριζωνία ἐπιφάνεια, μέ πρωταγωνιστὲς τόν Χριστό πού ἐγείρει τόν Ἀδάμ ἐκ τοῦ Τάφου, ἐνῶ περιβάλλεται ἀπὸ τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα: τόν Ἄβελ (ἀριστερά) καί δεξιά της τὴν Εὐᾶ, τόν Πρόδρομο,

Ἡ Ἀνάσταση. Τοιχογραφία.
Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπεδίου.

⁵ Ναυσικᾶ Πανσελίνου, Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ, σ. 230, 240.

⁶ Ν. Κακαδιάρη Ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, Λεμνών, 2018, Ἀθήνα.

τόν Δαβίδ καί τόν Σολομώντα. Κάτω ἀπ' τῆς χάλκινες πύλες πού πατάει ὁ Χριστός, κείτεται ἀλυσσοδεμένος ὁ Ἄδης, πού προσβλέπει μέ δέος στόν Χριστό.

Στόν ναό τῆς Μονῆς τῆς Χώρας πού εἶναι ταφικό παρεκκλήσι, ὅλο το τεταρτημόριο καλύπτεται ἀπ' τήν ἐκτεταμένη περιγραφή τῆς Ἀνάστασης (1315). Ὁ Χριστός, ἄνω του σιδεροδεσμίου Ἄδης, μέ βίαιες κινήσεις ἀνιστᾷ τόν Ἀδάμ καί τήν Εὐά, περιβαλλόμενος ἀπ' τό φῶς τῆς θεότητος, ὡς ἥλιος τῆς δικαιοσύνης. Στό πλάι, ὁ Πρόδρομος, οἱ βασιλεῖς Δαβίδ καί Σολομών καί πέντε Ἀπόστολοι (ἀριστερά), καθώς ἐπίσης ὁ δίκαιος Ἀβελ καί οἱ ἄλλοι ἔξι Ἀπόστολοι (δεξιά).

Στήν παράσταση, κρατάει στόν κεντρικό ἄξονα τῆς παράστασης τό ὡσειδές φωτεινό σχῆμα, μέ ἔμμεση ἀναφορά στό γοτθικό ὀξυκόρυφο τόξο, ὅπου προβάλλεται ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ καί δημιουργεῖ δύο σχήματα πού ἔχουν κοινή κορυφή τήν κεφαλή τοῦ Χριστοῦ καί τριγωνική βάση, τό μέν α) τήν ὀριζόντιο εὐθεία πού διέρχεται ἀπό τό ἄνω μέρος τῶν κεφαλῶν Ἀδάμ καί Εὐας καί β) τήν ὀριζόντιο εὐθεία τῆς ἀκμῆς τῶν σαρκοφάγων τους. Ἔτσι, ἡ βασική σύνθεση γίνεται πιό στιβαρή καί ὀπτικά συγκρατοῦνται οἱ χοροὶ τῶν ἀποστόλων καί τῶν προφητῶν.

Στήν Ἱερὰ Μονή Ὑπαπαντῆς Μετεώρων καί στό καθολικό πού τιμᾶται ἡ Ἀνάληψη τοῦ Κυρίου, ἡ Ἀνάσταση ἀπεικονίζεται στόν βόρειο τοῖχο τοῦ Ναοῦ. Ἡ εἰκονογράφηση ἐγίνε τό 1366.

Ἐδῶ, παρίστανται ὅλα τα συνήθως μετέχοντα πρόσωπα καί, ἐπὶ πλέον, χαμπλά ὁ πτερωτός ἄγγελος δένει καί ἀκινητοποιεῖ τόν Ἄδην, ἐνῶ πάνω ἀριστερά, ἀπεικονίζονται ὁ Κοσμᾶς ὁ Ποιητής νά κρατᾷ εἰλητᾶριο πού γράφει: *Ἀναστάσεως ἡμέραν λαμπρινθό* (μεν λαοί κ.λπ.) τοῦ Ἰω. Δαμασκηνοῦ. Στήν παράσταση, ὁ Χριστός σκύβει νά βοηθήσει τόν Ἀδάμ, ἐνῶ ἡ ἴδια παράσταση προηγουμένων περιόδων ἀπεικονίζει τόν Χριστό κινούμενο ὀρμητικά, παρασύροντας βίαια τούς προσπάτορες.

Τά ἱμάτια κι ὁ χιτώνας τοῦ Χριστοῦ φωτίζονται μέ χρυσοκοντυλιές καί λείπει ἡ κυκλική ἢ ὡσειδής πολύχρωμη φωτεινὴ δόξα. Ἀξίζει νά σημειώσουμε τήν ὁμοιότητα τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ μέ τόν εἰκονογραφικό τύπο τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητός, ἀλλά καί τῶν δύο, μέ τόν Χριστό τοῦ νάρθηκα Ι. Μ. Βατοπεδίου Ἀγίου Ὁρους πού ἐμεῖς ἀποδίδουμε στόν ζωγράφο Εὐτύχιο⁷.

Μέ τήν Ἄλωση, ἐκπνέει ἡ ἱκμάδα τῆς ζωγραφικῆς τῆς μεγάλης βυζαντινῆς τέχνης καί ἡ σκλαβωμένη Ἑλλάδα θά ἀναζητᾷ τούς τρόπους στήριξης τοῦ

⁷ Ἰδέ, Ν. Κακαδιάρη, Ἐπὶ ξυρὸ ἀκμῆς, Λεωμῶν, 2018.

θρησκευτικού συναισθήματος του υπόδουλου Έλληνισμού. Έτσι, οί μονές του Αγίου Όρους, των Μετεώρων και άλλαχού, θά εἶναι τό ενδιαίτημα ὅπου θά συνεχίζει τή ζωή της ἡ θρησκευτική ζωγραφική. Στά μοναστήρια θά συνεχίζεται καί ἡ μαθητεία τῆς τέχνης αὐτῆς, πού θά κρατήσει ἄσβηστο τό φῶς του θρησκευματος ἀλλά παράλληλα καί του πατριωτικοῦ συναισθήματος μέ τό Κρυφό Σχολεῖο – σέ πείσμα τῶν ἀνοήτων ὁπαδῶν του «Διαφωτισμοῦ», τό ὁποῖο ὑπῆρξε μέσα ἀπ' τόν θρύλο καί τήν παράδοση.

Ἄλλωστε, ὁ Ὅμηρος, οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοί Μῦθοι, ὁ Πανσέληνος, ὑπῆρξαν ζωντανοί ὡς σήμερα ὡς πηγές ἀθάνατες, ὅπου ὑδροδοτοῦνται οἱ ἔχοντες πνευματική ἀναζήτηση καί ζωή.

Ὡστόσο, τά χαρακτηριστικά τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς δέν εἶναι ἀνάξια μελέτης. Ἀντίθετα, παρατηρεῖται ἡ ἐμφάνιση νέων σημαντικῶν ζωγράφων –γνωστῶν καί ἀγνωστῶν– μεγέθους του Θεοφάνη του Κρητός (Στρελίζας ἢ Μπαθᾶς) καί τῶν ἐπιγόνων του πού, μέσα ἀπό τήν κατανόηση τῆς παλαιολόγειας τέχνης, ἐκφράζονται πύο συνοπτικά στά μνημεῖα τῶν Ἱ. Μονῶν Μετεώρων, Φιλανθρωπινῶν, Ντίλιου κ.λπ., ἀρχῆς γενομένης ἀπό τόν ἄγνωστο καλλιτέχνη πού εἰκονογραφεῖ τό καθολικό της Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου, κατά τό ἔτος 1383 καί – βέβαια– τήν Ἀνάσταση.

Ἐδῶ, στόν χῶρο του Ἱεροῦ Βήματος, στήν καμάρα τῆς βόρειας κεραίας, ἡ Ἀνάσταση, πλὴν τῶν προφητῶν, βασιλέων καί προπατόρων, παρίσταται πίσω ἀπό τήν Εὐά καί τόν Ἀδάμ, πρὸς τοὺς ὁποῖους στρέφεται ὁ Χριστός, μιά σύγχρονη τῆς τοιχογραφίας γυναικεία μορφή. Εἶναι πιθανόν ἡ δωρήτρια καί μᾶλλον ἡ ἀδελφή του κτίτορα Ἰωάσαφ (πρώην βασιλέως Σέρβων, Ἰωάννη Οὐρεση-Παλαιολόγου) Μαρία Ἀγγελίνα Κομνηνὴ Δούκαινα ἡ Παλαιολογίνα, πού συμμετέχει στά δρώμενα τῆς παράστασης.

Πλέον, οἱ παραστάσεις στίς τοιχογραφίες μικραίνουν ὡς πρὸς τό μέγεθος τῶν προηγούμενων μνημείων καί διακρίνονται γιά τήν ἀφηγηματικότητά τους. Ἡ πτυχολογία τῶν ἐνδυμάτων γίνεται γραμμική μέ ἀπώλεια τῆς λειτουργικότητος καί

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στόν Ναό Μεταμόρφωσης, Μεγάλο Μετέωρο.

τῆς ὀγκιρότητας, πού ἀπαντᾷ τόν διακοσμητικό καί τόν περίτεχνο χαρακτήρα.

Συγκεκριμένα, ἡ Ἀνάστασις τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ διὰ χειρός Θεοφάνη τοῦ Κρητός (1527) μέ τήν ἀνάπτυξη πολλῶν μορφῶν στόν ἐλάχιστο χῶρο πού καταλαμβάνει, ὅπου, ἐκτός τοῦ Ἰησοῦ, τῶν προπατόρων, τῶν ἀποστόλων καί τῶν προφητῶν, παρίστανται προσωποποιημένες, ἐν εἶδει ἀγγέλων, ἡ Παλαιά καί ἡ Καινή Διαθήκη, ἄν καί διατηρεῖ τήν κλασικότητα τῆς περιορισμένης κίνησης, ἐν τούτοις, εἶναι προφανῆς ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωγραφικῆς ἐπεξεργασίας. Παρά τόν ἀπολεπισμό τοῦ χρώματος σέ ἀρκετά σημεῖα τῆς παράστασης, διακρίνεται ἡ γραμμική διαδικασία στόν σχεδιασμό, καθὼς ἔχει ὑποχωρήσει ἡ πλαστικότητα.

Αὐτά τὰ στοιχεῖα ἀνιχνεύουμε καί στό ναό τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν στό νησί τῶν Ἰωαννίνων (1531-1532), καθὼς ἀναδύεται ἡ μνήμη ἀπ' τήν κομινίεια ζωγραφική περίοδο, ὅσον ἀφορᾷ στό ὕψος τῶν μορφῶν καί τή γραμμική λειτουργικότητα τῆς πτυχολογίας.

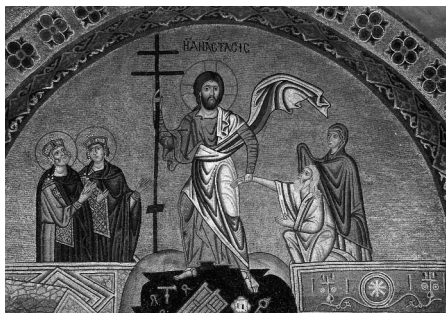
Γιά τήν ὁλοκλήρωση τῆς μελέτης τῶν τοιχογραφιῶν γιά τήν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἢ ἀλλιῶς, τήν εἰς Ἄδου Κάθοδόν Του, ἀναφέρουμε τήν παράστασις αὐτή πού κοσμεῖ τόν βόρειο χῶρο τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Χριστοῦ στό Μεγάλο Μετέωρο, εἰκονογραφημένη μεταξύ 1545-1552.

Προφανῶς, ὁ ζωγράφος (πιθανόν, κατὰ τόν Μ. Χατζηδάκη, ὁ Τζωρτζης ὁ Κρής, συνεργάτης τοῦ Θεοφάνη τοῦ Κρητός) ἔχει ὡς πρότυπο τήν Ἀνάστασις τῆς Μονῆς τῆς Χώρας στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐπισημαίνουμε τήν κοινὴ διάταξη τῶν προσώπων πού παριστάνονταν ἔνθεν καί ἔνθεν τοῦ Χριστοῦ, πού μοιάζει ἐντελῶς στό –πιθανόν– πρότυπο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης, ἡ ἐκτεταμένη σέ μῆκος σύνθεσις, ἡ ὀξυκόρυφη «δόξα» πού πλασιώνει τόν Χριστό, ὁ σιδεροδέσιμος Ἄδης μέ τήν προσθήκη τοῦ διαβόλου δεσμώτου, ἀπὸ ἄγγελο Κυρίου.

Τεχνοτροπικά ἀλλὰ καί τό εἶδος τῆς ζωγραφικῆς ἐπεξεργασίας, ἀκολουθεῖ τήν Κρητικὴ Σχολή, ὅπως ἀποκρυσταλλώνεται στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. καί θὰ συνεχίσει νά κοσμεῖ τοὺς ναοὺς κατὰ τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Θὰ ἐπιβιώσει δέ μετὰ τήν ἀπελευθέρωσις, μέχρι τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὡς ἔκφρασις τοῦ ζωγράφου λαϊκῆς ἔκφρασις μέ ἐκπρόσωπο τόν ζωγράφο Θεόφιλο.

ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Ἡ παράδοσις τῆς Ἀνάστασις κατὰ τόν 11ο αἰ., συναντᾶται σέ τρία ψηφιδωτὰ σύνολα στήν Ἑλλάδα. Πρόκειται γιά τὰ καθολικά τῶν Μονῶν Ὁσίου

Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία στὸν Ναὸ Μεταμόρφωσης, Μεγάλο Μετέωρο.

Ἡ Ἀνάστασις. Ψηφιδωτό. Νέα Μονή Χίου.

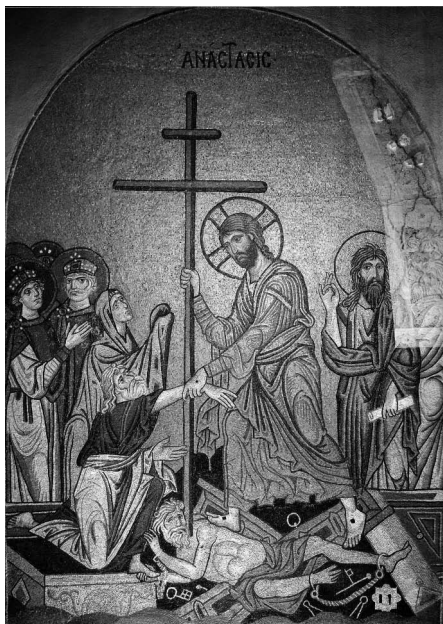
Λουκά Βοιωτίας, Νέας Μονῆς Χίου καὶ Μονῆς Δαφνίου, ὅπου οἱ ἔξοχες παραστάσεις αὐτοῦ τοῦ θέματος, πού εὐτυχῶς σώζονται σέ καλή κατάσταση.

Στό Ὅσιο Λουκά, τὰ ψηφιδωτά τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 11ου αἰ., ἀγνώστου εἰκονογράφου, ἀποδίδονται σέ χορηγία τοῦ Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας αὐτός περιόδευσε στὴν Ἑλλάδα (1013). Ὁ ναός εἶναι καταγραφὸς ἀπὸ ψηφιδωτά, μέ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ὀρθομαρμάρωση καί, ἐκτός τῶν 150 μεμονωμένων μορφῶν –μοναχῶν, ἱεραρχῶν, στρατιωτικῶν– περιλαμβάνει καί ἀρκετά θέματα Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἡ Ἀνάστασις βρίσκεται στὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς καὶ διακρίνεται γιὰ τὴν τεχνικὴ τελειότητα. Παριστάνονται ὁ Χριστός καὶ οἱ προπάτορες Ἀδάμ καὶ Εὐὰ ἀφ' ἑνός (δεξιὰ) καὶ οἱ προφῆτες Δαβὶδ καὶ Σολομὼν ἀφ' ἑτέρου (ἀριστερά). Προβάλλονται ὅλες οἱ μορφές στοῦ ἀσαφές χρυσό βάθος καὶ περιβάλλονται ἀπὸ ἐξαιρετικὲς διακοσμητικὲς ταινίες.

Ὁ γραμμικὸς σχεδιασμὸς, ὡς ἐκτέλεση, ἐκφράζει τὴν ἱερατικὴ τεχνοτροπία πού θά κυριαρχήσει τὸ πρῶτο μισό τοῦ 11ου αἰῶνα, καθὼς ἐκφράζει τὴν ἐπιπεδικότητα τῶν μορφῶν καὶ τὸν ἄυλὸ τους χαρακτήρα, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συντηρητικὴ θεολογικὴ γραμμὴ τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐχει ἀμεσότητα καὶ ὁδηγεῖ τὸν πιστό στὴ γρήγορη ἐπικοινωνία μέ τὸ θέμα πού ἀναπέμπει στοῦ θαύματος τῆς Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ.

Μεταξὺ 1042 καὶ 1055, τοποθετοῦνται τὰ ψηφιδωτά τῆς Ν. Μονῆς στὴ Χίο, ὅπου περιέχεται καὶ ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης. Ἡ παράσταση ἐδῶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ βίαιη κίνηση τοῦ Χριστοῦ πού δείχνει τὸν Σταυρὸ τοῦ Μαρτυρίου Του, ἐνῶ ἐγείρει τὸν Ἀδάμ. Συνδυάζει κλασσικὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλα, πού

Ἡ Ἀνάστασις. Ψηφιδωτό
τῆς Μονῆς Δαφνίου.

Ἡ Ἀνάστασις. Ψηφιδωτό στόν Ναό Ἁγίων
Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης.

συντίθενται ἀπέρριττα γιά νά ἀναδείξουν τό ἰδεολογικό περιεχόμενο τοῦ θέματος. Οἱ ἔντονες ἐναλλαγές φωτός καί σκιάς ἀναδεικνύουν τή διαβάθμιση τῶν θερμῶν καί ψυχρῶν χρωμάτων καί τό αἰσθητικό αὐτό στοιχεῖο πού προκύπτει, θά συνδέσει τήν κλασικίζουσα τέχνη τῆς Μονῆς Δαφνίου μέ τίς ἀναζητήσεις πού ἀνακαλύπτονται στίς αἰσθητικές τάσεις τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 12ου αἰώνα.

Ὅπως καί οἱ δύο προηγούμενοι ναοί, πού εἶναι καθολικά μοναστηριῶν, ἔτσι καί ἡ Μονή Δαφνίου ἀνήκει στόν ὀκταγωνικό τύπο. Ἀφιερωμένη ἐπ' ὄνοματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, περιέχει σκηνές τῆς παιδικῆς Τῆς ἡλικίας. Τό μνημεῖο τοποθετεῖται χρονολογικά στόν 11ο αἰ. καί οἱ παραστάσεις του χαρακτηρίζουν τήν κλασσική τέχνη τῶν ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων.

Στήν Ἀνάστασι τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου, ὁ ἄριστος σχεδιασμός τῶν μορφῶν καί τῶν σωμάτων πού –ἐκτός βεβαίως τοῦ Χριστοῦ– δραστηριοποιούνται στό θέμα, προαναγγέλλουν καί τήν κομνήνεια ζωγραφική σέ ὅλο τό εὖρος τῆς. Ἡ πτυχολογία τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ –τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὕας– παρακολουθεῖ ρεαλιστικά τήν ἀνατομία τῶν σωμάτων μέ πειστικό τρόπο, ἐνῶ

τό γεγονός διαδραματίζεται αφαιρετικά, ἄχρονα σέ «οὐ τόπο» προκειμένου νά ἐπιδρῷ ἡ εἰκόνα στὸν πιστό, ἐνῶ στὴν Ἀνάστασι τῆς Νέας Μονῆς, ὁ τόπος μέ τὰ βουνά ὑπαινίσσεται ἕναν χῶρο, πιό πραγματικό. Γιά τὸν Ἄδν, μάλιστα, ἡ Ναυσικᾶ Πανσελίνου ἐπισημαίνει τὴ στάση του μέ τὸ ρωμαϊκό γλυπτό «θνήσκων Γαλάτης».

Στὴν ἐκπνοή τῆς μεγάλης τέχνης τῶν ψηφιδωτῶν, ποὺ παρατηρεῖται τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 14ου αἰ., στή μνημειακὴ τέχνη, σύγχρονα ἔργα, ἀφ' ἐνός τὰ ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (1315-1320) στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν ψηφιδωτῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης φανερῶνουν τὴ μεγάλη τους σχέση μέ τίς σύγχρονες τοιχογραφίες. Οἱ καλλιτέχνες ψηφιδογράφοι πλέον ἀντιγράφουν πρότυπα ζωγραφικῆς καὶ ἀμελοῦν τὴ λειτουργικότητα καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους τῆς κίνησης τῆς ψηφίδας. Γι' αὐτὸ συχνά καταφεύγουν, ὅχι στὸ συνοπτικὸ τῆς παράστασης, ὅπως ἐπιβάλλει ἡ τεχνικὴ αὐτή, ἀλλὰ σέ λύσεις ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ μέγιστη περιγραφὴ, ὅπως λ.χ. τὴ χρῆση (ἀνορθόδοξα) τῆς μικρῆς ψηφίδας

Στὴν Ἀνάστασι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης, στὸ σωζόμενο τμήμα, ὁ Χριστὸς ἔρχεται μέ ὀρμητικὴ κίνηση κρατώντας τὸν Σταυρό, ἐντὸς ἑλλειπτικῆς δόξας ποὺ θυμίζει τὸ ὀξυκόρυφο τόξο γοθικῶν ναῶν. Ἡ κίνησή Του ἀπὸ ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιὰ ἀνασταίνει τὸν Ἀδάμ, τὴν Εὐα, τὸν Ἀβελ, Πρόδρομο καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ἐδῶ, ἡ κίνηση τῆς ψηφίδας ἀκολουθεῖ τὴν παραδοσιακὴ τεχνικὴ, ὥστε νά ἀναδεικνύει σωστά τὸ σχέδιο.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα τῆς ἑλληνικῆς Γραμματείας ἦταν ἡ γεννεσιουργὸς δύναμις τῆς ἀντιγραφῆς καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ μέ εἰκόνες τῶν βυζαντινῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων, τὰ ὁποῖα παρήγαγαν στά ἀντιγραφεῖα εἴτε τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἄλλων πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας εἴτε στίς μονές. Ἡ ζωγραφικὴ τῶν χειρογράφων, συνήθως, ἦταν μιὰ τέχνη ὅπου ὁ ζωγράφος καλοῦνταν νά εἰκονογραφήσει εἰκόνα ὀλοσέλιδη ἢ μικρότερη στὸ κενὸ ποὺ ἀφήνουν οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν κεμένων, καθὼς ἡ παραγωγή ἐνός βιβλίου χειρογράφου ρυθμιζόταν μέ αὐστηροὺς κανόνες. Ἔτσι, ἦταν ἐπιβεβλημένη ἡ συνεργασία στή γραφὴ, στά διακοσμητικὰ θέματα καὶ στή μικρογραφία τῶν ἀντίστοιχα εἰδικῶν.

Μέσω τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων περισώθηκε ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παι-

δεία, ἡ σωτήρια διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ στά εἰκονογραφημένα Εὐαγγέλια, τά ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως λ.χ. Οἱ λόγοι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ, οἱ βίοι τῶν Ἁγίων, τό Ψαλτήρι κ.λπ.

Πολλά ἀπό τά εἰκονογραφημένα χειρόγραφα πού κυκλοφοροῦσαν, χρησιμοποιοῦντο ὡς πρότυπα γιά διακόσμηση εἰκόνων σέ ναοὺς – κυρίως τῆς Δύσης.

Ὅπως ἡ μνημειακὴ, ἔτσι καί ἡ μικρογραφικὴ ζωγραφικὴ, ὑλοποιοῦν τὴν ἀποκρυστάλλωση τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, σύμφωνα μὲ τό ὁποῖο, ἀπὸ τὸν 10ο αἰ., καθορίζεται ἡ θέσις καί ἡ σειρὰ διαδοχῆς τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων, στὸν χῶρο τῆς εἰκονογράφησης. Οἱ ἀκριβεῖς αὐτοὶ κανόνες βασίζονται κυρίως σέ θεολογικὲς ἐρμηνεῖες τῆς Λειτουργίας, πού, ὡστόσο, δέν ἐμπόδισαν τοὺς ζωγράφους νὰ ἀνταποκριθοῦν. Συχνά, στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης⁸, οἱ καλλιτέχνες ἐνέσκησαν στὶς μορφές τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καί μετέγραψαν αὐτὲς τὶς μορφές στὶς ἀνάγκες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς, διότι ἐκεῖ εὗρισκαν τό μέτρο, τὴν ἰσορροπία καί τὴν ἁρμονία καί μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, μέσω αὐτῶν τῶν προτύπων, κατέγραψαν τὸν ὑψηλὸ χαρακτήρα στὴ βυζαντινὴ τέχνη.

Ἡδη, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ στοιχείου μὲ τό ἑλληνικὸ ἐξαπλώνεται στὴν αὐτοκρατορία καί ἡ Δύσις ἀποδέχεται ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ χειρόγραφα τοῦ 10ου αἰ. διαπνέονται ἀπὸ τό κλασσικίζον πνεῦμα πού χρησιμοποιοῦν ἀλληγορικὴ καί ποιητικὴ γλῶσσα στὴ ζωγραφικὴ. Οἱ μορφές εἶναι κομψές, μὲ εὐγενικὲς χειρονομίες καί ἀπαλούς χρωματισμούς. Ἡ ἑλληνίζουσα τεχνοτροπία σιγά-σιγά ἀντικαθιστᾷ τὰ αὐστηρά μοναστικά πρότυπα, καθὼς ἐνθαρρύνονται οἱ ζωγράφοι σ' αὐτό, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Στὴν κλασσικίζουσα τάσι ἀπηχοῦν θρησκευτικὲς, πνευματικὲς καί καλλιτεχνικὲς τάσεις τῆς πρωτεύουσας τῶν λογίων καί φιλότεχνων, γεγονὸς πού μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει αὐτὴ τὴν ἀναγέννησι τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν.

Ὅπως ἐπισημαίνουμε, τὰ ἀσφαλῆ σύνορα πού ἐξασφάλισαν οἱ στρατηγοὶ αὐτοκράτορες στὴ χώρα, ἐπέτρεψαν τὴ στροφὴ τοῦ κόσμου σέ εἰρηνικὰ ἔργα.

Ὁ 11ος αἰ. μᾶς παρέδωσε πλούσια παραγωγὴ χειρογράφων, τῶν ὁποίων οἱ εἰκονογραφήσεις ἐκφράζουν καθαρὰ τὴν πολιτειακὴ, οἰκονομικὴ καί πνευματικὴ κατάστασι τῆς αὐτοκρατορίας. Τό σχέδιο καί ἡ ζωγραφικὴ τῶν εἰκόνων

⁸ Ἰδέ Ν. Κακαδιάρης, Σφετεριστές, Νεωτερικότητα καί Μεταμοντέρνο καί Ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, (θέματα βυζαντινῆς τέχνης).

αὐτῶν εἶναι ἄψογν, ἐνῶ ὁ ὄγκος τῶν μορφῶν περιορίζεται καὶ ὑποβαθμίζεται ὥστε νά παρέχεται στόν θεατὴ ἡ διαπίστωση τῆς ἐξαϋλώσεώς τους μέσω τῆς ὁποίας ἀποκτᾶ πνευματικότητα ἡ παράσταση. Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης μέ τὴν τάση τῆς ἐπιπεδικότητος τῶν σωμάτων θά ἐπηρεάσει ἀργότερα, μέσω τῶν διδαγμάτων τοῦ Συμεών, τοῦ Νέου Θεολόγου, τοὺς ἡσυχαστὲς τοῦ 14ου αἰ. μέ προεξάρχοντα τὸν Γρηγόριο τὸν Παλαμά.

Ἡ Ἀνάστασις. Μικρογραφία,
Τερά Μονῆ Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους.

Στὴν παράσταση τῆς Ἀνάστασης τοῦ κώδ. 587 (Εὐαγγελιστάριο) τῆς I.M. Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ μέσα σέ πλαίσιο διπλῆς διακοσμημένης ταινίας, ὅπου ἀπεικονίζονται σέ μέταλλα οἱ προτομές τῆς Παναγίας, ἀγγέλων, ἀποστόλων καὶ ἁγίων στὴν ἐσωτερικὴ ταινία, ὁ θριαμβευτὴς Χριστὸς πατάει μέ δύναμιν στόν τράχηλο τοῦ Ἄδμ, ὁ ὁποῖος, σέ μιὰ κίνηση πλήρους ὑποταγῆς γονατισμένος καὶ νικημένος, ἐκλιπαρεῖ τὸν Χριστό πού κρατᾷ τὸν Σταυρό καὶ ἀνασύρει ἀπ' τὴ λάρνακα τὸν Ἄδμ, τὴν Εὐά καὶ τοὺς ἀποστόλους. Πίσω του, δεόμενοι περιμένουν οἱ προφητάνακτες Δαβὶδ καὶ Σολομῶν, ὁ Πρόδρομος καὶ ἄλλοι. Ὁ Χριστὸς προβάλλεται στό χρυσὸ βάθος, ἀνάμεσά σε δύο βουνοκορφές.

Τὰ πρόσωπα τῶν μορφῶν εἶναι ρεαλιστικά ἐπεξεργασμένα καὶ ἡ πτυχολογία προαναγγέλλει τὴν τέχνη τοῦ 12ου αἰ. Ὡστόσο, ἡ ἐλληνίζουσα τάση θά ἀναδειξεί ἀριστουργήματα ζωγραφικῆς σέ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα μέ θαυμάσιες μορφές, ὅπως τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ τοῦ Χριστοῦ στόν κώδ. 2645 τῶν ἐτῶν 1075-1801 πού βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης βουκολικὲς καὶ ἀγροτικὲς σκηνές τῶν κωδίκων: 265α (Λειτουργικὲς Ὁμιλίες Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ, πατρ. Βιβλιοθήκη Ἱεροσολύμων) καὶ κώδ. 6 τῆς I.M. Παντελεΐμονος στό Ἅγιον Ὅρος (Λειτουργικὲς Ὁμιλίες Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ), τέλη τοῦ 11ου αἰ.

Ἡ μετάβαση στόν 12ο αἰ. στὴν εἰκονογραφία τῶν χειρογράφων θά πλαισιωθεί μέ εἰκόνες ἐπιρροῆς τοῦ ἀνατολικοῦ μοναστικοῦ πνεύματος, ὅπως τῆς

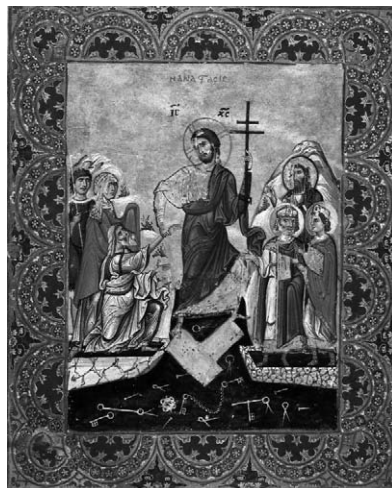
Ι. Μ. Παντελεήμονος (κώδ. 2, Εὐαγγελιστάριο, 1120-1270), όπου συχνά ὑπερτερεῖ ἡ ἔννοια τοῦ μνημειακοῦ χαρακτήρα. Ὅμως, ὁ ἀριστουργηματικός κώδικας 1 τοῦ Σκευοφυλακίου τῆς Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἶναι τό στοιχεῖο πού ἐρμηνεύει εἰκονογραφικά τή ζωγραφική πορεία τοῦ μεγαλειώδους 12ου αἰώνα στή ζωγραφική. Ἀπό τά ἐπίτιτλα καί τά διακοσμημένα πλαίσια τῶν εἰκόνων τῶν χειρογράφων μέ πλοῦτο γεωμετρικῶν καί ἀνθόσχημων φυτικῶν θεμάτων, ὥς τήν ζωγραφική ἐπεξεργασία τῶν παραστάσεων, δίκαια θεωρεῖται αὐτοκρατορική παραγγελία, ἃν καί λανθασμένα συνδέεται μέ τόν αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά.

Ἐκτός ἀπό τή Γέννηση καί τήν Κοίμηση, τό χειρόγραφο περιέχει καί τήν Ἀνάσταση. Καί οἱ τρεῖς παραστάσεις εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης, μέ χρώματα ἔντονα πού ἀποπνέουν πολυτελεῖ ποιότητα καί ὑπογραμμίζουν τή μεγάλη ζωγραφική τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἰδιαίτερα ἡ Ἀνάσταση πού δονεῖται κι ἀπό τή βίαιη κίνηση τοῦ Χριστοῦ πού ἀνασύρει ἐκ τοῦ τάφου τόν Ἀδάμ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι (Εὐα, Ἄβελ καί ἀπέναντι, Πρόδρομος καί οἱ προφητάνακτες Δαβὶδ καί Σολομῶν), περιμένουν τή σειρά τους.

Ἡ ζωγραφική σύνθεση «πλέει» στό χρυσό πού δημιουργεῖ τόν χῶρο τοῦ ἀορίστου καί τοῦ ἀπείρου, λαμπερό τῆς μέλλουσας ζωῆς, μέ ἐξαιρετική χρωματική λειτουργία, καθῶς ἡ διαδοχή τῶν θερμῶν-ψυχρῶν χρωμάτων ἐξασφαλίζει τή ζωγραφική ποιότητα, ἡ ὁποία συνεπικουρεῖται ἀπό τό ἐξαιρετικό σχέδιο. Ὁ Γ. Γαλάβαρης συνειρμικά συνδέει τόν Χριστό μέ τόν Ἡρακλεῖ (ἀπό εἰκόνα ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀναγλύφου) πού νίκησε τόν Ἄδη σέρνοντας τόν Κέρβερο, καί μάλιστα, ὑπογραμμίζει, ὅτι ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ μοιάζει μέ τό ρόπαλο τοῦ Ἡρακλεῖ στίς ἀρχαίες ἑλληνικές παραστάσεις.

Τό «Εὐαγγελιστάριο τοῦ αὐτοκράτορα Φωκά», ὅπως ἀποκαλεῖται, ἔχει διαστάσεις 35 x 25 ἐκ., ἡ δέ Ἀνάσταση καταλαμβάνει 25 x 22,5 ἐκ.

Μέ τήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης, (κώδ. 5, φ.360α) τῆς Ι.Μ. Ἰβήρων, εἶναι φανερό ὅτι μεταβαίνουμε σέ ἄλλη αἰσθητική (13ος αἰ.).

Ἡ Ἀνάστασις. Μικρογραφία.
Εὐαγγελιστάριο τό λεγόμενο
τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ἱερά Μονή
Μεγίστης Λαύρας, Ἁγίου Ὁρους.

Άπό τήν όρμητικότητα τοῦ Ἰησοῦ στήν παράσταση τοῦ Εὐαγγελισταρίου τοῦ Φωκά τῆς I.M. Μεγίστης Λαύρας, καθώς καί τήν ἥρεμη ἀπαντοχή τῶν προσώπων πού περιμένουν τήν ἀνάστασή τους, μπροστά ἀπό ἕνα βραχῶδες τοπίο συμβατικό, καί σώματα πνευματικά, χωρίς διαστάσεις, εἶναι γεγονός ὅτι ἐδῶ ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ἐμφανής.

Ὁ Χριστός, μετὰ τήν Ἀνάστασή Του, ὅπως κι ὅλες οἱ ἄλλες μορφές ἀπαιτοῦν ἀπ' τόν ζωγράφο ὀγκηρότητα καί διαστάσεις, ὅπως καί τό τοπίο. Ὁ ρεαλισμός ἐδῶ εἶναι ἐν τοῖς πράγμασι. Ὁ ἀριθμός τῶν προσώπων πού περιέχονται στό θέμα, διευρύνεται. Ἀποκτοῦν οἱ μορφές, μέσω τῆς ζωγραφικῆς, μέ τήν πλαστικότητα τους ὑπόσταση, πιό κοντά στήν ἀνθρώπινη κατανόηση.

Οἱ μορφές συνομιλοῦν μεταξύ τους καί οἱ κινήσεις τους εἶναι περιορισμένες, καθώς ὁ χώρος εἶναι δεδομένος ἀπ' τόν ζωγράφο. Ἡ πτυχολογία τῶν ἐνδυμάτων καί ὁ φωτισμός τῶν μορφῶν δέν εἶναι καθαρά μετωπικές, ἀλλά τριῶν τετάρτων, ἀφήνοντας νά διαφανεῖ ἡ συστροφή τους καί μέ τή σκιά πού ὑπεισέρχεται πλέον, νά καθορίσει τίς διαστάσεις τοῦ χώρου.

Θά πρέπει νά θεωρήσουμε τόν κώδικα 5 τῆς I.M. Ἰβήρων ὡς ἔργο πού ἀνήκει στά μέσα του 13ου αἰ. Ἰσως μετὰ τό 1250, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας καί τίς τοιχογραφίες τοῦ Πανσελήνου στό ναό τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ 1290 καί τίς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τῆς Σοπτόσσην τῆς βυζαντινῆς Σερβίας τό 1265. Πάντως ἡ Ἀνάσταση τοῦ χ/φ αὐτοῦ συγκαταλέγεται στή νέα τάση τῆς ζωγραφικῆς, τήν παλαιολόγεια, καθώς οἱ Παλαιολόγοι ἀνακτοῦν τήν Κωνσταντινούπολη τό 1261 καί ἀνασυστίνουν τή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

ΦΟΡΗΤΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Στήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης ἀπεκλήθη «ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ». Ὅπως προαναφέραμε οἱ ἀπεικονίσεις, βασικά, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά: ὁ Χριστός στό κέντρο τῆς, μέ τόν Σταυρό ἢ χωρίς αὐτόν, βλέπει κατ' ἐνώπιον, στρέφεται ἀριστερά ἢ δεξιά νά ἐγείρει τοὺς προπάτορες πρωτοπλάστους, τόν Πρόδρομο, τοὺς Ἀποστόλους, τόν δίκαιο Ἄβελ, τοὺς προφητάνакτες Δαβὶδ καί Σολομώντα, τόν προφήτη Σαμουὴλ κ.λπ. Συχνά, στό σκοτεινὸ βάραθρο τοῦ κάτω κόσμου, παριστάνονται ὁ Ἄδης δεσμώτης μέ ἄλυσίδες, ἐνῶ πετάγονται κλειδαριές καί καρφιά ἀπὸ τίς σπασμένες πύλες τοῦ Ἄδη, σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς Ἀνάστασης, «Ἀρατε πύλας» καί ἀκούγεται πλέον ὁ κανόνας τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ: Ἀναστάσε-

ως ημέρα λαμπρυνθῶμεν λαοί, Πάσχα, Κυρίου Πάσχα διότι «ὁ Ἄδης ἐπικράνθη».

Τίς περισσότερες φορές, ὁ Χριστός εἶναι ντυμένος μέ ἱμάτιο καί χιτῶνα πού ἀναδεικνύουν τόν βασιλικό χρυσό πού ἀστράφτει καί λάμπει, γι' αὐτό καί οἱ ζωγράφοι χρησιμοποιοῦν τίς χρυσοκοντυλιές προκειμένου νά ἐπιτύχουν τή λαμπρότητα Του στόν πιστό. Κάποιες φορές, ὁ Χριστός ἔχει μέν χρυσό ἱμάτιο ἀλλά ὁ χιτῶνας του παίρνει τὰ χρώματα τοῦ γαλάζιου, ἰδίως μικρογραφίες τῶν χειρογράφων. Ἐπίσης, οἱ ζωγράφοι τόν ζωγραφίζουν μέ τίς διαβαθμίσεις τοῦ λευκοῦ (γκρίζου ἢ ρόδινου) συνδέοντας τή θεότητα Του μέ τή λαμπερή παρουσία Του στή Μεταμόρφωση, πού περιβάλλεται ἀπό τό ἄκτιστο Φῶς. Πρὶν ἀπό τόν 9ο αἰ., δέν εἶχε διαμορφωθεῖ ἡ παράσταση αὐτή. Ἀπό τίς πρώτες ἀπόπειρες, ἐπισημαίνουμε τή μικρογραφία τοῦ χειρογράφου Χλιούντωφ, τοῦ ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Μόσχας, ἔργο τοῦ 9ου αἰ., ὅπου ὑπάρχουν οἱ σκηνές α) τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἁμαρτωλῶν ἀπό τόν Ἄδη καί β) τοῦ Χριστοῦ ἐντός ὠοειδοῦς δόξας πού ἐγείρει τούς πρωτόπλαστους πάνω ἀπό τό σῶμα τοῦ φρικτοῦ Ἄδη ἐνῶ διασκορπίζονται οἱ δαίμονες.

Ἀπό τίς ἐξαιρετικές εἰκόνες τῆς I.M. τοῦ Σινᾶ, ἔργο τοῦ 11ου αἰ., εἶναι καί ἐκείνη τῆς Μεγάλης Δέησης καί τοῦ Δωδεκαόρτου.

Ὁ ζωγράφος χρησιμοποιεῖ τήν περιγραφή τους σέ τέσσερις ζῶνες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη παριστάνει τή Μ. Δέηση μέ κεντρική μορφή τόν ἔνθρονο Χριστό. Ἀκολουθοῦν ἡ Παναγία, ὁ Πρόδρομος συνοδεῖα ἀγγέλων καί οἱ δώδεκα ἀπόστολοι καί ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται μικρογραφικά οἱ παραστάσεις τοῦ Δωδεκαόρτου, μεταξύ των ὁποίων καί ἡ Ἀνάστασις.

Ἡ κεντρική μορφή τοῦ Χριστοῦ πού ἀνασταίνει τόν Ἀδάμ ὀριζτικά κρατώντας κάθετα τόν Σταυρό, συνδέεται μέ τήν ὁμώνυμη ἀπεικόνιση στό ψηφιδωτό τοῦ Ὁσίου Λουκά, καθὼς ἐπίσης μέ τό Εὐαγγελιστάριο τοῦ Φωκά τῆς I. M. Μεγίστης Λαύρας τοῦ 1120-1130. Ὡστόσο, εἶναι φανερό ὅτι, ἂν καί ἡ εἰκονογραφία ὀφείλεται σέ κοινὴ προέλευση, στὴν Ἀνάστασις τοῦ Σινᾶ, πού ἀναπτύσσεται σέ περιορισμένες διαστάσεις, ἡ κλασσικότητα τῆς σύνθεσης καί ἡ ζωγραφικὴ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕναν μεγάλο ζωγράφο τῆς ἐποχῆς τοῦ 11ου αἰ. πού δέν ὑπόκειται σέ μιὰ μανιεριστικὴ ἔκφραση, ὅπως τῆς κατὰ τὰ ἄλλα ἄπογης μικρογραφίας τῆς I. M. Μεγίστης Λαύρας, ἀλλὰ δρᾷ δημιουργικά.

Ἀπό τίς παλαιότερες παραστάσεις εἰκόνων τῆς Ἀνάστασης πού ἔχει περὶσωθεῖ, ἀνήκει στό ἄνω μέρος ἑνὸς διπτύχου τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 11ου αἰ. τῆς I. M. Σινᾶ μέ τοὺς ἁγίους τοῦ ἔτους, διαστ. 0,36 x 0,24. Τό δίπτυχο αὐτό, μέ φανερὴ τὴν ἐπίδραση τῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων, εἶναι ἀξιοθαύ-

μαστο για τό πλήθος τῶν ἁγίων καί τῶν παραστάσεων μέ τίς μικρογραφικές λεπτομέρειες. Χωρίς νά ὑστερεῖ τό σχέδιο, οἱ μορφές τῆς Ἀνάστασης περιγράφονται μέ ἐξαιρετική σαφήνεια καί χρωματικό πλοῦτο. Ἡ παράσταση ὀλιγοπρόσωπη, ἐγγράφεται μέσα σέ κύκλο καί ἡ κίνηση τοῦ Χριστοῦ θυμίζει ἔντονα ἐκείνη τοῦ ψηφιδωτοῦ στόν Ναό τοῦ Ὁσίου Λουκά στή Βοιωτία.

Παραλλαγή τοῦ ἀνωτέρω θέματος εἶναι ἡ Ἀνάσταση στό τετράπτυχο τῆς Ἰδίας Μονῆς ζωγραφισμένη στό κάτω ἀριστερά τμήμα τοῦ δεξιοῦ κεντρικοῦ φύλλου (57 x 42 ἐκ.). Εἶναι ἕνα ἀριστούργημα τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, μέ ἄριστο σχέδιο. Ὁ ζωγράφος θά πρέπει νά ἦταν σημαντικώτατος, ἀφοῦ καταφέρει μέ τήν κίνηση τῆς χρωματικῆς γραμμῆς, τόσο στίς μορφές καί στά ἐνδύματα, ὅσο καί στίς βουνοκορφές, νά περιγράψει ἕναν κόσμο ὁλόκληρο. Θεωρεῖται ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ.

Στήν ἴδια Μονή, ἡ Ἀνάσταση (διαστ. 120 x 1,68 ἐκ.), ἔργο τοῦ 1280 περίπου, ἀμφιπρόσωπη, ἀποτελεῖ τήν μιά ἀπό δύο ὅψεις τῆς εἰκόνας μαζί μέ τή Σταύρωση. Αποτελεῖ ἰδιάζουσα περίπτωση, καθῶς ἐντάσσεται στό εἶδος τῶν Σταυροφορικῶν εἰκόνων τίς ὁποῖες κατέταξε πρῶτος ὁ Weitzmann, θέτοντας τούς ἑξῆς ὅρους: α) ὁ ζωγράφος νά εἶναι δυτικός καλλιτέχνης, β) ὁ χορηγός (παραγγελιοδότης) ἐπίσης νά εἶναι δυτικός καί γ) νά παρήχθῃ ἡ εἰκόνα σέ ἔδαφος σταυροφορικοῦ κράτους. Εἶναι γνωστό ὅτι τό βασίλειο τῆς Ἱερουσαλὴμ διήρκησε ἀπό τό 1099 ἕως τό 1187, ἀλλά ἀρκετές φορές ἄλλαξε χέρια μεταξύ Χριστιανῶν καί μουσουλμάνων. Ἐκεῖ, ὅπως στά λατινικά βασίλεια τῆς Ἀντιόχειας καί τῆς Ἀκρας, διακινήθηκαν ὄχι μόνο σταυροφόροι καί προσκυνητές ἀλλά καί ἔμποροι καί καλλιτέχνες. Ἔτσι παρήχθησαν πολλές εἰκόνες, οἱ ὁποῖες, ἐκφρασμένες ἀπό τά τοπικά ἐργαστήρια, ἀνέπτυξαν τά ιδιώματά των καί διακινήθηκαν στή Μεσόγειο⁹.

Δυστυχῶς, οἱ παραστάσεις τῆς Ἀνάστασης (τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου) εἶναι περιορισμένου ἀριθμοῦ μέχρι τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. Ἐπισημαίνονται ὅμως μέ τή διαφοροτικότητά τους εἴτε σέ εἰκόνες Δωδεκαόρτου, εἴτε σέ ἐπιστύλια, εἴτε (συνήθως) σέ σκηνές Δωδεκαόρτου πού περιβάλλει μιά κεντρική εἰκόνα.

Ἀναφερόμαστε ἐνδεικτικά στό ἐπιστύλιο τέμπλου τοῦ (1260) τῆς Ι.Μ. Σινᾶ, διαστ. 2,32 x 0,29 ἐκ., τό ὁποῖο, ἐκτός των ἄλλων παραστάσεων, περιλαμβάνει καί τήν Ἀνάσταση. Πρόκειται γιά τρία τμήματα πού καταλάμβαναν τό μεσοκίονιο τμήμα τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ, καί ἀκολουθοῦσαν, πῶ κάτω, οἱ μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου. Ἡ εἰκονογραφία ὀφείλεται μᾶλλον σέ τοπικό ἐργαστή-

⁹ Α) Ντούλα Μουρίκη, Σταυροφ. Ἐπίδραση στήν Παναγία Μουτουλλᾶ τῆς Κύπρου. Β) Τίτος Παπαμιαστοράκης, Κατάλογος ἐκθέσης εἰκόνων Μ. Σινᾶ, Μουσείο Μπενάκη, 2004.

ριο. Ἡ παράσταση τῆς Ἀνάστασης φαίνεται νά εἶναι ἀπό τίς Σταυροφορικές εἰκόνες.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τίς συνήθεις δευτερεύουσες μορφές, ἐδῶ ὁ Χριστός ἐμφανίζεται σέ ροδόχροη «δόξα» καί δέν ἐγείρει τούς προπάτορες, τούς προφῆτες κ.λπ., ἀλλά ἵπταται, μέ συνοδεία δύο ἀγγέλων πού κρατοῦν σταυρό. Θά μπορούσε κανεῖς νά συνδέσει τήν παράσταση αὐτή μέ τόν θριαμβευτή Χριστό τῆς δυτικῆς εἰκονογραφίας πού ἵπταται ἀναστάς ἐκ τοῦ τάφου, χωρίς τήν παρουσία τῶν ἄλλων προσώπων τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας.

Ἀπό τόν 14ο αἰ. καί μετά, αὐξάνεται ὁ ἀριθμός τῶν φορητῶν εἰκόνων μέ τήν Ἀνάστασι. Ὡστόσο, μέ τούς νέους προσανατολισμούς στήν εἰκονογραφία πού ἀρχίζουν τόν 13ο αἰ., δημιουργεῖται μεγάλος ἀριθμός εἰκόνων σέ διάφορα μεγέθη, ἀλλά καί σέ σχήματα, ὅπως δίπτυχα, τρίπτυχα, τετράπτυχα, ἀκόμα καί ἐξάπτυχα¹⁰. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπανασύνδεση μέ τήν Κωνσταντινούπολη τῆς Παλαιολόγειας περιόδου, πού διακόπηκε λόγω λατινικῆς κατάκτησης, μεταφέρει στήν εἰκονογραφία στοιχεῖα αὐτοῦ του ιδιώματος, στό Ἐξάπτυχο τῆς I.M. Σινᾶ. Τά δώδεκα θέματα ζωγραφίζονται ἀνά δύο καθ' ὕψος καί ἡ ἀπουσία περιττῶν ἀφηγηματικῶν λεπτομερειῶν δημιουργεῖ αἰσθησι μνημειακότητας. Στήν παράσταση τῆς Ἀνάστασης, πού εἶναι μιᾷ σκηνῇ τοῦ Δωδεκαόρτου, ὑψηλές ραδινές μορφές πού ἀναδύονται μέ κομψότητα σέ μιᾷ δυναμική σύνθεσι καί ἡ αἰσθησι τῆς πολυτέλειας πού πηγάζει ἀπ' τό καλό χρῶμα τῆς εἰκόνας, μᾶς παραπέμπει σέ συγγένειες μέ τήν Κωνσταντινούπολη. Ὅπως καί νά ἔχει, στή ζωγραφική τῆς παράστασης (καθώς καί ὅλου τοῦ Δωδεκαόρτου) ἀναγνωρίζουμε τήν ἐπίδρασι τῆς πρωτεύουσας, ὅπως ἐξελίχθηκε στούς ναούς τοῦ Μυστρᾶ, Μονή Περιβλέπτου καί Μονή Βροντοχίου.

Τόσο ἡ Μουρίκη, ὅσο καί οἱ Μαρία καί Γ. Σωτηρίου, ὅπως κι ὁ Λαζάρεφ, τοποθετοῦν τήν παράσταση στά μέσα τοῦ 14ου αἰ.

Ἡ μεγάλη βυζαντινὴ ζωγραφικὴ διήνυσε μιᾷ μακρᾷ πορείᾳ ἀνάπτυξης τῶν διαφορετικῶν τύπων εἰκονογράφησης τῆς Ἀνάστασης, ὅπου οἱ κύριες μορφές παραμένουν ἀναλλοίωτες στόν χρόνο. Ἐξέλιξι τῆς παλαιολόγειας ἐκδοχῆς εἶναι βέβαια ἡ Κρητικὴ, μέ πῶς συντηρητικούς τύπους, χαμηλόφωνους τόνους χρωμάτων, ἐνῶ κάποιες φορές ὑπεισέχονται λαϊκὰ στοιχεῖα. Ὡστόσο, ὁ ὀρθόδοξος λαός τοῦ Θεοῦ, εἴτε στήν Ἑλλάδα, εἴτε στή Ρωσία, συμμετέχει ὁλόψυχα στό θαῦμα τῆς Ἀνάστασης καί ψάλλει μέ πάθος καί πίστη:

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

¹⁰ Ντούλα Μουρίκη, Εἰκόνες 13ου αἰ. Σινά, σ. 109, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΚΑΡΑΤΟΛΙΑΣ
τ. ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΣΑΡΑΚΟΣΤΙΑΝΑ ΚΑΙ ΠΑΣΧΑΛΙΑΤΙΚΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κάθε περιοχή της Ελλάδος έχει τά δικά της παραδοσιακά καί πασχα-
λιάτικα έθιμα, τά περισσότερα από τά όποια είναι κοινά μέ ελάχιστες
παραλλαγές.

Ίδιαίτερα στή Θεσσαλία, τήν Κυριακή της Τυρινής, τήν αποκαλούμενη καί
«τρανές αποκριές», μετά τόν έκκλησιασμό άρχίζουν τά διάφορα δρώμενα, κατά
τά όποια ομάδες μεταμφιεσμένων ζωσμένοι μέ κουδούνια καί χρησιμοποιών-
τας διάφορα άλλα θορυβώδη αντικείμενα καί μέσα, περιέρχονται τίς γειτονίες
καί τίς πλατείες μέ πειράγματα, σκωπτικά τραγούδια, άθυροστομίες καί γέλια,
σκορπίζοντας τό κέφι καί τή χαρά στόν κόσμο.

Τά δρώμενα αυτά έχουν τίς ρίζες τους στήν άρχαιότητα καί άρχικά είχαν
σάν σκοπό νά επιζητούν τήν εύνοια καί τήν προστασία άνωτέρων δυνάμεων
γιά έξασφάλιση ύγείας, μακροημέρευσης καί παροχής ύλικων άγαθών μέ τήν
αύξησι τής έσοδείας καί πολλαπλασιασμό τών ζώων, συνδυάζοντας τίς επι-
δώξεις αυτές μέ τή χαρά τής διασκέδασης.

Τά αποκριάτικα αυτά δρώμενα διαρκούν μιά εβδομάδα, ξεκινώντας από τήν
Κυριακή της Κρεοφάγου μέ διάφορες έκδηλώσεις καί παρελάσεις μεταμφιε-
σμένων σέ όλες τίς περιοχές τής χώρας καί κορυφώνονται τήν επόμενη Κυρια-
κή, τήν Κυριακή της Τυρινής.

Τή Δευτέρα πού ακολουθεί τήν Κυριακή της Τυρινής, τήν αποκαλούμενη
καί Καθαρά Δευτέρα, άρχίζει ή Νηστεία του Πάσχα, πού είναι ή άρχαιότερη
καί μεγαλύτερη σέ διάρκεια καί όρίστηκε σέ ανάμνηση τής τεσσαρακονθήμε-
ρης νηστείας του Χριστού όταν αποσύρθηκε στήν έρημο καί πῆρε τό όνομά
της από τή διάρκειά της αποκαλούμενη «τεσσαρακοστή» ή σαρακοστή, όπως
τή λέει ό λαός.

Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως

Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως ὀνομάζεται ἡ τρίτη Κυριακή τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, κατὰ τὴν ὁποία τιμᾶται ὁ Σταυρός, τὸ σύμβολο τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πρόκειται γιὰ δεσποτική ἑορτή, ἡ ὁποία ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν Παλαιστίνη, ὅταν τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν 6η Μαρτίου ἐεορταζόταν ἡ ἀνεύρεση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἑλένη.

Ἡ Κυριακὴ αὕτὴ εἶναι ἡ μεσονησιτίσμη, βρίσκεται δηλαδὴ στὸ μέσο τῆς σαρανταήμερης νηστείας. Οἱ χριστιανοὶ ἀτενίζοντας καὶ προσκυνώντας τὸν Σταυρό, θυμοῦνται τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ καὶ παίρνουν δύναμη νὰ συνεχίσουν τὴ νηστεία καὶ τὸν πνευματικὸ τοὺς ἀγώνα.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρωινῆς λειτουργίας, ὁ Σταυρὸς μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἱερέα μὲ πομπή στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ, ὅπου τελεῖται, ὅπως ὀρίζει τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικὸ, ἡ ἀκολουθία τῆς Σταυροπροσκυνήσεως. Στὴ συνέχεια, οἱ πιστοὶ ἀσπάζονται τὸν Σταυρό καὶ λαμβάνουν ἀπὸ τὸ χεῖρ τοῦ ἱερέα ὡς εὐλογία ἄνθη καὶ δεντρολίβανο (σταυρολούλουδα), τὰ ὁποῖα μετὰ φυλάσσουν στὸ εἰκονοστάσι τῶν σπιτιῶν τοὺς, ὅπως τὰ ἄνθη τοῦ Ἐπιταφίου. Ὁ Σταυρὸς παραμένει στὸ κέντρο τοῦ ναοῦ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἑβδομάδας, ὅποτε στὸ τέλος κάθε ἀκολουθίας γίνεται προσκύνησί του ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαζομένους.

Παλαιότερα, τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, πού λέγεται καὶ Μεσοσαράκοστο, τὰ παιδιὰ γύριζαν τὰ σπιτία καὶ ζητοῦσαν αὐγά καὶ ξύλα γιὰ τὸ Πάσχα, τραγουδώντας τοὺς στίχους:

*Χαῖρε Τίμμε Σταυρέ
χαρά τῶν προφθητῶν
νά μᾶς δώσεις ἐν' αὐγὸ
γιὰ νὰ φύγω ἀπὸ ὄθω.*

Ἀνήμερα τῆς Σταυροπροσκυνήσεως στὴν περιοχὴ Ἁγιάς Λαρίσης τὰ κοριτσάκια ἀνά δύο ἔψαλλαν τὰ κάλαντα στὰ σπιτία καὶ οἱ νοικοκυρὲς ἔδιναν λεφτά ἢ νηστήσιμα γλυκά. Τὸ γλυκὸ πού συνήθιζαν νὰ προσφέρουν στὴν Ἁγία ἦταν τὸ «σουραῖλί», ὅπως ἔλεγαν τὸ σαραγλί.

Τὸ ἓνα κοριτσάκι (τὸ μικρότερο) παρίστανε τὴ νύφη καὶ τὸ ἄλλο τὴν πεθερά.

Στὸ κεφάλι τῆς «νύφης» ἔβαζαν ἓνα ἄσπρο πέπλο (τούλι ἢ μαντίλι) καὶ στὸ χεῖρ κρατοῦσε λουλούδια. Ὅση ὥρα ἔψελνε ἡ «πεθερά», ἡ «νύφη» ἔκαμνε συνέχεια ὑποκλίσεις. Τὰ κάλαντα (ὅσοι στίχοι διασώθηκαν) πού ἔψελνε ἡ «πεθερά» ἦταν τὰ ἑξῆς:

*Σταύρη, Σταύρη, βότανε καί ξανθέ βασιλικέ
Μάσε (μάζεψε) τά λουλούδια σου καί τά μοσχολούδια σου*

*.....
Νά κι ή πάπια πού 'ρχονταν, λούζονταν, χτενίζονταν
στό γυαλί γυαλίζονταν
Καί φέτος καί τοῦ χρόνου.*

Δυστυχῶς τά ὁμορφα αὐτά ἔθιμα ἀπονοῦν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί χάνονται, πράγμα τό ὁποῖο ὀφείλεται κυρίως στίς μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες κάθε περιοχῆς.

Ἀργότερα, στή νηστεία αὐτή προστέθηκε καί ή πιό αὐστηρή νηστεία τῆς ἑβδομάδας πρὶν ἀπό τό Πάσχα, τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, διατηρώντας ὅμως τό ὄνομά της σάν «σαρακοστή» παρ' ὅλον ὅτι ή διάρκειά της ἦταν πλέον 49 ἡμέρες.

Σέ ὀρισμένα μέρη τῆς χώρας, κάποιες κοπέλες τηροῦσαν μιά «τριήμερη», ὅπως τήν ἔλεγαν, αὐστηρή νηστεία, ἀρχίζοντας ἀπό τήν Καθαρά Δευτέρα, κατὰ τήν ὁποία κατανάλωναν μόνο νερό καί τίποτε ἄλλο.

Τά κάλαντα τοῦ Λαζάρου

Ἕνα παλιό ἔθιμο, σέ ἀνάμνηση τῆς Ἀνάστασης τοῦ Λαζάρου ἀπό τόν Χριστό, ἀναβιώνει σήμερα ἀπό διάφορους πολιτιστικούς συλλόγους στά μεγάλα ἐπαρχιακά ἀστικά κέντρα καί σέ διάφορα χωριά τῆς ἐπαρχίας ἀπό μικρά κορίτσια 6 ἕως 12 ἐτῶν.

Εἶναι ἕνα ζωντανό καί χαρούμενο ἔθιμο πού ἔδινε ἕναν ἰδιαίτερο ἐορταστικό τόνο στά μικρά χωριά.

Τήν παραμονή τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου, ὁμάδες 3-4 κοριτσιῶν πήγαιναν στήν ἐξοχή, στά χωράφια καί στά ἀμπέλια πού δέν εἶχαν σκαλιστεῖ ἢ ὀργωθεῖ, ὅπου ἀφθονοῦσαν ἀγριολούλουδα κίτρινα, ἄσπρα κ.λπ. πού τά λέγανε «λάζαρους», γέμιζαν τά καλαθάκια τους καί γυρνοῦσαν στό σπίτι.

Κάθε κοριτσάκι, μέ τί βοήθεια τῆς μητέρας ἢ τῆς μεγαλύτερης ἀδελφῆς, στόλιζε τό καλαθάκι της μέ τούς «λάζαρους», καί ἄν χρειάζονταν καί μέ ἄλλα ἐποχιακά λουλουδάκια πού εἶχαν στό σπίτι, καί τό κρεμοῦσαν ἔξω στή βεράντα τοῦ σπιτιοῦ.

Τό πρωῒ ἀνήμερα τοῦ Λαζάρου, τά κορίτσια φορώντας τά καλά τους ρούχα καί μέ τό καλαθάκι στό χέρι, ἕνα-ἕνα ἢ δυό-δυό μαζί, πήγαιναν ἀπό σπίτι σέ σπίτι ἀρχίζοντας ἀπό τά συγγενικά, τά γειτονικά καί τά φιλικά, τραγουδώντας τά κάλαντα τοῦ Λαζάρου ὅπως ἀναφέρονται στήν παρακάτω φωτογραφία.

Κάποιες βέβαια περιοχές εἶχαν δικὰ τους κάλαντα τοῦ Λαζάρου πού διέφεραν. Ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν περιοχὴ τῆς Ἐπαρχίας Ἀγιάς Λαρίσης, μικρὰ κορίτσια πού τὰ ἔλεγαν «Λαζαρίνες», στόλιζαν μικρὰ ψάθινα καλαθάκια μὲ λουλουδάκια καὶ τραγουδοῦσαν ἀποκλειστικὰ τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Τοῦ Λάζαρη τοῦ Λάζαρη, τ' αυγὸ στοῦ καλαθάκι
τό καλαθάκι θέλ' αυγὸ κι ἡ τσέπη μου κουκόσιες (καρύδια)
καὶ τ' ἀργυρὸ μαντίλι μου θέλει πέντι παραδες.
Σήκου κυρά μ' κι δώμ' (δώσε) τ' αυγὸ νά πάω σ' ἄλλη πόρτα
κι ἡ ἄλλη πόρτα καρτερεῖ μὲ τὸν παρὰ στό χέρι.
Καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόνου!*

Σέ κάποια ἄλλα μέρη τῆς Θεσσαλίας τραγουδοῦσαν τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ βάγια
ἦρθε ἡ Κυριακή πού τρῶν τὰ ψάρια
πού 'σουν Λάζαρε, πού 'σουν κρυμμένους
μέσ στά τάρταρα παραχωμένους.
Δώσ' μου, δώσ' μου λίγο νεράκι
νά ξεπλύνω τό στοματάκι
Καὶ φέτος καὶ τοῦ χρόν'!*

Σέ κάποια ἄλλη περιοχὴ τραγουδοῦσαν τὸν παρακάτω «Λάζαρο»:

*Ἦρθε ὁ Λάζαρος, ἦρθαν τὰ βάγια
ἦρθε ἡ Κυριακή πού τρῶν τὰ ψάρια*

*ξύπνα Λάζαρε καί μὴν κοιμᾶσαι,
ἦρθε ἡ μάνα σου ἀπὸ τὴν πόλην,
σοῦ ἔφερε χαρτί καὶ κομπολόι.
Γράψε Θόδωρε, γράψε Δημήτρι
γράψε λεμονιά καὶ κυπαρίσσι,
οἱ κοτούλες μας αὐγά γεννοῦνε
δῶστε μας καὶ μᾶς νά τά χαροῦμε
γιά τόν Λάζαρο πού τραγουδοῦμε.*

Ὁ Λάζαρος καταγόταν ἀπὸ τὴ Βηθανία, ἦταν καρδιακὸς φίλος τοῦ Χριστοῦ καὶ εἶχε ἀδερφές τὴ Μάρθα καὶ τὴ Μαρία. Ὅταν πῆγε ὁ Χριστὸς στὴ Βηθανία, βρῆκε τὸν φίλο τοῦ νεκροῦ καὶ τὸν ἀνέστησε.

Ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου εἶναι δύο χαρακτηριστικὰ γεγονότα πού ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἑλληνικὴ παράδοση καὶ λαογραφία. Ὁ λαὸς θέλει τὸν Λάζαρο «ἀγέλαστο» μετὰ τὴν ἀνάστασή του. Μία φορὰ γέλασε, ἀλλὰ εἰρωνικά, ὅταν εἶδε κάποιον νὰ κλέβει μιὰ στάμνα λέγοντάς του «Τό ἴνα χῶμα κλέβει τ' ἄλλο».

Κυριακὴ τῶν Βαΐων

Εἶναι ἡ τελευταία Κυριακὴ τῆς Σαρακοστῆς καὶ ἡ πρώτη τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Γιορτάζεται ἡ ἀνάμνησις τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Χριστοῦ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν ὑποδέχτηκαν οἱ κάτοικοι κρατώντας κλαδιά φοινίκων καὶ βαΐων. Τό γεγονὸς αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ἄρχισε νὰ τὸ γιορτάζει ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα μ. Χ. Ὁ ἱερέας καὶ οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας φρόντιζαν νὰ ἐφοδιάζονται ἔγκαιρα μὲ τὴν ἀνάλογη ποσότητα βαΐων, τὰ ὁποῖα εὐλογοῦνταν καὶ δίνονταν στοὺς ἐκκλησιαζομένους μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας.

Ἐπιστρέφοντας στὸ σπίτι οἱ πιστοὶ τοποθετοῦσαν τὰ βᾶγια στὸ εἰκονοστάσι καὶ τὰ παλιά, τὰ περσινὰ τα ἔκαιγαν καὶ σκόρπιζαν τὴ στάχτη στὸν κῆπο, στὸ περιβόλι κ.λπ. Οἱ κτηνοτρόφοι σταύρωναν πρῶτα τα ζῶα τους καὶ χτυποῦσαν μὲ τὸ κλαδί τίς ράχες μερικῶν προβάτων γιὰ καλὸ μαξοῦλι.

Ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μέρα ἄρχιζε ἡ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα γιατί οἱ ἀναπαραστές τῶν γεγονότων πού τελοῦνται καὶ βιώνονται στοὺς Ἱερούς Ναοὺς εἶναι κοσμοσωτήριες γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Προκειμένου νὰ συμμετέχουν στὶς ἀκολουθίες περισσότεροι πιστοί, ἡ Ἐκκλησία ἐπέτρεψε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἑβδομάδος νὰ ψάλλεται ὁ Ὕμνος τὸ βράδυ τῆς προηγούμενης. Τό πρωῒ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων γίνεται κανονικά ἡ λειτουργία καὶ τὸ βράδυ ψάλλεται ὁ Ὕμνος τῆς Μεγάλης Δευτέρας. Οἱ

ἀκολουθίες τῆς τέσσερις πρώτης ἡμέρες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας προετοιμάζουν πνευματικά τους πιστούς γιά νά παρακολουθήσουν τό Θεῖο Δράμα καί οἱ ἐπόμενες ὀνομάζονται ἀκολουθίες τοῦ Νυμφίου. Τό βράδυ, ὁ Ὅρθρος τῆς Μεγάλης Δευτέρας ἀναφέρεται στή ζωή τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Που γιοῦ τοῦ Ἰακώβ, τοῦ ἐπονομαζόμενου Πάγκαλου, δηλαδή τοῦ ὡραίου σπίν ψυχῇ καί στό σῶμα, οἱ περιπέτειες τοῦ ὁποίου (πουλήθηκε σάν σκλάβος σπίν Αἴγυπτο) συμβολίζουν τόν Χριστό καί τό πάθος του καί στή συνέχεια τοῦ Ὁρθρου ἀναφέρεται τό περιστατικό τῆς «ξηρανθείσης συκῆς», τῆς συκιάς πού ἦταν ἄκαρπη καί τήν ξέρανε ὁ Χριστός.

Μεγάλη Δευτέρα

Ἀναφέρονται δύο παραβολές, ἡ μία εἶναι τῶν δέκα παρθένων (Ματθ. 25, 1-3) πού μᾶς διδάσκει νά εἴμαστε ἀνά πᾶσα στιγμή ἔτοιμοι ψυχικά καί πνευματικά νά ὑποδεχτοῦμε τόν Κύριο καί ἡ ἄλλη εἶναι ἡ παραβολή τῶν ταλάντων (Ματθ. 4-30) πού μᾶς διδάσκει νά εἴμαστε ἐργατικοί καί νά καλλιεργοῦμε τά πνευματικά μας χαρίσματα.

Μεγάλη Τρίτη

Κύριο πρόσωπο εἶναι ἡ ἁμαρτωλή πόρνη, «ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή», (Λουκᾶς 7, 47) ἡ ὁποία μετανιωμένη ἄλειψε τά πόδια τοῦ Κυρίου μέ μύρο καί τί συγχώρεσε ὁ Χριστός. Στή συνέχεια ἀκολουθεῖ τό δημοφιλές καί σπάνιες ποιητικῆς ὁμορφιάς τροπάριο τῆς Κασσιανῆς.

Ἡ Κασσιανή ἢ Κασ(σ)ία, ἢ Εἰκασία, ἢ Ἰκασία ἦταν βυζαντινὴ ἡγουμένη, ποιήτρια, συνθέτρια καί ὑμνογράφος, σπίν ὁποία καί ἀποδίδεται τό τροπάριο πού ἀρχίζει μέ τίς λέξεις: «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...». Σπίν Ἱστορία ἔμεινε ἐπιπλέον γνωστή ἡ ἀντιπαράθεσή της μέ τόν αὐτοκράτορα Θεόφιλο κατὰ τήν τελετή ἐπιλογῆς τῆς νύμφης πού θά γινόταν καί αὐτοκράτειρα.

«Ὡς ἄρα διά γυναικός ἐρρύνε τά φαῦλα» τῆς εἶπε ὁ Θεόφιλος κι ἐκεῖνη τοῦ ἀπάντησε: «Ἀλλά καί διά γυναικός πηγάζει τά κρεῖττω».

Μεγάλη Τετάρτη

Σπίν πρωϊνὴ λειτουργία γίνεται εὐχέλαιο, τό ὁποῖο ἀποσκοπεῖ σπίν ἴαση τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου πού ἀσθενεῖ.

Μέ τό ἀλεύρι τοῦ εὐχέλαιου παρασκευάζεται τό προζύμι τῆς χρονιάς τοῦ κάθε σπιτιοῦ. Ἀπό τό ἴδιο προζύμι ζυμώνονται καί οἱ κουλοῦρες τῆς Λαμπρῆς.

Στή βραδυνὴ λειτουργία λαμβάνει χώρα ἡ ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος, κατὰ

τὴν ὁποία μνημονεύεται τὸ πλῦσιμο τῶν ποδιῶν τῶν μαθητῶν τοῦ ἀπὸ τὸν Κύριο σέ μιά ἐκδήλωση ὑπέρτατης ταπεινότητος. Στὴ συνέχεια ὁ Μυστικός Δεῖπνος μέ τὴν παράδοση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀκολουθεῖ ἡ προσευχή τοῦ Κυρίου στό ὅρος τῶν Ἑλαίων καί κλείνει μέ τὴν προδοσία τοῦ Ἰούδα καί ἔναρξη τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου.

Μεγάλη Πέμπτη

Τό πρωῒ τελεῖται ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ὅπου κατὰ τὴν προετομασία τῆς Θείας Κοινωνίας ὁ ἱερέας βγάζει δύο ἄρτους, «ἀμνούς», τόν ἕναν γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ ἐκκλησιάσματος τὴν ἴδια μέρα καί τόν ἄλλον τόν τοποθετεῖ στό ἄρτοφόριο πού εἶναι ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα ὅπου φυλάσσεται μέχρι τὴν ἐπόμενη Μεγάλη Πέμπτη, δηλαδή ἕνα χρόνο, γιὰ τὴν κοινωνία τῶν πιστῶν σέ ἑκτακτες περιπτώσεις ἀσθενείας ἢ ἐπικείμενου θανάτου.

Ἀπὸ τὸ πρωῒ οἱ γυναῖκες καταγίνονται μέ τὸ ζύωμα κατὰ τὸ ὁποῖο ζυμῶνουν τὸ «μεγαλοπεφτίσιο» ψωμί γιὰ τὴν οἰκογένεια, τὰ τσουρέκια, τίς κουλούρες γιὰ τὰ βαπτιστήρια καί τὴν κουλούρα γιὰ τὴ νύφη ἂν ἔχουν γιό ἀρραβωνιασμένο. Γιὰ νά γίνουν πιό νόστιμα, προσθέτουν γλυκάνισο καί ζουμί ἀπὸ βρασιμένα δαφνόφυλλα τῶν Βαΐων. Ἐπὶ πλέον τὰ στολίζουν μέ ξασπρισμένα ἀμύγδαλα καί ἄλλους ξηροὺς καρπούς, καθὼς καί στολίδια ἀπὸ ζυμαρί. Γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ ζυμῶνουν τίς «κουκῶνες», μικρὲς στρογγυλὲς κουλούρες, τίς ὁποῖες στολίζουν μέ ζυμαρί καί βάζουν στὴ μέση ἕνα κόκκινο αὐγό. Ἀφοῦ τελειώσουν μέ τὰ τσουρέκια, οἱ νοικοκυρὲς φτιάχνουν μιά νηστήσιμη λαχανόπιτα, στὴν ὁποία προσθέτουν τσουκνίδες καί διάφορα ἄλλα χόρτα καί τὴν τρῶνε γιὰ μεσημεριανό. Μόλις φουρνίσουν τὴν πίτα οἱ νοικοκυρὲς καταπαίνουνται μέ τὸ βάψιμο τῶν αὐγῶν, προσθέτοντας στό νερό χρώμα ἀνάλογο μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν αὐγῶν.

Τό πρωτο αὐγὸ πού βγάζει ἡ νοικοκυρά ἀπὸ τὴν κατσαρόλα τὸ ἀφιερώνει στὴν Παναγία καί τὸ τοποθετεῖ στό εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ γιὰ προστασία τοῦ σπιτιοῦ καί τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν κακοδαμονία. Τό παλιό περσινὸ αὐγὸ τὸ παραχώνει σέ μιά μεγάλη γλάστρα ἢ σέ μιά γωνιά τοῦ κήπου. Τὰ κόκκινα αὐγά τοποθετοῦνται μέ τάξη σέ ἕνα ρηχὸ καλάθι καί εἶναι ἔτοιμα γιὰ τὴν Ἀνάσταση. Μετὰ τὸ βάψιμο οἱ νοικοκυρὲς δένουν στό μπαλκόνι τοῦ σπιτιοῦ ἢ στὴν ἐξώπορτα ἢ σέ κάποιο ἄλλο ἐμφανὲς σημεῖο μιά κόκκινη κορδέλα ἢ μαντίλι γιὰ νά φανεῖ ὅτι ἔχουν βάψει τὰ πασχαλιάτικα αὐγά.

Οἱ κτηνοτρόφοι μέ λίγη κόκκινη βαφή σημαδεύουν γιὰ γούρι τίς πλάτες μερικῶν προβάτων καί ἄλλων ζώων.

Τή βαφή δέν τήν πετάνε ἀλλά τή χρησιμοποιοῦν γά νά βάφουν κόκκινα αὐγά ἄλλες δύο Πέμπτες καί μετά τή ρίχνουν σέ μιά γωνιά τοῦ κήπου πού δέν πατιέται. Σέ κάποιες περιοχές κρατᾶνε τή βαφή μέχρι τήν παραμονή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γιά νά βάφουν τά αὐγά κόκκινα κάθε φορά πού θέλουν νά τά βράσουν γιά φαγητό. Τό ἔθιμο βαφῆς τῶν αὐγῶν κόκκινων λέγεται ὅτι γίνεται σέ ἀνάμνησι τοῦ περιστατικοῦ πού συνέβη στίς γυναῖκες, τή Μαρία τή Μαγδαληνή, Μαρία τοῦ Ἰακώβου καί Σαλώμῃ οἱ ὅποτες, γυρνώντας ἀπό τά μνήματα ὅπου ὁ ἄγγελος Κυρίου τοὺς ἀνακοίνωσε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζαρενός «οὐκ ἔστιν ὧδε» ἀλλά ἀναστήθηκε καί τίς προέτρεψε νά γυρίσουν πίσω καί νά διαδώσουν τό χαρμόσυνο γεγονός, συνάντησαν στόν δρόμο μιά γνωστή τους γυναῖκα ἡ ὁποία κρατοῦσε ἕνα καλάθι αὐγά, στήν ὁποία ἀνακοίνωσαν τό νέο τῆς Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνη δέν τίς πίστεψε, λέγοντας ὅτι θά τίς πίστευε μόνο ἂν τά ἄσπρα αὐγά πού κρατοῦσε στό καλάθι γίνονταν κόκκινα. Τήν ἴδια στιγμή, πρὶν ἀποσώσει τήν κουβέντα της, ὅλα τά αὐγά της ἔγιναν κόκκινα.

Τό ἀπόγευμα οἱ κουμπάροι στέλνουν στά βαπτιστήρια τους μέχρι 12 ἐτῶν μιά κουλούρα πλεξούδα στολισμένη μέ κόκκινο αὐγό, τήν πασχαλιάτικη λαμπάδα, τρία κόκκινα αὐγά καί ἄλλα δῶρα κατά τήν κρίσι τους. Ἡ μητέρα τοῦ παιδιοῦ θά τοὺς δώσει πέντε αὐγά, δηλαδή δύο περισσότερα.

Ὁ πεθερός ἢ, ἂν δέν ζεῖ, ὁ μεγαλύτερος σέ ἡλικία συγγενῆς τοῦ γαμπροῦ πηγαίνει τό μεσημέρι ἢ τό ἀπόγευμα στή νύφη τήν κουλούρα, τή νυφιάτικη λαμπάδα καί τρία ἢ πέντε κόκκινα αὐγά. Οἱ γυναῖκες πήγαιναν στό νεκροταφεῖο καί ἄναβαν τό καντιλάκι στοὺς τάφους τῶν δικῶν τους, ἀφήνοντας ἀπό ἕνα κόκκινο αὐγό.

Τό βράδυ παρακολουθοῦσαν ὅλοι μέ κατάνυξη τή λειτουργία ὅπου ἀκούγονταν τά 12 εὐαγγέλια μέ τήν ἀναπαράστασι τῆς σταύρωσις τοῦ Χριστοῦ. Μετά τό τέλος τῆς λειτουργίας πολλές γυναῖκες ἔμεναν στήν Ἐκκλησία ὅλη τή νύχτα γιά νά «ξενυχτήσουν» τόν σταυρωμένο Χριστό θρηνώντας τον μέ λυππερά τραγούδια πού σκόρπιζαν συγκίνηση σέ μικροὺς καί μεγάλους.

Μεγάλη Παρασκευή

Οἱ πιστοὶ γίνονται κοινωνοὶ τῆς Ταφῆς τοῦ Κυρίου καί τῆς καθόδου του στὸν Ἄδν. Γιά τοὺς πιστοὺς πού παρακολουθοῦν ὅλες τίς λειτουργίες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος εἶναι ἡ πιὸ θλιβερή μέρα. Ἡ καμπάνα τῆς Ἐκκλησίας χτυπᾷ νεκρώσιμα ὅλη τήν ἡμέρα. Οἱ γυναῖκες δέν σκούπιζαν τά σπῖτια οὔτε τίς ροῦγες (αὐλές) γιά νά μὴν βγαίνουν τά μυρμήγκια. Νεαρές γυναῖκες, καί κυρίως κορίτσια, πήγαιναν στὸν ἐπιτάφιο λουλούδια μέ τά ὅποια τὸν στόλιζαν καί τὸν

έτοιμαζαν γιά τήν περιφορά. Οί μονάδες περνοῦσαν τά παιδιά τούς τρεῖς φορές σταυρωτά κάτω ἀπό τόν ἐπιτάφιο γιά νά ἔχουν τήν εὐλογία τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἔδειχνε πρὸς αὐτά ἰδιαίτερη ἀγάπη. Τό μεσημέρι στίς 12 ἡ ὥρα γινόταν ἀναπαράσταση τῆς ἀποκαθίλωσης ὅπως ἀναφέρεται στά εὐαγγέλια.

Οἱ νοικοκυρές δέν ἔστρωναν τραπέζι γιά φαγητό καί ὅλοι ἔτρωγαν κάτι στά πρόχειρα (ψωμί, ἐλιές, χαλβά καί ὅ,τι ἄλλο νηστήσιμο ὑπῆρχε). Σέ κάποιες περιοχές, εἰδικά αὐτή τή μέρα, μαγεύρουν φακές ἀλάδωτες χωρίς ξίδι, ἐπειδή ἔδωσαν στόν Χριστό ξίδι ὅταν ἦταν ἐπάνω στόν Σταυρό. Πολλές γυναῖκες ἀλλά καί κάποιοι ἄντρες δέν ἔτρωγαν τίποτε ὅλη τή μέρα γιά νά κοινωνήσουν τό πρωῒ τοῦ Σαββάτου.

Στά καφενεῖα τοῦ χωριοῦ οἱ καφετζῆδες, ἀκόμη κι ἂν δέν ἦταν πολύ θρησκοί, κάρφωναν τόν βαλέ τῆς τράπουλας στήν εἴσοδο τοῦ καφενεῖου σέ ἀνάμνηση τῆς σταύρωσης τοῦ Κυρίου, πράγμα τό ὁποῖο σήμαινε ὅτι δέν ἐπέτρεπαν σέ κανέναν νά παίξει στό καφενεῖο τους χαρτιά οὔτε τάβλι γιατί ἐκείνη τή μέρα οἱ Ρωμαῖοι στρατιῶτες ἔπαιζαν στά ζάρια τά ἱμάτια τοῦ Χριστοῦ.

Τό βράδυ ψάλλονταν τά ἐγκώμια ἀπό χορωδία νεαρῶν κοριτσιῶν καί ἀγοριῶν καί στή συνέχεια ἀκολουθοῦσε μέ κάθε μεγαλοπρέπεια ἡ περιφορά τοῦ ἐπιταφίου στούς κεντρικούς δρόμους τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς κωμόπολης, τήν ὁποία παρακολουθοῦσαν ὅλοι ἀνεξαίρετως.

Τά κάλαντα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, τό μοιρολόι θά λέγαμε καλύτερα, τά ὁποῖα σέ ἀντίθεση μέ τά λοιπά κάλαντα (Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Θεοφανείων, Λαζάρου καί Βαΐων), ἔχουν θρηνητικό χαρακτήρα, ἀναφέρονται στή Σταύρωση τοῦ Χριστοῦ καί τείνουν σήμερα νά ἐκλείψουν.

Το πρωῒ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ὁμάδες παιδιῶν γυρνοῦν ἀπό σπίτι σέ σπίτι καί ψάλλουν τό μοιρολόι «Σήμερα μαῦρος οὐρανός», γνωστό καί ὡς «Μοιρολόι τῆς Παναγίας». Σέ πολλές περιοχές τῆς χώρας τά κορίτσια τῆς ὁμάδας κρατοῦν ἓνα στεφάνι, πλεγμένο μέ λουλούδια ἐποχῆς, τό ὁποῖο στή συνέχεια τό ἐναποθέτουν εἴτε στόν Ἐπιτάφιο, εἴτε στόν τάφο τοῦ προσφάτως ἀποβιώσαντος ἐνορίτη. Στή Σκιάθῳ ψάλλονται τή Μεγάλῃ Πέμπτῃ ἀπό ὁμάδες παιδιῶν, πού γυρνοῦν ἀπό σπίτι σέ σπίτι, κρατώντας καλαμένιους σταυρούς στολισμένους μέ λουλούδια τῆς ἀνοιξης.

Στή Θεσσαλία ἀλλά καί σέ πολλές ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδος τά κάλαντα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τά ἔψαλλαν μετά τή λειτουργία τῆς Μ. Πέμπτης. Σέ κάποιες περιοχές τῆς ἀνατολικῆς Θεσσαλίας καί ἰδιαίτερα στήν Ἁγιά καί στά γύρω χωριά, τά ψάλλουν μόνο τα ἀγόρια, γυρνώντας ἀπό σπίτι σέ σπίτι μέ ἓνα καλαθάκι στό χέρι καί οἱ νοικοκυρές τούς ἔδιναν λεφτά ἢ κόκκινα αὐγά.

Τὰ κάλαντα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πῖο ὁμορφα παραδοσιακά τραγούδια τοῦ λαοῦ μας, στὴν πραγματικότητα ἓνα μοιρολόι, γραμμένο γιὰ τὸν Μεγάλο Νεκρό, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ποῦ ἀποκαλεῖται καὶ «μοιρολόι τῆς Παναγιᾶς». Σέ πολλές ἐκκλησιές σέ ὅλη τὴν ἐπικράτεια τό ψάλλουν γυναῖκες τὴν ὥρα ποῦ στολίζουν τὸν Ἑπιτάφιο:

*Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα ὅλοι θλίβονται καὶ τὰ βουνά λυποῦνται,
σήμερα ἔβαλαν βουλή οἱ ἄνομοι Ὁβραῖοι,
οἱ ἄνομοι καὶ τὰ σκυλιά κι οἱ τρισκαταραμένοι
γιὰ νὰ σταυρώσουν τὸ Χριστό, τὸν Ἀφέντη Βασιλέα.
Ὁ Κύριος ἠθέλησε νὰ μπεῖ σέ περιβόλι
νὰ λάβει δείπνον μυστικόν γιὰ νὰ τὸν λάβουν ὅλοι.
Κι ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα καθόταν μοναχὴ της,
τάς προσευχάς της ἔκανε γιὰ τὸ μονογενῆ της.
Φωνὴ τῆς ἡρῆ' ἐξ Οὐρανοῦ ἀπ' Ἀρχαγγέλου στόμα:
-Φτάνουν κυρά μου οἱ προσευχές, φτάνουν κι οἱ μετάνοιες,
τό γυιό σου τὸν ἐπιάσανε καὶ στό φονιά τὸν πάνε
καὶ στοῦ Πιλάτου τὴν αὐλή ἐκεῖ τὸν τυραγνᾶνε.
-Χαλκιά, χαλκιά, φτιάσε καρφιά, φτιάσε τρία περόνια.
Καὶ κείνος ὁ παράνομος βαρεῖ καὶ φτάχνει πέντε.
-Σύ Φαραέ, ποῦ τὰ ῥτιασες πρέπει νὰ μᾶς διδάξεις.
-Βάλε τὰ δυό στά χέρια του καὶ τ' ἄλλα δυό στά πόδια,
τό πέμπτο το φαρμακερό βάλε το στὴν καρδιά του,
νὰ στάξει αἷμα καὶ νερό νὰ λιγῶθῃ ἡ καρδιά του.
Κι ἡ Παναγιά σάν τ' ἄκουσε ἔπεσε καὶ λιγώθη,
σταμνὶ νερό τῆς ρίξανε, τρία κανάτια μόσχο
γιὰ νὰ τῆς ἔρῃ' ὁ λογισμός, γιὰ νὰ τῆς ἔρῃ' ὁ νοῦς της.
Κι ὅταν τῆς ἡρῇ' ὁ λογισμός, κι ὅταν τῆς ἡρῇ' ὁ νοῦς της,
ζητᾷ μαχαίρι νὰ σφαγεῖ, ζητᾷ φωτιά νὰ πέσει,
ζητᾷ γκρεμό νὰ γκρεμιστεῖ γιὰ τὸ μονογενῆ της.
-Μὴν σφάζεσαι, Μανούλα μου, δέν σφάζονται οἱ μονάδες
Μὴν καίγεσαι, Μανούλα μου, δέν καίγονται οἱ μονάδες.
Λάβε, κυρά μ' ὑπομονή, λάβε, κύρα μ' ἀνέση.
-Καὶ πῶς νὰ λάβω ὑπομονή καὶ πῶς νὰ λάβω ἀνέση,
πού ἔχω γυιό μονογενῆ καὶ κεῖνον Σταυρωμένον.
Κι ἡ Μάρθα κι ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τοῦ Λαζάρου ἡ μάνα*

καί τοῦ Ἰακώβου ἡ ἀδερφή, κι οἱ τέσσερες ἀντάμα,
ἐπῆραν τό στρατί-στρατί, στρατί τό μονοπάτι
καί τό στρατί τοὺς ἔβγαλε μέσ του ληστῇ τὴν πόρτα.
-Ἄνοιξε πόρτα τοῦ ληστῇ καί πόρτα τοῦ Πιλάτου.
Κι ἡ πόρτα ἀπὸ τό φόβο τῆς ἀνοίγει μοναχὴ τῆς.
Τηράει δεξιὰ, τηράει ξερβά, κανέναν δὲν γνωρίζει,
τηράει δεξιότερα βλέπει τὸν Ἀγιάννη,
Ἄγιέ μου Γιάννη Πρόδρομε καί βαπτιστὴ τοῦ γνιοῦ μου,
μὴν εἶδες τὸν ὑγιόκα μου καί τὸν διδάσκαλόν σου;
-Δὲν ἔχω στόμα νά σοῦ πῶ, γλώσσα νά σοῦ μιλήσω,
δὲν ἔχω χεροπάλαμα γιὰ νά σοῦ τότε δείξω.
Βλέπεις Ἐκεῖνον τό γυμνό, τὸν παραπονεμένο,
ὅπου φορεῖ πουκάμισο στό αἶμα βουτηγμένο,
ὅπου φορεῖ στὴν κεφαλὴ ἀγκάθινο στεφάνι;
Αὐτός εἶναι ὁ γνιόκας σου καί μέ ὁ δάσκαλός μου!
Κι ἡ Παναγία πλησίασε γλυκὰ τὸν ἀγκαλιάζει.
-Δέ μοῦ μιλᾷς παιδάκι μου, δέ μοῦ μιλᾷς παιδί μου;
-Τί νά σοῦ πῶ, Μανούλα μου, πού διάφορο δὲν ἔχεις·
μόνο τό Μέγα Σάββατο κατὰ τό μεσονύχτι,
πού θά λαλήσει ὁ πετεινός καί σημάνουν οἱ καμπάνες,
τότε καί σύ, Μανούλα μου, θά ἔχεις χαρὰ μεγάλη!
Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ Οὐράνια,
σημαίνει κι ἡ Ἁγία Σοφία μέ τίς πολλές καμπάνες.
Ὅποιος τ' ἀκούει σώζεται κι ὅποιος τό λέει ἀγιάζει,
κι ὅποιος τό καλοφουγκραστῇ Παράδεισο θά λάβει,
Παράδεισο καί λίβανο ἀπ' τὸν Ἅγιο Τάφο.

Τὰ ἀγόρια ἔφαλλαν ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτό τό μοιρολόι, ἑλαφρῶς τροποποιημένο καί μόνο το ἀρχικὸ μέρος, γιατί ἦταν δύσκολο νά τό ἀπομνημονεύσουν καί νά τό λένε ὁλόκληρο.

Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα ὅλοι θλίβονται καί τά βουνά λυποῦνται,
σήμερα ἔβαλαν βουλή οἱ ἄνομοι Ὁβραῖοι,
οἱ ἄνομοι καί τά σκυλιά κι οἱ τρισκαταραμένοι
γιὰ νά σταυρώσουν τό Χριστό, τῶν πάντων Βασιλέα.
Κι ὁ βασιλεὺς ἐθέλησε νά μπεῖ σέ περιβόλι

*νά λάβει Δείπνο Μυστικόν γιά νά τόν λάβουν ὅλοι.
Ἡ Παναγιά ἡ Δέσποινα καθόταν μοναχή της,
τίς προσευχές τῆς ἔκανε γιά τό μονογενῆ της.
Ἄγιέ μου Γιάννη Πρόδρομε καί Βαπτιστά τοῦ γιοῦ μου
Μὴν εἶδες τό γιόκα μου καί σύ τό δάσκαλό σου*

.....

Μεγάλο Σάββατο

Τό πρωῒνό, ἐκτός ἀπό ἐκείνους πού πήγαιναν νά κοινωνήσουν, ὅλοι καταγίνονταν μέ τίς προετοιμασίες τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα.

Σέ ὅλα τα σπῖτια ἐπικρατοῦσε ἓνας ὀργασμὸς δραστηριοτήτων, μέ τούς ἄντρες νά ἔχουν ἀναλάβει τὴν προετοιμασία τοῦ ὀβελία μέ τό ἀρνί ἢ τό κατσίκι καί τό κοκορέτσι, τόν χῶρο τῆς φωτιᾶς, τὰ ξύλα, τίς κληματόβεργες, τὰ κάρβουνα καί λοιπά βοηθήματα.

Οἱ γυναῖκες ζύμωναν τό ψωμί, τὴ λαμπριάτικη κουλούρα, προετοιμάζαν καί ὅ,τι ἄλλο παραδοσιακό ἔδεσμα χρειαζόταν γιά τό τραπέζι τῆς Λαμπρῆς καί τοῦ Πάσχα. Τό βράδυ κατὰ τίς δέκα ἡ ὥρα περίπου, ντυμένοι ὅλοι μέ τὰ «καλά» τους, μικροί-μεγάλοι, κρατώντας τίς λευκές πασχαλιάτικες λαμπάδες συνέρρεαν σπὴν Ἐκκλησία γιά νά παρακολουθήσουν τὴν ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως. Μέσα στίς ἐκκλησίες ἐπικρατεῖ τό ἀδιαχώρητο καί γι' αὐτό τόν λόγο πολλοί περιμένουν ἔξω, γύρω ἀπὸ τόν εἰδικά διαμορφωμένο χῶρο ὅπου θὰ ἀναγνωσθεῖ ἡ Εὐαγγελικὴ περικοπὴ τῆς Ἀναστάσεως καί θὰ ψαλεῖ τό «Χριστός Ἀνέστη». Μέ τὴν Ὁραία Πύλη κλειστή, κάποια στιγμή σβήνουν ὅλα τα φῶτα καί μένει ἀναμμένο μόνο το ἀκοίμητο Φῶς πού καίει στό καντήλι πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα. Ὁ Ἱερέας ἀνάβει τὴ λαμπάδα τοῦ ἀπὸ αὐτό τό καντήλι καί ἀνοίγει τὴν Ὁραία Πύλη ψέλλοντας τό «Δεῦτε λάβετε φῶς...». Τότε ὅσοι εἶναι μπροστά σπρώχνονται καί στριμώχνονται γιά τό ποιὸς θ' ἀνάψει πρῶτος τὴ λαμπάδα τοῦ ἀπὸ τὴ λαμπάδα τοῦ παπᾶ γιά νά γυρίσει ἀμέσως ἱκανοποιημένος πρὸς τό ἐκκλησίασμα καί νά μεταφέρει τό ἅγιο Φῶς στοὺς πιστοὺς πού περιμένουν πῶς πίσω. Τό νά ἀνάψει κανεῖς πρῶτος τὴ λαμπάδα τοῦ ἀπὸ τὴ λαμπάδα τοῦ παπᾶ θεωρεῖται εὐτύχημα τόσο γιά τόν ἴδιο ὅσο καί γιά τὴν οἰκογένειά του γιατί θεωρεῖται ὅτι θὰ ἔχει ὅλο τόν χρόνο τὴν εὐλογία τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ. Στὴ συνέχεια μέ τὰ ἑξαπτέρυγα, τόν ἱερέα καί τούς ἱεροψάλτες νά προηγοῦνται, ὁδεύουν ὅλοι πρὸς τόν εἰδικά διαμορφωμένο χῶρο ὅπου στίς 12 ἡ ὥρα ἀκριβῶς, μετὰ τὴν ἀνάγνωσι τῆς περικοπῆς τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ ἱερέας ψάλλει τό «Χριστός Ἀνέστη» καί μαζί του ὅλο το Ἐκκλη-

σίασμα. Οί καμπάνες χτυπούν χαρμόσυνα καί κάποιοι ρίχνουν αρκετά βαρελότα καί ντουφεκιές, πού μαζί μέ τίς καμπάνες δημιουργοῦν μιά ἀλλησμόνητη καί συγκινητική πανηγυρική ἀτμόσφαιρα. Οἱ πιστοί μέ χαρές, ἀγκαλιές καί φιλία ἀλληλοεὐχονται μέ τό «Χριστός Ἀνέστη» καί τήν ἀπάντηση «Ἀληθῶς Ἀνέστη» ἢ «Ἀληθῶς ὁ Κύριος». Παλαιότερα ἔφερναν μαζί τους καί κόκκινα αὐγά τά ὁποῖα τσούγκριζαν μαζί μέ τίς εὐχές. Μετά τήν ἀπόλυση οἱ πιστοί ἐπέστρεφαν στά σπίτια τούς φροντίζοντας νά μή σβήσει ἡ λαμπάδα τους μέ τήν ὁποῖα ἔκαναν τρεῖς φορές τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ στό πρέκι τῆς κεντρικῆς εἰσόδου καί στή συνέχεια ἄναβαν τό καντηλάκι στό εἰκονοστάσι. Τό παραδοσιακό ἀναστάσιμο τραπέζι μέ τή μαγειρίτσα ἦταν στρωμένο καί ὅλοι κάθονταν στίς θέσεις τους. Πρὶν ἀρχίσουν τό φαγητό ἔφελναν ὅλοι μαζί το «Χριστός Ἀνέστη» καί μετά ἡ νοικοκυρά τοῦ σπιτιοῦ μοίραζε σέ ὅλους ἀπό ἓνα κόκκινο αὐγό καί τά τσούγκριζαν ὅλοι εὐχόμενοι «Χριστός Ἀνέστη», «Ἀληθῶς Ἀνέστη».

Κυριακή του Πάσχα

Χρονιαρά μέρα, ἡ μεγαλύτερη γιορτή τῆς Χριστιανοσύνης, τήν ὁποῖα μόνο στήν Ἑλλάδα τήν ἀντιλαμβάνεται καί τή βιώνει κανείς σάν τέτοια. Τραγουδία, γέλια, χοροί, εὐχές, ἀγκαλιές καί φιλία συνθέτουν μιά ἀνεπανάληπτη πανηγυρική ἀτμόσφαιρα σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια μέχρι τήν τελευταία γωνιά της.

Ἀξημέρωτα, οἱ ἄντρες τοῦ σπιτιοῦ σπικώνονται καί ἀνάβουν τή φωτιά ὅπου θά ψηθοῦν τό ἀρνί τῆς σούβλας καί τό κοκορέτσι πού ἔχουν προετοιμασθεῖ ἀπό τήν προηγούμενη. Παλιότερα, στίς κτηνοτροφικές καί ποιμενικές κυρίως οἰκογένειες, τό «πασχαλινό» ἀρνί ξεχωριζόταν πρὶν ἀπό ἓνα-δύο μῖνες. Ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ τό ἔσφαζε καί τό ἔγδερνε πρὶν ἀκόμη φέξει, γιά νά προλάβει νά τό προετοιμάσει ἔγκαιρα γιά τό ψήσιμο, κι αὐτό ἐπειδή γιά νά τό γδάρει μετά τό σφάξιμο ἄνοιγε μιά τρύπα μέ τό μαχαίρι στό πίσω πόδι καί ἀκουμπώντας τά χεῖλη τό φούσκωνε πρῶτα καί θεωροῦνταν ἀμάρτημα νά ἀκουμπήσουν τά χεῖλη του σέ κρέας ἂν τό ἔσφαζε ἀπό τήν προηγούμενη πού ἴσχυε ἡ νηστεία. Αὐτό βέβαια ἔπαυε νά ἰσχύει τά τελευταία χρόνια, καθὼς τά ἀρνιά ἀγοράζονται σφαγμένα καί γδαρμένα, ἔτομα γιά σούβλισμα.

Στήν ἐπαρχία, καί κυρίως στά μικρά χωριά πολλές συγγενικές κυρίως ἀλλά καί φιλικές οἰκογένειες γιόρταζαν μαζί τήν ἡμέρα τοῦ Πάσχα ψήνοντας τά ἀρνιά καί τά κοκορέτσια καί στρώνοντας τό μεγάλο πασχαλινό τραπέζι στήν αὐλή πότε στό ἓνα σπίτι πότε στό ἄλλο μέ τή σειρά. Ἡ παραδοσιακή μουσική καί τά τραγούδια ἀντηχοῦσαν σέ ὅλες τίς γειτονίες, ἐπιτείνοντας τή γιορταστική ἀτμόσφαιρα.

Παράλληλα μέ τό ψήσιμο, οἱ νοικοκυρές ἐτοίμαζαν καί ἔστρωναν τό

πασχαλινό τραπέζι με όλα τα σκεύη και συμπληρωματικά φαγώσιμα. Στην προετοιμασία αυτή αλλά και στο ψήσιμο των αρνιών και των κοκορετσιών συμμετείχαν ενεργά όλα τα μέλη της οικογένειας. Παράλληλα με τό πασχαλινό τραπέζι στρωνόταν και ένα τραπέζι για τους επισκέπτες που έρχονταν να εύχηθούν την οικογένεια όπου προσφέρονταν μεζές από κόκκινα αυγά, λίγο κοκορέτσι (παραδοσιακός μεζές), που πίνεται γρηγορότερα, και τσίπουρο, ούζο ή κόκκινο κρασί.

Όταν σεβίρονταν και τά κρέατα στο τραπέζι, κάθονταν όλοι στις θέσεις τους εκτός από τη νύφη, ή όποια, αν ήταν άχρόνιστη, έκαμνε τρεις ύποκλίσεις, φιλούσε τό χέρι των πεθερικών της και των γεροντοτέρων και μόλις καθόταν στη θέση της έκαμναν όλοι τόν σταυρό τους εύχόμενοι «Χριστός Άνέστη» και «Χρόνια Πολλά» και άρχιζε τό φαγητό.

Τό κοινό πασχαλινό τραπέζι έχει τίσ ρίζες του στά συμπόσια αγάπης των πρωτοχριστιανικών χρόνων και ίσχυροποιήθηκε κατά τη διάρκεια της σκλαβιάς τετρακοσίων χρόνων, κρατώντας ένωμένο τό γένος με κοινό σημείο αναφοράς τη θρησκεία, την κοινή καταγωγή και την Έλληνικότητα.

Τό άπόγευμα της Κυριακής τελείται στίς Έκκλησίες ό Έσπερινός της Αγάπης, στό τέλος της όποίας όλοι οί έκκλησιασθέντες άλληλοασπάζονται και ανταλλάσσουν εύχές μεταξύ τους και με τόν παπά σέ μιά εκδήλωση αγάπης και άλληλοσυγχώρεσης με όσους έχουν φιλονικήσει ή είχαν τίσ όποιες διαφορές.

Μέσα στη γιορταστική άτμόσφαιρα δέν ξεχνούσαν, στά μικρά κυρίως μέρη, και τίσ φτωχές οικογένειες που δέν είχαν την οικονομική δυνατότητα νά έτοιμάσουν πασχαλινό τραπέζι, τούς πήγαιναν άπό τά γύρω γειτονικά σπίτια κρέας, κοκορέτσι και άλλα φαγώσιμα, τά όποια πάντα περίσσευαν και ή προσφορά τούς έδινε μεγαλύτερη χαρά σέ αυτούς που τά πρόσφεραν.

Παλιότερα οί έορταστικές εκδηλώσεις του Πάσχα διαρκούσαν τρεις μέρες, τά «Πασχαλόγιορτα» όπως τά έλεγαν, με γλέντια χορούς και τραγούδια που έμειναν σάν μιά γλυκειά ανάμνηση στίς μνήμες των γεροντότερων:

*«Ήρθαν τά πασχαλόγιορτα, ήρθαν τά πανηγύρια
Μπαίνουν νιοί στό χορό και νιές με τά μαντίλια
Σήμερα είναι Λαμπρή Πασχαλιά μεγάλη
Σήμερα χαίρονται χριστιανοί μικροί μεγάλοι».*

Με τά Πασχαλόγιορτα και τίσ άλλες εκδηλώσεις ολοκληρωνόνταν ή περίοδος της Σαρακοστής και του Αγίου Πάσχα, συνδέοντάς την με την όμορφιά της Φύσης και της γλυκειάς Άνοιξης.

ΟΛΓΑ ΑΛΕΞΙΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΕΑΡΙΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟΣ

«Το ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καί ἀναπνέω καί σωφρονῶ
δέν θά παύσω πάντοτε νά ὑμνῶ μετὰ λατρείας τόν ΧΡΙΣΤΟΝ μου,
νά περιγράφω μετ' ἔρωτος τήν φύσιν καί νά ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς
τά γνήσια ἑλληνικά ἥθη»

Λαμπριάτικος Ψάλτης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ κοσμοκαλόγερος, ὁ Ἅγιος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ καθαρὸς
ρωμέϊκη ἑλληνική ψυχή, στά μάτια τά ψιχαλιστά ἡ μαγεία καί ἡ θρη-
σκευτικότητα εἶναι ἀδιαπραγμάτευτες. Ὁ ἀνέσπερος Ἕλληνας, ὁ ἀκέραιος
«κύρ-Ἀλέξανδρος», ὁ θαυμάσιος αὐτός ἄνθρωπος ποῦ ψάλλει τακτικά καί
ταπεινά στό ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτου Ἐλισσαίου «ἐν ἀνυποκρίτῳ κατανύξει»
καί «ἐκ συνειδήσεως» τή μουσική τῶν ἀγγέλων, τή βυζαντινή, τή μόνη γνήσια
καί τή μόνη ὑπάρχουσα, τά τραγούδια τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ ἴδιος ὀνόμαζε τοὺς
ἐκκλησιαστικούς ὕμνους, μέ πίστη ἀληθινή, ἐγγενῆ τοῦ πνεύματός του. Ὁ ἀμί-
μητος Παπαδιαμάντης!

Οἱ ἀκολουθίες καί οἱ γιορτές ἦταν ἡ χαρά καί τό ξεφάντωμα τῆς παιδικῆς
του ψυχῆς, ἐνῶ γιά μᾶς εἶναι ἱεροτελεστία τῆς ἀέναης ἐπιστροφῆς στήν παι-
δικότητά μας, ἡ νοσταλγία τοῦ Παπαδιαμάντη ποῦ πέρα ἀπό τό θρησκευτικό
στοιχεῖο, αὐτή ἡ ἱεροτελεστία τοῦ τέλους τῆς μέρας μέ τή φωνή τῆς μάνας νά
διαβάξει ἀποσπάσματα «ὑμνου», διαπότισε τή ζωή μου μέ μιά μαγεία, σημα-
τοδοτώντας τήν πιά αἰσθαντική ἀνάμνηση.

Ἦδωσε στί θρησκεία τόν βαθύτερο χαρακτήρα τοῦ αἰώνιου συντρόφου
ποῦ ταυτίζεται μέ τήν ὑπαρξη σέ ὅλες τίς χαρές καί ὅλες τίς λύπες. Ἡ θρη-
σκεία δέν εἶναι μόνο καταφύγιο καί παρηγορητής, ἀλλά κινητήρια δύναμη τῆς
ἀνθρώπινης δράσης, ἀναπόσπαστα δεμένη μέ ὅλες τίς πτυχές τῆς καθημερι-

νότητας. Είναι η παράδοση που δέν όρίζει άπλως τήν έθνικότητα ή τήν προάσπιση τών ίδιων μεταφυσικών άνησυχιών ή τήν ήθική ή τήν αξιοπρέπεια ή τίς άρχές που όφείλουν νά όρίζουν τί ζωή, αλλά σηματοδοτεϊ τήν έκκίνηση τής ύπαρξης που άποτελεϊ τήν καταστατική προοπτική τής ζωής. Ή θρησκεία λειτουργεί λυτρωτικά ως φορέας άποδοχής καί συντροφικότητας, ως μηχανισμός ένταξης, ως πρωταρχική δυνατότητα κοινωνικοποίησης. Ή πίστι στον Θεό, ή προσίλωση στην παράδοση του λαού, ή αγάπη γιά τόν τόπο, ή έθνική συνειδητότητα, ό ύγιής πατριωτισμός είναι τά χαρακτηριστικά τής «μαγείας» του Παπαδιαμάντη (Ελύτης). Μιά «μαγεία» που είναι διαποτισμένη από τήν αιώνια αναζήτηση τής παιδικότητάς του. «Προμαχώνα αντίστασης» καί «τροφό» χαρακτηρίζει τόν Παπαδιαμάντη ό Έλύτης, που σάν άλλος Ιωάννης Βαπτιστής δείχνει μέ τό χέρι τό παπαδιαμαντικό έργο που άπαντάει στους φόβους καί τίς έγνοιες μας!

Μακριά από τό σύστημα αλλά κοντά στον άνθρωπο, στή φύση, στον Θεό! Μόνος, γιατί έτσι του άρεσε! Γύρισε τήν πλάτη στον κόσμο τής δικής του εποχής, στο χρέμα, τί δημοσιότητα, τί μάταιη δόξα. Ήταν ή κραυγή αγωνίας στην τερατογονία τής προόδου. «Μνημείο ταπεινότητας», όδοδείκτης του Έλύτη. «Ή ποιητική νοημοσύνη του διατρέχει τίς σελίδες του, συνεγείρει καί μαγνητίζει τίς λέξεις, τίς υποχρεώνει νά συναντηθούν σέ μία φράση, όπως ό άέρας τά λουλούδια σέ έναν άγρό. Παράξενη Έλευθερία! (ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙ «Το οικόπεδο μέ τίς Τσουκνίδες»).

Μεγάλος άνθρωπος που κράτησε τόν πόνο στο σωστό του ύψος. Άγνωστας τόν αιώνα τής καλπάζουσας έξυπνάδας.

Ό άνοξείδωτος, σύμφωνα μέ τόν Ν. Καρούζο. Ό άκατανόητος ιεροφάντης καί μυστικός, ό ψάλτης τής όρθοδοξίας, ό άμίμητος, ό περιούσιος Παπαδιαμάντης που μέ τά πασχάλινά του διηγήματα συνθέτει κυρίως νοσταλγικές εικόνες από τό νησί του, τί Σκιάθο. Μας μεταφέρει σέ άνοιξιάτικες έξοχές μέ έρηνικά έξωκλήσια όπου αγαθοί ποιμένες καί ψαράδες περιμένουν τόν ιερέα νά φέρει τό φως καί τό έορταστικό μήνυμα τής Άνάστασης. Άκούμε ψαλμωδίες από τά χείλη άγνων ανθρώπων νά αναμειγνύονται μέ τόν ήχο τών κυμάτων σέ άπόμερα άκρογιάλια. Νεαρές κοπέλες καί γυναίκες μέ γιορτινά ρούχα νά άνάβουν τίς πασχάλινές λαμπάδες, παιδιά νά τσουγκρίζουν κόκκινα αυγά. Ύποδεχόμαστε νοερά τούς ξεντεμένους που έπιστρέφουν στο νησί γιά νά γιορτάσουν τήν Άνάσταση. Καθόμαστε μέ τούς ήρωες στο γιορτινό τραπέζι τής Λαμπρής.

«Στό σεπτό νησί τής Σκιάθου που γινε ναός που έγεννήθηκε κι έχάθη ένας ταπεινός θεός, ό Θεός της» θά πεί χαρακτηριστικά στο «Προσκύνημα» ό Μ. Λουντέμης.

Δέν εἶναι ὅμως ὅλα τα πασχαλινά διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀνοιξιὰ-
 τικα, φωτεινά καί χαρούμενα. Σέ ἀρκετά ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι σκοτεινή, οἱ
 ἥρωες δυστυχεῖς καί θλιμμένοι, παραδαρμένοι, πονεμένοι ἀπό τὰ χτυπήματα
 τῆς μοίρας, ἄνθρωποι μοιραῖοι, πού ζοῦν τή δική τους Μεγάλῃ Ἑβδομάδα.
 Ἄνθρωποι πού ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου δέν μπορεῖ νά δώσει ἐλπίδα στή
 μουντή ζωή τους. Ἁγία Ὀδύνη! Ὁ Παπαδιαμάντης, ἐγκόσμιος ἀλλά καί ἀσκη-
 τικός, ἀγκαλιάζει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μέ στοργή καί ἀγάπη. Δέν ἀμνη-
 στεύει τὰ ἐλαττώματά τους, ἀλλά τὰ βλέπει μέσα σέ ὅλη τὴν προοπτική της
 προσωπικότητάς τους, τὰ ἀφίνει στὴν πρόνοια, τό ἔλεος καί τὴν Κρίσις τοῦ
 Χριστοῦ. Δέν ἀποσπᾷ ἀνθρωποκεντρικά καί αὐτάρεσκα τὴν κρίσις ἀπὸ τὸν
 Χριστό. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιμένει στὴν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ μέ ἱλαρότη-
 τα, φυσικότητα καί πολλή ὁμορφιά. Στὴν «Ἐξοχική Λαμπρή» ἐκφράζει τὴν
 ἄποψη ὅτι ὅλοι εἴμαστε ἁμαρτωλοὶ καί ὅλοι ἔχουμε τὴν ἀνάγκη τοῦ ἐλέους
 καί τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ Θεοῦ. Μόνον ὁ Θεός εἶναι καθαρός. Καί μέ τὴν
 ἀπόλυτη σημασία τῆς λέξεως ΑΓΙΟΣ («Ἐρωτας στὰ χιόνια», «Χωρὶς Στεφάν-
 ν»). Ὁ Παπαδιαμάντης βλέπει τὸν κόσμον μέ φιλάνθρωπία, ἀρχοντική ἀγάπη,
 τρυφερότητα, εὐαισθησία πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη αὐτομεμψία!
 Εἶναι μεγάλη ἡ πνευματική του ὁμορφιά καί ἡ προοπτική του μέσα ἀπὸ τὴν
 ὁποία παρατηρεῖ τὴν κοινωνία. Μέ τὰ γραφτά του «ἀγάλλεται ἡ Σιών»
 «Σκιρτᾷ κρυφὰ ἡ Ἑλλάδα», θὰ πεῖ ὁ Ἄγγελος Σικελιανός. Ἐπιμένει στὴν Ἀνά-
 στασις, ἀντιμετωπίζει τὴν πτώση, τὴν ἀστοχία μέ συμπάθεια, τονίζει τὴν μετά-
 νοια, τό ὀρθόδοξο ἥθος. Ὅλη του ἡ ζωὴ δεμένη μέ τὴ θρησκεία, ὅλη του ἡ ζωὴ
 εὐλαβείας ἐπίχρισμα!

Ἡ ψαλτική ἀποτέλεσε τό σπουδαιότερο πεδίο τῆς κοινωνικῆς του ζωῆς.
 Εὐαγγελίζεται τὴν ἀνώτερη ἀνόθευτη ἀνθρωπιά πού ἦταν ἀδύνατο νά βρεθεῖ
 ἔξω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς νοσταλγίας. Γιατί ἡ νοσταλγία τοῦ Παπαδιαμάντη
 ἐνσταλάζει κάτι θρησκευτικό.

Ἡ αἰσθητική του ἔκφραση ἀνταγωνίζεται παθητικότερα καί τρυφερότερα
 τὴ δυναμική του νοήματός του στὴν ἀναστάσιμη δοκιμὴ του μέ τὸν τίτλο
 «ΠΑΣΧΑ» τοῦ 1888 στὴν «ΕΦΗΜΕΡΙΣ». Σταχυολογῶ: «Ἀναστάσεως ἡμέρα
 λαμπρυνθῶμεν λαοί! Εὐφροσύνη, ἀγαλλίασις, Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος, λευ-
 κότης, λάμψις, Πάσχα. Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν μεγάλην εὐωχίαν τῆς Ἀναστάσεως
 προσκαλεῖ πάντας, παρόντας καί ἀπόντας, νηστεύσαντας καί μὴ νηστεύσαν-
 τας, πιστοὺς καί ἀπίστους, καί τοὺς φέροντας ἔνδυμα γάμου, καί τοὺς ἀγο-
 ραῖον περιβαλλομένους ἱμάτιον. Ὡ μέθη τῆς Νύμφης ἐπὶ τῇ ἀνακτῇ τοῦ
 Νυμφίου! Ὡ μέθη τρισάγια καί ἀνερμήνευτος!».

Συνδέει αδιάσπαστα τήν Ἀνάστασιν μέ τήν Ἀγάπην σέ σημεῖο πού ἡ Ἀνάστασις ἀνασταίνει τήν ἀγάπην. Ὅπου βιώνεται ἡ ἀγάπη, μυστικά βιώνεται καί ἡ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. «Τό ἔαρ συνεορτάζει μετά τῆς Ἐκκλησίας». Τά ρόδα διηγοῦνται τήν δόξαν τοῦ Κυρίου. Ἡ ἀνοιξίς ὡς ἄλλη μυροφόρος κηρύττει ὅτι «ἐώρακε τόν Κύριον». Ὁ Κύριος ἀνέστη ζωὴν τοῖς ἐν τοῖς μνήμασιν χαρισάμενος. Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ἅς χαρίσει ζωὴν Ζωῆς! ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ! Τό φίλημα, τό σύμβολο τῆς ἀγάπης. Γιατί ἀγάπη χωρίς φίλημα εἶναι ἄνθος ἄνευ ἀρώματος. Στόν ἑλληνικό χῶρο ὁ ἐορτασμός τοῦ ΠΑΣΧΑ εἶναι τέτοιος πού ἐκεῖ καί ἄκων τίς καθίσταται χριστιανός καί ἐορτάζει τήν Ἀνάστασιν καί τήν Ἀγάπην. Ὁ Χριστός καί ἡ πατρις συναντῶνται ἐν αὐτῷ ἰσοπαθεῖς καί ἰσόθεοι. Καί ὅταν λέγῃ ἀγάπη ὁ ἑλληνικός λαός ἐκφωνεῖ τήν γλυκύτατη τῶν λέξεων τονιζομένη ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καί ἀνακηρυττομένη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀποστόλου ΠΑΥΛΟΥ πού τό κατ' ἐξοχήν περιπαθές καί ἐγκάρδιον ρῆμα δι' οὗ ἐκφράζει πᾶσαν στοργήν καί πάντα ἔρωτα καί πᾶσαν ἀφοσίωσιν «Μεγαλειῶδες πανόραμα!».

Οἱ ἥρωες του, παράτολμοι, ἀντέχουν τίς κακοτοπιές. Παρακολουθοῦμε τό ἀλληλένδετο τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης καί τῆς θρησκευτικῆς ἀξιοπιστίας πού λειτουργοῦν ὡς βασικοὶ μοχλοὶ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Οἱ προθέσεις τους κρύβονται στή βαθύτερη ἀγνότητα. Ἡ ἀνθρώπινη ἀποφασιστικότητα τῆς πίστεως καί τῆς βοήθειας ἦταν ἀδύνατο νά προδοθεῖ. Αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό ἄρωμα τῶν ἀνθρώπων τῆς φύσης πού κινούμενοι ἀποκλειστικά ἀπὸ τὰ θέλητρά τῆς προσωπικῆς ὀπτικῆς εἶναι ἱκανοὶ νά ἀφηγηθοῦν τὰ πάντα χωρίς ἐκλογικεύσεις καί χωρίς ὑστεροβουλίες. Εἶναι τό ἄρωμα τῶν ἀνθρώπων πού ὁ Παπαδιαμάντης δέν θά ξεπεράσει ποτέ.

Ἡ συμμετοχή στά τελετουργικά δέν στηρίζεται ποτέ στόν φόβο τῆς αἰωρούμενης ἁμαρτίας ἢ τῆς ἀπειλῆς ἢ τῆς ἀπόρριψης. Εἶναι ταυτόσημη μέ τήν οἰκειοθελῆ συμμετοχή στή συλλογική χαρά, κι αὐτό ἀπέχει πολύ ἀπὸ τήν ἐξιδανίκευση. Γιατί ἡ ἐξιδανίκευση κρύβει νομοτελειακά κάτι ψεύτικο μέσα της, ἐνῶ οἱ ἥρωες τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἀπολύτως αὐθεντικοὶ χαρακτήρες, ἀφοῦ δέν κρύβουν οὔτε τίς ἀδυναμίες οὔτε τίς ἑχθρες οὔτε τίς στρεβλές τους ἀντιλήψεις, ἀπόρροια τοῦ κοινωνικοῦ συντηρητισμοῦ καί τῶν δεισιδαμονιῶν τῆς ἐποχῆς. Ἡ θρησκευτική κατάνυξις τῆς Ἀνάστασης, τό τελετουργικό, ἡ συμμετοχή, ἡ ἐπιστροφή στήν κοινωνία. Ἡ θρησκεία ὡς δεσμός καί διαμεσολαβητικός κρίκος τῶν ἀνθρώπων σηματοδοτεῖ τήν αδιάσπαστη ἐνότητα, τήν κοινωνική ταυτότητα τῶν ἀνθρώπων πού ἀποτελοῦν σύνολο καί λειτουργοῦν ὡς σύνολο. Ἡ θρησκεία ὡς δόγμα περνᾷ σέ δεύτερη μοῖρα, αὐτό πού προέχει

είναι ο κοινωνικός της ρόλος. Όλα ματαιώνονται μπροστά στην απαράβατη ισότητα που αποδίδεται ως έσχατη μοιρασιά. «Άληθώς Άνέστη, βρέ δέν είμαι αλβάνιστος» («Αλβάνιστος»). Η θρησκευτική συμμετοχή αποτελεί συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι και δέν έχει σχέση με έμμονές θρησκευτικής άνωτερότητας ούτε με την εκκλησιαστική αυστηρότητα. Ο σεβασμός προς τίς θρησκευτικές τελετουργίες ταυτίζεται με τόν σεβασμό τών συνανθρώπων. Τήν άσέβεια δέν μπορεί ο Παπαδιαμάντης νά τί δεχτεί. Η βαθύτερη παπαδιαμαντική θρησκευτικότητα σχετίζεται με την αισθητική της τελετουργίας και την ένωτική της δύναμη παρά με την πεποίθηση της κατήχησης.

Περισσότερο άπ' ότιδήποτε άλλο ο Παπαδιαμάντης αγάπησε τούς ανθρώπους με τόν δικό του ιδιόρρυθμο και απόμακρο τρόπο. Κι αυτό που πρωτίστως τόν ενδιαφέρει είναι η άναπαράσταση της ζωής, δηλαδή η άνόθευτη μεταφορά τών ανθρώπινων εικόνων. Γι' αυτό δέν διστάζει νά μεταφέρει και συνήθειες παγανιστικές (οί Μάγισσες). Ο Παπαδιαμάντης έστιάζει στην τραγωδία, στόν μάταιο θάνατο. Ο παγανισμός δέν άφορᾶ καθόλου τόν Παπαδιαμάντη ως θρησκευτικό παράπτωμα παρά ως άφορητή της άνάιτιας τραγωδίας. Τό τραγικό στοιχείο της ύπαρξης υπάρχει μέσα μας. Η άπεραντοςύνη του φόβου έκδηλώνεται ως αυτοσυντήρηση.

Πώς νά προσεγγίσει κανείς την καλλιτεχνική ιδιομορφία του Παπαδιαμάντη. Τήν εἰρωνική άμφισβημία της, που είναι η τέχνη και η ζωή στην ολότητά της. Έμεις οί άναγνώστες παρακολουθοῦμε «έναν διάλογο με τούς αἰώνες που έρχονται από τό μέλλον». Τό παπαδιαμαντικό έργο είναι οικουμενικό και δέν περιορίζεται από σύνορα. Η νοσταλγική άνάγνωση είναι παγίδα, είναι σά νά μιλά για έναν κόσμο που δέν υπάρχει, που βούλιαξε σάν την «Άτλαντίδα» και η επίκληση στην παράδοση είναι έθελουφλία. Ο Παπαδιαμάντης μυθιστοριοποιεί τί μυθολογία και πετυχαίνει την άρμονική σύζευξη έλληνισμού και χριστιανισμού. Όσο κι αν ο μικρόκοσμος της Σκιάθου ή της φτωχογειτονιάς της Αθήνας δίνει την ΑΦΟΡΜΗ, ο Παπαδιαμάντης την ΑΙΤΙΑ την έχει από τόν κόσμο και τά προβλήματά του, αἰώνια και παγκόσμια.

«Μέ τό νά ζητάμε νά γίνει γνωστός ο Παπαδιαμάντης σ' όλον τόν κόσμο σημαίνει νά γίνει άξιος αυτός ο κόσμος νά δεχτεί τόν Παπαδιαμάντη» (Οδυσσέας Έλύτης).

ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΟΝ «ΠΕΘΑΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ» ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ-ΓΑΒΡΙΗΛ ΠΕΝΤΖΙΚΗ

Ὁ θάνατος, κατά τον Κάλλιστο Ware¹, εἶναι «μιά βαθιά ἀνωμαλία, εἶναι τραγικός καί θηριώδης». Φέρνει ὑπαρξιακὴ θλίψη σέ μᾶς καί ὀδύνη στοὺς συγγενεῖς, στοὺς φίλους καί στοὺς ἀγαπημένους μας. Ἐνώπιόν του κυριευόμαστε ἀπὸ ἓνα αἶσθημα ἐρήμωσης, ἔντονου πόνου καί τρόμου, διότι ὅπως λέει ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «φόβου γέμει πολλοῦ» καί εἶναι «τῆς Θεοῦ σοφίας μέγιστον μυστήριον». Καί στή νεκρώσιμη ἀκολουθία ψάλλουμε «ὄντως φοβερώτατον τό τοῦ θανάτου μυστήριον».

Σέ μιὰ τοιχογραφία τοῦ 16ου αἰώνα στή Μονή Βαρλαάμ² στά Μετέωρα παριστάνεται ὁ Ὅσιος Σισσώης μπροστά στον ἐντός τοῦ τάφου σκελετό τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ν' ἀπορεῖ καί νά ἐξίσταται λέγοντας «Ὁρῶν σέ τάφε, δειλιῶ σου τὴν θέαν καί καρδιοστάλακτον δάκρυον χέω, χρέος τό κοινόφλητον εἰς νοῦν λαμβάνω. Πῶς οὖν μέλλων διελθεῖν πέρας τοιούτων; Αἶ, αἶ, θάνατε, τίς δύναται φυγεῖν σε;».

Σ' αὐτό τό ἐρώτημα ὁ Ν.Γ. Πεντζίκης, μέ τό δεύτερο ἐκτενές πεζογράφημά του πού ἔχει τίτλο «Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση»³, ἀποπειρᾶται νά δώσει τή δική του ἀπάντηση, κάνοντας τὴν ἀγωνία, τό φόβο, τὴν ἐλπίδα καί τὰ πάθη τῆς ψυχῆς τοῦ λογοτεχνία. Μέσα ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ λόγου, μιμούμενος τοὺς ποιητές, ἀναζητᾷ νά βρεῖ ἐκεῖνο τό νόημα τῆς ζωῆς πού κρύβεται στή φθορά, τὴν σίψη, τὸν θάνατο, στό ἀναίτιο φυσικὸ κακὸ, τό κακὸ πού μᾶς κάνουν οἱ ἄλλοι, τό κακὸ πού κάνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι στὸν ἑαυτό μας, στά γύρω μας πράγματα καί στοὺς ἄλλους τοὺς κοντινοὺς μας, τοὺς πρὶν ἀπὸ μᾶς

¹ Περιοδικό «Σύναξη» τεύχος 49, σελ. 25.

² *Θάνατος, Ἀνάσταση καί αἰώνια ζωή*, ἔκδ. «Ἐτομασία», Τερά Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Καρέας 2002.

³ Ν. Γ. Πεντζίκη, *Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση*, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Ἀθήνα 1987.

καί ὅσους θά ἔρθουν μετά ἀπό μας. Μιάς ἀτομικῆς ζωῆς πού ἔχει τό μερτικό της, τί “μοῖρα” της μέσα στό καθολικό φαινόμενο τῆς ζωῆς στήν ὁποία ἀνοίγεται σαν ταξιδευτής, μέ μιᾶ εὐαισθησία καταπληκτική, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη ὑποχρεώνεται ν’ ἀντέξει στίς βαθύτερες ἐκσκαφές πού πραγματοποιοῖ στό ὑπέδαφος τῶν αἰώνων, ἀπό κτίσεως κόσμου, μέ τήν ὀξύτητα μιᾶς ἐν-λόγω ἀναδυόμενης λογικῆς πού ἔχει γιά σκοπό καί ἔργο τῆς τί θεμελίωση ἐνός κόσμου πού νά μῖν εἶναι μόνο δικός του κόσμος.

«Ο πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις» ἔρχεται ὡς συνέχεια μιᾶς προηγούμενης ρεαλιστικῆς νουβέλας, τῆς ὁποίας ὁ ἥρωας Ἀνδρέας Δημιακούδης αὐτοκτονεῖ ἀπό ἔρωτα, καί τῆς ὁποίας τό πραγματολογικό ὑποβαθρο βρίσκεται στήν αὐτοκτονία τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Μιλτιάδη-Σαράντη Πεντζίκη, πού πρέπει νά τόν ἐπηρέασε πολύ. Γράφει: «Δέν πρέπει ν’ ἀφήσω μέσα στό χῶμα τόν νέο πού αὐτοκτόνησε, νά τόν ξεχάσω ὅπως ξεχνιούνται ὅλα ὅσα παρασέρνει τό ρεῦμα τοῦ χρόνου. Πρέπει νά γεφυρώσω τό μεγάλο χάσμα πού ἡ προσωρινή μας ἀντίληψη ἀνοίγει ἀνάμεσα στόν καθημερινό βίο καί στό θάνατο, χωρίζοντας τόν ζωντανό ἀπό τόν πεθαμένο. Πρέπει, τό καταλαβαίνω ὡς χρέος μου, ὁ νέος πού πέθανε νά θελήσω ν’ ἀναστῇ, γιατί ἄλλιῶς ἡ ζωή μένει ἀδικαιολόγητη»⁴.

Ἐπωμιζόμενος τήν εὐθύνη τῆς ἀνάστασής του ὁ συγγραφέας, ὡς ἀφηγητής, ὁραματίζεται καί προσπαθεῖ νά σκηνοθετήσῃ τόν θάνατο τοῦ ἥρωα, δοκιμάζοντας μιᾶ πλειάδα ἐκδοχῶν, ἀπό τό σύνολο τῶν ὁποίων προβάλλει ἡ διήγηση μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς πού ζητᾶ νά συνθέσῃ μιᾶ ζωή πού εἶναι σκόρπια καί διαχυμένη μέσα στίς ἐντυπώσεις τῶν σχέσεων πού συνδέουν τόν ἥρωα - πού εἶναι τό *alter ego* τοῦ ἀφηγητῆ - μέ τά πρόσωπα καί τά πράγματα πού τόν περιβάλλουν. Ἐπιθυμεῖ καί προσπαθεῖ νά τῆς προσδώσῃ ἕνα “σχῆμα” ἐντός του ὁποίου οἱ διάσπαρτες ἐντυπώσεις, πού μέ τί μορφή σκέψεων τίς προσλαμβάνει ὡς ἀνακλόμενες εἰκόνες πάνω στά πρόσωπα καί τά πράγματα μέ τά ὁποία ἔρχεται σέ σχέση, θά ἀποκτήσουν ἕνα ἐνοποιητικό κέντρο.

Αὐτό ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι τόν ὀδηγεῖ σέ μιᾶ ἐγωκεντρική θέαση τοῦ κόσμου ἐντός της ὁποίας τό δίκαιό της ἀτομικῆς ὑπαρξης, πού εἶναι μιᾶ ἀνάμεσα σέ πολλές ἄλλες, εὐκόλα ξεστρατίζει σέ ἰδιοτελές δικαίωμα. Ἔτσι μειώνεται τό μέγεθος τοῦ κόσμου πού ζητᾶ ὁ ἴδιος ν’ ἀγκαλιάσῃ. Μέσα του ὑπάρχει μιᾶ ἀκατανίκητη ἐπιθυμία, ἕνας διακαής πόθος, ἕνας «καημός» θά λέγαμε, πού ζητᾶ στήν ἐρωτική ὑπερβαση τοῦ ἑαυτοῦ, τήν βίωση μιᾶς συνεύρεσης μέ τόν ἀπέναντί του πραγματικό ἄλλο. Κι αὐτό τό ἐγγεῖρημά του φαν-

⁴ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις, σελ. 71.

τάξει αδύνατο, όσο ανάμεσα σ'αυτόν και τόν άλλο παραμένουν ἐν διαχύσει οἱ ἐντυπώσεις τῶν σχέσεων του μέ τά πράγματα καί τά πρόσωπα πού περιλαμβάνονται ανάμεσα στους περικλειστούς ἑαυτούς, γιά ὅσο αὐτοί βρίσκονται ἀσφαλισμένοι στή σωματολογική ἀτομικότητα.

Γράφει: «κάθισα ν'ἀρχίσω ἕνα μυθιστόρημα, (...) ἐξιστόρηση τῶν σχέσεων τοῦ ἑαυτοῦ μου μέ πρόσωπα καί πράγματα.. Φαντάστηκα ἕναν νέο νά στέκει στό παράθυρο μιᾶς κάμαρης καί νά βλέπει ἀντίκρυ, πέρα ἀπό τόν κῆπο μέ τά δέντρα καί τά λουλούδια, τό παράθυρο μιᾶς κοπέλας. Ὀνειροπολεῖ νά συνδεθεῖ μαζί της κάτω ἀπό μιὰ στέγη ἀσφαλῆ. Εὐτυχία. Ὁ νέος δέν ἐκφράζεται, δέν ἐκδηλώνεται. Ξέρει πόσο ἀπίθανο εἶναι τό πράγμα»⁵.

Στή λογοτεχνική πράξη, ὁ κόσμος πού ἀφηγηματικά μας παρουσιάζει ὁ Πεντζίκης, εἶναι ἕνας μεταπτωτικός κόσμος («ἐρευνῶ μέσα στό πνεῦμα τῆς ἁμαρτίας», θά μᾶς πεῖ) πού ἀρθρώνεται σέ τρία ἐπίπεδα. Συναρθρώνονται σέ μία ὁλότητα κάτω ἀπό τήν ἐνοποιό δύναμη τῆς ἀνθρώπινης νόησης πού κυριαρχεῖται ἀπό ἕνα σαρκικό φρόνημα⁶. Στὴν ἀφήγησή του συμβολική ἐπιτομή αὐτοῦ τοῦ τριεπίπεδου κόσμου, ὅπως καί τοῦ τρισυπόστατου ἀνθρώπου, εἶναι τό σπίτι τοῦ νέου πού συγκροτεῖται ἀπό ἕνα ἡμιυπόγειο καί δύο πατώματα. Γι' αὐτό καί καταπιάνεται μέ τήν λεπτομερῆ περιγραφή γιατί «καταλαβαίνω τό βάρος πού ἄσκει τό σπίτι στὴν ἐν γένει στάση του». Στή σκέψη τοῦ Πεντζίκη ἔχουμε τὴν παρακάτω συμβολική διάταξη:

Σπίτι- Κόσμος - ἄνθρωπος

Ἡμιυπόγειο-κάτω κόσμος/ἄδης-σῶμα

α' πάτωμα-καθημερινός κόσμος τῶν βιολογικά ζωντανῶν ἀνθρώπων-ψυχὴ

β' πάτωμα-Ἄνω κόσμος/οὐρανός/κατοικία τῶν θεῶν καί τῶν μακαρίων ἀνθρώπων-πνεῦμα

Ἐπιπλέον ὁ κόσμος τῶν βιολογικῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων διατάσσεται κι αὐτός σε τρία περιελισσόμενα μεταξύ τους ἐπίπεδα. Ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ὕλικων σωμάτων καί τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἐκτυλίσσεται

⁵ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις, σελ. 7.

⁶ Θάνατος, Ἀνάστασις, Αἰώνια Ζωή, ὁ.π.: Σύμφωνα μέ μιὰ περιεκτική φράση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης «Τό φρόνημα τῆς σαρκός», εἶναι τά «πρόσκαιρα φύλλα τῆς ὕλικῆς ταύτης ζωῆς ἅπερ τῶν ἰδίων καί λαμπρῶν ἐνδυμάτων γυμνωθέντες, κακῶς ἑαυτοῖς συνεράσαμεν», καί προσδιορίζει τά «φύλλα τῆς ὕλικῆς ζωῆς» λέγοντας πῶς εἶναι οἱ τρυφές, οἱ ἐφήμερες δόξες καί τιμές, ἡ ἡδονή, ὁ θυμός, ἡ γαστρεμαγία, ἡ ἀπληστία καί τά ὅμοια.

ή ζωή στά πλαίσια του φυσικού νόμου - της ανάγκης που όδηγεί τά πράγματα από τήν γέννηση, στήν ανάπτυξη, στήν φθορά, τόν θάνατο (τήν εκμηδένιση κάθε φυσικού σχήματος στά έξ ὧν συνετέθη φυσικά στοιχεία) καί από ἐκεῖ στήν ἀναγέννησή τους κατά τόν δεδομένο λόγο του κάθε είδους σύμφωνα μέ τήν οὐσία του, δηλαδή τόν τρόπο μετοχῆς στό «εἶναι» του κόσμου, ἔχοντας ὅλα ἐκεῖνα τά γνωρίσματα (δεδομένους λόγους) που κάνουν τό κάθε ζῶο νά εἶναι συγκεκριμένο ζῶο, ἄνθρωπο, ἄλογο, γάτα... καί τόν κάθε ἄνθρωπο συγκεκριμένο ἄνθρωπο κ.ο.κ. ... τό κάθε φυτό νά εἶναι συγκεκριμένο φυτό, δέντρο, θάμνος, τριαντάφυλλο, κρίνος...καί τό κάθε δέντρο νά εἶναι μυλιά, ἐλιά κ.ο.κ. χάρις στήν ἀναπαραγωγική καί γονιμοποιό δύναμη (ἐρωτική ἔλξη τῆς φύσης)⁷.

Υπάρχει ὁ κόσμος τῶν ὑλικῶν πραγμάτων που ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ μέσα από τήν πρόσληψη καί τήν μεταποίηση τῆς ἀντικείμενης φύσης, σέ ἐργαλεῖο, ἔνδυμα, κατασκευαστικές τεχνικές, σέ λόγο-γλώσσα τέχνης (ζωγραφικῆς, μουσικῆς, γλυπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς, πολεοδομίας) σημαντικῶν αἰσθημάτων, ἐμπειριῶν κοινωνίας καί ἐρμηνείας τῆς πραγματικότητας στά πλαίσια που προδιαγράφει ἡ εἰκόνα που ἔχει γιά τόν ἑαυτό του ὁ δημιουργῶν αὐτά ἄνθρωπος καί τήν θέση του στόν κόσμο. Ὁ κόσμος αὐτοῦ του ἐπιπέδου που συγκροτεῖται ὡς «σῶμα» συγκεκριμένου πολιτισμοῦ, συντίθεται καί ἀποσυντίθεται στή σχέση του μέ τόν ἄνθρωπο τό δημιουργό του, καθώς ὁ τελευταῖος εἶναι ὁ ἴδιος φορέας συγκεκριμένων ἀναγκῶν, ἀλλά καί ἐπιθυμιῶν, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἀνυπότακτες στήν ἐρμηνευτική μιᾶς φυσικῆς νομοτέλειας⁸.

Τέλος, ὑπάρχει καί ὁ κόσμος τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων που ἀναφύονται μέσα στήν σχέση του ἀνθρώπου μέ τόν συνάνθρωπο καί τά πράγματα τῶν δύο προηγούμενων ἐπιπέδων. Στά συναισθήματα οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται ὡς (λογικά) ὑποκείμενα, ἱκανά νά συνδέονται ἢ ν' ἀποσυνδέονται μέ τόν πολιτισμικό τόπο του ἄλλου⁹.

Κατά τόν Σ.Δ. Γουνελά¹⁰ ἡ εἰκόνα που ἀναδύεται από τήν τέχνη του Πεντζίκη γιά τόν κόσμο μας στήν διάταξή του ὡς ὁλότητα, εἶναι μιᾶ εἰκόνα ρευστότητας, ὅπου το «γίγνεσθαι» ὡς μιᾶ συνεχῆς παρουσία που εἰσβάλλει στό τριεπίπεδο παρόν, ἀποτελεῖ τήν **ἐπίφραση**, ἡ ὁποία πίσω της καί μέσα της

⁷ Χρ. Γιανναρᾶς *Ὀντολογία τῆς Σχέσης*, ἔκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2002, σελ. 93-95.

⁸ Γιανναρᾶς, ὅ.π., σελ. 97.

⁹ Lacan, *Le Séminaire XI*, Iseuilu, Paris 1973, σελ. 180-181.

¹⁰ Ἐφρη. Καθημερινή, περιοδικό ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, «Ἀφιέρωμα στόν Ν.Γ. Πεντζίκη», Κυριακή 2.3.1997.

κρύβει κάτι τό οὐσιώδες, πού κάνει τόν κόσμο μας νά «εἶναι» καί νά ὑπάρχει ὡς **νόημα**. Ὅμως αὐτός ὁ νοηματικά σηματοδοτημένος κόσμος παραμένει ἀπροσδιόριστος. Τήν ὑπαρξή του, ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὁ Πετζίκης, μποροῦμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε μόνο ἐνορατικά, καί ὡς ἀπουσία, γιατί ὅ,τι δέν μποροῦμε νά προσδιορίσουμε, εἶναι τόσο παντοῦ καί τά «πάντα πληροῦν» ὅσο καί τό κενό πού ἐπιτρέπει στά πράγματα νά «εἶναι».

Προκειμένου ὁ Πετζίκης νά ἀποδώσει τό δυσυπόστατο τῆς ὑπαρξης αὐτοῦ του κόσμου, ὅταν ἀναφέρεται στόν κόσμο πού ὑπάρχει ὡς ἐπίφαση καταφεύγει σέ λεπτομερεῖς περιγραφές καί ἐξονυχιστικές κατονομασίες φυτῶν, ζώων, φαινομένων καί ἀπαριθμήσεις ἐπιθέτων καί ὀνομάτων. «Αἰφί, ὁρατή ἔννοια, ὕλη, νόηση, εἰκόν, εἰκόνιση, εἰκόνισμα... Καταφύγιο ζητῶ. Ἑσχατος, ταπεινός, φάγγαλος, τραχύτριχος, γαουτίνης... Ἄπ' ἔξω θυέλλα, κεραυνοί, νεροποντή, ἀσάφεια στίς γνῶμες, στή φαντασία, μοιραῖο διάταγμα, διαταγή... Καθώς χτένιζες τά μαλλιά σου Ἀφροδίτη. Βέτη, εὐφορβία, σφαιρωτή, σφαιροφόρα, μικρή ἐλιά φουντωμένη, ἀμυγδαλωτή, στενόφυλλη, μικρόφυλλη, μικροάνθη, μικρόκαρπη, συσφιγμένη... Εἶμαι ἐρωδῖος, ἀτρίπλαξ, ρούμης, ὀποπτάναξ, ἐλίχρυσος, σπαθιωτός, λογχωτός, ταρτονράιος. Φρύνος, ὀξύς»¹¹.

Ἀναφερόμενος στόν κόσμο ὡς νόημα καί ὡς ὁλότητα ἀπροσδιόριστη πού βρίσκεται πέραν κάθε λογικοῦ ἐλέγχου, ὁ Πεντζίκης καταφεύγει ἀφενός στήν ἱερή κοσμολογία¹², ξαναδίδοντας στήν φύση τόν ἱερό χαρακτήρα της, καί ἀφετέρου ἀντιμετωπίζει τά πρόσωπα τοῦ ἥρωα καί τοῦ ἀφηγητῆ ὡς ἀνώνυμα καί χωρίς συγκεκριμένη ταυτότητα, μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἀφηγητής ἄλλοῦ νά ταυτίζεται μέ τόν ἥρωα, καί ἄλλοῦ νά διαφοροποιεῖται ἀπ' αὐτόν, σέ μιὰ συνεχῆ ἐναλλαγή, ὅπου τά μεταξύ τους ὅρια παραμένουν ρευστά καί ἀπροσδιόριστα. Ἡρώας καί ἀφηγητής κινοῦνται σφιχταγκυλισμένοι σ' ἓνα παθιασμένο λατινοαμερικάνικο «τάνγκο», προσεγγίζοντας τά ὅρια τῆς ταυτότητας καί τῆς ἐτερότητας (διαφορᾶς), συνεπαρμένοι ἀπό τίς μὴ λογικά ἐλεγχόμενες δυνάμεις τῆς φιλοτητας καί ἐχθρότητας.

Ὅλα αὐτά ἐντυπώνονται στόν ἀναγνώστη, καθώς αὐτός κατακλυζόμενος ἀπό συναισθήματα, συμπάσχει μέσα στά ἀλληλοδιαδεχόμενα στάδια ψυχικῆς εὐφορίας καί κατὰθλιπης πού διέρχεται ὁ ἥρωας καθώς καί στίς δημιουργικῆς σχέσεις καί στίς ἀδυναμίες τοῦ συγγραφέα-ἀφηγητῆ νά βρεῖ διέξοδο στά ἀδιέξοδα πού τοῦ δημιουργοῦνται στήν πρόοδο τῆς συγγραφῆς τοῦ μυθιστορήματος.

¹¹ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάστασις, σελ. 45.

¹² Φίλιππος Σέραντ, *Θάνατος καί Ἀνάστασις τῆς ἱερῆς κοσμολογίας*, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2008.

Ἀπ' αὐτό τό ἀγωνιώδες πάλεμα ἥρωα καί ἀφηγητή, ὁ συγγραφέας ἐλπίζει στήν υπέρβαση αὐτῆς τῆς ναρκισσιστικῆς σχιζοειδίας, ὅπου ἡ φανέρωση τοῦ ἐντός ἀπαιτεῖ τό θάνατο τοῦ ἄλλου καθώς καί τήν ἀνάδειξη τῆς ἰσχυρῆς συνάφειας μεταξύ τῆς φυσικῆς μορφῆς καί τῆς πνευματικῆς μορφῆς, μεταξύ πεπερασμένου καί ἀπείρου, ἀποβλέποντας στήν ἀποκατάσταση/ ἀνασυγκρότηση αὐτοῦ τοῦ θρυματισμένου καί ρευστοῦ κόσμου, στόν ὅποιο τό ἕνα καί τό αὐτό ὄν ὑπάρχει ταυτόχρονα καί στίς δύο διαστάσεις τοῦ δισυπόστατου κόσμου του.

«Ἡ σκέψη μέ σκόρπισε ἄχρηστο στήν ἀνυπαρξία. Ἡ σκέψη δέν εἶναι ἀρχή πού ἐπιβάλλεται... Ἡ σκέψη δέν συμποσοῦται σέ μονάδα... Ἡ σκέψη κατέλυσε τήν ἀρχή καί ἐπικαλεῖται τό θάνατο... Τό ἔνστικτο τῆς ζωῆς ζητᾷ μέσα μου διέξοδο. Ἐνα δρόμο γιά νά ὑπάρξω ὁλόκληρος μέ ὅλα τα μέλη μου. Ἀποκομίζω συντρίμματα ἐντυπώσεων... κουραστική ποικιλία χωρίς σχῆμα. Πηλικά καί ἀτελῆ πολλαπλάσια μονάδας ἀφανέρωτης... Ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς κλονίστηκε. Πορεύομαι τυφλά μέσα στή νύχτα. Δεσμώτης στή δίνη ἀπό περιστατικά δέν βρίσκω διέξοδο. Τά πόδια μου γονατίζουν. Δέν ξέρω ποιός εἶμαι. Προϋπῆρχα; Ὑπάρχω; Θά ὑπάρξω; Παρακάλεσα τόν ἑαυτό μου νά μοῦ γνωριστεῖ. Εἰγώ πού μέσα σέ μιά κάμαρη κλειστή ἐνταγιασμένος ὑπόφερα στήν ἔρημο, ἀνικανοποίητος, δίχως καμιά σχέση, τρομαγμένος ἀπό τό σπάσσιμο τοῦ καθρέπτη πού βλεπόμουνα δίχως εἶδωλο ν ἀντικρῦζει ἡ στερημένη μου ὄραση, παρακάλεσα γιά τήν ἀνάσταση τοῦ νέου πού αὐτοκτόνησε... Πόσο μιά καταστροφή μπορεῖ νά μᾶς ἐμποδίσει νά δοῦμε. Τί χαρούμενο πού μπορεῖ νά εἶναι ἕνα σπίτι στή σειρά του, μέ ὅλα του τά καλά. Ἔχει μυστικά ὅσα καί ἕνας πύργος παλαιότερα, πού ζοῦσαν τά βασιλόπουλα καί οἱ βασιλοπούλες, ὅσα καί ἡ αὐλή ἐνός χωριάτικου σπιτιοῦ ἀπάνω στό βουνό, στό δάσος ἢ κοντά στή θάλασσα. Παίρνεις τό χτένι καί ξέρεις ὅτι μπορεῖ νά γίνει δάσος. Ἡ δαχτυλίδι γίνεται κυνέλη. Ἡ μέλισσα εἶναι μιά μεταμορφωμένη ἀδελφοῦλα. Τό ζαρκάδι κρύβει τήν πύο ὁμορφη... Δέν μπορεῖς εὐκόλα νά σπκώσεις τό τσεκούρι καί νά χτυπήσεις ἕνα δέντρο. Πρέπει πρῶτα νά κάνεις τό σταυρό σου καί νά ρωτήσεις, γιατί ἀλλιῶς μπορεῖς νά πληγώσεις τόν ἀδελφό σου πού εἶναι κρυμμένος μέσα. Θά τόν ἀκούσεις νά βογκᾷ, καί τά δέντρα εἶναι ἀδέλφια μεταξύ τους καί μαζί σου. Τήν ὥρα πού, Θεός φυλάξοι, πάθεις τίποτα, τό κυπαρισσάκι πού φύτεψε ὁ πατέρας σου τήν ἴδια ὥρα πού γεννήθηκες μαραίνει τήν κορφή του καί γέρνει. Κι ὅταν πάρεις τόν καθρέπτη στό χέρι, μπορεῖς νά δεῖς μέσα ὅλο τόν κόσμο»¹³.

Ὁ Πεντζίκης, μέχρι ὁ νέος νά φθάσει σ' ἐκείνη τήν ἀνάσταση, ὅποτε καί

¹³ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 75-76.

στήν έτερότητα του προσώπου αναλαμβάνει τήν όλότητα τής ύπαρξης, ως άκέραιη τρισυπόστατη μονάδα (σώμα-ψυχή-πνεύμα) σκινοθετεί μιά σειρά διαδοχικών θανάτων του, πού πραγματοποιούνται σέ καθένα από τά έπίπεδα πού διαρθρώνεται ό κόσμος στήν κάθετη καί τήν όριζόντια έκδοχή του. Στόν καθένα άπ' αυτους τούς θανάτους αντιστοιχεί καί μιά άνάσταση πού τόν αναγεννά μερικώς σ' ένα κάθε φορά άνώτερο στάδιο στάδιο συνειδητότητας, μέχρις ότου άπεκδυθεί πλήρως τό σαρκικό φρόνημα πού τόν κρατά δέσμιό του κόσμου πού ύπάρχει ως έπίφαση ενός «γίνεσθαι» μέσα στό άχανές συνεχές του χωροχρόνου τής έπιστήμης.

Ναυτολογημένος από τόν θάνατο ό νέος ταξιδεύει στή ζωή καί «ή ψυχή του είναι γεμάτη θαυμασμό γιά τήν ποικιλία των σχημάτων πού βλέπει νά έκφράζουν τήν ύπαρξή του». Έτσι προχωρώντας από δόξα σέ δόξα «σέ μιά πορεία άτέρμονη, όπου το ένα μέ τό άλλο βρίσκονται σέ άμεση σχέση, όπως οί βαθμίδες τής σκάλας του Ίακώβ πού από τή γη ανεβάζει στόν ούρανό». Για τό νέο πού ταξιδεύει γυρεύοντας νά λάβει τό σχήμα τής άνάστασης ό Πεντζίκης ψάχνει νά βρεί εκείνο τόν τρόπο καί εκείνο τόν τόπο, όπου ό ίδιος καί ό κόσμος, θά είναι ένας, μοναδικός, άδιαίρετος, άτρεπτος, άσύγχυστος, άπαθής. Σκέφτεται τίς λέξεις έπιστροφή, επανάληψη, ανανέωση, μετενσάρκωση, μετεμψύχωση, μετουσίωση πού του μάθαν οί δάσκαλοι τότε πού ήτανε μικρός γιά νά τίς έχει παρηγοριά, όταν θά έφτανε ή ώρα του νά δεί τό μέγα χάσμα πού χωρίζει τό έδω καί τώρα, από τό κοντινό εκεί καί πρίν από τό μακρινό επέκεινα, καί βρίσκει πώς δέν είναι οί κατάλληλες, δέν συνταιριάζουν μέ τήν πίστη του.

Γιά τόν Πεντζίκη ή λέξη πού θά εξέφραζε τή φιλοσοφία του γιά τό είδος τής άνάστασης πού έπιζητά γιά τόν νέο, τόν ήρωα του μυθιστορήματος, είναι ή λέξη «μεταμόρφωση», ή μόνη πού θά μπορούσε νά είναι συμβατή μέ τήν πίστη του στό πρόσωπο του ένανθρωπήσαντα Θεού-Λόγου, Ίησου Χριστού. Διότι ό Πεντζίκης δέν ενδιαφέρεται νά θεολογήσει πάνω στήν αιώνια ζωή πού ακολουθεί μετά τήν γενική άνάσταση κατά τήν Ήμέρα τής Κρίσεως, αλλά τόν άπασχολεί ή άνάσταση πού μπορεί νά λάβει κανείς στά πλαίσια αυτού του κόσμου, πού αρθρώνεται σέ μιά τριεπίπεδη δισυπόστατη όλότητα δηλαδή ως έπίφαση καί ως νόημα.

Η μεταμόρφωση, νοούμενη ως προσομοίωση μίας έντός του κόσμου αναστάσεως, πραγματοποιείται ως μυστηριακό γεγονός στόν τόπο τής Έκκλησίας, νοούμενης ως ευχαριστιακής σύναξης των πιστών, πού λειτουργεί ως σώμα Χριστού, καί τής όποίας κάθε μέλος προσβλέπει στήν κεφαλή του σώματος, τόν κορυφαίο του χορού της, Αυτόν πού πρώτος εισήλθε ως θεάν-

θρώπος στό Ἱερό πρίν ἀπό μας καί πρὸς χάρι μας, γενόμενος ἀρχιερέας γιά πάντα στόν αἰῶνα τῶν αἰώνων, ὅπως ὁ Μελχισεδέκ (Εβραίου 13,2).

Γιά τόν Πεντζίκι ἡ Ἐκκλησία σ' αὐτή τήν ἐκδοχή της εἶναι ὁ τόπος ὅπου ἡ ζωὴ ἐνσωματώνει τό θάνατο, κλείνοντας τόν σέ παρένθεση καί κατ' αὐτόν τόν τρόπο τόν μεταβάλλει σέ θετικό μέγεθος, ἀφοῦ στόν κλειστό, ἄγονο καί ἔρημο χῶρο του, στό ΜΗΔΕΝ τοῦ, προσφέρεται ὡς καύσιμη ὕλη, κάθε ἰδέα, κάθε σκέψη, κάθε ὑλικό καί ἀνθρώπινο δημιούργημα, κάθε αὐτονομημένο ἀτομικό ὑποκείμενο, γιά νά βγεῖ ἀπό κεῖ στήν καθαρότητα πού τοῦ χαρίζει ὅχι τό φῶς πού ἀναλίσκει ἀλλά τό φῶς πού μεταμορφώνει καί ἀγιάζει.

Περνώντας, ὁ νέος ταξιδευτής, τήν πύλη τοῦ ἀγνώστου, «ἐκεῖ πού φυτρώνει ἡ ἀραμιά καί τ' ἀγκάθι τῆς ξηρασίας...» πορεύεται τόν μακρὺ χωρὶς ἐπιστροφή δρόμο, πού περνάει «μέσα ἀπὸ ἀρχαία ἐρείπια, δίπλα σε πεσμένες κολῶνες μέ τούς βγαλμένους σπονδύλους, ἀπὸ καλλωπάρμαρα κτίσματα τῶν ὁποίων τό μάρμαρο λαξεύτηκε στό λατομεῖο τοῦ βουνοῦ καί πλάστηκε σ' ἀνάγλυφες ζωηφόρες παραστάσεις». Βαδίζει ἀκολουθώντας «πάνω στὴν τέφρα τῶν δαυλῶν πού καταναλώθηκαν χρησιμεύοντας», τίς πατημασιές πού ἄφησαν πίσω τους ἄλλοι πού προηγήθηκαν, ἐλαφροπατώντας «πάνω σε τάφους πού μέσα τους, κάτω ἀπὸ τίς ἐνεπίγραφες πλάκες πού τοὺς σκεπάζουν ἔχουν κρυμμένους θησαυροὺς, νομίσματα, τιμαλφῇ, κοσμήματα, σφραγίδες μέ εἰκονίσεις δόξας παλιᾶς, στολίδια προσφιλῇ στά κατακεῖμενα σώματα μιᾶς προπερασμένης ζωῆς»¹⁴.

Κάπου ἐκεῖ μετὰ τήν τελευταία στροφή, στό βάθος τοῦ δρόμου «πάνω στὴν τούμπα πού ὑπῆρξε ὁ παλιὸς οἰκισμὸς διακρίνεται θεμελιωμένη ἐπὶ ὅλων των συμβόλων τῆς λατρείας τῆς γῆς, ξεκινώντας ἀπὸ τό δέντρο δάφνη, καί τό μέλι πού ἐπεξεργάζεται στίς κηρύθρες ἡ μέλισσα, θαῦμα τῆς κοινῆς συνεισφορᾶς, πού λαμποκοπᾷ μέ μύριες ἀποχρώσεις, ἀκτινοβολώντας αἴγλη λαμπρότατη, πλούσια συνέλευση ὅλων καί πάντων ἡ Ἐκκλησία, ἱερό ἱερῶν ὅπου ἄσβεστη φωτιά ἀνάβει. Ἑστία, τόπος εἰρήνης, μαντεῖο, ὅπου ὀρθρινή φωνὴ ἀκούγεται ἀγγελικὴ. Προσδοκία τῆς ἀμοιβῆς τῶν θρηνῶν. Παρηγορία στοὺς καημούς»¹⁵.

Ἐδῶ ὁ νέος, ἀφοῦ ἐκδυθεῖ καί τόν τελευταῖο του «δερμάτινο χιτῶνα», θά μπεῖ γυμνὸς στὴν κολυμπήθρα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θά βαπτισθεῖ στό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, θά ντυθεῖ μέ νέα «θεοῦ-

¹⁴ Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ Ἀνάστασις, σελ. 146-148.

¹⁵ Ὁ πεθαμένος καὶ ἡ Ἀνάστασις, σελ. 148.

φαντη» στολή, θά μυρωθῇ μέ Μύρο Ἅγιο, λαμβάνοντας μέ τό χρίσμα τό σύνολο τῶν θείων χαρισμάτων καί ὅλα τα ἀξιώματα –ιερατικό, προφητικό, βασιλικό– καί ἔτσι βαπτισμένος, μυρωμένος, τοῦ Θεοῦ παραδομένος, ὁ νέος «ἔχοντας ἀσφαλῆ ἐλπίδα τίν πίστι στό Θεό θά μεταλάβει, γενόμενος μέτοχός της ἀποκεκαλυμμένης ἀλήθειας πού ὁ ἴδιος ὁ Χριστός μᾶς προσέφερε, μέτοχος τῆς θείας εὐχαριστίας, τῆς κοινωνίας μαζί Του, ἡ ὁποία δέν εἶναι διανοητική καί ἰδεολογική, ἀλλά μεταμορφωτική της ὑπάρξεώς μας, ἀπό τή στιγμή πού Ἐκεῖνος προσλαμβάνεται ἀπό μᾶς ὡς Τροφή, φάρμακο καί Ἀφθαρσία»¹⁶.

Μέ τίν πρόσληψη τοῦ Σώματος καί Αἵματός Του, ὁ νέος, κάνοντας κέντρο τῆς ὑπαρξης του τόν Χριστό, εἰσέρχεται στήν ὁδό τῆς «μετανοίας» καί τόν τρόπο τῆς ἀγάπης, καί ἀποκτᾷ ἐκεῖνο τό σχῆμα πού τόσο ποθοῦσε μέσα ἀπό τίν κοινωνία μέ τό Χριστό. Μέσα ἀπ’ Αὐτόν συντελεῖται ἡ ἀφύπνιση καί ἡ μεταμόρφωσή του, πού δίνει στόν κόσμο καί στήν ἐν αὐτῷ ζωή του τό νόημά της. Διότι στήν προηγουμένη θέαση τοῦ κόσμου ὡς ἐπίφραση προστίθεται ἐκεῖνο τό βάθος πού τοῦ ἐπιτρέπει νά τόν θεωρεῖ στήν προοπτική του Προσώπου Του. Μετέχοντας μέ ταπείνωση ὁ νέος στήν Εὐχαριστία τῆς Ἐκκλησίας μένει κομιστής τῆς ἐλπίδας γιά τόν ἴδιο καί ὅποιον ἀπό μᾶς θέλει νά συνοδοιπορήσει, ἀπολαμβάνοντας ὡς ἀκόλουθός του Χριστοῦ αὐτήν τίν μοναδική τιμή νά γινόμαστε δυνάμει θεοί κατὰ Χριστόν, προνομιούχοι αἰωνιότητας.

Μεταμορφούμενος ὁ νέος, γιατί Αὐτός τόν μεταμορφώνει γνωρίζοντας τίν ἀλήθεια, γιατί Αὐτός εἶναι ἡ Ἀλήθεια, σκεπτόμενος, γιατί Αὐτόν σκέφτεται, βρίσκοντας γιατί Αὐτόν ἀναζητᾷ, «πέρασε ὁ νέος σέ καινούργια γῆ, στήν γῆ τῆς αἰώνιας ζωῆς, αὐτός πού πέθανε ἀναστημένος μαζί Του». Μαζί μέ τόν νέο

¹⁶ π. Θεμιστοκλῆ Μουρτζανοῦ, «Τό ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος», περ. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, Κέρκυρα 2019, τεῦχος 281: Τροφή διότι τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του, κοινωνοῦμε, ὅχι ὅμως ὡς ὑλική πραγματικότητα, ἀλλά ὡς ἐνεργοῦσα τό μυστήριο τῆς κατὰ χάριν θεώσεως, διά τῆς κατοικίας τοῦ Θεοῦ ἐντός μας, τῆς καταστίσεώς μας παιδιῶν Του, φίλων, ἀδελφῶν, οἰκείων, ἔνεκα τῆς μετοχής μας στήν τράπεζα πού δίνει ζωή.

Φάρμακο διότι ὁ Χριστός γιastreύει τίν ἁμαρτία τῆς ὑπάρξεώς μας, τίν συνεχή δηλαδή ἐπιλογή νά ἀφίνομε τόν Θεό καί νά θεοποιῶμε τόν ἑαυτό μας, νά λύνομε τίς δοκιμασίας τῆς ζωῆς μας καί νά προσανατολίζομε τίν πορεία μᾶς κατὰ τό θέλημά μας καί ὄχι κατὰ τό Εὐαγγέλιο, τό νά μῖν εἶναι ὁ νοῦς καί ἡ καρδιά μας σέ συντονισμό μέ τό Θεό, ἀλλά νά εἶναι Ἐκεῖνος ἕνας παρείσακτος κάποτε, συνήθως στίς ἀνάγκες μας, (ἕνας Θεός) τῆς συνήθειας καί τῆς παραδόσεως καθότι τό πνευματικό βάρος πού βιώνομε δέν μᾶς φαίνεται βαρὺ. Καί αὐτό μας κάνει νά ἁμαρτάνομε καί ἔμπροκτα, μέ λογισμούς, πράξεις, συμπεριφορές, ἐναντίον τοῦ πλησίον μας, ἀλλά καί μέ ἐλαφρότητα ἐναντί τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, κυρίως ἐναντί τῆς ἀγάπης πού ζητᾷ νά ἔχομε πρὸς πάντας, ἀκόμη καί πρὸς τοὺς ἐχθρούς μας.

Ἀφθαρσία διότι ἡ εἰσόδος στό ἐσώτερόν του καταπετάσματος δέν μένει στό σήμερον ἀλλά εἶναι κατάστασις ἀγιότητας, δηλαδή κοινωνίας μέ τόν Θεό γιά πάντα, ὅσες δυσκολίες κι ἐν ἐμφανιστοῦν στή ζωή μας, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τό πέρασμα τοῦ θανάτου.

καί ὁ συγγραφέας, τό alter ego του, ἔχοντας συμπληρώσει τό σχῆμα πού ζητώντας τοῦ δόθηκε νά φορέσει, ἐπιστρέφει μαζί του στήν Θεσσαλονίκη ἀπ' ὅπου κατάγεται καί γεννήθηκε, καί μαζί του ἐπιστρέφοντας κι ἐμεῖς οἱ ἀναγνώστες τοῦ ἔργου του στήν μεγάλη μας πατρίδα τήν Ἑλλάδα μας, βλέποντας τήν ἀπό μακριά ἄς τήν χαιρετίσουμε μέ τά λόγια του: «Ἐπισημοτάτη, περικαλεστάτη, μεγίστη, περίπυστος, λαμπροτάτη, λογίμη, περιφανής, πλουσιωτάτη, μεγαλόπολη, πρωτεύουσα, κορυφή, μήτηρ, μητρόπολη, ἔδρα, πρεσβυτάτη, εὐσεβεστάτη, νεωκόρος, εὐανδρος, οὐ γάρ πόλις ἀπλῶς ἀλλά μακάρων γῆ, Θεσσαλονίκη»¹⁷.

Ο Ν.Γ. Πεντζίκης, στίς 26 Αὐγούστου 1938, κλείνει τό μυθιστόρημά του «Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση» μέ τούτη τήν παράγραφο:

«Εἶναι πρωί. Τῆς πόλης τό πρόσωπο ξεκούραστο ἀπό τόν προηγούμενο κάματο, τό σκεπάζουν ὄνειρα, πού μπορεῖς νά ταξιδέψεις πρὸς ὅλες τίς διαστάσεις σέ κάθε ἀπόστασι. Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνέβηκε περισσότερο ἀπ' τήν ἀνατολή, φάνηκαν ρόδινοι οἱ καπνοὶ τῶν σπιτιῶν. Ξυπνοῦσαν. Τότε θυμήθηκα τήν διήγησι ἀπό ἓνα ὄνειρο πού εἶχε δεῖ ἐπανειλημμένα ἡ γιαγιά μου, ἡ μητέρα τῆς μητέρας μου, πῶς στό πατρικό μας σπίτι ἀπό κάτω ἦταν ἐκκλησιά θαμμένη. Τῆς παρουσιάζονταν Σεβάσμα μορφή, πού ἔδινε τήν ἐντολή νά γκρεμίσουμε τό σπίτι καί νά σκάψουμε, νά βροῦμε ἀπό κάτω τήν Ἐκκλησία»¹⁸.

¹⁷ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 152.

¹⁸ Ὁ πεθαμένος καί ἡ Ἀνάσταση, σελ. 153.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Λάρισα, Άγιο Πάσχα 2019

Πρός
Τόν Ίερό Κλήρο καί τόν
Εὐσεβῆ Λαό τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Άγαπητοί μου,

«Μή φοβεῖσθε ὑμεῖς» (Ματθ. κν', 5), δηλαδή ἐσεῖς πού εἶστε τοῦ Χριστοῦ, μή φοβᾶσθε. Μέ αὐτά τά λόγια καθησύχασε ὁ ἄγγελος τίς γυναῖκες πού πῆγαν τό πρῶτο ξημέρωμα τῆς Κυριακῆς γιά νά ἐπιθεωρήσουν τόν τάφο ὅπου εἶχαν ἐναποθέσει τήν Παρασκευή τό νεκρό σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Ἀντί δέ τοῦ σφραγισμένου τάφου καί τῆς φρουρᾶς, ἀντίκρυσαν ἕναν ἀπαστράπτοντα ἄγγελο νά κάθεται στόν πεσμένο πιά λίθο πού προηγουμένως ἔφραζε τήν ἀνοικτή πλέον εἴσοδο τοῦ ἁδείου μνημείου. Ἀνατροπή ἀπρόσμενη, θεοπρεπής καί σωτήρια!

Κι αὐτό τό «μή φοβεῖσθε ὑμεῖς» πού ἄκουσαν οἱ πιστές στόν Χριστό μαθήτριες, εἶναι τό διαχρονικό πρῶτο μήνυμα πού ἀπευθύνεται σέ ὅλους τοὺς πιστούς Χριστιανούς σέ κάθε ἐορτασμό τοῦ Πάσχα. Ἐσεῖς νά μή φοβᾶσθε! Εἶναι ἡ αἰώνια καί ἀδιαμφισβήτητη διαβεβαίωση τοῦ Θεοῦ στους δικούς Του ἀνθρώπους.

Τί νά μή φοβόμαστε; Καί κυρίως, γιατί νά μή φοβόμαστε;

Δέν χρειάζεται νά φοβόμαστε πιά τόν θάνατο, γιατί ὑπάρχει τό μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας! Δέν εἴμαστε οἱ αἰχμάλωτοι καί κατάδικοι σέ θάνατο, ἀλλά οἱ λελυτρωμένοι, οἱ υἱοί τῆς Ἀναστάσεως! Ἀπαντῶντας στό ἐρώτημα γιατί ὁ Θεός ἔγινε ἄνθρωπος, λέει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς σέ μιά σπουδαία ὁμιλία

του πού ἐκφώνησε τό Μέγα Σάββατο¹: «Ἵνα γένηται τῆς ἀναστάσεως καί αἰωνίου ζωῆς ἀρχηγός», καί μάλιστα ὄχι μόνον ἀρχηγός, ἀλλά «ἀρχηγός καί πίστωσης», δηλαδή αὐθεντική βεβαίωση καί τῆς δικῆς μας ἀναστάσεως. «Λύσας τήν ἀπόγνωσιν» πού μᾶς βασάνιζε καί βασανίζει ἀκόμη ὅσους δέν δέχονται τόν Θεάνθρωπο Ἰησοῦ, παίρνει ἀπό πάνω μας τή θνητότητα γιά νά μᾶς μεταδώσει τήν ἀθανασία καί νά καταστήσει ἐμᾶς τούς θνητούς ἀθάνατους καί υἱούς τοῦ Θεοῦ! Γιά νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπό τήν ἀπόγνωσιν ἦλθε ὁ Χριστός, αὐτό συντελεῖται ἀπόψε, γι' αὐτό κι ἔχουμε χαρά, τή μεγαλύτερη καί βαθύτερη χαρά στήν Ἐκκλησία!

Ὁ Χριστιανός ἔχει ἐλπίδα! Ὁ θάνατος καταργεῖται καί παύει νά σημαδεύει τά πάντα στή ζωή μας. Καθίσταται πλέον ἓνα γεγονός τῆς ζωῆς, ἴσως τό πιό δύσκολο, ἀλλά πάντως ὄχι ἀξεπέραστο, οὔτε συντριπτικό, οὔτε ἀνεπίστροφο. Δέν ἔχουμε λόγους ἀπελπισίας, ἀλλά –ἀντίθετα– αἰτία χαρᾶς ἀνεκλάλητης, ἀπερίγραπτης, μεθυστικῆς, ὄχι συναισθηματικῆς, ἀλλά βαθειά πνευματικῆς καί κυρίως ὁλοκληρωτικῆς.

Ὅσοι λοιπόν δεχόμαστε τόν Ἀναστημένο Χριστό καί κυρίως Τοῦ ἐμπιστευόμαστε τή ζωή μας, δέν ἐπηρεαζόμαστε, οὔτε ἐμποδιζόμαστε στήν πορεία μας ἀπό τίς προσωπικές δοκιμασίες, τούς ποικιλόμορφους πειρασμούς, τήν πολυεπίπεδη κρίση, τίς ἀσθένειες ἢ τόν ἀνομολόγητο πόνο. Ἔχουμε φρόνημα σταυροαναστάσιμο! Πορευόμαστε μέ γενναιότητα, ἀνδρεία καί τόλμη, γιατί μᾶς πολεμᾷ ἓνας νικημένος ἤδη ἐχθρός, τοῦ ὁποίου οἱ προκλίσεις εἶναι ἀφορμή νά κατακτήσουμε ἀκόμα μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τί δόξα καί τί λαμπρότητα τῆς Ἀναστάσεως!

Λοιπόν, «μή φοβεῖσθε ὑμεῖς»! Προχωρᾷμε πρὸς τήν ἀτελεύτητη ζωή μέ συνοδοιπόρο μας τόν Ἀναστημένο Ἰησοῦ, τόν Κύριο τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, τήν αἰτία καί τήν πηγὴ τῆς ἀνδρείας, τῆς χαρᾶς, τῆς βεβαιότητος καί τῆς δικῆς μας νίκης!

Μέ ἀναστάσιμους ἀσπασμούς.
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

¹ «Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν οἰκονομίας», Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔργα, Ὁμιλία ΙΣΤ'.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Χαίρει ἔχουσα ἡ Θεσσαλία

* * *

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. BYZANTINΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΟ ΛΕΙΨΑΝΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΙΟΥ: ΕΚΘΕΣΗ, ΑΡΠΑΓΗ, ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Τό 1981, παραμονή τῆς ἐορτῆς τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου στίς 15 Μαΐου, λίγο πρὶν ἀπό τόν Μεγάλο Ἑσπερινό, ἐπέστρεψε τό λείψανο τοῦ πολιοῦχου τῆς Λάρισας. Τό ὑποδέχθηκε καί παρέλαβε ὁ μακαριστός μητροπολίτης Σεραφεῖμ Ὁρφανός. Εἶχαν προηγηθεῖ τό πρωῒ τῆς ἴδιας ἡμέρας ἔκθεση καί προσκύνησι με πανηγυρική θεία λειτουργία στόν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Βρισκόταν ἤδη τρεῖς μῆνες στήν Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης, στόν μακαριστό μητροπολίτη Παντελεῖμονα Χρυσοφάκη, στόν ὁποῖο τό εἶχε παραδώσει μέ ὑπόδειξη τοῦ προαναφερθέντος μητροπολίτη Λαρίσης ὁ εὐρών τό λείψανο στίς ἀνασκαφές τῆς Πρέσπας καθηγητής Νικόλαος Μουτσόπουλος ἀπό τήν Ἱ. Μ. Ὁρμύλιας Χαλκιδικῆς, ὅπου τά εἶχε καταθέσει τό 1976. Πιό πρὶν, γιά μερικά χρόνια, ὁ ἴδιος τό εἶχε ἐμπιστευθεῖ γιά φύλαξη στήν Ἱ. Μ. Βλατάδων Θεσσαλονίκης¹. Στίς 12-4-1981 ὁ μακαριστός Σεραφεῖμ συνέταξε τή σχετική ἔκθεση, ὅπου πληροφορεῖ –ἐκτός των ἀνωτέρω– ὅτι τό 1976, στήν ἀγρυπνία πού γινόταν στίς 15 Μαΐου στήν Ὁρμύλια, γιά πρώτη φορά ἀπό τότε πού εἶχαν παραλάβει τό λείψανο, αὐτό ἄρχισε νά μυροβλύζει. Τήν ὅλη ὑπόθεση χειρίστηκαν, ἐκτός ἀπό τοὺς δύο μητροπολίτες καί τόν Νικόλαο Μουτσόπου-

¹ Ὁ Θεσσαλονίκης Παντελεῖμων ἤδη πρό ἔτους (1980) εἶχε εἰδοποιήσει τόν μακαριστό Σεραφεῖμ γιά τήν ἀνεύρεσι τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, εὕρισκομένων στήν Ἱ.Μ. Ὁρμύλιας Χαλκιδικῆς, ὅπου μετέβησαν μαζί στί συνέχεια. Δεύτερη φορά ἐπισκέφθηκε ὁ Λαρίσης Σεραφεῖμ τή Μονή Ὁρμύλιας τό 1981, τρεῖς μῆνες πρὶν καταλήξουν τά λείψανα στή Λάρισα.

λο, ὁ καθηγητὴς τῆς Λειτουργικῆς Ἰωάννης Φουντούλης².

Ἔως τὸ 1981 εἶχε παρέλθει σχεδὸν μία χιλιετία ἀπὸ τότε πού τὸ εἶχε ἀποσπάσει τὸ 985 μέ βία ὁ κατακτητὴς τῆς Λάρισας Σαμουὴλ καὶ τὸ μετέφερε μαζί μέ τούς κατοίκους τῆς στὴν πρωτεύουσά του, τὴν πόλη Πρέσπα. Ἐκεῖ ἔκτισε τὴ μεγάλην ἀρχιεπισκοπικὴ βασιλική ἀφιερωμένη στὸν ἅγιον Ἀχίλλιο, τὴ μεγαλύτερη στὰ Βαλκάνια κατὰ τὴ Μέση βυζαντινὴ περίοδο³. Ἀλλὰ τὴ δεκαετία 1960, τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ΑΠΘ Νικόλαο Μουτσόπουλο θὰ ἀναλάβει τὶς ἀνασκαφές καὶ θὰ φέρει στὸ φῶς τὴν τεράστια βασιλική. Στὸ Διακονικὸ ἐντοπίσθηκε ἡ κτιστὴ λάρνακα τοῦ ἁγίου προστάτη τοῦ ναοῦ. Κάτω ἀπὸ τὴ μαρμάρινη πλάκα βρέθηκαν τὰ λείψανα τριῶν ἁγίων, πού ἦταν τοποθετημένα σὲ ξύλινο κιβώτιο, τοῦ ὁποῦ σῶθηκαν κατάλοιπα⁴. Τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας ἔδειξαν ὅτι ὁ τάφος ἦταν τοῦ φερωνύμου ἁγίου τοῦ ναοῦ, τοῦ Ἀχιλλίου: 1. Ὁ τάφος ἐξαρχῆς ὑπῆρχε στὸν νότιο τοῖχο τοῦ διακονικοῦ τοῦ ναοῦ, κάτω ἀπὸ ἀρκοσόλιο, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸ Ἱερό Βῆμα, δέν ἦταν προορισμένος γιὰ κοινὸ θνητό, ὅπως βρέθηκαν σὲ ἄλλα μέρη τοῦ ναοῦ ἀκόμη καὶ ἐπίσημοι τάφοι. 2. Τὸ πλῆθος τῶν νομισμάτων καὶ ἡμιπολύτιμων λίθων πού βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του εἶναι κάτι πού δέν συμβαίνει στοὺς ἄλλους τάφους τοῦ ναοῦ. 3. Ὅπές τῆς καλυπτῆριος πλάκας τοῦ τάφου προορίζονταν γιὰ χοές ἐντὸς τοῦ τάφου. 4. Δέν βρέθηκε ἕνας σκελετός ὅπως σὲ ἄλλους τάφους, ἀλλὰ ἄθροισμα ὀστέων τουλάχιστον τριῶν τεθνεώτων. 5. Ὑπάρχουν παραδόσεις ἐντοπίων ὅτι στὸ

² Ὁ Μητροπολίτου Λαρίσης Σεραφεῖμ, *Ἡ ἀνεύρεσις τῶν Ἱ. Λειψάνων τοῦ μυροβλήτου Ἀγ. Ἀχιλλίου*, Λάρισα 1981, 29-32. Παραπέμπω στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον ὡς σημεῖον ἀναφορᾶς σὲ ὑπάρχον ἀρχαῖο ὕλικον ἐπὶ ἱστορικοῦ γεγονότος, χωρὶς νὰ διατίθεται νὰ ἀσκήσω ἱδικὰ ἐπιρροή στὸν ἀναγνώστη ἢ νὰ θεωρήσω σὲ ἐπιστημονικὴ μελέτη ὡς προϋπόθεση τὴν ἀποδοχὴ τοῦ θαύματος πού περιγράφεται.

³ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, CFHB, Berlin-New York, 1973, 330, στχ. 5-9: «μετίγαγε δὲ καὶ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπισκόπου Λαρίσης χρηματίσαντος... καὶ εἰς Πρέσπαν ἀπέθετο, ἐνθα ἦσαν αὐτῷ τὰ βασίλεια [προσθήκη κωδίκων ACEU:] «οἶκον κάλλι-στον καὶ μέγιστον ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δομησάμενος». Γιὰ ὅλο το ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα βλ. Ν. Μουτσόπουλος, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς*, ΑΠΘ-ΚΒΕ, τόμ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1989.

⁴ Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα. Ἐνα μνημεῖον κιβωτός τῆς τοπικῆς ἱστορίας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, 115 κ.ἑξ., ὅπου ἀναφέρει: «...μία ἐνδελεχὴς ἀνατομικὴ ἐξέτασίς τους ἀπέδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ ὀστά πού ἀνῆκουν σὲ περισσότερους ἀπὸ ἕνα σκελετούς...», πίν. 98-100, 105-111 (ξύλινο κιβώτιο), ὅπου φωτογραφίες ἀπὸ τεμάχια ὀστέων τριῶν σκελετῶν (I, II, III), 128. Ὁ ἴδιος πρότεινε ὅτι ἐκτός τοῦ Ἀχιλλίου ὑπῆρχαν τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης. Ὁ Σαμουὴλ ἐπίσης εἶχε ἀποσπάσει τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Τρύφωνα ἀπὸ τὸν πόλη Κότορ τῆς Δαλματίας. Τὸ θέμα τῶν δύο πρόσθετων λειψάνων ἀπαιτεῖ ἐιδικὰ διαπραγματεύσει.

σημείο αυτό βρισκόταν θαμμένος ο ἅγιος Ἀχίλλιος μέ τήν πατερίτσα του⁵.

Σέ λίγες ἑλλαδικές πόλεις ἀναδείχθηκε ἅγιος τοπικός ἐπίσκοπος ὅπως ὁ Ἀχίλλιος. Ὑπῆρξε ἐν ζωῇ ἀναγνωρισμένη προσωπικότητα, μέ πολυποϊκόλο ἔργο, ποιμαντικό καί κοινωνικό. Ἡ καταξίωσή του στόν ἑλλαδικό χῶρο ἔφερε πολλούς προσκυνητές νά προσκυνήσουν τό λείψανό του⁶. Κυριάρχησαν ὁμῶς αὐτοί πού τό οἰκειοποιήθηκαν.

Ἔχουν γραφεῖ δύο Βίοι, ὁ ἀρχικός, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τόν 9ο αἰ.⁷, συγγραφείς ἀπό κάποιον ἀνώνυμο συγγραφέα εἴτε τοπικό εἴτε ἀπό ἄλλο μέρος καί ἕνας δεύτερος πού εἶναι ἐκτενέστερη διασκευή τοῦ πρώτου, ὁ ὁποῖος γράφτηκε τόν 13ο αἰ. μέ προτροπή τοῦ τότε μητροπολίτη Λαρίσης Θωμᾶ Γοριανίτη πρὸς ἕναν διερχόμενο ἀπό τή Λάρισα συγγραφέα⁸ θεώρησε ὅτι εἶχε «χάρισμα» ἀπό τόν Θεό⁹. Ὑπάρχουν ἀκόμη τέσσερις Κανόνες¹⁰, πού δέν εἶναι ὅλοι γνωστοί σέ τοπικό ἐπίπεδο.

⁵ Γιά τή συγκέντρωση τῶν τελικῶν συμπερασμάτων βλ. **Ν.Κ. Μουτσόπουλος**, *Ἡ βασιλική του Ἀγίου Ἀχιλλίου* (1999), 128-131.

⁶ Γιά τό θέμα τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί τοῦ προσκυνητάτος τοῦ ναοῦ τῆς Λάρισας ἀπό τόν 9ο-10ο αἰῶνα κ.έ. βλ. παλαιότερη μελέτη, **Στ. Γουλούλης**, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί ἡ τιμή τῶν λειψάνων του στή Λάρισα μέχρι τό 985, *Πρακτικά του Α΄ Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου «Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον. Λάρισα 26-28/4/1985»*, Λάρισα 1985, 211-240.

⁷ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος βίος (Θ΄ αἰ.) καί ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (Π΄ αἰ.). Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικά κείμενα, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), 97-213, 98–105, 135-147.

⁸ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 106-11, 148-1. Ὁ Β΄ Βίος σέ σχέση μέ τόν Α΄ Βίο ἔχει 734 στίχους ἔναντι 412. Ἐπαναλαμβάνονται τά ἴδια δεδομένα μέ πῶς πλούσια λόγια. Πρὸς τό τέλος ἕνα τιμημα ἔχει ἀντιγραφῆ με πιστό τρόπο (σ. 146, στχ. 367-370 καί σ. 167, στχ. 591.595), καί μόνον σέ ἕνα σημείο ὑπάρχει διαφορά, ὅπως θά δοῦμε πῶς κάτω. Ἐν ὀλίγοις ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς ἐκσυγχρονίζει τόν Α΄ Βίο.

⁹ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 149, στχ. 17-23: «Καί εἰ μί ἐξ ὧν παρὰ Θεοῦ εἰληφεις λόγον, οἷον ἰερεῦμα τί, τούτῳ καλερήσειας».

¹⁰ 1) Κανὼν Ἰωσήφ Ὑμνογράφου (ἀκροστιχίδα: «Ἀχιλλίου μέ ταῖς λιταῖς σῶτερ σκέπτε. Ἰωσήφ»), βλ. **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 119-123, ὅπου βιβλιογραφία. (Ἡ προσθήκη τοῦ ὀνόματος στό τέλος ἀποτελεῖ σταθερό γνώρισμα τῶν Κανόνων τοῦ Ἰωσήφ, βλ. **Εὐτ. Τομαδάκης**, *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καί ἔργον*, Ἐν Ἀθήναις 1971, 42-43, 82 κ.ε.) 2) Κανὼν Ἀρσενίου Ἐξένου (ἀκροστιχίδα: «Ἀχιλλίου μέ ἡ χάρις φωτιζέτω τόν ξένον», βλ. **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 124-125, ὅπου βιβλιογραφία, 3) Κανὼν Ἀνώνυμου 13ου αἰ. (ἀκροστιχίδα: «Τόν κλεινόν ὕμνος Ἀχιλλίον αἰνέσω»), βλ. **St. Gouloulis**, «Καί νῦν τῶν θαυμάτων σου ἀφθόνως ἀπολάβουσι»: The «Ἔτερος κανὼν» to Saint Achillios of Larissa (13th c.) and the Honour of his Relics in the new national Churches of Balkan, *Church Studies*, 12, Nis 2015, 459-472 (ὁ **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 123-124, 173-177, τόν θεωρεῖ ὡς δεῦτερο Κανόνα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου. 4) Κανὼν Ἀντωνίου Λαρίσης (14ος αἰ.), **Δ. Σοφιανός**, ὁ.π., 120-121, ὅπου βιβλιογραφία.

Ἄν καί ὁ Ἀχίλλιος, ὡς γνωστόν, στά ἀγιολογικά του κείμενα φέρεται νά ζεῖ στήν ἐποχή πού ἔγινε ἡ Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδος τῆς Νικαίας (325), εἶναι σίγουρο ὅτι τό 343 στή Σύνοδο τῆς Σαρδικῆς συμμετέχει ὁ Ἀλέξανδρος Λαρίσης¹¹.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὑπῆρξε ἕνα μεγάλο κενό στήν τιμή του ὡς ἀγίου. Ἡ μνήμη του λησιμονεῖται μετά τήν κοίμησή του σύμφωνα μέ τούς Βίους του. Ὅλα μέχρι τώρα δείχνουν ὅτι ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος τιμᾶται σέ τοπικό ἐπίπεδο στά μέσα τοῦ 9ου αἰ., τό Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κων/πόλεως¹² καί τό Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου Β΄¹³. Ἡ εἰκονογραφία του (11ος αἰ. κ.έ.) ὑπῆρξε διαδομένη σέ μνημεῖα ὅλου τοῦ ἐλλαδικοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου ὅπως καί τῆς Κεντρικῆς Βαλκανικῆς, ἀφοῦ ἔγινε ἅγιος τῶν Σλάβων, προστάτης τῶν ἡγεμόνων τους¹⁴, λόγω τῆς μεταφορᾶς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ λειψάνου στήν Πρέσπα.

Ὅσον ἀφορᾷ στόν Α΄ Βίο, τά στοιχεῖα πού παρέχει ὅπωςδῆποτε διασταυρώνονται μέ τόν πρῶτο Κανόνα, ἔργο τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου (816-886), ὁ ὁποῖος ὀρίζεται ὡς ἡ ἀφετηρία τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας γύρω ἀπό τήν τιμή τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου τῆς Λαρίσης. Ὁ Ἰωσήφ μετά τόν θάνατο τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα Θεοφίλου στίς 20 Ἰαν. 842 ἐρχόμενος ἀπό Κρήτη διά ξηρᾶς διήλθε ἀπό τήν Ἀνατολική Θεσσαλία, κατευθυνόμενος μέσω Θεσσαλονίκης στήν Κων/πολη, ὅπου ἐφθασε πρὶν ἀπό τόν Φεβρουάριο 843 καί παραβρέθηκε στήν ἐορτή τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων (11 Μαρτίου 843). Ἐξ αὐτοῦ ὁ Δ. Σοφιανός πρότεινε ὅτι γνώρισε τόν ναό στό ὑποτιθέμενο διάστημα τῆς φιλοξενίας του στή Λάρισα¹⁵. Ἡ πρόταση τοῦ Δ. Σοφιανοῦ γιά τή χρονολόγησι τοῦ Α΄ Βίου, ὅπως καί τοῦ πρώτου Κανόνα, στά χρόνια τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων (843-845)¹⁶ τεκμηριώνεται ἀπό τό ἴδιο το κείμενο, στό ὁποῖο δίδονται πληροφορίες σχετικές μέ τόν θρίαμβο τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπως

¹¹ Mansi, 3, στ. 38, 44. Ἀ. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 27, Ἐν Ἀθῆναις, 1974, 191.

¹² *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, στ. 686.

¹³ Migne, PG, 117, στ. 457.

¹⁴ Παρ. Χ. Παπαδημητρίου, Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀγίου Ἀχιλλεῖου στόν ἐλλαδικό χώρο καί ἡ ἐξάπλωσις τῆς λατρείας του, ΔΧΑΕ, πέρ. Δ', τόμ. ΔΔ' (2013), 179-189.

¹⁵ Ἡ πρόταση τοῦ Δ. Σοφιανοῦ (Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 101-103) γιά παραμονή τοῦ Ἰωσήφ στή Λάρισα ἰσχύει, ἀλλὰ ὄχι μέ βάση τὰ ἀναφερόμενα στόν «Ἔτερο Κανόνα» (βλ. σημ. 10, ἀρ. 3), ὁ ὁποῖος ὅμως ἀποδευκνύεται ὅτι συνεγράφη τόν 13ο αἰώνα (Πρβλ. Δ. Σοφιανός, ὁ.π., 123-124, 173-177. Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ὁ Ἰωσήφ εἶχε γνώσι τοῦ ναοῦ καί τοῦ τάφου τοῦ ἀγίου, τόν ὁποῖο περιγράφει στόν δικό του Κανόνα.

¹⁶ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης, 102-103, 120.

υπήρξε ἡ Ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων¹⁷.

Σύμφωνα μέ τόν ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ Α΄ Βίου, ἡ ἐμφάνισις τῆς τιμῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου συνέβη 300 χρόνια μετά τήν κοίμησίν του, καί ἡ «φανερώσις», δηλαδή ἕνα εἶδος ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων, ἔγινε τήν 10η Φεβρουαρίου ἀγνώστου ἔτους¹⁸. Ἀλλά γιά νά μὴν ἀναφέρει τήν ἐποχή, πρέπει νά ἦταν πρόσφατο γεγονός (9ος αἰ.). Σέ μεταγενέστερο χειρόγραφο τῆς μονῆς Κρυπτοφύρης Ρώμης ὀρίζεται στίς 8 Φεβρουαρίου¹⁹. Δέν ἀπαντᾶται ἄλλη πληροφορία ἐπὶ τοῦ θέματος, κάτι πού σημαίνει ὅτι καί ἂν ἀκόμη ὑπῆρχε καθιερωμένη ἐορτὴ Ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου δέν ἐπικράτησε, ἐφόσον στή συνέχεια τό μεγάλο γεγονός ἦταν ἡ ἐορτὴ του στίς 15 Μαΐου (Μηνολόγια 10ου αἰ.) ἢ στίς 16 Μαΐου στόν κώδικα Κρυπτοφύρης²⁰. Ἡ διαφορὰ ὀρίζει μία ἄλλη προσέγγισι τοῦ γεγονότος στήν Ἀνατολή (15 Μαΐου) ἀπό ὅ,τι στή Δύση (16 Μαΐου). Δέν ὑπάρχει ἀντινομία, θά ὑπῆρξε ἕνα διήμερο ἐορτῶν, Εἰσόδια (15) καί Ἐγκαίνια (16), δηλαδή καθιέρωσι τοῦ νέου ναοῦ μέ τέλεσι τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ὅλα τα παραπάνω στοιχεῖα πού περιγράφουν φιλολογικὲς πηγές τίθενται ὑπὸ δοκιμὴν ἀπὸ τότε πού ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στό Φρούριο ἀνακαλύφθηκε (1978), στό πλαίσιο νέας διευθέτησις τοῦ χώρου μέ τήν ἀπομάκρυνσι τῆς μέχρι τότε ἐβδομαδιαίας Ἀγορᾶς τῆς Λάρισας, ἀποκαλούμενης «Ἡ Τετάρτη», στόν χώρο τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως. Δέν ἔχει γίνει ἀκόμη ἡ τελικὴ δημοσίευσι τῆς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ ὀρισμένες παρατηρήσεις φαίνεται νά δείχνουν ὅτι ἡ βασιλικὴ κτίσθηκε τόν 6ο αἰῶνα (π.χ. ὑπάρχει ψηφιδωτό τῆς ἐποχῆς αὐτῆς) καί ὅτι περὶ τόν 8ο-9ο αἰῶνα κτίσθηκε ἐκ νέου²¹. Σύμφωνα μέ

¹⁷ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 143, στχ. 275-276: «ὁ μέγας Ἀχιλλίος... τοὺς ὀρθοδόξους ἐν τῇ πίστει ἐστήριξε, τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος ἐτροπώσατο», 143, στχ. 282-283: «μὴ καὶ θυμοῦ ἔργον οἱ δεῖλαιοι τοῖς ὀρθοδόξοις γένωνται», 144, στχ. 295-296: «...οὗτος τοὺς αἵρεσιάρχας καταβαλὼν, δόξα δέ τοῖς ὀρθοδόξοις γενόμενος», 145, στχ. 339-344: «...ὄν τρόπον καὶ νῦν ἀντετάξατο (ὁ Κύριος) καὶ κατέβαλε τοὺς ἀλαζόνας αἵρετικούς, μετ' ἧχου ἀπολέσας τό ἐκεῖνων μνημόσυνον· τήν δέ ὀρθόδοξον πίστιν ἐκράτουν στερεώσας αὐτὴν εἰς αἰῶνα αἰῶνος...».

¹⁸ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 147, στχ. 400-401: «Ὅθεν δὴ καὶ φανεροὶ τόν κρυπτόμενον, κατὰ τήν δεκάτην τοῦ Φεβρουαρίου...». Ἀντίστοιχα ὁ κανὼν τοῦ Ἰωσήφ (δ' ὡδή, γ' τροπάρῳ, βλ. Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 100) ἀναφέρει: «...Ἐν ἔτεσιν πλείοσιν ἐν τάφῳ κρυπτόμενος, φανεροῦσα πλουσίαις φωτοχυσίαις...».

¹⁹ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca*, 176: «μὲν Φεβρουαρίῳ π' τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου» Cl. [=Crypt.Δ.α.IX].

²⁰ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca*, 176, 398.

²¹ Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, Λεῖψανα γλυπτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ἀπὸ τῆς Βασιλικῆς «τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου» Λάρισας. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου,

τή θεώρηση αυτή τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα συμφωνοῦν σέ γενικές γραμμές μέ τόν ἀριθμό 300 τῆς λήθης τοῦ ἁγίου, πού μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ κυριολεκτικῶς, ὡς μεγάλη ἐπέτειος²². Ὑπάρχει ὅμως καί διαφορετική προσέγγιση τοῦ ὑλικοῦ²³. Μία μελλοντική δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς σπίν οὐσία μέλλει νά ἀποκαλύψει μία ἐκσκαφή πού φαίνεται νά ἔγινε τόν 8ο-9ο αἰώνα!

Ἡ οἰκοδομή τοῦ ναοῦ στό κέντρο τοῦ λόφου τόν 6ο αἰ. ἔγινε σέ ἐποχή πού ἡ πόλη συρρικνώνεται, ἐντειχίζεται γιά πρώτη φορά μέ πέτρινο τείχος ἐπὶ Ἰουστινιανού, λόγῳ ἀνασφάλειας ἀπό τίς ἐπιδρομές βαρβάρων²⁴.

Ἡ ἀνακομιδή τῆς 10ης Φεβρουαρίου, ἐλεγχόμενη ἀποκάλυψη τοῦ λειψάνου ἀπό τόν τάφο του γιά πρώτη φορά μετά ἀπό 300 χρόνια (Α΄ Βίος), δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου, ἀλλά ἀντὶ αὐτῆς σχολιάζεται μία ἄλλη ἐσωτερική διένεξη γιά τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἀπεκρῦβη συνειδητῶς γιά μεγάλη περίοδο («χρόνοι πολλοί»). Τό ποίμνιο, οἱ εἰσερχόμενοι στὸν ναό, χωρίσθηκαν σέ δύο ὁμάδες, οἱ τιμώντες τὰ ἅγια λείψανα καί οἱ θεωρούμενοι ὡς «βέβηλοι», οἱ ἀπειλοῦντες αὐτὰ²⁵. Ὅποτε οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ ναοῦ, προφανῶς μέ ἐντολή του τότε μνητροπολίτη, ἀποφάσισαν νά τὰ κρύβουν. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὸ σχετικό σημεῖο εἶναι τὸ μοναδικό ὅπου διαφέρουν οἱ δύο Βίοι, ἐκφράζοντας προφανῶς τὴν κριτική στάση τοῦ παραγγελιοδότη μνητροπολίτη Θωμᾶ Γοριανίτη, τῇ βούλησὶ τοῦ νά ἀνανεώσει

ΑΕΘΣΕ, 2, 2006, Βόλος 2009, 457-473.

²² Οἱ μεγάλες ἐπέτειοι ἦταν μία ὑπαρκτή θεσμικὴ λειτουργία στό Βυζάντιο, ὅπως καί πρὶν στή Ρώμη. Ἐπὶ τοῦ θέματος ἀνακομιδῆς λειψάνων ἁγίων γίνονταν ἐνίοτε μέ ἀφορμὴ μία τέτοια ἐπέτειο (π.χ. 100, 150 κ.ο.κ. χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησιν τοῦ ἁγίου), ἀλλὰ συνήθως συνέβαινε στὸ πλαίσιο ἐκτέλεσης οἰκοδομικῶν ἔργων, βλ. **Στ. Γουλοῦλης**, Οἱ ἐπέτειοι τῆς ἑκατονταετίας καί ὁ ρόλος τους σπίν δημιουργία ἔργων λόγου καί τέχνης, *Βυζαντικά* 20 (2000), 79-117, 91 κ.ε. (σχετικά μέ τὸ Βυζάντιο) 111-115 (μεγάλες ἐπέτειοι πού σχετίζονται μέ τὴν τιμὴ τῶν ἁγίων).

²³ **Λάζαρος Δεριζιώτης**, Ἡ βασιλικὴ καί ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα, Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο, 67 (2-15), 255-263.

²⁴ **Μ. Κοντογιαννοπούλου**, Νέα στοιχεῖα γιά τὴν παλαιοχριστιανικὴ ὁχύρωση τῆς Λάρισας, ΑΕΘΣΕ 3 (2009), Βόλος 2012, 671-676.

²⁵ **Δ. Σοφιανός**, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης, 170-171, στχ. 687-697: «Συχναὶ παρῆλθον ἡμέραι καὶ οὐκέτι στάσις τῶν εἰσιόντων ἐγένετο οὐδὲ τίς παῦσις πρὸς τὴν συνδρομὴν τέ καὶ τὴν συγκίνησιν. Σήγχυσις διὰ ταῦτα τοῖς εἰσερχομένοις τῷ θεῷ συντάγματι γίνεται. καντεῦθεν ἢ λάρναξ κρύπτεται καὶ καλύπτεται σῶμα ἱερὸν, ἵνα μὴ βεβήλων τούτου χεῖρες ἐφάπτονται. Καὶ ἢν ὁ θησαυρὸς κεκρυμμένος ὡς τῷ Κρείττονι ἔδοξε, καὶ τὸ ἱερὸν κειμήλιον κεκαλυμμένον καὶ μὴ πρὸς χρῆσιν ἐγκείμενον. Παρερρύψαν ἐπὶ τούτοις χρόνοι πολλοί, ὡς οἱ τα αὐτοῦ ἐξιστορήσαντες ἔφησαν. Καὶ πάλιν ἀνακαλύπτεται τὸ θησαυρίσμα, οὐκ οἶδα μὲν οὖν ὅπως, ἀνακαλύπτεται δ' οὖν. ...καὶ πάλιν αἱ τῶν μύρων βλύσεις, καὶ αὐτὴς αἱ τῶν νοσημάτων ἀπαλλαγαί...».

τόν παλαιό Βίο του αγίου Ἀχιλλίου, πού εἶχε γραφεί πρό 400 ἐτῶν²⁶.

Ὁ Ν. Μουτσόπουλος προτείνει ὅτι οἱ ἀπειλοῦντες τό λείψανο θά μπορούσαν νά ἦταν Σλάβοι²⁷. Ὅμως αὐτοί δέν εἶχαν δυνατότητα νά ἀπειλήσουν σέ τέτοιο βαθμό μία πόλη περιτειχισμένη μέ ἰσχυρό τεῖχος ἀπό τόν 6ο αἰ. Δέν ἀναφέρεται ἄλωση τῆς Λάρισας παρά μόνον ἀπό τόν Συμεών τῶν Βουλγάρων τό 918²⁸ ἢ τό 922²⁹, ὁ ὁποῖος ὅμως, βαπτισμένος Χριστιανός καί ἐστεμμένος ἀπό τό Βυζάντιο βασιλέας, δέν πείραξε τό λείψανο τοῦ αγίου. Εἶχε ὅμως τήν πολιτική του. Ἐξάλλου οἱ μόνιμα ἐγκατεστημένοι Σλάβοι κατοικοῦσαν στά ἡμιορεινά ἢ ὄρεινά.

Ἡ ἀπόκριψη τοῦ λειψάνου ἦταν ἐσωτερική ὑπόθεση τῶν Λαρισαίων (σύγχρυσις) γιά νά ἀντιμετωπίσουν κάποιους «βεβήλους» πού ὁ συγγραφέας τοῦ Α΄ Βίου ἀποφεύγει νά κατονομάσει. Κάποιοι, πιστοί μέν ὡς «εἰσερχόμενοι» εἰς τόν ναό, πού ὅμως ἀντιπαθοῦσαν τά ἅγια λείψανα. Μία φυσιολογική πρόταση εἶναι οἱ «βέβηλοι» νά σχετίζονται μέ κάποιο ἐπεισόδιο τῆς Εἰκονομαχίας³⁰, καί δῆ στή δεύτερη ἂν καί ὄχι τόσο σκληρή φάση (815 κ.έ.), πού ἔληξε μέ τόν θάνατο τοῦ Θεοφίλου (842), συζύγου τῆς Θεοδώρας³¹. Ἀνάμεσα σέ εἰκονομάχους καί εἰκονοφίλους ὑπῆρχε διαφορά νοοτροπίας ἐπὶ τῆς λατρείας, ὄχι μόνον στό ζήτημα τῶν εἰκόνων. Κάτι συναφές συνέβη κι ἐδῶ, τό λείψανο ἀπεκρῦβη, δέν καταστράφηκε, ὅπως γινόταν ἐνίοτε παλαιά³². Εἶναι προφανές ὅτι διασκευάζοντας ἐπὶ τό λογιώτερον τόν ἀρχικό Βίο τοῦ 9ου αἰ., ὁ συγγραφέας τοῦ 13ου αἰ. θεώρησε ἀδιανόητη τήν ἄγνοια τῶν 300 ἐτῶν τῆς λήθης τοῦ αγίου καί τοῦ τάφου ἀμέσως μετά τόν θάνατό του. Αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νά διασκευάσει τό ὑπό συζήτηση χωρίο, τί λήθη ἐνός αγίου. Στήν προσπάθεια αὐτή ὅμως φέρνει στήν ἐπιφάνεια ἄλλο γεγονός, τό ὁποῖο ἦταν γνωστό ἀκόμη τόν 13ο αἰ., καί προφανῶς τό μετέφερε ὁ μπροπολίτης Θωμᾶς Γοριανίτης, μία ἀπό-

²⁶ Ὅταν λέγει «ὡς οἱ πρό αὐτοῦ ἐξιστορήσαντες ἔφησαν» (βλ. προηγούμενη σημείωση), ἐννοεῖ ὅπωςδήποτε τόν συγγραφέα τοῦ Α΄ Βίου, ἴσως καί ἄλλα κείμενα πού δέν σώθηκαν.

²⁷ Ν. Μουτσόπουλος, Συμπληρωματικά δεδομένα γιά τόν τάφο τοῦ διακονικοῦ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, *ΕΕΠΣΘ*, Ε΄ (1971-1972), 368-389, 372-374. Βλ. τοῦ ἰδίου, ἔκδ. ΚΒΕ 1989, τόμ. Β΄, 798 κ.ε.

²⁸ Α. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 129-130.

²⁹ Γ. Κουλουράς, Σχετικά μέ τόν βίο τοῦ αγίου Νικολάου τοῦ Νέου (10ος αἰ.): μία νέα προσέγγιση, *Βυζαντινά*, 22 (2001), 113-122, 120.

³⁰ Στ. Γουλούλης, Ὁ τάφος τοῦ αγίου Ἀχιλλίου, 231-235.

³¹ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ ἱστορία*, τόμ. Β΄ 1 (610-867), ἔκδ. Βάνιας 1993, 187-192, 202-203.

³² Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, Ἀθῆναι 1978, 256, ὅπου πηγές μέ μαρτυρίες ὅτι κατεστράφησαν λείψανα ἁγίων. Β. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ΙΙ, Ἀθῆναι 1977, 15.

κρυψη για τόν κίνδυνο καταστροφής ή άρπαγής του λειψάνου. Είχε παραμείνει στην τοπική μνήμη, έπειδή άφοροϋσε σέ άξιωματούχους τής βυζαντινής διοικήσεως που έκτελοϋσαν έντολές του Κέντρου, όχι στους κατοίκους ή σέ μέρος του κλήρου. Γι' αυτό ίσως δέν προσδιορίζεται ή ταυτότητα των «βεβήλων».

Γιά τά γεγονότα του 843 στή Λάρισα, δηλαδή μία νέα άρχή που έγινε στον ναό του άγίου Άχιλλίου, βοηθά και ή ανασκαφή στην Πρέσπα. Έδω όμως ενδιαφέρει ένα εύρημα, ίσως πολύ σημαντικό: βρέθηκαν στον τάφο του Διακονικού κοιμάρια ξύλου, από ξύλινο κιβώτιο και ένα μολύβδινο έλίσσόμενο έλασμα μέ επιγραφή χαρακτηριστική για λείψανα άγίου που χρονολογείται αυτή τήν εποχή, άν έχει διαβαστεί σωστά βέβαια. Περιέχει ενεπίγραφη επίκληση και τοποθετήθηκε είτε στο ίδιο το ξύλινο κιβώτιο που μεταφέρθηκε μέ τά λείψανα τό 985 είτε ένδεχομένως σέ ένα νέο κιβώτιο που κατασκευάστηκε μετά τήν όποια καταστροφή του ναού τό 1072 από Φράγκους μισθοφόρους³³. Η επιγραφή αναφέρεται στο περιεχόμενο τής λειψανοθήκης. Στην άρχή γίνεται επίκληση στην Αγία Τριάδα, δίνοντας χαρακτήρα άφιερωτηρίου έγγραφου, έδω του άφιερωτή ή άφιερωτών (Ιβάνη Κουάνουμς [= (Οϊ)κονόμης;) μίπως ό Οικονόμος κληρικός τής Μητροπόλεως, δεύτερος στην ιεραρχία;) κ.λπ. Η χρονολογία «ς τν' Μαΐου...» [.] είναι τό έτος από κτίσεως κόσμου 6350 (=842 μ.Χ). Η μολύβδινη πλάκα πρέπει νά αναφέρεται στην κατάθεση των λειψάνων κατά τά έγκαίνια του ναού του άγίου Άχιλλίου, που έγιναν εις τό όνομα τής Αγίας Τριάδος στην Αγία τράπεζα, ή όποία έχει διπλή θεώρηση ως χώρος τής Σταυρώσεως στον Γολγοθά και τής Γεννήσεως στή Βηθλεέμ, σύμφωνα μέ τήν έρμηνευτική της Θείας Λειτουργίας. Προφανώς τά έγκαίνια προγραμματίστηκαν για τόν Μάιο 842³⁴.

Αναδεικνύεται έτσι τό χρονικό μεταίχμιο που προέκυψε μέ τόν θάνατο του εικονομάχου Θεοφίλου (20 Ιαν. 842). Άν άμέσως μετά δέν προέκυψε πρόβλημα από τους άπειλούντες τό λείψανο, τά έγκαίνια θά έγιναν κανονικά. Ειδάλως θά τελέσθηκαν τήν επόμενη χρονιά, τό 843 (6351 ά.κ.κ.) μετά τήν επίσημη

³³ Η επιγραφή, ή όποια άποκαταστάθηκε μέ τί συνδρομή του άείμνηστου καθηγητή Ν.Μ. Παναγιωτάκη, αναφέρει τά εξής: 1) Άριστερά: «ΨΦΚ» + «Έν όνόματι του Πατρός και του Υίου και του Αγίου Πνεύματος / νυν και άεί και εις τους αιώνας των αιώνων». / «Άνεσπίθη» / ς / τν'. Στο κέντρο: «Έν τόπω κρανίου έσταυρώθης / ό Χριστός, έν φάτνη έγεννήθης έωτη (σωτήρ;)». Στή δεξιά άκρη: «Μαΐου. / του δούλου / του Θεού / Ιβάνη Κουανουμς / και έξόδου +Κά ρφκηζυ+», βλ. Ν. Μουτσόπουλος, *Η Βασιλική του Αγίου Άχιλλίου* (1999), 99 κ.ε., εικ. 89-91, 107 (εικ. 105). Πρβλ. τήν άρχική άναφορά στο Ν.Κ. Μουτσόπουλος, *Η Βασιλική του Αγίου Άχιλλίου* (1989), τόμ. Α', 425-179.

³⁴ Κι έδω ισχύει ή προηγούμενη παρατήρηση ότι τά έγκαίνια τελούνται σέ μεγάλες έπετείες, όπως είναι οι επέτειοι από κτίσεως κόσμου, βλ. Στ. Γουλούλης, *Οι επέτειοι τής έκατονταετίας*, 108-111.

έορτή της 11ης Μαρτίου ή και τό επόμενο έτος 844, κ.ο.κ.³⁵ Ισχύει τό ίδιο έπιχειρήμα πού πρόταξε ό Δ. Σοφριανός γιά τί χρονολόγησι τοῦ Α' Βίου καί τοῦ κανόνα τοῦ Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, ό όποίος αποδίδει τήν κατάστασι πού ὑπῆρχε τόν 9ο αἰώνα. Ἐμμεσα μόνον ό περιγραφόμενος χῶρος ὑποδηλώνει ροή μύρου από τόν τάφο³⁶.

Ἡ τιμή τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ἀνανεώθηκε στήν 3η δεκαετία τοῦ 10ου αἱ. Ὁ τότε μητροπολίτης Λαρίσης παρήγγειλε τόν δεύτερο Κανόνα γιά τόν ἅγιο Ἀχιλλιο από τόν ὑμνογράφο Ἀρσένιο Ξένο (βλ. σημ. 10). Τό πότε συνέβη αὐτό διασταυρώνεται από ἕναν ἄλλον Κανόνα πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Ἀρμοδίου καί τῶν σύν αὐτῷ (11 Μαΐου), μελῶν τῆς ομάδας τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου Βουναίνης, ό όποίος μαρτύρησε από βαρβάρους ἐπὶ Λέοντος Σοφοῦ (886-912). Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου τιμᾶται σέ μία πολύ σημαντική ἡμέρα γιά τό Βυζάντιο, τά ἐγκαίνια τῆς Κων/πόλεως³⁷. Από ἐσωτερικές ἐνδείξεις τοῦ κειμένου αὐτοῦ, προβάλλοντας διπλή γιορτή πρὸς τιμὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ (Ἀναλήψεως)³⁸ καί τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου καί τῶν σύν αὐτῷ³⁹, φαίνεται ότι ἡ έορτή τους ἔγινε πρώτη φορά στίς 11 Μαΐου 925 ἢ 926, συμπίπτοντας μέ τήν

³⁵ Μέ βάση τούς πίνακες στόν V. Grumel, *Traité d'études byzantines, I. La chronologie*, PUF, Paris 1958, 251, τό 843 τό Πάσχα ἔπεφτε στίς 22 Ἀπριλίου, ἐνῶ ἡ 15η καί 16η Μαΐου εἶναι στήν τέταρτη ἑβδομάδα τῶν συνάξεων, δηλαδή στή Μεσοπεντηκοστή (Τρίτη 15 Μαΐου 843: Εἰσόδια), **Τετάρτη 16 Μαΐου** 843: καθαγίασι ἀνήμερα Μεσοπεντηκοστή. Τά ἐγκαίνια γίνονταν συνήθως σέ ἐπίσημες ἡμέρες, ὅπως ἡ Μεσοπεντηκοστή. Ἀντίθετα τό 842 μέ τό Πάσχα στίς 2 Ἀπριλίου ἡ 15/16 Μαΐου συμπίπτει μέ τήν περίοδο μεταξύ Ἀναλήψεως καί Πεντηκοστής (11 Μαΐου: Ἀνάληψη (ἡμέρα Πέμπτη), 15 Μαΐου (Δευτέρα), 16 Μαΐου (Τρίτη), ἡμέρες χωρίς κάτι ἰδιαίτερο.

³⁶ Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίος πατρός ἡμῶν Ἀχιλλίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ, ἔκδ. Γεωργίου Μακρῆ, Ἐν Λαρίσει 1896: 1) ὠδή α', τροπ. 3ο: «Ἰαμα πᾶσι ἡ τιμία θήκη σου ἀναπνέουσα...». 2) ὠδή γ', κάθισμα: «Ἡ θεία σου σορός... ὡς ἄλλη Σιλωάμ κολυμβήθρα ἐδείχθη, πηγὴν ἁγιάσματος παραδόξως ἐκβλύζουσα». Ἐπίσης: ὠδή δ', 3ο τροπ. καί ὠδή θ', τροπ. 1ο.

³⁷ J. Schirò, *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris*, IX, Canones Maii, C. Nikas collegit et intruxit, Roma, 1973, 91-104 (ff. 54-57, 374-376 (=σχόλια), 376-377 (=στιχηρά: ff. 51v). Δ. Σοφριανός, Ἀνέκδοτος κανὼν τοῦ μαρτυροῦ Ἀρμοδίου συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου τῆς Κρυπτοφύρου (1Α' αἰών), ΕΕΒΣ 1972-1973, 104-109. E. Follieri, S. Ardornio martire in Tessaglia, *Analecta Bollandiana* 93 (1975), 313-348, 316, 323-326.

³⁸ Στόν Κανόνα τοῦ Ἀρμοδίου (βλ. προηγούμενη σημείωσι) μαζί μέ τούς τέσσερις ἁγίους ἐξαίρεται ό Χριστός Σωτήρ: ὠδή ζ', τροπ. 3ο: «Συντρέχει τό βρότειον Ἑλλάδος πάσης φύλον ... ἅμῳ ἐορτήν συστήσασθαι καί τῷ Σωτῆρι βοῆσαι τά χαριστήρια». ὠδή η', 1ο τροπ.: «... ἡλικία πᾶσα ἔλκεται πόθῳ ὡμὸν ἐν τῷ τεμένει τῷ Σωτῆρι βοῶσα...». Ἡ ἐπικύλησι στὸν Σωτήρα ὑπάσχει στήν ὠδή Β', τροπ. 2ο καί στό Στιχηρό.

³⁹ Στό μεταξύ ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τους εἶχε ἦδη γίνει στή Λάρισα από τόν μητροπολίτη Φίλιππο, πού κινεῖται ἐπὶ πατριάρχη Νικολάου Μυστικοῦ (α' εἰκοσαετία 10ου αἱ.), βλ. Δ. Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος ό Νέος ό ἐν Βουναίνῃ. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα. Ἱστορικά εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Γ' αἰών), Ἐν Ἀθῆναις 1972, 32, 76, 125-126, 157, στχ. 187-194 κτλ.

Ἀνάληψη⁴⁰. Ἐπομένως ἡ ἔξαρση τῆς τιμῆς μέ νέους Κανόνες τῶν ἁγίων Ἀρμοδίου καί Ἀχιλλίου θά ἐγινε ἀπό τόν ἐπόμενοιο μνηστοπολίτη, τόν Ἰάκωβο, λόγιο, ἀδελφό τοῦ καθηγητῆ τῆς Μαγναύρας μνηστοπολίτη Νικαίας Βιθυνίας Ἀλεξάνδρου, ἐφόσον λίγο μετά τήν ἐπιδρομή τῶν Βουλγάρων τοῦ Συμεών περί τό 920 (918 ἢ 922) ἦταν αὐτός πού ἔφερε εἰς πέρας πολλά ἔργα⁴¹. Πιθανόν δέ ἀνανέωσε τήν λειτουργική ζωή τοῦ ναοῦ μέ τά λείψανα τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου καί τῶν σὺν αὐτῷ, ὅπως καί τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τήν ἴδια περίοδο, ἀκόμη καί τήν ἴδια χρονιά, ἐφόσον οἱ ἐορτές τῶν Λαρισαίων ἁγίων εἶναι πολύ κοντά (11 ἔως 15 Μαΐου).

Στόν νέο Κανόνα τοῦ Ἀρσενίου ἀναφέρεται ρητά πλέον ἡ ροή ἁγίου μύρου στή μορφή «ἐλαίου» ἀπό τή λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου⁴². Πλήθος προσκυνητῶν περνοῦν ἀπό τή Λάρισα⁴³. Ἀπό αὐτούς σῶθηκαν μερικά ὀνόματα ἀπό ἀγιολογικά κείμενα (Βαρνάβας καί Σωφρόνιος, Φαντίνος). Αὐτοί ὡς κληρικοί φιλοξενοῦνται, «προσεδρεύουν» στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου⁴⁴.

⁴⁰ Στ. Γουλούλης, Στή Λάρισα τοῦ 10ου αἰῶνα: Ναός τοῦ Χριστοῦ [·] καί τό ἱστορημένο πρόγραμμα τῶν ἁγίων Τεσσάρων Μαρτύρων, *Τριακοστό Ἐβδομο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Πρόγραμμα καί περιλήψεις εἰσηγήσεων καί ἀνακοινώσεων, Αθήνα 12, 13, καί 14, Μαΐου 2017*, Αθήνα 2016, σσ. 55-56.

⁴¹ Α. Ἀβραμέα, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 129-130: «μετά Ἰακώβου... Λαρίσης τοῦ πρῶτον μετά τήν καταδρομὴν τῶν Βουλγάρων ἰδίους αὐτὴν ἀναλώμασιν ἀναστήσαντος καί κόσμον αὐτῇ τέ καί τοῖς κτίμασι δόντος πλείονα».

⁴² J. Schirò, *Analecta*: 1) σ. 179, στχ. 65-71 (ὠδή δ΄, 1ο τροπ.): «τὴν σορόν τῶν λειψάνων σου. καί γάρ ἐκβλύζει θεῖον ἔλαιον ἡμῖν τὴν ἰαμίαν πάντοτε...». 2) σ. 180, στχ. 86-92 (ὠδή δ΄, 3ο τροπ.): «σορὸς βρύουσα τό ἅγιον ἔλαιον... τῶν πτωχῶν συλλήπτωρα ἔλαιον αὐτοῖς παρεχόμενον». 3) σ. 181, στχ. 116-123 (ὠδή ε΄, 3ο τροπ.): «Ρεῖθρα βλύξεις, ὅσε, ...ἐλαίου πάντοτε, ἐξ οὗ ἀλειφόμενοι αἰεί...». 4) σ. 182, στχ. 156 (κάθισμα): «Ἐν ἐλαίῳ ἔλεον (ἐκδ. ἔλαιον) καί εὐσπλαγχνίαν ἡ σορὸς ἐκβλύζει σου...». 5) σ. 182-183, στχ. 156-164 (ὠδή ζ΄, 1ο τροπ.): «...ἡ θήκη σου... εὐωδιάζει ἡμῖς ποταμιπδὸν αἰεί... νόματα αὐτῇ τό ἔλαιον ἀναδίδωσιν». 6) σ. 184, στχ. 204-211 (ὠδή ζ΄, 2ο τροπ.): «...ἡ σορὸς σου τῶν λειψάνων ἐκ... χάριτος ἔλαιον δρόσου ὑπερβλύζουσα...». 7) σ. 185, στχ. 220-227 (ὠδή ζ΄, 3ο τροπ.): «Τό ἔλαιον βλύζουσα ἡ θήκη τῶν... λειψάνων σου, ...». 8) σ. 186, στχ. 252-262 (ὠδή θ΄, 1ο τροπ.): «Ξένον καθορᾶ καί θαυμά... πᾶς ὁ προσερχόμενος ἐν τῷ ναῷ σου. βρῦει γάρ ἔλαιον ἡ λάρναξ... χρισμένοι πᾶσιν...», κλπ.

⁴³ Ἡ ὁδὸς Ἰταλίας-Πατρῶν-Ναυπάκτου ἢ Ἀθηνῶν-Λαρίσης-Θεσσαλονίκης ἦταν τώρα πὸ σημαντική, ἀφοῦ ἡ ὁδὸς Ἰταλίας-Δυρραχίου-Κων/πόλεως (ἢ Ἐγνατία) ἦταν ἐπικίνδυνη λόγω τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν Α. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 74-78. Ν. Oikonomides, *The medieval Via Egnatia*, σσ. El. Zachariadou, *The Via Egnatia under the Ottoman Rule 1380-1699*, Halcyon Days in Crete II. A Symposium held in Rethymno, 9-11 January 1994. 9-16.

⁴⁴ 1) Στόν Βίο τῶν ἁγίων Βαρνάβα καί Σωφρονίου κητόρων τῆς Μονῆς Σουμελά, κώδ. 268 Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους, φφ. 440α-440β: ἐρχόμενοι ἐξ Ἀθηνῶν «...καί εἰσελθόντες ἀφίκοντο εἰς τὸν πανάγιον ναόν τοῦ πανιεροῦ ἱεράρχου Ἀχιλλίου τῆς αὐτῆς πόλεως προσέδρου... φιλοξενηθέντες δέ παρὰ τοῦ τότε ἀρχιερέως φιλοφρονῶς... ἀνεχώρησαν». Τό κείμενο γράφτηκε τόν 13ο αἰῶνα (μεταξὺ 1207 καί 1233) περιέχοντας πληροφορίες πού ἀνάγονται στὴν Α΄ χιλιετία, βλ. Ὁδ. Λαμ-

Ἡ πιό σημαντική προσωπικότητα πού ἐπισκέφθηκε τό προσκύνημα εἶναι ὁ ἅγιος Φαντίνος. Ὁ Βίος του, πού συντάχθηκε περί τό 1000 ἀπό ἕναν Θεσσαλονικέα συγγραφέα, ἀναφέρει ὅτι παρέμεινε κάποιο μικρό διάστημα στή Λάρισα περί τό 966. Ἀναχωρώντας, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν ἀποχωρητισμό, τοὺς εἶπε μέ βαριά καρδιά: «Πόσο ὠραῖος εἶναι ὁ τόπος αὐτός, ἀλλὰ θὰ παραδοθεῖ στοὺς ἐχθρούς». Τοῦ εἶπαν τότε ὅτι αὐτό συνέβη ἤδη (ἐννοώντας μᾶλλον τὴν ἄλωση τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Βούλγαρο Συμεὼν πρὸ πενήντα ἐτῶν). Κι ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Ἔτσι ὅπως θὰ γίνῃ ἀνυπόφορο τώρα δὲν ἔχει γίνῃ ποτέ ἄλλη φορά»⁴⁵.

Μετά ἀπὸ μιά δεκαπενταετία συνέβησαν φοβερά γεγονότα στή Λάρισα. Τό 976 ἐγινε ἡ ἐπανάσταση τῶν Κομνητοπούλων, καί ὁ Σαμουὴλ, ὁ τελευταῖος γιὸς τοῦ ἀρμενικῆς καταγωγῆς κόμη Νικολάου, ἀξιωματοῦχου πρῶτα του Βυζαντίου καί μετά τῶν πληθυσμῶν τῆς Κεντρικῆς Βαλκανικῆς, ἄρχιζε νά πολιορκεῖ τή Λάρισα. Τό περίεργο ἦταν ὅτι δὲν ἔκανε μάχες, ἀλλὰ ἐμφανίζοταν ἐπὶ συνεχεῖς τρεῖς χρονίες, ὅταν οἱ κάτοικοι ἦταν ἔτοιμοι νά θερίσουν καί τοὺς ἀπέτρεπε. Ἡ Λάρισα ὑπέφερε ἀπὸ πείνα καί τελικά παραδόθηκε τό 985 (ἢ 986, ὅπως δέχονται ἄλλοι ἐρευνητές). Ὁ Σαμουὴλ ὅμως, περιέργως, δὲν πείραξε κανέναν, ἀλλὰ μετέφερε τό λείψανο ἀλλὰ καί τοὺς κατοίκους στὴν Πρέσπια⁴⁶, ὅπως λεγόταν ἡ πόλη πού βρισκόταν στὸ σημερινό νησί τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἀλλὰ τότε, ἐνωμένη μέ τὴν ξηρά, ἦταν μία χερσόνησος⁴⁷. Ἐκεῖ εἶχε τὰ ἀνάκτο-

ψίδης. Ἡ ἱστορικότητα σέ ἀγιολογικά κείμενα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, *Οἱ ἥρωες τῆς ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ νέοι ἅγιοι, 8ος-16ος αἰ.*, ἐπιμ. Ἔλ. Κουντουρά-Γαλάκη, ΕΙΕ – ΙΝΕ, Διεθνὴ Συμπόσια 15, Ἀθήνα 2004, 65-89. 2) Στόν Βίο τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου (διασκευή Ἀχαϊκοῦ, βλ. **Δ. Σοφιανός**, *Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος*, 157: ὁ δούξ Εὐφημιανὸς ἀπὸ Θεσσαλονίκη «εὐχαί καί δεήσεις καί ἀγρυπνία τοῦτον συχναί καί πρὸς τῇ τοῦ ἁγίου λάτρνακι βλέπων αὐτῷ καθ' ἐκάστην ἐνοχλῶν οὐκ ἐπαύετο». Βλ. **Στ. Γουλούλης**, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, 223-224.

⁴⁵ **E. Follierti**, *La Vita di S. Fantino il Jovane. Introduzione, testo greco, traduzione, commentario e indici*, Subsidia Hagiographica no 77, Bruxelles 1993, 32-33, 66, 442-444: «...καταλαμβάνει τὴν Λάρισαν. **Χρόνῳ δέ ἱκανῷ τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου προσεδρεύσας**, καί τὸν συνήθη σπόρον τῆς ἐαυτοῦ διδασκαλίας ἐγκατεσπείρας, ἔξω μὲν τοῦ ἁγίου διερχόμενος, «ὦ τόπος, ἔφη, ὡς κάλλιστος, καί **τοῖς ἐχθροῖς ἐκδοθήσεται**». Ὡς δέ τὸν λόγον πλείστοι ἀκίκωσαν, καί «Τοῦτο, πάτερ, ἔφησαν, γέγονεν», ὁ μέγας «Οὐδέποτε, ἔφη, ἄλλοτε ὡς νῦν γενέσθαι μέλλει βαρύτατον». [βλ. **P. Γιαννοπούλος**, *La Grèce dans la Vie de S. Fantin, Byzantion*, 65 (1995), 475-494, 478 κ.ε., 481-484. Τό ἐπαναλαμβάνει το *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, 224, στχ. 29-33: «ἐκεῖθεν εἰς Λάρισσαν καταντᾷ, καί ἱκανόν χρόνον τῷ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου προσεδρεύσας **τάφῳ**, τὸν συνήθη τῆς διδασκαλίας σπόρον ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς κατασπείρας, ἐν Θεσσαλονίκῃ ἔρχεται...».

⁴⁶ *Κεκαμημένος*, *Στρατηγικόν*, Μετάφραση-εἰσαγωγή-σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, Ἄγρωστις, Ἀθήνα 1993, 214-216.

⁴⁷ **Μ. Παϊσίδου**, Ἅγιος Ἀχιλλίος 1996-1998. Συμπεράσματα καί προβληματισμοί, *ΑΕΜΘ*, 12 (1998), 527-542, 535-536, ἡ ὁποία ὑπολογίζει ὅτι ὀφείλεται σέ σεισμό στὶς ἀρχές τῆς Τουρ-

ρά του κι εκεί λίγο αργότερα έκτισε τόν αρχιεπισκοπικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου⁴⁸. Στή Λάρισα ἄφησε, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου, ἓνα μέρος τοῦ λειψάνου: «ἡ λάρναξ παρὰ Λαρισσαίοις καί τί μέρος τοῦ λειψάνου»⁴⁹.

Αὐτό πού διακρίνεται ξεκάθαρα εἶναι ὅτι ὁ τριετής ἀποκλεισμός γιά τήν ἀναίμακτη κατάκτηση τῆς Λάρισας καί τήν ἀρπαγή τοῦ λειψάνου τοῦ πολιούχου τῆς πόλεως κρύβει κάτι σήμερα μὴ κατανοητό. Ἡ κατάσχεση λειψάνου δέν ἐθεωρεῖτο ἀδίκημα τότε καί κατὰ μία ἔννοια λογιζόταν ὡς οἰκονομία (=ἐξαίρεση τοῦ κανόνα) γιά νά φωτισθοῦν καί ἄλλοι λαοί, ὅπως ἀκριβῶς διατυπώνει ὁ συγγραφέας τοῦ Β΄ Βίου καί τοῦ τρίτου Κανόνα. Θά ἔδειχνε ὅτι τό ἔκανε ἀπό εὐσέβεια στόν ἅγιο, κι ἔτσι ἐξηγεῖται ὡς ἓνα σημεῖο γιατί δέν προέβη σέ σφαγές καί λεηλασίες, θά κατέστρεφε τήν εἰκόνα τῶν «ἀγαθῶν» προθέσεων του. Ὅσον ἀφορᾷ δέ στή μεταφορά τῶν κατοίκων, ἀποσκοποῦσε στήν αὔξησι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας. Ἔχει συμβεῖ στήν Ἱστορία κατ' ἐπανάληψιν. Γιά ποιό λόγο ὁμως προχώρησε στήν ἀνάδειξη τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου τῆς Λάρισας, ἀφιερώνοντας στό ὄνομά του τήν Ἀρχιεπισκοπή; Ἄν δέν συνέβαινε αὐτό, θά ἐρμηνευόταν ἀπλῶς ὅτι ἤθελε νά δώσει αἴγλη μέ τήν κατοχή ἁγίων λειψάνων, ὅπως ἦταν τότε καύχημα κάθε πόλεως νά ἔχει ἅγια λείψανα. Ἡ ἀφιέρωση τῆς βασιλικῆς στόν Λαρισαῖο ἅγιο ἔχει νά κάνει μέ πολιτική. Ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει ρητά ὅτι τούς Βλάχους τῆς Λάρισας «συμμάχοις ἐχρῆτο»⁵⁰. Τό ποῖμνιο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, οἱ Λαρισαῖοι καί οἱ Θεσσαλοί, ἦταν κατὰ ἓνα μέρος λατινόφωνοι, οἱ ἀποκαλούμενοι μόλις τόν 10ο αἰῶνα Βλάχοι, ζώντας στή Θεσσαλία τουλάχιστον ἀπό τήν ὕστερη ρωμαϊκή περίοδο⁵¹. Ὁ ναός μαζί μέ τό λείψανο δείχνει τίς φιλοδοξίες τοῦ Σαμουήλ νά δημιουργήσει ἓνα νέο κράτος, αὐτοκρατορία, στηριγμένο ὅχι μόνον στό σλαβικό-βουλγαρικό στοιχείο, ἀλλά καί στό ἐντόπιο, ἐλληνόφωνο καί λατινόφωνο.

Ὁ Βασίλειος Β΄ ὁμως, ἀφοῦ νίκησε τόν Σαμουήλ τό 1004/5, συνῆψε συμφωνία μαζί του νά μείνει «ἄρχοντας» τῶν Βουλγάρων, ἀλλά οὐσιαστικά σέ ἐδάφη ἐκτός τῆς παλαιᾶς Βουλγαρίας⁵². Ὅπωςδήποτε θά ἔπαυσε νά λέγεται «τσά-

κοκρατίας πού ἀνέβασε τή στάθμη τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης.

⁴⁸ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae*, 330.

⁴⁹ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος, 171, στχ. 703-704.

⁵⁰ I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae*, 330.

⁵¹ Α. Ρίζος, Γύρω ἀπό τούς ἐπισκόπους Στέφανο καί Ἀχίλλιο, *Τά Ἱστορικά*, τόμ. 25, τεύχ. 47 (2007), 474-489, 477-479, ὅπου βιβλιογραφία.

⁵² Paul Stephenson, *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, 26-30. Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of*

ρος τῶν Ρωμαίων», ιδίως τῶν λατινοφόνων. Μὲ τὴ λήξη τῶν πολέμων ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος Πρέσπας ὡς ἀρχιεπισκοπικός ναὸς ὑποβαθμίσθηκε ἀπὸ τὸν Βασίλειο Β΄, ἡ ἀρχιεπισκοπὴ μεταφέρθηκε στὴν Ἀχρίδα καὶ δὲν γίνεται ποτέ λόγος γι' αὐτὸ τὸ μνημεῖο σὲ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἀκόμη καὶ στὰ σιγίλλια τοῦ Βασιλείου Β΄ (1019 κ.έ.) ὑπὲρ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος (1019 κ.έ.). Πλῆγμα ἦταν ὅτι 50 χρόνια μετὰ, τὸ 1072, ἡ βασιλικὴ τῆς Πρέσπας λεηλατήθηκε ἀπὸ τοὺς Φράγκους μισθοφόρους⁵³. Ἡ περιθωριοποίησις τοῦ ναοῦ ἦταν προάγγελος γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τὸν 14ο-15ο αἰ., παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔτσι καλύφθηκε μὲ πεσμένα ὑλικά τῆς ὀροφῆς τὸ λείψανο τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου γιὰ αἰῶνες.

Ἐπιστρέφοντας στὴ Λάρισα, ἡ πόλις συνέχιζε τὴ ζωὴ τῆς καὶ μετὰ τὸ 985, προφανῶς δὲν μετακινήθηκε ὅλος ὁ πληθυσμὸς, ἀφοῦ ἤδη τὸ 997 ὑπάρχει μητροπολίτης, ὁ Στυλιανός⁵⁴. Τὸν 11ο αἰῶνα ἡ πόλις ἀκμάζει, παραμένει ἔδρα τοῦ ἑτάματος Ἑλλάδος⁵⁵.

Τὸν 13ο αἰῶνα, ἐμφανίζεται ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς Γοριανίτης νὰ ὀρίζει τὸν συγγραφέα τοῦ Β΄ Βίου νὰ ἀνανεώσει τὸν παλαιὸ ἀρχικὸ Βίο. Πιθανώτατα ὁ ἴδιος συγγραφέας συνέγραψε καὶ τὸν τρίτο Κανὸνα τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ ἀποδόθηκε στὸν Ἰωσήφ Ὑμνογράφο. Ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου ἐκφράζονται οἱ ἴδιες βασικὲς ἰδέες: ἡ Λάρισα ἀλώθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἔχασε τὸ λείψανο, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐνοχλεῖ πλέον, διότι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι λαοί, τοὺς ὁποῖους φωτίζει⁵⁶. Ἡ μυροβλυσία στὸν ναὸ τῆς Λάρισας συνεχίζεται⁵⁷.

Γιὰ τὸν ἀνώνυμο συγγραφέα ποὺ ἀνέδειξε ὁ μητροπολίτης Θωμᾶς ὁ ἅγιος

the Northern Balkans, 900-1204, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 69.

⁵³ Εὐδ. Τσολάκης, *Ἡ συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη*, 166, στχ. 4-9: «...οἷγε μὲν Ἀλαμάνοι καὶ Φράγκοι... καθαιροῦσι μὲν τὰ ἐν τῇ Πρέσπα τῶν Βουλγάρων ὑπολελειμμένα βασιλεια, σκυλεύουσι δὲ καὶ τὸν ἐκεῖσε ναόν, ὃς ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Ἀχιλλεῖου ἵδρυται, μηδενὸς τῶν ἐκεῖσε φεισάμενοι ἱερῶν, ὧν τινὰ μὲν αὐθις ἀνεσώθησαν, τὰ δὲ λοιπὰ ὁ στρατὸς διανειμάμενοι εἰς χρῆσιν ἰδίαν μετεσκεύασαν». V. Kravari, *Villes et villages de Macedoine occidentale*, Editions P. Lethielleux, Paris 1989, 371.

⁵⁴ Ἀ. Ἀβραμέα, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 193.

⁵⁵ Ἀ. Ἀβραμέα, *Βυζαντινὴ Θεσσαλία*, 32-33.

⁵⁶ St. Gouloulis, *Ἡ ἑτερος κανὼν*, 460-461.

⁵⁷ α) ὡδή α', 2ο τροπάριο, Δ. Σοφινός, Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος, 173, στχ. 9-16, St. Gouloulis, *Ἡ ἑτερος κανὼν* το Saint Achillios, 464, στχ. 9-12: «οἱ τῇ σεπτῇ σου προσόντες λάρνακα τὴν τῆς ὁμοῦς χάριν, ἥνπερ ἀναδίδουσιν, ἥς καὶ γὰρ γενόμενος θεωρὸς καὶ αὐτόπτης οὐ παύσομαι διηγούμενος...». β) ὡδή δ', 1ο τροπ., St. Gouloulis, 466, στχ. 61-62: «Οἱ τῇ θήκῃ προστρέχοντες τῇ μυροσταγῇ τὴν χάριν ἀντλήσατε τῶν θαυμάτων τοῦ μακάρος τὴν ἀφθόνως πᾶσι χεομένην πιστοῖς». γ) ὡδή ε', 1ο τροπ., St. Gouloulis, στχ. 466, 85-91: «...ἡ δὲ γῆ τὸ σῶμα, τὸ μακάριον ὄντως ἐπλούτησεν ἀναβλύζον πᾶσι τοῖς προσιοῦσι τὰς ἰάσεις καὶ προχέων ἀφθόνως τὸ ἔλαον».

Ἀχιλλίος εἶναι πλέον ἅγιος τῆς Εὐρώπης: ἦλθε στή Λάρισα, ἀλλά προηγουμένως ὡς ἱεραπόστολος ἔκανε περιοδεῖες, ἐπισκέφθηκε τόν Πανάγιο Τάφο καί αὐτή τή Ρώμη, τούς τάφους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου⁵⁸. Ὅποτε καί οἱ Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς δικαιοῦνται κατά κάποιο τρόπο νά τόν κατέχουν. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη δέν ὑπῆρχε μόνον τό παλαιό κέντρο τῆς Πρέσπας, ἀλλά καί ἕνα νέο, στό Ἀρίλγιε τῆς Σερβίας, λέξη πού παράγεται ἀπό τό ὄνομα «Ἀχιλλίος», ἀπό τόν ὑπάρχοντα ναό τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἀρχιεπισκοπικός ναός τῶν Σέρβων (1219)⁵⁹.

Οἱ Σέρβοι ὅμως, ἐπαναλαμβάνοντας τήν πολιτική τοῦ Σαμουήλ, ἔκαναν τόν ἅγιο Ἀχιλλίον ἐθνικό τους ἅγιο. Τόν 14ο αἰ. ὁ ἐτεροθαλής ἀδελφός του αὐτοκράτορα (1346) Στεφάνου Δουσάν, ὁ Συμεών, μέ τόν τίτλο τοῦ βασιλέα κατέλαβε τή Θεσσαλία τό 1359, ἔχοντας ἔδρα τά Τρίκαλα, ὅπου διέμενε ὁ μπροπολίτης Λαρίσης. Ὁ τάφος ὅμως τοῦ ἁγίου στή Λάρισα ἀναφέρεται σέ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀντωνίου στά μέσα του 14ου αἰ.⁶⁰. Δέν εἶχε ὅμως ἡ πόλη πλέον πολλούς κατοίκους, διότι ἡ περιοχή δέν ἐνέπνεε ἀσφάλεια, κυρίως μετά τήν ἐμφάνιση τῶν Καταλανῶν τό 1310, τόν ἐμφύλιο τοῦ 1318, ὅταν ἡ πόλη ἔγινε «αἰοίκτης» καί «ληστών ὁρμητήριον»⁶¹, τίς ἐπιδρομές Σελτζούκων πειρατῶν, ἡ λοιμικές ἀσθένειες⁶². Μέ τόν ἐρχομό τῶν Ὀθωμανῶν (1387/88) ὁ ναός δέν ἄντεξε περισσότερο καί κατεδαφίστηκε. Δέν θά ἔγινε τζαμί, ἐπειδή οἱ λίγοι Λαρισαῖοι δέν ἀντιστάθηκαν.

Τό 1981 ἡ περιπέτεια τῶν λειψάνων, πολιτική καί ἐκκλησιαστική, εἶχε ὁλοκληρώσει τόν κύκλο της. Ὁ ἅγιος βρίσκεται σωματικῶς στήν πατρίδα του, γιά τήν ὁποία τόσο ἀγωνίστηκε! Περιγράφεται, ἄλλωστε, στά ἀγιολογικά του κείμενα ὡς ποιμένας μέ μεγάλη ἀγάπη στό ποίμνιό του.

⁵⁸ Δ. Σοφιανός, Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος, 138 (Α΄ Βίος), 155-156: «...κακεῖθεν εἰς Ῥώμην, ταυτόν δέ εἰπεῖν εἰς πᾶσαν Εὐρώπην...».

⁵⁹ St. Gouloulis, «The ἔτερος κανόν», 462, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶⁰ Β. Ψευτογκάς (ἐκδ.), Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης λόγοι θεομυθιοῦ καί δεσποτικοῦ ἀγιολογικοῦ, ἐκδοτικός οἶκος Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2002, 369-370.

⁶¹ Β. Ψευτογκάς (ἐκδ.), Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης λόγοι, 366, στχ. 7-14. Γιά τή σημασία τῶν ὁρων βλ. Στ. Γουλούλης, Ἡ «αἰοίκτης» Λάρισα καί ἡ ἀνασπίλωση τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ Τρικάλων (c. 1332, 1362): Βιβλικά ἀρχετύπα καί ἱστορικά ἀντίτυπα, Βυζαντινά 29 (2009), Θεσσαλονίκη 2010, 163-198.

⁶² Α. Ρίζος, «Τό δουλεμπόριο, ἡ ἐρήμωση τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας κατά τόν 14ο αἰῶνα καί οἱ Ὀθωμανοί», Τά Ἱστορικά, τόμος 26, τεύχος 50 (2009), 59-72.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ίστορική διαδρομή 15 αιώνων

Άνάπτυπο από τὰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1ης καὶ 2ας ΗΜΕΡΙΔΟΣ
ΛΑΡΙΣΑΪΚΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Εἰσαγωγή

Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος, ὁ πρῶτος γνωστός ἐπίσκοπος Λαρίσης*, εἶναι ἀπὸ αἰῶνες ὁ πολιοῦχος καὶ προστάτης ἅγιός της. Ὅπως ἦταν φυσικό, μετὰ τὴν ἀγιοποίησίν του τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους μέ τὴν παρουσία τοῦ ναοῦ του στὸ κεντρικότερο σημεῖο τῆς πόλεως, στὴν ἀκρόπολη, τὴν περιοχὴ πού σήμερα ὀνομάζουμε λόφο τοῦ Φρουρίου**. Μέσα στὸν ναὸ αὐτό, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μνήμη του, λατρευόταν μέ εὐλάβεια τὸ ἅγιο ὄνομά του καὶ οἱ πιστοὶ προσκυνοῦσαν τὸ μυρόβλυτο σκίνωμά του.

Σέ ὅλη αὐτὴ τὴ μακραίωνη πορεία, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου δέν εἶχε οὔτε μόνιμη θέσιμ στὴν ἀκρόπολη, οὔτε φυσικά καὶ τὴν ἴδια ἀρχιτεκτονική μορφή. Δυστυχῶς ὅμως δέν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ μακροχρόνια ἱστορική διαδρομὴ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ μέ ἀκρίβεια. Οἱ μαρτυρίες οἱ ὁποῖες δια-

* Γιά τὸν βίο καὶ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει κανεὶς κυρίως στὰ ἐξῆς ἔργα: Ἅγιος Ἀχιλλίος. Ἀπὸ ἐγκωμιαστικὸ λόγο χειρογράφου τοῦ ΙΖ' αἰ. τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους, σέ ἀπόδοση καὶ σχολιασμό τοῦ Βασιλείου Στεργιούλη, Λάρισα (1981). Ἐπίσης καὶ Ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος βίος (Θ' αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (ΙΓ' αἰ.). Ἀνέκδοτα ὕμνογραφικά κείμενα, τοῦ Δημητρίου Σοφιανοῦ, Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά, τόμ. 3ος, Ἀθήνα (1990) σ. 97-214 καὶ ἀνάπτυπο.

** Ἡ ἀναφορά στὸν λόφο τοῦ Φρουρίου θεωρεῖται σήμερα ἐσφαλμένη. Ποτέ δέν ὑπῆρξε φρούριο ἢ κάστρο σ' αὐτὸν τὸν χώρο παρὰ μόνον ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας Λαρίσης. Ἡ ὀνομασία Φρούριο προῦλθε προφανῶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τουρκικὴ κλειστή ἀγορά, τὸ λεγόμενο μπεζεστένι, ἐθεωρεῖτο γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ὅτι ἦταν ἀρχαιοελληνικὸ ἢ μεσαιωνικὸ κάστρο.

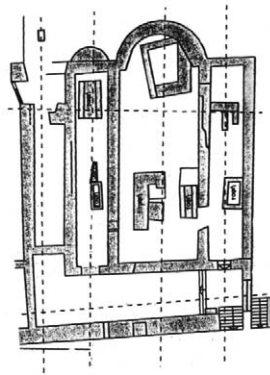
σώθηκαν και έχουν εντοπισθεί μέχρι σήμερα είναι ελάχιστες, διαφορούμενες και αποσπασματικές, ιδιαίτερα όσες αφορούν την περίοδο των βυζαντινών χρόνων και τούς πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή μας. Ωστόσο οι ανασκαφικές έρευνες, ή αναδίφηση ιστορικών πηγών απρόσιτων μέχρι πρόσφατα και οι πολλαπλές μαρτυρίες περιηγητών, καταγραμμένες στα όδοιπορικά τους, μās επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε, με κάποια έλλειμματική πληρότητα βέβαια, την ιστορική διαδρομή του ναού του Αγίου Αχιλλίου στη Λάρισα, ή οποία, όπως θα δούμε στη συνέχεια, συμβαδίζει και με τις τύχες αυτής της πόλεως.

Ο ναός της βυζαντινής περιόδου [6ος αι. - αρχές 16ου αι.]

Μετά την κοίμηση του αρχιεπισκόπου Λαρίσης Αχιλλίου, τό σептό λείωνό του ενταφιάσθηκε κατά τά ειωθότα κοντά σέ ευκτήριο οίκο, πού πιθανότατα ό ίδιος κατά τί διάρκεια της αρχιερατείας του είχε άνεγείρει, όπως χαρ ακτηριστικά μās πληροφορεί τό συναξάρι του «...και ναούς διαφόρους και μεγάλους εκ βάθρων άνεγείρας...»¹.

Τό 1978 ή Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σέ ανασκαφικές έρευνες πού διεξήγαγε στόν λόφο, και συγκεκριμένα μεταξύ της κλειστής τουρκικής αγοράς (μπεζεστένι) και του αρχαίου θεάτρου των κλασικών χρόνων, αποκάλυψε τά θεμέλια μās τρι-κλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ή άνέγερση της οποίας άνάγεται πιθανότατα στόν 6ο αιώνα [εικ. 1]. Τό ενδιαφέρον πέραν των άλλων στην ανασκαφή αυτή ήταν ή «...αποκάλυψη ενός μεγαλοπρεπous καμαροσκεπous τάφου στο άνατολικό άκρο του βορείου κλίτους...»², ό όποιος είναι κοσμημένος στις τρεις από τις τέσσερες πλευρές του με τρεις ευμεγέθεις σταυρούς, ζωγραφισμένους με βαθύ κόκκινο χρώμα επάνω στο άσβεστοκονίαμα [εικ. 2].

Σύμφωνα με τί γνώμη των αρχαιολόγων, ύπάρ-

Εικ. 1. Κάτοπις του αποκαλυφθέντος ναού του Αγίου Αχιλλίου της βυζαντινής περιόδου. Σχέδιο της Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λαρίσης.

¹ J. P. Migne, *Μηνολόγιον του Βασιλείου Β΄*, P. G. 117, στ. 475.

² Δερτζιώτης Λάζαρος, *Παλαιοχριστιανικά κτίσματα της πόλεως Λαρίσης*, Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, Παρελθόν και Μέλλον, 25-28.04.1985, Λάρισα (1985) σ. 202.

χουν σοβαρές ενδείξεις ότι ο τάφος που αποκαλύφθηκε ανήκει στον πρώτο έπισκοπο Λαρίσης Άγιο Άχίλλιο, καί μάλιστα μέσα εκεί ήταν τοποθετημένη ή λάρνακα με τά τίμια λείψανά του. Αργότερα στο ίδιο σημείο οικοδομήθηκε ναός, μέσα στον οποίο ένσωματώθηκε ο τάφος του, στο ύψος του Ίερου Βήματος. Ο ναός αυτός πιστεύεται ότι είναι ο πρώτος ευκτήριος οίκος του αγίου στην πόλη του. Αρχιτεκτονικά είχε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα παλαιοχριστιανικής τρικλιτης βασιλικής, ή όποία διατηρήθηκε καθ' όλη τή διάρκεια των βυζαντινών χρόνων και ταυτίζεται με τόν αποκαλυφθέντα τό 1978 ναό στον λόφο της άκροπόλεως.

Εικ. 2. Ο άπλός άγιογραφικός διάκοσμος του καμαροσκεπούς τάφου, ό όποίος άποδίδεται στον Άγιο Άχίλλιο. Φωτογραφία της Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Στόν βίο του Αγίου Άχιλλίου έπισημαίνεται ότι σέ κάποια χρονική περίοδο, ή όποία δυστυχώς δέν μās είναι γνωστή (πιθανόν μεταξύ 6ου καί 7ου αιώνας), ή λάρνακα με τά λείψανα του αγίου ξεχάσθηκε από τούς πιστούς, άγνωστο γιά ποιόν λόγο. Έχουν προταθεί διάφορες έρμηνείες γιά τό περίεργο αυτό γεγονός, πιστεύεται όμως ότι ή συνεχιζόμενη έρευνα των αρχαιολόγων θά μās άποκαλύψει τήν αίτία. Η φανέρωση της λάρνακας έγινε «θεοσημείαις άπορρήτοις» έπειτα από περίπου τριακόσια χρόνια, στις 10 Φεβρουαρίου κάποιου έτους, γύρω στά 850 μ.Χ.

Η παρουσία του ναού με τά ιερά λείψανα του αγίου στην πόλη μας φαίνεται ότι ήταν γνωστή σέ όλόκληρη τήν επικράτεια της άχανους βυζαντινης αυτοκρατορίας. Η θαυματουργική ιδιότητα καί ή μυρόβλυτη χάρη τους άποτέλεσαν προορισμό προσκυνήματος πολλών πιστών. Έχουμε πρός τουτο σημαντικές μαρτυρίες:

— Στόν βίο των Αγίων Βαρνάβα καί Σωφρονίου, κτητόρων της ιερής μονής Παναγίας Σουμελά του Πόντου, αναφέρεται ότι κατά τή διάρκεια του ταξιδιού τους από τήν Άθήνα πρός τόν Πόντο, οι άγιοι «...κατήντησαν εις τήν μεγάλην πόλιν της Λαρίσου... καί εισελθόντες άφίκοντο εις τόν πανάγιον ναόν του πανιέρου καί ιεράρχου Άχιλλίου, της αυτής πόλεως προέδρου...»³. Η έπίσκεψη αυτή χρονολογείται κατά τό τέλος του 9ου αιώνα, σύμφωνα με τίς έρευνες

³ Κώδικας 268 της Ι. Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους, Άθων. 3802, φ. 440.

του λογίου μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρυσάνθου (1913-1936).

— Επίσης στὸν βίο τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Νέου τοῦ ἐν Βουναίνους, ἀναφέρεται ὅτι λίγα χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἁγίου, ὁ Δούκας τῆς Θεσσαλονίκης Εὐθυμianός προσβλήθηκε ἀπὸ ἀνίατη νόσο, τὴ λέπρα. Ἐπισκέφθηκε τὴ Λάρισα κατὰ τὴ δεκαετία 940-950, προσκύνησε τὸ θαυματουργὸ λείψανο τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου καὶ προσευχήθηκε γιὰ τὴν ἰασί του⁴.

— Ἀπὸ τὸ συναξάρι τοῦ Ἀγίου Φαντίνου πληροφοροῦμαστε ὅτι κατὰ τὸν 10ο αἰώνα ὁ ἅγιος ταξίδεψε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Λάρισα μὲ σκοπὸ νὰ προσκυνήσει τὸν τάφο τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου «...εἰς Λάρισσαν καταντὰ καὶ ἱκάνον χρόνον τῷ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου προεδρεύσας τάφῳ ...»⁵.

— Στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα ἡ Λάρισα ἐβίωσε μίαν ἀπὸ τίς τρομερότερες καὶ ἀγριότερες βαρβαρικές ἐπιδρομές στὴ μακροχρόνια ἱστορία της. Οἱ Βούλγαροι τοῦ τσάρου Σαμουήλ εἰσέβαλαν τὸ 985 μ.Χ. στὴ Θεσσαλία καὶ κατέλαβαν τὴ Λάρισα. Οἱ κάτοικοι της μεταφέρθηκαν βιαίως στὴν περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Πρέσπας. Στὸ νησάκι τῆς λίμνης μεταφέρθηκε ἐπίσης καὶ τὸ πολυτιμότεον λάφυρο τοῦ ἀποκόμισε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ αὐτὴ ὁ Σαμουήλ. Ἦταν τὸ μεγαλύτερο τιμῆμα ἀπὸ τὸ σκίνωμα τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Τὸ νησάκι αὐτὸ ὀνομάσθηκε Ἀχιλλιος ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου. Ἐκεῖ ὁ τσάρος τῆς Βουλγαρίας ἔκτισε μεγαλοπρεπῆ ναὸ πρὸς τιμὴν του καὶ μέσα σ' αὐτὸν ἐναπόθεσε τὰ διαρπαγένη ἀπὸ τὴ Λάρισα λείψανα. Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἀποκάλυψε ἀρκετὰ τιμῆματα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ προσκύνημα ἀρκετῶν συμπολιτῶν μας κάθε χρόνο στίς 15 Μαΐου, ἡμέρα ἐορτῆς τοῦ ἁγίου [εἰκ. 3]. Τὸ 1965, ἔπειτα ἀπὸ ἔρευνες τοῦ καθηγητοῦ τῆς Πολυτεχνικῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νικ. Μου-

Εἰκ. 3. Σχηματικὴ ἀποκατάσταση τοιογραφίας στὴν ἐρειπωμένη σήμερα βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὸ νησάκι τῆς Μικρᾶς Πρέσπας. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἀριστερά. Μουσόπουλος Νικόλαος, Ἀνασκαφὴ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὴν Πρέσπα. Δευτέρα (1966) καὶ τρίτη (1967) περιοδὸς ἐργασιῶν. Δημοσιεύθηκε στὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τόμ. Δ' (4), σελ. 63-228, Θεσσαλονίκη, 1967. Ἡ παράσταση βρίσκεται στὴ σελίδα 110.

⁴ Σοφιανός Δημήτριος, *Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνους*, ἐν Ἀθήναις (1972) σ. 132.

⁵ Γουλούλης Σταῦρος, *Ὁ τάφος τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου καὶ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στὴ Λάρισα μέχρι τὸ 985 μ.Χ.*, Πρακτικά του Α' Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου, Παρελθόν καὶ Μέλλον, 25-28.04.1985, Λάρισα (1985), σ. 224.

τσόπουλου, αποκαλύφθηκαν στο Ίερό Βῆμα τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, καί συγκεκριμένα στή θέσι τοῦ Διακονικοῦ, τά ἅγια λείψανα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχιλλίου, μέρος τῶν ὁποίων ἐπιστράφηκε στή Λάρισα τό 1981, μέ πάνδημες ἐκδηλώσεις, μέσα σέ θρησκευτική κατάνυξη καί μέ τήν παρουσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Σεραφεῖμ. Ἔτσι, ἔπειτα ἀπό περίπου χίλια χρόνια ἀπό τί βίαιη ἀρπαγή τους, ὁ ἅγιος ἐπανῆλθε στήν προαιώνια ἔδρα του καί σήμερα τά λείψανά του εἶναι θησαυρισμένα στόν μεγαλοπρεπῆ καθεδρικό ναό τῆς πόλεως μας ὁ ὁποῖος φέρει τό ὄνομά του⁶.

Στό σημεῖο αὐτό κρίνεται σκόπιμο νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος Κοτταρᾶς (1935-1956), ὁ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, μετά τήν ἐνθρόνισή του στή Λάρισα ἔδειξε ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀνέυρεση τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Ὅμως οἱ ἐνδείξεις τοῦ διαφανόμενου παγκόσμιου πολέμου διέκοψαν κάθε περαιτέρω δραστηριότητα γιά ὁλοκλήρωση αὐτῆς τῆς σκέψεως. Μεταπολεμικά ὁ ἴδιος μητροπολίτης συνέβαλε ἀποφασιστικά ὥστε τεμάχιο τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου πού ὑπῆρχε στή Μονή Δουσίκου, ἡ ὁποία βρίσκεται κοντά στήν Πύλη Τρικάλων, σέ ἀγαστή συνεργασία μέ τούς μητροπολίτες Τρίκκης καί Σταγῶν Πολύκαρπο καί Χερουβεῖμ νά παραχωρηθεῖ στήν Μητρόπολη Λαρίσης⁷. Πρόκειται γιά τμήμα ὁστοῦ τοῦ ἁγίου, τό ὁποῖο φυλάσσεται μέ εὐλάβεια σέ εἰδική λειψανοθήκη μέσα στόν μητροπολιτικό μας ναό.

Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἀντώνιος (περίπου 1333-1363), διάδοχός του ἁγίου Κυπριανοῦ στόν θρόνο τῆς Λαρίσης, συνέθεσε περὶ τό 1362 ἐγκώμιο στή μνήμη τοῦ προκατόχου του ἀρχιερέως, στό ὁποῖο ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων ὅτι ὅταν ἐπισκέφθηκε τή Λάρισα τήν βρῆκε ἔρημν⁸ καί ἀκατοίκητη ἐξ αἰτίας τῆς βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, τόν δέ ναό τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου ἐγκαταλελειμμένο ἀπό τούς χριστιανούς⁹: «...τὴν μὲν πόλιν ἥς ἐπεκηρύχθην προστάτης, ἀοίκητον εὖρον καί θηρσί καί πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ ψαλμικῶς εἰπεῖν φωλεᾶν καί τόν

⁶ Σεραφεῖμ Ὁρφανός, μητροπολίτης Λαρίσης, *Ἡ ἀνέυρεσις τῶν ἱερῶν Λειψάνων τοῦ Μυροβλήτου Ἀγίου Ἀχιλλίου*, Λάρισα (1981).

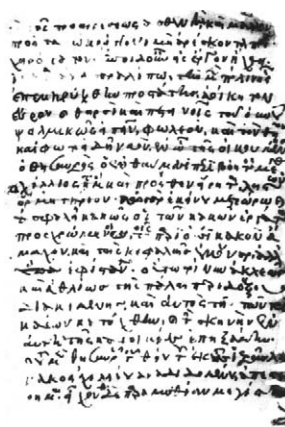
⁷ Δωρόθεος Κοτταρᾶς, μητροπολίτης Λαρίσης, *Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρός Ἡμῶν Ἀχιλλίου τοῦ Θαυματουργοῦ, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης*, Ἀθῆναι (1952), σ. 25. Βλέπε καί Παπαθεοδώρου Νικόλαος, *Τά Ἱερά Λείψανα τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου. Μία ἐπιστολή τοῦ μητροπολίτου Δωροθέου τοῦ 1946*, ἐφ. Ἑλευθερία, Λάρισα, φύλλο τῆς 14ης Μαΐου 2014.

⁸ Αὐτός ἦταν καί ἓνας ἀπό τούς λόγους πού ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὴν περίοδο τῆς θητείας τοῦ Κυπριανοῦ μετατέθηκε προσωρινά στὰ Τρίκαλα, ὅπου καί παρέμεινε μέχρι τό 1736.

⁹ Σοφριανός Δημήτριος, *Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης*, Ἀθῆνα (1990), σ. 114.

θειον καί φωτοειδῆ ναόν, ἐν ᾧ τῆς οἰκουμένης ὁ θησαυρός, ὁ ἐν θαύμασι περιβόητος μέγας Ἀχιλλίος, ἥ μοί καί πρόσθεν ἦρπται, ληστῶν ὀρμητήριον. Τῷ γάρ ἐκείνου μετεώρῳ καί ἀσφαλεῖ κακῶς οἱ τῶν κακῶν ἐργάται προσχρώμενοι, τοῖς παριοῦσι κακὸν ἄμαχον καί ταῖς κεφαλαῖς “οὐκ ὄναρ ἄλλ’ ὕπαρ” ἐφίσταντο...»¹⁰ [εἰκ. 4]. Ἡ πληροφορία αὐτῇ τοῦ Λαρίσης Ἀντωνίου εἶναι πολύ σημαντική γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μέ τὴν ἀποκαλυφθεῖσα πρόσφατα βασιλική πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχαῖο θέατρο, καθὼς στό ἐγκώμιό του ἀναφέρει ὅτι τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας του στὸν θρόνο τῆς Λαρίσης, ὁ ναὸς ἦταν κτισμένος σέ μετέωρη θέση καί ἀσφαλής. Τό χωρίον αὐτό τοῦ ἐγκωμίου προφανῶς ὑπονοεῖ ὅτι ὁ ναὸς βρισκόταν στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως, τὸν μόνον ἀσφαλῆ χώρο μέσα στὴν πόλιν¹¹.

Στὸν Κανόνα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τὸν ὁποῖο συνέθεσε ὁ Μέγας Ρήτωρ Μανουὴλ Κορινθίος πιθανότατα στὶς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα, ὑπάρχουν ἀρκετές ἀναφορές γιὰ τὸν παλαιὸ ναὸ τῆς βυζαντινῆς περιόδου, μέ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, ἀναφέροντας ὅτι πλῆθος πιστῶν συνέρρεαν στὴν πανήγυρή του «...ἅπαντα γάρ ἦκασι σοι ἐκ δυσμῶν καί βορρᾶ

Εἰκ. 4. Ἡ σελίδα 315r τοῦ Κώδικα ὁπ. 66 ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ Oxford Church College Aedis Christi, ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἐγκώμιό τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Ἀντωνίου πρὸς τὸν προκατόχό του ἅγιο Κυπριανό, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν ἐρήμωσι τῆς Λαρίσης ἀπὸ κατοίκους καί τὴν μετατροπὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου σέ ὀρμητήριο ληστῶν.

¹⁰ «...τὴν μὲν πόλιν τῆς ὁποίας ἀνακηρύχθηκα προστάτης, τὴν βρῆκα ἀκατοίκητη καί, γιὰ νὰ ᾗ ποῦ κατὰ τὸν ψαλμό, φωλιά γιὰ τὰ θηρία καί τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ καί τὸν θεῖο καί φωτοειδῆ ναὸ, ὅπου τιμᾶται ὁ θησαυρὸς τῆς οἰκουμένης, ὁ περιβόητος στὰ θαύματα μέγας Ἀχιλλίος, ὅπως ἔχει λεχθεῖ πρὶν, ὀρμητήριο ληστῶν. Διότι οἱ ἐργάτες τοῦ κακοῦ χρησιμοποιώντας κατὰ κακὸν τρόπο τὸ μετέωρον καί ἀσφαλές τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ, στέκονταν ἀπέναντι στοὺς διερχόμενους σάν μιὰ πληγὴ χωρὶς μάχη καί πᾶνω ἀπ’ τὰ κεφάλια τους, ὅχι σάν σὺν ὄνειρο, ἀλλὰ σάν ὄπτασιες...», Γουλούλης Σταυρὸς, Ἀντωνίου Λαρίσης. Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιο Κυπριανὸ Λαρίσης, Προλεγόμενα-Κείμενα-Μετάφρασις, Λάρισα (1991), σ. 91. Τὸ Ἐγκώμιον ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἄλλων καί στὸν Κώδικα 66 τοῦ Κολλεγίου Aedis Christi τῆς Ὁξφόρδης, φ. 315r. Ὁ Κώδικας αὐτὸς ἦταν στὴν κατοχὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Canterbury, William Wake (1657-1737). Σύμφωνα μέ τὴ διαθήκη του, μετὰ τὸν θάνατό του τὸ 1737, ὁλόκληρη ἡ βιβλιοθήκη, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἐν λόγῳ Κώδικας, καθὼς καί ἄλλα προσωπικά του ἀντικείμενα περιῆλθαν στὸ Oxford Church College Aedis Christi, ὅπου ὑπάρχουν μέχρι καί σήμερα.

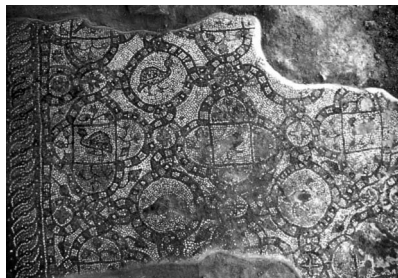
¹¹ Γουλούλης Σταυρὸς, Ἀντωνίου Λαρίσης. Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιο Κυπριανὸ Λαρίσης, Προλεγόμενα-Κείμενα-Μετάφρασις, Λάρισα (1991) σ. 72, ὑποσημείωσις 66.

καί θαλάσσης καί έώας τά τέκνα σου...»¹².

Τό 1543 ό πατριάρχης Έρεμίας Α΄, σέ έπιστολή του πρós τόν μητροπολίτη Λαρίσης Νεόφυτο Α΄ (1540-1550), άναφέρει γιά τόν ναό του Άγίου Άχιλλίου ότι «...καί τόν περιβόητον ναόν χωροβατήσαντες έν αύτῳ πόδες άσεβῶν...»¹³. Άπό τό χωρίο αύτό συμπεραίνεται ότι πρέπει νά ύπήρχε άκόμη τήν περίοδο αύτή ό ξακουστός ναός του πολιούχου τής Λαρίσης, άλλά όμως είχε καταπατηθεί καί βεβηλωθεί άπό τούς άσεβείς Τούρκους, ένδεχομένως δέ νά είχε μετατραπεί καί σέ τζαμί.

Άπό τήν παράθεση όλων αύτων των ιστορικών στοιχείων, τά όποία ξεκινούν άπό τόν 6ο μ.Χ. αιώνα μέ τήν οίκοδόμηση τής παλαιοχριστιανικής βασιλικής στόν λόφο τής πόλεως, μέχρι τά μέσα του 16ου αιώνα, δηλαδή γιά μία περίπου χιλιετία, ό καθεδρικός ναός πρós τιμήν του πολιούχου Άγίου Άχιλλίου βρισκόταν στό κέντρο τής άκροπόλεως τής Λαρίσης, πίσω άκριβώς άπό τό κοίλον του άρχαίου θεάτρου καί σέ άσφαλή θέση έπάνω στή γεωλογική αύτή έξαρση στό κέντρο τής πόλεως. Τώρα εάν ό ναός αύτός τής βυζαντινής περιόδου διατηρήθηκε ό ίδιος όλα αύτά τά χρόνια ή ύπέστη άνακαινίσεις, μεταβολές καί προσθήκες, μās είναι μέχρι σήμερα άγνωστο. Σέ πρόσφατη έκδοση (2013) τής 7ης Έφορείας Βυζαντινών Άρχαιοτήτων όπου περιγράφονται τά επίσημα άνασκαφικά εύρήματα τής Βασιλικής αύτης, έπισημαίνονται διάφορες μεταβολές καί παρεμβολές πού έχουν έπισημανθεί¹⁴. Μάλιστα ήλθαν στήν έπιφάνεια καί έπιδασπείδια ψηφιδωτά, έλάχιστα τμήματα των οποίων έχουν διασωθεί στά δυτικά του ναού, στή θέση του Νάρθηκα [εικ. 5].

Τελικά εκείνο πού μπορούμε νά ύποστηρίξουμε σύμφωνα μέ όλα τά μέχρι σήμερα δεδομένα είναι ότι ή θέση του πρώτου ναού του άφιερωμένου στή μνήμη του Άγίου Άχιλλείου παρέμενε επί

Εικ. 5. Τμήμα του άποκαλυφθέντος ψηφιδωτού στόν Νάρθηκα του ναού του Άγίου Άχιλλίου τής βυζαντινής περιόδου.

¹² Σοφιανός Δημήτριος, *Ό Άγιος Άχιλλίος Λαρίσης*, Άθήνα (1990) σ. 129.

¹³ Σοφιανός Δημήτριος, ό.π., σ. 128-129.

¹⁴ *Βασιλική Άγίου Άχιλλίου Λάρισας*, κείμενα Άννας Γιαλούρη καί Αικατερίνης Πλασταρά, Λάρισα (2013) Πρόκειται γιά δίγλωσση (έλληνικά καί άγγλικά) έκδοση 36 σελίδων, ή όποία περιγράφει όλα τά εύρήματα των άνασκαφών, μέ καταπληκτική φωτογράφιση καί πολύ ένδιαφέροντα σχέδια. Σπουδαία καί έπιμελημένη μελέτη.

σχεδόν δέκα αιώνες ή ίδια στο κέντρο της ακροπόλεως και στο επίκεντρο της ζωής της πόλεως.

Ο πρώτος ναός της περιόδου της Τουρκοκρατίας [άρχές 16ου αϊ. - 1769]

Μέ την όριστική πλέον παρουσία των Όθωμανών κατακτητών στη Λάρισα από τό 1423 και την έπακολουθήσασα δραματική μείωση του χριστιανικού πληθυσμού της πόλεως λόγω μετοικήσεώς του για ασφάλεια σε όρεινες κοινότητες, πολλοί ναοί καταστράφηκαν όλοκληρωτικά ή μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη¹⁵. Τόν ναό του Αγίου Αχιλλίου τόν σεβάσθηκαν, είτε έπειδή οί λίγοι χριστιανοί οί όποιοι παρέμειναν είχαν συγκεντρωθεί στην ακρόπολη, όπου δημιουργήθηκε ό Τρανός μαχαλάς της Τουρκοκρατίας, ή ίσως έπειδή δέν ήταν στίς προθέσεις τους νά εξαφανίσουν όλους τούς χριστιανικούς ναούς. Οί Τούρκοι βέβαια κράτησαν για τίς καθημερινές τους ανάγκες και τίς έμπορικές συναλλαγές τό κεντρικό σημείο του λόφου.

Αργότερα, στίς αρχές του 16ου αιώνα, έκτισαν εκεί στα βόρεια του λόφου μιά μεγάλη σκεπαστή αγορά, τό γνωστό μπεξεστένι, και όλόκληρος ό χώρος της ακροπόλεως αποτέλεσε μέ τόν καιρό έμπορικό κέντρο. Έπειδή όμως ό χριστιανικός ναός του Αγίου Αχιλλίου βρισκόταν ακριβώς στο μέσον του έμπορικού αυτού κέντρου της τουρκοκρατούμενης Λαρίσης, εμπόδιο σημαντικό γι' αυτούς, υποχρέωσαν τούς χριστιανούς νά μεταφέρουν τόν ναό τους σε κάποιο απόμερο σημείο στη βορειοδυτική πλευρά του λόφου και κατεδάφισαν τί βασιλική των βυζαντινών χρόνων¹⁶. Ασφαλώς μέ την ένέργειά τους αυτή δέν μπορούσαν τότε νά εκτιμήσουν οί κατακτητές πώς όταν θά άπελευθερωνόταν ή πόλη και άπομακρύνονταν όλα τα κτίσματα τά όποια κάλυπταν τόν ναό

¹⁵ Τό τζαμί του Χασάν μπέν, τό όποιο βρισκόταν σε υπερυψωμένη τοποθεσία άμέσως δεξιά από την έξοδο της γέφυρας του Άλκαζάρ προς τίν πόλη, ήταν κτισμένο στη θέση χριστιανικού ναού της του Θεού Σοφίας. Μάλιστα είχε ένσωματώσει κατά τίν οικοδόμησή του και τούς πράσινους άτρακηνούς κόνες του ναού, γι' αυτό και οί μουσουλμάνοι τό όνόμαζαν «πράσινο τζαμί», σε αντίδιαστολή μέ τό μπλέ τζαμί της Κωνσταντινουπόλεως, όπου εκεί επικρατεί στο έσωτερικό του τό μπλέ χρώμα. Bigham Clive, *With the Turkish Army in Thessaly*, London (1897), σελ. 61. Ό Clive Bigham ήταν άπεσταλμένος της έφημερίδας Times του Λονδίνου και παρακολουθόσε τόν «άτυχη» πόλεμο του 1897 από τίν πλευρά των Τούρκων. Γράφει σχετικά: «The green mosque by the western gate excels in architectural beauty anything else in the town», (Τό πράσινο τέμενος κοντά στη δυτική πύλη, υπερέχει σε αρχιτεκτονική όμορφιά από όποιοδήποτε άλλο στην πόλη).

¹⁶ Γουργιώτης Γεώργιος, *Σχεδιάσμα Μεταβυζαντινής - Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Ιστορική αναδρομή*. Λάρισα (1986), σ. 5.

του Ἀγίου Ἀχιλλίου καί τόν ἔκρυναν, θά ἀποδεικνυόταν ὅτι ἡ θέσις αὐτή ἦταν ἡ πλέον προνομιακή στόν λόφο, ἐπειδή θά δέσποζε ἀπό μακριά σε ὅσους εἰσέρχονταν στήν πόλη ἀπό τόν δρόμο τοῦ Τυρνάβου, καθὼς θά διέσχιζαν τήν πολύτοξη λίθινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

Ὁ νέος αὐτός ναός, ὁ πρῶτος τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, τοπογραφικά ἐξορισμένος ἀπό τοὺς κατακτητές σέ μιά γωνιά τοῦ λόφου, πιστεύεται ὅτι κτίσθηκε τόν 16ο αἰώνα. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις μαρτυροῦν ὅτι δέν πρέπει νά ἦταν ἐπιβλητικός, ὅπως θά ἄρμοζε στόν πολιοῦχο μᾶς μεγάλης πόλεως. Δυστυχῶς δέν ἔχουμε καμία ἄμεση καταγραφική μαρτυρία, περιγραφική ἢ ἀπεικονιστική γιά τήν ἀρχιτεκτονική μορφή, τό μέγεθος καί τόν ἐσωτερικό του διάκοσμο [εἰκ. 6]. Γιά ἐξωτερική διακόσμηση δέν γίνεται βέβαια λόγος,

γιατί γνωρίζουμε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπαιτοῦσαν κατὰ τήν κατασκευή τῶν ναῶν λιτή καί ἀπλή ἐξωτερική ἐμφάνιση, χωρίς τροῦλο, καμπαναριό, πολλά παράθυρα, μεγάλες πόρτες καί διάφορα κοσμήματα στοὺς ἐξωτερικούς τοίχους. Ἐπίσης τό ἔδαφος τῶν ναῶν καί ἡ θεμελίωση κατασκευάζονταν ἀρκετά ἐκατοστά χαμηλότερα ἀπό τόν περιβάλλοντα χώρο, σέ ἓνα βάθος 3-5 βαθμίδων περίπου, ὥστε νά μὴν ὑπερέχουν σέ ὕψος ἀπὸ τὰ γειτονικά κτίσματα. Ἔτσι δέν διακρίνονταν εὐκόλα καί ἤθελαν σέ σύγκριση μέ τὰ δικά τους τεμένη οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ νά ὑστεροῦν. Ἀντιθέτως, ἡ ἐσωτερική διακόσμηση συνήθως ἦταν πλούσια, γιατί δέν εἶχε περιορισμούς. Τοποθετοῦσαν ξυλόγλυπτα τέμπλα, εἰκονοστάσια, δεσποτικούς θρόνους καί ἄμβωνες, οἱ τοῖχοι ἦταν καταγραφὸς ἀπὸ ζωηρόχρωμες ἀγιογραφίες, παντοῦ ὑπῆρχαν ἀναρτημένες εἰκόνες καί περίτεχνοι χειροποίητοι πολυέλαιοι κάλυπταν τὰ κλίτη¹⁷.

Ἐπομένως γιά τόν πρῶτο μεταβυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Κυρίως ὅσα μᾶς ἄφησαν στά ὁδοιπορικά τους οἱ

L A R I S S A.

Εἰκ. 6. Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας. Φανταστικὴ ἀπεικόνιση μέ μορφή μεσαιωνικῆς πόλεως. Ξυλογραφία ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Nicolas Gerbelius «Descriptio Graeciae» τοῦ 1545.

¹⁷ Στὰ χωριά τοῦ γειτονικοῦ μας Πηλίου ἔχουν διασωθεῖ πολλοὶ ναοὶ τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά. Παπαθεοδῶρου Νικόλαος, Ὁ Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν στὴ Μηνιὲς τοῦ Πηλίου, Ἀθῆνα (2010).

περιηγητές τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καί αὐτά ἰσχνά. Γιατί ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἦταν ὅλοι τους ἄνθρωποι ἑτερόδοξοι καί συνηθισμένοι στή λαμπρότητα καί τή μεγαλοπρέπεια τῶν μεγάλων καθεδρικών ναῶν τῆς Δύσεως, ὁπότε οἱ λιτοί καί ἀπέριττοι ναοὶ τῶν ὑπόδουλων ὀρθόδοξων Ἑλλήνων δέν τοὺς ἐντυπωσίαζαν. Θά ἀναφερθῶν ὀρισμένες ἱστορικές μαρτυρίες γιὰ τὸν ναὸ αὐτόν, ὅπως τίς κατέγραψαν Εὐρωπαῖοι περιηγητές ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὴν πόλη, καί μάλιστα μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς φιλοξενήθηκαν στή μνηστοπολιτικὴ κατοικία.

— Τό 1669, ὅταν ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Δ΄ βρέθηκε στή Λάρισα, στὴν ὁποία γιὰ σχεδόν τρία χρόνια εἶχε μεταφέρει προσωρινά τὴν πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐπισκέφθηκαν τὴν πόλη πολλοὶ περιηγητές. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν καί ὁ Γάλλος μοναχός **Robert de Dreux**¹⁸. Ἀπὸ τὸν μοναχὸ αὐτόν ἔχουμε τὴν πρώτη χρονολογικὰ μαρτυρία γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου ἐκείνης τῆς περιόδου. Σημειώνει στό ὁδοιπορικό του ὅτι ὅταν ἔφθασε στή Λάρισα κατέλυσε μαζί μέ τὸν πρεσβευτὴ κοντά στόν μνηστοπολιτικὸ ναὸ. Σ' αὐτόν παρακολούθησαν τίς ἱερές ἀκολουθίες τῆς Μ. Τετάρτης καί τῆς Μ. Πέμπτης τοῦ 1669, στίς ὁποῖες χοροστατοῦσε ὁ μνηστοπολίτης Λαρίσης Διονύσιος¹⁹. Ὅταν τελείωσε ἡ θεία λειτουργία τῆς Μ. Πέμπτης, ὁ Διονύσιος τοὺς προσκάλεσε στὴν μνηστοπολιτικὴ κατοικία, ὅπου ἦλθε νά τοὺς συναντήσει καί ὁ ἴδιος προσωπικά, καί μάλιστα τοὺς παρακάλεσε νά παρακαθίσουν στό φτωχὸ νηστίσιμο γεῦμα του²⁰.

— Δύο μῆνες ἀργότερα ἐπισκέφθηκε τὴ Λάρισα ὁ Ἄγγλος ἱατρός **Edward Brown**, [εἰκ. 7], ὁ ὁποῖος γράφει σχετικά στά ἀπομνημονεύματα τοῦ ταξιδιοῦ του: «...Ἡ πόλις τῆς Λαρίσης εἶναι ἔδρα ἀρχιεπισκοπῆς, στὴν ὁποία ὑπάγονται ἀρκετές ἐπισκοπές. Ὁ σεβασμιώτατος Διονύσιος ἦταν ὁ ἀρχιεπίσκοπος²¹

¹⁸ Ὁ καπουτσίνος μοναχός Robert de Dreux ἐκτελοῦσε χρέη πνευματικοῦ τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη καί τὸν συνόδευσε κατὰ τὴ μετακίνησή του στή Λάρισα, ὅπου ταξίδευσε γιὰ νά συναντήσει τὸν Σουλτάνο.

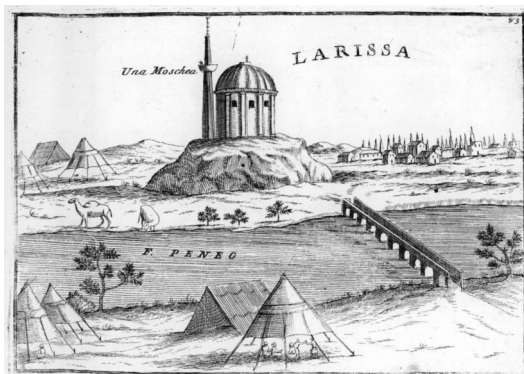
¹⁹ Πρόκειται γιὰ τὸν Διονύσιο Δ΄ Μουσελίμη τὸν Κομνηνὸ, ὁ ὁποῖος χρημάτισε μνηστοπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τὸ 1662 μέχρι τὸ 1671, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός Πατριάρχης μέ τὴν ἐπωνυμία Διονύσιος Δ΄ ὁ Βυζάντιος, λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

²⁰ *Voyage en Turquie et Grece du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l' ambassadeur de France (1665-1669)*, Paris (1925) καί Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιώτες στὴν Ἑλλάδα*, τόμ. Α΄, (333-1700), Ἀθήνα (1984)⁵ σ. 630.

²¹ Ὅρισμένοι Εὐρωπαῖοι περιηγητές τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ θρόνου τῆς Λαρίσης τοὺς ὀνόμαζαν ἀρχιεπισκόπους καί ὄχι μνηστοπολίτες, ὅπως ἦταν τὸ σωστὸ σύμφωνα μέ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πιστεύεται ὅτι ἡ νιοθέτηση τῆς ὀνομασίας αὐτῆς ὀφείλεται στόν

κατά τή διάρκεια τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μου. Ὁ ναός Ἅγιος Ἀχιλλίος εἶναι ἡ μητρό-πολή της. Μιά μέρα κατά τήν ὁποία ἦταν ἐκεῖ ὁ ἀρχιεπί-σκοπος, παρακολούθησα τή Θεία Λειτουργία. Τόν εἶδα νά κάθεται στόν θρόνο του, μέ τά ἀρχιερατικά ἄμφια καί τήν ποιμαντική ράβδο. Ἦμασταν μόνον 3-4 ξένοι καί μόλις μᾶς εἶδε νά μπαίνουμε στόν ναό, ἔστειλε κάποιον νά μᾶς θυματίσει μέ λιβάνι καί ἄλλα παρόμοια μυρωδικά...»²².

— Ὁ Γάλλος περιηγητής **Paul Lucas** ἐπισκέφθηκε τή Λάρισα δύο φορές. Στίς ἐντυ-πώσεις ἀπό τήν πρώτη ἐπίσκεψή του τόν Ἰούλιο τοῦ 1706, σημειώνει τά ἑξῆς: «...Γιά τοὺς Ἕλληνες ὑπάρχει μόνον μία ἐκκλησία, μολοντί ἡ πόλις εἶναι ἔδρα Μητροπόλεως...». Ὅπως καί οἱ δύο προηγούμενοι περιηγητές ἔτσι καί ὁ Lucas δέν παραθέτει κανένα περιγραφικό στοιχείο γιά τόν ναό τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δέν τόν ἐντυπωσίασε. Πιστεύεται λοιπόν ὅτι καί ὁ ναός τή χρονική ἐκείνη περίοδο ἀκολουθοῦσε τή γενική εἰκόνα τῆς πόλεως, γιά τήν ὁποία ὁ Lucas ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι: «...σήμερα ἔχει καταστραφεῖ ὀριστικά καί καταρρέει...»²³. Ἔτσι λοιπόν, σαράντα περίπου χρόνια μετά τίς ἐντυπωσιακές περιγραφές γιά τή ζωντάνια καί τήν πολυκοσμία τῆς Λαρίσης ἀπό τοὺς De Dreux καί Brown, προφανῶς λόγω τῆς παρουσίας τοῦ Σουλτάνου,

Εἰκ. 7. Σχηματική παράσταση τῆς Λαρίσης (1669) ἀπό τήν ἰταλική μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Edward Brown. Ὁ λόφος φιλοξενεῖ ἕνα μεγάλο τέμενος, ἐνῶ στό βάθος πάνω ἀπό τίς στέγες τῶν σπιτιῶν τή πόλεως παρατηροῦμε μόνον δάσος μιναρέδων.

τίτλο archbishop πού χρησιμοποιοῦσαν γιά τόν ἀντίστοιχο βαθμό ἱεροσύνης στίς μί ὀρθόδοξες χῶρες τοὺς.

²² Edward Brown, *A brief account of some travels in the diverse parts of Europe*, London (1685), καί Edward Brown, *Ἡ Λάρισα στί 1669*, μετ. Gino Polese, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 23 (1993), σ. 178.

²³ Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy, dans la Grece, l'Asie mineure, la Macedoine et l'Afrique*, Paris, τόμ. Α' (1712) σ. 275-277 καί Paul Lucas, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1706*, μετ. Gino Polese, σχόλια Κώστας Σπανός, Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 51 (2007), σ. 67.

ὁ Lucas συνάντησε μιά πόλη στά πρόθυρα τῆς παρακμῆς [εἰκ. 8].

— Ἀλλά καί ὁ Ἑλληνας λόγιος **Κωνσταντῖνος Διοικητής**, ἀξιωματοῦχος σπὴν αὐλή τοῦ Στέφανου Καντακουζηνοῦ, ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, ὁ ὁποῖος τό 1715 πέρασε ἀπὸ τὴ Λάρισα, δέν ἀναφέρει κάποια οὐσιαστικὴ πληροφορία γιὰ τὴν μορφὴ καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, παρὰ μόνο γιὰ τὴ θέσιν του. Γράφει σχετικὰ: «...Ἡ πόλη εἶναι ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης, μᾶς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας

Εἰκ. 8. Ἀποψη τῆς Λαρίσης κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Jacobo Gronovius "Thesaurus Graecarum Antiquitatum", ἔκδοσις τοῦ 1699.

μέ ἀρκετές ἐπισκοπές στὴ δικαιοδοσίᾳ της. Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς εἶναι κτισμένος στὶς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ πού περνᾷ ἀπὸ κεῖ...»²⁴.

— Τό 1737, μεγάλη πυρκαγιά κατέστρεψε τὸν μητροπολιτικὸ οἶκο, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται ὅτι ἐπεκτάθηκε καὶ στὸν ναό: «...πυρκαϊᾷς συμβάσης κατὰ τὸν μαχαλάν τοῦτον τῆς μητροπόλεως²⁵, κατεκαύθησαν τὰ ἱερά της ἐκκλησίας σκευή, φυλαττόμενα παρὰ τῷ ἀποτεφρωθέντι οἴκῳ...»²⁶. Τό κείμενο ἀναφέρει σαφῶς ὅτι τὰ ἱερά σκευὴ τοῦ ναοῦ φυλάσσονταν στὴ μητροπολιτικὴ κατοικία. Ἡ προφανὴς ἐξήγηση τῆς πράξεως αὐτῆς μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στό γεγονὸς ὅτι ὁ ναὸς λόγω τῆς ἀπλῆς κατασκευῆς του δέν παρεῖχε τὴν ἀπαιτούμενη ἀσφάλεια.

Ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν ἀναφερθεῖ, συμπεραίνεται ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς προσκυνητὲς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τὴν περίοδο αὐτὴ δέν ἀναφέρει κάποια περιγραφή του. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι δέν τοὺς ἐντυπωσίασε. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου θὰ πρέπει νὰ ἦταν φτωχικὴ. Καὶ γιὰ νὰ ἐδραιωθεῖ τὸ συμπέρασμα αὐτό, ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι. Οἰκοδομήθηκε στά πρῶτα καὶ πιὸ δύσκολα χρόνια τῆς

²⁴ Διοικητὴς Κωνσταντῖνος, *Ταξίδι στὴ Θεσσαλίᾳ τοῦ 1715*, μετ. Μιχαὴλ Χατζηγιάννης, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 23 (1993), σ. 15.

²⁵ Πρόκειται γιὰ τὸν Τρανὸ Μαχαλᾶ, συνοικία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χριστιανικὴ.

²⁶ Ἐννοεῖ ὅτι τὰ ἱερά σκευὴ φυλάσσονταν στὸν μητροπολιτικὸ οἶκο: *Κώδικας 1472 τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης*, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, φ. 119 καὶ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα, ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. 1881*, Βόλος (1926), σ. 109 καὶ 206.

Τουρκοκρατίας, μέ περιορισμούς στή μορφή καί τό μέγεθος. Μετακινήθηκε τοπογραφικά στή νέα θέση, πού ἦταν μιά απόμερη περιοχή τοῦ λόφου, κάτω ἀπό συνθῆκες βίαιες. Ἔπειτα ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως εἶχε μετακομίσει προσωρινά ἀπό τά μέσα του 14ου αἰώνα στή Τρίκαλα. Τό γεγονός αὐτό εἶχε σάν ἐπακόλουθο τήν ἀραιότερη παρουσία τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτου στή Λάρισα. Εὐλόγο λοιπόν φαίνεται νά συμπεράνει κάποιος ὅτι ἡ πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου θά πρέπει νά ἦταν φτωχική. Δηλαδή μιά ἀπλή βασιλική, ἴσως καί μονόχωρη, μικρὴ σέ διαστάσεις, τυπικὴ τῶν πρώτων σκληρῶν χρόνων τῆς σκλαβιάς. Ἐπίσης δὲν ἔχουμε κάποια πληροφορία ἢ ἔστω καί ὑπανιγμό ὅτι τό ἐσωτερικό της καλύπτονταν ἀπὸ τοιχογραφίες ἢ εἶχε κάποιον ἐντυπωσιακὸ στολισμό [εἰκ. 9].

Ἕνας ἐπιπλέον λόγος πού ἐνισχύει τά συμπεράσματα αὐτά εἶναι καί οἱ μεταγενέστερες χρονικά καταγραφές πού ἔχουμε, οἱ ὁποῖες συγκρίνουν τὸν πρώτο αὐτὸν μεταβυζαντινὸ ναὸ μὲ τὴ νέα βασιλική του Καλλιάρχη, πού κτίσθηκε τὸ 1794. Ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ ἀντλοῦμε ἑμμεσες πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν πρώτη μεταβυζαντινὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου.

— Ἐτσι, ἀπὸ ἓνα ἐπίγραμμα τὸ ὁποῖο ἦταν χαραγμένο στὴ βασιλική του 1794 καί εἶχε συνθέσει ὁ λόγιος ἐπίσκοπος **Τρίκκης Ἀμβρόσιος** (1764-1796), πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ νέος αὐτὸς ναὸς τοῦ ἁγίου ἦταν μεγαλύτερος, ὑψηλότερος καί ὁμορφότερος ἀπὸ τὸν προηγούμενο καί εἶχε οἰκοδομηθεῖ στὴν ἴδια θέση:

«Τώρα δὲ ἄνωθεν οἰκίων βλέπω ἐγνηγεμένον
ναὸν Λαρίσης κάλλιστον καὶ μείζονα κτισμένον»²⁷.

— Καί ὁ **Ἰωάννης Οἰκονόμου Λαρίσσαῖος ὁ Λογιώτατος** τὸ 1818 ἔγραψε

Στ. Αχιλλεῖος, σπουδαῖον Λαρίσης
Μουσικὴ ὁ Παναγιώτης Στ. Νικητοῦ καὶ Γεωργίου Γεωργίου, Γραφ. 13, κ.3.

Εἰκ. 9. ΑΓΙΟΣ ΑΧΥΛΛΗΟΣ, ἐπίσκοπος Λαρίσης. Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ ὑπῆρχε, σύμφωνα μὲ τὸ σχόλιο, στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικάνορος (ἱερὰ Μονὴ Ζάβορδας) κοντὰ στὰ Γρεβνά, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ σήμερα. Ἡ ἀπεικόνισις αὐτὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ παλαιότερη γνωστὴ μέχρι σήμερα καί προέρχεται ἀπὸ βιβλίον πού περιέχει βίους Ἁγίων σέ κυριλλικὴ γράφῃ. Ἀποδίδεται στὸν 13ο αἰώνα, ἀλλὰ μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικάνορος κτίσθηκε στὶς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα (1534).

²⁷ Οἰκονόμου-Λογιώτατος Ἰωάννης, *Ιστορικὴ Τοπογραφία τῆς τωρινῆς Θεσσαλίας*, εἰσαγωγὴ-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, Λάρισα (2005), σ. 86-87.

σχετικά για την ανέγερση του ναού του 1794: «...καί ἐπιστασίαν τοῦ τότε Μητροπολίτου Λαρίσσης, τοῦ τωρινοῦ Ἐρέσου κυρ-Διονυσίου, τὴν ἔκτισαν πολὺν μεγαλύτερην καὶ εὐμορφότερην ἀπὸ τὴν πρώτῃν...»²⁸.

— Τό ἴδιο καὶ ὁ **Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης**. Εἶναι ὅχι μόνον σαφὴς στή σύγκριση τῶν δύο ναῶν, ἀλλὰ μᾶς ἀναφέρει καὶ ὅτι κτίσθηκε στὴν ἴδια τοποθεσία μὲ τὸν προηγούμενο. Γράφει: «...ἀνεκτίσθη ὁ ἱερός οὗτος ναός... λαμπρότερος καὶ μεγαλοπρεπέστερος ἐν τῇ αὐτῇ θέσει...»²⁹.

Στὶς 12 Ἰουνίου 1769 ἡ πρώτη βασιλικὴ τῆς Τουρκοκρατίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου πυρπολήθηκε ἀπὸ τὸν φανατικό μουσουλμανικὸ ὄχλο τῆς Λαρίσης καὶ καταστράφηκε ὁλοσχερῶς. Ἦταν ἡ ἐποχὴ ὅπου στὸν Μοριά εἶχαν ξεσπάσει «τά Ὁρλωφικά». Ἡ καταστροφὴ αὐτὴ τοῦ ναοῦ, ἀντίποινα γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τῶν Πελοποννησίων ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ μὲ ρωσικὴ παρότρυνση, εἶχε σάν συνέπεια νὰ μείνει ἡ πόλη χωρὶς εὐκτήριο οἶκο καὶ οἱ πιστοὶ στὶς μεγάλες ἐορτές καὶ πανηγύρεις ἀναγκάζονταν νὰ μεταβαίνουν γιὰ νὰ ἐκκλησιάζονται σέ γειτονικά χωριά. Αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Σουηδὸς περιηγητὴς **Jacob Jonas Bjornstahl**, ὅταν τὸν Μάιο τοῦ 1779 ἐπισκέφθηκε τὴν πόλιν μας: «Στὴν πόλιν τῆς Λαρίσης δὲν ὑπάρχει καμία ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ἀπὸ τότε ποῦ ἡ μόνη ποῦ ὑπῆρχε καταστράφηκε πρὶν ἀπὸ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ χρόνια»³⁰. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἐκκλησιάζονται σέ κάποιο ἑλληνικὸ χωριὸ ποῦ βρίσκεται σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ ἔχει ἐκκλησία»³¹.

Καὶ οἱ Δημητρεῖς, διηλαδὴ οἱ ἱερωμένοι λόγιοι τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ **Γρηγόριος Κωνσταντᾶς** καὶ **Δανιὴλ Φιλιππίδης** ἀπὸ τίς Μηλιές τοῦ Πηλίου, γράφουν τὸ 1791: «Οἱ χριστιανοὶ εἶχαν μία ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ἅγιον Ἀχίλλειον. Εἰς τὸν ἀπερασμένο ὅμως πόλεμον τὸν ἐκρήμινσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τώρα οἱ ὀλίγοι ἐγκάτοικοι χριστιανοὶ ὅπου εἶναι, ἐκκλησιάζονται εἰς τὰ περὶχώρα»³².

²⁸ Οἰκονόμου-Λογιώτατος Ἰωάννης, ὅπ. π., σ. 82-83.

²⁹ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα (1881). Τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη*, Βόλος (1926), σ. 90.

³⁰ Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἡ ἐκκλησία καταστράφηκε τὸ 1769, δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Σουηδοῦ περιηγητῆ τὸ 1779, καὶ ὅχι ἑπτὰ ἕως ὀκτὼ ὅπως ἀναφέρει..

³¹ Jacob Jonas Bjornstahl, *Τὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας, 1779*, μετάφραση-προλεγόμενα-σημειώσεις Μεσεμβρινός, Θεσσαλονίκη (1979), σ. 60. Γιὰ τοὺς Λαρισαίους χριστιανοὺς ἡ πιὸ κοντινὴ ἐκκλησία ἦταν τῆς Ἁγίας Μαρίνας, ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι καὶ σήμερα, μὲ διάφορες ἀνακαινίσεις, στὴ δεξιὰ ὁχθῆ τοῦ Πηνειοῦ, ἔξω ἀπὸ τὴ Λάρισα, στὸ, δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλονίκην. Ἐκεῖ ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει μέχρι καὶ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ὁ οἰκισμὸς Καλύβια.

³² Φιλιππίδης Δανιὴλ καὶ Κωνσταντᾶς Γρηγόριος, *Γεωγραφία Νεωτερικὴ περὶ τῆς Ἑλλάδος*, ἐπι-

Ἡ βασιλική του Καλλιάρχη [1794-1904]

Ἀφοῦ πέρασαν οἱ δύσκολες στιγμές τοῦ 1769 τῆς καταστροφικῆς μανίας τῶν Τούρκων, οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ἄρχισαν ἀμέσως νά σκέπτονται πὼς θά εὕρισκαν τρόπους νά ξανακτίσουν τὴν ἐκκλησίαν τους. Τό 1776 φαίνεται ὅτι προσπιάθισαν «...νά μερεμετίσουν τὴν ἐκκλησίαν πού τὴν εἶχαν χαλασμένην...», ἀλλὰ οἱ Τούρκοι δέν τό ἀνέχθηκαν. Κατέστρεψαν ὅ,τι εἶχαν πρόχειρα ἐπιδιορθώσει, καθώς καί τή μνηστοπολιτική κατοικία καί κάποια κελιά τοῦ ναοῦ³³. Ἀργότερα κατὰ διαστήματα συγκέντρωναν χρήματα καί μέ αὐτά προσπαθοῦσαν νά δωροδοκήσουν ἰσχυρές προσωπικότητες στήν Ὑψηλή Πύλη, ὥστε νά δώσουν τὴν ἄδεια γιά τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, χωρίς ὅμως κανένα ἀποτέλεσμα³⁴. Ἐπίσης ἀπὸ ἐπίγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Τρίκκης Ἀμβροσίου (1764-1796), τό ὁποῖο χαράχθηκε στό ἐσωτερικό τῆς βασιλικῆς του Καλλιάρχη, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ μνηστοπολίτης Λαρίσης Μελέτιος Γ' Καλλιάρχης (1769-1791), πού ἦταν κατὰ σάρκα θεῖος τοῦ διαδόχου τοῦ στόν θρόνο Διονυσίου, προσπιάθισε νά ἀνακαινίσει κατὰ τή διάρκεια τῆς θητείας του τόν ναό: «Πάσχισα δι' ἀνακαινισμόν μέ ὅλας τάς δυνάμεις, ἀλλ' εἰς κενόν οἱ κόποι μου, φεῦ! τῆς πολλῆς δαπάνης»³⁵.

Τελικά το 1794, περίπου εἴκοσι πέντε χρόνια μετὰ τὴν πυρπόλησή του, ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου ξανακτίζεται ἀκριβῶς στήν ἴδια θέσι μέ τόν προηγούμενο. Προηγήθηκαν ἐπίμονες προσπάθειες καί ὀδυνηρές δοσοληψίες τοῦ μνηστοπολίτου Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχη³⁶ μέ ὑψηλόβαθμους ἀξιωματού-

μέλεια Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, Ἀθήνα (1988), σ. 169.

³³ Παλιούγκας Θεόδωρος, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν Τουρκοκρατία* (1453-1881), τόμ. Α', Λάρισα, (1996), σ. 193.

³⁴ Σπανός Κώστας, *Οἱ περιπέτειες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρισας, 1769/1770-1827*. Θεσσαλικά Σύμμικτα, Πρακτικά Α' Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδας, Βόλος, 8 Δεκεμβρίου 2001, σ. 198.

³⁵ Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος, *Ἱστορική Τοπογραφία τῆς τωρινῆς Θεσσαλίας*, εἰσαγωγὴ-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, Λάρισα (2005), σ. 87.

³⁶ Ὁ Διονύσιος Ε' ὁ Καλλιάρχης (1791-1806) διαδέχθηκε στή Λάρισα τόν παραιτηθέντα τοῦ θρόνου Μελέτιο Γ' Καλλιάρχη, ὁ ὁποῖος ἦταν θεῖος του. Ἦταν γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογένειας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἀρκετά μορφωμένος. Ἐκτός τῆς ποιμαντικῆς του δραστηριότητος καί τῆς μεγάλης συμβολῆς στήν ἀπόκτηση τῆς ἀπαραίτητης ἄδειας ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Ὀθωμανοὺς γιά τὴν ἀνέγερση τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, βοήθησε σημαντικά καί στήν ἐκπαίδευση τῶν χριστιανῶν, ἀφοῦ «...ἀνίγειρε καί συνέδραμε τό παλαιὸν Ἑλληνικὸν Σχολεῖον...», ὅπως ἀναφέρει ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας. Τό 1806 μετατέθηκε στή μητρόπολη

χους στήν Κωνσταντινούπολη, οί όποίς τελικά κατέλhxαν στό έπιθυμητό γιά τούς χριστιανούς τής Λαρίσης άποτέλεσμα.

— **Ό Ιωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος** αναφέρεται σχετικά τό 1818 γι' αὐτές τίς προσπάθειες: «...Οί Λαρσινοί ἔχουν μίαν μοναχὴν ἐκκλησίαν εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου. Οἱ ἐγκάτοικοι Τοῦρκοι εἰς τὰ 1769 Ἰουνίου 12, τὴν εἶχαν γκρεμίσῃ. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ ἐκκλησιάζονταν εἰς τὰ περὶχώρα, καὶ μ' ὅλον ὅπου πολλαῖς φοραῖς εἶχαν πασχίῃ νά τὴν ξανακτίσουν, δέν ἤμποροῦσαν νά πάρουν τὴν βασιλικὴν ἄδειαν. Ἀλλ' εἰς τὰ 1794, Μαρτίου 5, εἰς τὸν καιρὸν τῆς Δραγομανίας τοῦ Μακαρίτου Πεγζαδέ³⁷ Γεώργου Μουρούζη μετὰ βίας πέρνωντάς τὴν μέ πολλότατα ἔξοδα καὶ μέ τὴν Συνδρομὴν καὶ ἐπιστασίαν τοῦ τότε Μητροπολίτου Λαρίσης, τοῦ τωρινοῦ Ἐφέσου κύρ Διονυσίου, τὴν ἔκτισαν πολὺν μεγαλότερη, καὶ εὐμορφότερη ἀπὸ τὴν πρώτῃν»³⁸.

— **Ό Νικόλαος Μάγνης** μᾶς διέσωσε μιά πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ παραστατικὴ ἐνθύμησι, τὴν ὁποία ἄντλησε ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἰακώβου Βαλβαμᾶ, ἀγνώστου βιογραφικὰ ἀρχιμανδρίτου, γιά τὴν πορεία τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἀναφέρει ἡ ἐνθύμησι ἐπὶ λέξει: «1794 Φεβρουαρίου δ'. εὐγῆκε τό φρεμᾶνι διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου μέσα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ἦλθεν ὁ Τάταρης μέσα εἰς τὴν Λάρισσαν Φεβρουαρίου 26 ἡμέρα δευτέρα καὶ ἐδιαβάσθη τὴν πέμπτην εἰς τὰς 2 τοῦ Μαρτίου. Καὶ ἔβαλαν θεμέλιον τῇ Κυριακῇ εἰς τὰς 5 τοῦ Μαρτίου, καὶ ἐδούλευαν ἡμέρας 36, καὶ ἐτελείωσαν τὴ μεγάλη Παρασκευὴ τό βράδυ εἰς τὰς 6 τοῦ Ἀπριλίου, καὶ ἐδιάβασαν εἰς τὰς 9 ὥρας τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ καὶ τό μέγα Σάββατον ἔγινε λειτουργία μέσα εἰς τὴν παντέρημιον Λάρισσαν, ὅπου ἦταν 26 χρόνους χωρὶς λειτουργία καὶ παραπάνω. Καὶ ἐδούλευαν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους μαστόρους, ἔξω ἀπὸ τὸν λαὸν ποὺ βοηθοῦσαν»³⁹. Ἡ περι-

Ἐφέσου καὶ τό 1821 ἀπαγχονίστηκε στήν Κωνσταντινούπολη μαζί μέ ἄλλους δύο ἱεράρχες, ἀκριβῶς τὴν ἡμέρα ἀπαγχονισμοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. Θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μητροπολίτες στὸν θρόνο τῆς Λαρίσης σέ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκοπικῆς ἱστορίας της.

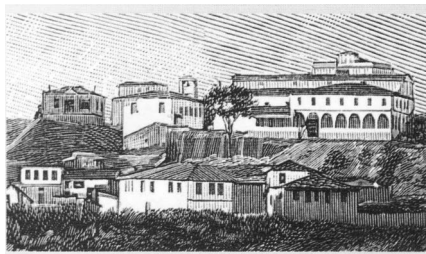
³⁷ Πεγζαδέ σημαίνει σπὴν τουρκικὴ παιδί τοῦ μπέν.

³⁸ Ιωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος, ὅπ.π., σ. 83.

³⁹ Μάγνης Νικόλαος, *Περὶ γήσις ἡ Τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καὶ Θεταλικῆς Μαγνησίας καὶ τῆς μέν Θεσσαλίας ἐν ἐπιτομῇ, τῆς δὲ Μαγνησίας ἐν ἐκτάσει*, ἐν Ἀθήναις (1860), σ. 10-11. Προσεκτικὴ παρατήρησι τῶν ἡμερομηνιῶν τῆς ἐνθυμίσσεως ὀδηγεῖ σὲ ἀναντιστοιχίες. Ἐάν ὁ ταχυδρόμος ἔφθασε σπὴ Λάρισα τὴν Δευτέρα 26 Φεβρουαρίου, τότε ἡ Πέμπτη ποὺ διαβάστηκε τό διάταγμα ἦταν 1 Μαρτίου καὶ ἡ Κυριακὴ ποὺ ἔβαλαν τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ ἦταν 4 Μαρτίου. Αὐτό εἶναι τό σωστό καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῆς Μ. Παρασκευῆς, ποὺ ἦταν 6 Ἀπριλίου. Ἐπίσης τό «ἐδιάβασαν εἰς τὰς 9 ὥρας τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ» ἐννοεῖ ὅτι τελέσθηκε τό πρῶ-

γραφη αυτή μας βοηθάει νά καταλάβουμε τήν σφοδρή επιθυμία πού είχαν οί χριστιανοί τῆς Λαρίσης νά ἀποκτήσουν τή δική τους ἐκκλησία, τόν δικό τους χώρο προσευχῆς καί λατρείας καί τό πώς ἀντέδρασαν ὁμαδικά στήν ἐπιβεβλημένη ἀπό τούς κατακτητές ταχεία οἰκοδόμηση τοῦ ναοῦ⁴⁰.

Γιά τή νέα βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἔχουμε ἀσφαλῶς περισσότερες πληροφορίες σέ σύγκριση μέ τήν προηγούμενη πού καταστράφηκε βίαια ἀπό τούς Τούρκους, ὅσον ἀφορᾷ τό μέγεθος, τόν ἐσωτερικό διάκοσμο καί τήν ἀρχιτεκτονική της μορφή. Ἐκτός ἀπό τίς πολλές γραπτές μαρτυρίες καί ἀπό τίς εἰκαστικές ἀποτυπώσεις [εἰκ. 10] πού ὑπάρχουν, διασώθηκαν ἐπίσης καί φωτογραφικές ἀπεικονίσεις της, οἱ παλαιότερες ἀπό τίς ὁποῖες χρονολογοῦνται πρὶν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση

Εἰκ. 10. Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (ἡ βασιλική τοῦ Καλλιάρχη 1794) μέ τό κτίριο τοῦ ἐπισκοπεῖου στή βόρεια πλευρά του. Λεπτομέρεια χαρακτηριστοῦ τοῦ 1897. Ἐφημερίς Le Monde Illustré, Paris, φύλλο τῆς 1ης Μαΐου 1897.

τοῦ 1881. Θά ἀναφέρουμε μερικές χαρακτηριστικές γραπτές μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς:

— Ὁ μητροπολίτης **Διονύσιος Καλλιάρχης** σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν ἐπίσκοπο Γαρδικίου Παῖσιο μέ ἡμερομηνία 21 Ἀπριλίου 1794, δηλαδή λίγες ἡμέρες μετά τά ἐγκαίνια τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στή Λάρισα, ἀναφέρει τά ἑξῆς: «...οὗτινος ὁ θεῖος σπικός ἀνεγίγερτο θεῖα συνάρσει καί βοηθεία, ἐν εὐρυχωρίᾳ καί καλλωνίᾳ τινι καθά, ἡ φήμῃ κ' αὐτῇ παρέδοτο καί οὕτως ἔχει ἀναμφιβόλως»⁴¹.

τῆς Μ. Παρακευῆς ἡ ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν, πού εἶναι –ὡς γνωστόν– ἐννέα. Τέλος ἡ Λάρισα ἔμεινε χωρίς τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐπὶ 25 περίπου χρόνια (Ιούνιος 1769 - Ἀπρίλιος 1794).

⁴⁰ Φαίνεται ὅτι ἡ ἀπαίτηση τῶν Τούρκων γιά ταχεία ἀνέγερση τοῦ ναοῦ κατὰ τή χρονική αὐτή περίοδο δέν περιορίσθηκε μόνον στή Λάρισα γιά τήν ἀνοικοδόμηση τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἀπό τή μελέτη «Ἱστορικόν τῆς ἀνεγέρσεως ἐν 40 ἡμέραις τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγ. Νικολάου Ἀλμυροῦ-Θεσσαλίας», τήν ὁποία δημοσίευσε τό 1960 ὁ Χρῆστος Ἀναγνώστου, πληροφοροῦμαστε ὅτι τό 1802 οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀλμυροῦ κατόρθωσαν μέ μῆτριες προσπάθειες νά πάρουν τήν ἄδεια ἀπό τήν αὐτοκρατορική ὀθωμανική κυβέρνηση γιά νά ἀνοικοδομήσουν τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου: «...ὑπὸ τόν ἀπαράβατον ὅρον, ὅρον ὃν ἔθεσε ὁ δυνάστης τότε τῆς Θεσσαλίας Ἀλῆ πασάς, νά συντελεσθῇ ἡ ἀνέγερσις ἐν 40 ἡμέραις καί ἔξωθεν τῆς πόλεως. Κατά παράδοσιν δέ γερόντων, τρεῖς προύχοντες τοῦ τότε Ἀλμυροῦ ἀπύχθησαν εἰς τήν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὡς ὄμηροι, διὰ τήν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐντός τῆς προθεσμίας τῶν 40 ἡμερῶν, εἰδ' ἄλλως αὐτοὶ μὲν οἱ ὄμηροι θέλουν κρεμασθῇ ἢ ἀποκεφαλισθῇ, τό δέ ἡμίτελές ἔργον τοῦ ἀνεγειρομένου ναοῦ θέλει κρημνισθῇ».

⁴¹ Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος ὁ Λαρισαῖος, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων* (1759-1824), φιλολογικὴ

— Καί ὁ **Γεώργιος Αὐξεντιάδης-Ζουπανιώτης** ἀπὸ τῆ Ζέμονα τῆς σημερινῆς Οὐγγαρίας, σέ ἐπιστολή του στίς 24 Ἰουλίου 1794 πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα, ὁ ὁποῖος διέμενε τότε στὴ Λάρισα, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Υπερεχάρην διὰ τὴν τελείαν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Λαρίσσει ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου»⁴².

— Τό 1805, ἑνδεκα χρόνια ἀργότερα, ἔφθασε στὴ Λάρισα ὁ Ἄγγλος περιηγητής **Edward Dodwell**, ὁ ὁποῖος ἔγραψε στό ὁδοιπορικό του: «Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἐδῶ μόνον ἓναν ναό, τὸν καθεδρικό ναό, καί ὁ μητροπολίτης τοὺς ἔχει γιὰ φύλακες δύο Τούρκους τοὺς ὁποῖους παραχωρεῖ ἡ κυβέρνησις»⁴³. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου δὲν τὸν ἐντυπωσίασε, ἀντίθετα μέ τὰ τζαμιά, γιὰ τὰ ὁποῖα σημειώνει: «Δὲν ὑπάρχουν πουθενά ἄλλου στὴν Ἑλλάδα τόσο μεγαλοπρεπῆ τζαμιά, ὅσο στὴ Λάρισα»⁴⁴.

— Τὴν ἴδια χρονιά (1805) πέρασε ἀπὸ τῆ Λάρισα καί ὁ **W. M. Leake**, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Τὸ Ἐπισκοπεῖο καί δίπλα του ὁ μητροπολιτικός ναὸς δὲν εἶναι ἀξιόλογα οὔτε γιὰ τὸ μέγεθος, οὔτε καί γιὰ τὸν στολισμὸ τοὺς. Περικλείονται δὲ ἀπὸ κάποιον μαντρότοιχο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ προστατευτικὸ μέσον κατὰ τῶν τουρκικῶν προσβολῶν»⁴⁵.

— Ὁ Ἄγγλος ἱατρός **Henry Holland**, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τῆ Λάρισα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1812, εἶναι πῶς περιγραφικός γιὰ τὸν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Γράφει: «Τὴν ἐπομένη πού ἦταν Κυριακή, εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρακολουθήσουμε τὴ Θεία Λειτουργία στὸν ἑλληνικὸ μητροπολιτικὸ ναό, ὁ ὁποῖος εἶναι καί ὁ μόνος τόπος χριστιανικῆς λατρείας στὴ Λάρισα. Εἶναι ἐνωμένος μέ τὴν κατοικία τοῦ ἀρχιεπισκόπου καί βρίσκεται στὴν ἴδια ἀπομονωμένη μ' αὐτὴν θέσῃ. Τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι σκοτεινὸ καί καταθλιπτικὸ, ἡ διακόσμηση στὴν οὐσία ἐπιφανειακή, σέ μικρὴ κλίμακα καί χωρὶς σπουδαῖο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα»⁴⁶.

παρουσίαση Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα (1964), σ. 541.

⁴² Ἰωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος ὁ Λαρισαῖος, *Ἐπιστολαὶ διαφορῶν*, σ. 20.

⁴³ Ὁ Edward Dodwell (1767-1832) ἦταν Ἰρλανδὸς ζωγράφος καί περιηγητής μέ ἔντονο ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Edward Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806*, London (1819) καί Edward Dodwell, *Ἡ Λάρισα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα*, μετ. Τόμης Ἀλεξόπουλος, ἐπιμ. Dr. Rudiger Schneider Berrenberg, Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο, τόμ. 21 (1992), σ. 178.

⁴⁴ Edward Dodwell, *Ἡ Λάρισα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα*, ὅπ.π., σ. 179.

⁴⁵ Ὁ William Martin Leake (1777-1860) ἦταν Βρετανὸς στρατιωτικὸς, τοπογράφος, ἀρχαιολόγος καί σημαντικὸς περιηγητής τῆς Ἑλλάδος σέ ἀναζήτησι ἀρχαίων μνημείων. W. M. Leake, *Ταξίδι στὴ Θεσσαλία τοῦ 1805*, μετ. Βασίλης Ἀργυρούλης, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 40 (2001), σ. 29.

⁴⁶ Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c, during the years*

— Κατά τούς χρόνους τῆς ἐλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ ναός βεβηλώθηκε καί πάλι ἀπό τούς Τούρκους. Αὐτή τήν περίοδο ἐπιτάχθηκε δύο φορές ἀπό τούς κατακτητές κατὰ τό διάστημα 1822-1827 καί χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποθήκη πυρομαχικῶν τοῦ στρατοῦ τους⁴⁷. Ἔτσι ἡ Λάρισα ἔμεινε καί πάλι γιά ἓνα χρονικό διάστημα χωρίς χριστιανικό ναό. Τήν περίοδο αὐτή, καί συγκεκριμένα τό 1823, ὁ **Ἰωάννης Λεονάρδος** πέρασε ἀπό τή Λάρισα, ἀνέβηκε στόν Τρανό Μαχαλά καί μᾶς περιγράφει τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου: «Εἰς τήν ἐν Λαρίσσει διατριβήν μου κατὰ τό ἔτος 1823, φιλοτιμούμενος διά νά ἴδω τοῦτον τόν ἅγιον Ναόν καί νά προσκυνήσω, ἐμβῆκα εἰς αὐτόν: πλὴν κατὰ δυστυχίαν εὔθρον παρ' εὐχὴν μου τοῦτον τόν ἱερὸν Ναόν μεταμορφωμένον ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς ὄπλοφυλάκειον καί πυριτοφυλάκειον διά τόν μεσολαβοῦντα τότε πόλεμον. Ὅθεν φοβούμενος ἀπὸ τὴν ἀγκαρίαν τῶν Τούρκων, ἐξῆλθον ἀμέσως χωρὶς νά δυνηθῶ νά ἀπολαύσω τὴν εὐχὴν μου πρὸς ἀκριβῆ θεωρίαν τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου. Αὕτη ἡ τοῦ ναοῦ μεταμόρφωσις εἰς ὄπλοφυλάκειον διήρκεσε περίπου 6 χρόνους, καθ' ὃν καιρὸν οἱ ἐγκατοικοὶ τῆς Λαρίσσης στερούμενοι ἐκκλησίας, ἠναγκάζοντο νά ἐκκλησιάζωνται ἔξω τῆς πόλεως κατὰ τὸν ποταμὸν εἰς μίαν μέ δενδράκια περιφραγμένην ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Μαρίνης»⁴⁸.

— Τό 1839 ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος καί ἱστορικός τῆς τέχνης **Adolphe Napoleon Didron** (1806-1867) περιηγήθηκε τήν Ἑλλάδα, ἀναζητώντας ἀπαντήσεις σέ θέματα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦσαν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ καί τὴν εἰκονογραφία τῶν χριστιανικῶν χώρων τῆς θείας λατρείας. Τῇ Λαρίσσει ἐπισκέφθηκε στίς ἀρχές Ὀκτωβρίου καί γιά τὸν ναό τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «...Ἡ Λάρισα εἶναι κτισμένη στή δεξιὰ ὄχθῃ τοῦ Πηνειοῦ καί ἀποτελεῖ ἔδρα μητροπόλεως. Ὁ καθεδρικός ναός, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μοναδικός ναός πού ὑπάρχει στήν πόλιν, δέν παρουσιάζει κάτι τό ἀξιοσημείωτο. Κτίσθηκε τό 1795⁴⁹ καί ἔχει μεγάλο

1812, 1813, London (1815) καί Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί τή Θεσσαλία*, μετ. Γιώργος Καραβίτης, Αθήνα (1989), 125-126.

⁴⁷ Κώδιξ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, φ. 29ν. Ὁ Κώδικας αὐτός βρίσκεται στό Μουσεῖο Μπενάκη, προέρχεται ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ καί φέρει τὸν ἀρ. 15. Τό 1988 τμῆματα τοῦ Κώδικα παρουσιάσθηκαν ἀπὸ τὸν Ὁμιλο Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας καί τῇ Λαογραφικῇ Ἐταιρείᾳ Λαρίσης, τὸ σημερινό Λαογραφικὸ καί Ἱστορικὸ Μουσεῖο τῆς πόλεώς μας. Τὰ πρακτικὰ τῆς ἡμερίδας αὐτῆς κυκλοφόρησαν ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Θετταλός» τό 1994 μέ τὸν τίτλο «Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου».

⁴⁸ Ἰωάννης Ἀναστασίου Λεονάρδος, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*, εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, ἐκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα (1992) σ. 50, ὑποσημείωση.

⁴⁹ Ἐδῶ ὁ Didron εἶναι παραπληροφορημένος. Ὅπως εἶδαμε πρὸ πάντων, ὁ ναός ἀνοικοδομήθηκε

μῆκος, χωρίς ὅμως θόλους καί παράθυρα, ἐνῶ τὰ τρία κλίτη της χωρίζονται μέ ξύλινους κίονες»⁵⁰.

— Καί ἄλλοι περιηγητές ἐπισκέφθηκαν τή Λάρισα κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅμως εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι μᾶς ἄφησαν στά ὁδοιπορικά τους κάποια περιγραφικά στοιχεῖα τοῦ ναοῦ, ἔστω καί πενιχρά. Ἕνας ἀπό αὐτούς εἶναι καί ὁ Γάλλος ἱερωμένος **Raoul de Malherbe**, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τό 1843 τὰ ἑξῆς σχετικά: «...τό πρῶτό τῆς ἐπόμενης ἡμέρας, καθώς ἐπισκεπτόμασταν τήν Μητρόπολη, ἡ ὁποία δέν εἶχε τίποτε τό ἀξιοσημεῖωτο ἐκτός ἀπό τή φτώχειά της, παρευρεθήκαμε στή Θεία Λειτουργία, τήν ὁποία τελοῦσε κάποιος ἱερέας μέ ξέπλεκα τὰ μαλλιά, ριγμένα στούς ὦμους, μέσα στήν πιό βαθεῖα μοναξιά»⁵¹.

— Ἐπίσης καί ὁ **J. L. Ussing** τρία χρόνια ἀργότερα, τό 1846, εἶναι καί αὐτός τό ἴδιο λακωνικός καί ἀπαξιωτικός: «...ἡ Μητρόπολη βρίσκεται στό βόρειο ἄκρο τῆς πόλεως, πάνω σε ἕναν μικρό λόφο δίπλα στόν Πηνειό. Ὁ ναός δέν ἔχει κάτι τό ἀξιοθαύμαστο καί ἡ μητροπολιτική κατοικία δέν διαφέρει σέ τίποτε ἀπό τὰ ἄλλα τούρκικα σπιτία»⁵².

— Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1859 περιηγήθηκε τή Λάρισα ὁ Ρῶσος ἀρχιμανδρίτης **Πορφύριος Οὐσπένσκι**. Λόγω τῆς ιδιότητός του, ἱερωμένος καί μάλιστα ὀρθόδοξος, εἶναι ὁ μοναδικός περιηγητής ὁ ὁποῖος μᾶς ἄφησε στό ὁδοιπορικό του ἀρκετές ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου: «Τό Ἐπισκοπεῖο βρίσκεται σχεδόν πίσω ἀπό τήν πόλη, κοντά στόν Πηνειό ποταμό... Ἀπέναντί του βρίσκεται ἡ Μητρόπολη, ἀφιερωμένη στή μνήμη τοῦ ἁγίου ἐπισκόπου Ἀχιλλίου... Παρατήρησα αὐτή τή φτωχική ἐκκλησία, κτισμένη μέ τή μορφή μακρόστενου σπιτιοῦ»⁵³ καί μέ στραβή ὀροφή. Σ' αὐτή δέν

τό 1794.

⁵⁰ Γρηγορίου Ἀλέξανδρος, *Τό ταξίδι τοῦ Adolphe Napoleon Didron στή Θεσσαλία (1839)*, περ. Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο, τόμ. 59, Λάρισα (2011), σ. 319.

⁵¹ Raoul de Malherbe, *L'Orient, 1818-1845. Histoire-Politique-Mœurs-ect*, Paris (1846) καί Raoul de Malherbe, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1843*, μετ. Χριστίνα Polese, ἐπιμ. Gino Polese καί Γιώργος Φρέρης, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, τόμ. 49 (2006) σ. 27.

⁵² J. L. Ussing, *Griechische Reisen und Studies*, Kopenhagen (1857) καί J. L. Ussing, *Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1846*, μετ. Τόμης Ἀλεξόπουλος, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, τόμ. 42 (2002), σ. 25.

⁵³ Ἐδῶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Πορφύριος, ἄν καί ὀρθόδοξος ἱερωμένος, φέρεται νά ἀγνοεῖ τόν ἀρχιτεκτονικό ρυθμό τῆς τρικλίτης βασιλικῆς πού εἶχε ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ἄν καί στή ρωσική ὀρθόδοξη ναοδομία δέν φαίνεται νά ἐπικράτησε ὁ ρυθμός αὐτός, ὅμως δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ εὐκόλα ἡ σημασία αὐτῆς τῆς ἀπλοϊκῆς περιγραφῆς πού κάνει ὁ περιηγητής.

υπάρχει τίποτε τό εξαιρετικό, ἐκτός ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου, οἱ ὁποῖες ἀγιογραφήθηκαν στή Μόσχα⁵⁴, ἔπειτα ἀπό παραγγελία τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Διονυσίου, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπό τήν ὀνομαστή οἰκογένεια τῶν Καλλιαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως... Ἦδη τό 1830 ὁ μητροπολίτης Μελέτιος⁵⁵, ἄνδρας φιλομαθῆς, παρακάλεσε τοὺς Τούρκους νά καθαρίσουν τόν μητροπολιτικό ναό καί ὁ ἴδιος τόν ἀναστήλωσε... Πρόσφατα ὁ ναός μεγάλωσε μέ τήν προσθήκη τοῦ γυναικωνίτη... Ὅταν μπῆκα στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στάθηνκα δίπλα στόν ἀρχιερατικό θρόνο, στό συνηθισμένο ἀνατολικό στασίδι... Ἡ συρροή τῶν χριστιανῶν ἦταν τόσο μεγάλη, πού ὁ ναός δέν χωροῦσε ὅλους τοὺς πιστούς⁵⁶. Πολλοί ἀπό αὐτοὺς στέκονταν ἔξω στό παράθυρο. Οἱ γυναῖκες προσεύχονταν στόν γυναικωνίτη τους, ὁ ὁποῖος στηριζόταν ἐπάνω στοὺς κίονες τοῦ ναοῦ καί βρισκόνταν κρυμμένες ἀπό τά ἀνδρικά βλέμματα, πίσω ἀπό διαμπερῇ πυκνά ξύλινα κιγκλιδώματα»⁵⁷. Πληροφοροῦμαστε λοιπόν ἀπό τά γραπτά του Πορφυρίου Οὐσπένσκι ὅτι τό 1830 ὁ τότε μητρο-πολίτης Λαρίσης Μελέτιος Δ΄, ζήτησε ἀπό τοὺς Τούρκους οἱ ὁποῖοι εἶχαν χρησιμοποιοῦναι γιά ἄρκετά χρόνια τόν μητροπολιτικό ναό σάν ὅπλοστασιο, νά τόν ἀδειάσουν, ὁ ἴδιος δέ προχώρησε σέ διάφορες ἀνακαινίσεις. Μάλιστα λίγο πρὶν ἀπό τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ρώσου ἀρχιμανδρίτου στή Λάρισα, μαθαίνουμε ὅτι ὁ ναός εἶχε μεγαλώσει πρὸς τά δυτικά μέ τήν προσθήκη γυναικωνίτη, τόν ὁποῖο περιέτρεχε σέ ἱκανό ὕψος πυκνὸ ξύλινο καφασωτό.

— Ὁ Κώδικας 15 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, γνωστός καί ὡς **Κώδικας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου**, μᾶς προσφέρει ἄρκετά στοιχεῖα γιά τήν ἐν γένει δραστηριότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου τοῦ ναοῦ στό διάστημα 1810-1881. Μέσα στίς σελίδες του οἱ ὁποῖες καλύπτουν χρονικὸ διάστημα ἑβδομήντα χρόνων, ἔχουν καταχωρηθεῖ δαπάνες γιά μικροεπισκευές τοῦ ναοῦ τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά, καθὼς καί ἄλλες ἐνέργειες πρὸς ὄφελος τοῦ ναοῦ. Αὐτὸ ἔγινε εὐκόλα κατορθωτό γιατί μέ τή σταδιακὴ φιλελευθεροποίησι

⁵⁴ Γιά τίς εἰκόνες αὐτές θά γίνῃ ἐκτενὴς περιγραφὴ σέ ἄλλο τμῆμα αὐτῆς τῆς μελέτης.

⁵⁵ Μελέτιος Δ΄ μητροπολίτης Λαρίσης (1822-1836). Διαδέχθηκε τὸν καρατομνηθέντα ἀπὸ τὸν Μαχμούτ Δράμαλη πασά Πολύκαρπο Δαρδαῖο. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1835 θεωρήθηκε ἔκπτωτος τοῦ θρόνου του καί τό 1936 μετατέθηκε στή μητρόπολη Σόφιας.

⁵⁶ Ἡ κοσμοσυρροή δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι αὐτοὶ παρακολουθοῦσαν τὴ Θεία Λειτουργία τῆς Κυριακῆς τῶν Βαῶν, πού ἐκείνη τὴ χρονιά (1859) συνέπεσε νά ἐορτάζεται στίς 5 Ἀπριλίου.

⁵⁷ Porf. Uspenskij, *Περιήγησις στίς Μονές τῶν Μετεώρων*, μετ. Εὐαγγελία-Ἀντωνία Σαμαρᾶ, σχόλια Κώστας Σπανός, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, τόμ. 43 (2003), σ. 248-252.

των ραγιάδων (Τανζιμάτ του 1839), οί ανακαινιστικές επεμβάσεις στους χριστιανικούς χώρους λατρείας γίνονταν χωρίς χρονοβόρες διαδικασίες, επειδή ό κατακτητής ήταν πιό άνεκτικός όσον άφορᾶ στίς θρησκευτικές έλευθερίες. Αύτή τί χρονική περίοδο (δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), επί άρχιεραιείας Στεφάνου Β΄ του Κυδωνιέως (1853-1870), οί έξωραϊστικές επεμβάσεις στόν ναό του Άγίου Αχιλλίου κρίνονταν άπαραίτητες γιά νά μπορέσει νά άνταποκριθεί στίς άπαιτήσεις ενός καθεδρικού ναού, τί στιγμή μάλιστα όπου νέοι ναοί είχαν ήδη άνεγερθεί στήν πόλη, μεγαλύτεροι σέ μέγεθος καί αισθητικά όμορφότεροι, όπως ό Άγιος Νικόλαος (1857) στή συνοικία Παράσχου. Μέσα στό πλαίσιο αυτό τοποθετείται καί μιá σημαντική ανακαίνιση κατά τό 1856, ή όποία καί καταγράφεται στόν κώδικα. Ό Γεώργιος Γουργιώτης ύποθέτει ότι τότε πρέπει νά ανοίχθηκαν στόν δυτικό καί τόν ανατολικό τοίχο, κάτω από τά αετώματα, από τρία παράθυρα σέ κάθε πλευρά, γιά καλύτερο φωτισμό του γυναικωνίτη καί του Ίεροϋ Βήματος⁵⁸. Πρόκειται γιά τό χαρακτηριστικό σύμπλεγμα μέ δύο φυλλόσχημα παράθυρα έκατέρωθεν ενός ώοειδούς [εικ. 11]. Τό σύμπλεγμα αυτό έφεραν καί άλλοι ναοί τής πόλεως μας πού είχαν κτισθεί στά μέσα του 19ου αιώνα, όπως ό Άγιος Νικόλαος (1857), οί Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες (1865) καί άλλοι. Επίσης τίν ίδια έποχή ανοίχθηκαν καί τέσσερα μικρά παράθυρα σέ κάθε επιμήκη πλευρά του μεσαίου καί υπερυψωμένου κλίτους του ναού, γιά νά φωτίζεται έπαρκώς ό κυρίως ναός⁵⁹.

Πάνω από τίν κεντρική δυτική έπίσημη θύρα εισόδου στόν ναό ύπήρχε ζωγραφισμένο έπίγραμμα, τό όποιο είχε συνθέσει ό ίερωμένος, λόγιος καί γνωστός διδάσκα-

Εικ. 11. Η νοτιοανατολική πλευρά τής βασιλικής του Αγίου Αχιλλίου μέ τό χαρακτηριστικό σύμπλεγμα των τριών παραθύρων κάτω από τό αέτωμα. Φωτογραφία του 1890 περίπου.

⁵⁸ Γουργιώτης Γεώργιος, *Σχεδιάσμα Μεταβυζαντινής - Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Ιστορική άναδρομή*. Λάρισα (1986), σ. 11.

⁵⁹ Γουργιώτης Γεώργιος, *όπ.π.*, σ. 6.

λος από τόν Τύρναβο Ίωάννης Πέζαρος (1749-1806), τό όποιο αναφερόταν στους κτίτορες του ναού:

*«Βουλῇ Θεοῦ, ψήφῳ τε τοῦ βασιλέως
Συμνηφία τε τῶν Λαρίσσης Κυρίων
Διονυσίου Ἀρχιθύτου φροντίσι,
Παντός τε λαοῦ εὐσεβεῖ προθυμία
Ὁ ναός οὗτος ἦρτο τοῦ Ἀχιλλείου
Οἷς περ Γένοιτο ἄξι' ἀμοιβῆς Γέρα»*⁶⁰.

Ὁ Ίωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος περιγράφει μέ λεπτομέρεια καί ἄλλα ἐπιγράμματα, τά όποια ὑπῆρχαν διάσπαρτα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ἐπαινετικά τῶν κητόρων μητροπολιτῶν καί τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως, τά όποια εἶχαν συντεθεῖ από τούς λογίους ἐπισκόπους Τρίκκης Ἀμβρόσιο (1764-1796) καί Σταγῶν Παῖσιο (1784-1808).

Ἐπίσης ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκι αναφέρει ὅτι εἶχε ἐντοπίσει δύο ἀρχαῖες μαρμάρινες ἑλληνικές ἐπιγραφές στήν περιοχή τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ. Ἡ πρώτη βρισκόταν στήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ, στό ὕψος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, καί εἶναι γνωστή, γιατί τήν εἶχαν περιγράψει πύ πρὶν καί ἄλλοι περιηγητές, μεταξύ τῶν όποίων ὁ W. M. Leake (1805)⁶¹ καί ὁ Leon Heuzey (1858). Ἡ δεύτερη ἦταν ἐνσωματωμένη στήν ἐσωτερική πλευρά τοῦ προστατευτικοῦ τοιχίου τό όποιο περιέκλειε τόν ναό. Καί οἱ δύο ἐπιγραφές ἦταν ἀπελευθερωτικές⁶².

Ὅπως ἦδη ἀναφέρθηκε, ὁ ναός τοῦ 1794 εἶχε τόν ρυθμό τρίκλιτης βασιλικῆς. Τά κεντρικό κλίτος ἦταν ὑπερυψωμένο, καλύπτονταν μέ ξύλινη δόρυχη στέγη καί εἶχε τέσσερα μικρά παράθυρα σέ κάθε ἐπιμήκη πλευρά του, τά όποια προφανῶς ἀνοίχθηκαν σέ κάποια μεταγενέστερη φάση ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ, ἐνῶ τά πλάγια κλίτη εἶχαν ἐπικλινεῖς μονόρυχτες στέγες.

Στή βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ καί σέ ἐπαφή μαζί του, ἦταν ἐνσωματωμένο τό κτίριο τοῦ Ἐπισκοπείου, τό όποιο χρησίμευε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί ὡς κατοικία τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτου. Πολλοί ξένοι περιηγητές ἀναφέρουν ὅτι βρῆκαν θερμή φιλοξενία καί προστασία στους χώρους του. Ἡ μορφή του διασώθηκε σέ χαρακτηριστικά καί φωτογραφίες τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα

⁶⁰ Ίωάννης Οἰκονόμου-Λογιώτατος, ὅπ.π., σ. 83-85.

⁶¹ W. M. Leake, ὅπ.π., σ. 32.

⁶² Porf. Uspenskij, ὅπ.π., σ. 249-250. Οἱ ἀπελευθερωτικές ἐπιγραφές εἶναι ἀρχαία κείμενα σκαλισμένα σέ μάρμαρο, τά όποια περιέχουν ὀνόματα ἀτόμων-σκλάβων τά όποια πλήρωσαν σπὶν πόλη κάποιο ποσό γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους.

[εἰκ. 12]. Ἦταν ἓνα ἐπίμνηκες διώροφο κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἡ δυτική πλευρά ἐξεῖχε ἐλαφρά ἀπό τὴν ἀντίστοιχη πλευρά τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἡ νότια πλευρά του ἀκουμποῦσε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ ναοῦ⁶³. Στὸν κάτω ὄροφο τοῦ ἐπισκοπικοῦ κτιρίου ἀνοίγονταν στή βόρεια ὄψη του ἐπτὰ ἀψίδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες, σέ ἡμέρες μέ καθαρή ἀτμόσφαιρα, μποροῦσε κανεῖς νά ἔχει μιά καταπληκτική θέα τοῦ μυθικοῦ

Εἰκ. 12. Τό Ἐπισκοπεῖο σέ ἐπαφή μέ τόν μητροπολιτικό Ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Λεπτομέρεια ἀπό φωτογραφία τοῦ Στέφανου Στουρνάρα.

Ὀλύμπου καί τῆς εὐφορῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος μέχρι τόν Τύρναβο.

Στή Ν.Α. γωνία τοῦ προστατευτικοῦ τοιχοῦ τὸ ὅποιο περιέκλειε τὸν περιβάλλοντα χώρο τοῦ ναοῦ, σέ ἐπαφή μέ ἄλλα βοηθητικά κτίρια, ὑψωνόταν ἀπλό τριώροφο κωδωνοστάσιο. Εἶχε κτισθεῖ λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καί λειτουργοῦσε χάρις στίς ἐνέργειες τοῦ Ἑλλήνα πρόξενου στή Λάρισα Ἀναστασίου Δόσκου, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά ἐπιτύχει τὴν ἔκδοση εἰδικῆς ἀδείας ἀπὸ τίς τουρκικές Ἀρχές γιὰ τὴ χρήση του, ἐπεὶδὴ εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Ὄθωμανοὶ ἀπαγόρευαν τίς κωδωνοκρουσίες τῶν ναῶν.

Στὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ καί ἀκριβῶς πίσω ἀπὸ τὸ Ἱερό Βῆμα βρισκόταν ὁ τάφος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Στεφάνου (1853-1870). Σέ λιθανάγλυφη μαρμάρινη πλάκα, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου στή Λάρισα Ἰωάννης Οἰκονομίδης-Ἀρβανίτης εἶχε ἀναρτήσει ἓνα ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στή μνήμη τοῦ ἀρχιερέα.

Τὸ ἐσωτερικὸ της βασιλικῆς του Καλλιάρχη, σύμφωνα καί μέ τίς ἀφηγήσεις τῶν ξένων περιηγητῶν πού τὴν ἐπισκέφθηκαν κατὰ καιροῦς, ἦταν σκοτεινὸ καί καταθλιπτικὸ, ἐνῶ ἡ διακόσμησή του ἦταν φτωχικὴ καί χωρὶς ἀξιόλογο αἰσθητικὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ δάπεδο βρισκόταν τρία μέ τέσσερα σκαλοπάτια χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ περιβόλου⁶⁴. Διπλὴ συστοιχία ἀπὸ ἔξι ξύλι-

⁶³ Henry Holland, ὅπ.π., σ. 271. This edifice adjoins the house of the Archbishop, and is equally secluded by its situation from the public eye.

⁶⁴ Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα* (1881). *Τοπογραφικὴ καί ἱστορικὴ μελέτη*, Βόλος (1926), σ. 190.

νους κίονες χώριζε τό έσωτερικό του ναού σέ τρία κλίτη καί ύποστήριζε τήν ξύλινη όροφή, ένω στή δυτική πλευρά ύποβάσταζε τόν γυναικωνίτη. Έκεί ήταν ό χώρος προσευχής τών γυναικών, κρυμμένες πίσω από πυκνό ξύλινο καφασωτό, μακριά από τά άνδρικά βλέμματα. Άνάμεσα από τίς ήμικυκλικές άψίδες τών κίωνων άπεικονίζονταν σέ μεγάλα ώσειδη μετάλλια οί Δώδεκα Άπόστολοι⁶⁵. Στούς έπιμήκεις τοίχους του ναού ήταν ζωγραφισμένα διάφορα έπιγράμματα τά όποια είχε συνθέσει, όπωσ αναφέρθηκε, ό έπίσκοπος Τρίκκης Άμβρόσιος, ύμνητικά γιά τόν κτίτορα μητροπολίτη Διονύσιο Καλλιάρχη, αλλά καί γιά τίς άνεπιτυχείς προσπάθειες πού είχε καταβάλει ό προκάτοχος του Μελέτιος Γ΄ Καλλιάρχης (1769-1792), θεϊός του Διονυσίου⁶⁶. Επίσης, όπωσ μās άφηγείται ό Πορφύριος Ούσπένσκη, στόν νότιο τοίχο δίπλα στό Ίερό, ήταν άναρτημένο τό όλόσωμο πορτραίτο του κτίτορα Διονυσίου Καλλιάρχη⁶⁷.

Τό τέμπλο του ναού, ό δεσποτικός θρόνος, ό άμβωνας καί όρισμένα προσκυνητάρια ήταν ξυλόγλυπτα καί δουλεμένα μέ τέχνη καί ύπομονή από Ήπειρώτες μαστόρους. Οί δεσποτικές εικόνες του τέμπλου, ύψηλης καλλιτεχνικής καί αισθητικής αξίας, είχαν άγιογραφεί στή Μόσχα τό 1802, έπειτα από ειδική παραγγελία του μητροπολίτου Διονυσίου. Μάλιστα όρισμένες απ' αυτές έφεραν ρωσικές έπιγραφές⁶⁸. Αυτός είναι καί ένας από τούς κύριους λόγους πού ένθουσιάσθηκε μέ τό άντίκριμά τους ό Ρώσος ιερωμένος Πορφύριος Ούσπένσκη όταν τό 1859 προσκύνησε τόν ναό του Άγίου Άχιλλίου⁶⁹. Οί εικόνες αυτές κόσμησαν καί τό τέμπλο του έπόμενου άναγεννησιακής μορφής προσπολεμικού ναού, μάλιστα μερικές από αυτές, όσες διασώθηκαν από τόν μεγάλο σεισμό καί τούς ιταλογερμανικούς βομβαρδισμούς του Μαρτίου του

⁶⁵ «Άνάμεσα από τούς κίονες, πάνω από τίς ήμικυκλικές άψίδες, άπεικονίζονται οί Δώδεκα Άπόστολοι, όπωσ καί στόν ναό του άγίου Άχιλλίου». Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 258.

⁶⁶ Ίωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος, όπ.π., σ. 85-89.

⁶⁷ Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 259.

⁶⁸ Φαρμακίδης Έπαμεινώνδας, όπ.π., σ. 193-194: «...καλλιτεχνικά 12 εικόνες, διαστάσεων μήκους μέτρου ενός καί 20 έκατοστών καί πλάτους 72 έκατοστών: της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, τών Τριών Τεραρχών, τών Αγ. Άποστόλων Πέτρου καί Παύλου, του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου, του Ίησου Χριστού, της Παναγίας, του Αγ. Άχιλλείου, του Αγ. Νικολάου, του Αγ. Άθανασίου, του Αγ. Παντελεήμονος, της Αγ. Αικατερίνης καί του Αγ. Γεωργίου, άρίστης άπασαι τεχνικής, ύπό του αυτού φαίνεται ζωγράφου γραφείσαι...». Σήμερα από τίς εικόνες αυτές διασώζονται πέντε, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, της Γεννήσεως της Θεοτόκου (Παναγίας), τών Αγ. Παντελεήμονος καί Αικατερίνης καί του Αγ. Γεωργίου. Πιστεύεται ότι καί ή έφέστια εικόνα του Άγίου Άχιλλίου, λόγω τών όμοίων διαστάσεων της, άνήκει καί αυτή στήν όμάδα τών ρωσικών εικόνων, όμως τό έπαργυρο ποικάμισο πού τήν καλύπτει δέν έπιτρέπει τήν ταυτοποίηση αυτή.

⁶⁹ Porf. Uspenskij, όπ.π., σ. 249.

1941, είναι αποθηκευμένες σέ ειδικό χώρο στό υπόγειο του νέου μητροπολιτικού ναού. Στόν ίδιο χώρο του σκευοφυλακείου του ναού υπάρχει καί μιά μικρότερη εικόνα από τί Βασιλική του Καλλιάρχη, ή όποία δέν άνήκει στίς ρωσικές, είναι άγιογραφημένη τό 1798 καί έπιγράφεται Κυριακή των Μυροφόρων. Έμφανίζει τίς τρείς Μυροφόρες γυναίκες πρό του κενού Τάφου μέ τόν άγγελο «περιβεβλημένον στολήν λευκίν», ένώ στήν κάτω άριστερή γωνία υπάρχει ή χρονολογία [εικ. 13].

Ό ναός του Αγίου Αχιλλίου είχε καί παρεκκλήσιο άφιερωμένο στή μνήμη του Αγίου Βησσαρίωνος μητροπολίτου Λαρίσης (1527-1540), τό όποίο είχε διαμορφωθεί συγχρόνως μέ τήν άνέγερση τής βασιλικής καί κατά τήν όμολογία του Έπαμεινώνδα Φαρμακίδη βρισκόταν παραπλεύρως της⁷⁰. Όπως καί στόν κυρίως ναό, έτσι καί στόν τοίχο του παρεκκλησίου, υπήρχε ζωγραφισμένο έπίγραμμα του έπισκόπου Σταγών Παΐσιου, τό όποίο έξυμνούσε τόν κτήτορα του παρεκκλησίου καί εκκλησιαστικό προϊστάμενό του, μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο⁷¹.

Η άπελευθέρωση τής Λάρισας από τούς Τούρκους τό 1881 βρῆκε τόν κάθεδρικό ναό του Αγίου Αχιλλίου, παρ' όλες τίς άνακαινιστικές προσπάθειες πού προηγήθηκαν, νά είναι μιά άπέρριπτη τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, τυπική των χρόνων τής Τουρκοκρατίας, «...είς βάθος 3-4 βαθμίδων από τής έξωτερικής

Εικ. 13. ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΩΝ ΜΥΡΟΦΟΡΩΝ. Εικόνα προφανώς από τί σειρά του Δωδεκάορτου στή Βασιλική του Καλλιάρχη μέ χρονολογία 1798.

⁷⁰ Φαρμακίδης Έπαμεινώνδας, όπ.π., σ. 190: «...καί ως ένθυμούνται τούτον οί γεροντότεροι Λαρισάιοι, τρισυπόστατος...καί μετά παρακεκλήσιν εις μνήμην του Αγίου Βησσαρίωνος, Μητροπολίτου καί τούτου Λαρίσης». Μέ τήν κατεδάφιση τής βασιλικής γύρω στά 1900 κατεδαφίσθηκε, όπως ήταν φυσικό, καί τό παρεκκλήσιο αυτό. Οί εικόνες καί τά ιερά σκεύη του μεταφέρθηκαν στό ναύδριο του Αγίου Βησσαρίωνος στήν πλατεία των Άνακτόρων, τό όποίο πίν έποχί εκείνη ήταν παρεκκλήσιο του βασιλικού άνακτόρου πού βρισκόταν στή θέση όπου σήμερα κατέχει τό Δημοτικό Ώδειο Λαρίσης. Μακρής Θρασύβουλος, Λαρισινές Σελίδες, έφ. Θεσσαλικά Νέα, φύλλο τής 2ας Μαρτίου 1947.

⁷¹ Ιωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος, όπ.π., σ. 90-91.

έπιφανείας..., γεγονός που της στερούσε ύψος. Ήταν στριμωγμένος κυριολεκτικά μέσα στή δαιδαλώδη τουρκική ρυμοτομική αναρχία και σέ άμεση γειτονία με πολλές κατοικίες του Τρανοῦ Μαχαλᾶ, οἱ ὁποῖες κάλυπταν τή θέα του ὅταν ἀντίκριζε κανεῖς τόν λόφο ἀπό νοτιοδυτικά. Ὑπάρχουν φωτογραφίες τοῦ 1884 στίς ὁποῖες μόλις διακρίνεται πάνω ἀπό τήν πέτρινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ, ἀνάμεσα σέ ἓνα ἄτακτο συνονθύλευμα κατοικιῶν, τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ [εἰκ. 14]. Ἐξωτερικά δέν ἐμφάνιζε κάποια διακόσμηση ἰδιαίτερα καλαίσθητη.

Εἰκ. 14. Ἡ Βασιλική του Καλλιάρχη χαμένη ἀνάμεσα στήν πυκνή καί ἀναρχη δόμηση τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως τρία χρόνια μετὰ τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τοὺς Τούρκους. Μόλις διακρίνεται μέρος ἀπὸ τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ. Λεπτομέρεια φωτογραφίας τοῦ Δημητρίου Μιχαηλίδη φωτογράφου ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη ἐπεξεργασμένη καί λιθογραφημένη ἀπὸ τὸν Στέφανο Στουρνάρα. 1884.

Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας συνέπεσε μετὰ τὴν παρουσία στὸν θρόνο τῆς μνητροπόλεως Λαρίσης τοῦ μνητροπολίτου Νεοφύτου⁷². Ἀπὸ τίς πρῶτες ἐνέργειές του στήν ἐλεύθερη πλέον Λάρισα ἦταν νά διαμορφωθεῖ ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, ἔτσι ὥστε νά ἀναπνεύσει οἰκοδομικά ὁ λόφος στήν περιοχὴ αὐτή. Κατεδαφίσθηκαν σταδιακά ὅλα τα κτίσματα πού κάλυπταν τὸν ναό. Τό 1882 οἰκοδομήθηκε μετὰ δαπάνες τοῦ Νεοφύτου νοτιοανατολικά του ναοῦ καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτόν, ἐκεῖ περίπου ὅπου σήμερα ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἡ μικρὴ πλατεία Μπτέρας, νέα μνητροπολιτικὴ κατοικία, στήν ὁποία στεγάσθηκαν καί τὰ γραφεῖα τῆς Μνητροπόλεως.

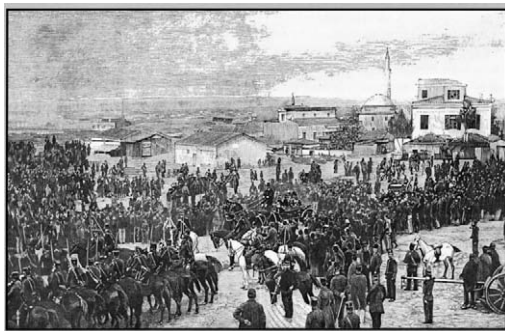
Λίγο ἀργότερα κτίσθηκε στή δυτικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου ἐνισχυτικὸ τοιχίو ὑποστηρίζων καί ἔτσι ἰσοπεδώθηκε καί διευρύνθηκε ὁ χῶρος μπροστὰ ἀπὸ τὴν δυτικὴ κύρια εἴσοδο τοῦ ναοῦ, ἐνῶ χαμηλὰ δίπλα στήν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ διαμορφώθηκε δρόμος. Τὸν ἀναλημματικὸ αὐτὸν τοῖχο διέκοπτε εὐρύχωρο, δύσκολο καί ψηλὸ κλιμακοστάσιο μετὰ πέτρινα ἀπὸτομα σκαλοπάτια, τό ὁποῖο

⁷² Ὁ μνητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ' (1875-1896), ἐπίσκοπος Φαναριοφερσάλων ἀρχικά καί κατόπιν μνητροπολίτης Σερρών, διαδέχθηκε στή μνητρόπολη Λαρίσης τὸν Ἰωακείμ Κρουσουλούδη, τὸν μετέπειτα οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἰωακείμ Δ'. Εἶχε τὴ μεγάλη εὐτυχία νά ὑποδεχθεῖ τό 1881 τὰ ἑλληνικά ἀπελευθερωτικά στρατεύματα κατὰ τὴν εἴσοδό τους στή Λάρισα, ἔπειτα ἀπὸ 458 χρόνια σιλαβίας καί νά ἀναπέμψει εὐχαριστιακὰ δοξολογία στὸν μνητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου.

συνέδεε τό προαύλιο τοῦ ναοῦ μέ τόν παρόχθιο δρόμο κατά μῆκος τῆς δεξιᾶς ὀχθῆς τοῦ Πηνειοῦ⁷³. Μετά τήν κατασκευή της, ἀπό τί σκάλα αὐτή διερχόταν ἡ θρησκευτική πομπή κατά τήν ἑορτή τῶν Θεοφανείων, γιά νά κατευθυνθεῖ στό μέσον της μεγάλης λίθινης γέφυρας τοῦ Πηνειοῦ, ἀπ' ὅπου γινόταν ἡ κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τόν μητροπολίτη⁷⁴.

Ἀπό τίς μεγάλες στιγμές τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἦταν ἡ πανηγυρική δοξολογία τῆς 31ης Αὐγούστου 1881 γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως ἀπό τούς Τούρκους, μέ τήν παρουσία τοῦ ἀπελευθερωτοῦ στρατηγοῦ Σκαρλάτου Σούτσου καί ἐκπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, χοροστατοῦντος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Νεοφύτου, μέ τί συνοδεΐα ἀρκετῶν ἐπισκόπων του θεσσαλικοῦ χώρου καί ὁλόκληρου τοῦ κλήρου καί τοῦ λαοῦ τῆς περιοχῆς.

Πανηγυρική ἐπίσης ἦταν καί ἡ δοξολογία στόν ναό τόν Μάρτιο τοῦ 1897, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀφίξεως στή Λάρισα τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου. Ἦταν ἡ περίοδος τῆς προετοιμασίας γιά τήν διαγραφόμενη ἑλληνοτουρκική σύρραξη. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε χρησθεῖ ἀρχηγός τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας. Ἀπό τί δοξολογία αὐτή ἐντοπίσθηκε κάποιο χαρακτηριστικό σέ γαλλική ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς⁷⁵, τό ὁποῖο ἀποτυπώνει μέ ἀκρίβεια τούς χώρους τοῦ λόφου τήν περίοδο ἐκείνη [εἰκ. 15].

Εἰκ. 15. Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος ἐπιστρέφει μέ τήν ἄμαξα μετά τό τέλος τῆς δοξολογίας τόν Μάρτιο τοῦ 1897 στόν μητροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Διακρίνεται ἡ περιοχή τοῦ λόφου νότια του ναοῦ. Δεξιὰ διακρίνεται ἡ κατοικία τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου καί ἀριστερότερα τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέν. Χαρακτικό ἀπό τί γαλλική ἐφημερίδα «Le Monde Illustré» τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1897.

⁷³ Κτίστης τοῦ κλιμακοστασίου καί ὅλων τῶν ἔργων αὐτῶν ἦταν ὁ Ἀντώνιος Ρίζος, πατέρας τοῦ παλαιοῦ μαιευτήρα-γυναικολόγου τῆς πόλεώς μας Ἀθανασίου (Νάσου) Ρίζου καί παππούς τῆς Λαρισαίας Λίλας Ρίζου, ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσα τήν πληροφορία αὐτή.

⁷⁴ Γουργιώτης Γεώργιος, ὅπ.π., σ. 11-12.

⁷⁵ Τό χαρακτηριστικό αὐτό εἶναι δημοσιευμένο στήν ἐφημερίδα Le Monde Illustré, Paris, 24 Avril 1897.

Ὁ προπολεμικός ναός [1904-1941]

Παρ' όλες τις καλλωπιστικές παρεμβάσεις που έγιναν από τὰ μέσα περιόδου του 19ου αιώνα στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου, ἐντούτοις ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἡ ταπεινὴ τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλικὴ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, χωρὶς καμία ἰδιαίτερη μεγαλοπρέπεια, ὅπως ἄρμοζε σὲ μνηροπολιτικὸ ναὸ καὶ μὲ ἔντονα τὰ στοιχεῖα παρακμῆς, ἰδιαίτερα στὴν τοιχοποιία του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ κάποιο δημοσίευμα τοπικῆς ἐφημερίδος μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς τῶν Θεοφανείων τοῦ 1894, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὅτι ἡ τελετὴ τοῦ Ἀγιασμοῦ τῶν ὑδάτων στὸν Πηνεῖο τῇ χρονίᾳ ἐκείνῃ δὲν ἐγίνε μὲ τὴ δέουσα μεγαλοπρέπεια, γιατί μερίδα τοῦ κόσμου θέλησε νὰ ἀποδοκιμάσει τὸν Δῆμαρχο⁷⁶ γιὰ τὴν ἀπόφασί του νὰ κατεδαφισθεῖ ὁ μνηροπολιτικὸς ναὸς καὶ στὴ θέση του νὰ ἀνεγερθεῖ νέος καὶ μεγαλύτερος. Καὶ κατακρίνοντας ἡ ἐφημερίδα τοὺς ἀντιρρησίες καταλήγει ἐπὶ λέξει: «...ὁ χριστιανισμὸς καταπατεῖται χάριν κομματικῶν σκοπῶν, χάριν εὐτελεστάτων ζητημάτων, χάριν τῆς κατεδαφίσεως τῆς Μητροπόλεως, ἐνὸς ἐρειπίου»⁷⁷. Ἐξ' ἄλλου ἡ παρουσία τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ἄλλων νεοανεγερθέντων ναῶν στὴ Λάρισα μὲ ἐπιβλητικότερη ἐμφάνιση ὁδηγοῦσε σὲ ἀναπόφευκτες συγκρίσεις (Ἀγ. Νικόλαος, Ζωοδόχος Πηγή, Ἅγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες).

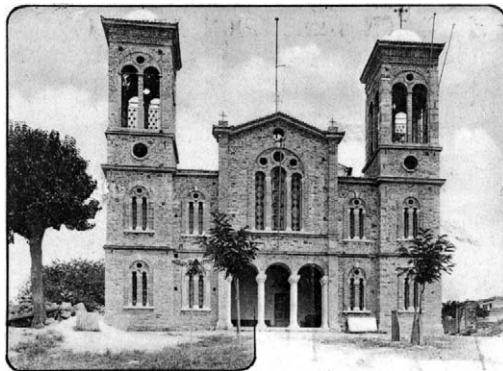
Γιὰ τὸν λόγῳ αὐτὸ κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 19ου αιώνα καταβλήθηκε ἀρχικὰ προσπάθεια νὰ γίνῃ μιὰ νέα καὶ ριζικὴ ἀνακαίνιση τῆς βασιλικῆς. Καθὼς τὴν περίοδο ἐκείνῃ ὁ νεοκλασικισμὸς εἶχε ἐμφυσιώσει νέα πνοὴ στὶς σύγχρονες ἀρχιτεκτονικὲς ἀντιλήψεις καὶ εἶχε σαρώσει κάθε τί παραδοσιακὸ στὶς οἰκοδομικὲς συνήθειες, ἰδιαίτερα στὴν πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν Ἀθῆνα⁷⁸, ἐπόμενο ἦταν ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου νὰ ἀκολουθήσῃ πιστὰ τὰ πρότυπα τῶν μεγάλων ἀθηναϊκῶν ναῶν, ὅπου ὁ ἀρχιτεκτονικὸς αὐτὸς ρυθμὸς εἶχε ἤδη μεσουρανήσει, ἔχοντας σάν βασικὸ στοιχεῖο τὸν πλουτισμὸ τῆς προσόψεώς των μὲ νέες ἀρχιτεκτονικὲς συλλήψεις.

⁷⁶ Δῆμαρχος Λαρίσης τὴν περίοδο ἐκείνῃ ἦταν ὁ Διονύσιος Γαλάτης (1887-1895), Ἰθακῆσιος τὴν καταγωγὴν, σπῆμπορος τὸ ἐπάγγελμα, εἶχε μετακομίσει στὴ Λάρισα ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀκόμη. Ὡς ὑποψήφιος δῆμαρχος εἶχε κερδίσει δύο συνεχόμενες δημοτικὲς ἐκλογές, τοῦ 1887 καὶ τοῦ 1891.

⁷⁷ Ἐφημερίς Ὀλυμπος, ἀρ. φύλ. 49, ἐν Λαρίσῃ, φύλλο τῆς 8ης Ἰανουαρίου 1894, καὶ Ρούσкас Ἰωάννης, Τὰ Θεοφάνεια στὴ Λάρισα, ἐφ. Ἐλευθερία, Λάρισα, φύλλο τῆς 23ης Δεκεμβρίου 2006, ἐνθeto «Πολιτισμός».

⁷⁸ Γουργιώτης Γεώργιος, Μικρὰ μελετήματα, Ἀθῆνα (2000), σ. 106.

Από τό 1896 λοιπόν τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο τοῦ ναοῦ ἄρχισε μιά προετοιμασία γιά τήν αἰσθητική ἀναβάθμιση τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Σάν πρῶτο βῆμα προτάθηκε νά οἰκοδομηθεῖ, σέ ἐπαφή μέ τή δυτική πλευρά τῆς βασιλικῆς, ἓνα σύμπλεγμα ἀψιδωτοῦ πρόπυλου νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ, μέ δύο ὑψηλά κωδωνοστάσια ἐκατέρωθεν. Ὅπως γίνεται εὐκόλα κατανοητό καί ἀπό τή δημοσιευόμενη φωτογραφία [εἰκ. 16], ἡ λήψη τῆς ὁποίας προσδιορίζεται γύρω στά 1900, τό κεντρικό

Εἰκ. 16. Ἡ νέα δυτική ὄψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ, ἡ ὁποία προστέθηκε στή δυτική πρόσοψη τῆς βασιλικῆς. Φωτογραφία ἀπό ἐπιστολικό δελτάριο τῆς Ἑλληνικῆς Ταχυδρομικῆς Ὑπηρεσίας. Περίπου 1900.

τιμῆμα τῆς προσόψεως ἦταν διώροφο. Στό κατώτερο τιμῆμα τῆς ἀναπτυσσόταν ἓνα συμμετρικό τρίλοβο προστώο μέ ἀψίδες⁷⁹. Δύο διπλοί ραβδωτοί μαρμαρίνοι κίονες στό κέντρο καί δύο διπλοί ἡμικίονες σέ ἐπαφή μέ τά πλάγια τοιχώματα τοῦ προστάου συγκρατοῦσαν μέ ὁμορφα σκαλισμένα κιονόκρανα τό τοίχωμα, δημιουργώντας ἔτσι ἀνάμεσά τους τρία τόξα. Τιμῆματα ἀπό τοὺς κίονες αὐτοὺς καθὼς καί ἓνα κιονόκρανο βρίσκονται σήμερα στήν αὐλή τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Μεγάρου Λαρίσης. Τό ὅλο νεοκλασικό σύμπλεγμα προσέδιδε ὁμορφιά καί μεγαλοπρέπεια στήν κεντρική εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε ὑψηλό τρίλοβο παράθυρο. Σέ σχέση μέ τό κεντρικό κλίτος τῆς βασιλικῆς, τό ἀντίστοιχο τιμῆμα τῆς νέας δυτικῆς προσόψεως ὑπερεῖχε κατά πολύ σέ ὕψος. Τά δύο κωδωνοστάσια βόρεια καί νότια τῆς νέας προσόψεως ἦταν τετραώροφα. Ὁ τελευταῖος ὄροφος καί τῶν δύο, ὑψηλότερος ὄλων, φιλοξενοῦσε τίς καμπάνες τοῦ ναοῦ καί καλυπτόταν μέ χαμηλό τροῦλο, στήν κορυφή τοῦ ὁποίου ἦταν στερεωμένος μεταλλικός σταυρός.

Ὁλόκληρη ἡ πρόσοψη ἦταν δομημένη μέ λίθους, σμιλεμένους μέ τέχνη καί ἐπιδεξιότητα, ἔτσι ὥστε νά ἀποτελεῖ ἓνα ἐντυπωσιακό σύνολο. Τά ἀνοίγματα τῶν παραθύρων, μικρά καί μεγάλα, καλύπτονταν στά διάκενά τους μέ ὥραι-

⁷⁹ Παλιούγκας Θεόδωρος, Ἡ Λάρισα κατά τήν Τουρκοκρατία (1453-1881), τόμ. Α΄ Λάρισα, (1996), σ. 199.

ους συνδυασμούς έγχρωμων ύαλοπινάκων σέ ρομβοειδή σχέδια. Τά έγχρωμα τζάμια, σέ συνδυασμό μέ τήν καλοδοουλεμένη πέτρα, προσέδιδαν στήν πρόσοψη αϊγλή καί πολυχρωμία.

Ἡ νέα πρόσοψη τοῦ ναοῦ ἦταν εὐρύτερη καί ψηλότερη τῆς προσόψεως τῆς βασιλικῆς καί εἶχε οἰκοδομηθεῖ σέ κάποια ἔκκεντρη θέση σέ σχέση μ' αὐτήν. Συγκεκριμένα, ἦταν κτισμένη κατά ἓνα περίπου μέτρο βορειότερα ἀπό τόν κεντρικό ἐπιμήκη ἄξονα τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, προφανῶς γιατί εἶχε ἀπό τότε προδιαγραφεῖ ἡ μελλοντική κατεδάφιση τῆς βασιλικῆς καί ἡ ἀνέγερση στή θέση τῆς νέου μεγαλοπρεποῦς ναοῦ⁸⁰.

Ἡ ἀνακαίνιση ὅμως μόνον τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου φαίνεται ὅτι δέν ἱκανοποιοῦσε πλήρως τήν αἰσθητική τῶν κατοίκων τῆς Λάρισας. Γιά τόν λόγο αὐτό τά ἐκάστοτε ἐκκλησιαστικά συμβούλια τοῦ ναοῦ συνέχισαν νά ἐργάζονται ἐντατικά, μέ σκοπό τήν ἐξεύρεση πόρων γιά τήν ὁλοκλήρωση τοῦ νέου καθεδρικοῦ ναοῦ. Ἔτσι τό 1904, ἐπὶ ἀρχιερατείας τοῦ ἀπό Πλαταμῶνος μητροπολίτου Λαρίσης Ἀμβροσίου Κασσάρα (1900-1910)⁸¹ καί ἔπειτα ἀπό 110 χρόνια ἀπό τήν περιπετειώδη κατασκευή τῆς, κατεδαφίσθηκε ἡ ταπεινὴ βασιλική τοῦ Καλλιάρχη, μαζί μέ τό παρακείμενο ἐτοιμόρροπο κτίριο τοῦ παλαιοῦ ἐπισκοπείου καί στήν ἴδια ἀκριβῶς θέση οἰκοδομήθηκε περίλαμπρος ναός. Ἀπό τόν ἥδη ὑπάρχοντα διατηρήθηκε φυσικά μόνον ἡ δυτική πρόσοψη, ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶχε πρόσφατα προστεθεῖ.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ἀρχιτεκτονική μορφή τοῦ ὑπόλοιπου νέου ναοῦ ἐναρμονίσθηκε ἀπόλυτα μέ τά νεοκλασικά στοιχεῖα τῆς δυτικῆς προσόψεως καί ὁλόκληρο τό ἱερό οἰκοδόμημα εἶχε τήν εἰκόνα ἑνός ἐνιαίου συνόλου. Τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης σέ μέγεθος καί ἐπιβλητικῆς σέ ὕψος τρύκλιτης σταυροειδοῦς βασιλικῆς μέ τρούλο, τῆς ὁποίας ἡ θέση ψηλά στόν λόφο τῆς προσέδιδε ἐπὶ πλέον ὕψος, εἰδικά ὅταν τήν ἀντίκριζε κανεῖς ἀπό κάτω, καθῶς διέσχιζε τήν πέτρινη γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ.

⁸⁰ Παπαθεοδώρου Νικόλαος, Οἱ νεοκλασικές ἐπεμβάσεις στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, Πρακτικά τῆς ἐπιστημονικῆς συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία, μέσα 19ου αἰῶνα – 1920. Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσεῖο Λάρισας, Λάρισα (2005), σ. 172.

⁸¹ Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἀμβρόσιος Κασσάρας, Καλύμνιος τήν καταγωγή, διετέλεσε ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κατά τά ἔτη 1877-1900. Τό 1900 μέ Β.Δ. ἐνσωματώθηκε ἡ μικρή σέ ἔκταση ἐπίσκοπὴ Πλαταμῶνος στή χερεῖουσα τότε Μητρόπολη Λαρίσης, ὁ ἴδιος δέ διορίσθηκε τήν ἴδια χρονολογία μητροπολίτης μέ τόν τίτλο Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Φαναριοφερσάλων. Καθαρέθηκε τό 1910 καί μέχρι τόν θάνατό του τό 1918 ἐσχόλαζε στό Συκοῦριο, ὅπου εἶχε ἀνοικοδομήσει ἰδιωτική κατοικία καί διέμενε μαζί μέ τούς συγγενεῖς του

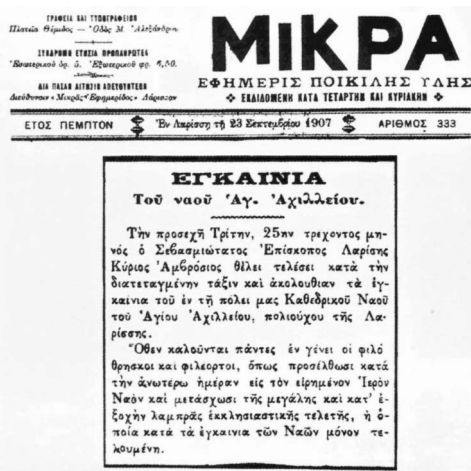
Στὴν ἀνατολική ὄψη προεῖχαν τρεῖς μεγάλες πεντάπλευρες κόγχες. Ἡ μεσαία ἦταν μεγαλύτερη καὶ ἀντιστοιχοῦσε ἐσωτερικά στὴν κεντρική ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Οἱ δύο πλάγιες, βόρεια καὶ νότια, ἐσωτερικά ἀντιστοιχοῦσαν στὶς ἀψίδες τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Διακονικοῦ ἀντίστοιχα, ἦταν ἰσομεγεθεῖς καὶ σέ διαστάσεις μικρότερες ἀπὸ τὴν κεντρική [εἰκ. 17].

Ἡ στέγη τοῦ κυρίως ναοῦ ἦταν σταυροειδὴς δόρυχητη καὶ ὅλα τὰ τμήματά της καλύπτονταν ἀπὸ κεραμίδια. Στὸ κέντρο τῆς σταυροειδοῦς στέγης, ἐπάνω σέ τετράγωνη βάση ὀρθωνόταν ὁ τροῦλος, ψηλός, κομψός καὶ ἐπιβλητικός. Ἐφερε περιμετρικά δώδεκα ψηλά παράθυρα μέ ἔγχρωμους ὕαλοπίνακες, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσαν μέ τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου στὸ ἐσωτερικό του ναοῦ ἐξαιρετική χρωματική πανδαισία. Στὴν κορυφή τοῦ τροῦλου δέσποζε μεγάλος μαρμαρινὸς σταυρός, ὁρατός ἀπὸ μεγάλη ἀπόσταση.

Ἡ νέα λοιπὸν αὐτὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπιβλητική καὶ κομψή, ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Ἀμβρόσιο τὴν Τρίτη 25 Σεπτεμβρίου τοῦ 1907 [εἰκ. 18] καὶ ἀποδόθηκε μεγαλοπρεπῆς στὴ λατρεία ὅλων τῶν Λαρισαίων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἐνοριτῶν τοῦ Τρανοῦ Μαχαλά. Ἀποτελοῦσε πλέον τὸ κόσμημα τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρόβαλλε εὐχάριστα σέ κάθε ἐπισκέπτη τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Τυρνάβου,

Εἰκ. 17. Νοτιοανατολική ἄποψη τοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Φωτογραφία τῆς περιόδου τοῦ Μεσοπολέμου.

Εἰκ. 18. Ἡ ἀναγγελία τῆς τελετῆς τῶν θυρανοξίων τοῦ προπολεμικοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν ἐφημερίδα «Μικρά» Λαρίσης τῆς 23ης Σεπτεμβρίου 1907.

έχοντας ευνοϊκότερη προσλαμβάνουσα εικόνα, σέ σύγκριση μέ τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέν, τό ἐπισημότερο τέμενος τῆς τουρκοκρατούμενης Λάρισας, τό ὁποῖο βρισκόταν δίπλα σε χαμηλότερο λόφο καί διατηροῦνταν ἀκόμη ἐρειπωμένο καί ἀσυντήρητο⁸².

Ἀργότερα, ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ ὁμορφη μαρμαρίνη κλίμακα καί στό ὕψος τοῦ νεοκλασικοῦ πρόπυλου κατασκευάσθηκε εὐρύτατο ὀρθογώνιο πλατύσκαλο. Ἡ ὅλη κατασκευή ἦταν ἀναγκαία καί ἄρμοζε σέ μνηστοπολιτικό ναό μεγαλουπόλεως, ὅπου συχνά ἐλάμβαναν χώρα διάφορα ἐπίσημα γεγονότα, ὅπως δοξολογίες, ἐορτές, ὑποδοχές ἀρχόντων, πανηγύρεις κ.λπ. Στίς ἀκάλυπτες πλευρές τοῦ προαυλίου χώρου τοποθετήθηκαν προστατευτικά μεταλλικά κιγκλιδώματα καί φυτεύτηκαν δένδρα. Σέ κάποια πρῶμη φάση ἡ λίθινη τοιχοποιία τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ ἐπίχρυσμα σέ ὁλόκληρη τήν ἐπιφάνειά της.

Στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ ὁ τροῦλος καί ἡ σταυροειδής ὀροφή ἐπέφεραν, ὅπως ἦταν φυσικό, μιᾶ διαφορετική κατανομή τοῦ χώρου. Τέσσερες ἰσχυροί πεσσοί στό κέντρο συγκρατοῦσαν μέ σφαιρικά τρίγωνα τόν τροῦλο καί δημιουργοῦσαν στό κέντρο τοῦ ναοῦ εὐρύχωρο τετράγωνο ὡρό.

Τό τέμπλο ἦταν ξύλινο μέ γλυπτές συνθέσεις σέ ἀπλές γραμμές καί ἀκολουθοῦσε πιστά τήν αἰσθητική των νεοκλασικῶν ἀντιλήψεων. Δυστυχῶς, τό θαυμάσιο κεντημένο ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς βασιλικῆς τοῦ Καλλιάρχη θεωρήθηκε ξεπερασμένο καί ἀκατάλληλο νά τοποθετηθεῖ ἀνάμεσα σέ αὐτή τήν «ἐπέλαση» τοῦ νεοκλασικισμοῦ, καί ἔτσι ὄχι μόνον δέν χρησιμοποιήθηκε, ἀλλά παραπετάχτηκε καί καταστράφηκε. Ὅμως οἱ δεσποτικές εἰκόνες, μέ παραίνεσι τοῦ μνηστοπολίτου Ἀμβροσίου, παρέμειναν οἱ ἴδιες τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας πού εἶχαν ἀγιογραφηθεῖ τό 1802 στή Μόσχα. Διασώθηκαν φαίνεται διότι ὁ ζωγράφος χρωματισμός καί ἡ ρωσική τεχνοτροπία τους, ἡ ὁποία διέφερε ἀπό τήν μεταβυζαντινή ἀπόδοση τῶν εἰκόνων, ἐναρμονίζονταν μέ τή δυτική ρεαλιστική ἀπεικόνισι τῶν μορφῶν καί «ἔδεναν» ἀπόλυτα μέ τίς αἰσθητικές ἀντιλήψεις τοῦ νεοκλασικισμοῦ περί ἀγιογραφίας.

Ἡ ἀγιογράφισι τοῦ ναοῦ ἦταν ἀποσπασματική. Ἐκτός ἀπό ὀρισμένες μεγάλες εἰκόνες ἀναρτημένες στούς πλάγιους τοίχους, ὑπῆρχαν σέ ἐπιλεγμένα σημεῖα καί ἐπιτοιχίες ἀγιογραφίες, τίς ὁποῖες ὁ καλλιτέχνης ἐκτελοῦσε σέ

⁸² Τό τζαμί τοῦ Χασάν μπέν κατεδαφίσθηκε τό 1908 καί στή θέση του οἱ παλαιότεροι Λαρισαῖοι θυμοῦνται ὅτι λειτουργοῦσε τό ἐξοχικό κέντρο «Τά Πευκάκια» μέ πανοραμική θέα στή γέφυρα καί τήν περιοχὴ τοῦ Ἀλκαζάρ. Στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἰσοπεδώθηκε ὁλόκληρη ἡ ὑπερυψωμένη ἐπιφάνεια καί στή θέση αὐτῇ κτίσθηκαν πολυώροφες οἰκοδομές.

προετοιμασμένες με άσβεστοκονίαμα επιφάνειες ή επάνω σε μουσαμά, ό όποιος έν συνεχείά επιστρωνόταν έτοιμος στόν τοίχο. Καί στίς δύο περιπτώσεις ό άγιογράφος χρησιμοποιούσε έλαιοχρώματα. Έτσι γνωρίζουμε ότί τό 1908 ό ζωγράφος Γεώργιος Οικονόμου, μέ καταγωγή από τήν Κάλυμνο, τήν ιδιαίτερη πατρίδα του μπτροπολίτου Άμβροσίου, είχε τελειώσει τήν άγιογράφηση του Παντοκράτορα στόν τρούλο καί τούς τέσσερες Εύαγγελιστές στά σφαιρικά τρίγωνα⁸³. Αισθητικά τόσο ή άγιογράφηση του ναού όσο καί οί φορητές εικόνες άκολουθούσαν τά δυτικά πρότυπα, τά όποία είχαν επικρατήσει από τά πρώτα άκόμα χρόνια της ίδρύσεως του νέου έλληνικού κράτους.

Ό δεσποτικός θρόνος ήταν ξυλόγλυπτος καί είχε κατασκευασθεί τί δεκαετία του 1930, επί άρχιερατείας του μπτροπολίτου Άρσενίου, από τόν Λαρισάιο επιπλοπιό Κωνσταντίνο Λαγό. Ήταν δωρεά του Ήλία Τριανταφύλλου προς τόν μπτροπολιτικό ναό⁸⁴.

Η επίσημη εικόνα του Άγίου Άχιλλίου ήταν παλαιότερη του ναού, πιθανόν από τί σειρά των ρωσικών εικόνων της βασιλικής του Καλλιάρχη καί έφερε νεότερη άργυρή επένδυση, τό λεγόμενο «πουκάμισο», τό όποιο ήταν δημιουργία του Άθηναίου άσημουργού Ιωάννου Νικητοπούλου. Η επένδυση αυτή είχε φιλοτεχνηθεί τό 1929 καί έφερε τήν επιγραφή του δωρητή: «Αφιέρωμα Ι. Δ. Άλεξάνδρου εις μνήμην του αποβιώσαντος πατρός αυτού Δημητρίου»⁸⁵.

Από όλη αυτή τί λεπτομερή καταγραφή φαίνεται καθαρά πώς ό άρχιτέ-

⁸³ Έφ. Άλήθεια, Άθήνα, φύλλο της Κυριακής 5ης Οκτωβρίου 1908, «...τήν διακόσμειν του τρούλου έτελείωσεν εσχάτως ό εκ Καλύμνου καλλιτέχνης κ. Γ. Σ. Οικονόμου, ζωγραφίσας λαμπρώς τόν Παντοκράτορα καί τούς Εύαγγελιστάς». Ό Γεώργιος Οικονόμου (1861-1935) άποφοίτησε από τό Μετσόβιο Πολυτεχνείο καί μέ κρατική ύποτροφία συνέχισε τίς σπουδές του άρχικά στήν Ιταλία καί στί συνέχεια στό Μόναχο, όπου είχε δάσκαλο τόν Νικόλαο Γύζη. Μέ τό τέλος των σπουδών του επισκέφθηκε τό Άγιον Όρος όπου παρέμεινε γιά ένα έτος. Εκεί μελέτησε τί βυζαντινή τέχνη καί τήν άγιογραφία, ή όποία δυστυχώς τήν εποχή εκείνη άκόμα καί στό Άγιον Όρος είχε άπομακρυνθεί από τά βυζαντινά πρότυπα, επηρεασμένη κυρίως από τήν ρωσική «πλημμυρίδα» ή όποία τό είχε κατακλύσει. Φεύγοντας από τό Άγιον Όρος ό Οικονόμου επιδόθηκε άποκλειστικά στήν έκκλησιαστική τέχνη της άγιογραφίας.

⁸⁴ Ό Ήλιος Τριανταφύλλου καταγόταν από τόν Τύρναβο, αλλά από μικρός δραστηριοποιήθηκε επαγγελματικά μέ επιτυχία στί Λάρισα. Τό 1937 διέθεσε 1.400.000 δραχμές γιά τήν κατασκευή του δεύτερου όρόφου του Δημοτικού Νοσοκομείου, ό όποιος ολοκληρώθηκε τό 1939. Από τότε ή όνομασία του Νοσοκομείου άλλαξε σε «Κουντιμπάνειον καί Τριανταφύλλειον Δημοτικών Νοσοκομείων Λαρίσης».

⁸⁵ Γουργιώτης Γεώργιος, Σχεδιάγραμμα Μεταβυζαντινής-Νεοελληνικής Ιστορίας του Ναού του Άγίου Άχιλλίου. Ιστορικά Άναδρομή, Λάρισα (1986), σ. 13. Ό Ιωάννης Άλεξάνδρου υπήρξε επί χρόνια ένα από τά πλέον δραστήρια μέλη του έκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού καί ήταν πατέρας του γνωστού έμπόρου Δημητρίου Άλεξάνδρου, ό όποιος διατηρούσε μέχρι πριν από μερικά χρόνια κατάστημα στήν όδό Βενιζέλου, άπέναντι από τό άρχαίο θέατρο.

κτονας του ναού του Αγίου Αχιλλίου, τό όνομα του όποιου μās διαφεύγει παρά τίς έπίμονες άναζητήσεις, προσάρμοσε τό όλο σχέδιο στό γενικότερο άρχιτεκτονικό πνεύμα που έπικρατούσε τήν περίοδο εκείνη. Η όμοιότητα άρκετών στοιχείων, σέ μικρότερη βέβαια κλίμακα, μέ τόν καθεδρικό ναό τών Αθηνών, ιδιαίτερα στήν πρόσοψη, είναι έμφανής. Είναι γεγονός ότι ό ναός αυτός τής πρωτεύουσας του έλληνικού κράτους⁸⁶ υπήρξε πρότυπο όχι μόνον γιά τόν Άγιο Αχιλλίο, αλλά και γιά πολλούς άλλους ναούς σέ όλόκληρη τήν ελληνική επικράτεια, και μάλιστα άρκετά χρόνια πρίν από τήν άπελευθέρωση τής Θεσσαλίας. Ήδη στήν περιοχή μας ό ναός τής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου στον Άμπελώνα, ό όποιος διατηρείται μέχρι σήμερα, και ό προπολεμικός ναός του Αγίου Αθανασίου τόν μμοούνται, σέ πιό άπλουστευμένη μορφή.

Οί άρχιτέκτονες τής έποχής, γιά νά προσδώσουν όμορφιά και χάρη στά μεγάλα αυτά νεοκλασικά οίκοδομήματα, χρησιμοποίησαν κίνες και έπιστύλια από πολύτιμα ύλικά, κυρίως λευκά διακοσμημένα μάρμαρα. Επίσης σχεδίαζαν δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα διαφόρων διαστάσεων, τά όποια περιβάλλονταν από τοξωτά πλαίσια. Τά τζάμια, καθώς ήταν πολύχρωμα και άρμολογημένα μέ συμμετρικούς συνδυασμούς, προσέδιδαν όχι μόνον φώς αλλά και χρώμα στό έσωτερικό τών ναών, σέ σύγκριση μέ τίς βυθισμένες στό σκοτάδι βασιλικές της Τουρκοκρατίας. Τά ύψηλά κωδωνοστάσια, συμμετρικά τοποθετημένα στή δυτική πρόσοψη και οί ανάλαφρες πολύπλευρες κόγχες ανατολικά, προέβαλλαν τό κάλλος τής λιτής γραμμής και τί χάρη τής άπλουστευμένης διακόσμησης. Οί ισορροπημένες και άρτιες αναλογίες, ή άρμονική σύνδεση όγκων και μορφών, ή άπείριτη και σαφής έκφραστική του σχεδίου, τό έκλεπτυσμένο ύφος και ή σωστή κλίμακα, προσέδιδαν έντονο άκαδημαϊσμό στους νεοκλασικούς αυτούς ναούς. Έπιπλέον ή σταυροειδής όροφή και ή προσθήκη του τρούλου μέ τά πολλά παράθυρα, δημιούργησαν μία νέα, επιβλητική, αισθητική αντίληψη, ή όποία προσέγγιζε κάπως τά βυζαντινά πρότυπα, ένω συγχρόνως προσέφεραν διαφορετική κατανομή του έσωτερικού χώρου του ναού. Τό τέλος του νεοκλασικού ρυθμού στίς εκκλησίες του έλλαδικού χώρου έρχεται γύρω στά 1930, έναν αιώνα περίπου μετά τήν εμφάνισή του. Μεταπολεμικά ή ναοδομία, όπως παρατηρούμε και στον σύγχρονο ναό του Αγίου Αχιλλίου, προσπαθεί νά έπιστρέψει στίς μορφές τής βυζαντινής άρχιτεκτο-

⁸⁶ Ο μπροπολιτικός ναός τών Αθηνών τιμάται έπ' όνόματι του Εύαγγελισμού τής Θεοτόκου και οίκοδομήθηκε μεταξύ των έτών 1842-1857 από τόν Βαυαρό άρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν, ό όποιος τήν περίοδο εκείνη κατασκεύασε και άλλα δημόσια κτίρια στήν πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους.

νικῆς, μέ τί δημιουργία τῶν λεγόμενων νεοβυζαντινῶν ναῶν, οἱ ὅποιοι μιμοῦνται ἄλλοτε εὐστοχα, πολλές φορές ὅμως χωρίς ἐπιτυχία, τά παλαιά βυζαντινά πρότυπα.

Ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ προπολεμικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὑπῆρξε δυστυχῶς πολύ σύντομη, μόλις 34 χρόνια. Στίς 5 καί 53΄ τό πρωί τῆς 1ης Μαρτίου 1941, σεισμός 6,3 βαθμῶν τῆς κλίμακας Ρίχτερ ἐπέφερε στόν ναό σημαντικές ζημιές. Κατέρρευσαν οἱ ἐπάνω ὄροφοι τῶν κωδωνοστασίῶν καί μέρος τῆς στέγης καί πληγώθηκαν ἀνεπανόρθωτα οἱ τοῖχοι. Ἀκολούθησαν οἱ συνεχόμενοι βομβαρδισμοί, ἀρχικά τῆς ἰταλικῆς καί ἐν συνεχείᾳ τῆς γερμανικῆς ἀεροπορίας, οἱ ὅποιοι ὀλοκλήρωσαν τήν καταστροφή μέ τήν πτώση τοῦ τρούλου καί ὀλόκληρης τῆς στέγης. Ἔτσι ἐρειπωμένος παρέμεινε μέχρι τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια [εἰκ. 19], ὅποτε κατεδαφίσθηκε ἐντελῶς καί στή θέση τοῦ δημιουργήθηκε ἀνθόκηπος. Σήμερα ὡς ἐνθύμιο τῆς ὑπάρξεώς του παραμένει μόνο ὁ κίονας ἐπάνω στόν ὁποῖο στηριζόταν ἡ Ἁγία Τράπεζα. Στόν ἴδιο χῶρο δυτικότερα τοποθετήθηκε ἡ προτομή τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Πολυκάρπου Δαρδαίου (1811-1818 καί 1821)⁸⁷, ὁ ὁποῖος καρατομήθηκε ἀπό τοὺς Τούρκους τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1821. Ἡ προτομή αὐτή εἶναι ἔργο τοῦ διάσημου Ἑλλῆνα γλύπτη Μιχαῖλ Τόμπρα καί ἀποτελεσε δωρεά στήν πόλη τοῦ Λαρισαίου ἐμπόρου Ἡλία Κολέσκα.

Ἔτσι, ἓνα ἀρχιτεκτονικό κόσμημα τῆς πόλεώς μας, ὁ μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, παραδόθηκε βορρά στίς ὀργισμένες ταλαντώσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλά καί στίς βέβηλες πράξεις τῶν ἐφήμερων κραταιῶν τῆς γῆς.

Εἰκ. 19. Ὁ προπολεμικός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐρειπωμένος. Φωτογραφία (τοῦ 1943) τοῦ Τάκη Γλούπα ἀπό τό βιβλίο «ΛΑΡΙΣΑ. Εἰκόνες τοῦ χθές» σέ κείμενο τοῦ Νίκου Νάκου, ἔκδοσι τῆς Δημοτικῆς Πινακοθήκης Λάρισας «Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα», Λάρισα (1986), σελ. 66.

⁸⁷ Πολυκάρπος ὁ Δαρδαῖος, λόγω τῆς καταγωγῆς του ἀπό τή Δάρδα τῆς Β. Ἠπείρου. Καρατομήθηκε στή Λάρισα ἀπό τόν Βελί πασά, γιό τοῦ Ἀλῆ πασά τῶν Ἰωαννίνων, στίς 17 Σεπτεμβρίου 1821.

Ὁ μεταβατικός ναός (παράγκα) [1941-1965]

Μέ βαριά λαβωμένη τήν καθεδρική ἐκκλησία τῆς πόλεως κατά τούς χαλεπούς χρόνους τῆς ἰταλογερμανικῆς κατοχῆς, οἱ ἐνορίτες τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀλλά καί ὅλοι οἱ Λαρισαῖοι, ἀπό τή στιγμὴ πού εἶδαν ὅτι ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐπισκευὴ τοῦ νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ ναοῦ τους, κατέφυγαν σέ λύση ἀνάγκης γιὰ νά ξεπεράσουν προσωρινά το πρόβλημα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Μέσα στίς ἄσχημες κατοχικές συνθῆκες ἐπιβίωσης, μέ ἀκμαῖο ὅμως τό θρησκευτικό συναίσθημα, ἐπέλεξαν τόν χώρο μεταξύ τῆς ἐρειπωμένης σκεπαστῆς τουρκικῆς ἀγορᾶς καί τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, γιὰ νά οἰκοδομήσουν λίγο μετά τήν συμφορὰ τοῦ σεισμοῦ καί τῶν βομβαρδισμῶν κάποια πρόχειρη κατασκευή, ὥστε νά στεγάσουν τόν ἅγιό τους. Τό ἀρχαῖο θέατρο τήν περίοδο ἐκείνη ἦταν καταχωμένο, καί μάλιστα πάνω του στεγαζόταν μεταξύ πολλῶν ἄλλων κτιρίων καί τό Ἐπισκοπεῖο μέ τή μνητροπολιτική κατοικία. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐγινε χωρίς νά γνωρίζουν ὅτι ἀντιστοιχοῦσε στόν ναό τοῦ πολιούχου τους κατά τή βυζαντινὴ περίοδο, οὔτε φυσικά ἀκόμα μπορούσαν νά προβλέψουν ὅτι σ' αὐτό τό σημεῖο λίγες δεκαετίες ἀργότερα (1978) ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη θά ἀποκάλυπτε τὰ θεμέλιά του. Ὁ προσωρινός ναός ἦταν μιά πρόχειρη ξύλινη κατασκευὴ μικρῶν διαστάσεων, ἡ ὁποία στήθηκε βιαστικά το 1941, μέ τή θαρραλέα παρέμβαση πρὸς τούς κατακτητές τοῦ γερμανομαθοῦς μνητροπολίτου Λαρίσης Δωροθέου Κοτταρᾶ⁸⁸. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἦταν ἀπλή καί μόνον ἡ παρουσία τοῦ σταυροῦ στή στέγη ὑποδήλωνε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ θρησκευτικό κτίσμα. Ὁ συμπολίτης μας ζωγράφος Ἀγνίνορας Ἀστεριάδης ἔχει ἀποτυπώσει τό πρόχειρο αὐτό κτίσμα μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια σέ κάποιο χαρακτηριστικό του [εἰκ. 20]. Ἔτσι ἔχουμε σήμερα σαφέστατη εἰκόνα τῆς μορφῆς του καί μπορούμε νά δικαιολογήσουμε τόν ὄρο «παράγκα», ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπικρατήσει τότε μεταξύ των πιστῶν, ὀνομασία ἡ ὁποία διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα.

Ἐσωτερικά δύο χαμηλές ξύλινες κιονοστοιχίες δημιουργοῦσαν τρία πολύ μικρῶν διαστάσεων κλίτη. Ἡ στέγη στό κεντρικὸ κλίτος ἦταν δίριχτη, ἐνῶ στά πλάγια κλίτη ὑπερυψώνονταν βαθμιαῖα πρὸς τὰ ἔσω, καλύπτονταν δέ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ κεραμίδια, ὅπως διακρίνεται καθαρά καί στό χαρακτηριστικό του Ἀστε-

⁸⁸ Δωρόθεος Κοτταρᾶς, μνητροπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τό 1935. Μετατέθηκε στή Λάρισα ἀπὸ τή Μητρόπολη Κυθήρων καί διαδέχθηκε τόν μνητροπολίτη Ἀρσένιο Ἀφεντούλη (1914-1934). Τό 1956 ἐκλέχθηκε ἀπὸ τήν ἱεραρχία ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος. Ἡ θητεία του στόν ἀρχιεπισκοπικό θρόνο ὑπῆρξε σύντομη. Προσβλήθηκε ἀπὸ ἀνίατη ἀσθένεια καί ἀπεβίωσε τόν Ἰούλιο τοῦ 1957 νοσηλευόμενος σέ νοσοκομεῖο τῆς Σουηδίας.

ριάδη. Στό έσωτερικό του βρῆκαν στέγη οί φορητές εἰκόνες καί ὅλα τα ἱερά σκεύη τά ὁποῖα εἶχαν ἀνασυρθεῖ ἀπό τά ἐρείπια τοῦ ναοῦ, ὅσα βέβαια δέν εἶχαν συληθεῖ ἢ ὀλοκληρωτικά καταστραφεῖ.

Ἐπειτα ἀπό τήν ἀποχώρηση τῶν κατακτητῶν, ὁ πρόχειρος ναός μεγάλωσε σέ διαστάσεις, ἐνισχύθηκαν τά τοιχώματα μέ οἰκοδομικό ὑλικό, πῆλωσαν οἱ κιονοστοιχίες καί πῆρε τή μορφή τρικλίτης βασιλικῆς μέ ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο κλίτος [εἰκ. 21].

Ἐσωτερικά τοποθετήθηκε ἀπλό ξύλινο τέμπλο, τό ὁποῖο ἐμπλουτίσθηκε μέ δεσποτικές εἰκόνες-ἐλαιογραφίες τοῦ ἀγιογραφικοῦ οἴκου τῶν Γκίνη-Παπαμερκουρίου, οἱ ὁποῖοι στέγαζαν τότε τό ἐργαστήριό τους στή Β.Δ. γωνία τῶν σημερινῶν ὁδῶν Παπαναστασίου καί Παπακυριαζῆ. Εἰκόνες τῶν ιδίων, μέ τήν ἴδια τεχντροπία, ἦταν ἀναρτημένες στούς πλάγιους τοίχους τοῦ ναοῦ καί τά προσκυνητάρια⁸⁹. Μέ τίς προσοθῆκες αὐτές ἡ μορφή τῆς «παράγκας» ἄλλαξε. Ἔγινε μεγαλύτερη καί πιό στερεή, οἱ ἐσωτερικοί χώροι του περισσότερο λειτουργικοί καί μποροῦσε πλέον νά ἀνταποκριθεῖ, ἔστω καί μέ λιτότητα, στίς αὔξημένες ἀπαιτήσεις ἑνός καθεδρικοῦ ναοῦ. Βέβαια σέ πολύ ἐπίσημες τελε-

Εἰκ. 20. Ὁ πρόχειρος ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὁ γνωστός ὡς «παράγκα», πού κατασκευάσθηκε τό 1941. Χαρακτικό τοῦ Ἀγνίνορα Ἀστεριάδη τοῦ 1945. Ἀπό τή συλλογή χαρακτηριστῶν τοῦ Λαογραφικοῦ-Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας.

Εἰκ. 21. Ἡ μορφή πού πῆρε μεταπολεμικά ὁ προσωρινός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Φωτογραφία τοῦ 1960 τοῦ Τάκη Τλούπα ἀπό τό βιβλίο «ΛΑΡΙΣΑ. Εἰκόνες τοῦ χθές» σέ κείμενο τοῦ Νίκου Νάκου, ἐκδόση τῆς Δημοτικῆς Πινακοθήκης Λάρισας «Μουσείο Γ. Ι. Κατσίγρα», Λάρισα (1986).

⁸⁹ Τό τέμπλο, οἱ δεσποτικές εἰκόνες καί μερικά ἄλλα ἐκκλησιαστικά κεμπῖλια τοῦ ναοῦ αὐτοῦ διασώθηκαν καί στεγάζονται στό ὑπόγειο τοῦ σημερινοῦ μεγαλοστρεποῦς ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

τές, όπως κατά την υποδοχή του βασιλικού ζεύγους και άλλων κυβερνητικών επίσημων μεταπολεμικά, με τη συγκατάθεση και των τοπικών Αρχών, η Μητρόπολη χρησιμοποιούσε τον ναό του Αγίου Νικολάου, ο οποίος ήταν υπό ευρύχωρος και οι ζημιές του από τον σεισμό ήταν μικρότερες και είχαν αποκατασταθεί έγκαιρα.

Η βελτιωμένη αυτή προσωρινή κατασκευή εξακολούθησε να λειτουργεί ως μητροπολιτικός ναός μέχρι το 1965. Επί είκοσι τέσσερα χρόνια η πόλη δοξολογούσε τον πολιούχο της σ' αυτό τό ταπεινό εκκλησάκι, ενώ παράλληλα μέσα από μύριες δυσκολίες και αντιξοότητες προετοίμαζε τον νέο ναό της. Τό ήμερολόγιο έδειχνε Κυριακή 6 Ιουνίου 1965 όταν έγιναν πανηγυρικά τα εγκαίνια του σημερινού περιλάμπρου καθεδρικού ναού του Αγίου Αχιλλίου, από τον μητροπολίτη Λαρίσης Ίάκωβο⁹⁰. Έκτοτε ο πρόχειρος ναός λειτουργούσε μόνον περιστασιακά. Τή δεκαετία του 1970, κατά τη διάρκεια εργασιών της δημοτικής Αρχής που έγιναν στον χώρο μεταξύ του προσωρινού ναού του Αγίου Αχιλλίου και της παλαιάς τουρκικής αγοράς (μπεζεστένι), αποκαλύφθηκαν, έντελως τυχαία, σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα, τά όποια συνεχίζονταν και κάτω από τον πρόχειρο ναό. Επειδή η τύχη του ναού αυτού είχε από καιρό προδιαγραφεί, κρίθηκε σκόπιμη η άμεση κατεδάφισή του, η όποια υπήρξε κυριολεκτικά σωτήρια, καθώς κάτω από τά πρόχειρα θεμέλιά της έντοπίσθηκαν τό 1978 τά υπολείμματα μις τρικίτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 6ου αιώνα, μέσα στά όποια αποκαλύφθηκε μεγάλος καμαροσκέπαστος τάφος, για τον όποιο οί αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ανήκει πιθανότατα στον πολιούχο και προστάτη άγιο της Λαρίσης, τον Άγιο Αχιλλίο.

Ο σύγχρονος ναός [1965]

Όταν τό 1944 η χώρα άπελευθερώθηκε από τά γερμανικά στρατεύματα κατοχής, η πόλη δέν μπορούσε να παραμείνει άπαθής στο πρόβλημα του μητροπολιτικού της ναού και να άρκεϊται στην πρόχειρη εκκλησία στο κέντρο του λόφου της άκροπόλεως. Έτσι, από τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η σκέψη των εκκλησιαστικών, πολιτικών και δημοτικών παραγόντων, αλλά και του πιστού λαού της πόλεως, στράφηκε άμεσα στην ιδέα να άνοικοδομηθεί νέος

⁹⁰ Ίάκωβος Σχίζας, μητροπολίτης Λαρίσης, Πλαταμώνος και Τυρνάβου (1960-1968). Διαδέχθηκε τον έπίσκοπο Δημήτριο Θεοδόση (1956-1959) και τό 1968 υπέβαλε παραίτηση (παύθηκε) από τίν έπταετία.

περίλαμπρος ναός, αφιερωμένος στον πολιοῦχο της ἁγιο. Μέ πρωτοστατοῦντα τόν μιτροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρά (1935-1956) καί συνεπικουρούμενο ἀπό όλόκληρο τό Δημοτικό Συμβούλιο καί τίς ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις τῆς πόλεως, ἔγιναν πολλές συζητήσεις γιά τή νέα τοποθεσία, τό μέγεθος, τήν ἀρχιτεκτονική του μορφή, ἀλλά καί γιά τίς ὑπάρχουσες οἰκονομικές δυνατότητες, ὥστε νά ἀποπερατωθεῖ ὅσο τόν δυνατόν ταχύτερα.

Ἀπό πολλά ἐπίσημα χεῖλη καί ἀπό μιά μεγάλη μερίδα Λαρισαίων προτάθηκε νά ἀνεγερθεῖ ὁ νέος ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στήν πλατεία Ταχυδρομείου. Ἀποτελοῦσε ἕναν τεράστιο χώρο, ὁ ὁποῖος συγκέντρωνε πολλά πλεονεκτήματα, ὅμως προσέβαλε τήν παράδοση αἰώνων πού ἤθελε τόν ναό τοῦ ἁγίου στόν ἱστορικό λόφο τῆς πόλεως. Ἐπειτα ἀπό ζωηρές ἀντεγκλήσεις ἐκφρασμένες στίς συνεδριάσεις τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου, δημοσιευμένες στίς τοπικές ἐφημερίδες ἤ καί στίς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, ὑπερίσχυσε τελικά ἡ γνώμη νά κτισθεῖ στόν λόφο, στήν περιοχὴ ὅπου βρισκόταν ἡ κατεδαφισθεῖσα προπολεμικὴ ἐκκλησία. Ἀπλῶς, ἔπειτα ἀπό ὑπόδειξη εἰδικῶν μελετητῶν, κρίθηκε ἀναγκαῖο νά οἰκοδομηθεῖ κατὰ τι νοτιότερα ἀπό τοὺς προηγουμένους ναοὺς γιὰτί ἑδαφολογικά ἡ περιοχὴ στό σημεῖο αὐτό ἦταν πιό σταθερὴ καί ἡ πιθανότητα μελλοντικῶν κατολισθήσεων πολὺ περιορισμένη. Ἀπαλλοτριώθηκαν οἱ ἰδιωτικοὶ χώροι καί ὁ μεγάλος οἰκοπεδικός χώρος ἦταν ἔτοιμος νά δεχθεῖ τόν νέο μιτροπολιτικὸ ναό.

Τό 1950 ἀνατέθηκε ἀπό τήν ἐπὶ τούτου συσταθεῖσα ἐραρική ἐπιτροπή στοὺς διαπρεπεῖς ἀρχιτέκτονες Πάτροκλο Καραντινὸ καί Γεώργιο Νομικὸ ἡ μελέτη ἀνεγέρσεως σύγχρονου μεγαλοπρεποὺς μιτροπολιτικοῦ ναοῦ στή Λάρισα. Μέ τήν εὐκαρρία τῆς θεμελιώσεως τοῦ νέου ναοῦ ὁ τότε μιτροπολίτης Δωρόθεος κυκλοφόρησε τήν τρίτη ἐκδοσι τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (1952)⁹¹, στήν ὁποία ἐπέφερε πολλές προσθήκες καί διορθώσεις καί ὅπου ἐπί-

⁹¹ Ἡ πρώτη ἐκδοσι τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἔγινε τό 1745 στή Βενετία: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματοργοῦ. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, καί μετ' ἐπιμελείας ὅτι πλείστης διορθωθείσα», Ἐνετίησι, αψιμέ' (=1745). Παρά Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι.

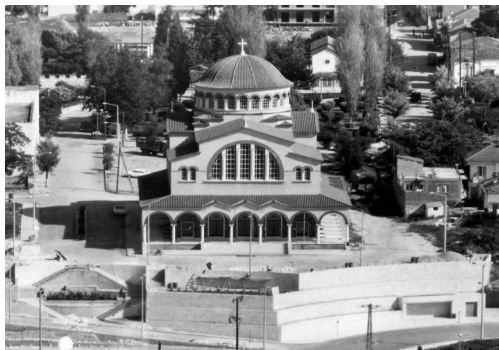
Ἡ δευτέρα ἐκδοσι ἔγινε 150 χρόνια μετὰ, στή Λάρισα: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματοργοῦ. Νῦν τό δεύτερον τύποις ἐκδοθεῖσα, καί μετ' ἐπιμελείας ὅτι πλείστης διορθωθείσα ὑπὸ Γεωργίου Μακρή», Ἐν Λαρίσῃ, (1896) παρὰ τῷ Γεωργίῳ Μακρῇ.

Ἡ τρίτη ἐκδοσι ἔγινε ἀπὸ τόν μιτροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρά: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματοργοῦ», Ἀθῆναι (1952). Μετὰ τήν ἐξάντλησι τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ἐπὶ πομπαντορίας τοῦ μιτροπολίτου Σεραφεῖμ Ὁρφανοῦ (1974-1989), κυκλοφόρησε ἡ τετάρτη ἐκδοσι: «Ἀκολουθία τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλ-

σης συμπεριέλαβε καί τό ιδικής τοῦ ἐμπνεύσεως ἀπό τό 1935 νέο ἀπολυτίκιο τοῦ ἁγίου, αὐτό ποῦ ψάλλεται καί σήμερα, τό «Χαίρει ἔχουσα ἡ Θεσσαλία...». Μέχρι τότε τό ὀρθόδοξο ἐορτολόγιο χρησιμοποιοῦσε τό ἀπολυτίκιο τοῦ Ἀγ. Νικολάου μέ τήν ἀλλαγί τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου σέ Ἀχίλλιο. Στήν ἔκδοσι αὐτή ὁ μητροπολίτης δημοσίευσε καί τά ἀρχικά ἀρχιτεκτονικά σχέδια τοῦ ναοῦ⁹². Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς, κατά τήν ἀνοικοδόμησή του ὁ ναός διατήρησε τήν ἀρχικῶς ὑποβληθεῖσα σχεδιαστική μορφή, ἐνῶ στὸν περιβάλλοντα χῶρο τό ἀρχικό σχέδιο δέχθηκε διάφορες τροποποιήσεις.

Ὅμως ὁ χρόνος περνοῦσε καί ἡ πορεία τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν τοῦ ναοῦ, γιά λόγους καθαρὰ οἰκονομικούς, καθυστεροῦσε σημαντικά. Ἡ χώρα ἐπούλωνε τίς πληγές ποῦ ἄφησαν ἡ καταστροφικὴ μανία τῶν κατακτητῶν, ὁ ἄκρατος κατοχικὸς πληθωρισμὸς καί ἡ ἐμφύλια σύρραξη, καί ἔτσι οἱ δωρεές ἦταν πενιχρές καί δέν ἐπαρκοῦσαν. Ὅμως τό 1958, ἔπειτα ἀπὸ ἔγκριση τοῦ Ὑπουργείου Βιομηχανίας, ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τήν ἐρατικὴ ἐπιτροπή ἡ συνδρομὴ ὅλων τῶν Λαρισαίων μέ τήν εἰσφορά 5 δραχμῶν σέ κάθε λογαριασμὸ τοῦ Ὁργανισμοῦ Ὑδρεύσεως καί Ἡλεκτροφωτισμοῦ Λαρίσης (ΟΥΗΛ). Ἡ εἰσφορά αὐτὴ κράτησε μέχρι τό 1978, γιά εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια, καί βοήθησε σημαντικά ὄχι μόνον στήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καί τὸν καλλωπισμὸ του ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά.

Τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου [εἰκ. 22]

Εἰκ. 22. Ὁ νέος μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια κατασκευῆς του. Στὸ βάθος διακρίνεται ἡ μεταβατικὴ ἐκκλησία (παράγκα). 1975.

λίου, Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ Θαυματουργοῦ. Μετὰ Παρακλητικοῦ Κανόνος καί Εἰκοσιτεσσάρων Οἰκῶν», Λάρισα (1978). Ἡ ἀκολουθία αὐτή, σέ ἐντελῶς νέα μορφή, ἔχει ἐμπλουτισθεῖ μέ τὸν Παρακλητικὸ Κανόνα καί τοὺς εἰκοσιτέσσερες Οἴκους τοῦ Ἀγίου. Εἶναι σύνθεσις τοῦ ἁγιορείτου μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, Ὑμνογράφου τῆς Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος διόρθωσε καί εἰσήγαγε νέους ὕμνους στήν ἀκολουθία ποῦ εἶχε συνθέσει ὁ μητροπολίτης Δωρόθεος καί εἶναι αὐτὴ ποῦ ψάλλεται σήμερα κατὰ τήν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς του.

⁹² Δωροθέου μητροπολίτου Λαρίσης, ὅπ.π., σ. 7.

έγιναν με μεγάλη επισημότητα στις 6 Ιουνίου 1965 από τον μητροπολίτη Λαρίσης Ιάκωβο Σχίζα (1960-1967) και από τότε εξακολουθεί συνεχώς να εμπλουτίζεται και να στολίζεται, έτσι ώστε σήμερα να θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους και όμορφότερους ναούς της Θεσσαλίας.

Εικ. 23. Έορτή των Θεοφανείων του 1908. Ο μητροπολίτης Αμβρόσιος με το ιερατείο και τους επισήμους καθ' οδόν προς τή γέφυρα του Πηνειού. Φωτογραφία του Γεωργίου Λαμπάκη από τό αρχείο του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΧΙΛΛΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΛΑΡΙΣΗΣ: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Θεσσαλία ἐδέχθη νωρὶς τὸν σωτήριο Λόγο τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Μελίτων Σάρδεων ἀναφέρει ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς (138-161) πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῶν πόλεων Θεσσαλονίκης, Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης, «περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν κατὰ Χριστιανῶν»¹. «Τράπεζα Μαρτύρων» (mensa martyrum) τοῦ 4^{ου}-5^{ου} αἰῶνος ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν Θεσσαλῶν μαρτύρων, Ἰωάννου, Λουκά, Ἀνδρέου καὶ Λεωνίδου². Σύμφωνα δὲ μὲ τὴν παράδοσι τοῦ (πρώτου) Βίου τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐπισκόπου Λαρίσης, ὁ τελευταῖος ἐκλήθη ἀπὸ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο νὰ λάβει μέρος στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (324/5). Στὴν ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (431) ὁ ἐπίσκοπος τῆς Λαρίσης φέρει γιὰ πρώτη φορὰ τὸν τίτλο τοῦ «Μητροπολίτου Θεσσαλίας».

Σὺν τούτοις, ἀπὸ τὰ ποικίλα «Τακτικὰ» καὶ τὶς «Διατυπώσεις» τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων γνωρίζουμε ὅτι ἡ Μητρόπολις, ὑπαγομένη ἀρχικῶς στὸ ἀνατολικὸ Ἰλλυρικό, ὑπάγεται ἐν συνεχείᾳ στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέχουσα τὴν 36η θέσι στὴν τάξι τῶν βυζαντινῶν Μητροπόλεων. Ἡ ἴδρυσι ὅμως τοῦ κράτους τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Α΄ Δούκα Κομνηνὸ τὸ ἔτος 1266 (ἕως τὸ 1318) συμπίπτει μὲ τὴν ἀπαρχὴ τῆς παρακμῆς τῆς Λαρίσης. Οἱ Νέες Πάτρες (Υπάτη) (ἀργότερα τὰ Τρίκαλα) θὰ μετατραποῦν σὲ κέν-

¹ Π. Ἀβραμῆα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφίαν*, ἐν Αῤῥθίνας 1974, 40.

² Γ. Σωτηρίου, «Τράπεζα μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν», *ΔΧΑΕ* 1 (1932), 7-17. Πρὸβλ. Ἐ. Χαλκιά, «Τράπεζες μαρτύρων. Ἡ σημασία τοῦ ὄρου καὶ ἡ τύχη του στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία», *ΔΧΑΕ* 14 (1987-1988), 101-102. Σ. Γουλούλης, «Οἱ πρῶτοι Μάρτυρες καὶ τὸ ἀρχαῖο Θέατρο Λάρισας», *Λεπέντυμος. Μελέτες Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης στὴ μνήμη τοῦ Γεωργίου Γούναρη. Ὑστερὴ Ρωμαϊκὴ, Βυζαντινὴ, Μεταβυζαντινὴ περίοδος*, (ἐπιμ. Ἀ. Σέμογλου, Ἰ. Π. Ἀρβαντιδοῦ, Ἐ. Γ. Γούναρη), Θεσσαλονίκη 2018, 487-495. Πρὸβλ. ἐπίσης Ὁ ἴδιος, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν Ἀγίων στὴ Μεσαιωνικὴ Θεσσαλία», *1^ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας, Πρακτικὰ Συνεδρίου, 9-11 Νοεμβρίου 2006*, Λάρισα 2006, τόμ. Β΄, 399-400.

τρο τοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ βίου τῆς περιοχῆς. Κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Λαρίσης διαμένουν στὰ Τρίκαλα³. Πλήθος λαμπρῶν ἀρχιερέων θὰ ποιμάνει τὴν θεσσαλικὴ Ἐκκλησία, ὅπως ὁ Ἀντώνιος (1333-1348 καὶ 1355/6-ca. 1363), ὁ Ἰωάσαφ (μνεῖες 1383-1392/3, 1401-1402), ὁ Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων (ca. 1482-ca.1489, ᾗ28 Μαρτίου 1510), ὁ κτίτωρ τῆς μονῆς Δουσίου, Βησσαρίων Β΄ (1527-ᾗ13 Σεπτεμβρίου 1540) καὶ ὁ ὕστερον πατριάρχης, Ἱερεμίας Β΄ Τρανός (1570-1572)⁴.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό: πολλοὶ ἐκ τῶν ἱεραρχῶν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης ἔχουν ἤδη καταταχθεῖ στὴν χορεία τῶν θαυματουργῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας μας (ἀγ. Ἀχιλλίος, ἀγ. Κυπριανός, ἀγ. Βησσαρίων), ἄλλοι θὰ ἔχουν σημαντικὸ ρόλο στὴν διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Λόγου χάριν, ὁ ἱερομάρτυς Διονύσιος Β΄, ὁ ἀποκληθεὶς χλευαστικῶς «Σκυλόσοφος» (1593-1600, ᾗ1611)⁵, καὶ ὁ Διονύσιος Ζ΄ Καλλιάρχης, ὁ ὁποῖος, μετατεθεὶς στὴν μητρόπολη Ἐφέσου (1794-1803, ᾗ10 Ἀπριλίου 1821), ἀπαγχονίζεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους ὁμοῦ μὲ τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ καὶ ἄλλους ἀρχιερεῖς⁶.

Μολονότι, ἡ παρῶσα μελέτη δὲν ἀφορᾷ στὴν δράση καὶ τὰ παλαιόσημα τῶν Ἀγίων ἱεραρχῶν τῆς Λαρίσης, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναφερθοῦμε ἐν συνόψει στὸν βίο τους, προκειμένου νὰ ἐξετασθεῖ ἐν συνεχείᾳ ἡ εἰκονογραφία τους.

Ὁ χριστιανικὸς βίος στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας εἶναι συνυφασμένος μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου (ᾗ350;), ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης στὰ χρόνια πιθανὸν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (306-337). Ὁ βίος του εἶναι γνωστὸς ἀπὸ

³ Τοῦτο διαρκεῖ ἀπὸ τὸ 1318 μέχρι τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Λαρίσης, Ἰακώβου Β΄ (1734-1749).

⁴ Γιά τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης στὰ βυζαντινὰ χρόνια βλ. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία*, ἰδίως 39-54. P. Magdalino, *The History of Thessaly, 1266-1393*, Oxford 1976. G. A. Koulouras, *Byzantine Larisa and its region from the 6th century to 1204*, London 1995[2017], 90-105. Γιά τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Μητροπόλεως στὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια βλ. Πολυκάρπου, Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν, «Ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν ΙΣΤ΄ καὶ ΙΖ΄ αἰῶνα», Δ. Ζ. Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας» *ΕΜΑ* 15-16 (1965-1966) [1997], 86-124.

⁵ Γιά τὸν Διονύσιο βλ. ἐνδεικτικῶς Σ. Παπαδόπουλος, «Οἱ ἐξεγέρσεις τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου τοῦ «Σκυλοσόφου» (1600 καὶ 1611)», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. 10, 326-328. Θ. Β. Παπακωνσταντίνου, *Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Φιλοσόφου Μητροπολίτη Λάρισας*, Ἀθήνα 2000. Ὁ ἴδιος, *Οἱ ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων (τέλη 16^{ου}-ἀρχὲς 17^{ου} αἰῶνα)*. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα *Simancas* τῆς *Ισπανίας*, Ἀθήνα 2004.

⁶ Γιά τὸν Διονύσιο Καλλιάρχη βλ. Π. Κοντογιάννης, «Διονύσιος Καλλιάρχης», *Ἀθηνᾶ* 18 (1906), 145-196. Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας» *Θεολογία* 11.4 (1933), 342.

μεταγενέστερα του χρόνου δράσεώς του κείμενα. Πάντως ή τιμή και ή ευλάβεια πρὸς τὸν πολιοῦχο τῆς Λαρίσης (καὶ τῶν Γρεβενῶν) διαδίδεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, τόσον στὸν ἑλληνόφωνο ὅσο καὶ στὸν σλαβικὸ κόσμ⁷.

Στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ἴσως μεταξὺ 1261 καὶ 1274, δηλαδὴ στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, ἀνέρχεται στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης ὁ λόγιος Θωμᾶς Γοριανίτης. Μὲ δική του προτροπὴ διασκευάζεται ὁ ἀρχικὸς Βίος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, ἐνῶ ὁ ἴδιος θὰ συντάξει σειρὰ ἐπιγραμματίων, ὅπως τὸ ἐπίγραμμα πρὸς τὸν δάσκαλό του, ρήτορα Μανουὴλ Ὀλόβωλο⁸. Τὸ ἔτος 1318 μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης Λαρίσης ὁ ἅγιος Κυπριανός, πρῶν ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀγίου Δημητρίου Μαρμαριανῶν⁹. Ὁ ἐν λόγῳ ἱεράρχης ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Λάρισα καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὰ Τρίκαλα, ἐξ ἀφορμῆς τῆς πολιτικῆς ἀστάθειας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς τῆς περιόδου. Ἐκεῖ θὰ ποιᾶναι τὸ χριστεπώνυμο πλήρωμα μέχρι τὴν ὁσιακὴ του κοίμησι (†1332), ἀγωνιζόμενος ἐκ παραλλήλου κατὰ τῶν αὐθαρεσιῶν τοπικῶν ἀρχόντων¹⁰. Τὸν Κυπριανὸ διαδέχεται ὁ ἐκ Τρικάλων Ἀντώνιος (1333-1363;), μέγας ρήτωρ τῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος θὰ συντάξει Ἐγκώμιο πρὸς τιμὴν τοῦ προκατόχου του¹¹. Εἰρήσθω ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Ἀντωνίου ἀποτελοῦν πηγὴ

⁷ Βλ. T. Subotin Goluborić, «Le cult de Saint Achille de Larissa», *Zbornik Radova* 26 (1987), 21 κ.έ. Δ. Ζ. Σοφριανός, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης - Ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος Βίος (Θ΄ αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη (Π΄ αἰ.) διασκευὴ του. Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 3 (1990), 97-213. Σ. Γουλούλης, «Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στὴν Λάρισα μέχρι τὸ 985», *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου στὴν Λάρισα: Παρελθὸν καὶ Μέλλον. Λάρισα 26-28 Ἀπριλίου 1985, Λάρισα 1985*. Ὁ ἴδιος, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν ἁγίων», 400-402. Χ. Β. Στεργιούλης, «Ἡ διασκευὴ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου (15^{ος} αἰ.) ἀπὸ ρητορικῆς ἀπόψεως», *Βυζαντινὰ* 30 (2010), 67-82. Ὁ. Καραγιώργου, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος καὶ ἡ Λάρισα τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος: ἀγιολογικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες (Πρόταση γιὰ μιὰ διαφοροποιητικὴ ἀνάγνωσι)», *Ἀφιέρωμα στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτῃ Α. Βοκοτόπουλο*, (ἐπιμ. Β. Κατσαρός, Ἀ. Τούρτα), Ἀθίνα 2015, 233-246.

⁸ Γιὰ τὸν ἅγιο Θωμᾶ Γοριανίτη βλ. Σ. Λάμπρος, «Ἐπιγράμματα Θωμᾶ Γοριανίτου», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 12 (1915), 435 κ.έ. Γουλούλης, «Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου», 212-214. Δ. Ζ. Σοφριανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης (Β΄ μισὸ τοῦ Π΄ αἰ.)», *Θεσσαχρον* 15 (1984), 147-161, πίν. Γ. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης. Βιογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ζητήματα (Π΄-ΙΣΤ΄ αἰ.)», *Πρακτικὰ 5^{ου} (23.10.1999) καὶ 6^{ου} (8.5.2004) Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν*, (Βιβλιοθήκη Θεσσαλικῶν Μελετῶν 9), Λάρισα 2010, 37-38.

⁹ Γιὰ τὴν μονὴ βλ. Σ. Γουλούλης, «Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Μαρμαριανῶν Λαρίσης: προσπάθεια ἐντοπισμοῦ», *Ἱστοριογεωγραφικά* 7 (2000), 121-144. Ὁ ἴδιος, «Μαρμαριανη-Μονὴ Μαρμαριανῶν (ἢ Μαρμαριανῶν)», *Ἡ Λάρισα. Ὅψεις τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς, Πρακτικὰ τοῦ 4^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα, 12-13 Ἀπριλίου 1997, Λάρισα 2002*, 139-145.

¹⁰ Γιὰ τὸν ἅγιο Κυπριανὸ βλ. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 403.

¹¹ Σ. Γ. Γουλούλης, *Ἀντωνίου Λαρίσης, Ἐγκώμιο εἰς τὸν ἅγιο Κυπριανὸ Λαρίσης. Προλεγόμενα* -

πληροφοριῶν γιὰ τὸν βίο του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν βίο τῆς Θεσσαλίας. Μάλιστα ὡς μοναχὸς τῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ Ἅγιον Ὅρος, φαίνεται νὰ ἦλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὸν μετέπειτα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεο Κόκκινο¹².

Στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, καὶ δὴ τὸ ἔτος 1489/90, ἐκλέγεται μητροπολίτης Λαρίσης ὁ ἅγιος Βησσαρίων ὁ Α΄, πρώην Δημητριάδος¹³, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως δὲν γνωρίζουμε πολλά. Τοῦτον διαδέχεται ὁ ἅγιος Διονύσιος, ὁ ἐπονομαζόμενος Ἐλεΐμων (μετὰ τὸ 1489/90 – πρὸ τοῦ 1500). Πρόκειται γιὰ τὸν νέο κτίτορα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων, μονὴ στὴν ὁποία ἀποσύρεται μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ἀρχιερατικὸ του θρόνο. Στὸ μοναστήριό αὐτὸ θὰ ἀσκηθεῖ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, στὶς 28 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1510¹⁴. Τὸν παρατηθὲντα μητροπολίτη Διονύσιο διαδέχεται ὁ Μᾶρκος ὁ Ἡσυχαστὴς ἢ Ἀσκητὴς (1499/1500-1527), γέροντας καὶ πνευματικὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος Β΄ Λαρίσης¹⁵.

Κορυφαία ὁσιακὴ προσωπικότητα τῶν πρώιμων μεταβυζαντινῶν χρόνων θεωρεῖται δικαίως ὁ ἅγιος καὶ θαυματουργὸς Βησσαρίων ἐπίσκοπος Ἐλασσόνο-
νος, Ἐξαρχος Σταγῶν καὶ ὕστερον μητροπολίτης Λαρίσης (ca. 1490-1540). Μετὰ τὴν κοίμηση τοῦ γέροντός του, μητροπολίτου Μάρκου, ὁ Βησσαρίων

Κείμενο – Μετάφραση, Λάρισα 1991.

¹² Γιὰ τὸν Ἀντώνιο Λαρίσης καὶ τὴν δράση του βλ. N. Bees, «Zur Schriftstellerei des Antonios von Larissa», *BNJ* 12 (1935-1936), 314. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης», 150. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης», 114, σμ. 51. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 38. Γουλιούλης, *Ἀντωνίου Λαρίσης ἐγκώμιο*, 39 κ.έ. Ὁ ἴδιος, «Ἀντώνιος Λαρίσης (1332/33-1363/71): συμβολὴ στὸν βίο καὶ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο», *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Θεσσαλοφίλοισι*, *Εταιρεία Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν Θεσσαλίας, Λάρισα – Τσαρίτσανη, Μάρτιος 1995*, Τρίκαλα 1998, 56-105. Ὁ ἴδιος, «Τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἐπισκοπῆς τῶν Τρικάλων: Τοπογραφία, ἰδεολογία καὶ θρησκευτικὴ ζωὴ μᾶς βυζαντινῆς Πρωτεύουσας», *Κληρονομία* 37, τευχ. Α΄-Β΄ (2005-2013), 109-117 καὶ σποράδην. Πρβλ. Δ. Κ. Ἀγορίτσας, «Ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης Οἰκουμένιος. Ζητήματα προσωπογραφίας καὶ ἀγιολογίας», *Τρικαλινὰ* 21 (2001), 433-449. Βλ. ἐπίσης Β. Σ. Ψευτογκάς, *Ἀντωνίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης. Λόγοι θεομνηστικοὶ - δεσποτικοὶ - ἀπολογητικοί*, Θεσσαλονίκη 2002.

¹³ Γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα Α΄ βλ. Σοφιανός, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 38-39. Ὁ ἴδιος, *Ἡ ἐπισκοπὴ Σταγῶν. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα*, (ἐκδ. Ἱερὰ μητρόπολις Σταγῶν καὶ Μετεώρων), Καλαμπάκα 2004, 39-40.

¹⁴ Γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἐλεΐμονα βλ. Δ. Ζ. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεΐμων (†1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του», *Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία. Ἐκφράσεις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σεργίου καὶ Κοζάνης κύριον Διονύσιον*, Κοζάνη 1991, τόμ. Β΄, 389-403. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 39.

¹⁵ Γιὰ τὸν ἅγιο Μᾶρκο τὸν Ἀσκητὴ βλ. Σοφιανός, «Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Θωμᾶς Γοριανίτης», 151. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 39.

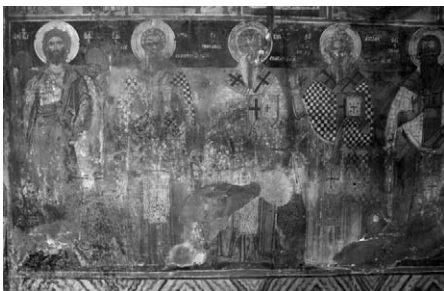
διαδέχεται αὐτὸν στὸν θρόνο τῆς Λαρίσης (Ἀπρίλιος 1527–13 Σεπτεμβρίου 1540). Ὁ διαπρεπὴς ἱεράρχης ἐπέπρωτο νὰ ἀναπτύξει μεγάλο ἐκκλησιαστικό, πνευματικό καὶ κοινωνικό ἔργο, συνδράμων στὴν κατασκευὴ δρόμων, γεφυρῶν καὶ βεβαίως ναῶν. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἀνεγείρει ἐκ νέου τὴν μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ Μεγάλων Πυλῶν, γνωστὴ σήμερα ὡς μονὴ Δουσίκου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1527-1534/1535¹⁶.

Οἱ προαναφερθέντες ἅγιοι ἱεράρχες ἐπέπρωτο νὰ ἐξεικονισθοῦν, ὡς σύνταγμα, στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικάλων, στὸ ἄλλοτε βόρειο περίστωο (1627) (εἰκ. 1-2). Ὁ εἰκαστικός τοῦτος κατάλογος περιλαμβάνει τοὺς «Ἐπτὰ ἀρχιεπισκόπους» τῆς Λαρίσης: τὸν Θωμᾶ τὸν «Χωριάτη» [= Γοριανίτη], τὸν Κυπριανὸ τὸν Θαυματουργό, τὸν Ἀντώνιο τὸν Λογιώτατο καὶ Νέο Θεολόγο, τὸν Βησσαρίωνα τὸν Πρώην, τὸν Διονύσιο τὸν Ἐλεήμονα, τὸν Μάρκο τὸν Ἡσυχαστὴ καὶ τὸν Βησσαρίωνα [Β', τὸν] τοῦ Σωτῆρος¹⁷. Ὁ ῥέκτης Δουσικιώτης ἱερομόναχος Χατζη-Γεράσιμος περιγράφει τὴν ἐν λόγῳ παράσταση σὲ δύο κώδικες (Κῶδιξ 76 Δουσίκου (1846) καὶ Κῶδιξ 59 Δουσίκου (1858))¹⁸, σημειῶνων: *Καὶ οἱ οὗτοι πάντες εἰσὶν ἱστορισμένοι ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων ἐκ Τρίκκης, ἔξω εἰς τὸν νάρθηκα*. Ταυτοχρόνως ὁ Χατζη-Γεράσιμος πληροφορεῖ ὅτι ὁμοία σύνθεσις ἀπαντᾷ στὸν παρακείμενο μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγί-

¹⁶ Γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα τοῦ Σωτῆρος ἡ βιβλιογραφία εἶναι ὀγκώδης. Βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Σοφριανός, «Ἱστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμῖσεις τῆς μονῆς Δουσίκου. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 1 (1984), 9-17 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 61-162]. Ὁ ἴδιος, «Χατζη-Γερασίμου ἱερομόναχου Δουσικιώτη, Ἀνέκδοτο ἐγκώμιο (1826) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μάρτ. 1527 - Σεπτ. 1540) καὶ κτίτορα τῆς μονῆς Δουσίκου. Προσωπογραφικὰ καὶ χρονολογικὰ ἀγίου Βησσαρίωνος», *Τρικαλινὰ* 7 (1987), 7-27 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 221-243]. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσης (1527-1540) καὶ κτίτορας τῆς μονῆς Δουσίκου. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ καὶ ἄλλα κείμενα», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 4 (1992), 177-228 [= *Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 273-420]. Ὁ ἴδιος, «Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα ἀναφερόμενα στὸν μητροπολίτη Λαρίσης καὶ κτίτορα τῆς μονῆς Δουσίκου ἅγιου Βησσαρίωνα (†1540)», *Τρικαλινὰ* 14 (1994), 37-68 [*Δουσικιώτικα Σύμμεικτα*, 421-454]. Ε. Ἀγγελολομᾶτι-Τσουγκαράκη, «Ἐρὰ λείψανα καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα. Ἡ διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα, *Τρικαλινὰ* 17 (1997), 193-212. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 40-41

¹⁷ Ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει: *ΔΕΗΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΑΓΕΛΗΚΗΣ ΕΜΑΝΟΥΗΛ ΤΟΥ ΜΕΛΑΤΡΟΥ ΕΝ Ε[ΤΕΙ] ,αχκζ' [=1627]*. Γιὰ τὸν ναὸ καὶ τὶς τοιχογραφίες βλ. Ν. Γιαννόπουλος, «Αἱ παλαιὰ ἐκκλησίαι Τρικάλων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσης», *ΔΧΑΕ* 3 (1926), 20-27. Δ. Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεικτα Ι', *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 27 (1995), 110-112. Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 33-48. Σ. Γουλιούλης, «Σύναξις τῶν Ἐπτὰ ἀρχιεπισκόπων Λαρίσης: Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Β' (1550-1569) καὶ ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ ἁγίου Στεφάνου Τρικάλων (στὴν ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17^{ου} αἰ.), στὴν παρούσα Ἐπετηρίδα.

¹⁸ Σοφριανός, «Οἱ Ἐπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 36-37.

Είκ. 1. Τρίκαλα, ναός Αγ. Αναγύρων. Οἱ Ἅγιοι Ἰωάννης Πρόδρομος, Θωμᾶς «Χωριάτης», Κυπριανὸς ὁ Θαυματουργός, Ἀντώνιος ὁ Λογιώτατος, Βησσαρίων ὁ Πρώην.

Είκ. 2. Τρίκαλα, ναός Αγ. Αναγύρων. Οἱ Ἅγιοι Διονύσιος Ἐλεμίμων, Μάρκος ὁ Ἡσυχαστής, Βησσαρίων τοῦ Σωτῆρος, Εὐφρόσυνος Μάρτυς.

ου Στεφάνου, ἔδρα πιθανότατα τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης κατὰ τὸν 17^ο αἰῶνα. Δυστυχῶς, ἡ παράσταση αὐτὴ δὲν σώζεται.

Κατὰ συνέπεια, ἡ τοιχογραφία στὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων ἀποτελεῖ εἰκονογραφικὸ *ἄπαξ*. Δεδομένου τούτου, παραμένει ἄγνωστο ἐὰν ὁ ζωγράφος ἀποδίδει τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἁγίων, βασιζόμενος σὲ ἀρχαιότερη παράσταση, μὴ σωζόμενη σήμερα, ἢ στὴν προφορικὴ παράδοση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ *ἄπαξ* ἀφορᾷ στὴν ἀπεκόνιση τῶν Ἁγίων μητροπολιτῶν Λαρίσης ὡς σύνταγμα, ὡς ομάδα Ἁγίων, ὅχι ὡς μεμονωμένων μορφῶν. Τοῦτο διότι ἐκ τῶν ἁγίων μητροπολιτῶν Λαρίσης, δύο τουλάχιστον ἀπαντοῦν ἱστορημένοι σὲ πλῆθος ναῶν καὶ εἰκόνων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἅγιο Ἀχίλλιο καὶ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα τοῦ Σωτῆρος. Οἱ δύο αὐτοὶ ἱεράρχες, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν ἅγιο Οἰκουμένιο Τρίκκης¹⁹ καὶ τὸν ἅγιο Νικόλαο τὸν ἐν Βουνένῃ (τέλῃ 9^{ου}-ἀρχὲς 10^{ου} αἰ.)²⁰, θὰ ἀποτελέσουν τὴν πλέον δημοφιλὴ στὴν εἰκονογραφία ξυνωρίδα θεσσαλῶν Ἁγίων. Στους δύο αὐτοὺς ἱεράρχες τῆς Λαρίσης θὰ ἐστιάσουμε τὴν ἐξέτασή μας.

¹⁹ Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης βλ. Γ. Χατζούλη, «Πρώτη προσέγγιση στὴν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου Οἰκουμενίου, ἐπισκόπου Τρίκκης (4^{ος} αἰ.)», *Τρικαλινὰ* 24 (2004), 133-160.

²⁰ Βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Σοφινός, *Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουνένῃ. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα - ἱστορικὰ καὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (I αἰών)*, ἐν Ἀθήναις 1972. Ὁ ἴδιος, «Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ νέος τῆς Βουναινῆς (I αἰών). Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα Μαξίμου (1620) κ.ἄ.», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 2 (1986), 71-109. Πρβλ. Γουλούλης, «Κέντρα λατρείας τοπικῶν Ἁγίων», 402-403.

Είναι γνωστό ότι τὸν 6^ο αἰώνα οἰκοδομεῖται ἡ ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Ἀχιλλιο Βασιλικὴ στὴν ἀκρόπολη τῆς Λαρίσης (Λόφος «Φρουρίου»)²¹. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐτῶν 986 καὶ 990 οἰκοδομεῖται ἀπὸ τὸν Βούλγαρο τσάρο, Σαμουήλ τρίκλιτη βασιλικὴ στὴν Μικρὴ Πρέσπα, στὴν ὁποία θὰ τοποθετηθοῦν τμήματα τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου, τὰ ὁποία εἶχαν κλαπεί²². Ἐνας ἀκόμη Σλάβος βασιλέας, ὁ Στέφανος Nemanja, θὰ ἀνεγείρει ναὸ πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὴν Moravica²³. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἱκανὴ διάδοσιν τῆς εὐλάβειας πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια.

Ἦδη ἀπὸ τὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια, πλῆθος ναῶν τῆς Βαλκανικῆς κοσμεῖται μὲ τὴν μορφή τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου²⁴. Προσάγω ὡς πρῶτο παράδειγμα τὴν μορφή τοῦ Ἀγίου στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά στὴν Βοιωτία (ἀ' μισὸ 11^{ου} αἰ.)²⁵. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὡς πολὺς γέρων, ὁλόσωμος καὶ μετωπικός, μὲ ἀρχιερατικὴ ἐνδυμασία. Κρατᾷ κλειστὸ εὐαγγέλιο, ἐνῶ μὲ τὴν δεξιὰ εὐλογεῖ. Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος εἰκονίζεται ἐπίσης στὴν μονὴ Δαφνίου (τέλη 11^{ου} αἰ.) καὶ πιθανότατα στὴν βασιλικὴ τῶν Πρεσπῶν (μέσα 11^{ου} αἰ.), καίτοι ἡ τοιχογραφία αὐτὴ εἶναι κατεστραμμένη. Ὁ ἅγιος ἀπαντᾷ ἱστορημένος στὸν ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων Καστοριάς, χορηγία τοῦ Θεόδωρου Λημνιώτη (1180-1190) (εἰκ. 3)²⁶, καὶ στὸ Παλατινὸ παρεκκλήσιο στὸ Palermo (12^{ος} αἰ.)²⁷.

Στὰ παλαιολόγια χρόνια ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος ἀποδίδεται ἐνίοτε ὡς μέσης ἡλικίας ἄνδρας, μὲ καστανὸ ὀξύληκτο γένειο, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Παναγίας Ὀλυμπιώτισσας στὴν Ἐλασσόνα²⁸. Πάντως στὸν

²¹ Στὸν τάφο φυλάσσεται σήμερα τὸ τίμιο λείψανο τοῦ Ἀγίου, τὸ ὁποῖο ἐπανήλθε στὴν θέσιν του τὸ 1980, μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες.

²² Βλ. ἐνδεικτικῶς Ν. Μουτσόπουλος, «Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου στὴ Μικρὴ Πρέσπα», ΔΧΑΕ 4 (1964-1965), 163-203.

²³ C. Grozdanov, «St. Achilles in Byzantine and Postbyzantine Fresco Painting», στὸ: *Kurbinovo and Other Studies on Prespa Frescoes*, Skopje 2006, 315.

²⁴ G. Cvetan, *Les portraits des Saints de Macédoine du IX au XVII siècle*, Skopje 1983, 145 κ.έ., 290, κ.έ.. Grozdanov, «St. Achilles», 272-316. Σοφινός, «Οἱ Ἑπτὰ Ἅγιοι ἀρχιεπίσκοποι Λαρίσης», 33-48. Π. Χ. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ ἡ διάδοσις τῆς τιμῆς του», ΔΧΑΕ 34 (2013), 179-190. Γουλούλης, «Σύναξι τῶν Ἀγίων Ἑπτὰ Ἀρχιεπισκόπων Λαρίσης».

²⁵ Ν. Χατζηδάκη, *Βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Ὅσιος Λουκάς, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες*, Ἀθῆνα 1996, 47, εἰκ. 46.

²⁶ Σ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζηδάκης, *Βυζαντινὴ τέχνη στὴν Ἑλλάδα, Καστοριά*, Ἀθῆνα 1984, 24-25, εἰκ. 1.61.

²⁷ O. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily*, London 1949, 45.

²⁸ E. C. Constantinides, *The wall paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thes-*

ναὸ τοῦ Ταξιάρχῃ Μητροπόλεως Καστοριάς (1359/60), ὁ Ἅγιος ἀποδίδεται λευκότριχος²⁹, ὅπως ἐπίσης στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῶν ἀδελφῶν Μουζάκη (1883/4)³⁰ καὶ στὸ μοναστήριο τῆς Ὑπαπαντῆς (Ἀναλήψεως) στὰ Μετέωρα (1366/7), ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ὁ ἅγιος Οἰκουμένιος³¹.

Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου στὰ Βαλκάνια οὐδόλως ἀτονεῖ στὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μορφή τοῦ Ἁγίου, πολιούχου τῶν Γρεβενῶν ἐπίσης, στὴν μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν (1481), καὶ στὸ παλαιὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου καὶ Μεγάλου Μετεώρου (1483), ἔργα καὶ τὰ δύο τοῦ περιήρημου «Ἐργαστηρίου τῆς Καστοριάς»³². Στὸ τελευταῖο μνημεῖο ὁ Ἅγιος ἀποδίδεται ἐντὸς μεταλλίου, ὡς πολὺς γέρον με πλούσια κωνικὴ γενειάδα (εἰκ.

Εἰκ. 3. Καστοριά, ναὸς Ἁγ. Ἀναργύρων. Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος. Λεπτομέρεια.

4). Ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος ἀπαντᾷ ὡς συλλειτουργῶν ἱεράρχης στὸ Ἀσκηταρὶὸ τοῦ Ὁσίου Νικάνορα στὴν Ζάβορδα, στὴν φάση τοῦ 1462³³, στὸν ναὸ τῆς Πανα-

saly, Ἀθήνα 1992, τόμ. Ι, 184-189, 192-193, τόμ. ΙΙ, πίν. 75. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 181. εἰκ. 1.

²⁹ Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Καστοριά. Κέντρο ζωγραφικῆς τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1360-1450)*, Θεσσαλονίκη 2016, 52-53, εἰκ. 19.

³⁰ Πελεκανίδης, Χατζηδάκης, *Καστοριά*, 108, εἰκ. 1.17. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 182. εἰκ. 2.

³¹ G. Subotić, «Počeci monaškog života I crkva manastira sretenja u Meteorima», *ZLU* 2 (1966), 127-176.

³² Γιὰ τὴν μονὴ στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν καὶ τὴν παράστασι βλ. Σ. Βογιατζής, «Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν», *ΔΧΑΕ* 15 (1991), 241-256. Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου», 182-183. εἰκ. 3. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, «Παρατηρήσεις στὶς τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὸ Τορνίκι Γρεβενῶν (1481/2)» *ΔΧΑΕ* 38 (2017), 165-189. Γιὰ τὴν παράστασι τοῦ Ἁγίου στὸ Μ. Μετέωρο βλ. Ε. Ν. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du vieux catholicon du monastere de la Transfiguration aux Meteores (1483)*, Ἀθήνα 1992, 81, πίν. 17.

³³ Γκ. Σούμπωτις, ἱερομόναχος Ἰουστίνος, *Ζάβορδα..Τὸ Ἀσκηταρὶὸ τοῦ Ἁγίου Νικάνορα*, (Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν, *Μονογραφίες* 46) Βελιγράδι 2017, 70, εἰκ. 64-65.

γίας στο Βρυζόστι (1515)³⁴ καὶ στο παρεκκλήσιο τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν μονὴ Μαυριώτισσας Καστοριάς (1552)³⁵. Εἰκονίζεται ἐπίσης στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος Μεγάλων Πυλῶν (Δουσίκου) (1557/8)³⁶ καὶ στὴν μονὴ Ρουσάνου (1560), ἔργα καὶ τὰ δύο τοῦ ζωγράφου Τζώρτζη³⁷. Στὴν μονὴ Δουσίκου ἱστορεῖται ὡς συλλειτουργῶν ἱεράρχης ἐγγὺς τῆς ἁγίας τραπέζης μὲ τὸν Χριστὸ Ἀμνὸν ἐπὶ τοῦ ἁγίου δίσκου, πάριςος τοῦ Ἁγίου Οἰκουμενίου Τρίκκης (εἰκ. 5). Πρὸς τοῦτοις, ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος εἰκονίζεται στὸν παλαιὸ καθεδρικὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Καλαμπάκας (1573), ὡς ἀναφαλαντίας γέρον με μακριὰ λευκὴ γενειάδα³⁸.

Εἰκ. 4. Μετέωρα, Ἱ. Μ. Μεγάλου Μετεώρου. Παλαιὸ καθολικὸ, ὁ Ἅγ. Ἀχιλλῖος.

Πλῆθος μνημείων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος περιλαμβάνει στὸν διάκοσμό του τὴν μορφή τοῦ ἁγίου Ἀχιλλῖου. Προσάγω ὡς παράδειγμα τὴν παράσταση στὴν νεότερη τράπεζα μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους (1603), ἔργο τοῦ ζωγράφου Δανιὴλ³⁹. Ἐδῶ ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται ὡς μοναχός, μὲ ἀνεπτυγμένο εἰλητὸ τὸ ὁποῖο ἀναφέρει: *ΕΙ ΘΕΛΕΙΣ ΣΩ/ΘΗΝΑΙ, ΜΙΣΗΣΟΝ / Τ(ΗΝ) ΚΟΙΛΙ(ΑΝ) ΣΟΥ Κ(ΑΙ) / Τ(ΑΣ) ΥΛΑΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ / Κ(ΑΙ) ΤΑΣ ΤΩΝ ΑΝ(ΘΡΩΠ)ΩΝ ΤΙΜ[Α]Σ Κ(ΑΙ) ΣΩΖΗ* (εἰκ. 6). Προσάγω ἐπίσης ἐνδεικτικῶς τὴν παράσταση στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Πέτρας ἐγγὺς τῆς κώμης Καταφυγίου Καρδίτσας

³⁴ Ἱ. Π. Χουλιάρης, «Τοιχογραφημένα μνημεῖα καὶ ζωγράφοι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα στὴν Θεσσαλία», *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδας 3. Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Βόλος 12.3 - 15.2 2009*, Βόλος 2012, τόμ. Ι: Θεσσαλία, 548.

³⁵ Γούναρης, 1980, 52.

³⁶ Ἀδημοσίευτη.

³⁷ Α. Σ. Ἀναγνωστόπουλος, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ρουσάνου Μετεώρων*, (Ἀνέκδοτος Διδακτορικὴ διατριβή), Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010, 96, εἰκ. 63.

³⁸ Φ. Λυτάρη, *Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ 16^{ου} αἰῶνα στὸν ἱερὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Καλαμπάκα* (Ἀνέκδοτος Διδακτορικὴ διατριβή), Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2017, 59, 21στ.

³⁹ Κ. Βαφειάδης, *Ἡ ζωγραφικὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος στὶς ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰῶνα. Ὁ ζωγράφος Δανιὴλ μοναχός*, Θεσσαλονίκη 2008, 239 (Υπόμνημα).

Εικ. 5. Πύλη Τρικάλων, Ἱ.Μ. Σωτῆρος Δουσίου. Καθολικό, οἱ Ἅγιοι Πολύκαρπος Σμύρνης, Ἀχίλλιος Λαρίσης, Οἰκουμένιος Τρίκκης, Σπυριδών ὁ Θαυματουργός.

Εικ. 6. Ἅγ. Ὅρος, Ἱ. Μ. Διονυσίου. Τράπεζα, ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος Λαρίσης.

(1625)⁴⁰, ὅπου ὁ Ἅγιος συνεικονίζεται μετὰ τὸν ἅγιο Οἰκουμένιο Τρίκκης, τὴν μορφήν στὸ παρεκκλήσιο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς μονῆς Βαρλαάμ, ἔργο τοῦ ἱερέως Ἰωάννη (1637)⁴¹, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Ἁγίου στὴν μονὴ Ἀγίας

⁴⁰ Σ. Σδρόλια, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Πέτρας (1625) καὶ ἡ ζωγραφικὴ τῶν ναῶν τῶν Ἀγράφων τοῦ 17^{ου} αἰῶνα*, (Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν, Μελέτες 1), Βόλος 2012, 136-138, εἰκ. 65.

⁴¹ Ε. Δ. Σαμπανίκου, *Ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος τοῦ παρεκκλησίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς μονῆς Βαρλαάμ στὰ Μετέωρα (1637)*, Τρίκαλα 1997, 240.

Τριάδος στην Δρακότρυπα Καρδίτσας (1758)⁴².

Βιογραφικές παραστάσεις του αγίου Ἀχιλλίου σπανίζουν. Ἀπαντοῦν ὁμως στὸν 18^ο αἰῶνα στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλίου στὸν Πεντάλοφο Βοΐου Κοζάνης (1774), ἔργο τῶν Χιοναδιτῶν Κωνσταντίνου καὶ Μιχαήλ⁴³. Στὸν ἐν λόγῳ διάκοσμο ἀπαντοῦν δύο βιογραφικὲς σκηνές. Ἡ πρώτη παράσταση ἀναφέρεται σὲ θαῦμα τοῦ Ἀγίου κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ δεύτερη στὴν ὁσιακὴ του κοίμησι. Ἔτερο ἐπεισόδιο ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Ἀγίου ἀπαντᾷ σὲ εὐάριθμες τοιχογραφίες τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ὅπως στὸ Κυριακὸ τῆς σκίτεως τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (1755)⁴⁴, καὶ σὲ εἰκόνες τοῦ 17^{ου}-19^{ου} αἰῶνος μὲ κεντρικὸ θέμα τὸν Ἅγιο Δημήτριο. Παραδείγματός χάριν, σὲ εἰκόνα τοῦ ἔτους 1638/9 στὸ Λαογραφικὸ Μουσεῖο Φλώρινας ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος συναντᾷ καὶ συνομιλεῖ μὲ τὸν ἅγιο Δημήτριο⁴⁵. Πρόκειται γιὰ τὸ Θαῦμα, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης Σταυράκιος, δηλαδὴ τὸ ὄραμα πορευομένων πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην Ἰταλῶν προσκυνητῶν, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ δύο Ἅγιοι συναντῶνται (στὰ Τέμπη) καὶ συνομιλοῦν ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνούς⁴⁶.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ ἅγιος Βησσαρίων τοῦ Σωτῆρος εἶναι ὁ δεύτερος συχνότερα εἰκονιζόμενος ἱεράρχης τῆς Λαρίσης⁴⁷. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν σωζόμενων ἀπεικονίσεων του δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστός.

Ὁ ἅγιος ἱεράρχης εἰκονίζεται στὴν μονὴ Σωτῆρος Μεγάλων Πυλῶν (Δουσί-

⁴² Ἱ. Τσιουρῆς, *Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀγίας Τριάδος Δρακότρυπας (1758) καὶ ἡ ἐντοίχια θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 18^{ου} αἰῶνα στὴν περιοχὴ τῶν Ἀγραφῶν*, Ἰωάννινα 2004, 49, 93.

⁴³ Παπαδημητρίου, «Οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου», 185-186. εἰκ. 5.

⁴⁴ Φ. Χατζηπαντωνίου, «Τὸ Κυριακὸ τῆς βατοπαδινῆς σκαίτης τοῦ Ἀγίου Δημητρίου», *Τερά Μονῆ Βατοπαδίου. Ἱστορία καὶ Τέχνη*, (Ἀθωνικά Σύμμεκτα 7), Ἀθήνα 1999, 171-196. Παπαδημητρίου, *ἐνθ. ἀνωτ.*, 187.

⁴⁵ Ν. Σιώκης, «Ἀνέκδοτη εἰκόνα τοῦ αγίου Δημητρίου μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὸν βίο του στὸ Λέχοβο Φλωρίνης», *Ἑλμεικά* 47 (2001), 124, 159. Πρβλ. Παπαδημητρίου, *ἐνθ. ἀνωτ.*, 186, εἰκ. 8.

⁴⁶ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου, «Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ Θαύματα τοῦ αγίου Δημητρίου», *Μακεδονικά* 1 (1940), 367. Γιὰ τὸ θέμα βλ. Ἱ. Παπάγγελος, «Ἡ Συναπάντησις τῶν ἁγίων Δημητρίου καὶ Ἀχιλλίου», στὸ: Σ. Γουλιούλης, Σ. Σδρόλια, *Ἅγιος Δημήτριος Στομίου. Ἱστορία - Τέχνη - Ἱστορικὴ γεωγραφία τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῆς περιοχῆς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ*, Λάρισα 2010, 363-374. Σ. Γ. Γουλιούλης, «Ὁ ἅγιος Δημήτριος ὡς Στρατιώτης ἐκτὸς Θεσσαλονίκης. Δύο ἐμφανίσεις του στὴν ἐλλαδικὴ ὁδὸ τῶν προσκυνητῶν (Διηγήσεις Β6 καὶ Γ3)», *Ἀφιέρωμα στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο* (ἐπιμ. Β. Κατσαρός, Α. Τούρτα), Ἀθήνα 2015, 247-255.

⁴⁷ Γιὰ τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ Ἀγίου βλ. Κ. Μ. Μπαλατσούκα, «Ἡ εἰκονογραφία τοῦ αγίου Βησσαρίωνος, μητροπολίτη Λαρίσης (Μαρτ. 1527 - Σεπτ. 1540) καὶ κτίτορα τῆς ἱερᾶς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (Δουσίου)», *Τρικαλινά* 14 (1994), 203-232.

κου) (1557/8), παράσταση για την οποία θα γίνει λόγος κατωτέρω. Ός μεσῆλιξ ἄνδρας, εἰκονίζεται στὸ Ἱερὸ Βῆμα τοῦ παλαιοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Καλαμπάκα. Φέρει δὲ τὴν ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΒΥΣΑΡΙΟΣ*⁴⁸. Πρόκειται ὁμως γιὰ ἐπέμβαση τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἐπὶ παλαιοτέρας παραστάσεως ἀδελφοῦ Ἀγίου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικάλων (1627), ὁ ἅγιος Βησσαρίων ἱστορεῖται ἐπίσης στὸ παρεκκλήσιο τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὴν μονὴ Πέτρας Καρδίτσας (1673), στὴν μονὴ Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν κώμη Βλάσι Καρδίτσας (18^{ος} αἰ.), δεόμενος πρὸς τὸν Χριστό⁴⁹, καὶ ἄλλοι.

Σὺν τούτοις, ὁ Ἅγιος κτίτωρ τῆς μονῆς Δουσίου ἱστορεῖται σὲ πλῆθος μεταβυζαντινῶν εἰκόνων, μὲ μικρὲς παραλλαγές ὡς πρὸς τὴν ἔνδυση καὶ τὴν τριχοφυΐα. Προσάγω ὡς παράδειγμα εἰκόνα τῆς μονῆς Σωτῆρος Δουσίου τοῦ τέλους ἴσως τοῦ 17^{ου} αἰῶνος. Στὴν εἰκόνα αὐτὴ ὁ ἅγιος Βησσαρίων τοποθετεῖται δίπλα στὸν ἅγιο Ἀχίλλιο, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Παραδόξως ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος εἰκονίζεται ὡς ἱερέας, ἐνῶ ὁ κτίτορας τῆς μονῆς Δουσίου ὡς ἐπίσκοπος, μὲ ἀβακωτὸ φελόνιο καὶ ἔνσταυρο ὠμοφόριο⁵⁰. Εἰκόνα τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου Τρικάλων περιλαμβάνει τρεῖς ἁγίους Θεσσαλοὺς ἱεράρχες: τὸν Ἅγιο Ἀχίλλιο, τὸν Ἅγιο Οἰκουμένιο Τρίκκης καὶ τὸν Ἅγιο Βησσαρίωνα. Καὶ οἱ τρεῖς ἅγιοι ἱεράρχες φέρουν ἀρχιερατικὸ σάκκο, μίτρα καὶ ράβδο⁵¹.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω, λόγος πρέπει νὰ γίνει καὶ γιὰ τὶς κτιτορικὲς παραστάσεις, σὲ τοιχογραφίες καὶ εἰκόνες τῆς Θεσσαλίας, στὶς ὁποῖες εἰκονίζονται Ἅγιοι μητροπολίτες Λαρίσης.

Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ κτιτορικὴ παράσταση στὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ (1527). Στὴν ἐν λόγω σύνθεση οἱ δύο κτίτορες, ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἐλεΐμων, μητροπολίτης Λαρίσης, καὶ ὁ ἱεροδιάκονος Νικάνωρ, ἑξαρχος Σταγῶν, δέονται ἐκατέρωθεν τῆς Παναγίας. Στὰ ἀριστερὰ αὐτῆς, καὶ ἐπομένως μεταξὺ τῶν δύο κτιτόρων, εἰκονίζεται ὁλόσωμος ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ *καθηγητὴς τοῦ Ἀγίου Μετεώρου*⁵². Ἐπομένως, ὁ ἅγιος Διονύσιος, φέρων ἐδῶ ἡγουμενικὴ ἔνδυμασία, δέεται ὄχι μόνον πρὸς τὴν Πανα-

⁴⁸ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνωτ.*, 228, πίν. 16. Κυρίως Φ. Λυτάρη, *Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος*, 59, εἰκ. 21ε.

⁴⁹ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνωτ.* 208, πίν. 9.

⁵⁰ *Ἐλπίδα καὶ Πίστη. Ἐκκλησία καὶ τέχνη στὴ Θεσσαλία τὸν 16^ο αἰῶνα*, (κατάλογος Ἐκθέσεως), Διαχρονικὸ Μουσεῖο Λάρισας, Λάρισα 2018, ἀριθ. 44 (Ε. Τσιμπίδα).

⁵¹ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνωτ.* 208, 230, πίν. 30 καὶ 231, πίν. 20α.

γία αλλά και πρὸς τὸν ἀρχηγέτη τοῦ μετεωρικοῦ μοναχισμοῦ ἅγιο Ἀθανάσιο Μετεωρίτη. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς θὰ θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῆς μονῆς τοῦ Μ. Μετεώρου πάντα τὰ μετεωρικά καθιδρύματα, κελλῖα καὶ προσευχάδια⁵³.

Στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σωτῆρος Μεγάλων Πυλῶν (Δουσίου) εἰκονίζονται πάρισοι καὶ φωτοστεφανωμένοι ὁ Ἅγιος Βησσαρίων καὶ ὁ ἀνεψιὸς του, Ἅγιος Νεόφυτος, δεύτερος κτίτωρ τῆς θεσσαλικῆς μονῆς, ἐπίσκοπος Σταγῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ μητροπολίτης Λαρίσης κατὰ τὰ ἔτη 1550-1569⁵⁴. Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ἀποδίδεται ὡς μέσης ἡλικίας ἄνδρας, μὲ μελανὸ γένειο καὶ παπαλήθρα, ὁμοῖος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ⁵⁵. Κρατᾷ μὲ τὸ ἀριστερὸ χερὶ κλειστὸ εὐαγγέλιο, ἐνῶ μὲ τὴν δεξιὰ εὐλογεῖ. Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει: *Ο ΑΓΙΟΣ ΒΙΣΣΑΡΙΩΝ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟ/ΠΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ - ΚΑΙ ΚΤΙΤΩΡ / ΤΗΣ ΣΕΒΑΣΜΙ(ΑΣ) / ΜΟΝΗΣ ΤΑΥ/ΤΗΣ*. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Ἅγιο Νεόφυτο, αὐτὸς εἰκονίζεται στραμμένος καὶ δεόμενος πρὸς τὸν θεῖο του, ἅγιο Βησσαρίωνα. Φέρει μοναστικὸ κουκούλιο καὶ ἀρχιερατικὸ πολυσταυρο σάκκο, προνόμιο πὺν παραχώρησε σὲ αὐτὸν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ ὁ Μεγαλοπρεπτής (τέλ. 1554-1565)⁵⁶. Μὲ τὸ ἓνα χερὶ συγκρατεῖ ὁμοίωμα τοῦ καθολικοῦ, ἔχων τὸ ἄλλο ὑψωμένο σὲ σχῆμα δεήσεως. Ἡ συνοδευτικὴ ἐπιγραφή ἀναφέρει: *ΝΕΟΦΥΤΟΣ / ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ - Κ(ΑΙ) ΝΕΟΣ ΚΤΗ/ΤΩΡ ΤΗΣ ΣΕΒΑΣ/ΜΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΥΤΗ/Σ*.

Πρὸς τοῦτοις, οἱ δύο ἅγιοι ἱεράρχες εἰκονίζονται σὲ «ρωσικοῦ» ὕφους εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (1592), δωρεὰ τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου Ἐλασσόνος (1549/50-1625/6), μητροπολίτου Δομενίου καὶ Ἐλασσόνος, ὕστερον ἀρχιεπισκόπου τοῦ καθεδρικοῦ τῶν Ἀρχαγγέλων στὴν Μόσχα (εἰκ. 7)⁵⁷. Ὡς γνωστὸν, ὁ λόγιος ἀρχιερεὺς, γόνος τῆς ἱερατικῆς οἰκογένειας τοῦ ἁγίου

⁵³ A. Rigo, *La "Cronaca delle Meteore". La storia dei monasteri della Tessaglia tra XIII e XVI secolo*, (Orientalia Venetiana VIII) Firenze 1999, 122-139 (κεῖμενο), στ. 105-111.

⁵⁴ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνωτ.* 208, πίν. 14. Σοφιανός, «Ἱστορικὰ σχόλια», 19-24. Γιὰ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης βλ. ἐνδεικτικῶς Δ. Ζ. Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας» *ΕΜΑ* 15-16 (1965-1966), 86-124. Ὁ ἴδιος, «Ἱστορικὰ σχόλια», 17-20. Πρβλ. Βαφειάδης, *Ἡ τέχνη τῆς δουλείας*, 186-191 καὶ σποράδην.

⁵⁵ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς (ἐκδ.), *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ αἱ κύριαι αὐτῆς πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρης κατὰ τὸ πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον*, ἐν Πετρουπόλει 1909, 155.

⁵⁶ Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», 108-109. Ὁ ἴδιος, «Ἱστορικὰ σχόλια», 52-53.

⁵⁷ Γιὰ τὸν Ἀρσένιο βλ. Φ. Α. Δημητρακόπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626). Βίος - ἔργο - ἀπομνημονεύματα. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθῆνα 2007.

Βησσαρίωνος, θὰ προσφέρει ὡς δῶρο πλῆθος εἰκόνων σὲ μονὲς καὶ ναοὺς, ιδίως τῆς Θεσσαλίας. Ὡς δεῖγμα λαμπρὸ τῶν προσφορῶν του προσάγεται ἡ ἀνωτέρω εἰκόνα τοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν⁵⁸.

Στὴν ἐμπνευσμένη αὐτὴ σύνθεσις ἡ ἔνθρονη Θεοτόκος μὲ τὸν Χριστὸ στὸν κόλπο της καταλαμβάνει τὸν ἄξονα. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι Βησσαρίων Β΄ καὶ Νεόφυτος Β΄ σὲ σχῆμα δεήσεως. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ μικρὸς Χριστὸς ἔχει ἀπλωμένα τὰ χέρια, κρατῶν αὐτὰ τῶν δύο ἁγίων μητροπολιτῶν, ὡς ὁδηγὸς καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν. Οἱ δύο Ἅγιοι φέρουν ἡγουμενική, ὃχι ἀρχιερατικὴ ἐνδυμασία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι ἐνδεδυμένοι οἱ αὐτάδελφοι ἐπίσκοποι Ἀρσένιος Ἐλασσόνος καὶ Ἰωάσαφ Σταγῶν, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζονται γονυπετεῖς στὰ πόδια τῆς Παναγίας.

Ἀξίζει, τέλος, νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Νεόφυτος Β΄ Λαρίσης συνεικονίζεται μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, φέρων μάλιστα ὁμοίωμα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σωτῆρος Δουσίκου, στὸ διακονικὸ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Τρικάλων (1627);⁵⁹ στὸ παρεκκλήσιο τῆς Μεταμορφώσεως στὴν μονὴ Πέτρας Καταφυγίου Καρδίτσας (1672)⁶⁰ καὶ στὴν τράπεζα τῆς μονῆς Δουσίκου (1727)⁶¹.

Εἰκ. 7. Εἰκόνα Ἀρσενίου Ἐλασσόνος (Δημητράκοπουλος 2007, εἰκ. 9).

⁵⁸ Μπαλατσούκα, *ἐνθ. ἀνατ.*, 207. Δημητράκοπουλος, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος*, εἰκ. 9. A. Preobrazhenskii, «Russina images of a Greek donor in Thessaly and Venice: Two portraits of Arsenios, Archbishop of Ellassona», στὸ Y. Boycheva (ἐκδ.), *Roytes of Russian icons in the Balkans (16th early 20th centuries)*, Seyssel 2016, 51-68. 62, εἰκ. 8. Βαφειάδης, *Ἡ τέχνη τῆς δουλείας*, 194-196.

⁵⁹ Γιαννόπουλος, «Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικάλων», 27, εἰκ. στὴν σ. 34. Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ Νεοφύτου Β΄ Λαρίσης βλ. ἐνδεικτικῶς Σοφιανός, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», 115-117.

⁶⁰ Σδρόλια, *Οἱ τοιχογραφίες*, 65-68, 384-385.

⁶¹ Βλ. Ἰ. Τσιουρής, «Ὁ τοιχογραφικὸς διάκοσμος τῆς τράπεζας τῆς Ἱ.Μ. Δουσίκου (1727)», *Τρικαλινὰ* 27 (2007), 349, 357-358, εἰκ. 12, 13.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων προκύπτει ὅτι μεταξὺ τῶν ἀγίων ἱεραρχῶν τῆς Λαρίσης, πλεόν δημοφιλεῖς στὴν εἰκονογραφία εἶναι ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος καὶ ὁ ἅγιος Βησσαρίων τοῦ Σωτῆρος. Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖο. Ἡ προσφορὰ τους στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ πολύπαθο Γένος μας ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν θαυμάτων ποὺ αὐτοὶ ἐπιτελέσαν (καὶ ἐπιτελοῦν) αἰτιολογεῖ ἐπαρκῶς τὴν μεγάλην διάδοσιν τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐλάβειας πρὸς τὸ πρόσωπό τους.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΧΙΛΛΙΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΙΘΟΥΣΕΣ ΤΟΥ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ*

Τό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας άνοιξε τίς πύλες του στό κοινό στά τέλη τοῦ 2015 καί περιλαμβάνει ἐπιλεγμένα ἀντικείμενα ὅλων των ἐποχών, πού ἐπιλέχθηκαν ἀπό τό πλούσιο ὕλικό πού συγκεντρώθηκε στήν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀπό ἀνασκαφές, παραδόσεις καί δωρεές. Ἡ βασική ἀφήγηση τῆς ἔκθεσης εἶναι ὁ θεσσαλικός χῶρος διαχρονικά, μέ κέντρο τή Λάρισα καί τήν εὐρύτερη περιοχή της, ἡ θεσμική ὁργάνωση τῶν κοινωνιῶν καί ὁ τρόπος πού αὐτή μεταβάλλεται μέσα στούς αἰῶνες. Ἀπό τήν ἀφήγηση αὐτή δέν θά μπορούσε νά λείπει ἡ παρουσίαση τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καί τοῦ ναοῦ του, στοιχεῖα καθοριστικά γιά τή φυσιογνωμία τῆς πόλης τῆς Λάρισας.

Ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία ἔζησε ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος, ἡ πρώιμη βυζαντινή περίοδος, περιλαμβάνεται στήν ἑνατη ἐνότητα τῆς ἔκθεσης, πού ἔπεται ἐκείνης τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων καί ἔχει τόν εὐγλωττο τίτλο «Νέα Θρησκεία, Νέοι Θεομοί στήν πόλη» (εἰκ. 1). Ἡ κύρια ιδέα πού ἀναπτύσσεται εἶναι ἡ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο αὐτή ἐπηρέασε τό κράτος, τίς πόλεις καί τήν κοινωνία. Στήν ἐνότητα αὐτή παρουσιάζονται γιά πρώτη φορά στό κοινό

Εἰκ. 1. Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας. Ἐνότητα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

* Μία πρώτη ἐκδοχή αὐτῆς τῆς ἐργασίας παρουσιάσθηκε στήν 4η Ἡμερίδα Λαρισαϊκῶν Ἀγιολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου τήν 29-10-2015. Μέ τήν παρούσα ἐργασία ἐπιχειρεῖται μιᾷ σύνοψη τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων γιά τόν ἅγιο Ἀχιλλίو.

ἀρχαιολογικά εὐρήματα πού διαφωτίζουν ζητήματα γύρω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλιο καὶ τὸν ναὸ του, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ 40 χρόνια μετὰ τὴν ἀρχικὴ τους ἀποκάλυψη. Τὰ εὐρήματα ἐντάσσονται στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τους, συνοδευόμενα ἀπὸ ἐκθέματα ἀπὸ πολλές περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας καὶ πλούσιο ἐποπτικὸ ὕλικό, μέ συνέπεια νὰ παρέχεται συνολικὴ εἰκόνα τῆς πρώιμης χριστιανικῆς τέχνης στὴν περιοχὴ, στὴν ὁποία ἀπὸ νωρὶς κυριαρχοῦσε ἡ Μητρόπολις Λαρίσης¹.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας ἀποδίδεται παραστατικὰ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μίᾳ ἐποχὴ στὴν ἄλλη μέ ἓνα ἐπὶ κρᾶνο ἀπὸ τὴ μεγάλη παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς ὁδοῦ Κύπρου, τὸ ὁποῖο σκαλίσθηκε πάνω σε ἓνα ρωμαϊκὸ ἄγαλμα² (εἰκ. 2). Ἡ βασιλικὴ αὐτὴ, κτίριο τοῦ 5ου αἰ., ἦταν ἡ μεγαλύτερη καὶ παλαιότερη ἐκκλησίᾳ τῆς Λάρισας, σύμφωνα μέ τὰ μέχρι σήμερα δεδομένα καὶ πιθανότατα ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς πρὶν τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὸν

Εἰκ. 2. Ἐπὶ κρᾶνο ἀπὸ τὴ βασιλικὴ τῆς ὁδοῦ Κύπρου.

λόφο τοῦ Φρουρίου³. Ἦταν μιὰ τρίκλιτη βασιλικὴ, κοσμημένη μέ τοιχογραφίες καὶ ψηφιδωτὰ δάπεδα, ἡ ὁποία ἀνασκάφηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της τὸ 1978 καὶ διατηρεῖται σέ κατάχωση κάτω ἀπὸ πολυώροφη οἰκοδομὴ⁴. Τὸ ἐκτιθέμενο ἐπὶ κρᾶνο ἀνῆκε στὸ τρίβηλο ἄνοιγμα, μέσω τοῦ ὁποίου εἰσέρχονταν οἱ πιστοὶ ἀπὸ τὸν νάρθηκα στὸ κεντρικὸ κλίτος. Στὸ κέντρο τοῦ νάρθηκα ὑπῆρχε ἡ γνωστὴ ψηφιδωτὴ παράσταση μέ τὰ δύο παγώνια πού πλαισιώναν ἀγγεῖο,

¹ Ἦδη τὸ 431 ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρχε ἀρχαία συνήθεια νὰ χειροτονεῖται μητροπολίτης Θεσσαλίας ὁ ἐπίσκοπος Λαρίσης. Α. Ἀβραμῆα, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204*, Ἀθήνα 1974, 45.

² Β. Συθιακάκη-Κριτσιμιάλη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος στὴ Θεσσαλία καὶ Φθιώτιδα*, Βόλος 2012, σ. 360-365, εἰκ. 208-210. Τὸ ἐπὶ κρᾶνο τοποθετεῖται στὴ δεύτερη φάση τῆς βασιλικῆς, τὸν 6ο ἢ 7ο αἰῶνα.

³ Β. Συθιακάκη-Κριτσιμιάλη, *Ἐπανεξέταση τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων ἀπὸ τὴ βασιλικὴ τῆς ὁδοῦ Κύπρου καὶ τὸ κτίριο τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου στὴ Λάρισα, Δῶρον, Τιμητικὸς Τόμος στὸν καθηγητὴ Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006. 199-200.

⁴ Α. Δεριζιώτης, *Παλαιοχριστιανικὰ κτίσματα τῆς πόλεως Λαρίσης, Πρακτικὰ Α' Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν καὶ Μέλλον, Λάρισα 1985, 203-204.*

καί ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύεται στὴν ἔκθεση μὲ φωτογραφία⁵.

Ἀπὸ τίς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς Λάρισας ἐκτίθενται κυρίως ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά, δηλαδὴ κίονες, κιονόκρανα καὶ θωράκια, ποὺ ἐπιτρέπουν στὸν ἐπισκέπτη νὰ σχηματίζει μιά εἰκόνα γιὰ τίς βασιλικὲς τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς πόλης ὡς παλαιοχριστιανικοῦ κέντρου⁶. Ἀνάμεσά τους τοποθετοῦνται κίονες ἀπὸ πράσινο θεσσαλικὸ λίθο, ποὺ ἀνῆκε στὰ ἀκριβότερα πετρώματα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος⁷, καθὼς καὶ κιονόκρανα ἀπὸ προκοννήσιο μάρμαρο, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἐργαστήρια τῆς Κωνσταντινούπολης⁸. Ὡστόσο, ἐκεῖνη ποὺ ξεχωρίζει καὶ κυριαρχεῖ στὸν χῶρο μὲ τὰ εὐρήματα καὶ τὴ φωτογραφία τῆς εἶναι ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στὸν λόφο τοῦ Φρουρίου, πρώτου ἐπισκόπου καὶ πολιούχου τῆς Λάρισας⁹. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ναοῦ αὐτοῦ το 1978 ἀπετέλεσε ἱστορικὴ τομὴ γιὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Λάρισας, καθὼς γιὰ πρώτη φορὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς ἀγιολογικὲς¹⁰ καὶ τίς ἱστορικὲς πηγές¹¹ ἀπέκτησαν ὑλικὴ ὑπόστασι. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὁ προσκυνηματικὸς χαρακτήρας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου μετὰ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ οἱ θαυματουργεῖς ἰάσεις ποὺ ἐπιτελοῦνταν μὲ κέντρο τὸν τάφο του, ποὺ ἀνάβλυζε μύρο, ἡ ἀρπαγὴ τοῦ λειψάνου ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους καί, τέλος, οἱ ταραχές ποὺ σημειώθηκαν τὸν 14ο αἰῶνα καὶ ὁδήγησαν στὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ναοῦ.

⁵ Δεριζιώτης, ὅ.π., εἰκ. 7-8. Ὅλο το ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ διατηρεῖται σὲ κατάχωση, ἐκτός ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν ἐπὶκράνο.

⁶ Ο. Karagiorgou, *Urbanism and economy in late antique Thessaly (3rd-7th century A.D.): (3rd-7th century A.D.): The archaeological evidence*, Oxford 2001, 49-51.

⁷ Β. Μέλφος, *Ὁ πράσινος θεσσαλικὸς λίθος καὶ τὸ λατομεῖο τῆς Χασάμπαιης*, Συκούριο 2009.

⁸ Συθιακάκη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος*, ὅ.π. (σμ. 2) 432-433, 450.

⁹ Ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν πρῶτον ἔφορο ἀρχαιοτήτων Λάζαρο Δεριζιώτη τὸ 1978 κ.ε. Λ. Δεριζιώτης, *Παλαιοχριστιανικὰ κτίσματα Λαρίσης*, ὅ.π., (σμ. 4) 200-203, Β. Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, *Λείψανα γλυπτῶ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ἀπὸ τῆ βασιλικῆ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λάρισας*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου, *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Θεσσαλίας καὶ Στερεῆς Ἑλλάδας* 2, Βόλος 2009, 455-471, Συθιακάκη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος*, ὅ.π., (σμ. 2) 66-69.

¹⁰ Σ. Γουλούλης, *Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων του στὴ Λάρισα μέχρι τὸ 985 μ.Χ., Πρακτικὰ Ἀ' Ἱστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συνεδρίου Λάρισα: Παρελθὸν καὶ Μέλλον*, (26-28/4/1985), Λάρισα 1985, 211-240, Δ. Σοφριανός, *Ὁ Ἅγιος Ἀχιλλίος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος βίος (Θ' αἰ.) καὶ ἡ μεταγενέστερη διασκευὴ του (ΠΓ' αἰ.)*, *Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικὰ κείμενα* (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορινθίου, Ἀναστασίου Γορδίου), Ἀθῆνα 1990, Χ. Στεργιούλης, *Ὑμνογράφοι καὶ Ὑμνογραφικὰ κείμενα* (κανόνες) γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀχιλλιο, *Θεσσαλικά Μελετήματα* 3, 2013, 1-20.

¹¹ Ἀβραμέα ὅ.π. (σμ. 1), 127-131.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου ταυτίσθηκε μέ βάση τίς ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή, ἡ μία μέ τό ὄνομα Ἀχιλλίου Ἀρχιεπισκόπου σέ μαρμάρινο στόμιο φρέατος¹² (εἰκ. 3) καί οἱ ἄλλες μέ τό ὄνομα Ἀχιλλίου σέ πλίνθους, πού χρησίμευσαν ὡς οἰκοδομικό ὑλικό¹³, ἐπιγραφές πού εἶχαν ἀρχικά ἀποδοθεῖ στόν ἅγιο τοῦ 4ου αἰώνα. Μέ τήν πρόοδο τῆς ἔρευνας, τά παραπάνω ἀντικείμενα, πού ἐκτέθηκαν γιά πρώτη φορά

Εἰκ. 3. Στόμιο φρέατος ἀπό τή βασιλική τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου.

στό κοινό μέ τό ἄνοιγμα τοῦ μουσείου, χρονολογοῦνται στόν 6ο αἰώνα, στήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καί τεκμηριώνουν τήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἀπό τόν δεῦτερο Ἀχίλλιο, πού χειροτονήθηκε μητροπολίτης Λαρίσης τό 535. Ὁ ναός αὐτός εἶναι μία τρίκλιτη βασιλική μέ προσκτίσματα, πού ἀποκαλύφθηκε γιά πρώτη φορά τό 1978 καί ἀνασκάφηκε σταδιακά τίς ἐπόμενες δεκαετίες. Σήμερα ἀποτελεῖ ἐπισκέψιμο μνημεῖο, μετά τίς πρόσφατες ἐργασίες ἀνάδειξης¹⁴. Ἡ ἐπισήμανση τῶν στοιχείων γιά τόν ἐπίσκοπο Ἀχίλλιο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ δέν ὀδηγεῖ, κατὰ τή γνώμη μας, στήν ἀπόρριψη τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ὁμώνυμου ἐπισκόπου τοῦ 4ου αἰ., καθὼς δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ ὅτι ἀποστολή τοῦ Ἀχιλλίου τοῦ δευτέρου θά ἦταν ἡ ἀναζωοπύρωση τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου, πού –ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές– ἦταν θαμμένος σέ κρυφό τόπο καί θά εἶχε ξεχασθεῖ.

Ὁ καμιαροσκεπής καί τοιχογραφημένος τάφος τοῦ βορείου κλίτους ταυτίσθηκε μέ ἐκεῖνον τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί πολιούχου τῆς πόλης, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τόν ἀρχικό βίο τοῦ (9ος αἰώνας), συμμετεῖχε στήν Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, τό 325¹⁵. Τό μαρμάρινο στόμιο πού βρέθηκε στά βόρεια προσκτίσματα

¹² Α. Ἀναστασιάδου, Ἡ βασιλική τοῦ ἐπισκόπου Ἀχιλλίου ἀπό τή βασιλική «τοῦ Φρουρίου» στή Λάρισα, στό: Ι. Βαραλῆς-Φ. Καραγιάννη (ἐπιμέλεια), *Κτίτωρ, Ἀφιέρωμα στόν δάσκαλο Γ. Βελένη*, Θεσσαλονίκη 2017, 55-62.

¹³ Α. Γαλούρη, Βασιλική Ἁγίου Ἀχιλλίου Λάρισα, Λάρισα 2013, 14, εἰκ. 10.

¹⁴ Γαλούρη, ὁ.π., 26-34.

¹⁵ Ο. Καραγιώργου, Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος καί ἡ Λάρισα τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος: Ἀγιολογικές καί ἀρχαιολογικές μαρτυρίες (Πρόταση γιά μία διαφορετική ἀνάγνωση), *Αφιέρωμα στόν ἀκαδημαϊκό Παναγιώτη Α. Βοκοτόπουλο*, Ἀθήνα 2015, 233-246. Ὑποστηρίζεται πῶς, παρ' ὅτι τό ὄνομα τοῦ

πρόσφατα συσχετίσθηκε με τή φιάλη ή τό βαπτιστήριο τοῦ ναοῦ. Τά τμήματα πλίνθων συνδέονται μέ τό φιλόδοξο οἰκοδομικό πρόγραμμα πού πρέπει νά ἐκτελέσθηκε μέ ἐντολή καί χρήματα τοῦ αὐτοκράτορα, ὅπως καί τό ὀχυρωματικό ἔργο στήν πόλη. Πρόσθετο ἐνισχυτικό στοιχείο ἀποτελεῖ ἡ ἀνεύρεση μιᾶς ἀπό τίς πλίνθους στό σημαντικό λουτρικό κτίσμα τῆς ὁδοῦ Ὀλύμπου, στούς πρόποδες τοῦ λόφου, τμήμα προφανῶς τοῦ ἴδιου οἰκοδομικοῦ προγράμματος¹⁶. Στήν ἰουστινιάνεια φάση τοῦ ναοῦ τοποθετοῦνται ἐπίσης γλυπτά ἀπό προκοριννίσιο μάρμαρο, ἐξαγωγή τῶν αὐτοκρατορικών ἐργαστηρίων πού βρέθηκαν στήν ἀνασκαφή¹⁷, ὅπως τμήματα κιονοκράνων, καθῶς καί θωρακίων κοσμημένων μέ χρῖσμα καί κισσόφυλλα.

Στά λίγα κινητά εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς πού ἐκτίθενται στό μουσεῖο ἀνήκουν δύο γυάλινες κανδήλες ἀπό πολυκάνδηλο¹⁸ (εἰκ. 4), πού βρέθηκαν μαζί μέ πλῆθος ἄλλων σέ πιθάρι ἔξω ἀπό τόν ναό, σέ χώρο πού μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ ὡς ἓνα ἐμπορικό κατάστημα τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ. καί βρισκόταν δίπλα στήν ὁδική ἀρτηρία πού περνοῦσε στά ἀνατολικά του ναοῦ. Στήν ἴδια περιοχή ἀνασκάφηκαν παλαιοχριστιανικό λουτρό καί ἓνας ἀκόμη ναός, πού ἀργότερα περιβλήθηκε ἀπό περίστωο¹⁹. Τά δύο αὐτά κτίρια ἀποτελοῦν τά μόνα ὁρατά βυζαντινά κτίρια πού σώζονται σήμερα στόν λόφο πέραν τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, καθῶς τά ὑπόλοιπα ἀπό ὅσα ἔχουν κατά καιρούς ἀνασκαφεῖ βρίσκονταν σέ πολύ κακή κατάσταση, λόγω τῆς συνεχοῦς κατοίκησης τῆς περιοχῆς μέχρι σήμερα.

Εἰκ. 4. Γυάλινες κανδήλες ἀπό τό χώρο ἀνατολικά του Ἀγίου Ἀχιλλίου.

ἀγίου δέν διασώθηκε στά πρακτικά της συνόδου, ὑπάρχει παλαιότερος ἱστορικός πυρήνας στόν ἀρχικό βίο, πού ἐπιτρέπει τήν ὑπόθεση ὅτι σωζόταν ἡ παράδοση γιά τόν ἅγιο τοῦ 4ου αἰῶνα. Ἀντίθετα, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ 6ου αἰ. δέν ἀναφέρεται σέ καμία ἀγιολογική πηγή.

¹⁶ *Ἀρχαιολογικό Δελτίο* 40, 1985, Β1, 216-217 (Σ. Χούλια).

¹⁷ Συθιακάκη, Λεῖψανα, ὅ.π. (σημ. 9), 458-459, ἡ ἴδια, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικός διάκοσμος*, ὅ.π. (σημ. 2), 433.

¹⁸ Δ. Παπανικόλα-Μπακατζή, *Ἡ Καθημερινή Ζωή στό Βυζάντιο*, Ἀθήνα 2002, 285, ἀρ. 298 (Α. Ντίνα).

¹⁹ Α. Γιαλούρη, *Ἡ Βυζαντινὴ Λάρισα μέσα ἀπό τίς πηγές καί τά μνημεῖα*, *1ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας*, Λάρισα 9-11 Νοεμβρίου 2016, Πρακτικά, II, 495-497.

Οἱ ἱστορικές περιπέτειες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ λειτουργία ἔπαιξε ὀριστικά μέ τήν ἔλευση τῶν Ὀθωμανῶν, ὁπότε μεταφέρθηκε σέ δυτικότερο σημεῖο τοῦ λόφου, ἔχουν συσκοτίσει τήν διαδοχή τῶν ἱστορικῶν του φάσεων, ὥστε νά μὴν εἶναι μέχρι σήμερα ξεκάθαρη ἡ χρονολόγησή τους, καθὼς καί τοῦ τάφου πού ἀποδίδεται στὸν Ἅγιο Ἀχιλλίῳ. Φαίνεται, ὡστόσο, ὅτι αὐτός ἐνσωματώθηκε στὸν ναὸ σέ φάση μεταγενέστερη τῆς ἀρχικῆς (τόν 8ο-9ο) ἢ, σύμφωνα μέ ἄλλη ἄποψη, τόν 7ο αἰῶνα, καί τό βόρειο κλίτος μετατράπηκε σέ παρεκκλήσιο πρὸς τιμὴν του μέ τήν προσθήκη κόγχης ἐξωτερικά. Ἄλλωστε, σύμφωνα μέ τὸν ἀρχικό βίο, τό λείψανο τοῦ ἁγίου φανερώθηκε μέ θαυματουργικό τρόπο 300 χρόνια μετὰ τήν ἐναπόθεσή του σέ κρυφὸ τόπο, στοιχεῖο πού δικαιολογεῖ τήν ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ γιὰ τήν ἐνσωμάτωση τοῦ τάφου. Ἡ δευτέρη αὐτῇ φάση τοῦ ναοῦ, πού τεκμηριώνεται στὸ μνημεῖο μέ ἀνύψωση τῆς στάθμης τοῦ κατὰ ἓνα μέτρο, ἐκπροσωπεῖται στὸ μουσεῖο ἀπὸ ὀρισμένα γλυπτά, ὅπως τό ἐπὶ κρῖνον παραστάδας μέ πτηνὰ καί φυτικό διάκοσμο²⁰ (εἰκ. 5), τό ἐπίθημα ἀμφικίονα ἀπὸ τὰ παράθυρα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος²¹, (εἰκ. 6), καθὼς καί ἀμφίγλυφο θωράκιο μέ σταυρὸ²². Ὁ ἀνακαινισμένος ναὸς λειτουργεῖ σέ μιά ἐποχὴ μεγάλης ἐξάπλωσης τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου, ἀπὸ τόν 9ο αἰῶνα καί μετὰ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, ὁπότε ἡ Λάρισα ἐντάσσεται στὸν δρόμο τῶν προσκυνητῶν ἀπὸ τὴ νότια Ἑλλάδα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη²³. Μεγαλύτερη ἀκόμη διάδοση λαμβάνει ἡ τιμὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἀπὸ τόν 11ο αἰῶνα, ὁπότε μέ βάση τὸν νέο ναὸ τῆς Πρέσπας, ἀπλώνεται στὰ Βαλκάνια²⁴.

²⁰ Συθιακάκη, *Ὁ ἀνάγλυφος ἀρχιτεκτονικός διάκοσμος*, ὅ.π., (σημ. 2), 369-372, εἰκ. 217-218.

²¹ Ἡ ἴδια, 402- 410, εἰκ. 244κε.

²² Συθιακάκη, *Λείψανα*, ὅ.π., (σημ. 9), 460.

²³ Γουλούλης, *Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου*, ὅ.π., (σημ. 10), 235-238, ὁ ἴδιος, *Κέντρα λατρείας τοπικῶν ἁγίων στὴ μεσαιωνικὴ Θεσσαλία*, 1ο Διεθνὲς Συνέδριο Ἱστορίας καί Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλίας, Πρακτικά, II, Λάρισα 2006, 401. Ἡ ἐξάπλωση αὐτῇ γίνεται παράλληλα μέ ἐκείνη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, τοὺς ὁποίους πολλοὶ προσκυνητὲς ἐπισκέπτονται ταυτόχρονα. Σύμφωνα μέ τὴν Καραγιώργου (βλ. σημ. 15), ἡ θαυματουργὴ φανέρωση τοῦ λειψάνου καί ὁ ἀρχικός βίος μποροῦν νά τοποθετηθοῦν στὸν 7ο αἰ. (300 χρόνια ἀπὸ τὴν Κοίμηση τοῦ ἁγίου), ὁπότε παρατηρεῖται ἔμφραση στὴ λατρεῖα τοπικῶν ἁγίων-προστατῶν πόλεων (ὅ.π., 242-243).

²⁴ Ἡ μεταφορὰ ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς τιμῆς τοῦ ἁγίου στὰ Βαλκάνια. St.Gouloulis, *Καὶ νῦν τῶν θαυμάτων σου ἀφθόνως ἀπολάβουσι: The Ἴτερος Κανὼν τοῦ St. Achillios of Larisa (13th c.) and the honor of his relics in the new national Churches of Balkan*, *Church Studies* 12, 2015, 461 κ.ε., Ε. Σπυράκη, *Ἡ ἀπόδοση τιμῆς στὸν Ἅγιο Ἀχιλλίῳ στὸν ἐλλαδικὸ χώρο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, μέ βάση τὴς ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις*, Θεσσαλονίκη 2017 (ἀνέκδοτη μεταπτυχ. ἐργασία) 60 κ.ἄ. Ἡ λάρνακα καί τμῆμα τοῦ λειψάνου παρέμειναν στὴ Λάρισα, ὅπως ἀναφέρεται στὸν δεῦτερο βίο τοῦ ἁγίου.

Εικ. 5. Ἐπίκρανο παραστάδας ἀπό τή βασιλική του Ἀγίου Ἀχιλλίου.

Εικ. 6. Ἐπίθημα ἀμφικίονα ἀπό τὰ παράθυρα τοῦ ἱεροῦ.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τὰ παραπάνω ἐκθέματα καί τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ἐποχή τοῦ δεύτερου μητροπολίτη Ἀχιλλίου, ἐπὶ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου κυριαρχεῖ πλέον στὸν χώρο τῆς ἀκρόπολης τῆς Λάρισας, καὶ σύντομα ἀναδεικνύεται σέ ἐπισκοπικό, πρᾶγμα πού δέν θά μποροῦσε νά συμβεῖ νωρίτερα, καὶ σίγουρα ὄχι στὴν ἐποχή τοῦ ἁγίου (4ος αἰ.), καθὼς τό περιβάλλον ἦταν εἰδωλολατρικό, ἐνῶ σώζονταν ἀκόμη ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδας καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι ναοί.

Ἡ ἐκκλησιαστική κατάσταση τῆς Λάρισας, ἔδρα τῆς Μητρόπολης, συνεχίζεται στὴν αἶθουσα τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου μέ ἐκεῖνη ἄλλων περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας, μέ ἀντικείμενα ἀπὸ τὴ Δημητριάδα, τὴν Ἀγιά, τὴν Ἐλασσόνα καὶ τὸ Συκούριο, πού δείχνουν τὴ ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ σέ ὅλη τὴν ἐπαρχία καὶ τὸν ρόλο του στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς. Ἡ τελευταία εἰκονογραφεῖται μέ δύο ἐπιγραφές τοῦ 5ου αἰ., ἡ μία τῆς Μαρίας στὸ ψηφιδωτό του ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα ἀπὸ τὴν Ἐλασσόνα²⁵ καὶ ἡ ἄλλη σέ τοιχογραφία ἀπὸ τὴ βασιλική τῆς Λαμοκρατίας στὴ Δημητριάδα²⁶, πού ἀποτελοῦν χορηγίες εὐπορῶν γυναικῶν τῆς ἐποχῆς.

Ἡ σημασία τῶν λατρευτικῶν σκευῶν τῆς νέας θρησκείας τονίζεται στὴν

²⁵ Κ. Γαλλίς, Μιά παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ στὴν Ἐλασσόνα, *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο* 4 (1973), 17-21.

²⁶ P. Marzolf, *Demetrias V*, Bonn 1987, 239-242.

κεντρική τρίγωνη προθήκη, όπου, όπως και στίς άλλες ενότητες της έκθεσης, προβάλλεται τό κεντρικό θέμα της ενότητας, πού λειτουργεί ως σύμβολο. Έδω, μέ αφορμή σπάνιο σύνολο ιερών σκευών από τήν εκκλησία τοῦ κάστρου τῆς Βελίκας, αναπτύσσεται μιὰ ψηφιακή προβολή γιά τά ιερά σκεύη τῆς ἐποχῆς.

Στόν υπόλοιπο χώρο τῆς ενότητας κυριαρχοῦν τά ψηφιδωτά δάπεδα τῆς Λάρισας τῶν ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅποτε ἡ πόλη γνωρίζει μεγάλη ἀνθησι, σύμφωνα μέ τοὺς ἱστορικούς τῆς ἐποχῆς, κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴν κορύφωση τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἀπὸ τά τέλη τοῦ 5ου αἰῶνα. Τό μεγαλύτερο καὶ τό σπουδαιότερο ἀπὸ αὐτά ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπὸ οἰκία τῆς ὁδοῦ Παπακυριαζῆ καὶ ἔχει ὡς κεντρικό θέμα τὴν πομπή τοῦ Διονύσου²⁷, ἀνῆκε δέ στὴν αἶθουσα συμποσίων τῆς οἰκίας. Τά ψηφιδωτά αὐτά εἰκονογραφοῦν πειστικά τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς πού βρίσκεται σέ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμον στὸν χριστιανικό. Τὴν εἰκόνα συμπληρώνουν ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καθὼς ἐπίσης ἐργαλεῖα καὶ ἐμπορικοὶ ἀποφορεῖς ἀπὸ τά κάστρα τῆς περιοχῆς, τά ὅποια πολλαπλασιάζονται καὶ διασώζουν πλῆθος στοιχείων γιά τὴν κατανόηση τῆς περιόδου.

Δέν θά πρέπει νά παραλειφθεῖ ἡ ἀναφορὰ στὰ κοιμητήρια τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἔχει ἐνταχθεῖ ἡ μαρμαρινή στήλη τοῦ Ἑβραίου Ἀλέξανδρου, «σχολαστικοῦ καὶ προστάτου», πού φανερώνει τὴ δύναμη τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας ἥδη ἀπὸ τά ρωμαϊκά χρόνια.

Ἡ σύντομη παρουσίαση τῆς πρωτοβυζαντινῆς ενότητας στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας ἔδειξε ὅτι ἀποδίδεται ἡ δέουσα σημασία στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καὶ στὴν τιμὴ πού ἐπιφυλάχθηκε στὸν ἅγιο²⁸, στοιχεῖο ἄλλωστε καθοριστικό ὄχι μόνο γιά τὴν πόλη ἀλλὰ καὶ ὅλη τὴ Θεσσαλία, πού ἦδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης²⁹, καθὼς μάλιστα ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου γρήγορα ἀπέκτησε ὑπερτοπικό χαρακτήρα.

Στίς ἐπόμενες περιόδους ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου αὐξήθηκε κατακόρυφα, καὶ ἡ Λάρισα ἄρχισε νά ἀποτελεῖ τόπο προσκυνήματος γιά τὸν μυροβλήτη καὶ ἱαματικό ἅγιο, κάτι πού συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὴν ἀρπαγὴ τμήματος τοῦ λειψάνου

²⁷ Α. Ντίνα, Ἡ τέχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ στὴ Λάρισα, *Λάρισα, 8.000 χρόνια νεότητας* (Α. Ζούκας ἐπιμέλεια), 78-79, Π. Ἀσημακοπούλου-Αἰζακά, *Ψηφιδωτά δάπεδα. Προσέγγιση στὴν τέχνη τοῦ ἀρχαίου ψηφιδωτοῦ*, Θεσσαλονίκη 2003, 83, εἰκ. 100, ὅπου τὰ χρονολογεῖ στὸν 4ο αἰ. μ.Χ.

²⁸ Σ. Γουλούης, Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὁ.π., (σημ. 10), Σπυράκη, Ἡ ἀπόδοση τιμῆς στὸν ἅγιο Ἀχιλλιο, ὁ.π. (σημ. 24).

²⁹ Βλ. παραπάνω, σημ. 1.

από τούς Βούλγαρους τό 985 καί τή μεταφορά του στόν νέο ναό στή λίμνη Πρέσπα³⁰. Τό θέμα αὐτό θίγεται στήν ἐπόμενη ἐνότητα τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου, ἀφιερωμένη στήν κυρίως Βυζαντινή περίοδο, ἐνότητα ἡ ὁποία ἀρχίζει μέ τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, παρ' ὅλο πού δέν ὑπάρχουν ἀρκετά ἀρχαιολογικά ἀντικείμενα πού τόν πλαισιώνουν. Σέ αὐτή ἐκτίθενται ὀρισμένα ἀκόμη εὐρήματα ἀπό τήν ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅπως τά χρυσά σκουλαρίκια τοῦ 13ου αἰ., πού βρέθηκαν σέ τάφο τοῦ νότιου κλίτους (εἰκ. 7). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ ναός στους τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες χρησιμοποιεῖται συστηματικά ὡς τόπος ταφῆς, ὅπως φανερώνουν οἱ πολυάριθμοι τάφοι πού ἀνασκάφηκαν, ἐνδειξη τῆς μεγάλης ἐπιθυμίας τῶν Λαρισαίων νά ταφοῦν στόν τόπο τοῦ ἁγίου³¹.

Ἀπό τά ἐνδιαφέροντα ἀρχιτεκτονικά γλυπτά αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πού σώθηκαν, ξεχωρίζουμε τό ἐκτεθειμένο τμήμα ἀπό πολυτελές μαρμάρινο προσκυνητάρι³² (εἰκ. 8), πολύ καλῆς τέχνης, πού μπορεῖ νά στέγαζε τήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου. Πάντως ὁ περιβάλλων χώρος τοῦ ναοῦ ἔσφυζε τότε ἀπό ζωή καί ἀποτελοῦσε τό κέντρο τῆς ἀγορᾶς τῆς βυζαντινῆς πόλης, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν πλούσια κεραμική πού βρέθηκε καί ἀπό τήν ὁποία ἐκτίθενται ὀρισμένα δείγματα. Ἡ ἀμείψιμη πληροφορία τοῦ Ἀντωνίου Λαρίσης, ὅτι ὁ ναός τοῦ ἁγίου

Εἰκ. 7. Χρυσά σκουλαρίκια ἀπό τάφο τοῦ Ν. κλίτους.

Εἰκ. 8. Μαρμάρινο προσκυνητάρι ἀπό τή βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου.

³⁰ Γιά τόν ναό τῆς Πρέσπας, Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ βασιλική τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στήν Πρέσπα, Θεσσαλονίκη 1999.

³¹ Πολλοί ἀπό αὐτούς ἤλθαν στό φῶς στή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν ἀνάδειξης τῶν ἐτῶν 2011-13. Γιαλούρη, Βασιλική Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅ.π. (σημ. 14), 20-23.

³² Γιαλούρη, ὅ.π., 24, εἰκ. 228.

είχε μετατραπεί τόν 14ο αιώνα σέ «όρμητήριο ληστών»³³, άποτελεί τήν τελευταία πράξη πού συντελέσθηκε γύρω από τό βυζαντινό κτίριο, μετά τήν όποία αυτό έρήμωσε καί καλύφθηκε άργότερα από τούς Όθωμανούς, τήν έποχή τής μεταφοράς του ναού σέ δυτικότερο σημείο του λόφου.

Τέλος, στήν τελευταία ένότητα του μουσείου, εκείνη τής όθωμανικής περιόδου, ό επισκέπτης πληροφορείται ότι ό ναός του Αγίου Αχιλλίου εξακολουθούσε καί τότε νά άποτελεί τό κέντρο τής ζωής των Λαρισάων, άφού οι Όθωμανοί κατακτητές τόν σεβάσθηκαν, μέ εξαίρεση τίς ταραγμένες περιόδους των επαναστατικών κινημάτων. Από τήν έποχή εκείνη εκτίθεται σημαντική εικόνα του ένθρονου άγίου, του τέλους του 17ου αιώνα, ή παλαιότερη άπό όσες έχουν βρεθεί στήν πόλη (είκ. 9) καί ίσως ή σπουδαιότερη άπό τίς σωζόμενες εικόνες του άγίου³⁴.

Τό πλῆθος των κειμηλίων πού αφιερώθηκαν στον ναό, όπως αναφέρονται στις πηγές³⁵, από τά όποία σώζονται μόνον εκείνα τής τελευταίας φάσης, του 19ου αιώνα, άποτελούν εύγλωττη μαρτυρία για τόν ρόλο πού διεδραμάτισε ό ναός καί ό άγιος στήν ιστορική διαδρομή τής πόλης. Η συντήρησή τους, όπως καί των υπόλοιπων εύρημάτων τής ανασκαφής, ή όποία συνεχίζεται στα έργαστήρια του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας, αναμένεται νά φωτίσει καί άλλες πτυχές αυτής τής διαδρομής.

Είκ. 9. Εικόνα Αγίου Αχιλλίου από τί Λάρισα.

³³ Σ. Γουλούλης, Άντωνίου Λαρίσης, Έγκώμιον εις τόν άγιον Κυπριανό Λαρίσης, Προλεγόμενα-Κείμενο-Μετάφραση, Λάρισα 1991, 31, 33-34.

³⁴ Π. Παπαδημητρίου, Οι άπεικονίσεις του Αγίου Αχιλλίου στον Έλλαδικό χώρο καί ή διάδοση τής τιμής του, Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας περ. Δ΄, τ. ΛΔ΄, 2013, 186.

³⁵ Θ. Παλιούγκας, Η Λάρισα κατά τήν Τουρκοκρατία, Α΄, Λάρισα 1996, 194.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Τοῦ τόπου μας

* * *

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ «ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ»

ΣΥΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΡΤΥΡΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ ΙΕΡΕΑ (15.3.1670, 10.3.1688)

Γιὰ τή σύνθεση τοῦ ἄρθρου μου ἀξιοποιῶ τά φύλλα 175r-175v τοῦ κώδικα 80 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας τῆς Ἑλασσόνας. Ὁ κώδικας¹ αὐτός εἶναι τοῦ 18ου αἰώνα, χάρτινος μέ 227 φύλλα, διαστάσεων 21,5X15 ἐκ.². Στά προαναφερόμενα φύλλα εἶναι καταχωρισμένα μία συστατική ἐπιστολή (φ. 175v), μέ χρονολογία 15 Μαρτίου 1670, γιά τόν προβιβασμό ἑνός ἀναγνώστη καί ἱερομονάχου στό ἀξίωμα τοῦ ἱερέα, καί ἕνα συμμαρτυρικό (φ. 175r), μέ χρονολογία 10 Μαρτίου 1688, γιά τή χειροτονία τοῦ προαναφερόμενου.

Ὁ Ἀθανάσιος ἦταν ἱερομόναχος σέ κάποια μονή τῶν Ἀγράφων, ἡ ὁποία δέν ἀναφέρεται. Ὁ πνευματικός του πατέρας, ὁ ἐπίσκοπος Λιτζᾶς καί Ἀγράφων Ἰάκωβος³, καθῶς τόν γνώριζε καλά, τόν θεώρησε ἄξιο γιά νά τόν «προβιβάσει» στό ἀξίωμα τοῦ ἱερέα (*ἡ ταπεινότης ἡμῶν τόν παρόντα ἱερομόναχον ὀνόματι ἀθανάσιον, ἐπ' αὐτόν τόν ἱερόν καί σεβάσμιόν του πρεσβυτέρου βαθμόν κανονικῶς προβιβάσασα*). Γιὰ τήν περίπτωση πού ὁ Ἀθανάσιος θά ἐπέ-

¹ Ὁφείλω εὐχαριστίες στό ΙΠΑ/MIET γιά τήν ἀποστολή ἑνός φωτοαντιγράφου τοῦ κώδικα.

² Εὐάγγ. Α. Σκουβαράς, Ὀλυμπιώτισσα. Περιγραφή καί ἱστορία τῆς μονῆς. Ἡ βιβλιοθήκη καί τά χειρόγραφα. Κατάλογος τῶν κωδίκων. Ἀναγραφαί καί χρονικά σημεῖα. Ἀκολουθία Παναγίας Ὀλυμπιώτισσης. Ἐγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς (1336-1900). Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, Ἀθῆναι 1967, 297-298.

³ Ἡ Ἐπισκοπή Λιτζᾶς καί Ἀγράφων εἶναι μία ἀπό τίς πολλές πού ὑπάγονταν στί Μητρόπολη τῆς Λάρισας.

στρεφε στήν πατρίδα του, τόν έφοδιάσε «γράμμασιν συστατικοίς, συνιστῶσιν αὐτόν τοῖς πρὸς οὓς ἂν τύχη ἐπιδημῶν ὁποιασοῦν τάξεως ἀδελφοῖς χρυσωνύμοις ὡς κεκοσμιμένον ἀληθῶς τῇ τῆς ἱερωσύνης ἀξία». Ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτὰ ἀντιγράφηκε στὸν κώδικα 80 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας μόνον ἓνα, ἀνυπόγραφο, τοῦ ὁποίου τό πρωτότυπο εἶναι ἄγνωστο πὼς βρέθηκε ἐκεῖ. Ἴσως εἶναι μεταγραφή ἀπὸ κάποιον, ἄγνωστο, κώδικα τὸν ὁποῖο εἶχε ὑπόψη του ὁ γραφέας τοῦ κώδικα τῆς Ὀλυμπιώτισσας.

Ὑστερα ἀπὸ 18 χρόνια, τὸν Μάρτιο τοῦ 1688, ὁ Ἰάκωβος, ὡς πρῶτον Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, καὶ 11 ἱερομόναχοι ὑπέγραψαν ἓνα συμμαρτυρικό, ἐπειδὴ ὑπάρχει ἀρχαῖος καὶ ἀποστολικὸς νόμος «μὴ δένα ποτέ πνευματικοῦ πατρός εἰδήσεως ἄνευ καὶ ἀνεξετάστως τῷ τῆς πολυφώτου ἱερωσύνης προσέρχεσθαι ἀξιωματι (...), πάντα τα ἀπ' ἀρχῆς αὐτῷ πεπραγμένα ἐρευνήσαντες ἐπιμελῶς, ἐπεὶ μὴδὲν εὗρωμεν ἐν αὐτῷ, τὸν τῆς ἱερωσύνης κωλῶν βαθμόν». Ἐφόσον, λοιπόν, γιὰ τὸν ἀναγνώστη καὶ ἱερομόναχο Ἀθανάσιο δέν ὑπῆρχε κάποιο κώλυμα, ὁ πνευματικὸς τοῦ πατέρας καὶ 11 ἱερομόναχοι βεβαιώνουν στό συμμαρτυρικό ὅτι ἦταν «ἄξιος τῆς ἱερωσύνης». Τό ἔγγραφο δόθηκε στὸν ἱερέα Ἀθανάσιο «ὥς πέρ τί φίλοτρον ἀναντίρρητον τοῖς βουλομένοις ἀντί/λέγειν ἡμῖν».

Οἱ 11 ἱερομόναχοι δέν δηλώνουν τὴ μονή τῆς μετανοίας τους κι ἔτσι δέν εἶναι ἐφικτό νά τὴν προσδιορίσουμε. Ὅπωςδήποτε, ὁμως, οἱ μονές τους ἀνῆκαν στήν Ἐπισκοπὴ τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων.

Ὁ Ἰάκωβος, σύμφωνα μέ τὰ ἔως τώρα γνωστά, ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων τὸν Νοέμβριο τοῦ 1657⁴ καὶ ποίμανε τὴν ἐπαρχία του μέχρι τό 1678. Ἦταν Καρπενησιώτης καὶ μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Γιαννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ⁵.

Τὰ δύο ἔγγραφα ἔχουν ὡς ἐξῆς:

I. Η ΣΥΣΤΑΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐπειδὴ θεῖον τέ χρῆμα καὶ ἱερόν καὶ σεβάσμιον ἡ ἱερωσύνη κἀ/θέστηκεν,

⁴ Βασίλης Κ. Σπανός, «Ἐφτά ὑπομνήματα ἐκλογῆς ἐπισκόπων τῆς Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων (1647-15.7.1793)», Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο, 49 (Λάρισα 2006), 165-167 (ὅπου το ὑπόμνημα ἐκλογῆς του)-Δημήτριος Γ. Καλούσιος, Ὁ Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης. ΕΒΕ 1472: 1647-1868, Λάρισα 2009, 16-17 (ὅπου το ὑπόμνημα ἐκλογῆς καὶ ἡ ὁμολογία πίστεώς του).

⁵ Πάνος Ι. Βασιλείου, Ἡ Ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1960, 148-152. Ὁ Βασιλείου ἀναφέρει ὅτι πέθανε μεταξὺ των ἐτῶν 1679-1680. Τό συμμαρτυρικό, ὁμως, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἰάκωβος, ὡς πρῶτον Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, ζοῦσε τουλάχιστον ἕως τῆς 10 Μαρτίου 1688.

καί τοῖς ὡς οἶον τε διά βίου καθάρσεως προηγ-
 μένοις χορη/γείσθαι ταύτης ὑπό τοῦ παναγίου
 καί τελεταρχικοῦ πν(εύμα)τος διά / τῆς τῶν
 χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν τῇ ἱεραρχικῇ ἀξία
 τετιμη/μένων θειοὶ κανόνες θεσπίζουσιν, οὐκ
 ἀπεικότης δῆπου, καί / τοὺς τῷ ἀξιώματι τούτῳ
 (οἱ ὅποιοι ποτ' ἂν ὦσι) σεμνενομένοις, / καί πρὸς
 ἁλλοδαπᾶς ἔσθαι (:) πολλῶν ἔνεκα, μεταβαί-
 νουσιν βουλόμενοι πόλεις καί χώρας τὰς ἐννοίας
 (!) δῆποτε τῶν / ἐπαρχιῶν, ἐπιμελῶς ὅσον ἔνι καί
 ἀκριβῶς ἀνακρίνειν εἴθιστα, τοιγάρ τοι καί ἡ
 ταπεινότης ἡμῶν τόν παρόν/τᾶ ἱερομόναχον
 ὀνόματι ἀθανάσιον, ἐπ' αὐτόν τόν ἱε:ρὸν καί
 σεβάσμιόν του πρεσβυτέρου βαθμόν κανονικῶς:
 / προβιβάσασα, οὐκ ἔγνω δεῖν εἶναι μὴ καί γραμ-
 μασιν ἔφο:διάσας τοῦτον συστατικοῖς,
 συνιστῶσιν αὐτόν τοῖς πρὸς οὓς ἂν / τύχη ἐπι-
 δημῶν ὁποιασοῦν τάξεως ἀδελφοῖς χρύ:στωνύ-
 μοις (!) ὡς κεκοσμημένον (!) ἀληθῶς τῇ τῆς ἱερωσύ/νῆς ἀξία. καί τὰ τῆς αὐτῆς
 ἀκωλύτως ἐπιτυχεῖν δυ:νάμενον. Τοῦτου χάριν ἐπεδόθη αὐτῷ τό παρόν ἱ:διό-
 χειρον εἰς δόξαν π(ατ)ρός κ(αί) υἱοῦ, κ(αί) ἀγίου πν(εύμα)τος, τοῦ / ἐνός αἰτίου
 θεοῦ. ἀμήν. κατὰ τό: ἄχξ' ἔτος / ἀπὸ χ(ριστο)ῦ μαρτίου ἐΐ'.

Εἰκ. 1. Τό φ. 175ν τοῦ κώδικα 80
 τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας μέ τῇ
 συστατικῇ ἐπιστολῇ (15.3.1670).

II. ΤΟ ΣΥΜΜΑΡΤΥΡΙΚΟ

φ. 175r

+ Ἐπειδὴ ἀρχαῖος κ(αί) ἀποστολικός ἐστι νόμος, μηδένα ποτέ /πνευματι-
 κοῦ πατρός εἰδήσεως ἄνευ, κ(αί) ἀνεξετάστως τῷ τῆς πολυ:φώτου ἱερωσύνης
 προσέρχεσθαι ἀξιώματι διάτοι τοῦτο κ(αί) ἡμεῖς τόν: / εὐλαβέστατον ἀναγνώ-
 στην ἱερομόναχον μαρτυρῶ / αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-

θανάσιον τῷ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματι / βουλόμενον κοσμηθῆναι, φέροντες
 αὐτόν ὡς ἔθος κατέμπροσθέν του ἀοράτου θ(εοῦ), κ(αί) τῶν ἐκλεκτῶν
 ἀγγέλ(ων), κ(αί) πάντα τὰ ἀπ' ἀρχῆς / αὐτῷ πεπραγμένα ἐρευνήσαντες ἐπι-
 μελῶς, ἐπεὶ μηδὲν εὗρω:/μέν ἐν αὐτῷ τόν τῆς ἱερωσύνης κωλῦον βαθμόν. ἐπε-
 δώκαμεν αὐ:τῷ τό παρόν ὡςπέρ τί φήμοτρον ἀναντίρρητον τοῖς βουλομένοις

ἀντί:λέγειν ἡμῖν. 1688. μαρτίου ι΄.

+ ὁ πρῶν λητῆς καὶ ἀγράφ(ων) Ἰάκωβος κ(αί) πνευματικός αὐτοῦ πατήρ
μάρ:τυρῶ αὐτόν ἄξιον τῆς ἱερωσύνης.

+ Χριστοφόρος ἱερομόναχος μαρτυ
ρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-

+ διονύσιος ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-

+ Κυπριανός ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης:-

+ Γρηγόριος ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

+ Γαβριήλ ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» Ἀναστάσιος ἱερομόναχος μάρ
τυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» ἀνανίας ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» παχώμιος ἱερομόναχος μάρ:
τυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» Ἰάκωβος ἱερομόναχος μαρτυ
ρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» Ἰωσήφ ἱερομόναχος μαρτυρῶ
αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

» εὐγένιος ἱερομόναχος μάρ:
τυρῶ αὐτόν ἄξιόν της ἱερωσύνης

Δρ ΜΙΧΑΗΛ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΖΑΡΟΣ (1749-1806) ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Στή μακρόχρονη περίοδο τῆς Ὄθωμανικῆς κυριαρχίας ἡ πόλη τοῦ Τυρνάβου ἦταν ἀπό τίς πρῶτες στόν Θεσσαλικό χῶρο πού ἀναδείχτηκε σημαντικό ἐμπορικό κέντρο. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Τυρνάβου ἀρχίζει νωρίς στόν 17ο αἰ. καί διαρκεῖ μέχρι καί τά τέλη τοῦ 18ου αἰ., δηλ. καλύπτει δύο αἰῶνες περίπου. Οἱ Τυρναβίτες πλουτίζουν χάρι στήν ὕφανση τῶν μεταξωτῶν, τῶν ἀλατζάδων καί στή βαφή τῶν κόκκινων νημάτων. Οἱ βιοτεχνικές καί ἐμπορικές δραστηριότητες συσσωρεύαν κέρδη στούς Τυρναβίτες, τεχνίτες καί ἐμπόρους, καί ἔφεραν τήν ἀνάπτυξη στήν πόλη σέ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του. Βασικοί παράγοντες γιά τήν οἰκονομική εὐρωστία ἦταν τά ἰδιαίτερα προνόμια πού παραχωρήθηκαν στόν Τύρναβο καί ἀπέτρεψαν τίς αὐθαιρέσιες, καί ὁ πληθυσμός τῆς πόλης πού ἦταν συγκροτημένος καί ὁμοιογενής, χριστιανικός/ἐλληνικός. Ἡ θρησκευτικότητα τῶν Τυρναβιτῶν ἐκδηλώνεται σέ ὅλη τήν πόλη τους. Δέν ὑπῆρξε καμία πόλη στή Θεσσαλία πού νά ἔχει ἀπό τά τέλη τοῦ 17ου αἰ. τόσες πολλές ἐκκλησίες: δεκαῆξι (16) ναοί, δύο (2) μονές καί πολλά μικρά παρεκκλήσια στίς αὐλές τῶν σπιτιῶν. Ἀντιθέτως, τά μουσουλμανικά τεμένη ἦταν μόνο τέσσερα (4). Τέσσερις ναοί, οἱ πιο σπουδαῖοι τῆς πόλης, εἰκονογραφοῦνται σέ ἓνα τέταρτο τοῦ 17ου αἰώνα. Ἐκεῖνη τήν ἐποχή ὁ Τύρναβος γίνεται ἡ ἀσφαλής ἔδρα τοῦ μητροπολίτη τῆς Λάρισας καί τόπος σύναξης τῶν ἱεραρχῶν. Ἀπό τόν Τύρναβο ἔλκουν τήν καταγωγή καί ἔχουν τίς πρῶτες σπουδές λόγιοι καί δάσκαλοι, πολλοί ἱερωμένοι καί σπουδαῖοι κληρικοί, ὅπως καταγράφονται στή βιβλιογραφία.

Ἡ κυριαρχία τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ παρουσία πολλῶν κληρικῶν συνέβαλαν στίς πρῶτες ἐκπαιδευτικές προσπάθειες. Ἡ τοπική παράδοση θέλει νά λειτουργοῦν σέ εὐάριθμους ναούς σχολεῖα τῶν κοινῶν γραμμά-

των. Ἡ πρώτη εὐρωστία τοῦ τόπου ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή λειτουργία ὀργανωμένου σχολείου στὸν Τύρναβο καὶ προέκυψε ἡ περιφέρημη Σχολή Τυρνάβου, σπουδαῖο κέντρο ἑλληνικῆς παιδείας, πνευματικῆς ἀναγέννησης καὶ ἐστία τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἀπὸ τὸ 1655 ἰδρύεται τὸ σχολεῖο στὸν Τύρναβο καὶ λειτουργεῖ χωρὶς καμία διακοπὴ μέχρι τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Ἡ πρὶν λαμπρὴ περίοδος τῆς Σχολῆς τοῦ Τυρνάβου ταυτίζεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου καὶ ἱερέα Ἰωάννη Πέζαρου.

Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος γεννιήθηκε στὸν Τύρναβο τὸ 1749. Διδάχτηκε τὰ πρῶτα γράμματα στὴν πατρίδα του ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀγραφιῶτη, ἀργότερα ἐπιφανὴ λόγιό. Στὴ γνωστὴ Σχολή τοῦ Μπαλάνου στά Γιάννενα ἀπέκτησε τὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση τοῦ καιροῦ του μὲ δάσκαλο τὸν Κοσμὰ Μπαλάνο. Στά Γιάννενα (πὸ τὴν πρώτην *στά ἄρματα, στά γρόσια καὶ στά γράμματα*) γνώρισε καὶ τίς ἰδέες γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς παιδείας, τίς ὁποῖες εἶχε διαδώσει ὁ σπουδαῖος δάσκαλος τῆς ἐποχῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης.

Ὁ ἐπόμενος σταθμὸς τοῦ ἦταν ἡ Κοζάνη, ἄλλη πόλις γνωστὴ γιὰ τὴν εὐημερία καὶ τὴν παιδεία. Στὴ Σχολή της ὁ Πέζαρος μαθήτευσε καὶ παράλληλα δίδασκε στὶς κατώτερες κλάσεις. Τὸ 1768 ἦλθε στὸ Λιβάδι καὶ ἀνέλαβε τὸ σχολεῖο γιὰ μικρὸ διάστημα. Ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη στὸ Ἅγιο Ὅρος, τὸ διαρκὲς κέντρο τῆς ὀρθόδοξης παιδείας, καὶ ἀνέλαβε ὑποδιδάσκαλος στὴ Σχολή. Στὸ Ὅρος συγκέντρωσε καὶ μελέτησε χειρόγραφα τοῦ Βούλγαρη, καὶ συμπλήρωσε τὴν κατάρτισί του στὴ νεότερη φιλοσοφία. Κατόπιν δίδαξε στὴν Τσαριτσάνη πέντε χρόνια (1772-77). Συνδέθηκε στενά καὶ μὲ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Οἰκονόμων. Προσκλήθηκε στὸ Λιβάδι γιὰ δεύτερη φορὰ καὶ δίδαξε γιὰ μιά πενταετία (1777-82).

Ὁ Πέζαρος ἐπέστρεψε στὴ γενέτειρά του καὶ ἀνέλαβε τὸ σχολεῖο, φροντίζοντας παράλληλα καὶ τὸν γηραιὸ πατέρα του. Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του δέχτηκε πολλές προσκλήσεις ἀπὸ πολλὰ μέρη γιὰ νὰ διδάξει. Καθοριστικὰ γεγονότα γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάσταση στὸν Τύρναβο ὑπῆρξαν ὁ γάμος του (1790) καὶ ἡ χειροτονία του ὡς ἱερέα καὶ οἰκονόμου. Τὸ 1794 ὀρίστηκε καὶ ἐπίτροπος τῆς μητροπόλεως τῆς Λάρισας ἀπὸ τὸν τότε μητροπολίτη Διονύσιο Γ΄ τὸν Καλλιάρχη.

Ἡ θητεία του στὴ Σχολή ἦταν μακροχρόνια. Χωρὶς διακοπὴ κράτησε εἴκοσι πέντε χρόνια (25), μέχρι τὸν θάνατό του (1782-1806). Στά χρόνια τοῦ Πέζαρου ἡ Σχολή τοῦ Τυρνάβου, παρὰ τίς δυσκολίες ποὺ περνοῦσε ἡ περιοχὴ, γνώρισε περίοδο πνευματικῆς εὐημερίας. Ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου, τὸ ἐπίπεδο τῆς διδασκαλίας καὶ ὁ ἐνάρετος χαρακτήρας τοῦ δασκάλου προσέλκυαν πολλοὺς

μαθητές από τήν ευρύτερη περιοχή.

Ο Τυρναβίτης δάσκαλος διακρίθηκε για τήν ακάματη καί πολυσχιδή δραστηριότητα. Υπῆρξε υπόδειγμα ὄχι μόνο μεθοδικοῦ εκπαιδευτικοῦ ἀλλά καί ἀκέραιου παιδαγωγοῦ, ὑπηρετώντας πιστά τό σωκρατικό πρότυπο τῆς ἐνότητος λόγων καί ἔργων. Ἐκτός ἀπό τήν ἐργασία του στό σχολεῖο καί τά ἱερτικά του καθήκοντα ὡς ἱερέας καί ἀρχιερατικός ἐπίτροπος ἔβρισκε τόν χρόνονά ἀσχολεῖται μέ τά καθημερινά προβλήματα τῶν συμπατριωτῶν του. Ἡ φήμη τῆς προσωπικότητάς του ἦταν γνωστή ἀκόμη καί σέ ὅσους δέν τόν γνώρισαν ἀπό κοντά. Τό τέλος τῆς ζωῆς του συνδέθηκε μέ τή συμπεριφορά τοῦ φιλοχρήμιου μπτροπολίτη Ραφαῖλ, ὁ ὁποῖος ἀπαγόρευσε στόν ἐνάρετο Πέζαρονά κηρύττει, ἐνέργεια πού θεωρήθηκε μεγάλη προσβολή. Πέθανε στά 1806 στόν Τύρναβο.

Καρποί τοῦ γόνιμου ἔργου πού πρόσφερε ὁ Ἰωάννης Πέζαρος στήν παιδεία τοῦ καιροῦ του ὑπῆρξαν οἱ μαθητές του. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς ἐπάνδρωσαν τήν πρώτη γραμμή τῆς γενιάς πού ὀδήγησε σέ ἀκμή τόν ἑλληνικό Διαφωτισμό: Κωνσταντῖνος Κούμας, Στέφανος Δούγκας, Δημήτριος Ἀλεξανδρίδης, Διονύσιος Πύρρος, Στέφανος Κομπιτᾶς, Γεώργιος Αὐξεντιάδης κ.ἄ. Τό γεγονός αὐτό δέν ἦταν συμπτωματικό, ἀλλά χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς πνευματικῆς ἀναγέννησης πού γνώρισε ὁ θεσσαλικός χώρος, στήν ὁποία ὁ Πέζαρος συνέβαλε καθοριστικά.

Στά χρόνια του Πέζαρου ἡ σχολή λειτουργοῦσε καθημερινά, πρωί καί ἀπόγευμα, ὅλο τόν χρόνο, χωρίς διακοπές, ἐκτός ἀπό τίς ἡμέρες τῶν μεγάλων θρησκευτικῶν γιορτῶν. Διέθετε δικό του κτίριο μέ οἰκοτροφεῖο κοντά στόν ναό τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἡ συντήρησή του γινόταν κυρίως μέ δικά του ἔγγεια ἔσοδα. Οἱ ντόπιοι μαθητές δέν πλήρωναν δίδακτρα, παρὰ μόνο οἱ οἰκότροφοι.

Ο Ἰωάννης Πέζαρος, λόγιος καί δάσκαλος, κατέτασε τοὺς μαθητὲς συνήθως σέ ἑξὶ κλάσεις, σύμφωνα μέ τό ἐπίπεδό τῆς κατάρτισής τους. Κύριο γνώρισμα τῆς κλάσης ἦταν ἓνα μάθημα, πού περιλάμβανε ὁρισμένες γλωσσικές δραστηριότητες: τεχνολογία, γραμματική καί σύνταξη, θεματογραφία, ἐπιστολογραφία καί ρητορική, ποίηση καί μετρική. Ἡ ἑκτη κλάση περιλάμβανε τή διδασκαλία τῶν ἀνωτέρων ἐπιστημονικῶν μαθημάτων. Ἡ ὕλη τῶν μαθημάτων τῆς γλώσσας προχωροῦσε μέ μιά προϊοῦσα δυσκολία καί περιλάμβανε κείμενα ἀπό τά συγγράμματα: *Γινώμαι* τοῦ Χρυσολωρᾶ, *Μύθους* τοῦ Αἰσώπου, ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ, τίς *Ἱστορίες* τοῦ Ἡρωδιανοῦ, *Ἐπιστολές* τοῦ Συνέσιου, *Λόγους* τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δημηγορίες τοῦ Δημοσθένη, ἀποσπά-

σματα από τήν *Ιλιάδα* καί τούς *σκηνικούς ποιητές*. Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος ἀνα- νέωσε τή διδασκαλία τῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας καί τῶν ἐπιστημῶν διδά- σκοντας ἔργα γνωστῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καί τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, καί ἐδραίωσε ἀποτελεσματικά μέ αὐτό τόν τρόπο τό πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ στόν θεσσαλικό χῶρο.

Γράφοντας γιά τούς ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ ἱστορικός Κ.Θ. Δημαρᾶς παρατηρεῖ εὐστοχα ὅτι δίπλα *στίς μεγάλες προσωπικότητες τῶν γραμμάτων στέκουν οἱ μεγάλες προσωπικότητες τῶν δασκάλων*. Καί ἀνά- μεσά τους κατονομάζει τόν δάσκαλο Ἰωάννη Πέζαρο.

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ

Ἡ ἔννοια τῆς παιδείας, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνονταν ἡ Ἐκκλησία, σφυρηλα- τίθηκε στούς βυζαντινούς χρόνους καί παρέμεινε ἡ ἴδια σχεδόν σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Συνεχίζοντας τήν παράδοση, ἀνθρωπο- λογικό πρότυπο τοῦ *Γένους* ἦταν ὁ «ἅγιος» καί ὄχι ὁ σοφός ἢ «ὁ καλός κ' ἀγα- θός» τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων ἀπαιτοῦσε τήν καλή γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, καί μάλιστα στό λόγο μῶρφωμα τῆς ἀρχαῖζουσας.

Ἡ σπουδή τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας κατέχει τήν πρώτη θέση στή διδασκαλία. Ὁ νέος τῆς ἐποχῆς ἔπρεπε νά μαθαίνει αὐτή τή γλώσσα ἀπό μικρός καί σέ βάθος. Στήν πρώτη περίοδο, ὅταν τά σχολεῖα στεγάζονταν στούς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν καί στά μοναστήρια, οἱ μαθητές μάθαιναν τήν ἀνάγνωση καί τή γραφή ἀπό τά βιβλία πού χρησιμοποιοῦνταν στή θεία λατρεία, τήν Ὀκτώηχο, τό Ψαλτήριο. Στή διάρκεια τοῦ 17ου αἰ. τά μαθήματα ἀποβλέπουν μέ ἀνάγνωση καί γραφή στήν καλή ἐκμάθηση τῆς ἀρχαίας ἑλλη- νικῆς γλώσσας καί τῶν δογμάτων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἀργότερα στόν 18ο αἰ. παράλληλα μέ τή λόγια παράδοση ἡ διδασκαλία ἐμπλουτίζεται καί ἀνανεώνεται ἀπό τήν εὐρεία ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Διδάσκον- ται μαθήματα μέ τά νεότερα πορίσματα καί μεθοδολογία (πειράμα) τῶν ἐπι- στημῶν τῆς φυσικῆς, τῶν μαθηματικῶν (ἄλγεβρα), νέα ρεύματα τῆς φιλοσο- φίας, καθώς καί μαθήματα (μὴ ἐκκλησιαστικῆς) ἱστορίας, γεωγραφίας κ.ἄ.

Ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία, προσαρμόζοντας τήν τακτική τῆς, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τίς προσπάθειες προσηλυτισμοῦ ἀπό τόν 16ο αἰ. ἄρχισε νά χρη- σιμοποιεῖ στόν προφορικό λόγο πιό λαϊκή γλώσσα. Τό κήρυγμα, πανάρχαιο μέσο ἐπικοινωνίας τῶν πιστῶν, τῶν ὁποίων ἡ συντριπτική πλειοψηφία

ἀγνοοῦσε τὴν ἀνάγνωσι, ἀποτελοῦσε βασικό πεδίο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γλώσσας.

Γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἀναφερόμαστε, κατὰ τὴν ὁποία ἡ θρησκευτικὴ πίστι εἶχε τὴ θέση πού δηλώνει σήμερα τὸ ἐθνικὸ φρόνημα, ἡ παιδεία δὲν εἶχε περιθώρια παρὰ νὰ εἶναι σύμφυτη μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ φοίτησι στὸ σχολεῖο ἰσχυροποιοῦσε τὴν ὀρθόδοξο πίστι περισσότερο μὲ βιωματικὸ τρόπο: προσευχὴ, καθημερινὸς ἐκκλησιασμός, συμμετοχὴ στὶς λατρευτικὰ πράξεις, ἐξάσκηση στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ.

Στὸν Τύρναβο στά χρόνια τῆς θιτείας τοῦ Πέζαρου ὁ ἴδιος καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ ἐκκλησιάζονταν καθημερινά. Ὁ μαθητὴς τοῦ Κ. Κούμας θυμᾶται: «Τὸ πρῶ καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ ὑπέστρεφαν ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν καὶ λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἤρχιζαν τὴν σπουδὴν, καὶ ὅταν ἐτελείωναν τὸ βράδυ, ἀμέσως ὑπῆγαν εἰς τὸν ἐσπερινόν. Οἱ δάσκαλοι κατὰ προτίμησιν ἦσαν ἱερωμένοι. Ἡ ζεύξι τοῦ σχήματος ἐκπαιδευτικὸς-κληρικὸς ἦταν αὐτονόητη. Ὅταν στὰ 1798 ὁ νεαρὸς Κούμας κλήθηκε νὰ ἀναλάβει τὸ σχολεῖο τῆς Τσαριτσάνης ἀνάμεσα στὰ διδασκαλικά καθήκοντά του ἦταν ἡ τῶν πέντε λόγων ἐκφώνησις κατὰ τὸ τεσσαρακονθήμερον».

Ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν (ἐννοιῶν καὶ καθηκόντων) περιλάμβανε κυρίως τὴν ἱερὰ κατὶχησι καὶ τὴν ἀντιγραφὴ ἀσματικῶν κανόνων (τροπάρια κ.λπ.) καὶ ἀφοροῦσε τίς πρῶτες κλάσεις τῶν μαθητῶν.

Ἡ διδασκαλία τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἦταν αὐτονόητη γιὰ τὴν ἐποχὴ. Στὶς μεσαῖες κλάσεις κυρίως διδάσκονται κάθε εἶδους λόγοι: παραινέσεις, ἐγκώμια, ἐπιτάφιοι, ἐπιστολές. Βέβαια τὰ κείμενα ἐντάσσονται στὸ μάθημα τῆς ρητορικῆς, δηλ. στὴν παραγωγὴ προφορικῶν λόγων. Ἡ δεξιότητα αὐτὴ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὸν λόγιο, πόσο μάλλον γιὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ρήτορα. Ἐγχειρίδιο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ δάσκαλοι ἦταν καὶ ἐδῶ ἡ περίφημη Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν «μαθηματαρίων» (χειρόγραφα τῶν μαθητῶν) πληροφοροῦμαστε ὅτι διδάσκονταν κείμενα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ 4ου αἰῶνα.

Στὰ «μαθηματαρία» ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Πέζαρου καταγράφονται λόγοι τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Θεοδώριτου (ἐπισκόπου τῆς) Κύρου. Ὁ Κούμας ἀναφέρει ὅτι ὁ Πέζαρος ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς δίδασκε τίς Ἐπιστολὰς τοῦ Συνεσίου (ἐπισκόπου τῆς Κυρήνης), ἔργο πού ἀπηχοῦσε τίς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς

μοναρχίας, πολιτειακό πρότυπο του Βυζαντίου¹.

Στούς προχωρημένους μαθητές της τελευταίας κλάσης διδάσκονταν απαραίτητα θεολογικά μαθήματα, τά όποια κατατάσσονταν στον κύκλο των *ἐπιστημονικῶν μαθημάτων*. Ἡ διδασκαλία περιλάμβανε τήν ἐκμάθηση καί κατήχηση τῶν βασικῶν δογμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καί χρησιμοποιούνταν κυρίως τό *Θεολογικόν του Κορεσίου*.

Σύμφωνα μέ τόν Κούμα, αὐτίκοο μαθητή του, ὁ Πέξαρος, ἀφοῦ εἶχε ὀλοκληρώσει τά μαθήματα τῆς φιλοσοφίας, τῶν μαθηματικῶν καί τῆς φυσικῆς, ἐπέθετο τό Θεολογικόν του Εὐγενίου [Βούλγαρη]. Χειρόγραφο τοῦ ἔργου εἶχε ἀποκτήσει ὁ Πέξαρος στό Ἅγιο Ὅρος. Πρόκειται γιά ὀγκωδέστατο ἔργο, τό ὁποῖο γιά ἕναν ὀλόκληρο αἰῶνα χρησίμευσε ὡς *βάσις πάσης θεολογικῆς παραδόσεως, ἀντιγραφόνεον καί περιφερόμενον (...)* καί *διεμόρφωσεν ἐπὶ τό ἐπιστημονικώτερον τήν νεοελληνικὴν θεολογίαν*.

Ἀπό τήν ἀλληλογραφία του μέ λογίους καί ἱερωμένους διαφαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Πέξαρος εἶχε εὐρεία θεολογική κατάρτιση. Ὁ παλιός μαθητής του, ὁ ἱερομόναχος Μακάριος, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τήν προπαγάνδα τῶν ἑτεροδόξων, ἀπό τά Ἱεροσόλυμα γράφει καί ζητᾷ ἀπό τόν Πέξαρο νά τοῦ ἐξηγήσει ὀρισμένα θεολογικά ζητήματα, μολονότι βρίσκεται στήν ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος ὁ Πέξαρος ὑπῆρξε ὁ ἀντιγραφέας τοῦ ἔργου «Ἀντίρρησις πρὸς Ἀλοῖσιον Ἀνδρουτῆζην Κύπριον Λατινόφρονα, Περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», τό ὁποῖο εἶχε γράψει (1736) ὁ ἐπιφανής Τυρναβίτης λόγιος Ἀλέξανδρος (ἢ Παπαναστασίου).

Γιά τούς φορεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ ὁποῖοι δέν ἀμφισβήτησαν (πλὴν ἑνός ἢ δύο ἴσως) τά ὀρθόδοξα δόγματα ἀλλά μόνο τήν ἐπιστημονική αὐταρέσκεια τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καί τή διαγωγή τοῦ ἀνώτερου κλήρου, ἡ διδασκαλία τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας δέν ἀντιστρατευόταν τό διαφωτιστικό πνεῦμα. Ἀνάμεσα στά ἄλλα γράφει σχετικά ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ: (...) *ἡ Φιλοσοφία διατρέχουσα τό ἐπίπεδον τῆς Μεταφυσικῆς, καταντᾷ ἐν τῇ Θεολογίᾳ*.

Χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ θέση τοῦ Πέξαρου στό ζήτημα τῆς κίνησης τῆς γῆς, τό ὁποῖο ἀποτελοῦσε «σημεῖο ἀναφορᾶς» τῆς νεωτερικότητας γιά τούς λογίους τῆς ἐποχῆς. Ὅταν ὁ Σέργιος Μακραιός, διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἐκφράζοντας τίς ἐπίσημες θέσεις τῆς Ἐκκλησίας ἀπορ-

¹ Ὁ Κούμας δέν ἀναφέρει ὅτι ὁ Πέξαρος δίδασκε (ἐκτός ἀπό τόν Συνέσιο) ἄλλους ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς. Ἡ παράλειψή του πρέπει μᾶλλον νά ἀποδοθεῖ στήν προσπάθειά του νά δείξει τί σπουδὴ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας στό σχολεῖο τοῦ Τυρνάβου, ἀφοῦ ἡ διδασκαλία τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἦταν αὐτονόητη γιά τήν ἐποχή του.

ρίπτει χωρίς επιχειρήματα την ήλιοκεντρική θεωρία, ο Πέζαρος χλευάζει τούς εκφραστές της. Γράφει σχετικά ο Κούμας: «Όταν ήκουσεν ότι ο Σέργιος Μακραῖος ἀναίρεσε τό σύστημα τοῦ Κοπερνίκου, εἶπε μέ γέλια: «᾽Ω! ἀκόμη εἴμεθα νήπιοι καί φοφοδεῖς». Οἱ φράσεις πού φέρεται ὅτι χρησιμοποίησε δέν μαρτυροῦν μόνο ἀντίθεση ἢ ἄρνηση ἢ ἀπόρριψη τῶν θέσεων τοῦ Μακραίου. Ὁ Πέζαρος δηλώνει κατηγορηματικά (μέ γέλια) καί μέ σαφήνεια τήν ἀποδοκιμασία του: Ὅσοι πιστεύουν ὅτι ἀναιροῦν τή θεωρία τοῦ Κοπερνίκου, δείχνουν νά στεροῦνται τοῦ ὀρθοῦ λόγου (νήπιοι) καί δειλοί νά ὁμολογήσουν τήν ἀλήθεια (φοφοδεῖς). Θεωρεῖ τόν ἑαυτό του μέλος τοῦ συλλογικοῦ σώματος τοῦ Γένους (εἴμεθα). Καί λυπᾶται καί ἀγανακτεῖ πού οἱ ἐκπρόσωποί του, δηλ. ἡ Ἐκκλησία, ἐπιμένουν ἄκριτα εἰς δεισιδαίμονας ἐξηγητάς, ὅπως θά γράφει ἀργότερα ὁ μαθητής του.

Ὁ Τυρναβίτης Ἰωάννης Πέζαρος ἀναδείχτηκε Δάσκαλος τοῦ Γένους. Όταν ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, εὐρύτατα διαπρεπής δάσκαλος καί λόγιος, ἐκπρόσωπος τοῦ Διαφωτισμοῦ, πληροφορήθηκε τόν θάνατο τοῦ δασκάλου Πέζαρου, ἔγραψε χαρακτηριστικά: «Ἐνός ἐξέστω μοί ἐπιμνησθῆναι ἐνταῦθα, Ἰωάννου τοῦ οἰκονόμου καί διδασκάλου τῆς ἐν Θετταλίᾳ Τυρνάβου, ἀνδρός ταχύτητι νοός καί ἀκαμάτῳ διαπρέψαντος φιλοπονία, καί Σωκρατικόν μὲν ἐν τοῖς ἡθελσι τρόπον ἐπιδειξαμένου, τόν δ' ἅπαντα αὐτοῦ βίον ἀγώνα μέγιστον ὑπέρ τῶν λόγων ἐνστησασμένου· οὐ γάρ ἦν μᾶλλον διδάσκαλος, ἢ πατήρ τῶν ἑαυτοῦ ὁμιλητῶν. (...)». Αἰωνία σου ἡ μνήμη, Ἰωάννη αἰοῖδιμε πάτερ κοινέ, καί εὐεργέτα τοῦ ἔθνους σου!

* Ὁ Μιχ. Λαφαζάνης ἔχει ἐκπονήσει τή διδακτορική διατριβή του «Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), ἡ ἐποχή, τό ἔργο καί ἡ ἀλληλογραφία του. Ἡ συμβολή τῆς Σχολῆς τοῦ Τυρνάβου στόν Νεοελληνικό Διαφωτισμό». Ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπό τόν Δῆμο Τυρνάβου, 2009.

Δρ ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΣΠΑΝΟΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Α.Π.Θ.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΕΩΣ ΙΕΡΑΡΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ (19.9.1896, 8.2.1900)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ τις 17.9.1896, απέβίωσε ο έκλεγείς στις 7.8.1875 μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ΄ Πετρίδης, ο από Σεργών¹. Ο Νεόφυτος, ο όποιος έποίμανε τίν Ίερά Μητρόπολη Λαρίσης επί 21 καί πλέον χρόνια, ετύχησε νά δει τίν απέλευθέρωση τής πόλεως καί νά υποδεχθεί στή Λάρισα, στις 31 Αύγουστου 1881, τά Έλληνικά Στρατεύματα υπό τόν στρατηγό Σκαρλάτο Σούτσο. Μετά τίν κοίμησή του, μεγάλο μέρος τής περιουσίας του κληροδότησε στό Κουτλιμπάνειο Νοσοκομείο, τοῦ ὁποίου θεωρεῖται ἕνας ἀπό τούς μεγάλους εὐεργέτες².

¹ Βλ. Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», *Επετηρίς Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»*, 10 (Αθήνα 1914) 280. Ο Ίδιος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καί Προσθήκαι», *Θεολογία*, 11 (Αθήνησι 1933) 342. Αρχιμανδρίτης Αἰμιλιανός Τσακόπουλος, «Έπισκοπικοί κατάλογοι κατά τούς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», *Ὁρθοδοξία*, ΛΓ (Κωνσταντινούπολις 1958), τεῦχος Α΄ (Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου-Μαρτίου), σ. 29. Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Λαρίσης καί Πλαταμῶνος Μητρόπολις», *Θρησκευτική Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, 8 (Αθήνα 1966) 132. Βασίλειος Γ. Ἀτέσης, Μητροπολίτης πρ. Λήμνου, «Έπισκοπικοί κατάλογοι τής Ἐκκλησίας τής Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον», ἀνατύπωση ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου, τ. ΝΣΤ' καί ΝΖ' (1974 καί 1975), ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 139, 239. π. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐφτά ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1881-1875)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 50 (Λάρισα 2006) 31-32 (ὅπου καί τό ὑπόμνημα ἐκλογῆς του).

² Γιά τί ζωή καί τί δράση τοῦ Νεοφύτου, βλ. Ἐπαμεινώνδας Γ. Φαρμακίδης (Εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια, Κώστας Σπανός), *Ἡ Λάρισα. Τοπογραφική καί ἱστορική μελέτη*, ἐκδόσεις τοῦ Βιβλιοπωλείου Γνώση, Λάρισα 2001, 119-120 (Α΄ ἐκδοσι, Βόλος 1926). Ἀλέξανδρος Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία τῆς Λαρίσης. Νεόφυτος Γ΄ Πετρίδης (1826-1896), Μητροπολίτης Λαρίσης καί Πλαταμῶνος», ἐφημερίδα *Ἐλευθερία*, Λάρισα 2 Ἰουλίου 2017 [Α΄], 9 Ἰουλίου 2017 [Β΄]. Νικόλαος Παπαθεοδώρου, *Ἰχνηλατώντας τίν παλιά Λάρισα*, τ. Β΄, Λάρισα 2018, 19-22· ἄρθρο μέ τόν τίτλο «Μητροπολίτες Λαρίσης & Τυρνάβου», στόν σύνδεσμο <https://imlarris.gr/home/imlt/%ce%bc%ce%b7%cf%84%cf%81%ce%bf%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%b9>

Γιά πάνω από τρία έτη, ή θέση του αρχιερέα της Λάρισας έμεινε κενή. Τήν διοίκησή της άσκούσε Έπισκοπική Έπιτροπή, συμφώνως μέ τίς ύφιστάμενες τότε διατάξεις³. Στίς 8 Φεβρουαρίου του 1900, κατόπιν γνωμοδοτήσεως της Ίερās Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος, γιά μετάθεση του Άμβροσίου στόν χηρεύοντα θρόνο της Λάρισας, καί προτάσεως του Ύπουργού τών Έκκλησιαστικών καί της Δημοσίας Εκπαιδέσεως, μέ διάταγμα του Βασιλέως Γεωργίου Α΄, «πρός πνευματικήν έπιστασίαν καί διεύθυνσιν της άγιωτάτης Έπισκοπής [πλέον, καί όχι Μητροπόλεως, συμφώνως μέ τόν νέο τρόπο οργάνωσης της Έκκλησίας της Ελλάδος] Λαρίσης», έγκαιεστάθη σέ αυτήν ό «θεοφιλέστατος Έπίσκοπος τέως Πλαταμώνος κύριος Άμβρόσιος⁴ (...) ού ή Έπισκοπή συνεχωνεύθη προς τήν της Λαρίσης» καί ό όποιος «θά εΐνε καί τιτλοφορήται έφεξής Έπίσκοπος Λαρίσης, Φαρσάλων καί Πλαταμώνος»⁵. Άξιωμνημόνευτο εΐναι τό γεγονός ότι ό Άμβρόσιος ήταν αυτός πού εΐχε τελέσει, στόν ιερό ναό του Άγίου Αχιλλίου, στίς 19.9.1896, τήν έξόδιο άκολουθία του Νεοφύτου, εκφωνώντας καί έναν εκ τών δύο επικυδεΐων λόγων⁶.

Εΐχε προηγηθεί ή έκδοση Βασιλικού Διατάγματος της 22.1.1900, μέ τό όποιο ό αριθμός τών Έπισκοπών της Έκκλησίας της Ελλάδος ώρίσθηκε σέ τριάντα δύο. Μεταξύ αυτών καί «ή Έπισκοπή Λαρίσης, περιλαμβάνουσα τόν όμώνυμον Νομόν καί έχουσα έδραν τήν Λάρισσαν καί Έπίσκοπον, φέροντα

%cf%84%ce%b5%cf%83-%ce%bb%ce%b1%cf%81%ce%b9%cf%83%ce%b7%cf%83-%cf%84%cf%85%cf%81%ce%bd%ce%b1%ce%b2%ce%bf%cf%85/ της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου. Τήν 17η Σεπτεμβρίου, ως ήμέρα θανάτου του Νεοφύτου, μνημονεύει ό Άλ. Γρηγορίου («Προσωπογραφία...», Β΄, ό.π.), στηριζόμενος σέ πηγές της εποχής. Στήν ιστοσελίδα της Ί. Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου, αναφέρεται ή 19η Σεπτεμβρίου.

³ Βλ. Δωρόθεος Λαρίσης, «Ανέκδοτα χειρόγραφα του επισκόπου Λαρίσης Άμβροσίου», *Έκκλησία*, Έπίσημον Δελτίον της Έκκλησίας της Ελλάδος, έτος ΔΒ΄, άρ. 13 (Αθήναι, 17.1955) 164· Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, *Η Έπισκοπή Πλαταμώνος καί Λυκοστομίου*, διδακτορική διατριβή, Αθήναι 1984, σ. 142.

⁴ Γιά τόν Άμβρόσιο, βλ. Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, *Η Έπισκοπή Πλαταμώνος...*, ό.π., σ. 127-132· Άμβρόσιος Κασσάρας, *Η Έπισκοπή καί ό Έπίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού Ίεράρχου*, έν Αθήναις 1895, σ. ι-β. Επίσης, στό άρθρο μέ τόν τίτλο «Μητροπολίτες Λαρίσης & Τυρνάβου», στήν ιστοσελίδα της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου (ό.π.).

⁵ Βλ. *Έφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, τεύχος πρώτον, άρ. 30/8.2.1900· Δωρόθεος Λαρίσης, «Ανέκδοτα...», ό.π. Σημειωτέον ότι, συγχρόνως μέ τήν τοποθέτησι του Άμβροσίου στήν Λάρισα, έγινε καί ή τοποθέτησι του τέως επισκόπου της (συχωνευθείσας, έν μέρει μέ τήν Έπισκοπή Φθιώτιδος καί έν μέρει μέ τήν Έπισκοπή Φαναρίου καί Θεσσαλιώτιδος) Έπισκοπής Θαναμακού, Μισαΐλ, στήν Έπισκοπή Φαναρίου καί Θεσσαλιώτιδος.

⁶ Βλ. Άλ. Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία...», Β΄, ό.π. Όπως προαναφέραμε, ό Άλ. Γρηγορίου μνημονεύει ως ήμέρα θανάτου του Νεοφύτου τήν 17η Σεπτεμβρίου. Η 19η εΐναι ή ήμέρα της τελέσεως της έξοδίου άκολουθίας του.

τόν τίτλον Ἐπίσκοπος Λαρίσης, Φαρσάλων καί Πλαταμῶνος». Ὅρισμένες ἀπό τίς μέχρι τότε ὑπάρχουσες ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες, μεταξύ των ὁποίων καί ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος, συγχωνεύθηκαν μέ κάποιες ἀπό τίς τριάντα δύο. Τά ἀνωτέρω ἔλαβαν χώρα σέ ἐφαρμογή τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου ΒΧΔ' τῆς 6.7.1899, «Περί διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Κράτους», εἰδικότερα τῶν ἄρθρων 13 καί 14, μέ τά ὅποια ἀποφασίσθηκε ἡ προσαρμογή τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως πρὸς τὴν πολιτική (πλὴν ὁρισμένων ἐξαιρέσεων, σέ κάθε νομό, συνίστατο μία ἐκκλησιαστική ἐπαρχία, ἐδρεύουσα στὴν πρωτεύουσα αὐτοῦ, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς θά ἔφεραν τόν τίτλο τοῦ Ἐπισκόπου, ἐξαιρουμένου τοῦ Μητροπολίτη Ἀθηνῶν καί τῶν φερόντων βαθμὸ ἀνώτερο τοῦ Ἐπισκόπου, οἱ ὅποιοι θά τὸν διατηροῦσαν προσωπικῶς, ἐφ' ὅρου ζωῆς) καί σέ συνέχεια τῶν ἀλλαγῶν, πού ἀποφάσισε ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, στὴν συνεδρίασί της, τῆς 15.12.1899, ὅπως αὐτές ἀποτυπώθηκαν στὴν ὑπ' ἀριθ. 4162/1886/15.12.1899 ἀπόφασί της⁷.

Ἡ ἐνθρόνισις τοῦ Ἀμβροσίου πραγματοποιήθηκε, μέ κάθε ἐπισημότητα, στὸν καθεδρικό ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, στίς 26 Φεβρουαρίου 1900⁸.

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΕΙΨΕΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ/ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ

Ὅπως προείπαμε, γιὰ πάνω ἀπὸ τρία ἔτη, ἡ Μητρόπολις/Ἐπισκοπή Λαρίσης ἐστερεῖτο ἀρχιερέως. Στὸ πλαίσιο τῆς παρούσας, θά προσπαθήσουμε νά ἀναδείξουμε ὁρισμένες ἀπὸ τίς δυσλειτουργίες, οἱ ὁποῖες προκλήθηκαν στὴν λειτουργία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καί τὸν ἀντίκτυπό τους στὸ ποίμνιο καί στὴν τοπική κοινωνία, ὅπως αὐτές ἀποτυπώνονται σέ δημοσιεύματα τῆς ἐφημερίδας *Ὁλυμπος* τῆς Λάρισας⁹.

⁷ Βλ. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τεῦχος πρῶτον, ἀρ. 136/8.7.1899· *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος*, τεῦχος πρῶτον, ἀρ. 16/22.1.1900· Δωρόθεος Λαρίσης, «Ἀνέκδοτα...», ὁ.π.: Γεράσιμος Κονιδάκης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μέχρι σήμερον*, ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1911 (Α' ἐκδοσις, Ἀθῆναι 1970), τ. Β', σ. 264· Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, Ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος..., ὁ.π., σ. 142-143 (ἐκ παραδρομῆς, προφανῶς, ὡς ἡμερομηνία ἐκδόσεως τοῦ Β.Δ., ἀπὸ τὴν Ν. Παπαδημητρίου, ἀναφέρεται ἡ 20.1.1900).

⁸ Βλ. Ἀλ. Χ. Γρηγορίου, «Προσωπογραφία...», Β', ὁ.π.

⁹ Ἡ ἐφημερίδα *Ὁλυμπος* ἦταν, ἀρχικά, ἐβδομαδιαία καί κυκλοφόρησε, γιὰ πρώτη φορά, στίς 7.11.1892. Μετά τὴν κατάληψι τῆς Λάρισας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (13.4.1897), συνετεία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, ἡ ἐκδόσί της διακόπηκε. Ἐπανεκδόθηκε στίς 17.6.1898. Μετά τὴν ἐπανέκδοσι, ἂν καί στὴν προμετωπίδα τῆς ἀναφέρεται ὅτι ἐκδιδόταν «ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος», ἡ

Κατ' ἀρχήν, παρατηρούμε ὅτι, ἐνίοτε, ἐπισκέπτεται τὴ Λάρισα ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος. Ἡ παρουσία τοῦ Ἀμβροσίου στὴ Λάρισα δὲν ἔχει, βέβαια, ἀρνητικὴ χροιά, ἀλλὰ, ὅπωςδήποτε, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μὴ ὑπαρξῆς τοπικοῦ ἱεράρχη. Σέ φύλλα τοῦ Ὀλύμπου, γίνεται, ἄλλοτε, ἀπλή μνεῖα τῆς ἀφίξεώς του στὴν πόλιν¹⁰ ἢ τῆς παραμονῆς του σέ αὐτήν¹¹, στὴν στίλη μέ τὰ «Κοινωνικά», ἐνῶ, ἄλλοτε, πληροφοροῦμαστε τὴν ἄσκησι ἐκ μέρους του, τῶν καθηκόντων τοῦ τοπικοῦ ἀρχιερέως, ἐλλεῖπει αὐτοῦ. Συγκεκριμένα, ὁ Ἀμβρόσιος τελεῖ τὸ μνημόσυνο ὑπὲρ ἀναπαύσεως ἀποβιώσας γυναικός¹², τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία μέλους ἐπιφανοῦς οἰκογενείας¹³, χοροστατεῖ στὸν ἐορτασμό τῶν Θεοφανείων, κατόπιν προσκλήσεως τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου¹⁴, χοροστατεῖ στὸν ἐορτασμό τῆς μνήμης τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, στὸν φερώνυμο ναό¹⁵, ἱερουργεῖ στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἀγί-

ἐκδοσί της δὲν ἦταν πάντα κανονικὰ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὴν Λάρισα, ἐκδίδονταν καὶ ἄλλες ἐφημερίδες (Σάλπιγξ, Ἀνεξαρτησία, Ἀστήρ), ἀλλὰ, γιὰ λόγους ὁμοιογένειας τοῦ ὕλικου καὶ δεδομένου ὅτι ἡ πρόσβασι σέ αὐτές, τουλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος, δὲν μᾶς εἶναι εὐκόλη, ἐπιλέξαμε νὰ βασισθοῦμε μόνον σέ δημοσιεύματα τοῦ Ὀλύμπου, φωτοαντίγραφα τῶν φύλλων τοῦ ὁποίου βρίσκονται στὴν κατοχὴ μας.

¹⁰ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 25/27.9.1898, σ. 3. «Ἀφίκετο ἐξ Ἀμπελακίων ὁ Σεβασμιώτατος Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κ. Ἀμβρόσιος».

¹¹ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 26/4.10.1898, σ. 4. «Διαμείνας ἡμέρας τινὰς ἐνταῦθα, χάριν τῆς πανηγύρεως, ὁ Σεβασμιώτατος Ἐπίσκοπος Ἀμπελακίων (sic) κ. Ἀμβρόσιος ἐπανέκαμψεν ἐκεῖσε».

¹² Βλ. Ὀλυμπος, φ. 10/19.7.1899, σ. 4. «Σεμνοπρεπὲς καὶ ἐπιβάλλον ἐγένετο τὴν παρελθούσαν] Κυριακὴν μνημόσυνον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Νικολάου ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῆς πολυκλαύστου συζύγου τοῦ συμπολίτου μας Ἀθ. Μιχαηλίδου, χοροστατοῦντος τοῦ σεβ. ἐπισκόπου Πλαταμῶνος κ. Ἀμβροσίου καὶ παρευρισκομένων πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων».

¹³ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 35/5.12.1898, σ. 3 «Ἀφίκετο ἐξ Ἀμπελακίων τὴν παρελθ. Δευτέραν ὁ Σ. Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος κ. Ἀμβρόσιος προσκληθεὶς παρὰ τῶν κ.κ. ἀδελφῶν Ἀστεριάδου διὰ τὴν κηδείαν τῆς μητρὸς των».

¹⁴ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 40/9.1.1898, σ.2-3. «Τὰ Θεοφάνεια ἐν Λαρίσσι. Καὶ ἐφέτος ἐορτάσθη ἡ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεγαλοπρεπέστατα. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ὁ κόσμος ἦτο πολὺς μέχρι ἀσφυξίας, ἦρξατο δὲ ἡ λειτουργία χοροστατοῦντος τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος κ. Ἀμβροσίου, ὃν ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ναοῦ εἶχε προσκαλέσει· ἐξωθεν δὲ τοῦ ναοῦ ἦτο παρατεταγμένος λόχος πεζικοῦ. Μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας ἡ πομπὴ κατευθύνθη εἰς τὸν Πηνειὸν ποταμὸν διὰ τὴν κατάδυσιν τοῦ Σταυροῦ, ἡγουμένης τῆς φιλαρμονικῆς μουσικῆς, τῶν ἐξαπτερύγων καὶ σημαίων, τοῦ ἐπισκόπου μετὰ τοῦ κλήρου καὶ στρατοῦ. Ἡ πομπὴ ἐσταμάτησεν ἐπὶ τῆς γεφύρας ἐνθα ἐψάλη ὁ συνήθης ἀγιασμός, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποίου ἐρρίφθη ὁ Σταυρός ἐν τῷ ποταμῷ εἰς ὃν εἰκοσαστῆσαρες κολυμβηταὶ ἐρρίφθησαν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸν Σταυρόν παρέλαβεν ὁ Σταμ. Ντάμτσις. Τὸ θέαμα ἦτο μαγευτικώτατον ὥς ἐκ τῆς τοποθεσίας εἰς ἣν γίνεται ἡ κατάδυσις καὶ τοῦ καλοῦ καιροῦ· αἱ δὲ ὄχθαι τοῦ Πηνειοῦ καὶ τὰ ὑψώματα εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ χιλιάδων πολιτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ πάσης ἡλικίας».

¹⁵ Βλ. Ὀλυμπος, φ. 48/12.3.1898, σ. 2. «Ἡ πανίγυρις καὶ ἐφέτος τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐορτάσθη μεθ' ὅλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεγαλοπρεπειᾶς καὶ εὐπρεπειᾶς, χοροστατοῦντος καὶ τοῦ

ου Ἀχιλλίου¹⁶, τελεῖ [ἐνδεχομένως] ἀρχιερατικό μνημόσυνο ὑπὲρ ἀναπαύσεως τοῦ ἀποβιώσαντος δημάρχου¹⁷.

Ἡ ἄσκηση καθηκόντων ἐκ μέρους τοῦ Ἀμβροσίου, κάθε φορά πού αὐτός καλεῖται «ἵνα χοροστατήσῃ εἰς ἐκκλησιαστικὴν πανήγυριν ἢ κηδεῖαν», προκαλεῖ, κατὰ τὸν *Ὀλυμπο*, εὐχαρίστηση στοὺς Λαρισαίους, οἱ ὅποιοι «καταγοπεύονται ἐκ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς τελουμένης ἱεροτελεστίας καὶ τάξεως, ἐπιβαλλομένης ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεράρχου τούτου». Μάλιστα, φαίνεται πὼς μεταξύ των πιστῶν συζητεῖτο, ὡς λύσις γιὰ τὴν πλήρωσι τοῦ θρόνου τῆς Λάρισας, σέ περίπτωση συγχωνεύσεως τῆς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος μὲ τὴν Λαρίσης, ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἀμβροσίου στὴ Λάρισα. Τὴν λύσις αὐτὴ προκρίνει καὶ ὁ *Ὀλυμπος*, ὡς τὴν «λαμπροτέρα ἀπὸ ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἄποψιν», ἂν καὶ ἀμφιβάλλει, «διότι οἱ μνηστῆρες εἶναι πολλοὶ (...) καὶ πάμπολλαι αἱ συναλλαγὰί τῆς βουλευτοκρατίας»¹⁸.

Δεδομένου ὅτι, ὅπως προαναφέραμε, τὴ διοίκηση τῆς Μητροπόλεως ἀσκοῦσε ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπὴ, ἐντύπωση μᾶς προξενεῖ τὸ γεγονός ὅτι στὰ φύλλα τοῦ *Ὀλύμπου*, πού μελετήσαμε, ἐντοπίσαμε μόνον μία μνεῖα αὐτῆς, στίς 30.10.1899, ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἀνάγκη ἔναρξης τῆς λειτουργίας, κατὰ τίς ἑορτές, νωρίτερα τῆς μέχρι τότε ὥρας, ὥστε νὰ μὴν διαρκεῖ αὐτὴ ἕως τίς 11.00, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ ἐκκλησιαζόμενοι νὰ ἀποχωροῦν μετὰ τὴν ἀνά-

ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Ἀμβροσίου. Ὁ δὲ ἱεροκῆρυξ κ. Παναγιωτόπουλος ἐξεφώνησε κατάλληλον λόγον λίαν εὐφραδῶς καταθέλξας τοὺς ἐκκλησιαζόμενους, ἀκροαμένους τοῦτον μετὰ προσοχῆς».

¹⁶ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 83/13.11.1899, σ. 3. «Αὐριον [στίς 14.11.1899] ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος θέλει ἱερουργίῃ ἐν τῷ ἐνταῦθα ναῷ τῆς Μητροπόλεως».

¹⁷ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 86/4.12.1899, σ. 3. «Τὴν μεθεπομένην Κυριακὴν, 12ην τρέχοντος μηνός, τελεῖται, καθ' ἃ ἐμάθομεν, ἀρχιερατικὸν Μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ πολυκλαύστου Δημάρχου μας Κωνσταντίνου Ἀναστασιάδου. Οἱ συμπολίται ἡμῶν, ἀναμνηνισκόμενοι τὰ τόσα καλὰ, ἅτινα ἀπειργάσατο ὁ μεταστάς ὑπὲρ τοῦ ἀτυχεστάτου Δήμου μας, θέλουσι σπεύσει ὅπως ἐνώσωσι τὰς πρὸς τὸν Ὑψιστον δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς του».

¹⁸ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 48/12.3.1899, σ. 2. «Ὅποσιν εὐχαρίστησιν αἰσθάνονται οἱ κάτοικοι τῆς πόλεώς μας, ὡς αἰὶς καλεῖται ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ἵνα χοροστατήσῃ εἰς ἐκκλησιαστικὴν πανήγυριν ἢ κηδεῖαν, καταγοπεύονται ἐκ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς τελουμένης ἱεροτελεστίας καὶ τάξεως, ἐπιβαλλομένης ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱεράρχου τούτου. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα, χοροστατοῦντος τοῦ ἐν λόγω ἐπισκόπου, ἠκούσαμεν τινὰ λέγοντα εἰς τὸν πλησίον του ἱστάμενον ὅτι, νομίζω δίκαιον καὶ λογικόν εἶναι ἐάν ἐσυγχωνεῦτο ἡ Ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος εἰς τὴν Λαρίσης, καὶ νὰ συνεπληροῦτο ἡ χρεῖουσα ἔδρα διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐπισκόπου. Ἐάν ἐπραγματοποιεῖτο τὸ τοιοῦτον, θὰ ἦτο ἡ λαμπροτέρα λύσις ἀπὸ ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἄποψιν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀμφιβάλλομεν μὲν περὶ τούτου διότι οἱ μνηστῆρες εἶναι πολλοὶ διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ πάμπολλαι αἱ συναλλαγὰί τῆς βουλευτοκρατίας».

γνωση του Ίερου Εὐαγγελίου¹⁹. Ἀντιθέτως, γίνεται πολλές φορές μνεία τῶν ἀσκούντων τή διοίκηση ἐκάστου ναοῦ ἐπιτρόπων²⁰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (κυρίως), ἀλλά καί τῶν ναῶν τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὡς καί τοῦ ὑπὸ ἀνέγερση ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἄλλοτε πρὸς ἐπιβράβευση τῆς δράσεώς τους, ἄλλοτε πρὸς ἐπισήμανση λαθῶν ἢ παραλείψεων αὐτῶν²¹. Μία φορά, μάλιστα, πληροφоруμαστε καί τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, οἱ ὅποιοι καλοῦν τοὺς πιστοὺς νά παρακολουθήσουν τό κυριακάτικο κήρυγμα γνωστοῦ καθηγητῆ²².

Οἱ πρῶτες ἐνδείξεις γιά δυσλειτουργίες, καθὼς καί τὰ σχετικὰ σχόλια, ἀνιχνεύονται στίς 31.10.1898. Τήν ἡμέρα αὐτή, δημοσιεύονται δύο σχόλια, σέ στήλη φέρουσα τόν τίτλο «Ζητήματα», μέ τήν ἐπισήμανση, στό δεύτερο ἀπό αὐτά, ὅτι «αὐτά εἶναι τ' ἀποτελέσματα τῆς χηρευούσης θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου μας. Ἀλλά ὁ Θεός νά μᾶς φυλάξῃ ἀπό τὰ χειρότερα». Τό πρῶτο σχόλιο ἀφορᾷ τήν μὴ μνημόνευση ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς ὀρισμένων ναῶν, μεταξύ των ὁποίων καί αὐτός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τῶν ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος πεσόντων καί ἀγωνισθέντων, μνημόνευση τίν ὁποῖα, ὅμως, προτίθενται νά κάνουν ἔναντι ἀμοιβῆς, ἐνῶ τό δεύτερο σχόλιο ἀφορᾷ τήν ἐσφαλμένη καί ἐλλειπῆ ἀπόδοση τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως ἀπὸ ἱερέα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, κατὰ τήν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου²³.

¹⁹ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 82/30.10.1899, σ. 2. «Νομίζομεν ὅτι δίκαιον καί λογικόν εἶναι ὅπως ἡ ἐνταῦθα ἐκκλησιαστική ἐπισκοπική ἐπιτροπή διατάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ναῶν ἵνα ἡ λειτουργία ἄρχεται κατὰ τὰς ἐορτάς ἐνωρίτερον, καί οὐχί τὴν μέχρι τοῦδε ὥραν, καθότι ἡ λειτουργία παρατείνεται μέχρι τῆς ἐνδεκάτης ὥρας καί πολλοὶ ἐκκλησιαζόμενοι ἀναχωροῦσι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου».

²⁰ Γιά τὰ καθήκοντα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτρόπων, βλ. Πρόδρομος Ι. Ἀκανθόπουλος, *Ἡ ἱστορία τῶν ἐνοριῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984, 64-70.

²¹ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 35/5.12.1899, σ. 3, φ. 48/12.3.1899, σ. 2, φ. 51/3.4.1899, σ. 3, φ. 56/15.5.1899, σ. 3, φ. 57/22.5.1899, σ. 2, φ. 82/30.10.1899, σ. 3, φ. 34/28.11.1899, σ. 3, φ. 41/16.1.1899, σ. 3, φ. 47/6.3.1899, σ. 3, φ. 55/8.5.1899, σ. 3, φ. 72/28.8.1899, σ. 1.

²² Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 89/24-12-1899, σ. 3. «Θεῖον κήρυγμα. Τὴν προσεχὴν Κυριακὴν, 26 ἰσταμένου, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Νικολάου ὁ καθηγητὴς κ. Εὐστ. Πονηρόπουλος κηρύξει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, θέμα τοῦτου, θέλει εἶσθαι, "διὰ τὸ Σωτὴρ τοῦ Κόσμου ἐγεννήθη ἐν τῇ φάτνῃ τῶν ἀλόγων". Παρακαλοῦνται πάντες οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ νά τιμῶσι τὴν θείαν ταύτην ἱεροτελεσίαν. Ἐν Λαρίσῃ τῇ 22 Δεκεμβρ. 1899. Οἱ Ἐπίτροποι ΧΡ. ΚΑΛΠΑΚΑΣ, ΙΩ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ, ΑΠΟΣΤ. ΚΑΛΙΟΣ, ΔΗΜ. ΒΛΙΣΑΡΙΔΗΣ».

²³ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 30/31.10.1898, σ. 3. Οἱ σχετικὲς εἰδήσεις ἔχουν ὡς ἐξῆς: «Μετά λύπης μας παρατηρήσαμεν ὅτι εἰς τινες τῶν ναῶν τῆς Λαρίσης καί μάλιστα εἰς τὸν ναόν τοῦ ἁγ. Ἀχιλλίου οἱ ὑπὲρ πίστεως καί πατρίδος ἀγωνισθέντες καί πεσόντες δὲν μνημονεύονται καί ὡς ἐκ τοῦτου

Στις 12.12.1898, δημοσιεύεται ένα άρθρο υπό τόν τίτλο «Ανάγκη ἀρχιεπισκόπου», στο οποίο ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ μὴ κάλυψη τῆς κενῆς θέσεως ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα πολλά «ἄτοπα ἅτινα λαμβάνουσι χώρα ἐκ τέ τοῦ κλήρου καὶ τῶν λαϊκῶν τάξεων», ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν κατὰπτωσιν τῶν Λαρισαίων. Ἡ σχετικὴ καθυστέρηση, κατὰ τὸν συντάκτην, βαρύνει τὴν Κυβέρνηση, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους, ἰδίως, ὅμως, τοὺς ἀντιπροσώπους, ἥτοι τοὺς βουλευτὲς τῆς Ἐπαρχίας Λαρίσης, οἱ ὅποιοι δὲν ζήτησαν μὲ ἐπιμονὴν τὴν κάλυψη τῆς θέσεως, καθὼς δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸν τόπο τους, ὅπως οἱ ἀντιπρόσωποι ἄλλων πόλεων, ἐπὶ παραδείγματι τοῦ γειτονικοῦ Βόλου²⁴.

Ἡ δημοσίευση τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου προκάλεσε τὸν ἀντίλογο κάποιου κατοίκου τῆς πόλεως, ὁ ὁποῖος ὑπέγραψε, ὡς «Λαρισσαίος», ἄρθρο δημοσι-

πολλοὶ τῶν συμπολιτῶν μᾶς ἔκαμαν τὰς δεούσας παρατηρήσεις εἰς τινὰς τῶν ἱερέων. Ἀλλ' οὗτοι ἀπίντησαν, ὅτι δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου εἰς τοῦτο καὶ ἐπομένως ἂν θέλουν τοὺς μνημονεύσαι, ἂν δέ πρόκειται περὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς τότε δύνανται κάλλιστα νὰ τοὺς μνημονεύσῃ. Τοῦτο εἶναι ἄξιον προσοχῆς καὶ πρέπει ἵνα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν ἱερέων εἰς τὰ τοιαῦτα», καὶ «Ἐν συμβεβηκός ἄξιον ἀπορίας καὶ οἴκτου συνέβη ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλείου τὴν ἑορτὴν τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Ἱερεὺς τίς, οὐπὼς τὸ ὄνομα ἀποσιωπώμεν, ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν ἀχράντων Μυστηρίων ὁπότε ἀπαγγέλλεται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως ἵνα ἀπαγγεῖλῃ αὐτό, τὸ ἐλησμόνησε καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἔκαμε ὑπουργόν καὶ ἄλλ' ἄντ' ἄλλων ἔλεγεν, ἐπὶ τέλους δέ τὸ ἐτελείωσε παραλείψας τὰ ἡμῖς ἄρθρα τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς χυρηνούσης θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου μας. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς νὰ μᾶς φυλάξῃ ἀπὸ τὰ χειρότερα».

²⁴ Βλ. «Ὀλυμπος», φ. 36/12.12.1898, σ. 3. Τὸ πλήρες κείμενο τοῦ ἄρθρου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ανάγκη ἀρχιεπισκόπου. Καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὰς στίλβας τοῦ ἡμετέρου ἡμῶν φύλλου ἐγράψαμε ὅτι ἡ μὴ χειροτονία ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, καθίσταται ὁσμῆραι αἰσθητῇ, καθόσον πολλά τὰ ἄτοπα εἰσὶ ἅτινα λαμβάνουσι χώραν ἐκ τέ τοῦ κλήρου καὶ τῶν λαϊκῶν τάξεων. Ἡ Κυβέρνησις, ὡς τὰ πράγματα μαρτυροῦσι, κατεχομένη ὑπὸ ἀκηδεΐας οὐδέποτε ἔλαβε ὑπὸ σπουδαίαν ἀποψιν τὴν συμπλήρωσιν τῆς κενῆς θέσεως ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης, καὶ τούτου ἔνεκεν ἡ ἠθικὴ κατὰπτωσις αὐξάνεται καθ' ἑκάστην πρὸς ζημίαν τῆς κοινωνίας· ὁ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος πολλά ἔχει νὰ διορθώσῃ καὶ διεκπεραιώσῃ ἐκκρεμῇ ζητήματα, ἅτινα ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ δημιουργοῦνται καὶ λαμβάνουσι σάρκα καὶ ὅσα ἔλλειπει πνευματικοῦ ἄρχοντος, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ πηδάλιον ὁλοκληροῦ κοινωνίας καὶ τὸ μεστότοιχον ἀρετῆς καὶ κακίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ καθυστέρησις αὕτη ἐν μέρει ἐπιβαρύνει καὶ τοὺς κατοίκους Λαρίσης, πολὺ δέ περισσότερον τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἐπαρχίας Λαρίσης οἱ ὅποιοι δὲν ἐζήτησαν ταύτην μετ' ἐπιμονῆς εἰς τέ τὸ ἀρμόδιον Ὑπουργεῖον καὶ πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα, ὁπότε εἴχομεν πεποιθῆσαι ὅτι πηδάλιον ὁλοκληροῦ τοῦτο πρὸ πολλοῦ. Οἱ γείτονές μας Βολιώται πολλά κατόρθωσαν μέχρι τοῦδε πράγματα, ἀφορῶντα τὸν τόπον των, καὶ πλεῖστα ὅσα θὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ ἐπιμονῆς των, οἷτινες εἶναι ἄξιοι ἐπαίνου, ἐνῶ οἱ ἐνταῦθα προεξάρχοντες τῆς κοινωνίας μας κατέχοντα ὑπὸ ἀδρανεΐας καὶ ἀδιαφορίας καὶ τούτου ἔνεκα καρκινοβατοῦμεν καὶ οὐδεμίαν προδοδὸν ὁ τόπος προσδοκᾷ, δι' ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἐχόντων σθένος ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ τόπου καὶ ζητήσῃ διὰ τῆς συνεργασίας καὶ ἐπιμονῆς των τὴν θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἀτυχεῖς εἰσὶ οἱ κάτοικοι Λαρίσης, οἱ προεξάρχοντες τῶν πολιτῶν δὲν πονοῦσι τὸν τόπον εἰς ὃν βιοῦσιν, ὅπως τοῦτο συμβαίνει εἰς ἄλλας τοῦ Κράτους πόλεις».

ευθὲν στό ἐπόμενο φύλλο, αὐτό τῆς 19.12.1898. Ὁ «Λαρισσαῖος» συμφωνεῖ ὅτι πρέπει ἡ κενή θέσις νά καλυφθεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποστολικῶν καὶ συνοδικῶν κανόνων, ὥστε νά ὑπάρχει πειθαρχία στόν κλῆρο, ἀλλά καί γιά κοινωνικούς, θρησκευτικούς καί πολιτικούς λόγους, ἐπικαλούμενος ἀκόμη καί τὴν ἀνάγκη ἀπόκρουσης τῆς βουλγαρικῆς, ρουμανικῆς καί ἄλλης προπαγάνδας. Ὅμως, θεωρεῖ ὅτι, προκειμένου νά καλυφθεῖ ἡ κενή θέσις, δεδομένων τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπῆλθαν μετὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος²⁵, πρέπει πρῶτα νά ὁρισθοῦν μέ σαφήνεια τὰ ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας τῆς Λάρισας, ἀλλά καί ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Θεσσαλίας ὡς καί τὰ ὅρια αὐτῶν²⁶.

²⁵ Λόγω τῆς ἐνσωμάτωσης, τὸ 1881, τῆς Θεσσαλίας (πλὴν τῆς περιοχῆς τῆς Ἑλασσώνας) καὶ τμήματος τῆς Ἠπείρου (τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας), στό Βασίλειο τῆς Ἑλλάδος, τὸν Μάιο τοῦ 1882, μέ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πράξη «Περὶ τῆς ὑπαγωγῆς τῶν Ἐπαρχιῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος», τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, κατόπιν αἰτίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, παρεχώρησε «τὰς ἐν ταῖς πολιτικῶς τῷ Βασιλείῳ τῆς Ἑλλάδος ἄρτι ἐκχωρηθείσας χώρας κεκλιμένας, τῇ (...) ἀγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ μέχρι τοῦ νῦν κανονικῶς ὑπαγομένης Μητροπολιτικῆς καὶ Ἐπισκοπικῆς Παρουκίας Λαρίσης, Ἄρτης, Δημητριάδος, Φαναριοφερσάλων, Τρίκκης, Σταγῶν, Θαιμιακοῦ, Γαρδικίου, Πλαταμῶνος καὶ τὰ συμπεριληφθέντα ἐκ τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Ἰωαννίνων χωρία» στὴν Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Βλ. Γεω. Κονιδάκης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία...*, ὅ.π., σ. 263-263? Ἀθανάσιος Ἀν. Ἀγγελόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἱστορία τῶν θεσμῶν διοικήσεως καὶ ζωῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (Εἰκοστός αἰώνας), ἐκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 31, 174-177.

²⁶ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 37/19.12.1898, σ. 1-2. Τὸ πλῆρες κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσης. Κύριε διευθυντὰ τῆς ἐφημ. "Ὀλυμπος". Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 36 φύλλον τῆς ἀξιότιμου ἐφημερίδος σας ἐκάματε λόγον πολὺν περὶ τῆς χηρευούσης θέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Λαρίσης. Κατ' ἀρχὴν συμφωνῶ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποστολικῶν καὶ συνοδικῶν κανόνων, ὅτι δὲν πρέπει νά μὲνωσιν αἱ θέσεις τῶν ἐπισκόπων ἐπὶ πολὺν χρόνον κεναὶ καὶ τὸ ποίμνιον ἄνευ ποιμένος, ἄλλως τε ἐν Θεσσαλίᾳ, ἄρτι ἀπελευθερωθείσῃ, αἱ θέσεις τῶν ἐπισκόπων ἀνάγκη νά ὦσι πλήρεις διὰ κοινωνικούς, θρησκευτικούς καὶ πολιτικούς λόγους, ὅπως ὑπάρχει πειθαρχία ἐν τῷ ἱερατεῖ καὶ μὴ μένῃ τὸ στάδιον ἐλεύθερον εἰς προπαγάνδας βουλγαρικῆς, ρουμανικῆς καὶ ἄλλας. Δυσχέρεαν παρουσιάζει τὸ ἐνοριακὸν ζήτημα, δηλαδὴ ἡ ἔκτασις τῆς δικαιοδοσίας ἐκάστης Ἐπισκοπῆς, καθότι γνωστὸν ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης ἐξετείνετο μέχρι Λιθορρικίου καὶ Καρπενησίου, Σκιαθοῦ καὶ Σκοπέλου, οἱ ἐπίσκοποι τῶν ὁποίων ὑπήγοντο εἰς τὸν μητροπολίτην Λαρίσης: ἀφοῦ διαγράψαν τὰ παλαιὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος περιορίσθη μὲν ἡ ἐπικυριαρχία ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αἰτνες ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἔμειναν ὁμως τμήματα τινὰ καθὼς ὁ Ἀλμυρὸς ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς Ζητούντιου (Λαμίας) Ζογλόττη, Καστανία καὶ ἄλλα τινὰ χωρία ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ Καρπενησίου ἵτις διεκρίνετο τότε ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀητῶς καὶ Ἀγραφῶν, καθὼς καὶ τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Ραδοβιζδίου· ἐνῶ δὲ ἔξῃ ὁ μητροπολίτης Νεόφυτος, ὅστις εἶχε κεκτημένα δικαιώματα, δὲν ἤτο πρῆπον νά περιορισθῶσι τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας του οὔτε αὐτὸν οὔτε μερὸν οὔτε ἐπὶ τῆς ἄλλης εὐρείας ἐπαρχίας, τῆς ἐκτεταμένης μεσημβρινοδυτικῶς μέχρι Θραψιμίου καὶ Λακουρισίου, περιοριζομένης δὲ βορειοανατολικῶς μέχρι τῶν προαστείων σχεδὸν τῆς Λαρίσης. Τώρα διὰ νά χειροτονηθῇ, ὡς λέγετε ὑμεῖς νέος ἀρχιεπίσκοπος, ἀνάγκη νά κανονισθῇ πρῶτον ἡ ἐνορία, δηλαδὴ ποιά μέρη θὰ ὑπάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ σὺν αὐτῇ κατ' ἀνάγκην καὶ αἱ ἐνορίαι τῶν ἄλλων ἐπισκοπῶν καὶ ἀρχιεπισκοπῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ

Λίγες ημέρες μετά, τήν 1.1.1899, στήν στήλη «Κοινωνικά», δημοσιεύεται σχόλιο άλλου κατοίκου της Λάρισας, του ιεροψάλτη Θ. Κυριαζή. Ο συντάκτης του αναφέρεται σε «αναφυομένη αναρχία περί τās ιεροτελεστίας», λόγω της ελλείψεως αρχιερέως και μνημονεύει ένα περιστατικό, τό οποίο σημειώθηκε στόν ναό του Αγίου Νικολάου, κατά τί διάρκεια της κηδείας ενός ιεροψάλτη, μέ πρωταγωνιστή έναν άλλο ιεροψάλτη, ό οποίος, συμφώνως μέ τόν Θ. Κυριαζή, του φέρθηκε λίαν άπρεπώς²⁷.

Τήν 1.1.1899, στόν μητροπολιτικό ναό, έλαβε χώρα έπεισόδιο περιγραφέν στο φύλλο της 9.1.1898 και στήν ένότητα «Ζητήματα», μέ πρωταγωνιστή τόν ιεροκίρκα του νομού, ό οποίος αναγκάσθηκε νά διακόψει τό κήρυγμα και νά κατέβει από τόν άμβωνα, μετά από τήν αντίδραση του Οικονόμου του ναού

τό ζήτημα τουτο όφείλει ή Ιερά Σύνοδος νά μελετήση μετ' έπιστασίας, έχουσα ύπ' όφιν τίν γεωγραφικίν θέσιν τών πόλεων και χωρίων και τόν πληθυσμόν τών έν αύτοίς οϊκούντων πιστών χριστιανών, και ύποβάλη σχέδιον εις τήν κυβέρνησιν ίνα διαταχθή όριστικώς ό αριθμός τών επισκόπων και τά όρια της δικαιοδοσίας έκάστου και κατόπιν προβή ή Ιερά Σύνοδος εις χειροτονίαν ή διορισμόν νέων της Θεσσαλίας Ιεραρχών».

²⁷ Βλ. *Όλυμπος*, φ. 39/1.1.1899, σ. 4. Τό σχετικό κείμενο έχει ως έξής: «Κυρίε διευθυντά της έφημερίδος ό Όλυμπος. Εις πολλάς περιστάσεις μάλιστα δέ εις τās ιεροτελεστίας έντός των ναών γίνεται έπαισιθητή ή έλλειψις του αρχιερέως ένεκεν αναφυομένης αναρχίας περί τās ιεροτελεστίας. Τοιαύτη δέ αναρχία έλαβε χώρα τίν π[αρελθούσαν] Τρίτην έν τώ ναώ του Αγ. Νικολάου επί της κηδείας του μακαρίτου ιεροψάλτου Χρ. Ντόβα, όποτε κατά καθήκον συνήλθομεν πάντες οί ιεροψάλται της πόλεως ίνα αποδώσωμεν τόν τελευταίον αποχαιρετισμόν εις συνάδελφον μεταστάνα εις τās αιώνιους μονάς και έγκαταλείψαντα κενόν έπαισθητόν εις τίν χορείαν τών ασχολουμένων εις τίν εκκλησιαστικίν μουσικίν. Ένώ λοιπόν όφειλόμεν νά διαερθώμεν εις δύο χορούς, δεξιόν και άριστερόν, κατά τούς έπικρατούντας εκκλησιαστικούς κανόνας, και συνεπιληρώθη ό χορός της δεξιάς, ό ύποφαινόμενος προσήλθον εις τό άριστερόν όπως συμπληρώσω και εκεί χορόν. Αλλά, παρ' έλπίδα, ό συνάδελφος κ. Άθ. Στυλιαράς μέ παρεκώλυσε διά τρόπον ήκιστα προσήκοντος εις θεράποντας και άξιοματικούς της εκκλησίας, χωρίς βεβαίως νά έχει πρόσ τουτο δικαίωμα και χωρίς νά περιστείλν τήν αντίπαθειάν του ένώπιον νεκρού και τελετής κατά τίν όποιαν άνίσως δέν εξαλείφονται, κατευνάζονται όμως και σιγώσι τά ανθρώπινα πάθη. Κρίνω περιττόν να κάμω λόγον περί της ικανότητος και άξιας του έμπαθούς κ. Στυλιαρά, όπως μί φανώ μπισκακος, άφίνων εις τίν όλομέλειαν τών ιεροψαλτών νά κρίνν περί της μουσικής παιδείσεως του ειρμηένου. Καθιστώ δέ γνωστόν εις τό κοινόν και τίν διορίσασαν αύτόν έπιτροπήν τό περιστατικόν όπως έπιφέρν τήν δέουσαν κρίσιν περί του άνοικείου διαβήματος του άριστερου ψάλτου της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου. Μεθ' ύπολήψεως, Θ. Κυριαζής». Από άλλο σχόλιο του Θ. Κυριαζή, στο φ. 41/16.1.1899 (σ. 4) του *Όλυμπου*, πληροφορούμαστε ότι τό δημοσιευθέν τήν 1.1.1899 σχόλιο του Θ. Κυριαζή προκάλεσε άπάντηση του Άθ. Στυλιαρά, ή όποία δημοσιεύθηκε στήν έφημερίδα *Βήμα*. Στο δεύτερο σχόλιο του στόν *Όλυμπο*, ό Θ. Κυριαζής υπεραμύνεται τών δεξιότητων και τών γνώσεων του ως ιεροψάλτη και καλεί τόν Άθ. Στυλιαρά, τόν όποιον - προφανώς μέ σκοπό τίν απαξίωσί του - μνημονεύει και μέ τό παρωνύμιό του [Ντουλουμπατζής < Τουλούμπατζης < τουρκικό *tuumba* = άντλία, τουλούμπα (βλ. Βάσος Η. Βογιατζόγλου, Έπωνύμια της Μικρασίας. Τουρκικά και τουρκογενή έπωνύμια στήν Ελλάδα, έκδόσεις Φιλιππότι, Αθήνα 1992, 169· Δημήτρης Τομπάδης, Έλληνικά έπωνύμια τουρκικής προέλευσης, έκδόσεις Έπικαιρότητα, Αθήνα 1990, σ. 169)], σε διαγωνισμό ένώπιον μουσικοδιδασκάλου.

καί τήν ἐμπλοκή ἀστυνομικοῦ ὀργάνου, τό ὁποῖο παρίστατο. Τό ἐπεισόδιο, γιά τό ὁποῖο ὁ *Ὁλυμπος* ἐπιρρίπτει εὐθύνες στούς ἐπιτρόπους τοῦ ναοῦ, τάραξε «λίαν τούς ἐκκλησιαζομένους», ἐνῶ ὁ συντάκτης ἐπισημαίνει ὅτι «τοιούτως ἐξευτελίζεται ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ κλήρου»²⁸.

Στίς 13.11.1899, σέ πρωτοσέλιδο ἄρθρο τοῦ *Ὁλύμπου*, ἡ κατάστασι περιγράφεται μέ τά μελανότερα χρώματα καί γίνεται λόγος γιά συμπεριφορά οὐδόλως ἀρμόζουσα σέ κληρικούς. Ἐν ὀλίγοις, ἐπισημαίνεται ὅτι «ἡ ἔλλειψις ἀρχιεπισκόπου ἐνταῦθα κατέστησε τόν κλῆρον ἀνοικονόμητον, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἱερέων. Εἶνε ποῖμνιον ἄνευ ποιμένος»²⁹.

Ἡ ἔλλειψις ἱεράρχη καθίσταται αἰσθητή καί ὅταν αὐτός ἀπουσιάζει ἀπό ἐκδηλώσεις, στίς ὁποῖες λογικά θά ἔπρεπε νά παρίσταται, ἐάν ὑπῆρχε, ἐκδηλώσεις στίς ὁποῖες δέν παρίσταται οὔτε ὁ Πλαταμῶνος Ἀμβρόσιος, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, ἐνίστε μετέβαινε στή Λάρισα, προκειμένου νά καλύψει τό κενό. Ἐμφανής, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀπουσία ἀρχιερέως, στήν ἐορτή τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἡ ὁποία «ἐορτάσθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ», τόν Ἰανουάριο τοῦ 1899³⁰, στήν «ἐκτακτο λειτουργία ἐν τῷ ἐνταῦθα μητροπολιτικῷ

²⁸ Βλ. *Ὁλυμπος*, φ. 40/9.1.1899, σ. 2. Τά σχετικά ἔχουν ὡς ἑξῆς: «Ἐπισόδιον ἔλαβεν χώρα τήν πρῶτην τοῦ νέου ἔτους ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τάραξαν λίαν τούς ἐκκλησιαζομένους. Μετά τήν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ἁμβωνος ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μας Γρ. Παναγιωτόπουλος καί ἤρχισεν τοῦ κηρύγματος· μετά παρέλευσιν ὀλίγων λεπτῶν ἠκούσθησαν ἄγρια φωνά ἐκ μέρους τοῦ Παπαουκονόμου τοῦ ναοῦ καί τινῶν ἄλλων, οἵτινες διέτασσον τόν ἱεροκίρικα ἵνα κατέλθῃ, συγχρόνως δέ καί ἐνωμοτάρχης τῆς ἀστυφυλακῆς ἀνίρχετο τοῦ ἁμβωνος πρὸς τόν αὐτόν σκοπόν, ὁ ἱεροκῆρυξ κατήλθεν λίαν ὀργισμένος διὰ τόν ἀπότομον τρόπον ὃν μετήλθον πρὸς αὐτόν. Τό ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἀκατάλληλος διὰ τό κήρυγμα, καθότι τήν 10ην ὥραν ἔμελλε νά ψαλῇ ἡ συνήθης δοξολογία καί δέν ἔπρεπεν οἱ κύριοι ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ νά ἐπιτρέψωσι τοῦτο καί νά ἐξευτελίζηται τοιοῦτοτρόπως ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας μας καί τοῦ κλήρου».

²⁹ Βλ. *Ὁλυμπος*, φ. 83/13.11.1899, σ.1. «Ἡ ἔλλειψις ἀρχιεπισκόπου ἐνταῦθα κατέστησε τόν κλῆρον ἀνοικονόμητον, ἐξαιρέσει ὀλίγων ἱερέων. Εἶναι ποῖμνιον ἄνευ ποιμένος. Ξυλοκοποῦνται καί ἀλληλοῦρίζονται ἐν ὥρᾳ γάμου καί καταγγέλλονται καί παρίστανται εἰς τό δικαστήριον ἵνα δικασθῶσιν. Τήν παρελθούσαν Κυριακὴν προσκληθεῖς ὁ ἱερεὺς Παπααρχῆστος τοῦ ναοῦ Ἀγ. Ἀγγελείου, ἵνα κηδεύσῃ τόν ἐπὶ τῆς ἐνορίας τοῦ θανόντα Εὐστ. Κοτσάνον, οὗτος δέ χάριν κερδοσκοπίας ἔλαβε μέρος εἰς ἄλλην κηδεῖαν τοῦ λοχαγοῦ Παπαϊωάννου, οἱ δέ συναθροισθέντες πολίται διὰ τήν ἐν λόγῳ κηδεῖαν ἤρχισαν νά ἀγανακτοῦν καί δικαίως, ἐναντίον τοῦ αἰδεσμιότατου ἱερέως, καί πολλαὶ συζητήσεις ἔλαβον χώραν. Τοιαῦτα χάλια μερικῶν ἱερέων λαμβάνουσιν χώραν συχνά πυκνά, καί ἀνάγκη εἶναι νά ληφθῇ ἕν μέτρον ὅπως συμμορφώσει τούς τοιοῦτους ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου».

³⁰ Βλ. *Ὁλυμπος*, φ. 43/6.2.1899, σ. 2. «Ἡ ἐορτή τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐορτάσθη ἐνταῦθα μεγαλοπρεπέστατα· ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ, παρευρέθησαν ὁ γυμνασιάρχης, οἱ σχολάρχαι καί ἅπαντες οἱ καθηγηταί, ἐπίσης οἱ διδάσκαλοι καί διδασκάλισαι μετὰ τῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ ὡμίλησε καί ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μᾶς κ. Παναγιωτόπουλος, ἐξηγήσας λίαν εὐφραδῶς τὸν βίον καί τὰς ἀρετὰς τῶν τριῶν τούτων ἱεραρχῶν, οἵτινες ἐμόχθησαν ὑπὲρ τῆς

ναῶ τοῦ ἁγ. Ἀχιλλίου», στίς 13.3.1899³¹, στὸν μεγαλοπρεπῆ ἑορτασμό τῆς ἐθνικῆς ἐπετείου τῆς 25ης Μαρτίου 1899³², στὴν «λειτανία ὑπὲρ τῆς ἐσοδείας», ποὺ τελέσθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1899³³, στίς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ βασιλέως στὸν μνηροπολιτικὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1899, ἐκδηλώσεις στίς ὁποῖες παρευρέθηκε, ὅμως, ὁ μουφτής, ὅπως καὶ οἱ πολιτικές καὶ στρατιωτικές Ἀρχές³⁴, στὴν «ἐπαίτιο ἱεροτελεστία» τῆς ἐν Λαρίσῃ «Φιλο-

Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ στερεώσαντες αὐτὴν ἐπὶ ἀκραδάντων βάσεων παρέδωκαν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς».

³¹ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 49/19.3.1899, σ. 2 «Ἡ λειτουργία τῆς παρελθ[ούσης] Κυριακῆς ἐν τῷ ἐνταῦθα μνηροπολιτικῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλείου ἦτο ἑκτακτος. Κόσμος πολὺς συνωθεῖτο πάσης τάξεως. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀνῆλθε τὰς βαθμίδας τοῦ μνηροπολιτικοῦ θρόνου, ὁ εὐπαιδευτος καθηγητὴς τοῦ ἐνταῦθα Διδασκαλείου κ. Πονηρόπουλος καὶ ἤρξατο, διὰ βροντώδους φωνῆς, τὴν ἐξήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἡμέρας ταύτης, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐθεράπευσεν τὸν παραλυτικόν, ἀναπτύξας διὰ πλείστων ἐπιχειρημάτων ὅποια πρέπει νὰ εἶναι ἡ πίστις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶνται τὰ καλὰ καὶ ἐπέρχεται ἡ εὐδαμονία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ διὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τοῦ φθόνου γεννῶνται πλείστα κακὰ εἰς ἡμᾶς. Ὁ δὲ καθηγητὴς τῆς μουσικῆς κ. Χρηστόπουλος, ἔψαλε τὸ πολυχρόνιον καὶ τινὰ λειτουργικὰ μετὰ τὸν μαθητὸν τοῦ Διδασκαλείου λίαν ἐπιτυχῶς, καταθέλξας τοὺς ἐκκλησιαζομένους. Ἐπαινος δὲ ὀφείλεται καὶ εἰς τοὺς ἱεροψάλτας τοῦ ναοῦ τούτου διὰ τὴν μουσικολογιότητα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν τάξιν. Πόσο εὐχάριστον καὶ σωτήριον θὰ ἦτο ἐὰν ἡ ἐξήγησις τοῦ Εὐαγγελίου ἐγένετο καθ' ἑκάστην Κυριακὴν, ὅπερ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλει συνεχίσει ὁ κ. Πονηρόπουλος».

³² Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 27.3.1899, σ. 2. «Ἡ τελετὴ τῆς 25 Μαρτίου. Ἀνέτειλεν καὶ πάλιν ἡ χαρμόσυνος αὐτὴ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἡμέρα, ἥτις ὑπενθυμίζει ἡμῖν παλαιούς εὐκλείας χρόνους. Ἐωρτάσθη δὲ εἰς τὴν πόλιν μας μετὰ τῆς προσκυνοῦσης μεγαλοπρεπειᾶς. Λίαν πρωὶ αἱ σάλπινγες ἤχοῦσι σημαίνουσαι τὸ ἐωθινόν καὶ ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων ἐξεγείρει ἐκ τοῦ προῶντο ὕπνου τοὺς κατοίκους, ὑπενθυμίζον εἰς αὐτοὺς τὸ χαρμόσυνον καὶ μεγαλοπρεπὲς τῆς ἡμέρας. Μετὰ τὸ πέρας δὲ τῆς λειτουργίας ἐνῆλθον οἱ δοξολογία καὶ ὁ πολυχρόνιος ὕμνος ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐνταῦθα Διδασκαλείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρίστου μουσικοδιδασκάλου κ. Χρηστοπούλου, ἐνῶ ὁ ἔξωθεν τοῦ ναοῦ παρατεταγμένος στρατός παρουσιάζων ὅπλα καὶ οἱ βαριβόρτοι τῶν πυροβόλων κρότοι ὑπενθυμίζον τὸ ἱερὸν τῆς στιγμῆς. Ὁ πυροβολισμὸς ἐπανελήφθη περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀποχαρετίζον οἶνονε τὴν ἡμέραν τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων παλιγγενεσίας. Τὸν δὲ τῆς ἡμέρας πανηγυρικὸν ἐξεφώνησεν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ νομοῦ μας κ. Παναγιωτόπουλος. Ἄς διδαχθῶμεν πάντες οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν πρὸ δύο ἐτῶν παθημάτων ἡμῶν, καὶ ἀνακτῶντες εἰς τὰς καρδίας μας ἐδραῖωσιν πίστεως πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα ἐπισκιάζη καὶ εὐλογῇ τὸ ἔθνος καὶ τοὺς ἀγάνας ἡμῶν, ὅπως δυνηθῶμεν νὰ συνεορτάσωμεν εἰς τὸ μέλλον μὲ τοὺς ὑπὸ βαρὺν ζυγὸν διατελοῦντας ἀδελφοὺς ἡμῶν. Γένοιτο».

³³ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 52/10.4.1899, σ. 3. «Λειτανία ὑπὲρ τῆς ἐσοδείας. Τὴν παρελθ[ούσαν] Τετάρτην, ἐγένετο ἐνταῦθα λειτανία ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλείου, εἰς ἣν ἔλαβον μέρος ἅπαντες οἱ ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν. Ἀπαντὰ τα κατὰστάματα τῆς πόλεως μας εἶχον κλεισθῇ καὶ τὸ πλῆθος παρευρέθη εἰς τὸν ναόν· μετὰ τὸ τέλος δὲ τῆς κατανυκτικῆς δεήσεως ἐξῆλθον τὰ ἑξαπτέρυγα, ὁ κληρὸς καὶ δύο εἰκόνες, ἀκολουθούμεναι ὑπὸ πλῆθους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν (...).

³⁴ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 54/1.5.1899, σ. 2. «Μεγαλοπρεπῶς ἐτελέσθη καὶ ἐνταῦθα ἡ ἑορτὴ τοῦ βασιλέως ἐν τῷ μνηροπολιτικῷ ναῷ, παρευρέθησαν ἅπανσαι αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως μας, ὁ πρόξενος τῆς Τουρκίας μετὰ τοῦ γραμματέως του καὶ ὁ μουφτής, πρόεδρος τῶν βακουφικῶν κτημάτων (...).

πτώχου Μακεδονικῆς Ἀδελφότητος», ἡ ὁποία τελεσθῆκε ἐπίσης τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1899 στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου³⁵, στόν ἐορτασμό τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου, στόν φερώνυμο μητροπολιτικό ναό, τόν Μάιο τοῦ 1899³⁶, στήν τέλεση μνημοσύνου ὑπέρ τῶν πεσόντων στόν πόλεμο τοῦ 1897, στίς 23.5.1899, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τό ὁποῖο τελεῖται ἀπό τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ ναοῦ, μέ παραλείψεις, ὅμως, συμφώνως μέ τόν *Ὀλυμπο*³⁷, στήν πανήγυρη πού ὁργανώνεται ἀπό τοὺς ἐν Λαρίσῃ Ζακυνθίους, τήν 17.12.1899, στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐπὶ τῇ ἐπετείᾳ τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Διονυσίου³⁸.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

Ὅπωςδῆποτε, ἀπό τίς ἀναφορές πού ἐντοπίσαμε καί καταγράψαμε, αὐτές πού περιγράφουν συμβάντα ἢ ἐκφέρουν κρίσεις, ὑποδεικνύουν ὅτι, ὄντως, λόγω τῆς μακρόχρονης ἀπουσίας τοπικοῦ ἱεράρχη, ὑφίστατο ζήτημα στήν ὁργάνωση καί λειτουργία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἐνδεχομένως, τὰ συμπεράσματα περὶ πλήρους διαλύσεως αὐτῆς ἐμπεριέχουν καί κάποια δόση ὑπερ-

³⁵ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 54/15.1899, σ. 2. «Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ ἐτελέσθη τὴν παρελθ[ούσαν] Κυριακὴν ἐπαύριος ἱεροτελεστία τῆς ἐνταῦθα «Φιλοπτώχου Μακεδονικῆς Ἀδελφότητος», παρευρεθέντος τοῦ συμβουλίου μετὰ τοῦ προέδρου καί ἀπάντων των μελῶν τῆς ἀδελφότητος (...)».

³⁶ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 56/15.5.1899, σ. 3. «Σήμερον ἐορτάσθη μεγαλοπρεπέστατα ἡ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἐορτή ἐν τῷ φερωνύμῳ ναῷ τῆς Μητροπόλεως».

³⁷ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 57/22.5.1899, σ. 2. «Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου τελούσιν αὐριον μνημόσυνον ὑπέρ τῶν πεσόντων ἐν τῷ πολέμῳ. Προσεκλήθησαν ἅπαναι αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεώς μας Ἄξιος ὁ μισθὸς τῶν ἐπιτρόπων». Στό φ. 58/29.5.1899, σ. 2 τό σχόλιο γιά τὴν παράλειψη: «Τό ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου, τελεσθέν μνημόσυνον ὑπέρ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων ἐν τε Θεσσαλίᾳ καί Ἠπειρῷ, ἐγένετο τὴν παρελθ[ούσαν] Κυριακὴν μετὰ μεγάλης ἐπισιμότητος, παρευρεθέντος κόσμου πολλοῦ. Τῇ προσκλήσει τῶν ἐπιτρόπων παρευρέθησαν καί αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεώς μας. Νομίζομεν ὅτι ἥτο ἀπαραίτητον καθῆκον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἡ ἐκφώνησις ἐπιμνημοσύνου λόγου· ἡ παράληψις αὕτη ἔκαμεν αἴσθησιν εἰς τοὺς παρευρεθέντας».

³⁸ Βλ. *Ὀλυμπος*, φ. 87/11.12.1899. «Ἡ πανήγυρις τοῦ Ἁγ. Διονυσίου. Τὴν προσεχῇ Παρασκευὴν 17ην τρέχοντος ἐπὶ τῇ ἐπετείᾳ τῆς μνήμης τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αἰγίνης τοῦ θαυματουργοῦ καί πολιούχου τῆς νήσου Ζακύνθου Ἁγίου Διονυσίου, οἱ ἐνταῦθα Ζακύνθιοι καί ἄλλοι τιμῶντες τὸν ἅγιον θά τελέσωσιν πανήγυριν ἐν τῷ περικαλλεῖ ἐνταῦθα ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, προσκαλοῦσι δὲ τοὺς φιλεόρτους συμπολίτας ἡμῶν ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τὴν λειτουργίαν καί τὸν ἑσπερινόν καί τὴν ἀκολουθίαν. Ἡ πανήγυρις αὕτη τελεῖται ὡς γνωστὸν θαυμασία ἐν τῇ ὡραίᾳ πατρίδι τοῦ ἁγίου Διονυσίου (...). Λαμπρὰ ἐπίσης τελεῖται πανήγυρις καί τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐν Ἀθῆναις ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Ζακυνθίων καί ἐν ἄλλαις πόλεσι ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ ὅπου εἶνα σεβαστὸς τὰ μάλιστα ὁ ἅγιος Διονύσιος. Παρομοίᾳ θά τελεσθῇ καί ἐν Λαρίσῃ ἐφέτος ἐορτὴ χάρις εἰς τὰς προσπάθειάς, ζῆλον καί τὴν εὐλάβειαν τῶν ἀναλαβόντων τὰ κατ' αὐτήν. Ὁ χορὸς τοῦ Διδασκαλείου θά λάβῃ μέρος εἰς τὴν πανήγυριν καί φιλόθρησκος ἀνὴρ θά ἐξιστορήσῃ δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ ἁγίου ὅστις καί ζῶν καί μετὰ θάνατον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καί ἐδοξάσθη διὰ τὰς ἀρετάς του».

βολῆς, ὅπως, ἴσως, καί οἱ περιγραφές τῶν συμβάντων, οἱ ὁποῖες, ἂν μί τι ἄλλο, εἶναι γλαφυρότατες καί ἀντικατοπτρίζουν, ἀκόμη καί μεγαλοποιώντας τίς διαστάσεις τοῦ προβλήματος, ὡς ἓναν βαθμό, τήν πραγματικότητα, ἀλλά καί τήν ἀνάγκη πλήρωσης τῆς κενῆς θέσεως.

Φυσικά, οἱ λόγοι τῆς καθυστέρησης στήν πλήρωση τῆς κενῆς θέσεως σχετίζονται μέ τίς συνεχεῖς ἀνακατατάξεις/ἀλλαγές σέ ἐπίπεδο ὀργάνωσης τοῦ Κράτους καί τῆς Ἐκκλησίας καί μέ τήν ἀνάγκη νά ὀριστικοποιηθεῖ αὐτή, ἀλλά καί μέ τόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1897, συνεπεία τοῦ ὁποίου ἡ Θεσσαλία τέθηκε, ξανά, ὑπό ὀθωμανική κατοχή. Μποροῦμε, ἐπίσης, νά ὑποθέσουμε ὅτι στήν καθυστέρηση συνετέλεσε καί ἡ ὑπαρξη ἐνδεχόμενων παρασκηνιακῶν κινήσεων ἀπό ἐνδιαφερομένους γιά κατάληψη αὐτῆς ἢ ἀπό τρίτους, πού ἐπιθυμοῦσαν νά ἐξυπηρετήσουν μνηστῆρες τῆς θέσεως. Ἡ ἐπισκοπική περιφέρεια τῆς Λάρισας, μᾶς μεγάλης πόλης, ἡ ὁποία (γιά τά τότε μέτρα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος) διέθετε καί σχετικά μεγάλη καί πλούσια ἐνδοχώρα, παρά τά τραύματα τοῦ πολέμου τοῦ 1897, σίγουρα θά εἶχε προσελκύσει τό ἐνδιαφέρον ἀτόμων πού ἐπιθυμοῦσαν νά τοποθετηθοῦν ἢ νά μετατεθοῦν ἐκεῖ (ὅπως ὁ Ἀμβρόσιος, πού τελικά μετατέθηκε) καί ἐργάζονταν παρασκηνιακῶς γιά τόν σκοπό αὐτό.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΡΟΣΚΟΜΙΔΗΣ

Κατά τόν ΙΖ' αἰῶνα, ἡ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μοναστική ἀδελφότης ἐταράσσετο ὑπὸ τῆς περὶ τῆς ἱερᾶς Προσκομιδῆς¹ ἔριδος, ἀφορώσης εἰς τὴν ἀκριβῆ θέσιν τῆς μερίδος τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ἀγίῳ δισκαρίῳ.

Συμφώνως τῇ ἀρχαίᾳ λειτουργικῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μερίς τῆς Θεοτόκου τίθεται ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἀγίου Ἄρτου κατὰ τὸ ψαλμικόν «παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου» (Ψαλμ. 44, 10). Ἀλλά, τίνα τὰ δεξιὰ τοῦ ἄρτου; Εἶναι, ἄραγε, τὰ πρὸς τὸ ἀριστερόν μέρος τοῦ ἱερέως; Εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἅγιον Ποτήριον; Ἴδού τὸ ζήτημα, ὅπερ τὸν φιλήσυχον Ἀθῶνα συνετάραξε².

Ἡ ἔρις παρουσίασε κινδυνώδη χαρακτῆρα, διασπῶσα τὴν ἐνότητα τῶν ἀγιορειτῶν πατέρων καί, ὡς εὐστόχως τονίζει ὁ Μανουὴλ Γεδεών, «ἀδελφοί, διὰ τε τῶν δεσμῶν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῶν τῆς ὑπακοῆς καὶ ἀγάπης, τῆς ὀφειλούσης ὑπάρχειν ἀνυποκρίτου μεταξὺ αὐτῶν, συνδεδεμένοι ὑβρίσθησαν, ἠτίμασαν ἀλλήλους, διεπληκτίσθησαν, προὔπηλακίσθησαν»³. Ὁ ἐν λόγῳ πολυγραφότατος ἀνὴρ προσδιορίζει, χρονικῶς, τὴν ἔναρξιν τῆς ἔριδος κατὰ τὸ ἔτος 1665, ὅτε καὶ ἀφίκετο ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει ὁ παραιτηθεὶς τοῦ Θρόνου Οἰκουμενικός Πατριάρχης Διονύσιος Γ' Βάρδαλις⁴.

¹ Περί τῆς ἱερᾶς Προσκομιδῆς, τῆς ἐξελέγως καὶ τῆς θέσεώς της ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ λειτουργικῇ πράξει, ἰδὲ: Κ. Καλλινίκου, Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθῆναι 1969, σ. 304-312, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία. Παντ. Ροδοπούλου, «Προσκομιδὴ», *ΘΗΕ*, 10 (Ἀθῆναι 1966) σ. 651-654, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

² Κ. Καλλινίκου, ἐν. ἀν., σ. 307.

³ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 3 (1883), σ. 596.

⁴ Μανουὴλ Γεδεών, *Ὁ Ἄθως*, Ἀθῆναι 1990, σ. 150. Τάσου Γρηγοπούλου, «Διονύσιος ὁ Γ'. Ὁ Βαρδαλὴς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1662-1665)», *ΘΗΕ*, 5 (Ἀθῆναι 1964) σ. 22-23, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία. Ὁ ἐν λόγῳ πατριάρχης διετέλεσε μητροπολίτης Λαρίσης (1652-16620). Ἰδὲ: Νικ. Παπαθεοδώρου, «Ἰχνηλατώντας τὴν παλαιὰ Λάρισα. Διονύσιος Γ' Βάρδαλης, μητροπολίτης Λαρίσης [1652-1662]», ἐφημ. *Ἐλευθερία*, 5.9.2018.

Πώς εξελίχθη αυτή και τίνι τρόπῳ ἔληξε εἶναι ἄγνωστον. Ἴσως, τό σχετικόν μέ τήν ἔριδα ἀποσταλέν συνοδικόν ἔγγραφον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παρθενίου Δ΄ τοῦ Μογιλάλου (1665-1668, β΄ πατριαρχεία) νά ἔλυσε τό ζήτημα καί νά κατέπαυσε τή διαμάχη⁵.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔρις ἐξηπλώθη καί ἐκτός τοῦ Ἁγίου Ὅρους, γεγονός τό ὅποιον προεκάλεσε, περί τό τέλος τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, τήν συγγραφήν «ἀποκρίσεως» πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας, «ποῦ δεῖ τίθεσθαι τήν μερίδαν τῆς Παναγίας ἐν τῇ ἱερᾷ Προσκομιδῇ»⁶, ὑπὸ τοῦ Βαλασίου⁷, μεγάλου ρήτορος, σκευοφύλακος τῆς Μ. Ἐκκλησίας καί διδασκάλου τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἐν λόγῳ «Ἀπόκρισις» ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Παρθενίου Δ΄ τοῦ Μογιλάλου πρὸς τοὺς Ἀγιορεῖτες πατέρες.

Ὁ Βαλάσιος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν σοφῶν καί λογίων τοῦ Γένους. Ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἔστι δέ αὐτός ὁ κύριος Μπαλάσης, ὁ ἐντιμώτατος καί σοφώτατος ἄρχων, μέγας σκευοφύλαξ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εὐλαβέστατος, θεοφιλέστατος, φιλαληθέστατος, ἀδωροδόκιτος (...)». Ἦταν σύγχρονος τοῦ περιωνύμου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Μανουὴλ Χρυσάφη τοῦ νέου καί μαθητῆς τοῦ Νέων Πατρῶν Γερμανοῦ⁸.

Ὁ Μανουὴλ Γεδεών⁹ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἀνωτέρω «ἀπόκρισις» εὕρηται ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Ἱεροσολύμων καί ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς.

⁵ Γεράσιμος Σμυρνάκης, *Τό Ἅγιον Ὅρος*, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 136. Περί τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Παρθενίου Δ΄, ἰδέ: Γ. Δ. Μεταλλινού, «Παρθένιος ὁ Δ΄. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μογιλάλος», *ΘΗΕ*, 10 (Αθήνα 1966) σ. 57-58, ἐνθα καί βιβλιογραφία.

⁶ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἐν. ἀν.*, σ. 598.

⁷ Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. Α΄, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 194, 268, καί τ. Β΄, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 29, 362. Ὁ Βαλάσιος ἀπαντᾷ καί ὡς Μ. Χαρτοφύλαξ καί Σκευοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὑπογράφων εἰς μαρτυρικόν ἔγγραφον τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ ἐν ἔτει 1689 καί εἰς συστατικόν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φροντιστηρίου, ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β΄. Ἰδέ σχετικά: Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. 4, Bruxelles 1963, σ. 72 καί Δημητρίου Σάρρου, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Μέρος Β΄*, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 149 ἀντίστοιχα. Ἐμμ. Περσυνάκης, *Μπαλάσης. Ἱερεὺς καί Νομοφύλαξ*, [h/ps:enromiosini.gr](http://ps.enromiosini.gr), βιογραφίες. Σ. Σάββα, «Βαλάσιος», *ΘΗΕ*, 3 (Αθήνα 1963), σ. 569-570, ἐνθα καί βιβλιογραφία. Μανουὴλ Γεδεών, *Χρονικά Πατριαρχικοῦ Οἴκου καί Ναοῦ*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 115.

⁸ Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἐν. ἀν.*, σ. 5.

⁹ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, Σμύρνη 1877, σ. 40.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 4354 (234) φ. 70α-76β χειρογράφῳ¹⁰ τῆς ἐν Ἀθῶν Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἰβήρων περιέχεται ἡ ὡς ἄνω «ἀπόκρισις», μεταγραφεῖσα διὰ χειρὸς Νοταρίου Λαρίσης Γεωργίου.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ιστορικοθεολογικῶν μελετῶν μας, κυρίως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐκρίναμεν σκόπιμον τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀνεκδότου, ἐξ ὧν γνωρίζομεν, ἀνωτέρω «ἀποκρίσεως» τοῦ Βαλασίου, συμβαλούσης εἰς τὴν ιστορικὴν ἔρευναν τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης, ἰδιαίτερα, τῶν ἐν τῇ λειτουργικῇ πράξει τελουμένων, συγχρόνως δὲ χαρακτηρίζουσας καὶ τὴν πνευματικὴν, ἐν Ἀθῶν κίνησιν, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα¹¹. Ἡ κίνησις αὐτὴ ἐξέφρασε τὴν θεολογικὴ ἐγρήγορσιν καὶ τὴν ἐμμονὴ τῶν Ἀγιορειτῶν νὰ κρατήσουν ἀνόθευτη τὴν ἱερὰ παράδοσιν, ἀφοῦ δόγμα καὶ θεία Λατρεία πρᾶττει νὰ εἶναι συνδεδεμένα. Ἡ πνευματικὴ ἔκρηξις τῆς «Φιλοκαλικῆς Ἀναγεννήσεως»¹², τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀπέδειξε πόσο γόνιμη ὑπῆρξε ἡ προσπάθεια αὐτῇ τῶν μοναχῶν, ἐμμονῆς εἰς τὰ «παραδεδομένα», τόσο εἰς τὴν ἀσκητικὴν πρακτικὴν, ὅσο καὶ εἰς τὴν λατρείαν, προτάσσοντας εἰς τίς ἐκάστοτε καινοτομίας, τοὺς ἁγίους, τοὺς θεουμένους, τὴ θεία σοφία καὶ τὴν ἁγιοπνευματικὴ ἐμπειρία.

Ἀπόκρισις μικρὰ τοῦ μεγάλου ρήτορος τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας / κύρ Μπαλασίου, πρὸς τοὺς ἐρωτήσαντας ποῦ δεῖ τίθεσθαι τὴν μερίδα τῆς / παναγίας ἐν τῇ ἱερᾷ προσκομιδῇ

Ἐπειδὴ μὲν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς, ἀφ' οὗ ἡ ἁγία καὶ νυμφοστόλος τοῦ Χ(ριστο)ῦ / ἐκκλησία ἀξιοπρεπῶς κατεκοσμήθη ὑπὸ τῶν Θείων καὶ Θεοκηρύκων / ἀποστόλων ἐν πρώτοις φημί, καὶ ὑπὸ διαδόχων ἐκείνων καὶ πνευμα/τοφόρων θείων π(ατέ)ρων καὶ ἱερῶν διδασκάλων κατὰ διαφόρους τάξεις καὶ μυστη/ριώδεις ὡς ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένητε καὶ πεποι/κημένη (Ψαλμ. 44, 10) εἶχε μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῆς τάξεων καὶ τὴν τάξιν τῆς ἱερᾶς / προσκομιδῆς, καθ' ὃν τρόπον ἐτάχθη ὑπὸ τῶν θείων αὐτῆς κοσμη/τόρων π(ατέ)ρων, ὁ μὲν ἅγιος ἄρτος νὰ προτίθεται εἰς τό μέσον του

¹⁰ Σπ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν Κωδίκων*, Ἀμστερνταμ 1966, τ. 2, σ. 64.

¹¹ Ἰωάν. Μαμαλάκη, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 360.

¹² Σκοπτικῶς ἀπεκλήθη «Κολλυβαδικὸν Κίνημα». Διὰ τὸ θέμα αὐτό, ἰδὲ, Ἀθ. Χρυσοβέργη, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' (1713-1791) καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, μέ βάση τὴν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000, σ. 131-146, ἔνθα καὶ ἐκτενὲς βιβλιογραφία.

δι/σκαρίου, αἱ δέ μερίδες τῶν ἁγίων ἀπό τό μέρος τοῦ ποτηρίου, ἡ δέ μερίς / τῆς Παναγίας μόνη ἀπό τό ἄλλο μέρος τοῦ ἁγίου ἄρτου, ὡς δεξιόν τοῦ ἀληθῶς καί ὄντα καί λεγόμενον. καί βεβαιοῖ τόν λόγον ἡμῶν πρὸ τῶν / λοιπῶν ἄλλων ἡ καθολική πρᾶξις τῆς ἁγίας ἐκκλησίας, ἥτις ἐπρά/ττετο εὐσεβοφρόνως κατ' ἐμπρακτον παρὰδοσιν ἀπὸ περάτων ἕως / περάτων ,αχ^{ους} νά εἶπω τόσους χρόνους ὑπὸ χιλίων καί μυρίων ἁγίων / διδασκάλων καί ἱερῶν Θεολόγων τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας. ὥστε οἱ παλαιοί / ἔτῃ τό ἔφτασαν καί ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἔτῃ ἐφθάσαμεν καί οἶδα/μεν παιδιόθεν τελουμένην καί πρᾶττομένην τὴν προσκομιδὴν. καθὼς / καί εἰς τό Ἅγιον Ὅρος μέχρι τῆς σήμερον Θεοῦ οἰκονομοῦντος ἔτῃ / φυλάττεται ἀπαράλλάκτως, καί εἰς ἕτερα μέρη πολλῶν ἐπαρχιῶν / ἔτῃ γίνεται φυλαττομένης τῆς ἁγίας τάξεως ἐκ τοῦ πάλαι ἀρχαίου / ἀλλὰ καί εἰς κάποια βιβλία μεγάλα εὐχολόγια λεγόμενα, περιέχοντα / πολλές παλαιάς τάξεις καί ἱερὰς ἀκολουθίας τῆς ἡμετέρας ἁγίας ἐκ/κλησίας ἔτῃ εὐρίσκεται τετυπωμένη ἡ εἰκὼν τῆς ἁγίας προσκομιδῆς. / νῦν δέ ἐν ὑστέροις καιροῖς ἐφάνησαν τινές παραχαράκται τῆς ἱερᾶς ταύτης τάξεως καί ἔσεισαν τὴν μερίδα τῆς Παναγίας ἀπὸ τό δεξιόν μέρος, / καί τὴν ἔθεσαν πρὸς τό μέρος τοῦ ἁγίου ποτηρίου, καί βάλλουσι καί τὰ τάγματα, ἥγουν τὰς μερίδας τῶν ἁγίων καί τὴν μερίδα τῆς Παναγίας / εἰς ἓνα μέρος, διῃσχυρίζομενοι, ὅτι τό μέρος ἐκεῖνο δεξιόν εἶναι, / μέ λόγια ἀνάρμωστα. διὰ τοῦτο τινές εὐλαβεῖς ἐρώτησαν μέ θεῖον / πόθον νά πληροφορηθοῦν τὴν ἀλήθειαν. τάχα ποῖον ἀπὸ τὰ δύο / εἶναι τό ἀληθές καί κύριον, ἄραγε τό παλαιόν ἢ τό νέον; / καί χρεωστοῦμεν περὶ τούτου νά τοὺς ἀποκριθοῦμεν τό κατὰ δύναμιν. / μέ ὀλίγα λόγια καί συντομίαν. ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτόπιστος οὕσα οὐ δέ/εται τεχνολογίας. ἀλλὰ μικρᾷ ἀποκαλύπτει ἀπὸ τοῦ ἐπιπροωθούντος / αὐτῇ νεφελώδους ψεύδους ἀκτινοβόλως ἐξαστράπτει καί αὐτὴ / ἑαυτὴν συνίστησι. λοιπόν ἅς εἶναι βέβαιος καθ' ἓνας, ὅτι ἡ πα/λαιά τάξις τῆς ἁγίας προσκομιδῆς εἶναι ἀληθὴς καί κυρία. ἡ δέ νέα / δέν εἶναι τάξις, ἀλλὰ παρατροπή τῆς τάξεως, καί ἀταξία. διατὶ / ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία, νέα ὁμοῦ καί παλαιά οὐκ ἔχει, μηδέ / διαρεῖται εἰς παλαιάν καί νέαν. μηδέ ἔχει συνήθεια νά νεωτε/ρίξη εἰς κανένα πρᾶγμα, ἀλλὰ στέκει στερεά καί ἀμετακίνητος / εἰς ὅσα παρέλαβε ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καί θεοφόρων πα/τέρων, ἐγγράφως τε δεξαμένη τὰς ἀποστολικὰς παραδόσεις, / καθὼς διορίζει καί ὁ Ἱερὸς ἀπόστολος λέγων. κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἅς παραδεδώκαμεν ὑμῖν, εἴτε διὰ λόγων, εἴτε δι' ἐπιστολῶν¹³ / διαλόγων γρουκᾶται μέ παραγγελίας ἀγράφους, τοὔτέστιν ἐκ / στόματος, καί δέν μετασалеύουν

¹³ Β' Θεσ. 2, 15.

των ιδίων αὐτῆς δογμάτων καὶ ἡθῶν, ὡς Θεοδίδρακτος δὲ διδαγμένην τό μεταίρεσθε ὄρη αἰῶνια, / ἃ ἔθεντο οἱ π(ατέ)ρες ἡμῶν, δέν ἔχει λέγω ἡ ἐκκλησία δύο τάξεις τῆς προσκομιδῆς, ἀλλά μία μόνη εἶναι ἡ τάξις τῆς προσκομιδῆς ἡ ἀρχαιοπαράδοτος. δύο γάρ ἐναντία ἀντιφατικῶς / δέν δύνανται νά συναληθεύουν ἐν ταύτῳ, ἀλλ' ἔπεται ὅταν τό / ἓνα εἶναι ἀληθές, καί τό ἄλλο τό ἐναντίον νά εἶναι ψευδές. διότι / ἄν εἴπῃς τό νέον ἀληθινόν, ἀκολουθῶ νά ἀποφασίσῃς τό παλαιό / διά ψευδές. ἀλλά ποῖος ἀσεβής, καί ποῖος νοῦς ἔχει νά ἀποδείξῃ καί νά ἀποτολμήσῃ νά εἰπῇ, ὅτι ἡ παλαιά τάξις τῆς ἀγίας / ἐκκλησίας εἶναι ψευδής, παντελῶς εἶναι ἀδύνατον τοῦτο, ἀπαίσίον / τε καί βλάσφημον καί εἴτις τό λέγειν εἶναι αἰρετικός. ταύτην γάρ τήν κατηγορίαν λέγουν τινές εἰκονομάχοι, ὅτι σφαλτῖν ἔχει ἡ ἐκκλησία τήν παράδοσιν τῶν ἁγίων εἰκόνων,¹⁴ ὡς ἄγραφον οὔσαν τάχα, / καί καταδικασθῆσαν ὑπό τῆς ἀγίας οἰκουμενικῆς Ζ' συνόδου καί / ἀναθεματίσθησαν ὡς ψευδομαρτυρήσαντες καί κατηγορήσαντες τήν ἐκκλησίαν ὡς σφαλτῖν τάχα. λοιπόν ἡ ἀγία ἐκκλησία κη/ρύττεται ἀπό τήν ἁγίαν γραφήν στήλη καί ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας,¹⁵ / καί δέν εἶναι δυνατόν νά σφάλῃ κατὰ τό ἀληθές ἀξίωμα τῆς ἱερᾶς Θεολογίας. ἀκολουθῶ λοιπόν νά σφάλῃ ὁ νεωτερισμός ἐξάπαντος / καί ἡ ὑστερογενής καινοτομία καί ὄχι ἡ τάξις ἡ παλαιά τῆς ἀγίας ἐκκλησίας / ἀλλ' ἅς ἐξετάσωμεν ποίαν σύστασιν ἔχει αὐτός, ὁ νεωτερισμός; ποία / εἶναι ἡ ἀρχή του καί τό θεμελιόν του, ὅπου τό ἐστερέωσε. τάχα καμία σύνοδος / ὑστερογενῆς ἐθέσπισε τοῦτο τό νεωτέρημα; ὦ οὗτος. σύνοδος, τοι/αύτην ματαιολογίαν δέ θεσπίζει, ἀνατρεπτικὴν τῆς ὑγειοῦς τάξεως, ἀλλά τινάς / ἅγιος τό ἐπαράδωκεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁποῦ δέν συμφωνεῖ μέ / τούς λοιπούς ἁγίους, ἀλλά λέγει καί πράττει τά ἐναντία, δέν εἶναι ἅγιος / ἀλλά τάχα κανένας τῶν ἐπιστήμων καί κανονικῶν διδασκάλων τῆς ἀγίας ἐκκλησίας τό ἐρμηνεύουν; οὐδαμῶς. τό ἐναντίον γάρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς / τάξεως, καί ἀλλότριον τῆς συμβολικῆς Θεολογίας, ποῖος διδάσκαλος / του πρέπει νά τό ἐρμηνεύσῃ. οὐδένα δέν εἶναι ἀπό αὐτά. ἀλλ' ἦπα/τήθησαν τινές ἀπερισκέπτως κατὰ ἀπλήν πρόσληψιν, χωρὶς ἐπιμε/λημένης ἐξετάσεως, ἀπό μίαν κακερμηνείαν ὁποῦ εὐρίσκεται τετυπωμένη / ἄνωνύμως εἰς κάποια εὐχολόγια,¹⁶ ἀπό ἀδοκιμασία τῶν τυπογράφων, ἴσως / καί

¹⁴ ἴδε σχετικά: Μάρκου Σιώτου, *Ἱστορία καί Θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων*, Ἀθῆναι 1990.

¹⁵ Α' Τίμ. 3, 15.

¹⁶ Εἰς μεταγενέστερα εὐχολόγια, ὡς τό *Μέγα Εὐχολόγιον* (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1903, σ. 33-35) εὐρίπται ἐρμηνεῖα σύντομος περὶ τοῦ τίνα τά δεξιὰ τοῦ Ἁγίου Ἄρτου. Ἰδέ, Μανουὶλ Γεδεών, *Ὁ Ἄθως*, ἐνθ. ἂν. σ. 151, σημ. 142, καί Νικ. Παπαδοπούλου, *Εὐχολόγιον τό Μέγα*, ἐν Ἀθήναις 1727, σ. 32-33, ἐνθα, «Σύντομος ἐρμηνεῖα περὶ τοῦ, τίνα τά δεξιὰ μέρη τοῦ Ἁγίου Ἄρτου, κ.λπ.».

καμωμένη ὡς φαίνεται ἀπό κανένα δοκόφρωνα. ἡ ὁποία ἐξετα/ζομένη σκεπτικῶς, εἶναι πλήρης ἀποτημάτων, ἢ νά εἰπῶ καί βλα/σφήμων. ἐκεῖνος γάρ ἐρμηνεύει, ὅτι δεξιά τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶναι τά / πρὸς τό μέρος τοῦ ποτηρίου, καί ἐκεῖ πρέπει νά τίθεται ἡ μερίς τῆς / παναγίας, καί αἱ λοιπαὶ τῶν ἁγίων ὁμοῦ, τὴν ὁποία ἐρμηνεῖα ὅλοι κοι/νῶς οἱ ἱερεῖς τὴν εἶχαν παρεωραμένη, καί δέν τὴν ἐδέχοντο εἰς ἐ/νέργειαν, ὁμολογοῦντες τὴν ὡς σφαλτὴν καί ἐναντίαν τῆς ἀρχαιο/παραδότου τάξεως τῆς ἐκκλησίας. ὑπηρετοῦν δέ τὴν προσκομιδὴν, / ὡς ἀλληλοδιαδόχως ταύτην ἀνέκαθεν ἐδιδάχθησαν. τώρα ἐν ὑστέροις / τὴν ἔβαλλαν μερικοὶ εἰς ἔργον, καί σφάλλουν μεγάλως ὁμοῦ μέ ἐκεῖ/νους ὅπου τὴν ἔγραψαν. ἀπὸ αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἐρμηνείαν ἐξε/φύτρωσεν οὗτος ὁ νεωτερισμός, καί ἀπὸ αὐτὴν ἔχει τὴν ἐρμηνείαν / καί τὴν σύστασιν. ἀλλ' ὡς εἵπομεν ἐρμηνεῖα κακὴ καί βλά/σφημι εἶναι. διατὶ λέγει αὐτός ὁ βλάσφημος, μέ τό νά κεῖται ὁ ἅγιος ἄρτος πρῆμπα, γίνονται τά δεξιά μέρη αὐτοῦ τά πρὸς / τό ποτήριον. καί ἐκεῖ πρέπει νά τίθεται ἡ μερίς τῆς Παναγίας καί / τῶν ἁγίων ὁμοῦ. καί διάκει-
ται πρῆμπα ὁ ἅγιος ἄρτος ᾧ καλὲ ἐρ/μηνευτά (ἐναντιολογούμενος λέγει) διὰ τί ὀνομάζεται ἁμνός ἄκακος / ἀγόμενος τοῦ θύεσθαι. ὁ δέ ἁμνός περιπατεῖ πρῆμπα. καί διὰ τοῦτο / καί ὁ ἅγιος ἄρτος κατὰ μίμῃσιν τοῦ ἁμνοῦ θύεται πρῆμπα. καί / τά δεξιά τοῦ ποτηρίου εἶναι. τό ὁποῖον φανερά θέλει νά εἰπῇ, ὅτι / ὁ Χριστός ὡς πρόβατον κεῖται πρῆμπα καί ἔζη θύεται ὡς πρό/βατον, καί ὡς ἁμνός Ἱερουργεῖται. μέ τό νά ἀκούης ᾧ οὗτος θύ/εται ὁ ἁμνός τοῦ Θεοῦ, τόν προσφέρεις καί ἐσύ ὡς ἁμνόν, ᾧ / τῆς ἀπάτης καί τῆς μικρολογίας σου ᾧ τῆς δεινῆς τόλμης καί ἀναι/σχυντίας σου. μέ τό νά λέγεται ἁμνός ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς / Χριστός μεταφορικῶ τινὶ τρόπῳ, θέλεις καί ἐσύ ὁ καλὸς ἐρμηνευτής, νά τόν κάμης καί φυσικόν ἁμνόν ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι; / πρηνῇ βαδίζοντα δίκην τετραπόδου (ἐναντιολογούμενος λέγει) / ὁ γάρ ἁμνός πρηνὴς βαδίζειν μεμάθηκε. καί λοιπὸν ἐξομοιεῖς τόν Χριστόν, μέ τόν ἁμνόν ἀπαραλλάκτως, καί φύσει / καί τῇ βαδίζει καί τοῖς λοιποῖς τοῦ ἀλόγου ζώου, ἰδιώμασι.

Φεῦ, βαβαί, φριξὸν γῇ εἰς τὴν βλάσφημον ταύτην φωνήν, καί ἐπει/δὴ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός προφητολογούμενος σκιαδῶς ἐκλήθη καί / λέων,¹⁷ καί σκύμνος,¹⁸ καί υἱός μονόκερως,¹⁹ καί μόσχος²⁰ καί δια/φόρους ἐπωνυμίας ἔλαβεν, ὡς πληρωτὴς τῶν προφητικῶν ῥητῶν / καί παλαιῶν τύπων,

¹⁷ Γέν. 49, 9.

¹⁸ Γέν. 49, 9.

¹⁹ Ψαλμ. 28, 6.

²⁰ Ἰώβ 1, 5.

δίδεις καί σύ ὁ τολμητής, ὅτι νά σχηματίζεται / ὁ Χριστός καί εἰς τοσούτων ἀλόγων ζώων μορφάς. καί ἐπειδή ἡ Θεοτόκος / καλεῖται καί δάμαλις,²¹ καί ἀμνάς,²² καί ἄλλα πλεῖστα λέγεται, / ἀπό τήν Ἀγίαν Γραφήν, καί ἀπό τάς ᾠδάς τῆς ἐκκλησίας, τῆς / δίδεις καί ἐσύ ὁ καλός ἐρμηνευτής, καί μορφήν δαμάλεως / καί ἄλλων τοιούτων. φεῦ, βαβαί, τῆς ἀμετρίας καί τῆς ἐρμηνείας / σου. ὅχι καλέ μου ἐρμηνευτά ὅχι, δέν εἶναι ὡς λέγεις, ὅτι ὁ / ἀμνός πρίν τοῦ Χριστοῦ θυόμενος, προεικόνιζε τόν Χριστόν, καί ἦτο τύπος τοῦ Χριστοῦ, νῦν δέ ἡ ἀμνολατρεία παρῆλθε καί ἔλαβε τέλος / μετὰ τήν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, καί πλέον ἀμνός δέν θυσιάζεται, εἰ δέ / κάμνεις τόν Χριστόν ἀμνόν, τόν κάμνεις καί τύπον, καί τίνος ἄλ/λον τύπος εἶναι ὁ Χριστός, ἢ δέν ἡξεύρεις ὅτι ἡ ἀγία ἐκκλησία ἡμῶν / τύπους οὐκ ἔχει; Οἱ τύποι γάρ ἦσαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καί παρῆλ/θον· νῦν δέ τύπους οὐκ ἔχομεν πλέον. ὅτι ἦλθεν ἐκεῖνο ὁποῦ προ/εικονίζον οἱ τύποι, καί ἐχάλασαν οἱ τύποι. ἀλλ' ἄς φανερώσω/μεν ἡμεῖς ἐδῶ νά τό γνωρίσουν οἱ πάντες τί λέγεται τύπος, καί τότε θέλουν / καταλάβει, πόσον εἶναι τό σφάλμα ἐκεῖνο ὁποῦ λέγεται εἰς τό μυστήριον τύπος· ἔχομεν τήν διδασκαλίαν περὶ τοῦτο ἀπό τόν μέγαν Βασιλεῖον,²³ ὁ / ὁποῖος δίδει τόν ὅρον τοῦ τύπου σαφῶς, εἰς τόν περὶ πνεύματος λόγον, λέγων / δέ οὕτω. τύπος ἐστὶ προσδοκωμένου δήλωσις διὰ μίμησιν, ἐνδεικτικῶς / τό μέλλον προὔποφαινον. ἀκούεις ὦ ἐρμηνευτά τί λέγει ὁ μέγας Βασί/λειος. ὁ τύπος εἶναι λέγει μία μίμησις πραγμάτων, ὁποῦ νά μὴν ἔγινεν / ἀκόμη, ἀλλά μέλλει γενέσθαι καί προεικονίζονται δι' αὐτοῦ τοῦ τύπου. / ὅθεν ἡμεῖς μίτε ἀπανταχάινομεν τίποτες ἄλλα θεῖα ἔργα νά γενοῦν ἐπὶ τῆς / γῆς, ὡς τῆς θείας οἰκονομίας, μηδέ εἶναι τὰ μυστήρια τύποι σκιῶδεις / μελλόντων τινῶν. μίτε τυπικῶς ἱερουργοῦμεν τήν θεῖαν μυσταγωγίαν / ἀλλά διὰ τῶν ἱερῶν συμβόλων τῆς τελετῆς ποιοῦμεν ἀνάμνησιν / πραγμάτων τελειωμένων, ὁποῦ ἐπληρώθησαν διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ / λόγου. καί ἱερουργοῦμεν τόν Χριστόν, ὥσπερ κυρίως καί ἀληθῶς προσπλώθη / εἰς τόν σταυρόν. ἄνθρωπον ἐσταυρωμένον καί Θεόν σεσαρκωμένον, ὅχι ὡς πρό/βατον τυπικῶς, διατί δέν εἶναι ὁ Χριστός τύπος τινός, μίτε ζῶν τῆς ἀλόγου / φύσεως. ἄπαγε, καί παῦσαι τῆς βλασφημίας σου ἄνθρωπε. βλέπε τί πράγμα βλά/σφημον γίνεται ἀπό τήν ἀπροσεξίαν; ὁ Χριστός γάρ ἦλθε νά καταπαύσῃ τούς τύ/πους, καί ἐχαρίσατο ἡμῖν τήν νέαν διαθήκην ἡ ὁποία λέγεται χάρις καί / ἀλήθεια, καί ὅχι σκιά,

²¹ Γέν. 15, 9.

²² Ἀριθμ. 6, 14.

²³ Μ. Βασιλείου, «Περί Ἀγ. Πνεύματος», PG, 14, 31, στ. 121C.

καθώς λέγει καὶ ὁ ἱερός εὐαγγελιστής, ὁ νόμος / διὰ μωσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.²⁴ σύ δέ καλὲ ἐρμηνευτὰ κάμνεις καὶ αὐτόν τόν Χριστόν τύπον, καὶ σχηματίζεις / τόν εἰς θέσιν ἁμινοῦ, ὡσάν νά θυσιάζωμεν πάλιν ξανατυπικῶς, / τὴν παλαιάν ἰουδαϊκὴν θυσίαν, καὶ ἂφ' οὗ ἤλθομεν εἰς τὴν ἀκροτάτην / τελειότητα, γυρίζομεν πάλιν ὀπίσω εἰς τὰ ψευδῆ καὶ σκιώδη. τό λοιπόν / ματαίως ἐσαρκώθη ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς μάτην ἐσταυρώθη, / νά μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τὰ σωματικά εἰς τὰ πνευματικά καὶ ματαίως / λέγει ὁ μακάριος Παῦλος· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθον, ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά²⁵ / καὶ οὕτως εἰς τοὺς τοιοῦτους ἀρμόζει ἐκεῖνο ὅπου λέγει πρὸς Γαλάτας / ὁ μακάριος Παῦλος εἰς τό γ' κεφάλαιον. οὕτως ἀνόητοι ἐστε ἐναρξάμενοι / πνεύματι. νῦν σαρκί ἐπιτελείσθε.²⁶ μή γένοιτο Κύριε νά ἱεουργοῦμεν / ἡμεῖς σκειώδεις τύπους, μίτε ὡς ἁμνόν νά σέ προσφέρωμεν. / τυπικῶς πριμνητισμένον ἀλογοπρεπῶς, μή δέ νά σέ σφάζωμεν / Χριστέ μου ὡς πρόβατον, ἐκεῖνο ὅπου ἐσύ Χριστέ μου δέν ἔπαθες πραγματικῶς, οἶδα ὅπου τό λέγουν ἀμαθέστατα, πῶς νά σφάζουν / τόν Χριστόν. ὅταν λέγεται, θύεται ὁ ἁμνὸς τοῦ Θεοῦ. μή Κύριε θύεται ὁ / ἁμνὸς τοῦ Θεοῦ νῦν, οὐ θύεται ὡς ἁμνός· λόγος γάρ ὑπάρχων Θεοῦ / οὐ δύναται πρόβατον τῆς ἀλόγου φύσεως εἶναι, καπρηνῆς βαδίζειν πρὸς τό θύεσθαι ὡς ματαιολογεῖ ἐκεῖνος ὁ ἀσυλλόγιστος. τό γάρ / θύεται ἄλλο σημαίνει εἰς τό σύμβολον τοῦ μυστηρίου, ὡς δηλωθήσεται / ὑστερον, ὅχι τό σφάζεσαι ὅπου δέν ἔγινεν εἰς τόν Χριστόν. ὁ γάρ Κύριος ἡμῶν / Ἰησοῦς Χριστός λέγεται μέν ἁμνός ὡς προτυποῦμενος ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ ἁμινοῦ, μέ τοῦ ὁποίου τό αἷμα χριόμενα, τὰ ἀνώφλια τῶν ἐβραίων / ἐλυτρώθησαν τοῦ φόνου τῶν πρωτοτόκων, ὡς καὶ ἡμεῖς μέ τό ζωοποιόν / αἷμα τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐλυτρώθημεν τῆς τυραννίδος τοῦ θανάτου, ἐξαληφθέντος δι' αὐτοῦ τό προπατορικόν ἁμάρτημα. ὥσπερ ἐρμηνεύων φησί ὁ οὐρανοφάντωρ Βασιλεῖος.²⁷ τό μέν γάρ αἷμα τοῦ προβάτου, τύπος / τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. τὰ δέ πρωτότοκα τύπος τοῦ πρωτοπλάστου ἀδάμ. / ἀλλά δέ σχηματίζομεν, μηδέ σφάζομεν ὡς ἁμνόν, ὅτι δέν ἔλαβε σχέσιν ἁμινοῦ. μίτε ὡς ἁμνός ἐθυσιάσθη διὰ τί δέν ἀσφάγη / μέ μαχαίρα εἰς τόν λαιμόν καθὼς θύεται ὁ ἁμνός, ἀλλά διὰ σταυροῦ / ἔλαβε τόν θάνατον ὡς ἄνθρωπος, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναλαβὼν καὶ / σώσας αὐτήν. ἔχει δέ τὴν ὁμοιότητα μόνον εἰς τὴν χύσιν τοῦ

²⁴ Ἰωάν. 1, 17.

²⁵ Β' Κορ. 5, 17.

²⁶ Γαλ. 3, 3.

²⁷ Μ. Βασιλείου, «Περὶ Ἀγ. Πνεύματος», PG, 14, 31, στ. 121Α.

αίματος / καί εἰς τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας. ἀμή ὄχι εἰς τήν φύσιν τοῦ προβάτου / μήτε εἰς τήν μορφήν καί εἰς τόν σχηματισμόν. ἄλλος γάρ ἦν ὁ τύπος, καί ἄλλος ὁ τυπούμενος καί κατ' ἄλλον τρόπον ἔγινεν ὁ θάνατος εἰς τόν τύπον / καί κατ' ἄλλον εἰς τόν τυπούμενον, καθὼς ἦτον ἀρμόδια καί εἰς τό ἕνα μέρος / καί εἰς τό ἄλλο. ἐκεῖ μέν διὰ σφαγῆς μέ μαχαίρῃ, ὅτι ἦτον πρόβατον ζῶον ἄλογον. ἐδῶ δέ διὰ τόν σταυρόν, ὅτι ἦτον ἄκακος. καί ἀνα/φέρομεν εἰς τόν Χριστόν τόν θάνατον τοῦ τύπου, λέγοντες θύεται ὁ ἁμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ υἱός τοῦ πατρός, ἀμή δέν τόν συμβολοποιοῦμεν μέ σφαγὴν / καθὼς ἔγινεν εἰς τόν ἁμνόν, ἀλλά μέ τήν σταύρωσιν καθὼς ἔγινε εἰς / τόν Χριστόν, ἐξηγηματικῶ τινι τρόπῳ ἐξηγοῦντες τό θύεται εἰς τό / σταυροῦται, καί σταυρώνεις διὰ τόν ἄρτον ἀνθρώπων / ὅχι σφάζεις πρόβατον, καί λέγεις καλέ ἐρμηνευτά, πῶς εἶναι χρεῖα νά κεῖται περί/μνητα ὁ ἅγιος ἄρτος, ὥσάν νά σημαίνει πρόβατον. μή γένοιτο Κύριε. / ἡμεῖς γάρ τοὺς τύπους τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἀναφέροντες, καί τοὺς τιμοῦ/μεν ὡς μνήματα καί προχαράγματα τῆς ἀληθείας, ἀμή τύπους δέν / λατρεύομεν, μήτε τυπικῶς ἐνεργοῦμεν κατ' ἐκείνους, ἀλλά τήν δι' / ἐκείνων πάλαι μέν προσπαραχθεῖσαν, νῦν δέ μετὰ ταῦτα ἀποπληρωθεῖσαν / ἀλήθειαν. μετὰ δέ ταῦτα προσσκυνοῦμεν καί λατρεύομεν τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν / Χριστόν, ὅστις φησὶν ἐγὼ εἰμί ἡ ἀλήθεια. καί ὄχι τύπους πλέον προσσκυνοῦμεν, / ἀλλά ἀλήθειαν τύπου, καί τό πλήρωμα τοῦ νόμου καί τῶν προφητῶν. ὅτι / ἀποπληρωθέντος τοῦ τετυπωμένου ὡς εἵπομεν, ἀργεῖ ὁ τύπος τελείως, διότι πα/ρῆλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου τῆς χάριτος²⁸ ἐλθούσης καθὼς ἡ ἀγία τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία μελωδεῖ δογματικῶς, καί ὄντι ἔστι τοῦτο οὐκ ἔστιν ὅπερ λέγεις / σύ ὁ πρωτοχαράκτης τῆς σωτηριώδους τάξεως τῆς ἐκκλησίας. δέ θύομεν ἡμεῖς / ἁμνόν καί ζῶον ἄλογον πρηνῆ βαδίζον ὅτι δέν ἰουδαῖζομεν, μήτε τύπους / λατρεύομεν πλέον. ὅτι μηδέ πρόβατον ἐθυσιάσθη παρ' ἡμῖν μηδέ / προβάτου αἷμα μᾶς ἐλύτρωσε, μηδέ προβάτου ἀνάμνησιν ποιοῦμεν, / ἀλλ' εἰς ἀνάμνησιν λέγομεν τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. / ὅτι ὁ σωτήρ ἡμῶν ἔλαβε τόν θάνατον κατὰ τήν ἀνθρωπότητα. καί αὐτοῦ τό πανάγιο / αἷμα μᾶς ἔσωσε καί τόν ἴδιον αὐτόν ἔχομεν εἰς λατρείαν προκειμένον ἐν τῷ / ἀγίῳ θυσιαστηρίῳ, οὐχί καθὼς ἁμνός. ἀπαγε καί παῦσαι τῆς βλασφημίας ἀνθρώπε, καί γάρ ὁ ἁμνός καί λόγος τοῦ Θεοῦ, οὐ γέγονε ζῶον ἄλογον / φύσεως ἀλόγου, ἀλλ' ὥσπερ ἦν πραγματικῶς καί κυρίως θεανδρικῶς / σεσαρκωμένος. ὅθεν τῶν ἁγίων αὐτοῦ παθῶν ἀνάμνησιν

²⁸ Δοξαστικόν Β' ἡχου, Σάββατο ἐσπέρας τῆς Παρακλητικῆς καί Θεοτοκίον τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ Πάσχα. Ἰδέ *Πεντηκοστάριον*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, ἐν Ἀθήναις 1959, σ. 9.

ἐπιτελοῦμεν / μυστηριωδῶς, ὅχι ἐκεῖνα ὅπου ἔπαθεν ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐκεῖνα ὅπου / ἔπαθε καθὼς ἄνθρωπος τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, τὸν σταυρόν καὶ τὴν λόγχην, καὶ τὰ ἐπιλοιπα, / ὅχι φύσεως ἀλόγου ἰδιώματα μίτε γὰρ ὡς πρόβατον ἐσφάγη, μίτε ὡς / πρόβατον ἐλογχεύθη. ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἔπαθε τὰ πάθη. κατὰ τὴν φύσιν λοιπόν / ἐκείνην ὅπου τὰ ἔπαθεν· ἔτσι σχηματίζεται συμβολοποιῶς καὶ εἰς τό / μυστήριον ἀνθρωποπρεπῶς, καὶ ὅχι ἀλογοειδῶς καὶ ἀσέμνως. πλὴν ἐάν ἐκεῖνος / ὁ ἀρτιφανῆς δοκόφρων, ὅπως δὴ πῶς ἔγραψεν ὅ,τι τὸν ἀφαντάσθη, / ὡς ἄνθρωπος καθὼς φαίνεται ὀλίγης παιδεύσεως εἶναι ἄξιος. ὅμως δὲν ἔπρεπε / νὰ ἀπατηθῶσιν οἱ ἄλλοι εὐκόλα χωρὶς στοχασμό νὰ / ἀφήσουν τὴν εὐθύβουλον τάξιν τῆς ἀγίας ἐκκλησίας, καὶ νὰ ἀκολουθήσουν / ὅπισθεν ἑνὸς ἀγνώστου πεπλανημένου κάμνωντας ἐκεῖνο ὅπου λέγει τό / ῥητόν. τό καλόν ὅταν μὴ καλῶς γίνεται, οὐκ ἔστι καλόν,²⁹ ἦγουν ἐκεῖνο ὅπου / δὲν ἔχει συνήθειαν ἢ ἐκκλησία νὰ δέχεται ἀκανονίστως καὶ ἀδιακρίτως τὰ τυχόντα σχεδάρια. μὴδὲ νὰ μετασαλεύῃ τὰς τάξεις τῆς, μὲ ἑνὸς τινος/ λόγον, γράψιμόν τε καὶ γνώμην, ἀλλὰ νὰ κάμνουν διδασκαλίας / καὶ ἐξετάσεις διδασκαλικὰς εὐρίσκοντες αἴτιον, ἐρμηνεῖαν τυπωμένην / ἐναντίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐνεργομένης ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. / νὰ ζητήσουν τοῦτον τὸν συγγραφέα, ποῖος τὴν ἔγραψεν, τάχα ὀρθόδοξος / ἢ ἑτεροδόξος νὰ εἶναι; τάχα σοφός ἢ ἄσοφος; καὶ ἀπαιδευτος; ἔπειτα / ἅς στοχασθοῦν, καὶ μὲ τί ἀποδείξεις βεβαιῶναι τὸν λόγον του, ὅτι καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας μας, ὅσα ἔγραψαν τὰ βεβαιῶνουν μὲ μαρτυρίας καὶ / ἀποδείξεις τῶν πρωτοδιδασκάλων τοὺς νὰ φαίνεται πῶς εἶναι σύμφωνοι μὲ / ἐκείνους. ἐπειδὴ, ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθίσεται πᾶν ῥῆμα³⁰ λέγει τό / θεῖον λόγιον, ὅχι νὰ λέγῃ καθέννας τὰ ἐδικὰ του, ἕνας τοῦ ἄλλου ἐνάντια. / καὶ μετὰ ταῦτα νὰ θεωρήσουν τό νόημα τοῦ συγγραμματος, ἐάν εἶναι / εὐσεβές καὶ σύμφωνον μὲ τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν, ὅχι νὰ πορευθοῦν ἀμεθοδῶς μὲ συγγνώμην λέγων· μὲ τό νὰ ἰδοῦν ἕνα τυπωμένον πρᾶγμα, ὡσάν αὐτό τό ἄδηλον καὶ ἀμάρτυρον, ὅπου κἂν μὴδὲ τό ὄνομά του / γράφει ἐκεῖνος ὅπου τό ἔκαμε, νὰ γνωρισθῇ ποῖος εἶναι. μὴδὲ κἂν μίαν / ἀπόδειξιν καὶ μαρτυρίαν ἔχει. μὴδὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ / εἶναι ἐναντιόφωνο καὶ ἐναντιότροπο τῆς τάξεως καὶ πράξεως, ἀλλ' ἔπειτα καὶ / ἀκολουθῇ πᾶς ὁ ἀντιλέγων νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ μορφή καὶ ὁ σχηματισμός τοῦ / ἁμνοῦ ἐπὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν εἶναι ἄσμενος, καὶ ἀπηγορευμέ-

²⁹ Ἰδέ, Ἡλία μητροπολίτου Κρήτης, «Ἐξήγησις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος 28», PG, 36, 762A.

³⁰ Β΄ Κορ. 13, 1.

νος / ἀπό τὴν ἐκκλησίαν. ἀνάγνωσαι τὸν ὀγδοηκοστόν β^{ον} κανόνα τῆς ἁγίας καὶ / οἰκουμενικῆς σ^τ συνόδου.³¹ τὸν ὁποῖον εἰς μαρτυρίαν παρέλαβεν ὕστερα κατὰ τῶν / εἰκονομάχων ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ ζ^α σύνοδος εἰς τὴν σ^τ πρᾶξιν τοῦ κατ' αὐτῆς / τόμου. καὶ ἰδέ πῶς ἀποβάλλει τὴν μορφὴν τοῦ ἁμνοῦ ἀπὸ τὸν Χριστόν ὡς ἀνοί/κειον αὐτοῦ πρᾶγμα. λέγει γάρ ὁ κανὼν οὗτος, ὅτι εὕρεσκειται εἰς κάποιας εἰ/κόνας τοῦ τιμίου προδρόμου ζωγραφισμένος πάντοθεν ἕνας ἁμνός· εἰς τὸν / ὁποῖον δείχνοντας ὁ τίμιος πρόδρομος μέ τό δάκτυλον λέγει τό, ἴδε / ὁ ἁμνός τοῦ Θεοῦ,³² ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. καὶ τοῦτο ὀρίζομεν / ἀπὸ τοῦ νῦν πλέον νά μί γίνεται, ἀλλά κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα νά / ἀνασπληθῇ εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὡς πλήρωμα ὑπάρχον τοῦ / νόμου καὶ τῶν ἐκείνων τύπων. ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἔξακολουθεῖς, ὅτι εἶναι ἀνοί/κειος ἡ μορφὴ τοῦ ἁμνοῦ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καὶ πῶς οἱ Θεο/φόροι πατέρες ἐπιμελῶς ἐφρόντισαν εἰς αὐτό ὡς ἄσημνον, ὡς τε μίτε καὶ / εἰς τὴν εἰκόνα ὅπου ἴσως ἔγινεν ἀπὸ κανένα ἁμαρτῆ ζωγράφον, δέν / ὑποφέρουν νά τό βλέπουν, ἀλλά τό ἀποβάλλουν ὡς ἄλλότριον καὶ ὡς ἀνοί/κειον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀμή ἐσύ ὃ δοκὸφρον μέ ποίαν γνῶσιν / ἀποκτᾶς καὶ ἐρμηνεύεις ἐδῶ νά σχηματίζεται ὁ ἄρτος εἰς πρόθεσιν προβάτου πρηνοῦς βαδίζοντος καὶ μιμῆσαι θυσίαν ἀλόγου τυπικῆς ἰου/δαϊκῶς, καὶ ἀποτολμᾶς νά θέτῃς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν πρίμπτα / ἀπρεπῶς, καὶ νά τὸν ὀνομάζῃς πρμηντισμένον πρόβατον τὸν βασι/λέα τῆς δόξης, ὃν πάντα φρίσσει καὶ τρέμει, ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ὦ τῆς τολμηρᾶς ἀτοπίας· φεῦ, βαβαί, ἴλεως / γενοῦ ἡμῖν Κύριε τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ πταίοουσιν, ὡς ἐκ τῆς κακοσχόλου μα/ταιολογίας τοῦ σφαλορῆμονος ἐκείνου πλανηθεῖς. οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστοῦ / μᾶς λέγουν νά κείτῶνται πρίμπτα, καὶ ἡμεῖς πάντοτε νά φυ/λάττωμεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκριβείαν ἀπαράθραστον. κα/θὼς ἐπορεύθησαν φρόνιμα καὶ οὕτως γεροντικά καὶ μετρημένα μέ τὴν / προσήκουσα εὐλάβεια οἱ πατέρες τοῦ ἁγίου Ὁρους,³³ καὶ κατ' οὐδένα / τρόπον θέλησαν εἰς τό νά δεχθῶν τέτοιον νεωτερισμὸν ἐσφαλισμένον, / καὶ νά ἀφήσουν τὴν ἀλήθεια καὶ ὀρθόδοξον τάξιν τῆς ἐκκλησίας, τὴν / ἀρχαιοσπαράδοτον. καὶ ἄλλοι εἰς κάθε ἐπαρχίαν καὶ χώραν πρόσπαλα / αὕτη φυλάττεται ἡ τάξις τῆς ἁγίας προσκομιδῆς, μέχρι τῆς σήμερον. / καὶ ἔτι εἶναι τό κύριον

³¹ Ἰδέ, Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον*, ἐκδόσεις Βασ. Ρηγοπούλου, χ.χ., σ. 292, ἐνθα καὶ ἐρμηνεία, καὶ Πρ. Ἀκανθοπούλου, *Κώδικας Τερῶν Κανόνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Νόμων*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 86-87.

³² Ἰωάν. 1, 36.

³³ Ἴσως ἡ πλειονότης τῶν Ἀγιορειτῶν ἠκολούθη τὴν παλαιάν τάξιν ἐν τῇ Τερᾷ Προσκομιδῇ.

καί ἀληθινόν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.
ὁ μεταγράψας τό παρόν τῇ ὑμετέρᾳ λογιότητι:
Νοτάριος³⁴ Λαρίσσης Γεώργιος

**ΣΥΝΟΔΙΚΟΝ ΕΠΓΡΑΦΟΝ ΤΟΥ ΟΙΚ. ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Δ' ΤΟΥ ΜΟΓΙΛΛΑΛΟΥ³⁵**

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ

ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης
καί οἰκουμενικός πατριάρχης

+ Ὅσιώτατοι καθηγούμενοι τῶν ἱερῶν καί σεβασμίων μοναστηρίων τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους καί λοιποὶ πατέρες οἱ ἐν αὐτοῖς συνασκούμενοι· χάρις εἴη ὑμῖν καί εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ. Ἐνταῦθα συνοδικῶς ἀναγνωσθέντος ἐγγχειριδίου τινός τοῦ παρ' ὑμῶν πεμφθέντος, ἐπὶ διαγνώσει τῶν αὐτόθι, ἐφάνη διαφωνίας ἔχειν ὑμᾶς καὶ ἀμφισβητήσεις· περὶ τοῦ ποία εἶναι ἄρα τὰ δεξιὰ τοῦ προσκομιζόμενου ἁγίου ἄρτου, ἐν τῇ ἱερᾷ προθέσει, ἐν οἷς δέον τίθεσθαι τὴν θεσπεσίαν μερίδα τῆς Θεοτόκου· καὶ τινές μὲν ἐξ ὑμῶν δι' ὀχυρίζονται ταῦτα εἶναι τὰ πρὸς τὸ ἀριστερόν μέρος τοῦ ἱερέως, ὅπου καὶ τὴν μερίδα τεθέασαι, κατὰ τὴν ἀρχαιοπαράδοτον συνήθειαν, ἄλλοι δ' αὖ ἀντιδιατείνονται καὶ τοῦμπαλιν φρονοῦσι, δεξιὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶναι λέγοντες τὰ πρὸς τὸ ἅγιον ποτήριον, οἷς καὶ τὴν μερίδα τῆς ἀειπαρθένου καὶ θεομήτορος, ἐνιδρύουσι, κατὰ τὴν ὑστερογενῆ τοῦ Εὐχολογίου ὑποτύπωσιν· κἀντεῦθεν στάσις προβαίνει μεταξύ τῶν τοιούτων ἀπαρεσκομένων ἀλλήλοις, καὶ ψέγουσιν ἑκατέρους ματαιολογοῦντες, ἀνευλόγως· καὶ γάρ, εἰς οὐδέν παραλυμαίνονται αἱ τῆς μερίδος διπλλαγμέναι θέσεις τὴν οὐσίαν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ζωοποιοῦ μυστηρίου, ἀλλ' ἄμφω δεξιά τε καὶ φίλαι διαγινώ(σκε)σθαι δύνανται, κατὰ διάφορον θεωρίαν τε καὶ διδασκαλίαν· ἀνθ' ὧν ἔδει μὲν οὖν ὑμᾶς δεξιῶς τὰ δεξιὰ ζητεῖν, ἀλλ' οὐκ ἄναντα καὶ κάταντα φερομένους ἐρεσχελεῖν καὶ μάτην θορυβεῖσθαι· μᾶλλον γάρ ἁμαρτάνετε διαφερόμενοι ἐν τοῖς οὐ πάνυ διαφόροις, λέγοντες καὶ γράφοντες τὰ μὴ προσήκοντα, ἢ τὴν ἱεράν μερίδα παρ' ἑκατέρ' ἀναμφισβητήτως τιθέμενοι. Ὅθεν διοριστέον τό ποιητέον ὑμῖν, κατὰ τὴν

³⁴ Περί νοταρίων, ἰδὲ: Παν. Μποῦμπ, «Νοτάριος», *ΘΗΕ*, 9 (Ἀθῆναι 1966), στ. 597-598. Περί τοῦ νοταρίου Λαρίσσης Γεωργίου δὲν εὐρέθησαν πληροφορικὰ στοιχεῖα.

³⁵ Μανουὶλ Γεδεών, «Ἐτεροδιδασκαλία...», *ἔνθ. ἀν.*, σ. 598.

ὑμετέραν ἔφεσιν παραδιδόντες, εἰς ὁλοσχερῇ τοῦ σκανδάλου ἐκρίζωσιν, γράφομεν καὶ ἀποφανόμεθα συνοδικῶς, γνώμη καὶ τῶν παρευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἵνα, τοῦντεῦθεν, ἅπαντες ἱερουργοῦντες ἐν τοῖς ἱερεῖς αὐτόθι μοναστηρίοις τῇ μὲν ὀψιμαθεῖ τε καὶ ὕστερογενεῖ τῶν νέων εὐχολογίων ὑποτυπώσῃ περὶ τῶν δεξιῶν τοῦ ἀγίου ἄρτου οὐδαμῶς προσέχητε· εἰ γάρ καὶ οὐ πλημμελὴς δοκεῖ, οὐδ' ἐφάμαρτος τοῖς ὅπως οὖν συνιστᾶν αὐτὴν δι᾿ ἰσχυρίζομένοις, ἀλλ' οὖν ὡς αἰτίαν ἐπιφέρουσα στάσεως καὶ σκανδάλου πεπαισθῶ· τῆς δὲ πρεσβυτέρας συνηθείας ἔχεσθε καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν προσκομιδὴν ἐκτελεῖτε· πᾶν γάρ τὸ ἀρχαιότητι διαφέρον αἰδέσιμον, κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα· ἄλλως τε καὶ συνήθεια μακρῷ χρόνῳ δοκιμασθεῖσα καὶ ὑπὸ πολλῶν δεχθεῖσα τε καὶ στερχθεῖσα ἰσχυρόν τοῦ νόμου τόπον ἐπέχει καὶ ἀκλινὴς περισώζεσθαι πέφυκεν. Ἀρρήτωςαν τοιγαροῦν ἐκ μέσου ὑμῶν αἱ φιλονεικίαι καὶ συνέλθετε ἀλλήλοις, ἐνοειδῶς ἐκτελοῦντες, κατὰ τὴν πρόσταλα συνήθειαν, τὴν ἱεράν προσκομιδὴν, ὡς διείληπται, μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀστασιάστου ἀγάπης καὶ πνευματικῆς διαθέσεως, μηδενὸς τολμήσαντος ἄλλως ποιῆσαι, παρ' ὃ γράφομεν, καὶ παρακοῦσαι, ἐν βάρει ἀργίας ἀσυγγνώστου καὶ ἀλύτου ἀφορισμοῦ καὶ αἰωνίου τοῦ ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος. Οὕτω γενέσθω ἐξ ἀποφάσεως, ἵνα καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

αχξζ' ἐν μηνί μαῖω. Ἰνδικτιῶνος ε'.

+ ὁ Νικομηδείας Μεθόδιος	+ ὁ Ἡρακλείας Ματθαῖος
+ ὁ Κυζίκου Μητροφάνης	+ ὁ Χαλκηδόνος Γαβριήλ
+ ὁ πρόεδρος Χίου Ἰγνάτιος	+ ὁ Παροναξίας Θεοφάνης
+ ὁ Μελενίκου Ζαχαρίας	+ ὁ Δέρκων Χρῦσανθος
+ ὁ Ναυπλίου Γεράσιμος	+ ὁ Μαρωνείας Ἀνανίας
+ ὁ Χαλδεΐας Γερμανός	

ΤΑ ΤΥΠΟΒΑΦΕΙΑ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ, ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ἡ τυποβαφική εἶναι ἡ τεχνική διακόσμησης τῶν ὑφασμάτων μέ χρήση ξυλότυπων –ξύλινων σφραγίδων– καί πινέλων. Οἱ μαρτυρίες γιά τήν τυποβαφική στή Θεσσαλία περιγράφουν τήν ὕπαρξη συντεχνιῶν μπασματζήδων, κατά τόν 18ο αἰ. (β' τέταρτο). Ἡ τεχνική διατηρεῖται στόν Τύρναβο, πόλη μέ σπουδαῖο βιοτεχνικό παρελθόν, ἕως τή δεκαετία τοῦ 1980.

Τά τυποβαφεῖα τοῦ Τυρνάβου λειτουργοῦν ὡς βιοτεχνικά ἐργαστήρια μέ οἰκογενειακή βάση. Ἀπασχολοῦν γιά τήν ἐκτύπωση καί τή βαφή μέ τό πινέλο γυναῖκες-ἐργάτριες καί γιά τίς ἄλλες ἐργασίες ἄνδρες-βοηθοί. Στό ἐργαστήριο τό μαῦρο περίγραμμα τυπώνεται μέ ξυλοτύπους πάνω σε ὑπόλευκο βαμβακερό ὕφασμα. Οἱ ξυλότυποι σκαλίζονται κυρίως σέ μαλακό ξύλο φλαμουριάς. Οἱ βαφές εἶναι στήν ἀρχή φυτικές κι ἀργότερα συνθετικές καί γίνονται μέ μυστικές συνταγές. Τά χρώματα προστίθενται μέ ξυλότυπους ἤ μέ πινέλα ἀφοῦ στεγνώσει καλά ἡ μαύρη βαφή. Τά σταμπωτά τοῦ Τυρνάβου χρησιμοποιοῦνται κυρίως γιά τήν ἔνδυση τοῦ σπιτιοῦ καί τήν προίκα καί σπανιότερα γιά τήν ἀτομική ἔνδυση. Τά κυριότερα εἶδη εἶναι: τραπεζομάντιλα, κουρτίνες, καλύμματα γιά ντιβάνια, παπλώματα, πάντες, ποδιές, παιδικά ροῦχα, φορέματα, μαντίλια κ.ἄ. Τά τελευταῖα μεγάλα τυποβαφεῖα τοῦ Τυρνάβου εἶναι τά ἐργαστήρια τῶν Γεωργίου Σαῖνη καί Θεμιστοκλῆ καί Παναγιώτη Ἰωαννίδη. Τά δύο ἐργαστήρια ἀκμάζουν στό β' τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. Ἀπό τό 1950 καί μέχρι τήν παύση τους (δεκαετία 1980) βρίσκονται σέ παρακμή.

Τό Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσεῖο Λάρισας (ΛΙΜΛ) διασώζει τό μεγαλύτερο μέρος τῶν δύο ἐργαστηρίων ἔπειτα ἀπό προσπάθειες τῆς ἀείμνηστης Λένας Γουργιώτη. Τά ἐργαλεῖα, οἱ ξυλότυποι καί τά σταμπωτά διαφυλάττον-

ται καί ἀναδεικνύονται στή νέα μόνιμη έκθεση τοῦ Μουσείου. Ἡ τέχνη τῆς τυποβαφικῆς ζωντανεύει μέσα ἀπό ποικίλες ἐπιστημονικές καί ἐκπαιδευτικές δράσεις. Τό ἐπόμενο βῆμα ἀπό τήν πλευρά τοῦ Λαογραφικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ἀρχικοῦ στόχου: ἡ ἀναβίωση τῶν τυποβαφείων καί ἡ πορεία πρὸς τήν παραγωγή.

Λέξεις –Κλειδιά: τυποβαφική, Τύρναβος, ἐργαστήρια, Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας, ἀναβίωση.

Ὁ Τύρναβος, μιά πόλη μέ κυρίαρχο τό Χριστιανικό στοιχείο, σημειώνει μιά πορεία ἀκμῆς ἀπό τά μέσα τοῦ 16ου ἕως καί τά τέλη τοῦ 18ου αἰ. κυρίως σέ ἐπίπεδο νηματοουργίας, ὑφαντουργίας καί βαφικῆς λόγω τῶν σουλτανικῶν προνομίων πού τοῦ εἶχαν παραχωρηθεῖ ἀπό τόν κατακτητή τῆς Θεσσαλίας Τουραχάν Μπέν (1423)¹ (Γουργιώτης, 2000). Τά περιγητικά κείμενα μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἱχνηλατήσουμε τήν ἀνοδική πορεία τῶν τυρναβίτικων βιοτεχνιῶν² μέ κορύφωση τά μέσα τοῦ 18ου αἰ.

Ὁ Γάλλος πρόξενος στή Θεσσαλονίκη Felix Beauzour (1787-1797) σπιν ἐκθεσί του γιά τά ἑλληνικά προϊόντα σημειώνει χαρακτηριστικά: «Τά ἐργαστήρια τοῦ Τυρνάβου εἶναι ὀνομαστά σέ ὅλη τή Ρούμελη ἐξαιτίας τῆς ὁμορφιάς τῶν ἀλατξάδων τους πού εἶναι ἐλαφρά ὑφάσματα, βαμβακερά καί μεταξωτά καί γνωστά στό εὐρωπαϊκό ἐμπόριο ὡς χρηματιστήριο βαμβακιοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τά ὑφάσματα αὐτά εἶναι περιζήτητα γιά τό ντύσιμο τῶν Ἑλληνίδων καί μπορεῖ νά καταναλώνονται κάθε χρόνο 3.000-4.000 μπάλες βαμβακερά νήματα. 10.000 μπάλες βάφονται κόκκινες στίς φάμπρικες τῆς Θεσσαλίας καί ἐξάγονται σπιν Γερμανία, τήν Ἑλβετία, σπιν Πολωνία καί φτάνουν ὡς τή Ρωσία» (Beauzour, 1800).

Ὡστόσο, οἱ λιγοστές μαρτυρίες γιά τήν τυποβαφική στή Θεσσαλία κατά τόν 18ο αἰ. (β' τέταρτο) περιγράφουν τήν ὑπαρξη συντεχνιῶν μπασματζήδων³, δηλ. τυποβαφείων, χωρίς ἄλλα στοιχεῖα γιά τήν τεχνική καί τήν ἐμπορική δια-

¹ Τά προνόμια αὐτά τά ἐκχωροῦσαν οἱ Τοῦρκοι σέ πόλεις πού εἶχαν ὑποταχτεῖ χωρίς ἀντίσταση ἐνὸς πλν μέ σκοπό νά παρατηρήσουν τούς ὑποτελεῖς νά ἀναπτύξουν παραγωγικές δραστηριότητες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας τοῦ νεοσχηματιζόμενου κράτους.

² Ὁ Ὁθωμανός περιγητής Ἑβλιγιά Τσελεμπή (1668) περιγράφει: «Μαζεύονται τρανά ποσά ἀπό τόν κεφαλικό φόρο. Διότι οἱ ἄπιστοι τῆς πόλης εἶναι ὅλοι τους ἀνυφαντάδες καί ὑφαίνουν πανέμορφα ὑφάσματα. Πλούσιοι πραγματευτάδες ἔρχονται ἀπ' ὅλες τίς χώρες τῶν ἀπίστων σπιν Εὐρώπη, παίρνουν ὑφάσματα καί φέρνουν χρυσάφι καί γρόσια. Γ' αὐτό καί οἱ ἄπιστοι τούτης τῆς πόλης εἶναι ζάμπλουτοι» (Παλιούγκας, 2001).

³ Μπασμάς λεγόταν τό τυπωμένο βαμβακερό ὑφασμα.

χείριση τῶν εἰδῶν (Μουσιῶνη, 2006). Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ξένοι περιηγητές πού ἐπισκέπτονται τόν Τύρναβο ἀπό τόν 17ο-19ο αἰ. περιγράφοντας τίς βιοτεχνίες δέν ἀναφέρονται στά τυποβαφεῖα, ἀλλά μόνο στούς ἀλατζάδες, στά μπουχασιά καί στά ἐρυθροβαφή νήματά του, κυρίως λόγω τῆς χαμηλῆς ποιότητος τοῦ εἶδους –τά σταμπωτά εἶναι πανικά καθημερινῆς χρήσης– καί στήν τοπική κατανάλωση τῆς παραγωγῆς. Ὡστόσο, ὁ λόγιος Τυρναβίτης Δημοσθένης Ἀνδρεάδης (1871-1953) θεωρεῖ πῶς πολύ νωρίτερα ἀπό τόν 19ο αἰ. οἱ Τυρναβίτες ἀσχολοῦνταν μέ τήν τυποβαφική, παράλληλα μέ τήν ὕφαντική καί τή βαφική (Ἀνδρεάδης, 1935).

Ἡ συρρίκνωση τῶν βαφείων καί τῶν ὕφαντουργείων πού συντελέστηκε κατὰ τόν 19ο αἰ.⁴ ἀνέδειξε τά τυποβαφεῖα ὡς τά μοναδικά ἐργαστήρια, ἱκανά νά ἐπιτύχουν τήν οἰκονομική καί βιοτεχνική συνέχεια τῆς πόλης τοῦ Τυρνάβου (Σακέρογλου, 1990). Ὁ περιηγητής Leon Heuzey (1858) περιγράφει τή σάλα ὑποδοχῆς τοῦ σπιτιοῦ τοῦ προύχοντα Θωμᾶ Ἀνδρεάδη πού τοῦ παρεῖχε φιλοξενία, ἐστιάζοντας τό ἐνδιαφέρον του στίς σταμπωτές κουρτίνες (Heuzey, 1927).

Ὁ Σπυρίδων Παγανέλης, δημοσιογράφος πού ἀκολουθεῖ τά στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τήν Προσάρτηση, γράφει: «...τό ὕφασμα ἐξερχόμενον τῆς χειρὸς τοῦ ὕφαντουργοῦ, εἴτε παραδίδεται λευκόν εἰς τήν ἐμπορίαν εἴτε ἐμπιστευόμενον εἰς τὰς χεῖρας βαφέως (δηλαδή σταμπωτοῦ) ἐξέρχεται θαυμασίως βεβαμένον διὰ χρωμάτων, ἅτινα λέγουσιν ἀνεξίτηλα. Μέγας κλάδος ἐμπορίου καί ὕφαντουργίας εἶναι τά ὕφασματα, ἅτινα καλούμενα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν χρωμάτων καί τῆς διατάξεως τῶν ποικιλιμάτων “γιαργανοκαρδιαῖς” καταναλίσκονται εἰς προετοιμασίαν νυφικῶν ἐφαπλωμάτων ἢ τοιούτων ἀπλῶς. Τά χρησιμεύοντα πρὸς στρώσιν τῶν σοφάδων, “μντέρια”, κατασκευάζονται ἐπίσης εἰς Τύρναβον εἶναι δέ ἀρίστης ποιότητος, μέ λαμπροὺς χρωματισμούς καί διακλαδώσεις ὀλίγας ὅχι πολυσυνθέτους» (Παγανέλης, 1882). Καί συνεχίζει: «εἶναι περιέργον πῶς ἀπαιδεῦτοι χωρικοὶ οὐδεμίαν ξυλογραφίας ἔχοντες γνῶσιν, χαράσσουν ἐπὶ τοῦ ξύλου ἀρμονικάς γλυφάς, αἵτινες διὰ τῆς βαφῆς ἀποτυπώνονται ὕστερον εἰς τό ὕφασμα. Πόσο ὠραία ἄνθη, ὅποιοι κλάδοι, ὁποῖα ποικιλία σχήματος καί ἀναλογία ἀποστάσεως παρατηρεῖται εἰς τά ξυλογραφήματα τῶν βαφένων τοῦ Τυρνάβου, οἵτινες, αὐτοδίδακτοι καί αὐτοὶ ἐργάζονται

⁴ Οἱ λόγοι τῆς συρρίκνωσης συνοπτικά: α. Ἡ ἐπιδημία πανούκλας τοῦ 1913 πού ἀποδεκατίζει τὰ 4/5 τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Τυρνάβου, β. οἱ θηριωδίες τοῦ Βελί Πασᾶ, γ. πολλοὶ προύχοντες μεταναστεύουν στὴ Βιέννη, ὅπου δημιουργοὺν ἐργοστάσια παραγωγῆς ὕφασμάτων, τύπου Ἀνατολῆς, δ. ἡ καταστροφὴ τῆς μορεοφυτείας τοῦ Τυρνάβου ἀπὸ ἀρουραίους τὸ 1858, ε. παραγωγὴ χημικῶν βαφῶν στὴν Εὐρώπῃ (Γουργιώτῃ 1997).

ἐξαερέτως τὰς βαφᾶς, συμπληροῦντες τὴν παραγωγὸν βιομηχανία τῆς πατρίδος των» (Παγανέλης, 1882).

Στὰ 1888 πέντε Τυρναβίτες τυποβαφεῖς (Δημήτρης Σαῖνης, Κώστας Μητσιάκος, Πασχάλης Πράσσης, Βασίλης Τσιμπλουλῆς, Μανόλης Μουζᾶς) συμμετέχουν στὴν Τέταρτη ἔκθεσι Ὀλύμπια, ποὺ στοχεύει στὴν ἐνδυνάμωσι τῆς ἑλληνικῆς βιοτεχνίας. Ἀπὸ αὐτοὺς μόνο τὸ ἐργαστήριό Σαῖνη εἰσέρχεται στὸν 20ο αἰ. (Γουργιώτη, 1997, Σακέρογλου, 1990).

Κατὰ τὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδεολογία καὶ τὸ κίνημα «Ἐπιστροφή στὶς ρίζες», ἐκπεφρασμένο ἀπὸ ἓναν κύκλο μορφωμένων καὶ καλλιεργημένων ἀστών, ὅπως ἡ Ἀγγελικὴ Χατζημιχαῖλη καὶ τὸ ζεῦγος Σικελιανοῦ, στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τὸ Βυζάντιο στὴ λαϊκὴ παράδοσι. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἀνάκαμψι τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Τυρνάβου, καθὼς τὰ σταμπωτὰ γίνονται μόδα καὶ ἐξαπλώνονται καὶ στὴν ἀστική κοινωνία (Γουργιώτη, 1997).

Ἡ πορεία τῆς τέχνης τῶν σταμπάτων κατὰ τὸν 20ό αἰ. παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ τὴν πορεία τῶν δύο τελευταίων μεγάλων τυποβαφείων, αὐτῶν τῆς οἰκογένειας Σαῖνη, ποὺ συνεχίζει τὴν παράδοσι, καὶ τῶν Ἰωαννίδη, ποὺ ἀξιοποιεῖ τὸ βιοτεχνικὸ παρελθόν τῆς πόλης.

Ἐργαστήριό Σαῖνη (μέσα 19ου - 1995)⁵

Τὸ τυποβαφεῖο Σαῖνη μαρτυρεῖται, ἤδη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ λειτουργεῖ διαδοχικὰ γιὰ διάστημα τριῶν γενεῶν μέ συνεχεῖς διασπάσεις καὶ ἀποχωρήσεις μελῶν τῆς οἰκογένειας.

Μετά τὸ 1900 τὸ ἐργαστήριό ἀπασχολεῖ γυναῖκες σταμπώτριες, περίπου 35, γιατί τὸ ἡμερομίσθιο τῶν γυναικῶν εἶναι φτηνότερο ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν. Ἔτσι ἀρχίζει καὶ καθιερῶνεται σιγά-σιγά σάν γυναικεῖο ἐπάγγελμα ἡ «σταμπώτρια».

Τὰ κορίτσια μαθήτευαν «σταμπώτριες» ἀπὸ δέκα-δώδεκα χρονῶν. Μάθαιναν πρῶτα νὰ τυπῶνουν τὰ χρώματα στὸ πανί, ὅπου τὸ περιγράμμα τοῦ σχεδίου ἦταν ἤδη τυπωμένο μέ τὸ μαῦρο χρῶμα. Τὴν ἐμπειρία γιὰ τὸ σταμπάρισμα τοῦ περιγράμματος, τοῦ «σκελετοῦ» τοῦ σχεδίου μέ τὸ μαῦρο χρῶμα, τὴν ἀποκοτοῦσαν μετὰ ἀπὸ ἄσκηση πέντε ἢ ἑξὶ χρόνων. Ὁράριο ἐργασίας δὲν ὑπῆρχε. Ἐπιαναν δουλειὰ ἀπὸ τὰ χαράματα, ἔκαναν μεσημεριανή διακοπὴ ἀπὸ τίς δώδεκα μέχρι τὴ μιάμιση καὶ συνέχιζαν τὴν ἐργασία μέχρι ἀργὰ τὸ βρά-

⁵ Τὸ ἐργαστήριό παλαιὰ βρισκόταν κοντὰ στὴν ἐκκλησία Παναγία Φανερωμένη. Ἀπὸ τὸ 1920 ἔχει μεταφερθεῖ μαζὶ μέ τὴν οἰκογενειακὴ κατοικία στὴν ὁδὸ Ἁγίας Παρασκευῆς 28.

δυ. Μεγαλύτερη άμιοιβή έπαιρναν οί έμπειρες πού τύπωναν τό μαύρο χρώμα.

Ή πώληση τών σταμπωτών τής φίρμας Γ. Σαΐνη εΐναι κυρίως χονδρική. Δέχονται παραγγελίες γιά προΐκες καί γιά τά σπίτια από οίκογένειες του Τυρνάβου. Τό μεγαλύτερο μέρος του έμπορεύματος άπευθύνεται σέ καταστηματαρχες τής Λάρισας, καθώς καί έμπόρους θεσσαλικών πόλεων, πόλεων τής Μακεδονίας, Θράκης, αίγαιοπελαγίτικων νησιών. Ό Γ. Σαΐνης δέν ταξιδεύει γιά τί διακίνηση του έμπορεύματος. Οί παραγγελίες έτοιμάζονται, συσκευάζονται τά διάφορα είδη καί προωθοΰνται στον προορισμό τους μέ τά μέσα μεταφορās τής έποχής, άμαξες, τραίνα, πλοία από τό λιμάνι του Βόλου, αυτοκίνητα. Τό εργαστήρι του Γ. Σαΐνη διαγράφει μία άνοδική εξέλιξη από τό τέλος του 19ου αιώνα μέχρι τό 1930 περίπου, όποτε καί άρχίζει σταδιακά ή ύποχώρηση του σταμπωτου λόγω τών φθηνών βιομηχανικών έμπριμέ.

Στά 1935 τά εργαστήρια τών Σαΐνη εΐναι τρία, ένω από τί δεκαετία του 1950 τό τυποβαφείο Γ. Σαΐνη ύπολειπουργεί, συρρικνωμένο πλέον, ως οίκιακή χειροτεχνική βιοτεχνία μέ τί δραστηριότητα τής κόρης του Μαρίκας, πού μέ τόν άντρα της Ευάγγελο Άλμπάνη συνεχίζουν τίς παραγγελίες. Τό διάστημα αυτό τυπώνονται σταμπωτά μέ άνατρεπτικούς χρωματικούς συνδυασμούς, έξω από συμβάσεις, έκφράζοντας τήν πηγαία λαϊκή δημιουργία. Προς τό τέλος τής δεκαετίας του 1960 ή κατανάλωση τών σταμπωτών περιορίζεται. Ή πτώση τής παραγωγής, ή έγκατάλειψη του έπαγγέλματος, έπιφέρουν τί διάλυση τών εργαστηρίων καί τήν καταστροφή του εργαλειακού έξοπλισμού τους. Τά ξυλόγλυπτα καλούπια άχρηστεΰονται καί καίγονται σάν κοινή καύσιμη ύλη. Ή Μαρίκα Σαΐνη-Άλμπάνη έξακολουθεί νά εργάζεται μέχρι τί δεκαετία του 1990 (Γουργιώτη, 1997).

II. Τυποβαφείο Θεμιστοκλή καί Παναγιώτη Ίωαννίδη (1926-1988)⁶

Τό τυποβαφικό εργαστήρι του 20ού αϊ. στον Τύρναβο πού διαγράφει πορεία άνόδου καί συνεχίζει τί λειτουργία του επί δύο γενεές εΐναι του Γιώργου καί τής Άννας Ίωαννίδη. Ή οίκογένεια Ίωαννίδη, Ήπειρώτες, μετοίκησαν κατά τόν 19ο αιώνα στην Προΰσα τής Μ. Άσίας καί από εκεί στον Τύρναβο, μέ τήν καταστροφή του 1922. Τό εργαστήρι λειτουργεί από τό 1926, αλλά σέ λίγα χρόνια ή φίρμα άποκτά νέα έπωνυμία. Άνίκη στους γιούς του Γ. Ίωαννίδη μέ κύριο συνεχιστή τόν Θεμιστοκλή (1911-1980) Προικισμένος από τί

⁶ Τό εργαστήριο βρισκόταν στην όδό Γουντισιώτου 11.

φύση με καλλιτεχνικό αίσθητήριο, ό Θεμιστοκλῆς στηρίζεται στὴν ἐμπειρία τῆς παραδόσης, ἀλλὰ καί σέ ἀνώτερη τεχνογνωσία, μιά καί φοιτᾷ στό Σχολεῖο τῶν Τεχνῶν. Μέ αὐτά τὰ ἐφόδια καί τὴν ἐπιθυμία νά ἐκφραστεῖ σάν καλλιτέχνης μέσα ἀπὸ τὰ σταμπάτα ἐξακολουθεῖ νά δημιουργεῖ, εἰσάγοντας σχέδια ἀπὸ νέα πρότυπα, ἕως καί τό 1988 (Γουργιώτη, 1997).

Τά καλούπια

Τὰ ἐργαλεῖα ἐκτύπωσης ἦταν οἱ ξυλόγλυπτες σφραγίδες, οἱ ξυλότυποι, οἱ στάμπες ἢ ἀλλιῶς καλούπια. Τὰ κατασκεύαζε ἢ τὰ τελειοποιοῦσε πάντα τό ἀφεντικό καί τό ὕλικό ἦταν ξύλο ἀγριοαχλαδιᾶς καί φλαμουριάς⁷, πού κοβόταν σέ πάχος 8 ἐκ. Τό διακοσμητικό σχέδιο τό «ἐγγραφαν» πρῶτα ὁλόκληρο σέ χαρτί καί τό χωρίζαν σέ μικρά τιμήματα καί μοτίβα, τὰ ὁποῖα ἕνα-ἕνα ξεχωριστά ἔπρεπε νά μεταφερθοῦν στίς στάμπες. Σχημάτιζαν τό κάθε καλούπι ἔτσι πού στό σχῆμα του νά προσαρμόζεται τό ἐπιθυμητό μοτίβο. Ἐπειτα ἔτριβαν μέ γυαλόχαρτο τὴν ἐπιφάνεια πού θά σκάλιζαν, μέχρι νά γίνει λεῖα «σάν καθρέπτης». Τότε μετέφεραν τό σχέδιο ἀπὸ τό χαρτί στό ξύλο μέ μπογιά ἢ μέ τὴν ξυλόγλυπτη ἐπιφάνεια τῆς φθαρμένης στάμπας πού ἤθελαν νά ἀντικαταστήσουν ἢ ἀργότερα, κυρίως στό τυποβαφεῖο Ἰωννίδη, μέ τό καρμπόν. Βουτοῦσαν τὴ σχεδιασμένη ἐπιφάνεια τῆς στάμπας σέ παραφίνη ἢ μελισσοκέρι πού ἐνίσχυε τό σκάλισμα καί τό προφύλασσε ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἐπειτα, ἀρχίζαν μέ τὰ κοπίδια τὴν ξυλογλυπτική. Κάθε μοτίβο τό σκάλιζαν ἀπαραίτητα στό πρῶτο καλούπι γιὰ τό μαῦρο περίγραμμα. Ἐπειτα σκάλιζαν τό δεύτερο καλούπι γιὰ τό τύπωμα τοῦ κόκκινου στό ἴδιο μοτίβο, καί ἕνα ἀκόμη ἴδιο δεύτερο καλούπι γιὰ τό κίτρινο χρῶμα.

Ὅταν ὁ Γ. Σαῖνης γύρω στό 1900 ἐφάρμοσε τὴν πολυχρωμία στά σταμπωτά, τότε μετά τό τύπωμα τοῦ σκελετοῦ μέ τό μαῦρο καί τοῦ πρώτου χρώματος μέ τό δεύτερο καλούπι, ἔβαφαν μέ τό πινέλο τὰ ἄλλα χρώματα. Τὰ πινέλα ἦταν αὐτοσχέδια ἀπὸ τρίχες οὐρᾶς ἀλόγου προσαρμολοσμένες σέ μία ξύλινη λαβή (Γουργιώτη, 1997).

Τό πανί καί ἡ προετοιμασία του γιὰ τό στάμπωμα

Μέχρι τό τέλος τοῦ 19ου αἰ. τό ἄσπρο βαμβακερό πανί πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ Σαῖνη ἦταν τό χονδρό «μπουχασί», προϊόν των τυρναβίτικων

⁷ Στὴν Κύπρο χρησιμοποιοῦσαν γὰ τό σκάλισμα φλαμούρι, καρδιά καί ἐλιά. (Ηγουμένιδου, 1997).

ἀργαλειών. Γιά τὰ κεφαλομάντιλα τῶν γυναικῶν χρησιμοποιοῦνταν πάντα ἓνα λευκό τουλπάνι, βιομηχανικό προϊόν. Ἀργότερα, ἐπικράτησε τὸ ἄσπρο βαμβακερό κάμποτ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας λόγω τοῦ ἀρκετὰ μεγαλύτερου πλάτους του, καθὼς δὲν χρειαζόταν πλέον νά τὸ ἐνώνουν μέ ραφή γιὰ νά σχηματίσουν τὰ μεγάλα τραπεζομάντιλα. Μετά τὸ 1950 τὰ βιομηχανικά βαμβακερά εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἄσπρα τύπου κάμποτ λευκασμένα, ἄλλα μπέζ, ὑπόλευκα ἀραιοῦφασμένα, τὰ λεγόμενα κουκουλάρικα⁸.

Ἡ διαδικασία τῆς προετοιμασίας τοῦ πανιοῦ εἶχε ὡς ἐξῆς: Πρῶτα τὸ πανὶ κοβόταν κομμάτια. Ἐπειτα, ἀκολουθοῦσε τὸ «λεύκασμα» στοῦ νεροῦ μέ ἀγελαδινὴ βουινιά (κοπριά), ἐπὶ δύο μέρες⁹. Ἡ χρῆσι χλωρίου γενικεύεται στὰ τυποβαφεῖα τοῦ Τυρνάβου στί δευτέρη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. Ἐπειτα, τὰ πανιά σέ ρολὰ μεταφέρονταν στοῦ ποτάμι, ὅπου πλένονταν καὶ στέγνωναν γιὰ πολλές ὥρες. Στὴ συνέχεια ἀκολουθοῦσε τὸ «τσιάρπισμα», δηλαδή τὸ χτύπημά τους ἀπὸ τοὺς ἄνδρες γιὰ νά ἀπομακρυνθοῦν οἱ λευκαντικοὶ παράγοντες καὶ νά μαλακώσουν. Πιο συγκεκριμένα, ἓνας δυνατὸς ἄνδρας ἔπιανε τὸ κάθε κομμάτι πανὶ μόνο του ἀπὸ τὴ μία ἄκρη καὶ χτυποῦσε τὸ μισὸ μέ δύναμη πάνω σε μιά μεγάλη πέτρα πολλές φορές. Μετά, ἀντίθετα. Στὴ συνέχεια, τὰ πανιά μεταφέρονταν στοῦ ἐργαστήρι. Διπλώνονταν προσεκτικὰ καὶ πάνω στὰ πεζούλια τῆς αὐλῆς πατιόνταν μέ μαρμάρινες πλάκες. Αὐτὸ ἦταν τὸ «σιδέρωμα» (Γουργιώτη, 1997).

Τὰ χρώματα

Μέχρι τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 19ου αἰῶνα τὰ χρώματα στὰ σταμπάτα ἦταν τρία καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὴ χρῆσι μόνο φυσικῶν ὑλῶν. Τὸ μαῦρο γιὰ τὰ περιγρᾶμματα τοῦ σχεδίου, τὸ κόκκινο καὶ τὸ κίτρινο γιὰ τὸ «γέμισμα». Μετά τὸ 1900 ὁ Γ. Σαῖνης ἄρχισε νά χρησιμοποιεῖ τὸ θαλασσὶ καὶ τὸ πράσινο, χρώματα πού δὲν ἦταν ἀπολύτως στερεά. Βάφονταν μέ τὸ πινέλο ἔπειτα ἀπὸ τὸ στάμπωμα τοῦ κόκκινου ἢ τοῦ κίτρινου σέ εἶδη πού δὲν πλένονταν τακτικά, ὅπως τὰ παπλώματα καὶ οἱ πάντες. Στὰ ἐργαστήρια τυποβαφικῆς τοῦ Τυρνάβου οἱ φυσικὲς χρωστικὲς ὕλες χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὸ κόκκινο καὶ τὸ κίτρινο χρῶμα, πού ἦταν τελείως ἀνεξίτηλα. Μέ ρίζα ριζαριοῦ (ἐρυθρόδανου) ἔφτιαχναν τὸ κόκκινο¹⁰, μέ σπόρους ἀπὸ λατσέρι ἢ λατσίχερι (κιτρινόξυλο) τὸ

⁸ Γιά τὰ ὑφαντουργεῖα καὶ τὴ βιοτεχνία τοῦ Τυρνάβου βλ. Μουλούλης, 1935.

⁹ Τὰ στάδια τοῦ πλυσίματος/λεύκανσης καὶ τῆς στύψης ἦταν στί βαφικὴ καὶ τὰ πό πολύπλοκα καὶ χρονοβόρα καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτῶνταν ἡ «ζωντάνια» τοῦ χρώματος (Κατσαρδῆ-Hering, 2003).

¹⁰ Γιά τὸ ριζάρι ὡς φυσικὴ χρωστικὴ βλ. Κατσαρδῆ-Hering, 2003.

κίτρινο. Για νά τρίβουν τίς χρωστικές ύλες χρησιμοποιούσαν μεγάλα χερόμυλα, διαμέτρου περίπου ενός μέτρου τά όποια κατασκεύαζαν ειδικοί τεχνίτες από παλιές μυλόπετρες. Φύλαγαν τήν άλεσμένη χρωστική ύλη σέ πάνινη σακούλα καί έβραζαν όρισμένη ποσότητα μέ στύψη γιά νά φτιάξουν τό χρώμα. Ή στύψη λειτουργούσε ως στερεωτικό του χρώματος¹¹.

Τό μαύρο, έπίσης ανεξίτηλο, χρώμα άπαιτούσε προετοιμασία μινών. Μέσα σέ μεγάλο πιθάρι γεμάτο μέ νερό τοποθετούσαν σκουριασμένα σίδερα, ξύδι, ξινό προζύμι, άλεσμένο ριζάρι καί «μαζί» σε μικρές ποσότητες. Τό μαζί εΐναι σπόρος φυτού, του όποιου τό άφέψημα δίνει ένα μπέζ-καφέ χρώμα. Ίσαμε έξι μΐνες έμεναν τά ύλικά στό πιθάρι καί άνανεωνόταν συνεχώς, ώσπου νά γίνει τό μαύρο χρώμα. Οί ιδιότητες των ύλων που χρησιμοποιούνται, εκτός από τό ριζάρι, εΐναι στερεωτικές-στυπτικές (σκουριά, ξύδι, μαζί) ή πικτικές (προζύμι). Προς τό τέλος του 19ου αΐώνα στό έργαστήριο Σαΐνη στό μείγμα γιά τό μαύρο προσέθεταν καί χλωριοϋχο κάλιο, γαλαζόπετρα (θεικός χαλκός, έλας άνιλίνης) καί τσακμακούζι (βιομηχανικό παράγωγο της ρητίνης κωνοφόρων καί χρησιμοποιείται ως πικτικό).

Ό Γ. Σαΐνης πειραματιζόταν συνεχώς μέ τίς βαφές. Μέ τίς άρχές του 20ου αΐώνα τά συνθετικά χρώματα άνιλίνης προσέφεραν τί δυνατότητα χρωματικών καινοτομιών¹². Τότε χρησιμοποιήσε τό μπλέ χημικό χρώμα (bleu de methylene) καί τό πράσινο που έπιτύγχανε μέ τό διαδοχικό βάψιμο πάνω στό ίδιο σημείο κίτρινου καί μπλέ. Μέ τήν άνάμειξη κίτρινου καί κόκκινου συνέθετε τό πορτοκαλί κ.ο.κ. Έτσι, σιγά-σιγά πλουτίστηκε τό χρωματολόγιο, καί τά μονόχρωμα σταμπωτά άντικαταστάθηκαν από τά πολύχρωμα. Στό Έργαστήριο Ίωαννίδη οί βαφές εισάγονταν από τί Γερμανία καί μετά τήν ολοκλήρωση του χρωματισμού, τά σταμπωτά πλένονταν σέ κρύο νερό μέ έλάχιστο «βιτριόλι (θεικό όξύ)» ή «σπίρτο (ύδροχλωρικό όξύ)», ώστε ό χρωματικός τόνος –ιδιαίτερα του γαλάζιου– νά σταθεροποιηθεί καί τό χρώμα νά λάμψει πάνω στό ύφασμα. Φυσικά, τά μυστικά των βαφών κάθε τεχνίτης φρόντιζε νά τά κρατά κρυφά από τούς βοηθούς του καί τά «παρέδιδε» μόνο σέ άτομα τής οικογένειάς του (Κατσιαρδή-Hering, 2003, Γουργιώτη, 1997).

¹¹ Ή στύψη εΐναι τό γνωστό όρυκτό, ή στυπτηρία, που χρησιμοποιείται ως πρόστυμμα, στερεωτικό του χρώματος (Ηγουμενίδου, 1997).

¹² Τά συνθετικά χρώματα ύποκατέστησαν κατά τί διάρκεια του 19ου αΐ. σέ όλη τήν Εύρώπη τά φυσικά, καθώς πολλά από τά όποια τά πλησίαζαν σέ φωτεινότητα καί σταθερότητα (Καμπλάκη-Πολυμέρου, 1997)

Τό στάμπωμα

Τό τελευταίο στάδιο της διαδικασίας της τυποβαφικής ήταν τό στάμπωμα στόν σκεπασμένο μέ απορροφητικό μάλλινο ύφασμα πάγκο εργασίας. Δίπλα του ό τεχνίτης άκουμπούσε τό «τελάρο» του χρώματος πού θά τύπωνε, τίς στάμπες του σχεδίου, τά πινέλα. Πρίν άρχίσει τό στάμπωμα, έπρεπε νά «σπάσει» τό πανί, νά δημιουργήσει μέ τή βοήθεια ενός χαρτονιού, πού λεγόταν σεφ-κέρι, τό περιθώριο όλόγυρα από τή σύνθεση, τό όποιο θά έμενε λευκό. Ό τεχνίτης πρώτα στάμπωνε τόν μαύρο σκελετό του σχεδίου. Όταν τό σταμπάτο είχε κεντρική σύνθεση («κιουμπέκι»), ξεκινούσε από τίς μπορντουρες των έξωτερικών πλευρών καί προχωρούσε πρós τά θέματα του κέντρου καί, τέλος, τύπωνε τό «κιουμπέκι». Στή συνέχεια, βουτούσε τή στάμπη στό χρώμα καί μέ κίνηση απόλυτα σταθερή, πατούσε δυνατά τή βαμμένη ξυλόγλυπτη επιφάνεια πάνω στό πανί χτυπώντας μιά-δυό φορές ώστε νά πιάσει καλά το χρώμα στό ύφασμα. Επαναλάμβανε μέ τόν ίδιο τρόπο μέχρι νά τυπωθεί όλόκληρη ή σύνθεση στό ύφασμα. Όταν τελείωνε τό στάμπωμα όλης της σύνθεσης μέ τό μαύρο χρώμα, άπλωναν τό ύφασμα στόν ήλιο γιά νά στεγνώσει. Έπειτα γινόταν τό τύπωμα των χρωμάτων κόκκινο, ή κίτρινο μέ τίς στάμπες καί, τέλος, μέ τό πινέλο έβαφαν τά άλλα χρώματα τό ένα μετά τό άλλο. Μετά τό τύπωμα ή βάψιμο ενός χρώματος στό σταμπάτο, έπρεπε νά στεγνώσει γιά νά βαφτεί τό επόμενο χρώμα. Όταν τελείωνε τό βάψιμο όλων των χρωμάτων, τά σταμπάτα έπρεπε νά πλυθούν μέ χλιαρό νερό καί νά άπλωθούν στόν ήλιο μέ τήν καλή όψη πρós τά κάτω. Όταν τελείωνε ή εργασία, έπλεναν καλά τα πινέλα καί τά καλούπια μέ σόδα καί νερό.

Μέ τήν παραπάνω διαδικασία τυπώνονταν βαμβακερά είδη γιά τό «ντύσιμο» καί τό στόλισμα του σπιτιού, καθώς καί κεφαλομάντιλα¹³ καί ζώσματα¹⁴ γιά τίς γυναίκες παραδοσιακές φορεσιές¹⁵.

Τά διακοσμητικά θέματα στά σταμπάτα των δύο εργαστηρίων είναι φυτικά

¹³ Άξιόλογη βιοτεχνία παραγωγής σταμπωτών μαντιλιών ήταν τό εργαστήριο Οικονομόπουλου στή Σύρο (1879). Τό Λ.Ι.Μ.Α. διαθέτει στίς συλλογές του μεγάλο αριθμό μαντιλιών από τό συγκεκριμένο εργαστήριο (Ζηδιανάκης, 1997).

¹⁴ Τά χαρακτηριστικά ξένων περιηγητών πού άποτελούν πηγή γνώσης της παραδοσιακής τέχνης άπεικονίζουν γυναίκες ένδυμασιές μέ ζώσματα, κεφαλομάντιλα καί σάλια-εσάρπες από σταμπωτό ύφασμα. (Κορρέ-Ζωγράφου, 1997).

¹⁵ Κατ' άντιστοιχία τά εργαστήρια σταμπωτών του Βοσπόρου είναι γνωστά γιά τή σταμπωτή μαντίλα γνωστή μέ τά όνόματα γιασιές, τσεμπέρι, καλεμεκερί, φακιόλι, άπαραιήτο συμπλήρωμα της καθημερινής καί γιορτινής φορεσιάς της Μικρασιάτισσας (Μπόζη, 1997).

ή γεωμετρικά μοτίβα σέ πυκνές συνθέσεις καί μπορντοῦρες. Δέν λείπουν τά ζῶα, τά πουλιά, μορφές ἀνθρώπων τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀλλά καί λαϊκῶν ἡρώων, κτίσματα καί τοπία, ὁ κόσμος τῆς θάλασσας –ψάρια καί καΐκια– σέ ἀπόδοση ἀπλοϊκή. Πολλά θέματα προέρχονται ἀπό τό γνωστό παραδοσιακό θεματολόγιο τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, ὅπως ὁ δικέφαλος ἀετός, τό φίδι, ἡ γλάστρα καί ἀντωπά πουλιά.

Τά θέματα εἶναι ἀντιγραφές ἀπό κεντητά ἢ ζωγραφιστά πρότυπα¹⁶ ἢ «ἀπό μνήμης», ἀλλά τότε ἡ ἀπόδοσή τους εἶναι σχετικά ἀφελής. Συχνά ὀρισμένα κοινά σχέδια καί μοτίβα δέν εἶναι δυνατό νά ταυτιστοῦν μέ τό ἐργαστήρι παραγωγῆς.

Μετά τό τρίτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. ἀρχίζει ἡ φθίνουσα πορεία τῶν σταμπωτῶν. Τά ἐργαστήρια δέν καταφέρνουν νά ἐκσυγχρονιστοῦν καί νά ἐξελιχθοῦν σέ βιομηχανίες. Συρρικνωμένα λειτουργοῦν ὡς τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰ. γιά νά καλύψουν τίς λιγοστές τοπικές ἀνάγκες καί τά σουβενίρ τῶν τουριστῶν.

Στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά προσθέσουμε πῶς ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 20οῦ αἰ. μέχρι τό 1940 πολλοί Τυρναβίτες ἀσχολοῦνται μέ τήν τυποβαφική, λόγω τοῦ αὐξημένου κέρδους ἀλλά καί ἐπειδή τοὺς παρακίνησε καί ἡ εὐημερία τῶν ἐργαστηρίων Γ. Σαῖνη καί Θ. Ἰωαννίδη. Ἐπιπλέον, οἱ συγγενεῖς τοῦ Σαῖνη καί ὅσοι ἐργάστηκαν κοντά του φιλοδοξοῦν νά δοκιμάσουν τίς δυνάμεις τους, ἀνοίγοντας καινούργια ἐργαστήρια. Μερικοὶ βιοτέχνες ἀποτυγχάνουν γιατί δέν ἔχουν εἴτε τά προσόντα τοῦ δημιουργοῦ-χειροτέχνη εἴτε τήν ἱκανότητα τοῦ ἐμπόρου. Ἡ τεχνική τοῦ σταμπώματος μπορεῖ νά διδαχθεῖ. Ὅμως ἡ τεχνική του σκαλίσματος τῶν σταμπῶν, ἡ σύνθεση καί ἀπόδοση τῶν σχεδίων, ἡ πρόσμιξη τῶν χρωμάτων, εἶναι συνδεδεμένα ἄρρηκτα μέ τό ἔμφυτο καλλιτεχνικό ταλέντο πού μπορεῖ κάποιος νά διαθέτει.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι πῶς ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. καί μέχρι τό 1960 περίπου ἡ τυποβαφική λειτουργεῖ στὸν Τύρναβο καί σάν οἰκιακή χειροτεχνία τῶν γυναικῶν, ὅπως ἡ κεντητική καί ἡ πλεκτική. Ἴσως ἡ ἀπασχόληση ἑνὸς ἀριθμοῦ γυναικῶν ὡς σταμπωτριῶν στά ἐργαστήρια μετέφερε καί ἄπλωσε τὴ μόδα τοῦ σταμπώματος σ' ὅλα τα τυρναβίτικα νοικοκυριά. Ὡστόσο, τά καλά στρωσίδια τῶν σπιτιῶν καί τῆς προίκας τά ἀγοράζουν ἀπὸ τά γνωστά τυποβαφικά ἐργαστήρια (Γουργιώτη, 1997).

¹⁶ Ἡ ἀντιγραφὴ σχεδίων ἀπὸ τίς καλλιγραφίες πού κυκλοφοροῦν ἀπὸ τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰ. ἐπιρεάζει τίς παραδοσιακές τεχνικές. Γιά ὑφαντική βλ. Κυριακίδου, 1965, γιά θεσσαλικὰ ὑφαντικά βλ. Γουργιώτη, 1990. Γιά κεντητικὴ βλ. Ζῶρα 1994, 20-23.

Στό Μουσείο¹⁷

Ο κύριος όγκος του έργαλειακού έξοπλισμού των τυποβαφείων που ανήκει στη συλλογή του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας (Λ.Ι.Μ.Λ.) περιλαμβάνει 97 ξυλότυπους του εργαστηρίου Σαΐνη, 1963 του εργαστηρίου Ίωαννίδη, έργαλεια κατασκευής των καλουπιών, πινέλα, καθώς και σκεύη για την ανάμιξη και την προετοιμασία της βαφής. Επίσης, σταμπωτά είδη διαφόρων χρήσεων και δειγματολόγια από τα δύο εργαστήρια, μέρος των οποίων εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση.

Η τέχνη του χειροποίητου σταμπωτού αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης της αείμνηστης Λένας Γουργιώτη, ιδρύτριας του Μουσείου, ήδη από τη δεκαετία του 1980. Χάρη στη θαυμαστή επιμονή της το Λ.Ι.Μ.Λ με την υλική και ηθική υποστήριξη του ΥΠ.Π.Ο., εμπλούτισε τις συλλογές του με την απόκτηση ολόκληρων, τεκμηριωμένων εργαστηρίων σταμπωτών του Τυρνάβου.

Πιο συγκεκριμένα, ένα μικρό τιμήμα των ξυλότυπων Σαΐνη, οι πιο φθαρμένοι από τη χρήση, αποκτήθηκαν από το Μουσείο το 1989, ενώ οι υπόλοιποι το 2002 μετά τον θάνατο της τελευταίας απογόνου Μαρίκας Σαΐνη-Άλμπάνη. Ο πλήρης έργαλειακός έξοπλισμός του εργαστηρίου Ίωαννίδη ανήκει στο Μουσείο από το 1992.

Η σπουδαία συλλογή των Τυρναβίτικων εργαστηρίων αποτελεί εξαιρετική δυναμική για το Μουσείο. Στο νέο κτίριο που εγκαινιάστηκε τον Αύγουστο του 2014, ενσωματώθηκε αντίστοιχη ένότητα στη μόνιμη έκθεση.

Η αναβίωση

Σε αναφορά με την ένότητα της τυποβαφικής, σχεδιάστηκε το εκπαιδευτικό Πρόγραμμα «Παιχνίδια με τις στάμπες», κατά το οποίο τα παιδιά σε βαμβακερό ύφασμα τυπώνουν με απλές σφραγίδες και προσθέτουν τα χρώματα με πινέλα, όπως ακριβώς η Μαρίκα Σαΐνη σε αντίστοιχη προβολή από το αρχείο του Μουσείου. Φεύγουν με το δικό τους σταμπωτό.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν εργαστήρια τυποβαφικής και για ενήλικες, για εύπαθείς κοινωνικές ομάδες, καθώς και σεμινάρια για εκπαιδευτικούς

¹⁷ Τα στοιχεία της εργασίας, πέρα από τη βιβλιογραφία, βασίζονται κυρίως σε σώμα χειρόγραφων σημειώσεων της αείμνηστης ιδρύτριας του Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας Λένας Γουργιώτη, που από το προσωπικό της αρχείο περιήλθαν στο αρχείο του Μουσείου.

Α/βάθμιας και Β/βάθμιας Έκπαίδευσης με θέμα την τυπογραφική. Επίσης, διευρυμένες σχετικές εκπαιδευτικές δράσεις εντός και εκτός των τειχών του Μουσείου.

Τό διαρκώς επαναλαμβανόμενο ερώτημα αν τό Μουσείο παράγει σταμπωτά, καθώς και τό γεγονός ότι πλέον δέν υπάρχει αντίστοιχο παλαιό εργαστήριο σέ συνέχεια ενδυνάμωσαν τήν πεποίθηση ότι μπορεί νά γίνει αναβίωση των εργαστηρίων σέ επίπεδο σεμιναρίων, εκμάθησης τής τεχνικής και τελικά παραγωγής σταμπωτών με ξυλότυπους ψηφιακά αντίγραφα των μουσειακών καλουπιών και ανεξίτηλες βαφές.

Στήν πορεία έγινε διάδοση τής τεχνικής και διάχυση τής προοπτικής αναβίωσης σέ επιστημονικές συναντήσεις-συνέδρια και σεμινάρια πού υλοποιήθηκαν εντός και εκτός ορίων Θεσσαλίας.

Πράγματι, επιλέχθηκε ένας αριθμός σφραγίδων, οί όποίες αντιγράφηκαν ψηφιακά, αγοράστηκαν ανεξίτηλες βαφές, χημικές γιά αρχή, ύφασμα και ό εργαλειικός εξοπλισμός γιά νά ξεκινήσουν εργαστήρια τυπογραφικής γιά ομάδες ενήλικων.

Μετά από αρκετές δοκιμαστικές εφαρμογές, ώστε ή διαδικασία νά είναι όσο τό δυνατόν πιό κοντά σόν τρόπο πού στάμπωναν παλαιά οί γυναίκες στόν Τύρναβο, οργανώθηκαν τά πρώτα εργαστήρια τυπογραφικής γιά ενήλικες με θέμα: «Βιοματικά εργαστήρια τυπογραφικής με αντίγραφα μουσειακών σφραγίδων».

Η όργάνωση του κύκλου των εργαστηρίων τυπογραφικής γιά ενήλικες ως μιά πρώτη απόπειρα αναβίωσης τής παραδοσιακής τεχνικής γίνεται με τήν υποστήριξη τής Διεύθυνσης Νεώτερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άύλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟ, του Δήμου Λαρισαίων, τής Περιφέρειας Θεσσαλίας και του Συλλόγου του Μουσείου. Στόχος είναι ή διάδοση τής τεχνικής και ή παραγωγή σταμπωτών σέ μιά συνέχεια μέσα από μεγαλύτερης εμβέλειας μόνιμα εργαστήρια μέσα στό Μουσείο.

Ο συνδυασμός τής διάχυσης και εκμάθησης τής τεχνικής τής τυπογραφικής με τήν παραγωγή σταμπωτών μπορεί νά αποτελέσει μιά εύκαιρία γιά πολύπλευρη ανάπτυξη του Μουσείου, γιά τήν εξασφάλιση τής βιωσιμότητάς του τήν περίοδο τής κρίσης, τήν ανάπτυξη και διάχυση δεξιοτήτων, ικανοτήτων, τεχνογνωσίας πού θά τό βοηθήσουν νά εξακτινώσει τό έργο του πέρα από τά όρια τής χώρας. Επιπλέον, με τό άνοιγμα αυτό σε επίπεδο ευρωπαϊκό θά

προβάλλει καί τή δημιουργικότητα τῆς Θεσσαλίας καί θά ἀναδείξει τό Λ.Ι.Μ.Λ., ὡς μιὰ κοιτίδα πολιτισμοῦ μέ εὐρεία δραστηριότητα, δυναμισμό, δημιουργικότητα καί καινοτομία, χαρακτηριστικά πού μποροῦν νά ἀποτελέσουν μοχλούς καί οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης στίς δύσκολες ἐποχές πού διανύουμε.

Τέλος, θά δικαιώσει τήν Ἱδρυτρια ἀείμνηστη Λένα Γουργιώτη, ἡ ὁποία καθιέρωσε τό Λ.Ι.Μ.Λ. ὡς τό μοναδικό Μουσεῖο μέ δυνατότητα παρακολούθησης καί ἐξέλιξης τῆς τυποβαφικῆς Τέχνης.

Βιβλιογραφία

Ἀνδρεάδης, Δ. (1935). Ὁ Τύρναβος στά πρῶτα ἐλεύθερα χρόνια του. Στό Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά. Ἀθήναι: Ἱστορική καί Λαογραφική Ἑταιρεία τῶν Θεσσαλῶν.

Γουργιώτης, Γ. (2000). Ὁ Βυζαντινός Τύρναβος. Στὴν ἔκδοση Μικρά Μελετήματα. Ἀθήναι: Καπόν.

Γουργιώτη, Λ. (1997). Βιοτεχνιῶν συνέχειες. Τά σταμπωτά Τυρνάβου. Στὴν ἔκδοση Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήναι: Καπόν.

Γουργιώτη, Λ. (1990). Ἡ παραδοσιακὴ ὕφαντικὴ στὴ Θεσσαλία. Στό La Thessalie, Actes du Colloque International, 15, Lyon.

Ζηδιανάκης, Β. (1997). Ἡ βιοτεχνία τῶν Ἑλληνικῶν μαντιλιῶν Οἰκονομόπουλου. Στό Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήναι: Καπόν.

Ζώρα, Π. (1994). Λαϊκὴ Τέχνη. Ἀθήναι: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν.

Ἡγουμενίδου, Φ. (1997). Τά σταμπωτά τῆς Κύπρου ἀπὸ τό 18ο ἕως τὸν 20ό αἰῶνα. Στὴν ἔκδοση Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήναι: Καπόν.

Καμπιλάκη-Πολυμέρου Αἰκ., (1997). Ἡ τυποβαφικὴ στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Στὴν ἔκδοση Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήναι: Καπόν.

Κατσαρδὴ – Hering, O. (2003). Τεχνίτες καί Τεχνικὲς βαφῆς νημάτων, Ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη (18ος-ἀρχές 19ου αἰ.), ἐπιμέτρο: Ἡ Ἀμπελακιώτικη Συντροφιά (1805). Ἀθήναι-Ἀμπελάκια: Ἡρόδοτος.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. (1997). Νεοελληνικὰ «σταμπωτά» καί ξένοι ταξιδιώτες. Στὴν ἔκδοση Τά Ἑλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αἰ. Ἀθήναι: Καπόν.

Κυριακίδου – Νέστορος, Α. (1965). Τά ὕφαντά τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θράκης, Ἀθήναι: ΕΟΜΜΕΧ.

Μουλούλης, Α. (1935). Ὁ Τύρναβος καί τὰ χωρία του. Στό Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά. Ἀθήναι: Ἱστορική καί Λαογραφική Ἑταιρεία τῶν Θεσσαλῶν.

Μουσιῶνη, Λ. (2006). Ἡ τυποβαφικὴ στὸ θεσσαλικὸ χῶρο μέσα ἀπὸ τό

παράδειγμα του Τυρνάβου. Όψεις της θεσσαλικής βιοτεχνίας. Στο Έκδόσεις Αλέξανδρος, Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, 2, 824-837. Λάρισα.

Μπόζη, Σ. (1997). Τά έργαστήρια σταμπωτών του Βοσπόρου καί «ή Μαντίλα της κοκόνας». Στην έκδοση Τά Έλληνικά Σταμπωτά, 18ος-20ός αϊ. Αθήνα: Καπόν.

Παγανέλης, Σ. (1882). Όδοιπορικές σημειώσεις, II, Θεσσαλία, Τυπογραφείο Ένώσεως.

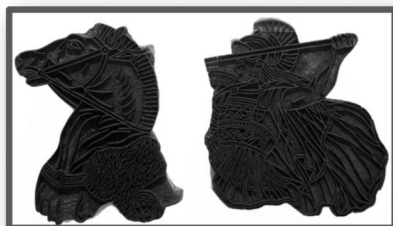
Παλιούγκας, Θ. (2001). Η Θεσσαλία στο όδοιπορικό του περιηγητή Έβλιγιά Τσελεμπή (1668) Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια. Λάρισα: Λ.Ι.Μ.Α.

Σακέρογλου, Α. (1991). Σταμπωτά του Τυρνάβου. Τέχνη Έλληνική. Στο Έκδοση Δήμου Τυρνάβου, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδών, 281-286, Τύρναβος.

Beauzour, F. Tableau du Commerce de la Grece, forme d' apres une annee moyenne, depuis 1787 jusqu' en 1797, vol I – II. Paris.

Heuzey, L. (1925). Excurtion dans la Thessalie Turque en 1858. Paris.

Παράρτημα

Εικ. 1-2. Η Πάντα του «Μεγαλέξαντρου» και δύο από τους 48 ξυλότυπους που χρειάστηκαν για τί σύνθεσή της. Έργαστήριο Θεμιστοκλή Ίωαννίδη, 1930 περ. Συλλογή Λ.Ι.Μ.Α.

Εικ. 3. Η Μαρίκα Σαΐνη-Άλμπάνη
σταμπώνει, 1993. Άρχείο Λ.Ι.Μ.Λ.

Εικ. 4. Πάντα «Τάσος και Γκόλφω» - «Ο άρραβώνας».
Έργαστήριο Σαΐνη-Άλμπάνη, 1950-1960. Συλλογή Λ.Ι.Μ.Λ.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Ἐκκλησία καί Κοινωνία

* * *

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ERFURT, GERMANIA

Η ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ: ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΡΟΣ ΜΙΜΗΣΗ Ή ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΠΡΟΣ ΑΠΟΦΥΓΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ;

Εἰσαγωγή

Τό λίαν ἐπίκαιρο θέμα τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους στήν Ἑλλάδα καί τῶν ἐνδεχομένων ἀναγκαίων ἀλλαγῶν τους παρουσιάζει ἀναμφίβολα πολλές πτυχές καί συζητεῖται ποικιλόμορφα στίς μέρες μας, ἐνῶ παρατηροῦνται ταυτόχρονα σημαντικές ἀποκλίσεις ἀπόψεων καί ἀξιολογήσεων. Τό γεγονός αὐτό δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει, διότι ἀφ' ἐνός μὲν πρόκειται γιά ὄντως περίπλοκο ζήτημα μέ μακρὺ ἱστορικό παρελθόν καί πολλές ἐπιπτώσεις σέ διαφόρους τομεῖς, τόσο τῆς θρησκευτικῆς ὅσο καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου· ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι προσεγγίζεται ἀπό διαφορετικές καί ἐνίοτε ἀντίθετες ὀπτικές γωνίες, οἱ ὁποῖες εἶναι ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον ἀσύμβατες, τόσο στίς προϋποθέσεις ὅσο καί στίς ἐπιδιώξεις τους. Ἡ ἀναπόφευκτη δέ ἰδεολογικοποίηση τοῦ ὅλου θέματος ἔχει ὀδηγήσει ἐπιπλέον στήν πόλωση κατὰ τίς συζητήσεις ἢ ἀντιπαραθέσεις τῶν ἐμπλεκόμενων μερῶν, γεγονός πού ἥκιστα συμβάλλει σέ μιά πιό οὐδέτερη προσέγγισή του. Ἡ τελευταία βεβαίως δέν εἶναι φυσικά ἀνέφικτη, ἀλλά δέν μπορεῖ νά γίνει αὐτόματα καί κατὰ τό δοκοῦν. Τήν κατάσταση αὐτή συνολικά ἔχουν δεῖξει καθαρά ὀρισμένες ἐξελίξεις στήν ἀρχή τοῦ 21ου αἰῶνα, ὅπως ἡ σύγκρουση μεταξύ ἐκκλησίας καί κράτους τό 2000 σχετικά μέ τήν ὑποχρεωτική ἢ μὴ ἀναγραφή τοῦ θρησκευματος στά ἀστυνο-

μικά δελτία ταυτότητας¹, καθώς και έντελως πρόσφατα οί επιχειρηθείσες μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ στίς σχέσεις εκκλησίας-κράτους².

Αυτό πού χρειάζεται νά τονισθεῖ πάντως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἶναι ὅτι ἡ εἰδική περίπτωση τῆς Ἑλλάδος στό θέμα αὐτό δέν ἀποτελεῖ παγκόσμια ἀποκλειστικότητα. Οἱ σχέσεις θρησκείας καί κράτους ἢ εὐρύτερα θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας παρουσιάζουν πληθώρα ἐκφάνσεων καί ἰδιαιοτεροτήτων, ἀπό τίς ὁποῖες δέν λείπουν φυσικά ἐντάσεις καί συγκρούσεις³. Δέν πρέπει νά λησμονεῖται πάντως ὅτι τό ὅλο θέμα ἔχει –ἱστορικά θεωρούμενο– ἰσχυρό χριστιανικό καί εὐρωπαϊκό ὑπόβαθρο. Μέ ἄλλα λόγια, πρόκειται γιά μιᾶ ἰδιαίτερη ἐξέλιξη στό θέμα αὐτό, ἡ ὁποία δέν παρατηρεῖται παντοῦ καί πάντοτε σπιν παγκόσμια ἱστορία, δεδομένου ὅτι ὑπῆρχαν καί ὑπάρχουν κοινωνικοπολιτικά συστήματα (π.χ. παλαιότερες καί νεώτερες μορφές θεοκρατικῶν καθεστώτων), στά ὁποία δέν ὑπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας. Βεβαίως, στά πλαίσια τῆς προϊούσης παγκοσμιοποίησης παρατηρήθηκε ἡ ἐξαγωγή καί ἐπιβολή «εὐρωπαϊκῶν προϊόντων» σέ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Εἰδικά αὐτό συνέβη μέ τήν περίπτωση τοῦ «ἐθνους-κράτους» (nation-state), τό ὁποῖο ἦταν ἄγνωστο μέ τή μορφή αὐτή στόν μὴ εὐρωπαϊκό χῶρο, ἐνῶ σήμερα ἔχει ἀποκτήσει παγκόσμια διάσταση γενικά. Ἀλλά ἡ ἀποδοχή τῶν «προϊόντων» αὐτῶν δέν ἔγινε μηχανικά, ἄκριτα καί χωρίς διαφοροποιήσεις, δεδομένου ὅτι οἱ κοινωνίες πού δέχθηκαν τέτοιες ἐξωτερικές ἐπιδράσεις κατάφεραν νά ἐνσωματώσουν πολλά στοιχεῖα τῆς δικῆς τους παράδοσης στά νέα μορφώματα. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ διαδικασίες αὐτές συνήθως δέν ἐξελίχθηκαν ὁμαλά, ἀλλά σηματοδεύθηκαν ἀπό πολλές ἐντάσεις καί μακροχρόνιες συγκρούσεις στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας ἐκδυτικισμοῦ ἢ γενικότερα ἐκσυ-

¹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Between Normality and Tension: Assessing Church-State Relations in Greece in the Light of the Identity (Cards) Crisis», στό: τοῦ ἴδιου (ἐπιμ.), *Religion, Staat und Konfliktkonstellationen im orthodoxen Ost- und Südosteuropa. Vergleichende Perspektiven* (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 1), Frankfurt am Main 2005, σ. 137–178, ὅπου καί περαιτέρω βιβλιογραφία.

² Ἀπό τήν πρόσφατη βιβλιογραφία, βλ. Σωτήρης Μιτραλέξης, *Σχέσεις Ἐκκλησίας-Κράτους. Τί συμβαίνει σπιν Ἑυρώπη, τί συμβαίνει σπιν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2019. Βλ. ἐπίσης Vasilios N. Makrides, «L'orthodoxie grecque en transition? Le gouvernement Syriza et les relations entre l'Eglise et l'Etat», *Observatoire International du Religieux (OIR), Sciences Po. L'Enjeu mondial*, Bulletin No 21 (September 2018), URL: <http://www.sciencespo.fr/enjeumondial/en/odr/l-orthodoxie-grecque-en-transition-le-gouvernement-syriza-et-les-relations-entre-l-eglise-et-l-e>

³ Βλ. πλῆθος σχετικῶν στοιχείων στό Robert Wuthnow (ἐπιμ.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, τόμοι 1-2, London 1998.

χρονισμού των κοινωνιών αυτών⁴.

Παράλληλα, αντίστοιχες διαφοροποιήσεις πρέπει να γίνουν και αναφορικά με τον χριστιανικό δυτικοευρωπαϊκό χώρο αυτόν καθ'αυτόν, ο οποίος φυσικά δεν είναι ομοιομορφος. Μέσα στον ευρύ αυτόν χώρο γενικά υπάρχουν πολλές παραδόσεις και διαφορετικές αντιμετώπισεις του θέματος των σχέσεων εκκλησίας-κράτους ή θρησκείας και πολιτικής. Παρ' όλες δε τις προσπάθειες για εξομάλυνση και βελτίωση των σχέσεών τους, παρατηρούνται ακόμη και σήμερα καταστάσεις προβληματικές, και δη αντιφατικές. Για παράδειγμα, η κατάσταση στη Γαλλία, όπου επικρατεί η περίφημη αρχή του λαϊκού κράτους (*laïcité*), δεν είναι η ίδια με τη Γερμανία, όπου επικρατεί ένας φιλικότερος διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους. Στην Αγγλία, από την άλλη πλευρά, είναι μέν αναγνωρισμένη η Αγγλικανική Έκκλησία ως επίσημη θρησκεία του κράτους, αλλά η μορφή αυτή ενός αναγνωρισμένου κρατικού Χριστιανισμού συμβαίνει μέσα σ' ένα έντονα πολυπολιτισμικό περιβάλλον και δεν συνεπάγεται διακρίσεις απέναντι στις άλλες θρησκευτικές κοινότητες της χώρας⁵. Η δε δυτικοευρωπαϊκή αυτή κατάσταση διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη στις ΗΠΑ, όπου επισήμως μέν υφίσταται διαχωρισμός θρησκείας και πολιτικής, στην ουσία όμως ο δημόσιος λόγος και το πολιτικό πρόγραμμα ορισμένων κυβερνήσεων διαχέεται από θρησκευτικά σύμβολα και ανάλογες σκοποθεσίες και αξιολογήσεις· για παράδειγμα, κατά την περίοδο του προέδρου G. W. Bush (2000-2008) και του πολέμου των ΗΠΑ ενάντια στην ισλαμική τρομοκρατία, ο οποίος είχε λάβει αποκαλυπτικές και μεσσιανικές διαστάσεις. Στις ΗΠΑ υφίσταται επίσης η ιδιότυπη μορφή της αμερικανικής «civil religion», η οποία θεωρείται ότι λειτουργεί συμπληρωματικά ως συνεκτικός κρίκος στο όλο πολιτικό σύστημα, πέρα από τις υπάρχουσες ξεχωριστές εκκλησίες και θρησκείες⁶.

Ανάλογες διαφορές υφίστανται και μέσα στον ευρύτερο Ορθόδοξο χώρο γενικά, ο οποίος δεν είναι φυσικά απολύτως ομοιογενής στο θέμα των σχέσεων εκκλησίας-κράτους. Ήδη δε από την εποχή του Βυζαντίου παρατηρούνται κατά εποχές διάφορες μορφές συσχέτισης εκκλησιαστικής και πολιτικής εξου-

⁴ Βλ. Bruce Lincoln, «Conflict», στο: M. C. Taylor (έπιμ.), *Critical Terms for Religious Studies*, Chicago/London 1998, σ. 55-69.

⁵ Βλ. σχετικά Gerhard Robbers (έπιμ.), *State and Church in the European Union*, 2η έκδοση, Baden-Baden 2005.

⁶ Βλ. Peter Berger, Grace Davie και Effie Fokas, *Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*, London 2008.

σίας, παρά τις υπάρχουσες συνέχειες σέ συγκεκριμένες σχετικές δομές⁷. Στή δέ τσαρική Ρωσία οί σχέσεις αὐτές ἔλαβαν ἐν πολλοῖς διαφορετική τροπή καί καθόρισαν ἀποφασιστικά τήν πορεία τῆς χώρας αὐτῆς μέχρι τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση⁸. Ὁ δέ Μαρξισμός-Λενινισμός, πού ἐπακολούθησε, παρουσίασε καί ὁ ἴδιος πολλά ἰδιάζοντα «θρησκευτικά στοιχεῖα» στήν προσπάθειά του νά ὑποκαταστήσει τίς παραδοσιακές θρησκείες, οὕτως ὥστε θεωρήθηκε ὁ ἴδιος τελικά ὡς μιᾶ μορφῇ ἐνδοκοσμικῆς ἢ ἄλλως «πολιτικῆς θρησκείας»⁹. Οἱ ἐξελίξεις αὐτές δέν παρατηρήθηκαν ὁμως στό νεοελληνικό κράτος, στό ὁποῖο κατά τούς δύο περίπου αἰῶνες τῆς μέχρι τοῦδε ὑπαρχῆς του ἐπικράτησαν κατά καιροῦς διάφορα μοντέλα σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους δυτικοευρωπαϊκῆς προέλευσης, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀκόμη σήμερα ἀντικείμενα συζήτησης καί διαφωνιῶν.

Ἐνα ἀπό τά βασικά σημεῖα γύρω ἀπό τό ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ὅλη συζήτηση, ἀφορᾷ λοιπόν στή σύγκριση τῆς κατάστασης στή σύγχρονη Ἑλλάδα μ' αὐτήν στή Δυτική Εὐρώπη, εἰδικότερα δέ τίς τελευταῖες δεκαετίες στά πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Οἱ δυτικοευρωπαϊκές ἐξελίξεις ἀποτελοῦσαν καί ἀποτελοῦν ἀκόμη σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τόν ἑλλαδικό χώρο, τόσο ἀπό θετική ὅσο καί ἀπό ἀρνητική σκοπιά. Ἀκόμη καί στό πρόσφατο ζήτημα τῆς μισθοδοσίας τοῦ κλήρου ἢ στό παλαιότερο θέμα σχετικά μέ τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, ἡ σύγκριση μέ τή Δυτική Εὐρώπη ἀποτέλεσε τόν κανόνα. Ἀπό τή μιᾶ πλευρά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού βλέπουν τήν κατάσταση στήν Ἑλλάδα οὐσιαστικά μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν, οἱ ὁποῖες τοιουτοτρόπως ἀποκοτοῦν κανονιστικό χαρακτήρα καί μεταβάλλονται στίς περισσότερες περιπτώσεις σέ πρότυπο πρὸς μίμηση. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὑπάρχουν ἐκεῖνοι πού πιστεύουν στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ Ὁρθόδοξου ἑλληνικοῦ χώρου καί ἀξιολογοῦν κριτικά ἕως ἀρνητικά τίς δυτικοευρωπαϊκές ἐξελίξεις γενικά, θεωρώντας ὅτι αὐτές ἀποτελοῦν μᾶλλον παράδειγμα πρὸς ἀποφυγή. Οἱ βασικές αὐτές τοποθετήσεις, πέραν τῶν ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεών τους, ἐνι-

⁷ Βλ. σχετικές πηγές καί λεπτομέρειες στό ἔργο τοῦ Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium: From Justinian I to the Last Palaeologus*. Passages from Byzantine Writers and Documents translated with an Introduction and Notes, Oxford 1957.

⁸ Βλ. Konstantin Kostjuk, *Der Begriff des Politischen in der russisch-orthodoxen Tradition. Zum Verhältnis von Kirche, Staat und Gesellschaft in Rußland*, Paderborn 2005.

⁹ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Jenseits von herkömmlichen Religionsformen: Kulte um Personen, sakulare Systeme, politische Religionen», στό: M. Stausberg (ἐπιμ.), *Religionswissenschaft*, Berlin/Boston 2012, σ. 269-281.

σχύονται και από πολλούς άλλους παράγοντες, όπως από διάφορες θεωρίες περί του αναγκαίου εκσυγχρονισμού της Όρθόδοξης Εκκλησίας ή από αντιδυτικές τάσεις αντίστοιχα. Παρότι δέ πολλές από τις επισημάνσεις και προτάσεις των ανωτέρω δύο πλευρών δεν είναι αναγκαστικά αβάσιμες ή εσφαλμένες, εν τούτοις και οι δύο παραμένουν εν πολλοίς δέσμιες σε πολωτικά σχήματα (π.χ. η υπανάπτυκτη Ανατολή απέναντι στην προοδευτική Δύση ή η υπερέχουσα Ανατολή απέναντι στην πεπτωκυία Δύση αντίστοιχα) και τοιουτοτρόπως αδυνατούν να αποφύγουν τις αξιολογικές κρίσεις στις επιχειρούμενες συγκρίσεις. Η οποιαδήποτε όμως σύγκριση στον τομέα αυτό θα πρέπει να λάβει όπωςσδήποτε υπ' όψιν της τις αναπόφευκτα διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές και θρησκευτικές καταστάσεις στην Όρθόδοξη Ανατολή και στη Λατινική Δύση, οι οποίες με τό πέρασμα του χρόνου συνέβαλαν στη διαμόρφωση διαφορετικών συστημάτων σχέσεων εκκλησίας-κράτους και οι οποίες θα συζητηθούν συνοπτικά στο παρόν μελέτημα.

Χριστιανισμός και πολιτική σε Ανατολή και Δύση

Αρχικώς, η ουσιώδης αυτή διαφοροποίηση ξεκίνησε αρκετά ένωρίς και φαίνεται καθαρά πλέον κατά την περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας, όταν στην Ανατολική (Βυζάντιο) και στη Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επικράτησαν τελικά διαφορετικά πρότυπα σχέσεων μεταξύ θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας. Βεβαίως, ο Χριστιανισμός ως νέα θρησκεία είχε τί δυνατότητα διαφόρων επιλογών στο παρόν θέμα¹⁰, ιδίως μετά την επίσημη στήριξή του από τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Α' (306-337) και την ανακήρυξή του σε επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον Αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α' (379-395) τό 380, μετά τον θάνατο του οποίου επήλθε ό όριστικός πολιτικός χωρισμός μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Αυτό πάντως που επικράτησε περισσότερο στην Ανατολή είχε να κάνει βασικά με τον ιδιαίτερο σύνδεσμο εκκλησίας και κράτους. Η στενή αυτή σχέση καθιέρωσε τελικά τό σύστημα της συμφωνίας, συναλληλίας και συνεργασίας μεταξύ των δύο εξουσιών, τό όποιο θεμελιώθηκε νομικά, πολιτικά και θρησκευτικά την περίοδο του Αυτοκράτορα Ίουστινιανού Α' (527-565). Βεβαίως, δέν επρόκειτο γιά κάποια αμετάβλητη αρχή στη μακραίωνα βυζαντινή ιστορία, αλλά γιά ένα μοντέλο που

¹⁰ Βλ. τί συλλογή σχετικών πηγών (στό ελληνικό και λατινικό πρωτότυπο και σε γερμανική μετάφραση) στό έργο του Adolf Martin Ritter, «*Kirche und Staat*» im Denken des frühen Christentums. Texte und Kommentare zum Thema Religion und Politik in der Antike, Bern 2005.

λειτούργησε μέ διάφορες κατά καιρούς παραλλαγές και αναπροσαρμογές. Ἐπιπλέον, δέν ἐπρόκειτο γιά ἕνα σύστημα ἀπόλυτου καισαροπαπισμοῦ, ὅπως συχνά ὑποστηρίχθηκε, παρά τή γενική ἐξάρτηση τῆς ἐκκλησίας ἀπό τό κράτος καί τίς ἐπακόλουθες ἐπεμβάσεις του στή λειτουργία της. Στήν οὐσία ἐπρόκειτο γιά μιὰ πολυπλοκότερη ἀμοιβαία σχέση, στήν ὁποία ἡ ἐκκλησία εἶχε ἐνίστε τή δυνατότητα, ἀλλά καί τή ἰσχὺ νά προβάλλει σοβαρές ἀντιδράσεις καί ἀντιστάσεις σέ κρατικές ἐπιλογές. Ἡ μακρά περίοδος τῆς εἰκονομαχίας (726-843) καί οἱ ἄκαρπες αὐτοκρατορικές προσπάθειες ἐπανένωσης μέ τή Δύση τὴν ἐποχή τοῦ ὕστερου Βυζαντίου ἀρκοῦν γιά νά δείξουν τή σθεναρὴ ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας σέ διάφορες κρατικές πρωτοβουλίες.

Ἐπιπλέον, ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ σχέση εἶχε καί ἄλλες ἐπιπτώσεις. Ζώντας διαρκῶς στὸ πλευρὸ μιᾶς ἰσχυρῆς καί συγκεντρωτικῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἡ ἐκκλησία στή Βυζαντινὴ Ἀνατολή καθόρισε ἀνάλογα τό πλαίσιο τῆς δικαιοδοσίας καί δράσης της. Συγκεκριμένα, δέν ἦταν ἀναγκασμένη νά ἀνάλαιβε κάποιον πολιτικὸ ρόλο, ἐκτός καί μόνο σέ περιπτώσεις ἔκτακτης ἀνάγκης κάλυψης ἑνὸς πολιτικοῦ κενοῦ. Ἐπίσης, δέν ἀναμίχθηκε στίς κοσμικές ὑποθέσεις, τουλάχιστον μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ὑποκαταστήσει τὸν ἀντίστοιχο ρόλο τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ὑπῆρχε, μέ ἄλλα λόγια, σαφὴς διαχωρισμὸς δικαιοδοσιῶν καί ἀρμοδιοτήτων μεταξύ ἐκκλησίας καί κράτους, πέρα ἀπὸ τὴ στενὴ τους συσχέτιση καί συνεργασία. Στὸ προοίμιο τῆς γνωστῆς Νεαρᾶς 6 (Novella I) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τὸ ἔτος 535, ἡ ἱερωσύνη (*sacerdotium*) καί ἡ βασιλεία (*imperium*) θεωρήθηκαν ὡς δῶρα τοῦ Θεοῦ στοὺς ἀνθρώπους μέ κοινὴ ἀρχή καί προορισμό, ἀλλὰ καί μέ διαφορετικὰ πεδία δράσης. Ἡ μὲν πρώτη ἀναφερόταν στὰ Θεῖα, δηλαδή στὸν τομέα τῆς θρησκείας γενικότερα, ἐνῶ ἡ δεύτερη φρόντιζε γιά ὅλα τα κοσμικὰ πράγματα. Ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία μεταξύ τους ἀποτελοῦσε προϋπόθεση γιά τὴν εὐημερία τῆς κοινωνίας καί τὴν ἐπακόλουθη εὐλογία τοῦ Θεοῦ¹¹. Στὸ νομικὸ αὐτὸ κείμενο τοῦ βίου αἰῶνα βρίσκουμε στήν οὐσία μιὰ «χριστολογικὴ» θεμελίωση τοῦ συγκεκριμένου μοντέλου σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας, ὅπως περίπου μέ τὴν ἔνωση τῶν δύο φύσεων, τῆς θεϊκῆς καί τῆς ἀνθρωπίνης, σέ μιὰ ὑπόσταση στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, χωρὶς ἀνάμιξη ἢ διαίρεση, σύμφωνα μέ τὸν σχετικὸ ὅρο τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος τοῦ 451. Ἕνας τέτοιος σύνδεσμος μεταξύ πολιτικῆς ἰδεολογίας καί θεολογικῶν ἀντιλήψεων (π.χ. ἀποκαλυπτικῶν-ἐσχατολογικῶν) ἦταν βεβαίως ἕνα εὐρύτερο φαινόμενο στὸ Βυζάντιο

¹¹ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 75–76 καί Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 246–249.

μέ πολλές καί μακροχρόνιες επιπτώσεις¹².

Ο παραπάνω διαχωρισμός αρμοδιοτήτων, από τήν ἄλλη πλευρά, δέν σήμαινε ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔδειχνε πλήρη ἀδιαφορία γιά τά κοσμικά θέματα καί ὅτι δέν ἐξέφερε καμία σχετική ἄποψη, θεωρώντας ὅτι αὐτά ἐμπίπτουν ἀποκλειστικά στίς ἀρμοδιότητες τῆς Πολιτείας. Ἀντιθέτως, ἡ ἐκκλησία ἀναφέρθηκε πάντοτε σέ τέτοια θέματα, ἄσκησε κοινωνική κριτική καί ἐν πολλοῖς ἀντιπαρατέθηκε μέ τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία. Ἀλλά αὐτό ἔγινε μέ τόν δικό της τρόπο καί μέ τίς δικές της ἰδιάζουσες προϋποθέσεις, χωρίς νά θυγοῦν οἱ προαναφερθεῖσες ἀρχές πού καθόριζαν τίς σχέσεις της μέ τήν πολιτεία. Τό ἀνωτέρω μοντέλο βεβαίως ἐξελίχθηκε στή συνέχεια στά πλαίσια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Στό νομικό ἔργο μέ τόν τίτλο *Ἐπαναγωγή* τοῦ 9ου αἰώνα, στό ὁποῖο πιθανότατα εἶχε συμβάλει σημαντικά καί ὁ Πατριάρχης Φώτιος (858-867, 877-886), ὑπάρχει συγκεκριμένη ἀναφορά στήν ἰσότητα τοῦ Αὐτοκράτορα καί τοῦ Πατριάρχη, οἱ ὁποῖοι θά ἔπρεπε νά συνεργάζονται γιά τήν ἐπίτευξη κοινῶν στόχων σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τίς εἰδικότερες ἀρμοδιότητές τους¹³. Στό ὑπόβαθρο τοῦ σκεπτικοῦ αὐτοῦ λειτουργοῦσε προφανῶς ἡ πρόθεση νά ἀποφεύγονται πολιτειακές ἐπεμβάσεις στήν ἐκκλησία, ὅπως τήν ἐποχή τῆς Εἰκονομαχίας. Τό μοντέλο τῆς συμφωνίας παρέμεινε βασικά σέ ἰσχὺ καθ' ὅλη τή βυζαντινὴ περίοδο, ὅπως φαίνεται ἄλλωστε ἀπό τήν πολύ χαρακτηριστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχη Ἀντωνίου Δ' (1389-1390, 1391-1397) πρὸς τόν Μέγα Πρίγκηπα τῆς Μοσκοβίας, Βασίλειο Α' (1389-1425), γύρω στά 1395, ὅπου τονίζονταν ἡ ἀδιασάλευτη καί ἀπαραίτητη ἐνότητα μεταξύ αὐτοκρατορίας καί ἐκκλησίας, καθὼς καί ἡ ἰδέα τῆς μοναδικῆς ρωμαϊκῆς/βυζαντινῆς οἰκουμενικότητας στή βάση αὐτῆς τῆς δυαδικότητας, τήν ὁποία δέν μπορούσε νά ἀναλάβει ἢ νά ὑποκαταστήσει κάποιος ἄλλος λαός (π.χ. οἱ ἤδη ἐκχριστιανισθέντες Ρῶσοι)¹⁴.

Ἐξαιρετικά σημαντικό εἶναι ὅμως ὅτι ἡ παράδοση αὐτὴ στενῆς συσχέτισης ἐκκλησίας καί πολιτείας ἄσκησε ἰσχυρές ἐπιδράσεις στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή καί μετὰ τό τέλος τοῦ Βυζαντίου, εἶναι δέ ὁρατὴ σήμερα μέ διάφορες μορφές στίς πλειοψηφικά Ὁρθόδοξες χώρες τῆς Ἀνατολικῆς καί Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Βεβαίως, δέν μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι σήμερα ἐπιβιώνει

¹² Βλ. ἀναλυτικά Gerhard Podskalsky, *Byzantinische Reichseschatologie. Die Periodisierung der Weltgeschichte in den vier Großreichen (Daniel 2 und 7) und dem tausendjährigen Friedensreiche (Apok. 20). Eine motivgeschichtliche Untersuchung*, München 1972.

¹³ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 89-96 καί Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 258-267.

¹⁴ Βλ. Barker, *Social and Political Thought*, σ. 194-196.

ἀκριβῶς ἡ Βυζαντινὴ συμφωνία, πράγμα ἀδύνατο καὶ οὐτοπικό¹⁵, παρότι ὑπῆρξαν Ὁρθόδοξοι πολιτικοί (π.χ. ο Dmitrij Medvedev στὴ Ρωσία) στὶς μέρες μας, οἱ ὁποῖοι κάποιες φορές ἀναφέρθηκαν ἀνοικτὰ στὴν ἀνάγκη διαμόρφωσης μιᾶς νέας τέτοιας «συμφωνίας» μεταξύ ἐκκλησίας καὶ κράτους. Ἀλλὰ ὁ παρατηρούμενος στενὸς σύνδεσμος ἐκκλησίας καὶ κράτους¹⁶ σέ Ὁρθόδοξες χώρες, ἡ ἀποφυγὴ ἑνὸς ἀπόλυτου χωρισμοῦ τους, ἡ ἐν πολλοῖς προνομιακὴ μεταχείριση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἢ, τέλος, οἱ διαφορὲς Ὁρθόδοξες προτιμήσεις γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς μοναρχίας μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν –βεβαίως ὄχι νομοτελειακά καὶ ἀπόλυτα– ὡς «ἐπιβιώσεις» τῆς μακρᾶς αὐτῆς βυζαντινῆς παράδοσης.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ θέμα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας στὴν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή, οἱ ὁποῖες παρέμειναν, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, διακριτές. Στὸ Βυζάντιο ὑπῆρξαν βεβαίως Πατριάρχες, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν πολιτικές εὐθύνες σέ καταστάσεις ἀνάγκης, ὅπως ὁ Σέργιος Α΄ (610-638) ἢ ὁ Νικόλαος Μυστικός (901-907, 912-925). Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν ἐπρόκειτο γιὰ συστηματικὲς προσπάθειες ἀνάληψης πολιτικοῦ ρόλου ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες. Ἡ παράδοση αὐτὴ ἐπεβίωσε πάλι –πάντοτε, μὲ τὶς ἀναπόφευκτες καὶ ἀναγκαῖες ἀναπροσαρμογές– μέχρι σήμερα. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία γενικὰ δὲν ἀναμιγνύεται στὴν πολιτικὴ μὲ τὴ μορφή κάποιου πολιτικοῦ σχηματισμοῦ ἢ κόμματος καὶ τὸ ὅτι ἀπαγορεύεται σέ Ὁρθόδοξους ἱερωμένους νὰ συμμετέχουν ὡς ὑποψήφιοι σέ πολιτικές ἐκλογικὲς διαδικασίες ἀποδεικνύει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές. Βεβαίως, τέτοιες σκέψεις καὶ ὁράματα ἔχουν διατυπωθεῖ κατὰ καιροὺς, ἀλλὰ συνήθως δὲν πραγματοποιήθηκαν¹⁷. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ πολιτικὰ δρώμενα ἢ ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀποφεύγει παντελῶς νὰ ἐκφράζεται γι’ αὐτά. Εἶναι δέ χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρξε ποτὲ κάποια μορφή χριστιανοδημοκρατίας δεξιᾶς πολιτικῆς κατεύθυνσης, ὅπως στὴ Δυτικὴ Εὐρώπῃ¹⁸, παρότι ὑπῆρξαν

¹⁵ Βλ. Cyril Hovorun, «Is the Byzantine “Symphony” Possible in Our Days?», *Journal of Church and State* 59 (2016) 280–296.

¹⁶ Vasilios N. Makrides, «Sind politische Voraussetzungen und Rahmenbedingungen für die Orthodoxen Kirchen absolut notwendig?», *Religion – Staat – Gesellschaft. Zeitschrift für Glaubensformen und Weltanschauungen* 13/1 (2012) 53–79, ἐδῶ σ. 56.

¹⁷ Βλ. ἐνδεκτικὰ τὴν πληροφοριακὴ μελέτη τοῦ Θεοδόση Ἀθ. Τσιρώνη, *Ἐκκλησία πολιτευομένη. Ὁ πολιτικὸς λόγος καὶ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος* (1913–1941), Θεσσαλονίκη 2010.

¹⁸ Γιὰ τὸ εὐρὺ αὐτὸ θέμα, βλ. Winfried Becker καὶ Rudolf Morsey (ἐπιμ.), *Christliche Demokratie in Europa. Grundlagen und Entwicklungen seit dem 19. Jahrhundert*, Köln/Wien 1988. David Hanley (ἐπιμ.), *Christian Democracy in Europe: A Comparative Perspective*, London/New York 1994. Stathis

κάποια σχετικά σχέδια από τον νομικό και διανοούμενο Άλέξανδρο Τσιριντάνη (1903-1977) μετά το τέλος του Έμφυλιου πολέμου στις αρχές του 1950, αλλά και στή συνέχεια¹⁹. Επίσης, δέν είναι τυχαίο ότι ένα σχετικό κόμμα, όπως αυτό του Νικολάου Ψαρουδάκη (1917-2006), ή «Χριστιανική Δημοκρατία», παρέμεινε στην ουσία περιθωριακό και δέν μπόρεσε νά έλκύσει τούς Έλληνες ψηφοφόρους, και ή εκείνους που ένδεχομένως θά ίκανοποιούνταν από ένα χριστιανοκοδημοκρατικό κόμμα – πιθανότατα έξ αιτίας του ειδικότερου χριστιανοσοσιαλιστικού προσανατολισμού του. Η όποια δέ ανάληψη πολιτικής έξουσίας από κάποιο έκκλησιαστικό πρόσωπο (π.χ. ή περίοδος της αντίβασιλείας και πρωθυπουργίας του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού μεταξύ των έτων 1944 και 1946 μετά την άπελευθέρωση από τούς Γερμανούς έξ αιτίας της εγκατάλειψης της χώρας από τον Βασίλεα Γεώργιο Β²⁰) ήταν πάντοτε εξαίρεση από τον κανόνα, και ή σέ έκτακτες περιπτώσεις, ένω ποτέ δέν θεωρήθηκε ως μιά μόνιμη και διαρκής κατάσταση. Για τον λόγο αυτό άσκήθηκε σημαντική κριτική από Όρθόδοξη σκοπιά στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Γ' (1913-1977), ό όποιος από τό 1959 μέχρι τον θάνατό του τό 1977 διετέλεσε παράλληλα και πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ό ρόλος του βεβαίως την περίοδο αυτή θεωρήθηκε έθναρχικός και ζωτικής σημασίας για την επιβίωση του Κυπριακού Έλληνισμού. Άλλά, από την άλλη πλευρά, ή επί μακρόν ανάληψη τέτοιων πολιτικών καθηκόντων από έναν έκκλησιαστικό ήγέτη θεωρήθηκε ότι άπάδει στην παραδοσιακή πρακτική του Όρθόδοξου χώρου²¹.

Κάτι παρόμοιο παρατηρούμε και στό θέμα της θεωρητικής αντιμετώπισης κοινωνικών και πολιτειακών προβλημάτων από την έκκλησία. Δέν είναι τυχαίο ότι στην Όρθόδοξη Άνατολή δέν είχαμε ποτέ την επίσημη και συστηματική διατύπωση μιάς κοινωνικής και πολιτειακής διδασκαλίας από την έκκλησία, όπως αυτό συνέβη σέ μεγάλο βαθμό στή Δυτική Εύρώπη (κυρίως στά πλαίσια του Ρωμαιοκαθολικισμού)²². Επίσης, οι συζητήσεις και προτάσεις περί «πολι-

N. Kalyvas, *The Rise of Christian Democracy in Europe*, Ithaca/London 1996. Roberto Papini, *The Christian Democrat International*, Lanham 1997.

¹⁹ Βλ. Vasilios N. Makrides, «Orthodoxy in the Service of Anticommunism: The Religious Organization Zoë during the Greek Civil War», στό: Ph. Carabott και Th. D. Sfikas (έπιμ.), *The Greek Civil War: Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Aldershot 2004, σ. 159-174.

²⁰ Βλ. αναλυτικά Γιώργος Ν. Καραγιάννης, *Η Έκκλησία από την Κατοχή στον Έμφυλιο*, Άθήνα 2001, σ. 47-76.

²¹ Βλ. πρόσφατα Demetris Assos, Makarios: *The Revolutionary Priest of Cyprus*, London/New York 2018.

²² Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Why does the Orthodox Church Lack Systematic Social Tea-

τικής θεολογίας», οί όποίες έχουν παίξει σημαντικότατο ρόλο στή Δυτική θεολογική σκέψη μέχρι σήμερα²³, υπάρχουν ακόμη σέ ύποτυπώδη μορφή στήν Όρθόδοξη Άνατολή²⁴. Μόνο πολύ πρόσφατα, τό 2000, ή Όρθόδοξη Έκκλησία της Ρωσίας προέβη στήν επίσημη διατύπωση μιās ανεπτυγμένης κοινωνικής διδασκαλίας²⁵, γεγονός όμως πού δέν έχει προϊστορία στήν Όρθόδοξη Έκκλησία γενικά. Ό λόγος γιά τήν έλλειψη αυτή δέν σχετίζεται μέ κάποια ένδεχόμενη άδιαφορία της εκκλησίας γιά τά θέματα αυτά. Πέρα από τίς εκάστοτε ιστορικές εξελίξεις στήν Άνατολή, τό όλο θέμα σχετίζεται σέ μεγάλο βαθμό μέ τόν προαναφερθέντα καθορισμό τών σχέσεων εκκλησίας καί πολιτείας. Μέ άλλα λόγια, ή διατύπωση μιās ολοκληρωμένης κοινωνικής καί πολιτειακής διδασκαλίας θεωρείται ότι έμπίπτει πρωτίστως στίς κρατικές αρμοδιότητες καί όχι στίς καθαρά εκκλησιαστικές. Άλλωστε, ή εκκλησία έχει έξ όρισμού υπερβατικό προσανατολισμό, καί ή κύρια προτεραιότητά της δέν είναι ή βελτίωση τών κοινωνικών συνθηκών, αλλά ή σωτηρία της ψυχής καί ή μετά θάνατον αιώνια ζωή – χωρίς αυτό βεβαίως νά συνεπάγεται τήν πλήρη άδιαφορία της γιά τό κοινωνικό γίνεσθαι. Έπομένως, τά ένδοκοσμικά θέματα επαφίενται κυρίως στήν πολιτεία, ή όποία όφείλει νά τά φροντίζει, δεδομένου ότι αδυνατεί νά ασχοληθεί μέ τά υπερβατικά.

Τί συνέβη όμως τήν περίοδο της Τουρκοκρατίας, όταν γιά περισσότερο από τέσσερις αιώνες τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχε αναλάβει έναν ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό ρόλο γιά τούς Όρθοδόξους ύπηκόους της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας; Δέν άφησε κανένα κατάλοιπο ή μακραίωνη αυτή, καί δή διαφορετική, παράδοση στόν Όρθόδοξο χώρο; Η άπάντηση στό τελευταίο έρώτημα είναι θετική. Υπάρχουν όντως πολλοί Όρθόδοξοι πού όραματίζονται ακόμη καί σήμερα έναν παρόμοιο ευρύτερο ρόλο της εκκλησίας, όπως επί

ching?», Skepsis. *A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research* 23 (2013) 281-312.

²³ Βλ. ένδεικτικά Jurgen Manemann, *Carl Schmitt und die politische Theologie. Politischer Anti-Montheismus*, Münster 2002. Peter Scott καί William T. Cavanaugh (έπιμ.), *The Blackwell Companion to Political Theology*, Malden, MA 2004. Armin Adam, *Politische Theologie. Eine kleine Geschichte*, Zurich 2006.

²⁴ Βλ. αναλυτικά Vasilios N. Makrides, «Political Theology in Orthodox Christian Contexts: Specificities and Particularities in Comparison with Western Latin Christianity», στό: K. Stoeckl, I. Gabriel καί A. Papanikolaou (έπιμ.), *Political Theologies in Orthodox Christianity: Common Challenges – Divergent Positions*, London/New York 2017, σ. 25-54.

²⁵ Βλ. «Οί άρχές τοῦ κοινωνικοῦ δόγματος της Ρωσικής Όρθόδοξης Έκκλησίας», URL: <https://mospat.ru/gr/documents/social-concepts/> Βλ. σχετικά Josef Thesing καί Rudolf Uertz (έπιμ.), *Die Grundlagen der Sozialdoktrin der Russisch-Orthodoxen Kirche*. Deutsche Übersetzung mit Einführung und Kommentar, Sankt Augustin 2001.

Τουρκοκρατίας. Άλλα κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό ή εφαρμόσιμο σήμερα, και μάλιστα στά πλαίσια των σύγχρονων κρατών και κοινωνιών, οι οποίες είναι δομικά και λειτουργικά πολύ διαφοροποιημένες. Συνοπτικά, η περίοδος της Τουρκοκρατίας ήταν σαφώς διαφορετική από τη βυζαντινή στά θέματα αυτά. Άλλα βασικά θεωρείται ως μιά εκ των πραγμάτων αναγκαία και αναπόφευκτη κατάσταση τότε, η οποία όμως δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση όρισμένες θεμελιώδεις αρχές στις σχέσεις εκκλησίας, πολιτικής και κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, ο ευρύτερος αυτός ρόλος της Όρθόδοξης Εκκλησίας παρατηρείται ακόμη σήμερα καθαρά στά πλαίσια της ελληνικής διασποράς σέ πολλά μέρη του κόσμου (π.χ. Αμερική, Αυστραλία, Δυτική Εύρώπη) υπό την αιγίδα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ένας ρόλος πού σέ καμία περίπτωση δεν είναι υπό στενή έννοια αποκλειστικά θρησκευτικός. Άλλα και έδω πάλι έχουμε νά κάνουμε μέ μιά ειδική περίπτωση, στήν οποία δεν επιχειρείται νά γίνει κάποια μόνιμη και διαρκής υποκατάσταση της πολιτείας, η οποία μέ τίς αρχές της (π.χ. πρεσβείες, προξενεία και άλλα κέντρα) παραμένει επίσης παρούσα και δραστήρια γιά τούς Όρθοδόξους Έλληνες μετανάστες.

Άς ρίξουμε όμως και μιά ματιά στή Δυτική Εύρώπη, όπου παρατηρούνται ιστορικά σαφώς διαφορετικά φαινόμενα και αντίστοιχες επιλογές. Αρχικά στό θέμα των σχέσεων εκκλησίας και πολιτείας, εκεί επικράτησε εξ αιτίας άλλων κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων τό πρότυπο της ανεξαρτησίας της εκκλησίας από την πολιτεία και της επακόλουθης έντασης μεταξύ τους²⁶. Ήδη από πολύ ένωρίς οι Πάπες της Ρώμης έδειχναν τάσεις απεξάρτησης από την πολιτική έξουσία και κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας της εκκλησίας, παράλληλα μέ τή διαμόρφωση της θεωρίας τους γιά τό Παπικό πρωτείο. Ό όριστικός διαχωρισμός μεταξύ Άνατολικής και Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τό 395, οι διαδοχικές εισβολές και κατακτήσεις των γερμανικών φύλων κυρίως στή Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και η επακόλουθη κατάλυση της τελευταίας τό 476 αποτέλεσαν δραματικές εξελίξεις, οι οποίες δεν άφησαν ανεπηρέαστες τίς σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας. Άλλωστε, ήδη μετά την αρχική κατάληψη και δόηση της Ρώμης από τόν Άλάριχο τό 410 είχαν παρουσιαστεί σύν τοίς άλλοις πολλά θεολογικά προβλήματα, τά οποία είχαν οδηγήσει τόν Αύγουστινο στή σύνταξη του βασικού του έργου *De civitate Dei*. Στό έργο

²⁶ Βλ. σχετικά Joseph Listl, «Staat und Kirche in der lateinisch gepragten westkirchlichen Tradition des Christentums», στό: P. Koslowski και W. F. Fjodorow (έπιμ.), *Religionspolitik zwischen Casarapismus und Atheismus*, München 1999, σ. 151–173, ιδίως σ. 152–161.

αυτό, τό οποίο αποτελεί τόν αντίποδα τοῦ βυζαντινοῦ μοντέλου συμφωνίας μεταξύ ἐκκλησίας καί πολιτείας, ἀναλύονται ἡ διάσταση καί ἡ ἀντίθεση μεταξύ τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ βασιλείου τοῦ παρόντος κόσμου, τά ὁποῖα θά βρίσκονται σέ συνεχή ἔνταση μεταξύ τους μέχρις ὅτου νά ὑπερβληθεῖ ἐσχατολογικά ἡ ἀντιπαλότητα αὐτή²⁷. Ἡ θεωρία αὐτή ἄσκησε καταλυτικές ἐπιδράσεις στή Δύση, ἰδίως μετά τό 476, ὅποτε καί ἔπαψε νά ὑπάρχει ἡ ρωμαϊκή κρατική ἐξουσία στή Δύση. Ἡ ἐναπομείνασα θρησκευτική ἐξουσία στό πρόσωπο τῶν Παπῶν τῆς Ρώμης, οἱ ὁποῖοι ἀπολάμβαναν καί τό προνόμιο τοῦ πρωτείου τιμῆς στόν τότε χριστιανικό κόσμο, ἐπεχείρησε νά καλύψει τό πολιτικό κενό μέ τόν τρόπο της, ὁ ὁποῖος ἦταν φυσικά διαφορετικός ἀπ' αὐτόν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Χαρακτηριστική ἦταν ἐδῶ ἡ συμβολή τοῦ Πάπα Γελασίου Α' (492-496), ὁ ὁποῖος στήν ἀντιπαράθεσή του μέ τό Βυζάντιο, διατύπωσε τί γνωστή του θεωρία περί τῶν «δύο ἐξουσιῶν», τῆς ἐκκλησιαστικῆς (*auctoritas sacrata pontificum*) καί τῆς πολιτικῆς (*regalis potestas*). Καί οἱ δύο ἔχουν μέν κοινή θεϊκή καταγωγή, ἀλλά παραμένουν σέ διάσταση μεταξύ τους, οὐσιαστικά δέ μέχρι τό τέλος τοῦ κόσμου καί τί Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου. Σημαντικό εἶναι ἐπίσης ὅτι ὁ Πάπας Γελάσιος οὐσιαστικά τοποθέτησε τήν ἐκκλησία ὑπεράνω της πολιτείας, δεδομένου ἡ ἐκκλησία εἶχε ἐπιπλέον τήν εὐθύνη γιά τόν αὐτοκράτορα ἀπέναντί τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ²⁸. Ἐδῶ πρόκειται γιά ἕνα διαφορετικό μοντέλο διάρθρωσης τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καί πολιτείας, τό ὁποῖο ἄσκησε τεράστιες ἐπιδράσεις στή Δύση τόν Μεσαίωνα, ἰδίως δέ μέ τί συναφῆ θεωρία περί τῶν «δύο ξιφῶν», τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ κοσμικοῦ. Ἡ τελευταία ἐξελίχθηκε στή συνέχεια ἀπό τούς Πάπες στά πλαίσια τῶν ἀντιπαραθέσεών τους μέ τούς πολιτικούς ἡγέτες τῆς Δύσης καί τῆς προσπάθειάς τους νά τούς ἐπιβληθοῦν (π.χ. μέ τί ἄποψη ὅτι καί τά «δύο ξίφη» εἶχαν δοθεῖ ἀρχικά ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό στους Πάπες, οἱ ὁποῖοι στή συνέχεια κατά τήν κρίση τους μπορούσαν νά παραχωρήσουν τό κοσμικό ξίφος στους πολιτικούς ἡγέτες). Ἀντίστοιχα, ἀναπτύχθηκαν στόν Μεσαίωνα καί ἄλλες πολιτειακές θεωρήσεις πρὸς ὑποστήριξη τῶν ἀξιώσεων τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Δύσης ἀπέναντι στόν Παπικό θεσμό, ὅπως αὐτή γιά τά «δύο σώματα» τοῦ βασιλέα, τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ υπερφυσικοῦ – το τελευταῖο δέν σταματᾷ νά ὑφίσταται ποτέ καί τοιούτοτρόπως θεμελιώνει διαχρονικά τα σχετικά πολιτειακά δικαιώματα ἀπέ-

²⁷ Βλ. τί σχετική ἐπιλογή κειμένων στό Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 164-243.

²⁸ Βλ. σχετικά Ritter, «*Kirche und Staat*», σ. 244-247.

ναντι στην ἐκκλησία²⁹.

Οἱ συγκεκριμένες αὐτές συνθήκες ὁδήγησαν ἀργότερα στήν ὅλο καί μεγαλύτερη διάσταση μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Τό 731 ὁ Πάπας Γρηγόριος Γ' (731-741) ἦταν ὁ τελευταῖος πού ἔλαβε τήν ἔγκριση τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα γιά τήν ἐκλογή του, στή συνέχεια δέ παρατηροῦμε τήν ἴδρυση τοῦ Παπικοῦ κράτους τό 754 καί γενικότερα τή διεκδίκηση πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς Πάπες, οἱ ὅποιοι μέ τόν τρόπο αὐτό ἐπεδίωξαν παράλληλα νά διατηρήσουν τήν ἀνεξαρτησία τους ἀπό κάθε πολιτική ἐξουσία. Σέ ἄλλες περιπτώσεις δέ, ἐπεζήτησαν τή συμμαχία μέ διαφόρους πολιτικούς ἡγέτες στή Δύση (π.χ. τόν Καρλομάγνο, 768-814), πάντοτε ὅμως σέ ἀντιπαράθεση μέ τό Βυζάντιο, προσπαθώντας νά καταστήσουν συνεχῶς φανερή τήν ὑπεροχή τῆς θρησκευτικῆς ἀπέναντι στήν πολιτική ἐξουσία καί νά διατηροῦν τά δικαιώματά τους. Οἱ ἐπιδιώξεις αὐτές ὁδήγησαν στίς μακροχρόνιες ἔριδες μεταξύ τῶν δύο ἐξουσιῶν κατά τόν Μεσαίωνα καί φυσικά στήν ἐπιθυμία τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς Δύσης νά ἐπιβάλουν τή θέληση καί τήν ἰσχὺ τοὺς πάνω στή Ρώμη. Βεβαίως, αὐτό δέν κατέσχε πάντοτε δυνατό, ἂν ἀναλογισθεῖ κανεῖς τά γνωστά ἐπεισόδια, ὅπως τή σύγκρουση μεταξύ τοῦ Πάπα Γρηγορίου Ζ' (1073-1085) καί τοῦ Γερμανοῦ Αὐτοκράτορα Heinrich IV (1056-1106), ἡ ὁποία κατέληξε στό ταπεινωτικό γιά τόν αὐτοκράτορα ἐπεισόδιο τῆς Canossa τό 1077 καί στήν ἐπιβεβαίωση τῆς ὑπεροχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας. Ἐπρόκειτο, ἄλλωστε, γιά μιὰ ἰδιαίτερα πολὺπλοκη κατάσταση, κυρίως ἐξ αἰτίας τῆς ὑπαρξης πολλῶν, τόσο μικρῶν ὅσο καί μεγαλύτερων, πολιτικῶν δυνάμεων καί τῆς ἔλλειψης κάποιας συγκεντρωτικῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας στή Δύση, ὅπως αὐτή ὑφίστατο διαρκῶς στό Βυζάντιο³⁰.

Ἡ ἐξάρτηση αὐτή τῆς πολιτείας καί γενικότερα τῆς κοινωνίας ἀπό τόν Παπικό θεσμό στή Δύση κατά τόν Μεσαίωνα ἐξηγεῖ ἐπίσης τήν ἐμφάνιση τόσων πολλῶν τάσεων ἀποδέσμευσης ἀπό τήν ἐπὶρροή του ἀπὸ τήν ἀρχή τῶν Νέων Χρόνων καί μετέπειτα. Χαρακτηριστική εἶναι ἐπίσης ἡ ἐπιτυχία τῆς διάδοσης τοῦ Προτεσταντισμοῦ σέ πολλές περιοχές τῆς Βόρειας Εὐρώπης, καί δὴ μέ πολιτική ὑποστήριξη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ Μεταρρύθμιση δέν κατανοήθηκε ἀπλῶς καί μόνο ὡς θρησκευτική ἀλλαγὴ, ἀλλὰ ἐπίσης ὡς δυνατότητα ἀποδέ-

²⁹ Βλ. τὸ κλασικὸ σχετικὸ ἔργο τοῦ Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. With a new introduction by C. Leyser and a preface by W. C. Jordan, Princeton, NJ 2016.

³⁰ Γιά τὸ θέμα αὐτό, βλ. τὸ πληροφοριακὸ σχετικὸ κεφάλαιο στό ἔργο τῶν Arnold Bühler et al., *Das Mittelalter*, Stuttgart 2004, σ. 224-246.

σμευσης από τή Ρώμη σέ πολιτικό καί κοινωνικό επίπεδο. Ὁ Προτεσταντισμός ἀνέπτυξε παράλληλα τή δική του θεωρία γιά τή σχέση πολιτικῆς καί θρησκευτικῆς ἐξουσίας, κυρίως μέ βάση τίς ἀπόψεις τοῦ Λουθήρου γιά τίς σχέσεις τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ μέ τό βασίλειο τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία ἔλαβε διάφορες μορφές στή μετέπειτα προτεσταντική θεολογία (π.χ. τοῦ Dietrich Bonhoeffer), στίς ὁποῖες ὑπῆρχε ἐπίσης ἔντονο τό στοιχεῖο τῆς διάκρισης – ὄχι ὅμως τοῦ ἀπολύτου χωρισμοῦ – τῶν δύο ἐξουσιῶν³¹. Γενικά, ἡ νεώτερη δυτικοευρωπαϊκή ἱστορία χαρακτηρίζεται ἀπό τέτοιες τάσεις ἀποδέσμευσης ἀπό τή Ρωμαιοκαθολική ἐξουσία, οἱ ὁποῖες ἔγιναν γνωστές, μεταξύ ἄλλων, μέ τήν ὀνομασία τῆς ἐκκοσμίκευσης (secularization) καί οἱ ὁποῖες ἔλαβαν πολλές φορές ἔντονα πολεμικές τάσεις, ἰδίως δέ σέ συνδυασμό μέ τά ρεύματα τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ κατά τόν 19ο αἰώνα³². Τά δέ σύγχρονα συστήματα χωρισμοῦ μεταξύ ἐκκλησίας καί κρατῶν σέ διάφορα κράτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης³³ καί οἱ πολιτικοφιλοσοφικές θεωρίες γιά τή θρησκευτική οὐδετερότητα τοῦ κράτους ἀποτελοῦν συνέπειες τῆς μακραίωνης αὐτῆς ἐξέλιξης καί δέν μποροῦν νά κατανοηθοῦν χωρίς αὐτήν. Τό ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης καί γιά τή σύγχρονη ὑπαρξη ἑνός ιδιότυπου κρατικοῦ μορφώματος, ὅπως αὐτοῦ τοῦ Βατικανοῦ, τό ὁποῖο πάλι δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ χωρίς ἀναφορά στή μακρά αὐτή παράδοση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἄς μί λησμονεῖται, τέλος, ὅτι οἱ Νέοι Χρόνοι χαρακτηρίσθηκαν ἀπό τήν ἄνοδο καί ἐπικράτηση ἑνός κοσμικοῦ ἔθνους-κράτους, τό ὁποῖο ἀνέπτυξε καί ἐπέβαλε τή δική του ἀντίληψη περί ἐξουσίας, ἄσκησης βίας καί κυριαρχικῶν δικαιωμάτων πάνω σε ὅσες ἐκκλησίες καί θρησκείες, οἱ ὁποῖες θά βρίσκονταν στά ὅρια τῆς ἐπικράτειάς του. Ἀλλωστε, οἱ πολιτικοί ἡγέτες ἦταν ἐκεῖνοι πού ἐπέβαλαν τελικά τήν εἰρήνη ἀνάμεσα στίς ἀντιμαχόμενες θρησκευτικές ὁμάδες Ρωμαιοκαθολικῶν καί Προτεσταντῶν τήν περίοδο τῶν «θρησκευτικῶν πολέμων». Αὐτοί τελείωσαν μέ τή συνθήκη τῆς Βεστφαλίας τό 1648, ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι καθόρισε ἀποφασιστικά τίς σύγχρονες σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους.

³¹ Βλ. ἐνδεικτικά Jochen Rogge et al. (ἐπιμ.), *Kirchengemeinschaft und politische Ethik. Ergebnis eines theologischen Gesprächs zum Verhältnis von Zwei-Reiche-Lehre und der Lehre von der Königsherrschaft Christi*, Berlin 1980. Jürgen Kampmann καί Hans Otte (ἐπιμ.), *Angewandtes Luthertum? Die Zwei-Reiche-Lehre als theologische Konstruktion in politischen Kontexten des 20. Jahrhunderts*, Gütersloh 2017.

³² Βλ. σχετικά Hugh McLeod, *Secularization in Western Europe, 1848-1914*, Basingstoke 2000. Hugh McLeod καί Werner Ustorf (ἐπιμ.), *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000*, Cambridge 2004.

³³ Πλούσιο πηγαῖο ὑλικό γιά τό θέμα αὐτό προσφέρει ὁ Zaccaria Giacometti, *Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche*, Zürich 1926, ἀνατύπωση Aalen 1961.

Ὁ σκοπός τοῦ σύγχρονου κοσμικοῦ κράτους δέν ἦταν πλέον ἡ εὕρεση καί κατοχύρωση τῆς ἀπόλυτης θρησκευτικῆς ἀλήθειας, ἀλλά ἡ ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης καί ἀλληλοκατανόησης μεταξύ των θρησκειῶν, καθὼς καί τῆς εὐνομίας στὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς του δικαιοδοσίας. Παράλληλα, τό σύγχρονο κράτος θεωρήθηκε ὅτι κατεῖχε τὴν ἀπόλυτη ἰσχύ καί διατήρησε γιὰ τόν ἑαυτό του τό δικαίωμα τῆς ἀπόφασης γιὰ ὅλα τα θέματα, χωρὶς νά ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ θρησκευτικές συγκαταθέσεις ἢ ἄλλες συμμαχίες. Ἡ μακροχρόνια ἐξέλιξη καί ἐφαρμογή τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν συνοδεύθηκαν ἀπὸ ἐντάσεις καί συγκρούσεις μέ τίς ἐκκλησίες τῆς Δύσης σέ διάφορες μορφές, ἐν τούτοις εἶναι αὐτές ποὺ ἐπικράτησαν τελικά καί στὴν οὐσία ἐπηρεάζουν σήμερα τὴν πολιτική τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καί τῶν θεσμῶν της ἀπέναντι στὶς θρησκείες γενικά. Περιττό δέ νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος χῶρος γενικά δέν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω μακρὰ παράδοση, ἀσχέτως τοῦ ἂν δέχθηκε τίς διαμορφωτικές της ἐπιδράσεις σέ μεγάλο βαθμὸ κατὰ τοὺς Νέους Χρόνους.

Χριστιανισμός καί νεωτερικότητα σέ Ἀνατολή καί Δύση

Σέ συνδυασμὸ μέ τὰ ἀνωτέρω, μιὰ ἐπιπλέον πολὺ σημαντικὴ διαφορὰ μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης ἀφορᾷ στὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο αὐτές ἤλθαν σέ ἐπαφὴ καί ἀντιμετώπισαν τὴ Νεωτερικότητα (modernity), ἡ ὁποία οὐσιαστικά καθόρισε ὅλες τίς μετέπειτα ἐξελίξεις σέ εὐρωπαϊκὸ ἀλλὰ καί σέ παγκόσμιον ἐπίπεδο μέχρι τίς μέρες μας. Βεβαίως, σήμερα ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ἄλλες θεωρίες, ὅπως αὐτὴ γιὰ τίς «πολλαπλές Νεωτερικότητες» (multiple modernities), ἡ ὁποία δίνει ἔμφαση στὶς κατὰ τόπους ἰδιότυπες ἀνελίξεις τῆς Νεωτερικότητος, οἱ ὁποῖες δέν ἀποτελοῦν πιστὰ καί τυφλὰ ἀντίγραφα τῆς ἀρχικῆς δυτικοευρωπαϊκῆς³⁴. Ἐν τούτοις, γίνεται δεκτὸ ὅτι ἱστορικά ὁ βασικὸς κορμὸς τῆς Νεωτερικότητος προῆλθε ἀρχικά ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καί ὅτι μέ τὴ μορφὴ αὐτὴ ἄσκησε τεράστιες ἐπιδράσεις σέ παγκόσμιον ἐπίπεδο. Ἀναφορικά δέ μέ τὸν Δυτικὸ Χριστιανισμό, χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀνοδος καί ἡ διάδοση τοῦ Προτεσταντισμοῦ συνδέθηκαν στενὰ μέ τὴν ἀνάδυση τῆς Νεωτερικότητος, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ αὐτὸ σηματοδότησε τὴν ἀρχὴ τῆς ἔντονης ἀντιπαλότητός της μέ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἔζησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν Νέων Χρόνων καί στὴ συνέχεια δραματικές ἐσωτερικές ἀλλαγές, οἱ ὁποῖες στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἄσκησαν

³⁴ Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, βλ. Shmuel Eisenstadt, «Multiple Modernities», *Daedalus* 129 (2000) 1-30.

καταλυτικές επιδράσεις πάνω στην όλη δομή και συγκρότησή της, συμπεριλαμβανομένου και του θρησκευτικού τομέα. Η επικράτηση της Μεταρρύθμισης, ή αποδυνάμωση της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, ο μεγαλύτερος έλεγχος των εκκλησιών/όμολογιών από την πολιτική ήγεσία, ή διάδοση των ιδεών της θρησκευτικής άνοχης μετά την εποχή του Διαφωτισμού, ή Γαλλική Έπανάσταση, ή έκκοσμίκευση, ο φιλελευθερισμός, ή αύξηση του θρησκευτικού πλουραλισμού, καθώς και τά φαινόμενα του άγνωστισμού και της μαζικής άθεϊας αποτελούν μερικές από τις ριζοσπαστικές αυτές εξελίξεις. Έπρόκειτο για μιά μακρά περίοδο ιδιαιτέρων προκλήσεων και δυσκολιών για τόν Δυτικό Χριστιανισμό. Πάντως, μέσα από τις επώδυνες αυτές και άρκετά ζημιогόνες μακροχρόνιες διαδικασίες αυτός κατάφερε τελικά να επωφεληθεί, βγάζοντας χρήσιμα συμπεράσματα και αναπροσαρμόζοντας τις μελλοντικές στρατηγικές του³⁵. Αυτό πέτυχε πρώτα ο Προτεσταντισμός στις βασικές του εκφάνσεις, ο όποιος λόγω της δομικής του ευελιξίας και του πλουραλισμού στις τάξεις του έδειξε νωρίτερα σημάδια τέτοιας προσαρμοστικότητας και αποδέχθηκε τις νεώτερες εξελίξεις σε μεγάλο βαθμό ως αναπόφευκτες και μί αναστρέψιμες. Παράλληλα, ενσωμάτωσε στή θεολογική του σκέψη μέ δημιουργικό τρόπο τις εξελίξεις αυτές και προχώρησε σε ρηξικέλευθες αλλαγές σε σημείο ώστε πολλές από τις σύγχρονες θεολογικές κατακτήσεις (π.χ. ή ιστοριοκριτική μέθοδος στην έρευνα της Βίβλου) να αποτελούν ουσιαστικά δικές του συμβολές.

Ο Ρωμαιοκαθολικισμός, από την άλλη πλευρά, καθυστέρησε πολύ να κατανοήσει και να αποδεχθεί τή Νεωτερικότητα, ενώ για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν ο κύριος αντίπαλός της. Η στάση του αυτή είναι απολύτως κατανοητή, δεδομένου ότι οί Νέοι Χρόνοι επέφεραν αλλαγές πού έθιγαν άμεσα τά κεκτημένα της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας. Η σύγκρουση αυτή κορυφώθηκε τόν 19ο αιώνα. Στην Ισπανία ο διπλωμάτης, πολιτικός και διανοούμενος Juan Donoso Cortés (1809-1853) είχε υπερασυνθεί του Ρωμαιοκαθολικισμού ως του πλέον ολοκληρωμένου πολιτισμικού συστήματος σε αντιπαράθεση μέ τόν Φιλελευθερισμό και τόν Σοσιαλισμό – συντηρητικές ιδέες, οί όποιες άσκησαν μεγάλη επίδραση στή συνέχεια σε αντίστοιχους κύκλους³⁶. Η Α΄ Βατικάνειος Σύνοδος (1869-1870) επιτέθηκε επίσης άνοικτά κατά της Νεωτερικότητας και έλαβε μέτρα έναντίον της (π.χ. τό Παπικό αλάθητο ex cathedra ως προσπά-

³⁵ Βλ. όρισμένα ενδιαφέροντα άρθρα στόν συλλογικό τόμο τών Θάνου Λίποβατς, Νίκου Δεμερτζή και Βασιλικής Γεωργιάδου (έπιμ.), *Θρησκείες και πολιτική στή νεωτερικότητα*, Αθήνα 2002.

³⁶ Προβλ. ένδεικτικά τήν περίπτωση του Carl Schmitt, *Donoso Cortés in gesamteuropäischer Interpretation. Vier Aufsätze*, Berlin 2012.

θεια ενίσχυσης της κεντρικής εκκλησιαστικής εξουσίας). Χαρακτηριστικές είναι εν προκειμένω και οι διάφορες Παπικές εγκύκλιοι κατά των διαφόρων νεωτερικῶν ἐξελίξεων καὶ θεωρουμένων «λαθῶν». Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές συνέβησαν, παρὰ τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχαν στίς τάξεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὀρισμένοι θεολόγοι καὶ ἱερωμένοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ζητήσει ἐπανειλημμένα – ἂν καὶ ἀνεπιτυχῶς καὶ ἐνίοτε μέ ἀρνητικές γι' αὐτούς ἐπιπτώσεις – τό ἄνοιγμά της πρὸς τίς ἐξελίξεις τῆς Νεωτερικότητας. Παρότι δέ ἤδη στό πρῶτο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶχε παρατηρηθεῖ μιά μορφή «πολιτισμικοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ» (Kulturkatholizismus), ἡ ὁποία ἀποδείχθηκε ἀρκετά ἑλκυστική γιά ὀρισμένους, ἡ ριζική στροφή ἔγινε ἀρκετά ἀργότερα καὶ ἀποτέλεσε τήν ἀφορμή γιά μιά νέα πορεία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας³⁷. Αὐτό ἔγινε βασικά μετά τή Β' Βατικάνειο Σύνοδο (1962-1965), ἡ ὁποία στήν οὐσία διαμόρφωσε τόν σύγχρονο Ρωμαιοκαθολικισμό. Ἐπρόκειτο γιά μιά σοβαρή ἀνανεωτική πορεία, γνωστή μέ τόν ὄρο «aggiornamento», ἰδίως στό πρόβλημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς Νεωτερικότητας, τῶν σχέσεων ἐκκλησίας-κράτους, τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας³⁸. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦταν ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ἡ Νεωτερικότητα ἀπαιτεῖ μιά νέα στρατηγική γιά τή διάδοση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας σέ καταστάσεις αὐξημένου ἀνταγωνισμοῦ καὶ ὑπαρξης πολλῶν δυνατοτήτων ἐπιλογῆς γιά τούς πολίτες, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους ἐνδεχομένως θά ἔχουν ἐνδεχομένως διαφορετική γνώμη ἀπ' αὐτήν τῆς ἐκκλησίας.

Οἱ ἀλλαγές αὐτές ἐπηρέασαν, μεταξύ ἄλλων, καὶ τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στή Δυτική Εὐρώπη, οἱ ὁποῖες δέν θεωροῦνται πλέον ἀνταγωνιστικά, ὅπως στό παρελθόν, ἀλλά περισσότερο δημιουργικά. Σκοπός δέν εἶναι πλέον ὁ περιορισμός τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας ἢ ἡ ἀπεξάρτηση τῆς πολιτείας ἀπ' αὐτήν, ἀλλά ἡ μελλοντική γόνιμη συνεργασία μεταξύ τῶν δύο. Εἶναι χαρακτηριστικό δέ ὅτι σήμερα πολλὰ δυτικοευρωπαϊκά κράτη δέν βλέπουν πλέον τίς χριστιανικές ἐκκλησίες ὡς ἀντιπάλους ἢ ἐχθρούς, ἀλλά προσπαθοῦν νά τίς ἐνεργοποιήσουν γιά τήν ἀπό κοινοῦ ἀντιμετώπιση πολλῶν προκλήσεων (π.χ. μᾶς «κοινωνίας πολιτῶν»), γεγονός πού συμβαίνει ἄλλωστε καὶ στά πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Ἡ ἴδρυση τῆς τελευταίας εἶχε βεβαίως σαφεῖς θρησκευτικές καταβολές³⁹, ἐνῶ ὁ παράγοντας «θρησκεία» παίζει σημαντικό ρόλο

³⁷ Βλ. ἐκτενῶς Darrell Jodock, *Catholicism Contending with Modernity: Roman Catholic Modernism and Anti-modernism in Historical Context*, Cambridge 2000.

³⁸ Βλ. σχετικά Listl, «Staat und Kirche», σ. 165-173. Oliver J. Wiertz (ἐπιμ.), *Katholische Kirche und Moderne*, Münster 2015.

³⁹ Βλ. ἀναλυτικά Lucian N. Leustean, *The Ecumenical Movement & the Making of the European*

σέ διάφορα επίπεδα στην όλη πολιτική της μέχρι σήμερα⁴⁰. Άλλωστε, καί ὁ ἴδιος ὁ θρυλούμενος ἀπόλυτος κοσμικός χαρακτηῖρας τοῦ σύγχρονου κράτους ἔχει τεθεῖ ὑπὸ ἀμφισβήτηση μέ σκοπὸ τὴν ὑπέρβαση διαφορῶν πολώσεων καὶ λαθῶν τοῦ παρελθόντος⁴¹. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ διαδεδομένο σήμερα ἀφήγημα σχετικά μέ μιὰ μετακοσμική (postsecular) Εὐρώπη, ἡ ὁποία θά μπορεῖ νά περικλείει δημιουργικά τούς πάντες στίς τάξεις της καὶ δέν θά ἀποκλείει ὀρισμένες ὁμάδες (π.χ. τοὺς Μουσουλμάνους) – βεβαίως, πάντοτε, μέ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτοὶ θά ἀποδέχονται τίς γενικές ἀρχές πού τὴν διέπουν⁴². Τίς ἀλλαγές αὐτές ἔχουν συνειδητοποιήσει ἐν πολλοῖς καὶ οἱ ἴδιες οἱ ἐκκλησίες στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, γι' αὐτὸ πλέον διεκδικοῦν αὐξημένη δημόσια παρουσία, χωρὶς ὅμως νά θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὸ νομικὸ καθεστῶς τῶν σχέσεων τους μέ τὸ κράτος, ἰδίως δέ τὸ σύστημα τοῦ χωρισμοῦ πού ἐπικρατεῖ μέ διαφορὲς μορφές, καὶ χωρὶς νά ἐπιδιώκουν ἓνα καθεστῶς συναπτόφρασης μέ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Ἡ τελευταία δέ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, βλέπει θετικά τίς ἐξελίξεις αὐτές καὶ δέν θεωρεῖ ὅτι κινδυνεύει πλέον ἀπὸ τίς ἐκκλησίες αὐτές. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἐν προκειμένῳ ὅτι ὁ Πάπας Βενέδικτος 16ος (2005-2013) εἶχε κληθεῖ νά ὁμιλήσει στό Γερμανικὸ Κοινοβούλιο στίς 22 Σεπτεμβρίου 2011. Ἐπέλεξε δέ ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας του τὰ θεμέλια τοῦ σύγχρονου φιλελεύθερου κράτους δικαίου καὶ τὸ ρόλο τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς θρησκείας στὴ διαδικασία αὐτή, χωρὶς ὅμως νά ἀμφισβητήσῃ τίς ἀρχές πού διέπουν τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στὴ Γερμανία σήμερα, γεγονὸς πού σχολιάσθηκε ἰδιαίτερα θετικά⁴³. Πάλι στὴ Γερμανία, εἶχε πρόσφατα ἐκλεγεί ὡς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἓνας Προτεστάντης πάστορας καὶ θεολόγος, ὁ Joachim Gauck, κατὰ τὴν περίοδο 2012-2017, μέ καταγωγή ἀπὸ τὴν πρώην Ἀνατολική Γερμανία καὶ μέ εὐρεία κοινωνική, ἀντιστασιακὴ καὶ δημοκρατικὴ δράση⁴⁴. Αὐτὸ δείχνει ἐπί-

Community, Oxford 2014.

⁴⁰ Βλ. ἐκτενῶς Brent F. Nelsen καὶ James L. Guth, *Religion and the Struggle for European Union: Confessional Culture and the Limits of Integration*, Washington, DC 2015.

⁴¹ Βλ. σχετικά Peter Beyer, «Socially Engaged Religion in a Post-Westphalian Global Context: Remodelling the Secular/Religious Distinction», *Sociology of Religion* 73 (2012) 109-129.

⁴² Βλ. σχετικά Jurgen Habermas, «Religion in the Public Sphere», *European Journal of Philosophy* 14 (2006) 1-25. Τοῦ ἴδιου, «Secularism's Crisis of Faith: Notes on Post-Secular Society», *New Perspectives Quarterly* 25 (2008) 17-29.

⁴³ Βλ. σχετικά Georg Essen (ἐπιμ.), *Verfassung ohne Grund? Die Rede des Papstes im Bundestag*, Freiburg im Breisgau 2012.

⁴⁴ Βλ. σχετικά Norbert Robers, *Joachim Gauck. Vom Pastor zum Präsidenten. Die Biografie*, Leipzig 2012.

σης χαρακτηριστικά σέ ποιό βαθμό έχει προχωρήσει ή βαθειά συσχέτιση καί ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ Προτεσταντισμοῦ καί Νεωτερικότητας, ἐνῶ σέ κάποια ἄλλη συνάφεια ή τελευταία περίπτωση θά σήμαινε τήν ἐπαναφορά στό προσκίνιο μιᾶς προβληματικῆς θεοκρατίας.

Τά ἀνωτέρω δέν σημαίνουν φυσικά ὅτι ἔχουν ἐκκλείψει παντελῶς τά προβλήματα στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στή Δυτική Εὐρώπη. Ἀπλῶς, οἱ ἐκκλησίες ἐκεῖ ἔμαθαν νά ἐπιβιώνουν σέ καταστάσεις ἀνοικτοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀμφισβήτησης καί πολεμικῆς ἐναντίον τους καί νά μὴ βασίζονται σέ ἀναμφισβήτητα κεκτημένα ἢ παραδοσιακά προνόμια, τά ὅποια τούς χορηγοῦσε ἀνεκαθεν τό κράτος. Βεβαίως, οἱ ἐπιπτώσεις ἀπό τήν παραπάνω συνάντηση τῶν Δυτικῶν ἐκκλησιῶν μέ τή νεωτερικότητα δέν κρίθηκαν πάντοτε θετικά, ἀφοῦ ὑπῆρξαν ἰσχυρές ἀντιδράσεις ἀκόμη καί μέσα στίς ἴδιες τίς ἐκκλησίες. Ὡς μνημονευθοῦν ἐδῶ ἀρχικά τα προβλήματα στή Βόρεια Εὐρώπη, ὅπου οἱ Προτεσταντικές ἐκκλησίες ταυτίστηκαν συχνά μέ τό γενικότερο ἀστικό περίγυρο καί τήν ἀντίστοιχη κουλτούρα, πράγμα πού μπορεῖ νά διακρίνει κανεῖς τόσο στή σκέψη τοῦ Δανοῦ φιλοσόφου καί θρησκευτικοῦ στοχαστῆ Søren Kierkegaard (1813-1855)⁴⁵ ὅσο καί σέ κινηματογραφικά ἔργα τοῦ Ingmar Bergmann (1918-2007)⁴⁶. Τό γεγονός αὐτό ὀδήγησε συχνά τίς ἐκεῖ ἐκκλησίες στήν ἀπώλεια τῆς ἰδιατερότητάς τους καί σέ αὐξημένες τάσεις ἐκκοσμίκευσης. Ἐπίσης, ἀξιωματιζόμενον εἶναι τό φαινόμενο τοῦ «θεμελιωτισμοῦ» (fundamentalism), τό ὅποιο ἀναπτύχθηκε ἀρχικά στίς τάξεις τοῦ Ἀμερικανικοῦ Προτεσταντισμοῦ στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καί δὴ ὡς ἀντίδραση στίς φιλελεύθερες Προτεσταντικές τάσεις τῆς ἐποχῆς, ἰδίως στίς προερχόμενες ἀπό τή Δυτική Εὐρώπη. Ἀνάλογα φαινόμενα παρουσιάσθηκαν καί στή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, ἰδίως μετά τίς ἀλλαγές τῆς Β' Βατικάνειας Συνόδου καί τή διαφορετική ἀντιμετώπιση τῆς Νεωτερικότητας. Οἱ περιπτώσεις αὐτές δείχνουν ὅτι οἱ ἐκκλησίες αὐτές συνεχίζουν νά ἔχουν τά δικά τους προβλήματα, παρὰ τίς γόνιμες ἐπαφές τους μέ τή Νεωτερικότητα. Πάντως, ποσοτικά θεωρούμενες οἱ ἀνωτέρω ἀντιδραστικές τάσεις στόν Δυτικό Χριστιανισμό ἀποτελοῦν μειοψηφία καί δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὅτι ἐκφράζουν τίς κύριες κατευθύνσεις τοῦ σήμερα. Ὡς μὴ λησμονεῖται, τέλος, τό γεγονός ὅτι σήμερα ζοῦμε στήν ἐποχή τῆς Μετα-

⁴⁵ Βλ. σχετικά Niels Thulstrup and Marie Mikulová Thulstrup (ἐπιμ.), *Kierkegaard and the Church in Denmark*, Copenhagen 1984.

⁴⁶ Βλ. σχετικά Hanjo Sauer καί Monika Leisch-Kiesl, *Religion und Ästhetik bei Ingmar Bergman und Luis Buñuel. Eine interdisziplinäre Auseinandersetzung mit dem Medium Film*, Frankfurt am Main 2005.

νεωτερικότητας (postmodernity), ή όποία έθηκε υπό άμφισβήτηση πολλές από τίς αυτόνομες βεβαιότητες τής Νεωτερικότητας, ιδίως αυτές άναφορικά με τό μέλλον τής θρησκείας και τήν κοινωνική της έπιρροή. Βεβαίως, ή μετανεωτερική έποχή άποτελεί και πάλι πρόκληση για τίς θρησκείες, αλλά σέ άλλο επίπεδο και βαθμό (π.χ. έξ αίτίας του γενικότερου σχετικισμού της, ιδίως άπέναντι σέ αξιώσεις άπόλυτης αλήθειας)⁴⁷. Χαρακτηριστικό είναι, πάντως, ότι οι Δυτικές έκκλησίες έχουν καταφέρει νά προσαρμοσθούν άρκετά και στη νέα αυτήν κατάσταση και νά άρθρώσουν άκολούθως τόν ιδιάζοντα λόγο τους.

Μιά ματιά στόν Όρθόδοξο Άνατολικό και ειδικότερα στόν έλλαδικό χώρο άρκει για νά δείξει ότι έδώ ύπάρχει μία άρκούντως διαφορετική κατάσταση. Η Όρθόδοξη Έκκλησία ζει γενικά άκόμη σέ μία προνεωτερική έποχή, αντιλαμβάνεται δέ τόν κόσμο και ενεργεί έν πολλοίς με βάση αντίστοιχες κατηγορίες σκέψης. Η συγκεκριμένη Νεωτερικότητα ήταν, άλλωστε, προϊόν της Δυτικής Εϋρώπης και άντιστοιχούσε πρωτίστως στις δικές της έμπειρίες και αυτόνομες εξελίξεις. Οι Νεοέλληνες και ή Όρθόδοξη Έκκλησία ήλθαν μέν από τόν 18ο αιώνα και μετά σέ άμεση σχέση με τή Δυτική Εϋρώπη και τίς νεωτερικές της εξελίξεις στά πλαίσια τών φιλοδυτικών τάσεων τής έποχής, γεγονός που σηματοδότησε σημαντικές ιδεολογικές ζυμώσεις και κοινωνικές άλλαγές. Άλλά για τήν Όρθόδοξη Έκκλησία ή έπαφή αυτή δέν ήταν ουσιαστική και δημιουργική, άφ' ενός έξ αίτίας τής θρησκευτικής της άντιπαλότητας με τή Δύση, άφ' έτέρου δέ έξ αίτίας τής άδυναμίας της νά κατανοήσει τίς νεωτερικές διαδικασίες και άλλαγές⁴⁸. Η Νεωτερικότητα επέδρασε λοιπόν στην Όρθόδοξη Άνατολή κυρίως ως έξωγενές φαινόμενο, τό όποιο έν τέλει δημιούργησε ένα άσαφές και ιδιότυπο μείγμα μεταξύ Άνατολής και Δύσης. Αυτό φαίνεται, για παράδειγμα, στο θέμα τής έκκοσμίκευσης, ή όποία έλαβε διαφορετική μορφή στόν Όρθόδοξο κόσμο άπ' ότι στη Δυτική Εϋρώπη⁴⁹. Όπως δέ συνέβη και με άλλα πολιτισμικά σύνολα σέ παγκόσμια κλίμακα που βρέθηκαν κάτω από τή διαμορφωτική επίδραση τής δυτικοευρωπαϊκής Νεωτερικότητας, ή εξέλιξη

⁴⁷ Βλ. αναλυτικά Paul Heelas (έπιμ.), *Religion, Modernity, and Postmodernity*, Oxford 1998.

⁴⁸ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Orthodoxes Christentum und Moderne – Inkompatibilität oder langfristige Anpassung?», *Una Sancta* 66 (2011) 15–30. Του ίδιου, «Orthodox Christianity, Modernity and Postmodernity: Overview, Analysis and Assessment», *Religion, State & Society* 40 (2012) 248–285.

⁴⁹ Βλ. ένδεικτικά Vasilios N. Makrides, «Östliches orthodoxes Christentum und Sakularität. Ein Vergleich mit dem lateinischen Christentum», *Transit. Europäische Revue* 47 (2015) 59–75.

αυτή ήταν απολύτως κατανοητή και φυσιολογική, και τούτο διότι δεν θα άνεμενε κανείς από την Όρθόδοξη Ανατολή να εξομωωθεί πλήρως με τη Δύση. Στο σημείο αυτό εντοπίζονται και τα προβλήματα που σχετίζονται με τον θρυλούμενο εκσυγχρονισμό της νεοελληνικής κοινωνίας, ένα θέμα που δεν έπαψε να συζητείται ποικιλόμορφα από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι τις μέρες μας. Αν κατανοήσει κανείς τον εκσυγχρονισμό (modernization) ως συνώνυμο με τον εκδυτικισμό (Westernization), τότε προσκρούει κανείς σε ανυπερόβλητα εμπόδια κατανόησης της ιδιότυπης εξέλιξης και διαμόρφωσης της νεοελληνικής κοινωνίας και κουλτούρας. Τούτο σημαίνει επίσης ότι δεν θα πρέπει να απαιτεί κανείς σήμερα από την Όρθόδοξη Εκκλησία να προσαρμοσθεί στη Νεωτερικότητα, έχοντας ως γνώμονα τα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα και κάνοντας ακριβώς τα ίδια βήματα που έκαναν ήδη στο παρελθόν οι εκεί χριστιανικές εκκλησίες, τα όποια αυτή εξ αιτίας της δικής της ιδιάζουσας παράδοσης και ιστορίας έχει δυσκολίες να κατανοήσει και να αποδεχθεί. Ας αναφερθεί εδώ εν παρόδω ότι η ταύτιση μεταξύ εκσυγχρονισμού και εκδυτικισμού αποτέλεσε παλαιότερη αντίληψη, η όποια έχει εν τω μεταξύ υπερβεί στη σύγχρονη έρευνα⁵⁰.

Επί παραδείγματι, τό θέμα του θρησκευτικού πλουραλισμού και της έννοιας της θρησκευτικής ανοχής έχει – ιστορικά θεωρούμενο – σαφώς διαφορετική αντιμετώπιση στην Ανατολή απ' ό,τι στη Δύση. Όταν τό 1768 ο Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806) εισήγαγε στη νεοελληνική γλώσσα τον νεολογισμό «ανεξιθρησκία», αποδίδοντας έτσι τον όρο «tolerance», ανέπτυξε τις ιδέες του σ' ένα πλαίσιο, τό όποιο παρέμεινε στην ουσία παραδοσιακό και Όρθόδοξο και τό όποιο δεν είχε ουσιαστικά σχέση με την παράδοση του Διαφωτισμού, ιδίως των John Locke και Voltaire. Συγκεκριμένα, ό Βούλγαρις δέν έθεσε υπό αμφισβήτηση ούτε σχετικοποίησε τις απόλυτες αξιώσεις αλήθειας, τις όποιες ήγειρε ή Όρθόδοξη παράδοση⁵¹. Τό παράδειγμα αυτό ενός κληρικού και λογίου του 18ου αιώνα, ό όποιος είχε έλθει σέ στενή και δημιουργική έπαφή με τις δυτικοευρωπαϊκές εξελίξεις τότε και ό όποιος δέν μπορούσε να τις αποδεχθεί συνολικά, δείχνει καθαρά την υπάρχουσα φυσιολογική διάσταση μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Τό ίδιο μπορεί να παρατηρηθεί και σέ πολλά άλλα επίπεδα, όπως στις Όρθόδοξες αντιδράσεις στις έκκοσμηκευτικές αλλαγές που συνέβη-

⁵⁰ Βλ. έκτενώς Grace Davie, *Europe: The Exceptional Case: Parameters of Faith in the Modern World*, London 2002.

⁵¹ Βλ. σχετικά Martin Knapp, *Evgenios Vulfaris im Einfluss der Aufklärung. Der Begriff der Toleranz bei Vulfaris und Voltaire*, Amsterdam 1984.

σαν σταδιακά ή επιχειρήθηκαν από την πολιτεία στην Ελλάδα ήδη από την εποχή του Όθωνα (1833-1862), όταν είχε γίνει η πρώτη συστηματική προσπάθεια να αναμορφωθούν οι σχέσεις εκκλησίας-κράτους με βάση δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα⁵². Τό ίδιο συνέβη και μετά το Σύνταγμα του 1975 μέχρι πολύ πρόσφατα, όταν επιχειρήθηκε η περαιτέρω χαλάρωση του παλαιότερα στενού δεσμού εκκλησίας και κράτους. Οι Όρθόδοξες αυτές αντιδράσεις διατυπώθηκαν πολύ έντονα την περίοδο του αρχιεπισκόπου Χριστοδούλου (1998-2008)⁵³. Πολύ ενδιαφέρουσα δέ είναι η μετέπειτα περίοδος του αρχιεπισκόπου Γερωνύμου Β΄, δεδομένου ότι αυτός φάνηκε ότι ήταν πιο κοντά στη λογική της Νεωτερικότητας και απέφυγε τις έντονες συγκρούσεις με την πολιτική ηγεσία, παρά τις συνεχιζόμενες εκκοσμικευτικές αλλαγές⁵⁴. Βεβαίως, οι εξελίξεις αυτές ήταν απολύτως φυσιολογικές και συνέβησαν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία γενικά δημιουργεί τις προϋποθέσεις τους υπό την (άμεση ή έμμεση) επίδραση των προαναφερθεισών εξελίξεων στη Δυτική Ευρώπη.

Παρ' όλες αυτές τις προσπάθειες σύγκλισης, η θέση της Εκκλησίας παραμένει ακόμη πολύ ισχυρή στη νεοελληνική κοινωνία, και αυτό έχει να κάνει πρωτίστως με τις ιδιαιτερότητες του χώρου μας, οι οποίες διακρίνονται καθαρά απ' αυτές της Δυτικής Ευρώπης και οι οποίες δεν πρόκειται να εξαλειφθούν αυτόματα. Ανάλογα φαινόμενα μπορεί να παρατηρήσει κανείς και στις πλειοψηφικά Όρθόδοξες πρώην κομμουνιστικές χώρες, οι οποίες τις τελευταίες δεκαετίες ήλθαν σε μεγαλύτερη επαφή με τη Δύση γενικά, ενώ όρισμένες είναι ήδη κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρά τις ριζικές αυτές εξελίξεις (μεταξύ άλλων και στις σχέσεις εκκλησίας-κράτους) είναι φανερό ότι οι ιδιαιτερότητες αυτές παραμένουν. Για παράδειγμα, στον νέο νόμο της το 1997 για τις θρησκείες, η Ρωσική Όμοσπονδία θεωρείται κοσμικό κράτος, αλλά παράλληλα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της Ρωσικής Όρθοδοξίας για τον ρωσικό λαό και πολιτισμό διαχρονικά. Πάντως, η ρωσική παράδοση ενός κοσμικού κράτους είναι σαφώς διαφοροποιημένη από εκείνη των πολλών

⁵² Βλ. έκτενως Theodor Nikolaou, «Mauers Einflu? auf die griechische Kirchenpolitik», στο: G. Grimm και Th. Nikolaou (έπιμ.), *Bayerns Philhellenismus*, München 1993, σ. 47-65. Andreas Müller, «"Eure Religion gewissenhaft zu beschirmen." Zur Kirchenpolitik des katholischen Wittenbergers Otto im Orthodoxen Griechenland», *Kerygma und Dogma* 50 (2004) 226-257.

⁵³ Βλ. μεταξύ άλλων Dimitris Oulis, Gerasimos Makris και Sotiris Roussos, «The Orthodox Church of Greece: Policies and Challenges under Archbishop Christodoulos of Athens (1998-2008)», *International Journal for the Study of the Christian Church* 10 (2010) 192-210.

⁵⁴ Βλ. σχετικά Konstantinos Papastathis, «Authority and Legitimization: The Intra-Ecclesiastical Strategy of Archbishop Ieronymos of Athens», *Religion State & Society* 39 (2011) 399-415.

κρατών της Δυτικής Ευρώπης, γεγονός που επιβεβαιώνει ξανά τις ανωτέρω ιδιαιτερότητες⁵⁵. Αυτές παρατηρούνται μέχρι σήμερα και σε άλλες χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, γεγονός που έχουν καταδείξει πρόσφατα επανειλημμένες στατιστικές έρευνες του διεθνώς αξιοπίστου κέντρου έρευνών και δημοσκοπήσεων Pew Research Center⁵⁶ – τό ίδιο δέ φαίνεται να ισχύει και για την Ελλάδα⁵⁷.

Έπιλεγόμενα

Τί σημαίνουν όμως όλα αυτά σε σχέση με τις σύγχρονες συζητήσεις, αναζητήσεις και προσπάθειες ανακαθορισμού των σχέσεων εκκλησίας-κράτους στην Ελλάδα; Αρχικά είναι ανάγκη να κατανοηθούν ουσιαστικά οι σημαντικές διαφορές που χωρίζουν Ανατολή και Δύση, καθώς και οι ελληνορθόδοξες (άλλα και γενικότερα οι ευρύτερες Ορθόδοξες) ιδιαιτερότητες στο παρόν θέμα⁵⁸. Αυτό συνεπάγεται ότι είναι χρήσιμο να αποφεύγονται αξιολογικές κρίσεις για τό ποιά κατάσταση είναι ή καλύτερη ή η προτιμυτέα, τίς όποιες παρατηρούμε κατά κόρον όχι μόνο στο παρελθόν, αλλά μέχρι τίς μέρες μας. Για παράδειγμα, είναι γνωστή ή κριτική που άσκησε παλαιότερα ό Φιόντορ Νοστογιέφσκι στο κλασικό του μυθιστόρημα *Άδελφοί Καραμάζοφ* στον Παπικό θεσμό και στην άπαιτήση πολιτικής έξουσίας από τί Ρωμαιοκαθολική

⁵⁵ Βλ. αναλυτικά Alena Alshanskaya, *Der Europa-Diskurs der Russischen Orthodoxen Kirche (1996-2011)*, Frankfurt am Main 2016. Alexander Ponomariov, *The Visible Religion: The Russian Orthodox Church and her Relations with State and Society in Post-soviet Canon Law (1992-2015)*, Frankfurt am Main 2017; Regina Elsner, *Die Russische Orthodoxe Kirche vor der Herausforderung Moderne. Historische Wegmarken und theologische Optionen im Spannungsfeld von Einheit und Vielfalt*, Würzburg 2018.

⁵⁶ Pew Research Center: Religion & Public Life, «Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe», 10 May 2017, URL: <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

⁵⁷ Michael Lipka, «Greek attitudes toward religion, minorities align more with Central and Eastern Europe than West», 31 October 2018, URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/31/greek-attitudes-toward-religion-minorities-align-more-with-central-and-eastern-europe-than-west/>

⁵⁸ Βλ. αναλυτικά Vasilios N. Makrides, «Orthodox Eastern and South Eastern Europe: Exception or Special Case?», στο: W. Eberhard και Chr. Lubke (έπιμ.), *The Plurality of Europe: Identities and Spaces*, Leipzig 2010, σ. 189-203. Τοῦ ίδιου, «Eastern Orthodox and Western Latin Churches under Communism: Differences and Parallels», στο: Th. Kahl, J. Kramer και E. Prifti (έπιμ.), *Romanica et Balcanica. Wolfgang Dahmen zum 65. Geburtstag*, München 2015, σ. 703-724. Τοῦ ίδιου, «Orthodox Christianity and State/Politics Today: Factors to Take into Account», στο: T. Köllner (έπιμ.), *Orthodox Religion and Politics in Contemporary Eastern Europe: On Multiple Secularisms and Entanglements*, London/New York 2019, 235-254.

ἐξουσία στό πλαίσιο τοῦ ἀριστουργηματικοῦ τοῦ μύθου γιά τόν Μεγάλο Ἱερο-
εξεταστή. Ὁ Ντοστογιέφσκι ἔγραφε βέβαια τόν 19ο αἰώνα, καί δὴ σέ μιά ἐπο-
χή, πού ὁ Παπικός θεσμός δεχόταν πλῆθος κριτικῶν καί ἐπιθέσεων ἀπό πολ-
λές πλευρές. Ἀλλά οἱ εὐστοχες ἐπισημάνσεις του ἐστιάζονται κυρίως στό γεγο-
νός τῆς διεκδίκησης κοσμικῆς ἐξουσίας ἀπό τοὺς Πάπες τῆς Ρώμης κατά
παράβαση τοῦ πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Εὐαγγελίου, καί ὄχι
φυσικά στίς ἱστορικοκοινωνικές συνθήκες πού ὁδήγησαν στήν ἐξέλιξη αὐτή.
Ἀπό τὴν ἄλλη πλευρά, ἓνας σύγχρονος Ρωμαιοκαθολικός κληρικός, λόγιος καί
πολύ καλός γνώστης τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς, ὁ Gerhard Podskalsky, ὑπο-
στήριξε ὅτι ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ παράδοση γιά τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους
εἶναι πολὺ καλύτερη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ, διότι
διασφαλίζει τὴν αὐτονομία καί τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι στήν
πολιτικὴ ἐξουσία⁵⁹.

Τέτοιες καί ἄλλες σχετικές ἀπόψεις ὑπάρχουν σέ ἀφθονία, ἐν τούτοις δὲν
πρέπει νά λησμονεῖται ὅτι στό παρὸν θέμα δὲν τίθεται θέμα καλοῦ ἢ κακοῦ,
ἀλλὰ γιά ἱστορικά ἀναπόφευκτες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες καθόρισαν τελικὰ τὴ
δομὴ καί τὴ μορφὴ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐκκλησιῶν συνολικά, εἰδικότερα δέ τὴ
σχέση τους μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Ἐπομένως, στήν οὐσία δὲν τίθεται θέμα,
ἂν ἡ δυτικοευρωπαϊκὴ ἐμπειρία στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους ἀποτελεῖ
πρότυπο πρὸς μίμηση ἢ παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ γιά τὴ σύγχρονη Ἑλλάδα.
Ὅπως προελέχθη, τὸ μοντέλο τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς ἦταν ἐκ τῶν πραγ-
μάτων ἀδύνατο νά ἐφαρμοσθεῖ στὴ Δύση. Ἀντιστρόφως, στὴ Δύση λόγῳ τῶν
ἐκεῖ πολιτικῶν ἐξελίξεων ἦταν ἐπίσης ἀδύνατη ἡ ἐπικράτηση μᾶς στενῆς καί
διαρκοῦς συνεργασίας μεταξύ ἐκκλησιαστικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας, πράγμα
πού ὁδήγησε τελικὰ τόν Παπικὸ θεσμό νά διεκδικήσει ὁ ἴδιος ἀντίστοιχο πολι-
τικὸ ρόλο. Πέρα ἀπὸ τίς ἐπιλογές τῶν ἐπὶ μέρους ἡγετικῶν μορφῶν τῆς ἐκά-
στοτε πλευρᾶς, οἱ ὁποῖες ἐνδέχεται νά τύχουν κριτικῆς, οὐσιαστικά λοιπόν
δὲν τίθεται θέμα, ἂν ὁ Ἀνατολικὸς ἢ ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς φέρουν συνολι-
κὰ εὐθύνες γιά τίς ἀνωτέρω ἐξελίξεις. Σέ τελικὴ ἀνάλυση, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ
λύση τῶν προβλημάτων δὲν βρίσκεται στὸν ἐξωραϊσμό τῆς μᾶς καί στὴ δαι-
μονοποίηση τῆς ἄλλης κατάστασης, πράγμα πού γίνεται τόσο στὴν Ἀνατολὴ
ὅσο καί στὴ Δύση μὲ ἀμοιβαῖες ἐπικρίσεις καί ἀπόδοση εὐθυνῶν. Τοῦτο συμ-
βαίνει ἐν πολλοῖς στὰ πλαίσια τῆς ἀντιπαλότητας μεταξύ τῶν χριστιανικῶν

⁵⁹ Βλ. Gerhard Podskalsky, *Zur Hermeneutik des theologischen Ost-West-Gesprächs in historischer Perspektive* (Erfurter Vorträge zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 2), Erfurt: Uni-
versität Erfurt, 2002, σ. 10-11.

ἐκκλησιῶν καὶ τῆς σύγχρονης μεγέθυνσης καὶ ιδεολογικοποίησης τῶν ἱστορικῶν διαφορῶν τους, γεγονός πού δέν λείπει φυσικά καί ἀπό τόν ἑλλαδικό χῶρο μέχρι καί σήμερα.

Βεβαίως, οἱ προτεινόμενες στίς μέρες μας ἀλλαγές στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στήν Ἑλλάδα, ἀσχετῶς ἂν γίνουν ἀποδεκτές ἢ μή, ἀποτελοῦν ἐν πολλοῖς ἀναπόφευκτες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες θά συνεχίσουν νά συμβαίνουν στό πλαίσιο τῆς προϊούσας παγκοσμιοποίησης – ὅπως ἀκριβῶς καί γιά κάθε ἄλλο χῶρο πού ἀφορᾷ στήν κρατική λειτουργία σήμερα, π.χ. στήν ἐξωτερική πολιτική, στήν οἰκονομία ἢ στήν παιδεία. Ὁ σύγχρονος κόσμος ἀλλάζει ριζικά σέ κάθε τομέα, σήμερα δέ μέ ἀπίστευτη ταχύτητα, καί αὐτό ἀποτελεῖ φυσικά σημαντική πρόκληση, τόσο γιά τοὺς ἐμπλεκομένους φορεῖς πού καλοῦνται νά λάβουν ἀποφάσεις καί νά προτείνουν στρατηγικές ἢ λύσεις, ὅσο καί γιά τοὺς διανοομένους πού καλοῦνται νά κάνουν ἀναλύσεις καί νά δώσουν ἐξηγήσεις. Αὐτό πού χρειάζεται εἶναι ἡ νηφάλια καί μετρημένη προσέγγιση τῶν ἐπιχειρουμένων ἀλλαγῶν, καθὼς καί ἡ πραγματιστική τους ἀξιολόγηση, κυρίως δέ μέ βάση τὴν ἀνάγκη νά ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τό δίπολο Ἀνατολή-Δύση. Εἶναι δέ ἐπίσης χαρακτηριστικό ὅτι ἡ παγκοσμιοποίηση δέν θεωρεῖται ὅτι θά ἐπιφέρει τὴν καθολικὴ ἐξομοίωση ὅλου τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ὅτι θά δημιουργεῖ συνεχῶς διάφορα μείγματα μεταξὺ τοπικῶν παραδόσεων καί εὐρύτερων παγκοσμίων τάσεων. Τό γεγονός αὐτό ἀπέδωσε χαρακτηριστικά ὁ κοινωνιολόγος Roland Robertson μέ τόν διαδεδομένο σήμερα νεολογισμό τοῦ «glocalization», συνδέοντας τοὺς ὅρους «global» καί «local»⁶⁰. Περιγράφοντας δέ τίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους στήν Ὀρθόδοξη Βουλγαρία σήμερα, ἡ ἀνθρωπολόγος K. Ghodsee ἔκανε λόγο γιά μιὰ «συμφωνικὴ κοσμικότητα» (symphonic secularism)⁶¹, δηλαδή γιά μιὰ ἰδιάζουσα συνάρτηση τῆς ἱστορικῆς συσχέτισης μεταξὺ ἐκκλησίας καί πολιτείας στό πνεῦμα τῆς βυζαντινῆς συμφωνίας μέ τόν ἀπαιτούμενο κοσμικὸ χαρακτῆρα τοῦ σύγχρονου κράτους.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ συζήτηση καί ἀποδοχὴ τῶν ὁποίων ἀλλαγῶν, τωρινῶν ἢ μελλοντικῶν, στίς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους καί στήν Ἑλλάδα πρέπει νά γίνεται μετρημένα, χωρὶς ἀξιολογικές κρίσεις γιά μιὰ δῆθεν προηγμένη Δυτικὴ Εὐρώπη καί μιὰ ὑπανάπτυκτη Ἀνατολή στὸν τομέα αὐτό, πρωτίστως δέ μέ

⁶⁰ Βλ. σχετικὰ Roland Robertson, «Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity», στό: M. Featherstone, S. Lash καί R. Robertson (ἐπιμ.), *Global Modernities*, London 1995, σ. 25-44.

⁶¹ Βλ. σχετικὰ Kristen Ghodsee, «Symphonic Secularism: Eastern Orthodoxy, Ethnic Identity and Religious Freedoms in Contemporary Bulgaria», *Anthropology of East Europe Review* 27 (2009) 227-252.

σεβασμό στις ιδιαιτερότητες του έλληνορθόδοξου χώρου. Τά προβλήματα αλληλοκατανόησης μεταξύ των εμπλεκομένων φορέων προέρχονται έν πολλοίς από παραδοσιακές πολώσεις και έχθρότητες. Άλλά δέν πρέπει νά λησιμονείται ότι και οί εκκλησίες τής Δύσης έχουν περάσει ιστορικά από τά στάδια αυτά μέχρι νά φθάσουν στή σημερινή κατάσταση. Όπως προελέχθη, ή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία συμβιάστηκε – βεβαίως, μέ τό δικό της κριτικό τρόπο – τελικά μέ τή Νεωτερικότητα μόνο μετά τή Β΄ Βατικάνειο Σύνοδο, ύστερα από πολλούς αιώνες εντάσεων και συγκρούσεων. Μπορεί λοιπόν, όντως ή Έκκλησία στήν Ελλάδα νά έδειχνε παλαιότερα έσωστρέφεια και άμυντική διάθεση άπέναντι στή Νεωτερικότητα και στις έξελίξεις τής παγκοσμιοποίησης. Άλλά ή στάση αυτή τής Έκκλησίας είναι άπολύτως φυσιολογική και άναμενόμενη, ιδίως άν λάβει κανείς ύπ΄ όφιν του τις ιστορικοκοινωνικές έξελίξεις και τό όλο ύπόβαθρο που παρουσιάσθηκαν συνοπτικά στο παρόν άρθρο. Πολλές δέ από τις σύγχρονες αντιδράσεις όφείλονται επίσης στο γεγονός ότι ή χώρα βρίσκεται σέ μία μεταβατική περίοδο από μία πιο έθνοκεντρική σέ μία πιο άνοικτή και πολυπολιτισμική κοινωνία. Έξάλλου, διάφορες στατιστικές μετρήσεις προβλέπουν ήδη από τώρα σημαντικές αλλαγές προς τήν κατεύθυνση αυτή στήν Ελλάδα τις έπόμενες δεκαετίες, τόσο όσο άφορā στο ποσοστό των Όρθοδόξων στή χώρα όσο και των μί Όρθοδόξων, συμπεριλαμβανομένων των αθέων ή των θρησκευτικά άδιαφόρων ατόμων⁶². Εύνόητο είναι ότι όλα αυτά δέν άφορούν μόνο στήν Έκκλησία, αλλά σέ πλῆθος άλλων φορέων και ατόμων στή χώρα που αντιδρούν από τήν πλευρά τους και γιά τους έκάστοτε δικούς τους λόγους στις διαφαινόμενες αυτές αλλαγές, τις όποιες αντιλαμβάνονται ως άπειλητικές.

Παρά όμως τις ύπάρχουσες δυσκολίες και άγκυλώσεις του παρελθόντος, ύπάρχουν πολλές ένδείξεις ότι ή Έκκλησία τής Ελλάδος, ιδίως υπό τήν ήγεσία του νυν Άρχιεπισκόπου, φαίνεται νά γίνεται σταδιακά προθυμότερη νά συζητήσει κριτικά και νά άντιμετωπίσει δημιουργικά τις προκλήσεις τής (Μετα)Νεωτερικότητας και τής παγκοσμιοποίησης, κατανοώντας τις άδήριτες αλλαγές που συμβαίνουν γύρω της, άσχέτως του άν συμφωνεί ή διαφωνεί μαζί τους⁶³. Τό γεγονός αυτό και μόνο είναι έλπιδοφόρο, διότι μαρτυρεί μία ρεαλι-

⁶² Βλ. Todd M. Johnson και Gina A. Zurlo (έπιμ.), *World Christian Database*, Leiden/Boston: Brill, URL: <https://worldchristiandatabase.org/> (accessed April 2019).

⁶³ Βλ. σχετικά Vasilios N. Makrides, «Die Orthodoxe Kirche Griechenlands und der lange Weg zur Modernisierung», *Glaube in der 2. Welt* 38/10 (2010), σ. 18–21. Τοῦ ίδιου, «The Orthodox Church of Greece», στο: Lucian N. Leustean (έπιμ.), *Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century*, London/New York 2014, σ. 181–209.

στική αποτίμηση της όλης κατάστασης και τή δυνατότητα χάραξης μιᾶς αναγκαίας στρατηγικῆς γιὰ τὸ μέλλον. Εἰδικὰ δὲ γιὰ τὶς προτεινόμενες ἀλλαγές στὶς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους, εἶναι γνωστὸ ὅτι αὐτὲς ἐξαρτῶνται ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἄλλους, ἐν πολλοῖς ἀστάθμητους παράγοντες, ὅπως ἀπὸ τὶς πολιτικές συγκυρίες καὶ ἰσορροπίες ἢ τὶς παγκόσμιες ἐξελίξεις. Συνολικὰ ὅμως, πρόκειται γιὰ τὶς ὅψεις μιᾶς μακρᾶς διαδικασίας, ἡ ὁποία ἐνδέχεται νὰ διαρκέσει πολλὲς δεκαετίες καὶ ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει ριζικὲς ἀλλαγές στὸ μέλλον. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ μιὰ ἀνεπανόρθωτη καταστροφή γιὰ τὴν ἑλληνικὴ Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ στὸ πλαίσιο μιᾶς συνεχοῦς ἐξελικτικῆς πορείας. Ἐξάλλου, ἂν θεωρήσει κανεὶς τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1833 καὶ μετὰ, θὰ διαπιστώσει τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν κατὰ καιροὺς ἀλλαγῶν καὶ μεταρρυθμίσεων (π.χ. ἀναφορικὰ μὲ τοὺς διαφοροτικούς «Καταστατικούς Χάρτες» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1923, τοῦ 1943 καὶ τοῦ 1977 ἢ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ἡ ὁποία σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπαλλοτριώθηκε ἀπὸ τὸ κράτος, συχνὰ δὲ μὲ μονομερεῖς ἐνέργειες⁶⁴). Ἐπομένως, οἱ πιθανὲς μελλοντικὲς ἀλλαγές στὶς σχέσεις ἐκκλησίας-κράτους, ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιτευχθοῦν χωρὶς ἐκκλησιαστικὴ συναίνεση, δὲν πρέπει νὰ ἀποτελέσουν αὐτόματα αἰτία γιὰ ὁδυρμούς καὶ καταστροφολογία στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, μπορεῖ νὰ ἐπιδείξει ἀρκετὴ προσαρμοστικότητα στὶς περισπτώσεις αὐτὲς, εἶναι δὲ βέβαιο ὅτι θὰ μπορέσει νὰ ἀντεπεξέλθει στὶς προκλήσεις τῶν καιρῶν. Αὐτὸ κατάφεραν παλαιότερα οἱ χριστιανικὲς ἐκκλησίες στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τῶν ὁποίων ἡ Ὁρθόδοξος κόσμος γενικὰ μπορεῖ νὰ ἐπωφεληθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ – χωρὶς φυσικὰ νὰ τὶς ἀντιγράψει δουλικά, ἀλλὰ προβαίνοντας σὲ μιὰ κριτικὴ τους ἀξιολόγηση καὶ δημιουργικὴ τους ἀποτίμηση. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὅμως κάτι τέτοιο, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὑπερβεῖ ὁ Ὁρθόδοξος κόσμος γενικὰ (καὶ φυσικὰ ἡ ἑλληνικὴ Ὁρθοδοξία) παλαιότερες καὶ παραδοσιακὲς πολώσεις, οἱ ὁποῖες περιελάμβαναν κυρίως τὴ δαμιονοποίηση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ γενικότερα τῆς Δύσης καὶ τῶν σχετικῶν ἐξελίξεων στὸ πλαίσιο τοῦ ἐγγενοῦς Ὁρθοδόξου ἀντιδυτικισμοῦ. Παρὰ λοιπὸν τὶς ἀντιδραστικὲς συνέχειες μὲ τὸ παρελθόν, σημαντικὸ εἶναι πάντως ὅτι παράλληλα ὑπάρχουν καὶ διάφορες ἐνδείξεις ἀλλαγῆς κατευθύνσεως στὸ θέμα αὐτό⁶⁵, γεγονὸς πού εἶναι ἀπολύτως

⁶⁴ Βλ. ἐκτενῶς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Ἱερώνυμος, *Ἐκκλησιαστικὴ περιουσία καὶ μισθοδοσία τοῦ κλήρου*, Ἀθήνα 2012.

⁶⁵ Βλ. ἀναλυτικὰ Trine Stauning Willert καὶ Lina Molokotos-Liederman (ἐπιμ.), *Innovation in the Orthodox Christian Tradition? The Question of Change in Greek Orthodox Thought and Practice*,

ἀναγκαῖο γιὰ μιά συνειδητοποιημένη, ἰσχυρή, πραγματιστική καί αὐτόνομη ἐκκλησία μέσα σ' ἓναν συνεχῶς μεταβαλλόμενο, ἀνταγωνιστικό καί παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Farnham 2012. Trine Stauning Willert, *New Voices in Greek Orthodox Thought: Untying the Bond between Nation and Religion*, Farnham 2014. George E. Demacopoulos καί Aristotle Papanikolaou (ἐπιμ.), *Orthodox Constructions of the West*, New York 2013.

ΜΟΣΧΟΣ ΛΑΓΚΟΥΒΑΡΔΟΣ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ-τ. ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΣ

ΕΙΣ ΕΑΥΤΟΝ

«Τίς γάρ ἡμῶν ἐλπὶς ἢ χαρά... ἢ οὐχὶ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;»
(Θεσ. Β', 14:20)

Ἡ πίστις στὸν Χριστό

Μέ τὴν πίστιν στὸν Χριστό ἀρχίζει ἡ αὐτοβιογραφία. Ὁ πιστός μιλάει γιὰ τὴν ζωὴ του. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐξομολογοῦνται δημοσίως. Οἱ πιστοὶ ὁμολογοῦν τὴν πίστιν σέ ἓναν κόσμον ποὺ δὲν πιστεύει καὶ γίνονται μάρτυρες. Μὲ τὸν Χριστό ἀρχίζει ἡ προσωπικὴ μαρτυρία. Ὁ λόγος δὲν εἶναι ἀπλή ἔκθεσις ἰδεῶν, ἀλλὰ προσωπικὴ μαρτυρία. Ἡ γραφὴ εἶναι αὐτοβιογραφικὴ. Μιλᾷς γιὰ τὴν πίστιν σου στὸν Χριστό καὶ στηρίζεις καὶ τὴν πίστιν τῶν ἄλλων. Δὲν ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν ἐπίδειξη. Ἡ ὁμολογία δὲν ἐπιφέρει διακρίσεις καὶ τιμές, ἀλλὰ περιφρόνησι καὶ διώξεις.

Ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια ἀγαπῶ τίς αὐτοβιογραφίες. Αὐτές ἦταν τὰ ἀγαπημένα μου ἀναγνώσματα. Καὶ στὴ ζωὴ τὸ πῶς μεγάλο μου ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ γνωρίζω ἀξιόλογους ἀνθρώπους ὡς πρὸς τὴν πίστιν τους. Ὅλη ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοσις εἶναι ἡ μετάδοσις τῆς διδασκαλίας μὲ τὸ παρά-δειγμα. Ἡ ζωὴ ἡ ἴδια διδάσκει. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοσή μας, οἱ Ἕλληνες μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ζωὴ, τουλάχιστον ὅσο ἴσχυε ἡ παράδοσις, καὶ δὲν μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Ρώτησαν κάποτε ἓναν γέρο, γιατί προσεύχεται γιὰ τοὺς νεκροὺς του, πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ νεκροὶ ζοῦν κι ὁ γέρος ἀπάντησε: Ἀφοῦ τὸ νιώθω καθῆκον νὰ προσεύχομαι, πᾶναι νὰ πεί πῶς ζοῦνε.

Ὁ πατέρας μου κι ἡ μάνα μου πίστευαν στὸν Χριστό. Κι ὁ παππούς μου κι ἡ γιαγιά μου, επίσης. Οἱ ἀξιαγάπητοι αὐτοὶ ἄνθρωποι γιὰ μένα, μὲ ἔκαναν νὰ νιώσω ὅτι μ' ἀγαποῦσαν ὅπως τὸν ἑαυτό τους. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ πῶς πειστικὴ γνώσις. Εἶναι ἡ τέλεια γνώσις. Μόνο ὅ,τι λέγεται μὲ ἀγάπη θ' ἀκουστεῖ. Κανένα λογικὸ ἐπιχείρημα καὶ κανένας φιλοσοφικὸς στοχασμὸς δὲν ἔχει τὴν

πειθώ της αγάπης. Ἡ αγάπη γιά τά προσφιλῆ μου πρόσωπα μέ βοηθαίει νά ζῶ. Νιώθω ὅτι συγκρινόμενος μαζί τους δέν μπορῶ νά φτάσω αὐτά τά πρόσωπα στήν ἀρετή. Ἦταν φτωχοί ἄνθρωποι, ἀλλά πλούσιοι σέ ἀρετή.

Νιώθω ἀπέραντη εὐγνωμοσύνη γιατί πίστευαν στόν Χριστό. Καί μόνο ὅτι αὐτοί ὑπῆρξαν πιστοί μέ ἔκαναν καί ἐμένα νά πιστεύω. Ἀφοῦ αὐτά τά πρόσωπα μέ τά ὅποια ἐγώ δέν μπορῶ νά συγκριθῶ στήν ἀρετή, πιστεύουν ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ Θεός, ἐγώ ποιός εἶμαι νά μὴν πιστεύω; Κανένα λογικό ἐπιχείρημα δέν εἶναι πιό πειστικό ἀπό τήν πειθώ της αγάπης καί της ταπεινώσεως. Τά ἀγαπημένα μου πρόσωπα πιστεύουν κι ἐγώ πιστεύω. Στήν Ὁρθόδοξη Παράδοση ἡ γνώση στηρίζεται στήν ἐμπειρία. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἐμπειρική ἐπιστήμη.

Ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση ξεκινáει ἀπό τοὺς Πατριάρχες καί τοὺς Προφῆτες τοῦ Ἰσραὴλ, ἀπό τοὺς σοφούς της ἀρχαίας Ἑλλάδας, πού ἐπίσης προφήτεψαν τόν Χριστό, ἀπό τοὺς Ἀπόστολους, τοὺς Εὐαγγελιστές, τοὺς Ἁγίους Πατέρες καί φθάνει μέχρι σήμερα. Ἀκόμα κι ἂν χαθοῦν ὅλες οἱ Γραφές, ἓνας ἅγιος μοναχός της Ὁρθοδοξίας μπορεῖ νά τίς ξαναγράψει. Ὁ καλύτερος τρόπος νά πιστέψεις ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ὁ Θεός, εἶναι νά βρεῖς κάποιον πού πιστεύει ἀληθινά καί νά τόν ἀγαπᾷς καί νά τόν θαυμάζεις γιά τήν ἀρετή.

Ἡ πτώση τοῦ Ἀδάμ

«Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί,
ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου» (Ιακ. 5:7)

Τί συνέβη στόν Ἀδάμ κατά τήν πτώση του καί ἐκδιώχθηκε ἀπό τόν Παράδεισο, ἀποξενώθηκε δηλαδή ἀπό ὅλες τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ; Καί πῶς τό ξέρουμε ἐμεῖς σήμερα; Τό ξέρουμε ἀπό τή δική μας ἐμπειρία, ὅταν ξεχνᾷμε τόν Θεό καί βάζουμε στήν καρδιά μας τήν ὑπερηφάνεια καί τήν ιδιοτέλεια πού τήν συνοδεύει. Ἡ ὑπερηφάνεια ἀποξενώνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τή χάρη τοῦ Θεοῦ καί διαταράσσει τόν ρυθμό τοῦ κόσμου: «Ἀπό τότε πού πενήθω/ τό ξανθό καί γαλανό /καί οὐράνιο φῶς μου/ μετεβλήθη ἐντός μου/ κι ὁ ρυθμός τοῦ κόσμου», θρηνεῖ ὁ ποιητής Γεώργιος Βιζυηνός. Ὅταν δεῖτε, γράφει ἡ Ἀποκάλυψη, τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως νά στέκεται σέ τόπο πού δέν τοῦ ἀνήκει, στρέψτε ὅλη σας τήν προσοχή στό νά διώξετε τήν ὑπερηφάνεια ἀπό τήν καρδιά σας. Αὐτή εἶναι ἡ Νηπτική Παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἡ Ὁρθοδοξία διαφέρει ἀπό τίς αἵρέσεις καί τόν ἀθεϊσμό, ὡς πρὸς τή Θεία Χάρη. Στήν πραγματικότητα διαφέρει ὡς πρὸς τόν σεβασμό τοῦ ἀνθρώπου

καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ Θεία Χάρη κατὰ τὴν Ὁρθόδοξη Διδασκαλία εἶναι Ἄκτιστη, δέν εἶναι κτίσμα, ἀλλά εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα, πού κατοικεῖ μέσα στόν ἄνθρωπο. Οἱ αἱρέσεις θεωροῦν τή Θεία Χάρη κτιστή. Ὁ Θεός γιά τίς αἱρέσεις, ἀκόμα κι ἂν αὐτός ἐπλασε τόν ἄνθρωπο, δέν ἐνδιαφέρεται γι' αὐτόν.

Κατά τὴν Ὁρθόδοξη Διδασκαλία ἡ Θεία Χάρη εἶναι τό Ἅγιο Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν Ἄκτιστη Χάρη τοῦ Θεοῦ μέσα του, πράγμα πού σημαίνει ὅτι γεννήθηκε νά ζεῖ ἐλεύθερος, ἄξιος σεβασμοῦ ὡς κατοικία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος μέσον πρὸς ἐκμετάλλευσιν. Κάποτε στόν Παπισμό πουλοῦσαν τή Θεία Χάρη ὡς ἐμπόρευμα. Ὁ Παπισμός ἀσκεῖ ἀκόμη κοσμική ἐξουσία ὡς συνέχεια τοῦ Καίσαρα τῆς Ρώμης.

Ὁ Ἰησοῦς διώχνει μέ τό μαστίγιό τούς ἐμπόρους ἀπό τόν ναό τοῦ Θεοῦ. Καί ἐμεῖς πρέπει νά δίνουμε τόν χῶρο πού ταιριάζει στό ἐμπόριο, ὥστε νά μὴν μετατρέπονται τά πάντα σέ ἐμπόρευμα. Δέν πιστεύουμε στὴν ἀγορά χωρὶς ἠθικά ὅρια. Ἡ «ἐλευθέρη ἀγορά» εἶναι αἵρεση. Θεωρεῖ θεμιτό ἀκόμα καί τό ἐμπόριο ὀπλῶν καί ναρκωτικῶν καί οἱ ὑπέρμαχοι τῆς «ἐλευθερίας» τῆς ἀγορᾶς ἔχουν συγκεντρώσει ὅλο τόν πλοῦτο τῆς Γῆς, ἐνῶ οἱ λαοὶ πένονται.

Στὴν πίστιν στή Θεία Χάρη βασίζεται καί ὁ σεβασμός καί ἡ ἀγάπη ἀκόμα καί τῶν ἐχθρῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι πιστεύουμε ὅτι σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους κατοικεῖ ἡ Θεία Χάρη. Οἱ αἱρετικοὶ διαιροῦν τόν κόσμον σέ καλοὺς καί σέ κακοὺς. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι οὔτε ἐλευθερία οὔτε δημοκρατία. Ἀξίζει τό Ὑπουργεῖο Παιδείας νά ἐξηγήσει, γιατί ἐπείγεται νά εἰσαγάγει τό μάθημα τῆς θρησκευολογίας, γιὰ νά μὴν διδάσκονται τά Ἑλληνόπουλα τὴν Ὁρθοδοξία. Ὁ Χριστὸς ἀνυψώνει τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος τῆς πτώσης θεραπεύεται καί γίνεται καινούργιος ἄνθρωπος, ἀναγεννημένος πνευματικά, ἄξιος σεβασμοῦ ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς, θρησκείας, γλώσσης κ.ἄ.

Ἡ ἐλευθερία καί ἡ δημοκρατία εἶναι γράμμα κενό, ὅταν δέν γνωρίζουμε τόν Θεό καί δέν κατανοοῦμε τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ φτωγὴ ἰδέα πού ἔχουν οἱ αἱρέσεις γιὰ τόν Θεό ἢ ὁ ἀθεϊσμός γιὰ τὴν μὴ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ἔχει πρακτικές συνέπειες γιὰ τόν σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Στὴ Νηπτική Παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, δέν διακρίνονται οἱ ἄνθρωποι σέ καλοὺς καί σέ κακοὺς ἢ σέ φίλους καί σέ ἐχθροὺς. Δέν εἶναι θέμα καλοσύνης ἢ φιλίας ἢ ἐλευθερία καί ἡ δημοκρατία. Στὴ Νηπτική Παράδοση τοῦ λαοῦ μας, τὴν ὁποία διέκοψε τό 1821 ἡ Ξενοκρατία, οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται σέ αὐτοὺς πού γνωρίζουν τόν Θεό καί σέ αὐτοὺς πού δέν τόν γνωρίζουν. Ἡ Νηπτικὴ Παράδοση, εὐτυχῶς, ἀναβιώνει στίς μέρες μας σέ ὅλο τόν κόσμον!

Οί αἰρέσεις κι ὁ ἀθεϊσμός εἴτε ἀρνοῦνται τή Θεία Χάρη ὡς τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πού κατοικεῖ στόν ἄνθρωπο εἴτε ἀρνοῦνται τήν ἴδια τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ὑποβαθμίζουν τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Δέν ἀντιμάχονται τόν Θεό, ἀλλά τόν σεβασμό τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Στήν Ἀνατολή ἀκόμα καί σήμερα ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μικρότερη ἀξία καί ἀπό αὐτήν τῆς σκόνης στόν δρόμο. Αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς λένε «λιγότερο ἀπό σκόνη». Ἡ δημοκρατία τώρα στόν τόπο μας δέν λειτουργεῖ καί πολλές ἐλευθερίες ἔχουν περιοριστεῖ, ὅπως εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, ἡ ἐλευθερία ἀπό τόν φόβο καί τήν ἀβεβαιότητα, ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου κ.ἄ. Δέν ρωτοῦν ἂν αὐτό ἀρέσει στόν Θεό, ἂν ἐξευτελίζονται οἱ φτωχοί ἄνθρωποι καί ἡ ζωή τους. Ποιός νοιάζεται;

Ὁ βλέπων

«Δώρισαί μοι τοῦ ὁρᾶν τά ἐμά πταίσματα»

Ἡ ὁρθόδοξη Παράδοση, στήν πράξη, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: ἡ δυνατότητα νά βλέπουμε συνεχῶς τήν ἁμαρτία μας. Δέν προβάλλουμε τή σκιερή εἰκόνα τῆς ἁμαρτίας μας στοὺς ἄλλους γιά νά τοὺς κατακρίνουμε. Πράγματι ἀπαιτεῖ νά ἔχουμε θάρρος γιά νά βλέπουμε συνεχῶς τήν ἁμαρτία. Ὡς πρὸς αὐτό ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ κάποιον νά μᾶς ἐνθαρρύνει μέ τήν ἀγάπη του καί μέ τήν ἀποδοχή τοῦ ὅπως εἴμαστε. Δυστυχῶς, δέν βρίσκεται εὐκόλα αὐτός πού θά μᾶς ἀγαπήσει μέ αὐτόν τόν τρόπο. Ὁ χριστιανός ὅμως ἔχει τόν Χριστό καί σ' αὐτόν βλέπει τό πρόσωπο πού τόν ἀγαπᾷ καί τόν δέχεται ὅπως εἶναι. Ἀκόμα καί στό πιό ἀδυσώπητο πεπρωμένο, ὁ Χριστός βρίσκεται ἐκεῖ γιά ἐμᾶς, καί μᾶς δίνει θάρρος καί ἐγκυρες ἐλπίδες.

Ἡ πνευματική ὁραση εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Ὁρθόδοξου δρόμου. Μαθαίνουμε νά προσέχουμε κάθε στιγμή νά μὴν γεννιοῦνται στήν καρδιά μας μάταιες ἐπιθυμίες. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά νά διακρίνουμε τό ἀληθινό νόημα τῶν πραγμάτων. Γνωρίζουμε ποιός εἶναι ὁ σκοπός πού ζοῦμε καί ποιά εἶναι τά μέσα γιά νά πραγματοποιήσουμε τόν σκοπὸ μας. Αὐτή εἶναι ἡ νηπτική Παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καί ἐνῶ ἀκόμα κι ὁ ἀγράμματος γνωρίζει τά μύχια τῆς καρδιάς, ἡ ἐπιστήμη ἀγνοεῖ τήν καρδιά, ὡς ψυχο-πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἀνθρώπου!

Ἡ νηπτική παράδοση διεκόπη βίαια ὑπὸ τήν ἐπίδραση τοῦ δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ καί ἀξίζει νά δοῦμε γιά ποιὸ σκοπὸ διεκόπη. Ὁ κόσμος παραδόθηκε στόν στεῖρο ὠφελισμὸ καί τῇ χρησιμοθηρίᾳ. Πρέπει νά ποῦμε ὅμως ἐδῶ, ὅτι στόν δυτικὸν κόσμον, φωτεινά πνεύματα ἐξακολουθοῦν νά τηροῦν τήν ὁρθόδοξη Παράδοση. Ὅλος αὐτός ὁ κόσμος πρὶν τό σχίσμα ἦταν ὁρθόδοξος. Παραθέ-

τουμε μιά σκέψη από τό βιβλίο του Γάλλου Ζ.Π. Βουαγιέ με τίτλο «Αναφορά για τήν κατάσταση των ψευδαισθήσεων σχετικά με τήν αρχή του κόσμου». (Βουαγιέ στά γαλλικά θά πει αυτός που βλέπει συνέχεια ἢ κάτι τέτοιο):

«Σέ κάθε κοινωνία, ἡ κύρια ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων εἶναι νά ἐπικοινωνοῦν (...) Ἡ συγκεκριμένη βάση πού πάνω της ὑψώνονται ὅλα ὅσα ὑπάρχουν στήν κοινωνία εἶναι ἡ ἐπικοινωνία...» Ὡς ἐπικοινωνία ὁ Βουαγιέ ἐννοεῖ τί σύμπτωια τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ὑπάρχει ὅταν τά πράγματα δέν ἔχουν ἀποξενωθεῖ ἀπό τό ἀληθινό τους νόημα. Ὁ ἐχθρός τῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ ἀλλοτρίωσις, καί τήν ἀλλοτρίωσις χρησιμοποιοῦν αὐτοί που ἐπιδιώκουν νά διαιροῦν τόν κόσμο, σύμφωνα με τήν ἀρχή του «διαίρει καί βασίλευε».

«Οἱ ἄνθρωποι γιά νά εἶναι ἱκανοί νά ζήσουν ὡς ἄνθρωποι καί ὄχι ἀπλά σάν ζῶα, πρέπει ἀκριβῶς νά εἶναι ἱκανοί –καί αὐτή ἡ ἱκανότητα ἀμφισβητεῖται στους μισθωτούς σκλάβους, στους ὑποταγμένους, στους φτωχοῦς ὄλων των ἐποχῶν– νά χρησιμοποιοῦν τίς ζωτικές ἀνάγκες τους, τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τροφῆς, δίψας, κατοικίας, ἐνδυμασίας γιά σκοπούς ἐπικοινωνίας, σάν ὑλικό γιά ἐπικοινωνία».

Οἱ κυβερνήσεις, τώρα, ἀμφισβητοῦν τήν ἱκανότητα νά ζοῦμε ὡς ἄνθρωποι καί ὄχι ἀπλά σάν ζῶα. Αὐτό κάνουν στήν πραγματικότητα ὅταν βάζουν ἐμπόδια στήν παράδοση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, μέ ἀποτέλεσμα ὁ σημερινός ἄνθρωπος νά μένει ἀβοήθητος, στίς ἀναπόφευκτες συγκρούσεις του μέ τί συνειδησί του πού τόν ἀρρωσταίνουν. Οἱ κυβερνήσεις ὅταν ἀγνοοῦν ἢ περιφρονοῦν ἢ καί ἐμποδίζουν τήν ὀρθόδοξη παράδοση, ἀγνοοῦν, περιφρονοῦν καί παραβιάζουν τό ἀνθρώπινο δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας. Δέν εἶναι βέβαια ἡ καθαρή καρδιά ἢ ἡ προσευχή ἢ οἱ σχέσεις μεταξύ μας, ὁ σκοπός τῆς ζωῆς. Ὅλα αὐτά εἶναι μέσα γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ, πού εἶναι ἡ ἐλευθερία τήν ὁποία μᾶς χαρίζει ἡ κοινωνία μέ τόν Θεό, τό μόνο Ὅν πού εἶναι ἐλεύθερο ἀπό τήν καταπίεση τῶν ἀναγκῶν. Ἐνωμένος μέ τόν Θεό βιώνει καί ὁ ἄνθρωπος τήν ἐλευθερία ἀπό τήν καταπίεση. Αὐτός πού ἔχει σύμπτωια μέ τόν Θεό, γίνεται ἕνα πνεῦμα μέ τό πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως, αὐτός πού δέν ἀναζητεῖ τήν ἐλευθερία του στήν ἔνωσή του μέ τόν Θεό, θά πει, ὅτι ἐλευθερία, ὑπό τίς παρούσες συνθῆκες, δέν ὑπάρχει.

Πράγματι, κανείς δέν εἶναι ἐλεύθερος μέ τίς δικές του δυνάμεις. Ἐλεύθερος εἶναι μόνον αὐτός πού ἔχει κοινωνία μέ τόν Θεό, πού εἶναι ἐνωμένος μέ τόν Θεό, ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας Του. Ὁ σκοπός γιά τόν ὁποῖο ζοῦμε εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τό νά εἴμαστε ἕνα πνεῦμα μέ τό πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία κοινωνία εἶναι πράγματι ἡ ἀρχή τοῦ κόσμου.

Ἡ ἐποχή μας ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν τό θάρρος νὰ βλέπουν συνεχῶς τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἀνομία τους. Βλέποντας τὸν ἑαυτό μας ὅπως εἶναι, δὲν προβάλλουμε τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν ἀνομία μας στοὺς ἄλλους καὶ δὲν τοὺς κατακρίνουμε. Ἄν ὅμως ἀπωθοῦμε καὶ κατακρίνουμε, δὲν θὰ ἀποφύγουμε τὴν ἀσθένεια.

Ὁ Δαβίδ, στὸν 50ό ψαλμὸ, τὸν λεγόμενο ψαλμὸ τῆς μετανοίας, περιγράφει τὸν τύπο τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος βλέπει τὴν ἁμαρτία του καὶ πιστεύει ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ ὅπως εἶναι. Ἐλέησόν με, ἱκετεύει ὁ Δαβίδ, διότι γνωρίζω τὴν ἀνομία μου καὶ ἡ ἁμαρτία μου εἶναι μπροστὰ μου καὶ τί βλέπω διαρκῶς.

Ὁ Θεὸς ἀκούει τὴν προσευχή μας

«Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε καὶ ἔσται ὑμῖν»

Ὁ Θεὸς ἀκούει τὴν προσευχή μας. Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἀκούει τὴν προσευχή μου, γιατί νιώθω τὴν ἀνάγκη νὰ Τὸν εὐχαριστῶ καὶ νὰ Τὸν δοξάζω;

Ἡ ἀνάγκη νὰ εὐχαριστῶ καὶ νὰ δοξάζω τὸν Θεὸ εἶναι ἔμφυτη καὶ δείχνει ὅτι μέσα μου εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Θεὸς ἀκούει καὶ πραγματοποιεῖ τὴν ἐπιθυμία τῆς καρδιάς μου.

Τό ἴδιο ὅπως εἶναι ἔμφυτη στὰ παιδιά ἡ βεβαιότητα μέσα τους ὅτι ὁ πατέρας τὰ πάντα ξέρει καὶ μπορεῖ.

Ὁ Χριστὸς μέσα μας

«Τεκνία μου, οὗς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν»
Γαλ. 4, 19

Ἡ καρδιά εἶναι κατοικία τοῦ Θεοῦ, λέει ἡ Γραφή. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ καρδιά εἶναι πλασμένη ν' ἀγαπᾷ δίχως ὅρια. Κι ἡ ἀγάπη αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν Θεό. Νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεό, λέει τὸ Εὐαγγέλιο, μέ ὅλη σου τὴν καρδιά, μέ ὅλη σου τὴ δύναμη, μέ ὅλη σου τὴν ψυχὴ καὶ μέ ὅλη σου τὴ διάνοια. Μερικοὶ ἀγάπησαν ἀνθρώπους ἢ πράγματα μέ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ κι ἔχασαν τὰ λογικά τους.

Στὴν ἀρχὴ ἀγαπᾶμε τὰ κοντινά μας πρόσωπα, τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα. Ὁ πατέρας κι ἡ μητέρα ζοῦν μέσα μας ὅχι ὡς ἀνάμνηση τῶν πράξεών τους, ἀλλὰ ὡς μορφές. Τό ἴδιο ζεῖ μέσα μας ὁ Ἰησοῦς, ὅχι ὡς ἡ χάρις Του οὔτε ὡς ἡ διδασκαλία Του, ἀλλὰ ὡς συγκεκριμένη μορφή. Ἀργότερα ἡ ἀγάπη μας ἐπεκτείνεται καὶ σέ ἄλλα πρόσωπα. Κανένα ὅμως ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτά δὲν

γεμίζει τήν καρδιά μας. Μόνο στήν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ ἀγαπᾶμε μέ ὅλη τήν πληρότητα τῆς ζωῆς μας... Πήγαυα συχνά στόν πνευματικό μου, ἕναν γέροντα μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ στήν ψυχή του, γιά νά ζητήσω τί συμβουλί του γιά τό πρόβλημα πού μέ βασάνιζε, ἀλλά μπροστά στήν ἡσυχία τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ἀνθρώπου δέν ὑπῆρχε κανένα πρόβλημα ἢ μᾶλλον τό πρόβλημα ἦταν ἡ ἀπουσία τῆς αἰσθησις τοῦ Ἰησοῦ στήν ψυχή μου ἐκείνη τή μακρινή ἐποχή.

Ἡ πρώτη αἰσθησις τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ στήν ψυχή εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς χάρις στόν παράδεισο τῶν παιδικῶν μας χρόνων πού διαρκεῖ μέχρι τήν ἐμφάνισι τῆς ἐνοχῆς, πού μᾶς βγάξει ἀπ' τή διάφανη γαλήνη τοῦ παραδείσου μας καί μᾶς παραδίδει στόν φόβο. Ἡ ἐσωτερική εἰρήνη πού νιώθουμε μέ τήν αἰσθησις τῆς παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ ἐντός μας δέν εἶναι ἀτομική ὑπόθεσις. «Ἀπόκτησε τήν ἐσωτερική σου εἰρήνη καί χίλιοι ἄνθρωποι γύρω σου θά σωθοῦν», λέει ὁ Ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σαρῶφ.

Ἡ ἀντίρρηση, τώρα, ἀπό αὐτούς πού δέν πιστεύουν εἶναι, «πῶς θά ζήσει σ' αὐτόν τόν ἄδικο καί πονηρό κόσμο ὁ ἀθῶος μέ τήν ἀθωότητά του». Καί βέβαια θά ζήσει. Τό Εὐαγγέλιο δέν εἶναι ἀνεφάρμοστο. Ἀθωότητα δέν εἶναι ἔλλειψη προσοχῆς. Ἀθωότητα εἶναι ἔλλειψη ἄγχους, ἀγωνίας, ἀπελπισίας, πανικοῦ. Αὐτό εἶναι ἡ ἀθωότητα. Ἡ ἀπορία δέν εἶναι πῶς θά ζήσει ὁ ἀθῶος ἀλλά πῶς θά ζήσει αὐτός πού δέν ἔχει τήν ἀθωότητα τῆς παιδικῆς ψυχῆς καί δέν πιστεύει στή χάρη τοῦ Ἰησοῦ, γιατί δέν πιστεύει στόν Θεό.

Κι ἀφοῦ ὅλοι ὑπῆρξαμε παιδιά ὅλοι ἔχουμε ἕνα παιδί μέ τήν ἀθωότητά του μέσα μας, κι ὅλοι μπορούμε νά δεχθοῦμε τόν Ἰησοῦ, ἀρκεῖ νά μὴν ὑπάρχουν ἐμπόδια, ὅπως εἶναι ἡ ἀκάθαρτη καρδιά. Τό ἐπεισόδιο τῆς ἐκδίωξης τῶν ἐμπόρων ἀπ' τόν ναό τοῦ Θεοῦ γίνεται καί μιά παραβολή πού σημαίνει ὅτι πρέπει νά διώξουμε ἀπό τήν καρδιά μας τί μέρμυρα, τήν ἀγωνία, τό ἄγχος, τόν πανικό, γιά νά εἶναι καθαρή γιά τόν Χριστό. Ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατοικία ἢ ὁ ναός τοῦ Θεοῦ. Στόν πεντηκοστό ψαλμό τῆς μετανοίας ἀκούγεται τρεῖς χιλιάδες χρόνια τώρα ἡ κραυγή τοῦ προφήτη καί βασιλιά Δαβίδ, «καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί ὁ Θεός καί πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀπορρίψεις με ἀπό τοῦ προσώπου σου καί τό πνεῦμα σου τό ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ».

Ἡ Θεία Χάρη μένει

«Σ' αὐτόν τόν κόσμο μόνο ἐγώ εἶμαι κι ὁ Θεός», λέει ὁ νηπιτικός Ἅγιος Ἀλῶνιος. Γιά τόν Ἅγιο ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφια ἢ, ἀκόμα καλύτερα, εἶναι

ένας άνθρωπος ή γίνονται όλοι ένας άνθρωπος όταν έχουν μέσα τους τόν Χριστό. Ό Χριστός είναι ό αληθινός έαυτός μας.

Στίν άμφιβολία μου, άν έχουμε όλοι μέσα μας τόν Ίησού Χριστό, όπως πιστεύουμε οί όρθόδοξοι χριστιανοί, ή απάντηση είναι ότι οί άρνητές δέν γνωρίζουν τόν έαυτό τους καί, συνεπώς, δέν γνωρίζουν τόν μοναδικό Σωτήρα του κόσμου, τόν Κύριόν μας καί Θεό μας.

Άρα ή άναμονή του Άποστόλου Παύλου, νά γεννηθεί ό Χριστός μέσα σέ όλους, είναι στίν πραγματικότητα ή άναμονή νά γνωρίσουμε όλοι οί άνθρωποι τόν αληθινό έαυτό μας, γιά νά όμολογήσουμε τόν Χριστό καί νά βαπτιστούμε, σύμφωνα μέ τίν Έντολή Του.

«Μόνο έπειδή υπάρχεις Ίησού, είμαι κι εγώ αληθινός». Μέ αυτόν τόν στίχο τελειώνει τό ποίημα μέ τόν τίτλο «Η προσευχή ενός άθέου», του Ίσπανού ποιητή Miguel de Unamuno.

Η έποχή του φόβου

«Όποιος λέγει ότι μένει έν αυτό, όφείλει νά ζή όπως έζησε καί ό Χριστός» (Α΄ Ίω. Β΄, 6)

Πώς μπορεί νά ζει κανείς χωρίς φόβο, σ' ένα κόσμο στόν όποιο επικρατεί ό φόβος; Γιά μās, γράφει ό Γάλλος φιλόσοφος Ρενέ Ζιράρ, όπως καί γιά τούς πρώτους άκρατές του Ευαγγελίου, ό λίθος τόν όποιο απέρριψαν οί οικοδομούντες (ό Χριστός) έχει γίνει ό μόνιμος λίθος στόν όποιο σκοντάφτουμε όλοι. Καθώς άρνούμαστε νά πιστέψουμε ότι ό Χριστός είναι ή ζωή, σφυρηλατούμε γιά τούς έαυτούς μας ένα πεπρωμένο άδυσώπητο. Καί κανείς άλλος εκτός από έμās τούς ίδιους δέν μπορεί νά θεωρηθεί υπεύθυνος γι' αυτό.

Φόβος είναι έλλειψη πίστης. Αυτός πού πιστεύει δέν φοβάται. Φόβο ένωσαν οί πρωτόπλαστοι, όταν άμάρτησαν στόν Θεό Ό φόβος ήταν τό αίσθημα πού τούς αποξένωσε άπ' τόν Θεό κι άπ' τόν έαυτό τους καί αλλοίωσε τή ρίζα της ανθρωπότητας, Όλοι οί άνθρωποι μετά πού προήλθαν από αυτούς είχαν τόν φόβο μέσα τους έμφυτο. Αυτό είναι τό λεγόμενο «προπατορικό άμάρτημα» άπ' τό όποιο μās θεραπεύει ή πίστη στόν Χριστό.

Ό φόβος σήμερα είναι υπαρξιακός, νιώθουμε νά απειλείται όλόκληρη ή ύπαρξή μας. Υπαρξιακός ή άλλιώς έσωτερικός είναι ό φόβος πού μās κάνει νά νιώθουμε άχρηστοι, μās αποξενώνει από τόν ίδιο τόν έαυτό μας.

Τό Μοιρολόι γιά τόν Μάρκο Μπότσαρη, τό άριστουργηματικό αυτό δημοτικό πολυφωνικό τραγούδι της Βορείου Ήπείρου, επικεντρώνει τίν έλευθερία άπ' τόν φόβο, στόν άγώνα γιά τίν έλευθερία.. Η μάνα του Μάρκου ρωτάει τόν γιό της:

Μάρκο, ποῦ ἄφ' σες τό σπαθί, ποῦ ἀφῆκες τό ντουφέκι;
Τό πῆραν οἱ συντρόφοι μου, τό πῆραν τά παιδιά μου.
Καί μέ τούς Τούρκους πολεμᾶν καί τούς κοτζαμπασῆδες.

Οἱ Ἕλληνες στή μακραίωνα ἱστορία τους δέν παραδίδουν τά ὅπλα τοῦ
ἀγώνα γιά τήν ἐλευθερία. Δέν παύουν ποτέ νά ἀγωνίζονται γιά τήν ἐλευθερία.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Γιά μιά νέα πορεία

Δύο από τά βασικότερα στοιχεία του πολιτισμού είναι ή Έλευθερία καί ή Άδελφοσύνη. Η Έλευθερία είναι γεμάτη σεβασμό γιά τόν συμπολίτη καί τά δικαιώματά του. Η Άδελφοσύνη είναι αυτή πού δροσίζει τό κοινωνικό σώμα μέ φροντίδα καί συμπόνοια γιά τούς άλλους.

Η εποχή μας, περισσότερο από κάθε άλλη, είναι ή εποχή τών αντιφάσεων καί τών αντιθέσεων. Οί έννοιες τής Έλευθερίας καί τής Άδελφοσύνης έρχονται νά μᾶς συναντήσουν, άλλοτε περίττρανα δικαιωμένες καί άλλοτε κατακερματισμένες, κατασπιλωμένες καί κατακρεουργημένες. Άρκεί ένα ελάχιστο παρατηρητικό βλέμμα γύρω μας γιά νά διαπιστώσουμε αυτές τίς αντιφάσεις. Άλλωστε ή πληροφορόρηση είναι τόσο πλήρης καί άμεση, πού δέν απαιτείται κάποια ιδιαίτερη έρευνα ώστε νά μᾶς προσφερθεῖ.

Η εποχή μας, επίσης, είναι ή εποχή τών μεγάλων αλλά καί ραγδαίων ανατροπών. Μελετώντας τήν πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού, διαπιστώνουμε ότι κατά τό παρελθόν οί αλλαγές χρειάζονταν μεγάλα χρονικά διαστήματα γιά νά πραγματωθούν. Από τήν αρχαιότητα στους έλληνιστικούς χρόνους καί στή ρωμαϊκή εποχή, από τόν Μεσαίωνα, στήν Αναγέννηση καί στή Νεωτερικότητα, από τήν προβιομηχανική στή βιομηχανική εποχή, απαιτήθηκε ή πάροδος πολλών δεκαετιών ή καί αιώνων, ώστε ό άνθρωπος νά βιώσει τό «νέο». Πλέον, ελάχιστα χρόνια αρκοῦν γιά νά ποῦμε πώς «ζοῦμε μίαν άλλη εποχή». Σέ σχέση μέ τό παρελθόν, οί αλλαγές μποροῦν πλέον νά χαρακτηρίζονται ως αστραπιαίες.

Ένα ακόμα κύριο χαρακτηριστικό της εποχῆς μας είναι ή δυνατότητα ορθότερης έρμηνείας του παρελθόντος. Ο ιστορικός σήμερα έχει στή διάθεσή του έναν άπίθανο όγκο γνώσεων καί πληροφοριών, μέ αποτέλεσμα νά μπορεῖ νά κατανοήσει πολύ εύκολα συνθῆκες πού διαμόρφωναν ήθη ή ενέργειες, οί

όποιες σήμερα φαίνονται μάλλον αντίθετες, τόσο μέ την έννοια της Έλευθερίας, όσο και μέ την έννοια της Αδελφοσύνης.

Βεβαίως, ή εποχή μας, έντονότερα από κάθε άλλη, χαρακτηρίζεται και από τό αίτημα της άμφισβήτησης. Τά πάντα άμφισβητούνται, τά πάντα άναιροούνται, τά πάντα ξεγυμνώνονται πανεύκολα από τούς μύθους, έτσι ώστε συχνά άποκαλύπτεται ή δραματικότητα πού μπορεί νά περιέχουν. Γι' αυτόν ακριβώς τόν λόγο τό αίτημα της Έλευθερίας και της Αδελφοσύνης άποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Τό αίτημα αυτό τό έκφράζει μέ τόν όρθότερο και πληρέστερο τρόπο ό Χριστιανισμός.

Πολύ πριν οί διάφοροι «...ισμοί», όπως ό μαρξισμός, ό φιλελευθερισμός και όποιο άλλο ιδεολογικό ή φιλοσοφικό κίνημα μιλήσει για τόν Άνθρωπο, ό Χριστιανισμός μίλησε για όλα, καταθέτοντας στον παγκόσμιο πολιτισμό την πληρέστερη πρόταση ζωής πού υπερασπίζεται την Έλευθερία και ευαγγελίζεται την Αδελφοσύνη. Η πρόταση αυτή, παρά τό ότι ή ήλικία της μετρά δύο χιλιετίες, παραμένει έφθνη, θαλερή, προσιτή, λιτή, ειρηνική, και τούτο γιατί ως θεμέλιο λίθο της έχει την Αγάπη, προσφέροντας στον άνθρωπο την έσωτερική πληρότητα και τί γαλήνη.

Η πρόταση της Αγάπης ένδεχομένως είναι τό μοναδικό αντίδοτο σε όσα άρνητικά σημαδεύουν τό κοινωνικό σώμα, αλλά και στίς πολιτικές πού διέπουν τί ζωή του άτομου.

Κανείς δέν μπορεί νά άρνηθεί ότι παράλληλα μέ τά έπιτεύγματα της έπιστήμης και της τεχνολογίας, ή κοινωνία μας βιώνει μία σειρά από κρίσεις, ύλικές και ήθικές. Από την οικονομική κρίση μέχρι και τί χρεοκοπία των ιδεολογιών και των ήθών. Οί κρίσεις αυτές δέν είναι πρωτόγνωρες. Όλες οί κοινωνίες, όλες τίς εποχές, βίωναν κρίσεις. Οί κρίσεις δέν είναι προνόμιο της εποχής μας. Ακόμα και σε χρόνους ευμάρειας οί κρίσεις ύπάρχαν. Ίσως κάποιες νά ήταν λιγότερο όρατές, γιατί ή πληροφορία μεταδιδόταν σε βραδύτερους ρυθμούς ή και καθόλου. Θά μπορούσα νά αναφέρω άπειρα παραδείγματα, ακόμα κι αν αυτά περιορίζονταν στην ελληνική κοινωνία. Πρόχειρα αναφέρω κάποια, πού έχουν σχέση μέ την έγκληματικότητα, πολύ πριν εμφανιστεί τό οργανωμένο έγκλημα στή χώρα μας.

Στίς δεκαετίες του '50 και του '60, στην άγροτική Ελλάδα εμφανίστηκε τό φαινόμενο των δηλητηριάσεων μέ παραθείο. Η πληροφορία, όμως, πως σ' ένα χωριό της Μάνης μία γυναίκα δηλητηρίασε όλα τα μέλη της οικογένειάς της μέ παραθείο, δύσκολα έφτανε ή και δέν έφτανε ποτέ σ' ένα όρεινό χωριό του

νομοῦ Κοζάνης, στό ὅποιο δέν ἔφτανε ποτέ ἡμερίδα, ἢ κι ἂν ἔφτανε, οἱ πέντε -δέκα πού τή διάβαζαν στό καφενεῖο, κουνοῦσαν τό κεφάλι τους καί ἀπλῶς σχολίαζαν «πῶς κατάντησε ὁ κόσμος». Τά ἐγκλίματα κατὰ τῶν ἡθῶν κατὰ κύριο λόγο ἔμεναν στόν στενό κύκλο τῆς οἰκογένειας ἢ τῆς κοινότητος. Μιά κατάχρησις σέ ἀσέλγεια περιοριζόταν στόν στενό οἰκογενειακό κύκλο, συνήθως.

Σήμερα, μέ τήν πλήρη κατάργηση τῆς ιδιωτικότητος, ἡ τηλεόρασις καί τό διαδίκτυο μεταφέρουν τά πάντα στό σαλόνι τοῦ σπιτιοῦ μας μέ ἀστραπιαία ταχύτητα, ἀποκαλύπτοντας μέχρι καί τήν τελευταία ἢ καί τήν πλέον ἀσίμωτη πληροφορία. Τό «πῶς κατάντησε ὁ κόσμος» εἶναι τό λιγότερο πού μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, ἀφοῦ ἡ καταγίδα αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν θρέφει τήν τάση τοῦ ἀτόμου ν' ἀπασχολεῖται μέ τίς ζωές τῶν ἄλλων, μιά καί τό νά ἀσχοληθεῖ μέ τή δική του ζωή, εἶναι κάτι πού πονᾷ.

Μιά προσεκτική ματιά στήν πολιτική ἱστορία τοῦ τόπου θά ἐντοπίσει ὅμοιες ἢ καί ἀκόμα πιό δυσάρεστες κρίσεις στό πολιτικό ἥθος καί στήν ἐντιμότητα τῶν πολιτικῶν. Ξεκινώντας πολύ πρὶν ἀπό τόν Ἑθνικό Διχασμό, θά συναντήσουμε πολιτικούς νά συναλλάσσονται μέ ληστές, πρωθυπουργούς νά ὀδηγοῦν ἀπερίσκεπτα τή χώρα στή χρεοκοπία, κόμματα νά στηρίζουν τήν ἐπικράτησίν τους στή βία καί τή νοθεία.

Σήμερα ὁ πολιτικός βίος, παράλληλα μέ τόν κοινωνικό, ἐμφανίζει ἀνάλογα σημεῖα σήψης καί ἐκφυλισμοῦ, τά ὅποια καταρρακώνουν τήν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου καί ἐπιτείνουν τό αἶσθημα τῆς μοναξιάς του. Σ' αὐτήν τήν πραγματικότητα πιστεύω πῶς ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἰδιαίτερα κρίσιμος.

Δέν εἶναι λίγοι αὐτοί πού ὑποστηρίζουν πῶς ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά περιοριστεῖ στά «δικά» της. Διαφωνῶ κάθετα, ὑποστηρίζοντας τό ἀκριβῶς ἀντίθετο. Γιατί δέν μπορῶ νά δεχθῶ πῶς τά «δικά» της ἀφήνουν ἔξω τήν καθημερινότητα τοῦ ἀτόμου, ὅλα ὅσα δηλαδή διαμορφώνουν τήν κοινωνική εἰκόνα καί διαταράσσουν τά βασικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου στή ζωή. Γιά νά «θεραπεύσει» ἡ Ἐκκλησία τήν πνευματική σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου, θά πρέπει πρῶτα νά δώσει τόν ἀγῶνα της γιά νά «θεραπεύσει» τήν καθημερινότητα τοῦ ἀτόμου ὡς πολίτη, ὡς νέου, ὡς συζύγου, ὡς γονέα, ὡς ὑπαλλήλου, ὡς ἐπιχειρηματία, ὡς διανοούμενου, ὡς καλλιτέχνη, ὡς ἀσθενῆ, ὡς ἀπόμαχου. Ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά βρίσκεται σέ ὅλους τους κοινωνικούς προμαχῶνες ἐν ἀγρυπνία, πάντα ἀνίσχυρη, πάντα μαχόμενη, πάντα τρυφερή καί παρηγορητική.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει καί πρέπει νά ἔχει λόγο τόσο σέ θέματα υγείας, ὅσο καί σέ θέματα παιδείας. Ἐχει καί πρέπει νά ἔχει λόγο τόσο σέ θέματα πολιτισμοῦ,

όσο και σέ θέματα που έχουν σχέση με την ατομική οικονομία και τη δυνατότητα να ζει αξιοπρεπώς ο άνθρωπος. Ακόμα και σέ θέματα εθνικού ενδιαφέροντος, όπως αυτό της υπογεννητικότητας.

Δέν μπορεί να έχει λόγο ο κάθε «έκσυγχρονιστής», όπως στή Γαλλία ο πρόεδρος Μακρόν, που αντικατέστησε τη λέξη «πατέρας» μέ τη λέξη «γονέας 1» και τη λέξη «μπτέρα» μέ τη λέξη «γονέας 2».

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία στό Μακεδονικό, όταν ή αρχή των αντιπαραθέσεων ξεκίνησε μέ την προσπάθεια των Βουλγάρων για την επιβολή της «Έξαρχίας» επί του «Πατριαρχείου» και όταν οι κυριότεροι στόχοι και θύματα εκείνης της αίματηρης αναμέτρησης υπήρξαν κληρικοί. Όταν μεγάλη μορφή του Μακεδονικού Αγώνα, ίσως ο στιβαρότερος κυματοθραύστης απέναντι στις επιδιώξεις Σλαβοβουλγαροποίησης, υπήρξε ο μπροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης.

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία όταν στά δικά της συσσίτια βρίσκουν καταφύγιο χιλιάδες συνάνθρωποί μας.

Δέν μπορεί να μίν έχει λόγο ή Έκκλησία σέ κοινωνικά θέματα, και να έχει ή κάθε τηλεπαρουσιάστρια και ό κάθε τηλεπαρουσιαστής, που προβάλλει κενά πρότυπα ζωής.

Ποιά λογική απαγορεύει στήν Έκκλησία να υπερασπιστεί τη συζυγική πίστη, τη σεμνότητα της συμπεριφοράς, τον αλτρουισμό, την ανάγκη της πατριδογνωσίας και ό,τι άλλο σημαδεύει έλλειμματικά τη ζωή του ατόμου;

Ποιά λογική μπορεί ν' απαγορεύσει στήν Έκκλησία να καυτηριάσει τά προβλήματα στά νοσοκομεία και να ζητήσει καλύτερη περίθαλψη για τούς ασθενείς;

Ποιά λογική μπορεί να απαγορεύσει στήν Έκκλησία να έναντιωθεί απέναντί σε εμφανή ψέματα που ένίοτε εμφανίζονται σέ σχολικά βιβλία;

Ποιοί είναι αυτοί που έχουν δικαίωμα να περιορίσουν την Έκκλησία στίς προσευχές για την ψυχή του ανθρώπου και να της απαγορεύσουν να έχει δικαίωμα λόγου και αντίδρασης σέ όσα βασανίζουν την ψυχή, τό πνεύμα και τό σώμα του ανθρώπου;

Είναι αυτοί που τρέμουν στήν ιδέα πώς οι άμβωνες μπορεί να γίνουν κάποια στιγμή βήματα οξύτατης κριτικής για όλα όσα αποφασίζονται και γίνονται έρήμην του άπλου ανθρώπου και για όλα όσα μολύνουν την ύγεια του κοινωνικού συνόλου.

Τό αίτημα του σύγχρονου Έλληνα, τουλάχιστον, θά πρέπει να είναι ή ενεργ-

γός συμμετοχή της Ἐκκλησίας σέ ὅλα ὅσα ἔχουν σχέση μέ τή ζωή του καί τήν καθημερινότητά του.

Ὁ σύγχρονος Ἕλληνας θά πρέπει νά ἀπαιτήσει ἀπό τήν Ἐκκλησία νά γίνει σηματοφόρος τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων, γιατί εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νά ἀγωνιστεῖ χωρίς ιδιοτέλειες γιά τήν ὅποια κοινωνική ἀνάκαμψη.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τήν ἀποδοχή τοῦ συντριπτικοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, ἀκόμα καί ἐκείνων πού δέν θρησκευόνται. Ἔχει πολύ περισσότερη ἀποδοχή ἀπ' ὅ,τι τά ποσοστά ἑνός κόμματος, πού στήν καλύτερη περίπτωση μπορεῖ νά φτάνουν τό ὑπερ-αισιόδοξο 38% ἤ ἔστω 40%.

Εἶναι γελοῖο νά ὑποστηρίζει κανεῖς ὅτι μπορεῖ νά ἔχει λόγο γιά κοινωνικά προβλήματα ἓνα κόμμα πού μετά βίας συγκεντρώνει τό 3% ἤ τό 8% καί νά μὴν ἔχει ἡ Ἐκκλησία, πού εἶναι καί ἡ μόνη πού ἀρθρώνει λόγο γιά τήν Ἀδελφoσύνη καί τήν Ἀγάπη.

Τό νά ἔχει ἐνεργό συμμετοχή ἡ Ἐκκλησία σέ ἐθνικά, κοινωνικά, πολιτιστικά κ.ἄ. θέματα, δέν σημαίνει πώς κομματικοποιεῖται ἢ πολιτικολογεῖ. Τό κόμμα τῆς Ἐκκλησίας λέγεται «Ἀνθρωπος», λέγεται «Ἀξιοπρέπεια», λέγεται «Σεβασμός στά ἀνθρώπινα δικαιώματα». Οἱ πολιτικοί παράγοντες πού ὑποστηρίζουν πώς ἡ Ἐκκλησία θά πρέπει νά περιορίζεται στά θρησκευτικά της καθήκοντα, τό κάνουν αὐτό γιατί τρέμουν τήν οὐσιαστική δύναμη τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ ἄνθρωποι, γιά τήν Ἐκκλησία, δέν χωρίζονται σέ δεξιούς καί ἀριστερούς, ὅπως δέν χωρίζονται σέ ἄντρες καί γυναῖκες, σέ πένιπτες καί πλούσιους. Αὐτές τίς διακρίσεις, πρῶτος στόν παγκόσμιο πολιτισμό καί στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τίς κατήργησε ὁ Εὐαγγελικός Λόγος. Στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἡ παγκόσμια ἱστορία συνάντησε τόν πρῶτο ἀντιρατσιστή καί τόν ἀπόλυτα δημοκράτη. Στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἡ παγκόσμια ἱστορία συνάντησε τόν ὀρισμό τοῦ γνήσιου ἐπαναστάτη. Αὐτήν τήν ἐπαναστατικότητα εἶναι ἀνάγκη νά βρεῖ ἡ σύγχρονη Ἐκκλησία καί νά ἡγηθεῖ ἑνός κινήματος γιά πληρέστερη ζωή σέ ὅλα τα ἐπίπεδα.

Ἡ ἐθελούσια πορεία τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τόν Γολγοθᾶ, μέ τό προηγούμενο τοῦ Σωκράτη στήν ἀρχαία Ἀθήνα, ἐνδεχομένως μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἀφανής συνδυασμός κρῖκος Χριστιανισμοῦ καί Ἑλληνισμοῦ, σχέση ἰδιαίτερα χρήσιμη καί γόνιμη γιά μιᾶ πορεία εὐθύνης τῆς Ἐκκλησίας σήμερα, ἐποχή πού ὅλα ἀνατρέπονται μέ ταχύτατους ρυθμούς.

Μέ ἐφόδιο δυό κορυφαῖες φράσεις-καλέσματα τοῦ Εὐαγγελικοῦ Λόγου, τί «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καί πεφορτισμένοι» καί τό «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν», ἡ Ἐκκλησία πλεονεκτεῖ ἔναντι ὁποιασδήποτε ἰδεολογίας

καί δύναται ν' ανατρέψει κάθε ιδεολόγημα πού κόπτεται γιά τή δῆθεν εὐημερία τοῦ ἀνθρώπου. Δέν μπορεῖ κανείς νά μιλά γιά εὐημερία ὅσο ὑπάρχουν ἄστεγοι, ὅσο ὑπάρχουν πεινασμένοι καί συσσίτια, ὅσο ὑπάρχουν ἀπελπισμένοι, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού δέν μποροῦν νά πληρώσουν τό ἠλεκτρικό τους ρεῦμα, ὅσο δολοφονοῦνται ἄνθρωποι, ὅσο λίγοι ζοῦν σέ βάρος πολλῶν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ μόνος ἀντίλογος ἀπέναντι σέ ὅλες τίς κοινωνικές πληγές καί μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἀντίπαλος κάθε διαφθορᾶς καί διαπλοκῆς, γιὰτί ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐμπεριέχει τό ἀνυστερόβουλον καί τό φιλεῦσπλαχον, ὅ,τι δηλαδή ἐχθρεύεται καί πολεμᾷ ἡ διαφθορά καί ἡ διαπλοκή.

Τό κεντρικό δίδαγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τό ξέρουμε ἄλλωστε, εἶναι ἡ ἀγάπη. Αὐτή εἶναι ἕνα ἀπόλυτο χρέος πού τίθεται στόν ἄνθρωπο. Μέ αὐτήν ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἡ ἀπόλυτη θρησκεία. Κάθε ἀγώνας πού ἔχει κίνητρο τήν ἀγάπη ἀπέναντι στόν ἐξουθενωμένο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι ἱερός ἀγώνας, καί αὐτόν τόν ἀγώνα πρέπει νά συνεχίσει νά τόν δίνει καί νά τόν γιγαντώσει ἡ Ἐκκλησία.

Ὁ θρυμματισμένος καί ἀβέβαιος κόσμος μας, βασανισμένος ἀπό συμβιβασμούς, σκεπτικισμούς, δοκησιοφίες καί ἐξαπατήσεις, ἔχει ἀνάγκη τόν καθαρό Χριστιανισμό, τόν ἀπαλλαγμένο ἀπό ἐπιφάσεις καί συμβιβασμούς. Αὐτόν τόν Χριστιανισμό, μόνο μιά σύγχρονη, ἀσυμβίβαστη Ἐκκλησία, μπορεῖ νά τόν προσφέρει.

Ἴσως χρειάζεται ἕνας ἐπανεκχριστιανισμός. Ἴσως νά χρειάζονται ἄνθρωποι πού, ζώντας μέ ἀπόλυτο πάθος τήν αἰώνια ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου, νά μᾶς τήν ξαναπροφέρουν μέ νέα, σύγχρονα λόγια, μέ τή διάλεκτο τῆς ἐποχῆς, ἀλλά καί μέ σεμνότητα καί πνευματικό μέτρο. Χρειάζεται ἡ Ἐκκλησία νά ξανασυνομιλήσει μέ τήν ἐποχή καί νά τήν πείσει γιά τήν αὐθεντία της, γιά τή μοναδικότητά της, γιά τή δύναμή της ν' ἀποκριθεῖ, μόνο αὐτή, στίς νέες ἀγωνίες πού αὐλακώνουν σπαραχτικά τίς σύγχρονες συνειδήσεις.

Εἴμαστε ἕνα ἔθνος πού ἦρθε ἀπό τά βάθη τοῦ χρόνου καί διαμορφώθηκε μέ τή σταθερή ἐπιθυμία νά συνεργασθεῖ, νά συνεργάζεται μέ τό θεῖο. Πάνω σε τέτοιο ἀνθεκτικό θεμέλιο ὕψωσε τή ζωή του καί μεγαλούργησε. Καί ὅταν ἡ Ἱστορία ἔριξε πάνω του καταδρομές καί φοβερές περιπέτειες, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νά ταπεινωθεῖ, χάνοντας τήν ἐλευθερία του, πάλι μέσα στόν κόρφο τοῦ Θεοῦ του βρῆκε παρηγοριά, δύναμη, λύτрон λύτης, ἐλπίδα.

Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ γλώσσα μας διασώθηκε μέσα ἀπό τά ἐκκλησιαστικά βιβλία. Ὡς ἀναλογιστοῦμε: Θά ὑπῆρχε ἑλληνικό ἔθνος ἂν ἐξισλαμίζονταν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες στήν Τουρκοκρατία;

Μέ' όλους τούς κατ' ανάγκην συμβιβασμούς τους, οί Πατριάρχες καί οί 'Επίσκοποι από τό 1453 μέχρι τό 1821, κατόρθωσαν καί κράτησαν ζωντανό τόν 'Ελληνισμό, ακόμα καί όταν ή λέξη *Έλληνας* φάνταζε κάτι μακρινό καί απόκοσμο γιά τόν απλό λαό. 'Ο έξοχος Ι. Θ. Κακριδής στό βιβλίο του «Οί άρχαίοι Έλληνες στή νεοελληνική λαϊκή παράδοση» (Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1978) παραθέτει σειρά παραδόσεων πού προκαλούν έκπληξη γιά τό πώς αντιλαμβάνονταν οί Έλληνες τής Τουρκοκρατίας τούς προγόνους τους. Παρά ταύτα, ή Έκκλησία ήταν αὐτή πού κράτησε ζωντανή τή γλώσσα καί αὐτή, μέ τή σειρά της, ἀποτέλεσε τόν θεμέλιο λίθο γιά τή δημιουργία τοῦ ἔθνους-κράτους.

Σήμερα, δυστυχώς, ή Έκκλησία πυροβολείται ἀνελέντα. 'Η πίστη ἔχει μπεῖ στό στόχαστρο τῶν δῖθεν ἐκσυγχρονιστῶν. 'Η ἀποδόμησή της θά εἶναι αὐτή πού θά συμβάλλει στήν κατακρήμνιση τῶν ἐθνικῶν ἀξιών. Πολιτικοί, πού εἶναι ὑπαίτιοι στό νά νιώθουμε φτωχοί καί ἀδιάκοπα ταπεινωμένοι ἀπό τούς οικονομικά ἰσχυρούς της Εὐρώπης, συστηματικά ἀρνοῦνται στήν Έκκλησία τό δικαίωμα νά ὑπάρχει. 'Ο ἀναρχικός εὐλογεῖται. 'Ο Χριστιανός διώκεται. Γιά τόν Μωαμεθανό ἀνοίγουν στοργικές ἀγκαλιές. Γιά τόν Χριστιανό ὑπάρχουν μόνο γυρισμένες πλάτες καί χλευασμός.

Πρόσφατα, ή κρατική τηλεόραση χαρακτήρισε ὡς «διχαστικό» τό ξαναστήσιμο τοῦ σταυροῦ στό Ἀπελὶ τῆς Λέσβου. Όλοι μας γνωρίζουμε πῶς ή Λέσβος κατοικεῖται ἀπό Χριστιανούς Ὁρθόδοξους. Δίχαζε, ἄραγε, τούς Χριστιανούς ὁ σταυρός; Προφανῶς τό «διχαστικό» ἔχει σχέση μέ τούς πρόσφυγες καί τούς λαθρομετανάστες. Ἐδῶ μποροῦν νά εἰπωθοῦν πολλά, ἰδιαίτερα γιά τίς ὑποуλες καί ἀνήθικες σκοπιμότητες πού ἐμπεριέχει αὐτή ή ἀντίδραση τοῦ κράτους καί ή χρησιμοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἐπιθέτου ἀπό τήν κρατική τηλεόραση...

Στίς μέρες μας –περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐποχή– γίνεται μιά τιτάνια προσπάθεια νά διαβρωθεῖ ὁ Χριστιανισμός ὡς σύστημα ἀξιών, ἐνῶ διαβρώνονται συστηματικά καί οί ἐθνικές ἀξίες. Παράλληλα, ή ἀπαξίωση τῆς γλώσσας καί ή ὑποβάθμιση τῆς Παιδείας βοηθοῦν τήν ἐξάπλωση τοῦ νοσηροῦ αὐτοῦ κλίματος. Τό ἔδαφος, γιά τά ἄδηλα αὐτά δεινά, τό κάνουν γόνιμο ή ἄκριτη ἐξάπλωση τῆς ἠλεκτρονικῆς ἐπικοινωνίας καί ή σκόπιμη ἐκμετάλλευση τῆς δύναμης τῆς τηλεοπτικῆς εἰκόνας. 'Η ἐπικοινωνία μεταξύ φίλων, ἐνίοτε καί μεταξύ συζύγων, γίνεται μέσα ἀπό τίς ὁθόνες τῶν κινητῶν τηλεφώνων καί τῶν υπολογιστῶν. Ἀκόμα καί όταν οί φίλοι συναντιοῦνται γιά ἕναν καφέ, ἐπικρατεῖ ή σιωπή μεταξύ τους. 'Ο... ὁμορφος αὐτός κόσμος, ὁ «ἀγγελικά πλασμένος», ἀγκαλιάζεται.. στοργικά ἀπό τήν τηλεόραση, πού ἀναδεικνύει ὡς πρότυπα

ὅ,τι πιό ποταπό μπορεί νά ὑπάρξει. Μοναδική ἐλπίδα ἀντίστασης, πιά, ἡ Ἐκκλησία. Ὅχι μέ τά στερεότυπά της, ἀλλά μέ μιὰ ἀκόμα πιό σύγχρονη πρόταση ζωῆς, πιό γενναία, πιό ριζοσπαστική. Καιρός νά τολμήσουν οἱ φωτισμένοι κληρικοί καί νά σπκώσουν ἕναν νέο σταυρό στους ὤμους τους. Μόνο αὐτοί μποροῦν ν' ἀποτελέσουν φραγμό στους ἐπικίνδυνους ψιλικατζήδες τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας. Θά τοὺς εὐγνωμονεῖ ἡ Ἑλλάδα...

Μέ διαπερνᾷ σύγκορμα ἡ ἀγωνία τοῦ Ἔθνους καί μέ τρομάζει ἡ διαπίστωση ὅτι ἐλάχιστοι τί νιώθουν. Καταφεύγω σέ κάποια, σχεδόν ξεχασμένα, ξωκκλήσια, ἀλειτούργητα τίς περισσότερες μέρες τοῦ χρόνου. Στή σιωπή τῶν ἐσπερινῶν ὥρῶν πασχίζω νά διακρίνω αἰσιόδοξα μηνύματα τῶν καιρῶν. Δέν τά ἀνακαλύπτω. Μόνος δρόμος γιά νά βγῶ ἀπό τά ἀδιέξοδα, ἡ ἐπιστροφή στήν Ἄκρα Ταπείνωση καί στήν Ἀνάσταση. Χωρίς τήν Ἄκρα Ταπείνωση δέν ὑπάρχει Ἀνάσταση. Μέσα ἀπό τήν Ἄκρα Ταπείνωση περνᾷ ἡ λύτρωση καί ὑψώνονται οἱ ἀντιστάσεις.

Μέ λυπεῖ τό γεγονός πώς κανεῖς δέν ἀμφισβητεῖ ὅτι, παρὰ τήν εκπληκτική ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, ἡ Εὐρώπη, καί ὁ ὑπόλοιπος ἀναπτυσσόμενος κόσμος, βρίσκεται σέ διαλυτική κατάπτωση καί κατατρύχεται ἀπό θανατηφόρα ἀπελπισία. Μιά καθαρή κριτική ματιά εἶναι σίγουρο πώς σ' αὐτήν τί νοσηρή πραγματικότητα θά ἐντοπίσει, καί πολλά, καί τρομακτικά σφάλματα τακτικῆς, καί ἀδιαφορίας τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, κάποιοι ἀπό τίς ὁποῖες ἔκλεισαν τά μάτια, ἥ καί συνεργάστηκαν μέ δυνάμεις ποῦ ἐπιδίωξαν νά σκοτώσουν τόν Θεό (ὅπως ὁ ναζισμός καί ὁ κομμουνισμός), καί νά ἐξοντώσουν τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀναγνώριση καί ἡ ὁμολογία τοῦ λάθους εἶναι νίκη ἐπὶ τῆς φθορᾶς καί μπορεί ν' ἀποτελέσει ἀφετηρία γιά μιὰ πλήρη ἀνακαίνιση ἰδεῶν. Ἡ σύγχρονη Ἐκκλησία ἔχει ὅλα τά ἐφόδια νά ἀποτελέσει ἀφετηρία, ὄχι μόνο γιά τί χώρα μας, ἀλλά γιά ὁλόκληρο τόν Δυτικό Πολιτισμό, ὁ ὁποῖος ἠθικά καί ἰδεολογικά εἶναι πλέον ἄδειος τόπος, πασχίζοντας νά ἐξιλεωθεῖ γιά τήν οἰκονομική λαίμαργία του μέ τό νά ἀνοίγει στοργικά τήν ἀγκαλιά του, τόσο στόν Ἰσλαμισμό, ὅσο καί σέ περιθωριακά στοιχεῖα, ποῦ ὀνειρεύονται ἕναν κόσμο πνιγμένο στά ναρκωτικά, ταλαντευόμενο σέ μιὰ ἐρωτική ἀναρχία καί δοξάζοντα τήν ἀποσύνθεση ὅλων τῶν κοινωνικῶν δομῶν.

Τά προβλήματα δέν εἶναι μόνο οἰκονομικά. Ἴσως γιά τί χώρα μας αὐτά βγαίνουν στόν ἀφρό. Τά μεγάλα προβλήματα ἔχουν νά κάνουν μέ τήν αὐτογνωσία. Ποιός εἶμαι, ποῦ πηγαίνω, τί περιμένω ἀπό τί ζωή; Τί ζητῶ ἀπό τοὺς

άλλους; Τί προσδοκῶ ἀπό τά παιδιά μου; Ποιός μπορεῖ νά μοῦ ἐξασφαλίσει μιὰ εἰρηνική ζωή;

Τί ζητοῦν τά παιδιά πού καίνε αὐτοκίνητα καί πετοῦν βόμβες μολότοφ; Ἐναν καλύτερο κόσμο; Πῶς τόν ἐννοοῦν αὐτόν τόν καλύτερο κόσμο; Θά τόν διεκδικήσουν καίγοντας;

Τί ζητᾷ ὁ/ἡ σύζυγος καί τρέχει ἀνήσυχος/η στό παράνομο ραντεβού μέ τήν ἐρωμένη/ἐραστική; Καί πού θά πάει αὐτό τό κυνηγητό; Ποιές πληγές ἀφήνει πίσω του ἕνας χωρισμός; Πῶς θά εἰσπράξουν τά παιδιά μιὰ ἀλλαγὴ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς;

Ποιά εἶναι αὐτή ἡ θάλασσα πού λέγεται κατάθλιψη καί στά κύματά της βολοδέρνουν ἄνθρωποι καί ἄνθρωποι; Πῶς γίνεται σέ μιὰ ἐποχὴ πού ὅλα εἶναι εὔκολα, νά πέφτουν ἕνας πίσω ἀπὸ τόν ἄλλο στά ἀγριεμένα της κύματα, νά βολοδέρνουν καί νά κάνουν σημαία τους τὰ ἀδιέξοδά τους;

Γιατί ἡ τόση ἀβεβαιότητα καί τό πλῆθος τῶν ὑπαρξιακῶν προβλημάτων;

Γιατί τόση μοναξιά;

Ποῦ πῆγε ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων;

Ποῦ ταξιδεύει ἡ τρυφερότητα;

Στατιστικά στοιχεῖα μᾶς δείχνουν ὅτι τὰ πλέον εὐπώλητα βιβλία εἶναι τὰ ἀστυνομικά μυθιστορήματα πού ξερνοῦν αἷμα καί θάνατο, ἀλλὰ καί τὰ βιβλία τῆς λεγόμενης αὐτοβελτίωσης. Ἄραγε, γιατί τό σύγχρονο ἄτομο/ἀναγνώστης διψᾷ γιὰ τρόπο ἢ γιὰ δρόμους ἐπιβεβαίωσης τοῦ «ἐγώ» του;

Πῶς μποροῦμε νά διαφοροποιήσουμε τό ἀξίωμα ὅτι «ὅλα εἶναι χρῆμα» καί νά ἐπαναφέρουμε τίς ἀξίες στή ζωή μας;

Αὐτά καί πολλὰ ἀκόμα ἐρωτήματα ξεπηδοῦν μέσα ἀπὸ τίς ζωές τῶν ἀνθρώπων καί γιὰ τὰ ὁποῖα, σίγουρα, ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νά δώσει τίς πλέον γόνιμες ἀπαντήσεις, ὄχι ἀγκυλωμένη σέ παραδόσεις καί στερεότυπα, ἀλλὰ ἐκφέροντας ἕναν νέο, δροσερό, ἐπαναστατικό λόγο, γεμάτο ἀγάπη καί συμπόνια. Ἐναν λόγο πού θά κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν Ἀδελφосύνη ὡς πράξη.

Ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας στή ζωὴ τοῦ σύγχρονου καί τοῦ αὐριανοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά εἶναι καί ἀναξωγονητικός καί καθοριστικός. Οἱ τολμηροί καί σκεπτόμενοι ἡγέτες, πού θά ἀρθρώσουν αὐτόν τόν λόγο, ὑπάρχουν στοὺς κόλπους της...

Η ΣΤΕΝΗ ΠΥΛΗ

«Αγωνίζεσθε εισελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης»
(ΛΟΥΚΑΣ, ΙΓ, 24)

Ἐγώ τόν Θεό μου τόν πρωτοζήτησα στά ψηλά βουνά. Καί ἦταν καλοκαίρι. Καί ἦταν βράδυ. Ἕνα ἀπό κεῖνα τά ἑναστρα βράδια πού τό λιγοστό φῶς μᾶς ἀναμικτῆς σελήνης πέφτει πάνω στά βουνά καί τά κάνει νά μοιάζουν μέ γίγαντες.

Πόσα νά `ναι τ' ἀστέρια; μέ ρώτησε ὁ Νάσος.

Ξέρω γώ; Ἑκατομμύρια... Μπορεῖ καί δισεκατομμύρια... Πολλά πάντως...

Καί ποῦ τελειώνουν τ' ἀστέρια; Καί σάν τελειώνουν τί ὑπάρχει μετά;

Μά κανεῖς ἀπό τήν παιδική παρέα δέν ἤξερε νά ἀπαντήσῃ. Παρά μονάχα κοιτάζαμε τ' ἄστρα μέ θαυμασμό, ἓνα ὑπερθέαμα πού ἐμφανίζεται μόνο στά βουνά καί σχεδόν ποτέ στίς πόλεις τῆς φωταψίας καί τοῦ θορύβου.

Ἐμᾶς ὁ πατήρ Χριστόφορος μᾶς εἶχε πεῖ στό Κατηχητικό πῶς ὅταν ὅλα τα ἀνθρώπινα τελειώνουν, ἀρχίζει ὁ Θεός... ψέλλισα.

Μά οἱ ἄλλοι δέν μέ πίστευαν. «Ἄσε μας μωρέ μέ τούς παπάδες σου...». Ἦμασταν κιόλας ἔφηβοι καί τό σπέρμα τῆς ἀμφιβολίας εἶχε ἀρχίσει νά καρπίζει μέσα μας. Τό εὐνοοῦσε καί τό περιβάλλον, τό «μομέντουμ» τῆς ἐποχῆς. Ἡ Δικτατορία μόλις εἶχε πέσει, ἡ Μεταπολίτευση ἔμοιαζε μέ φρέσκο ἀγέρι πού ἔμπαινε σέ μουχλιασμένο ἀπ' τήν κλεισούρα δωμάτιο, ὁ μοντερνισμός τῆς ἀμφισβήτησης πλημμύριζε τή χώρα.

Τότε, μόδα ἦταν νά ἀμφιβάλλεις. Νά πολιτικολογεῖς, νά δηλώνεις ἄθεος καί «δημοκρατῆς». Ὅπωςδῆποτε δέ, νά διαβάξεις Καζαντζάκη, νά ἀπαγγέλλεις ὅλο πῶζα ὀλόκληρες φράσεις ἀπό τά ἔργα του, ξεφυσώντας καπνό ἀπό «Ἄσσο» ἄφιλτρο – σῆμα κατατεθέν τοῦ κάθε καλοῦ κουλτουριάρη. Τί κι ἂν δέν καταλάβαινες γρί ἀπ' τήν πραγματική συντριβή πού βίωνε μέσα του ὁ μέγας Κρητικός στήν ἀγωνία του νά προσδιορίσῃ τόν Θεό; Φτάνει νά `λεγες τό πιό γνωστό «τσιτάτο», τό περιβόητο «δέν ἐλπίζω τίποτε, δέν φοβάμαι τίπο-

τε, εἶμαι λήφτερος» γιά νά καταμετρηθεῖς καί σύ στό στρατόπεδο τῶν «προοδευτικῶν».

Πόσα νά 'ναι τ' ἀστέρια;

Δέν τό βρα ποτέ. Καί ὁ πατήρ Χριστόφορος δέν ἦταν πιά ἐκεῖ νά μᾶς καθοδηγήσει, ἄγνωστο πῶς, χάθηκε κι αὐτός ἀπό τήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καί δέν τόν βλέπαμε πιά.

Τόν Θεό μου τόν ἀρνήθηκα τό ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ, ὅταν ἡ παιδική «συμμορία», σάν ἓνα παιχνίδι, σέ μιά ἐπίδειξη ψευτοπαλικάριᾶς, ἔβαλε γιά στοίχημα νά κάνει κάποιος μιά διαδρομή μέσα στή νύχτα:

Μπρός ρέ, σύ πού πιστεύεις... Εἶσαι νά πᾶμε στόν Ἀῖ Σωτήρα νά χτυπήσουμε τήν καμπάνα; Φοβᾶσαι ρέ, φοβᾶσαι;

Φοβόμουν... Σάν ἄλλος Πέτρος ἀπαρνήθηκα τρίς τήν πρόσκληση. Διότι τό νά πᾶς στό συγκεκριμένο ξωκλήσι σήμαινε μιάμιση ὥρα ἀνηφορική πορεία μέσα στό πυκνό σκοτάδι, ἀνάμεσα σέ δασωμένες ρεματιές. Δέν ἤμουν γενναῖο παιδί. Κι ἔπειτα, φοβόμουνα μὴν βγεῖ καμιά ἀρκούδα, τόσες ἱστορίες ἀκούγονταν στό χωριό. Κι ἄς ἔλεγε ὁ πατήρ Χριστόφορος πῶς δέν πρέπει νά φοβόμαστε. Καί νά ἀποζητᾶμε πάντα τή δυσκολία. Νά ἀγωνιζόμαστε νά εἰσέλθουμε ἀπό τήν «στενή Πύλη», κι ὁ Θεός, πού τά πάντα βλέπει, βοηθός μας θά 'ναι... «Σύντροφος χαρᾶς, πατέρας κι ἀδερφός...» – τό ἔλεγε κι ἓνας ἀπό τοὺς ὕμνους πού μᾶς μάθαινε.

Δέν βγῆκα ἔξω νά... κλάψω, ὅπως ἔκανε ὁ Πέτρος. Μά τούτη δῶ ἡ «προδοσία» μέ κατέτρυχε γιά πολλὰ χρόνια. Εἶχα ἀναπτύξει τή φοβία πῶς ὁ Θεός, δέν μπορεῖ, κάπου θά μοῦ τήν ἔχει στημένη. Καί θά μέ ἐκδικηθεῖ...

* * *

Ὁ πατήρ Χριστόφορος ἦταν ὁ νεώτερος σέ ἡλικία ἱερωμένος πού ξέραμε, καί ξέραμε πολλούς, ἀφοῦ, πέραν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ἐκκλησιασμοῦ καθ' ἐκάστην Κυριακή, ὑποχρεωνόμαστε σέ παρουσία στό κατηχητικό κάθε Πέμπτη, στόν παλαιό Ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καί σέ συχνότατη παρουσία στή «Χριστιανική Ἑστία» μέ δέλεαρ τήν αἴθουσα τοῦ... πίνγκ- πόνγκ, ὅπου δίναμε ὀμηρικές μάχες. Ξέραμε παπάδες αὐστηροῦς, παπάδες ἀγέλαστους, παπάδες πού εἶχαν φορέσει τό ρᾶσο κυρίως γιά βιοπορισμό καί τά κουτσόπιναν ποῦ καί ποῦ στά καφενεῖα τῆς γειτονιάς προκαλώντας σχόλια, γενικά παπάδες γιά... μεγάλους. Γιά θεῖες λειτουργίες, κηδεῖες, γάμους, μνημόσυνα. Καί νά, τώρα, ἓνας παπάς γιά... μᾶς. Πού μᾶς ρωτοῦσε ἂν εἴμαστε Παναθηναϊκοί ἢ Ὀλυμπιακοί καί ἂν ἔχουμε δυσκολίες μέ τά μαθήματα στό σχολεῖο... Δέν ἦταν συνηθισμένο. Καί ἦταν μεγάλη τύχη.

Τόν «πάτερ Χριστόφορο» τόν άκουγες ήθελες δέν ήθελες, τόσο ώραία αφήγηση είχε. Ανήκε σέ κείνη τή χαρισματική κατηγορία ιερέων μέ τήν άνοιχτή, γλυκόλαλη καί κρυστάλλινη έκφορά λόγου καί τήν τόσο εϋστοχη επίλογό λέξεων καί έκφράσεων πού σέ συνέπαιρνε. Ίστορίες από τήν Παλαιά Διαθήκη καί από τήν Καινή, ίστορίες μέ προφήτες, μέ άγίους καί δαίμονες... Περιδιαβαίναμε μαζί του τήν ιερή γή τής Παλαιστίνης κι εκεί συναντούσαμε ταπεινούς Σαμαρείτες ή όργιζόμασταν μέ υπερφίλους Ίουδαίους. Σταματούσαμε στήν Καπερναούμ γιά νά αναστήσει ό Χριστός τήν κόρη του Ίαείρου, αναπνέαμε τή δροσιά τής Λίμνης Τιβεριάδας, εκεί πού ψάρια καί ψωμιά πολλαπλασιάζονταν καί χόρτασε ό κόσμος φαί, δακρύζαμε σάν ακούγαμε τά πάθη του Ίώβ αλλά καί των Ίσραηλιτών στήν Αίγυπτο. Ό «πάτερ» (γιά κάποιο παράξενο λόγο ή κλητική κατίσχυε πάντοτε τής όνομαστικής) δέν διηγούνταν άπλώς ίστορίες. Μας μόρφωνε. Μαζί του πλουτίζαμε σέ γνώσεις, σέ λέξεις, σέ ιδέες. Κυρίως σέ εικόνες. Τίς φτιάχναμε στό μυαλό μας, μέ τή δημιουργική φαντασία, αυτή πού σήμερα έχουν λεηλατήσει τά ηλεκτρονικά μέσα. Αυτός ό παπάς, μας έδινε μαθήματα ζωής. Του όφειλω, λοιπόν, πολλά άπ' τή συγκρότησή μου.

Άλλά τό φόρτε του «πάτερ» ήταν μιά φράση είπωμένη από τόν Ίησού, ένώ κήρυσσε σέ κάποια κόμη κοντά στήν Ιερουσαλήμ καί τήν όποία κατέγραφε ό Λουκάς στό Εϋαγγέλιό του:

«Άγωνίζεσθε εισελθείν διά τής στενής πύλης· ότι πολλοί, λέγω ύμιν, ζητήσουσιν εισελθείν καί ούκ ισχύσουσιν».

Καί έξηγοϋσε: στή ζωή σας θά άνοίξουν δυό δρόμοι. Ό ένας θά είναι άσφαλτος καί φαρδύς. Είναι ό δρόμος των άπολαύσεων... Των υλικών αγαθών. Είναι μιά μεγάλη λεωφόρος πού καταλήγει σέ μιά φαρδιά πόρτα. Χιλιάδες άνθρωποι τήν διαβαίνουν κάθε μέρα... Μά πίσω της ύπάρχει ένας γκρεμός. Υπάρχει κι ένα άκόμη μονοπάτι. Δύσκολο. Άνηφορικό. Μιά τεθλασμένη γραμμή στόν όρίζοντα. Θά ιδρώσετε άνεβαίνοντας. Θά καταπονηθείτε. Θά ματώσετε σά νά φοράτε ακάνθινο στεφάνι. Κι όταν άνεβείτε ψηλά στό βουνό, θά συναντήσετε μιά στενή Πύλη. Θέλει άγώνα καί θάρρος νά τήν διαβείς. Αυτήν νά αναζητείτε. Γιατί, πίσω από αυτήν, θά σās περιμένει ό Θεός.

Μου φαινόταν τότε κάπως θεωρητική καί αφρημένη αυτή ή «κατασκευή» – πολύ λογικό, γιά παιδιά μιλάμε. Όταν στό μυαλό έχεις τό ποδόσφαιρο πού ακολουθοϋσε μετά τό κατηχητικό, τί στενές πύλες νά ψάξεις καί τεθλασμένες όδους... «Ό,τι θέλει λέει καμιά φορά ό πάτερ... Ε, Νάσο;».

* * *

Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων, δέν μέ ἀπασχόλησε ιδιαίτερα αὐτή ἡ ἱστορία τῆς στενῆς Πύλης. Ἦταν μιά παιδική ἀνάμνηση, μιά γνώση καλά χαραγμένη στό μυαλό μου, μιά σάν ξεκινᾷς τή ζωή, ἄλλα σέ νοιάζουν. Ποιές Πύλες στενές ἢ φαρδιές, σιδερένιες ἢ ξύλινες; Τό πρόβλημά σου εἶναι μιά καλή δουλειά, ἡ προοπτική μιᾶς καριέρας, ἡ οἰκογένεια, νά ἀποκτήσεις ὑγιῆ παιδιά, καί μετά... λεφτά, ταξίδια, ὥραία ζωή. Χριστιανική, δέν λέω. Εἶπα ἐγώ νά μὴν εἶσαι Χριστιανός; Ὅπως σέ ἔμαθε ὁ «πάτερ Χριστόφορος», καί τήν Ἐκκλησία σου θά πᾶς, ντάξει, ὄχι καί κάθε Κυριακή, τό ξενυχτίσαμε ἄλλωστε τό Σαββατόβραδο στά μπαράκια καί τό κυριακάτικο χουζούρι, ὅσο νά πεῖς, κάτι λέει, ἀμάν πιά μέ τήν τυραννία τοῦ ξυπνητηριοῦ, κάθε μέρα στίς 7 τό πρωί!

Μιά χαρά χριστιανοί ἤμασταν... Χριστιανοί ἀπό... ἔθιμο βέβαια, ἀλλά στό κάτω-κάτω δέν βλάψαμε ποτέ καί κανέναν; Ἦ; Βλάψαμε; Καί Ἀνάστασι πάντοτε πηγαίναμε, καμιά φορά καί Χριστούγεννα καί στόν ζητιάνο τῆς ἐνορίας –μόνιμος ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία μας— ὅλο καί κάτι ρίχναμε, ἀκόμη καί ὕμνους ψάλαμε – τόσους καί τόσους εἶχαμε μάθει μέ τόν π. Χριστόφορο καί πλημμυρίζαμε ἀπό μιά αὐθυποβαλλόμενη κατάνυξη:

«Φῶς ἰλαρόοοον... Ἀγίαααας Δόοοοξης...».

Μά, νά πού ἦρθε μιά μέρα καί ἡ στενή Πύλη στεκόταν ἐκεῖ, μπροστά μου... Καί ἔμοιαζε σάν ἕνα φῶς μαγικό καί ἐπουράνιο νά τήν φωτίζει... Εἶναι μιά κοπελιά... Τήν κάνεις δεκαοχτώ; Πές δεκαεννιά. Τό νεανικό της δέρμα εἶναι κιόλας μαραμένο κάτω ἀπό τό μαῦρο ράσο... Στέκεται ἐκεῖ στό ψαλτήρι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δαμιάστας καί ψέλνει τόν Ἑσπερινό... Γλυκεῖς ἦχοι βγαίνουν ἀπό τά σβησμένα χεῖλη. Τό πρόσωπό της ἔχει μίαν ἔκφραση γαλπνεμένη, σχεδόν ἀπόκοσμη καί ἐξαυλωμένη. Κι ἐγώ ὀργίζομαι... Τί τό ἔθελα καί σ' ἄκουγα, Νάσο, καί δέν τραβούσαμε κατευθείαν γιά Λάρισα; Γιατί ἔπρεπε νά στρίψουμε καί νά ἐπισκεφτοῦμε τό Μοναστήρι; Πῶς εἶναι δυνατόν τόση νιότη νά θάβεται παράταιρα ἐκεῖ, κάτω ἀπό ἕνα ράσο; Ποιός πατέρας καί ποιά μανούλα κλαίει γιά τό κορίτσι αὐτό πού «ἀναχώρησε» γιά ἄλλου; Κι ἐκεῖ θυμίσθηκα καί γιά πρώτη φορά κατάλαβα τί ἐννοοῦσε ὁ Χριστόφορος μέ τή στενή του Πύλη. Ἐπίσης κατάλαβα πῶς ἐγώ ἤμουν κανονικότατα στί... φαρδιά Ὁδό καί μᾶλλον δέν λυπόμουν καθόλου γι' αὐτό.

Παρόμοια σκηνή ἔζησα κάτι χρόνια μετά, ἐπισκέπτης στή Μονή Δοχειαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Τήν ἴδια Πύλη, τή στενή, εἶχε διαβεῖ ἕνα μικροκαμωμένο καλογεράκι εἰκοσιπέντε τό πολύ ἐτῶν. Πού μοῦ ἐξήγησε κάτι πού δέν μοῦ

ἦταν μπορετό νά ἀντιληφθῶ:

«Γιατί εἶσαι ἐδῶ;», τόν ρωτῶ.

«Ὁ Χριστός μέ κάλεσε... Καί εἶμαι πολύ χαρούμενος γι' αὐτό...».

Ἔ, δέν γίνεται... εἶπα μέσα μου. Πού νά πάρει εὐχή, ἐγὼ τὰ ἔχω ὅλα, ὑγεία, δουλειά, λεφτά... Ἔχω οἰκογένεια, δικό μου σπίτι, αὐτοκίνητο, μέ δυό λόγια ζωάρα καί πάλι μυρλίζω... Καί νά ῥχεται τώρα αὐτό τό «σαμιαμίδι» νά δηλώνει «χαρούμενο» πού δέν ἔχει... τίποτε;

Ἀπό κάτι τέτοια περιστατικά ἡ σχέση μου μέ τόν Θεό ἄρχισε νά παίρνει ἄσχημη τροπή. Ὅ,τι ἔχτισε ὁ πατήρ Χριστόφορος μέ θεμέλια γερά μέσα μου, ἄρχισε νά κλονίζεται. Ἔχασα τήν πίστη μου στή Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Εἰδικά ὅταν ἦρθαν καί οἱ πρῶτες ἀρρώστιες πού μοῦ πῆραν τελικά νωρίς-νωρίς τόν πατέρα, ἡ ῥήξη ὑπῆρξε τελεία. Γιατί, Θεέ; Τόσες προσευχές ἔκανα, τόσες λαμπάδες ἄναψα, τόσα τάματα σ' Ἀγίους, τόσους γέροντες ἐπισκέφτηκα νά διαβάσουν εὐχές, τίποτα. Ἐσύ μοῦ τόν πῆρες. «Κάποιο λόγο ἔχει ὁ Θεός καί ἀποφάσισε ἔτσι» μου εἶχε πεῖ τότε, παρηγορητικά, ἕνας ἱερωμένος. Ναί, καλά...

Κι ἔτσι, ἀφοῦ ἡ... «συναλλαγή» μέ τόν Θεό (προσευχές, κεριά, λιβάνια, «κυρελέησον» ἔναντι τῆς γιαιρειᾶς τοῦ πατέρα μου) δέν ἔπιασε, ἄρχισε ὁ μέγας ἀνφορικός δρόμος. Ἡ ἀμφισβήτηση. Οἱ πρῶτες σοβαρές ἀμφιβολίες. Ποιός Θεός; Ὅπως ἔλεγε στήν «Ἀσκητική» του κι ὁ Καζαντζάκης –τόν ὁποῖο ξαναθυμίθηκα γιά τήν περίστασι– «ἐρχόμαστε ἀπό μιά σκοτεινὴ ἄβυσσο· καταλήγουμε σέ μιά σκοτεινὴ ἄβυσσο· τό μεταξύ φωτεινὸ διάστημα τό λέμε Ζωή». Γι' αὐτό... ὅ,τι ζήσει εἶναι ὁ ἄνθρωπος.

Ἀραίωσα κι ἀπὸ τήν Ἐκκλησία. Ἡ σχέση μου ἔγινε ἀκόμη περισσότερο ἐθιμική, καί στά πλάισια αὐτοῦ του «ὅ,τι ζήσουμε» ἄρχισε μιά περίοδος... «τρυφλότητας»... Στόν δρόμο τόν φαρδύ... Ὅπως οἱ περισσότεροι. Ὁ «πάτερ Χριστόφορος» καί τὰ προγενέστερα χρόνια της «εὐσέβειας»; Ἀ, ναί... τὰ θυμίζουν καμιά φορά. Μπορεῖ καί μέ νοσταλγία. Καί μέ λίγες τύψεις.

Μά ξαναβρῆκα μπροστά μου τή στενή Πύλη... Ἦταν ἕνα βράδυ Παρασκευῆς... Δ' Χαιρετισμοί. Πάντα πῆγαινα στούς Χαιρετισμούς, αὐτές οἱ ἀκολουθίες μέ συγκινοῦσαν ἰδιαίτερα. Σύχναζα πάντα στήν ταπεινὴ Ἐκκλησία τῆς ἐνορίας μου, νιώθοντας μιά οἰκειότητα ἐκεῖ. Ἐβρισκα πολύ διασκεδαστικό, πολύ γλυκό τό θέαμα τῶν ἡλικιωμένων γυναικῶν πού μαζεύονταν κι ἔπιαναν θέση νωρίς-νωρίς συζητώντας ἀκατάπαυστα καί χαμηλόφωνα πρὶν βάλει ὁ παπάς τό «Εὐλογητός». Ἐκεῖ, μετὰ ἀπὸ χρόνια εἶδα τήν κυρία Χρυσάνθη... Σοβαρή, ἡρεμν, περιποιημένη. Ἀξιοπρεπέστατη. Πόση δύναμη νά ἔχει μιά μάνα

νά κηδέυει παιδί, νά τό ντύσει μέ ἄνθη καί νά τά ξεπροβοδίσει γιά ἑκεῖ ποῦ δέν ἔχει γυρισμό; Ὁ Πετρήs, πού στή γειτονιά τόν φωνάζαμε «Πετράν», ἔφυγε στά τριάντα καί κάτι. «Ἡ γνωστή παλιοαρρώστια» εἶπαν οἱ γείτονες. Μά ἡ Χρυσάνθη δέν λιποψύχησε. Ἐκλαψε, ἔκλαψε, πάντα θά κλαίει, μὰ πάντα εἶναι ἐκεῖ καί προσεύχεται. Ἐγώ στή θέση της θά πετροβολοῦσα Θεούς καί δαίμονες. Μέ ὀργή, μέ θυμό, μέ μένος. Ἡ Χρυσάνθη ὁμῶς πέρασε τή στενή Πύλη.

Κοιτώντας κι ἄλλους γείτονες καί ἀναλογιζόμενος τίς ζωές τους, διαπίστωσα ὅτι ὅλοι αὐτοί δέν ἦταν ἐκκλησίασμα, ἓνας «χορός καταραμένων» ἦταν, πού τούς «ἔφτυσε» ἡ μοίρα. Δίπλα μου ὁ Βαγγέλης ἔχει ἀνάπηρο κορίτσι. Ὁ Λάκης μέ παιδί πού μπαμβογάινει σέ Κέντρα Ἀπεξάρτησης. Στό βάθος ἡ Καίτη, μέ κόρη πού χώρισε πρόσφατα, κρατᾷ τρία ἐγγόνια γιά νά τρέχει ἡ κόρη νά καθαρίζει σπίτια καί νά ζήσουν. Οἱ περισσότεροι γείτονές μου εἶναι σέ δεινὴ οἰκονομικὴ θέση. Ἄνεργοι ἢ χαμηλοσυνταξιῶχοι, προσπαθοῦν νά ζήσουν οἰκογένειες, πονᾶνε γιά παιδιά πού ξενιτεύτηκαν, ἐνῶ σχεδόν ὅλοι ἔχουν χρόνια προβλήματα υγείας καί κατεβάζουν τὰ χάπια πού τούς δίνει ὁ Τάσος ὁ φαρμακοποιός μέ τίς χοῦφτες. Μά εἶναι ὅλοι ἐκεῖ. Σέ πλησιάζουν μέ χαμόγελο, «τί κάνετε, πῶς εἶστε; Καλὸ Πάσχα νά ἔχουμε... Ἐμεῖς καλὰ, Δόξα Σοι ὁ Θεός...

Ποθενὰ ἄλλοῦ δέν ἀκοῦς νά δοξάζεται ὁ Θεός μέ τόση θέρμη καί εὐλικρίνεια ἀπ' ὅ,τι στίς ἀκραίες συνοικίες τῆς πόλης, ἐκεῖ ὅπου ἡ φτώχεια καί τὰ πραγματικά προβλήματα μαστιγώνουν τίς ζωές τῶν ἀνθρώπων βίαια, βάνουσα, χωρὶς ἔλεος. Ἡ στενὴ Πύλη στέκεται ὁλόρθη σ' αὐτές τίς γειτονίες καί οἱ ἀνθρώποι, ἀφοῦ περπάτησαν ἀγόγγυστά το ἀνηφορικὸ τεθλασμένο μονοπάτι, τὴν ἔχουν διαβεῖ μέ τρόπο πανηγυρικό. Ἐχοντας κοντὰ τους γιὰ συνοδοιπόρους, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, τούς σημερινούς «πάτερ Χριστόφορους». Πού μπορεῖ νά μὴν εἶναι ὅλοι οὔτε πολὺ μορφωμένοι, μερικούς θά τοὺς ἔλεγε καί ἀπλοϊκούς, ἀλλὰ εἶναι οἱ περισσότεροι ἐκεῖ, στίς ἐπάλλξεις, ἀποκρούουν ὀχτροὺς πού ἀπειλοῦν νά καταλάβουν τό ὄχυρό. Εἶναι ἐκεῖ γιὰ νά τοὺς ποῦν δυὸ λόγια παρηγοριάs, νά τοὺς βοηθήσουν οἰκονομικά, νά τοὺς ταῖσουν μέ συσσίτια καί, γενικά, νά δημιουργήσουν ἓνα παρηγορητικὸ ἐνοριακὸ περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ὅλοι αὐτὰ τὰ «ἀνθρωπάκια» βρίσκουν μιὰ ἀνακούφιση.

* * *

Ντράπηκα... «Καί ἐξελθὼν ἔξω ἔκλαυσα πικρῶς», σάν ἄλλος Πέτρος. Ντράπηκα γι' αὐτὸ τό διαρκές αἶσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου πού μέ διακατεῖχε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, σάν κάθε χορτασμένο ἄνθρωπο πού θεωρεῖ ὅτι ὁ Θεός μονάχα τοῦ ὀφείλει. Καί πού, σάν δέν τοῦ δίνει, ἐκεῖνος μπορεῖ νά ὀργί-

ζεται και νά τόν πετροβολάει. «Πικρῶς ἔκλαυσα» γιά τά «Δόξα Σοι ὁ Θεός» πού δέν εἶπα, γιά τίς προσευχές πού δέν ἀπνύθυνα ποτέ, γιά τόν ἀγώνα πού δέν ἔδωσα μέ σκοπό ξεπεράσω τίς ἀμφιβολίες μου. Καί πού ἐν τέλει «ἀπαρνήθηκα» ὄχι τρίς, μά... χίλιες δεκατρεῖς τόν «πάτερ Χριστόφορο», πού πολύ νωρίς, πολύ ἔγκαιρα, μᾶς εἶχε δεῖξει τό ἀνηφορικό μονοπάτι πρὸς τή στενή Πύλη...

Σήμερα, σέ πιά ὥριμα χρόνια, νομίζω πῶς προσπαθῶ νά καλύψω τόν χαμένο καιρό. Δέν ἔγινα πιστός, οὔτε καί τρέχω κάθε τρεῖς καί λίγο στίς ἐκκλησιές. Μά ἔχω ξεκινήσει μέσα μου νά ξαναπάχνω τόν πατέρα Χριστόφορο... Λυσσαλέος ὁ ἀγώνας μου νά ξεπεράσω τίς ἀμφιβολίες καί νά πιστέψω. Τί εἶναι Θεός ἄλλωστε; Ἡ πίστις εἶναι... Ἡ πίστις πού σώζει...

Καί τά βράδια τοῦ καλοκαιριοῦ, ἐξακολουθῶ νά τά περνῶ στό βουνό. Κάτω ἀπὸ τόν ἴδιο ἑναστρο οὐρανὸ καί τίς μαῦρες σκιές τῶν βουνῶν. Μόνο πού τώρα ὅλη αὐτή ἡ ἀπεραντοσύνη τοῦ οὐράνιου θόλου μέ ἐντυπωσιάζει ἀκόμη περισσότερο.

«Πόσα νά 'ναι τ' ἀστέρια, Νάσο;».

Χαμογελάει ὁ Νάσος, κάνει νά σιάξει τά γκρίζα του μαλλιά.

«Ξέρω 'γώ; Ἐκατομμύρια... Μπορεῖ καί δισεκατομμύρια... Πολλά πάντως... Ἐσύ πού κατέληξες;».

«Δέν ξέρω... Πάντως, κάποτε, σάν ἡμασταν παιδιά, κάποιος "πάτερ" μᾶς εἶχε πει πῶς, ὅταν ὅλα τα ἀνθρώπινα τελειώνουν, ἐκεῖ ἀρχίζει ὁ Θεός...».

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Ἑορτολόγιο

* * *

π. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΟΛΟΥ

ΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΤΟΥ ΑΠΕΣΤΑΛΜΕΝΟΥ

Σεμνύνεται ἡ Ἐκκλησία μας στή μνήμη τῶν Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων καί σκιρτᾷ ἀγαλλόμενη γιά τά θέμεθλα τῆς πίστεως¹ πού συνέχουν τί θεία οἰκοδομή Της. Τό φανέρωμα τῆς ἀληθινῆς Ζωῆς, τῆς ἀναμόρφωσης τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς ἀνάκρασης μέ τόν Δημιουργό, προέκυψαν μέσα ἀπό τήν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στά πρόσωπα καί τά ἔργα δώδεκα μαθητῶν-αὐτοπτῶν τοῦ Λόγου.² Ἡ θεόδοτη ἀποστολή τους ἦταν ἀποτέλεσμα μᾶς θεϊκῆς ἐκλογῆς, πού μετουσιώθηκε σέ κλήση καί ἀνάθεση μᾶς θεουργοῦ σωτηρίας³. Βέβαια ἡ ἔννοια τοῦ ἀποστόλου-ἀποστολῆς ὡς ἐμφάνισης τοῦ θείου θελήματος εἶναι δια-χρονική, πανανθρώπινη⁴ καί ἐμφανίζεται στη ζωή τῶν προφητῶν⁵ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ τοῦ περιούσιου λαοῦ. Ὅμως σάν ἐγκεντρισμός⁶ στήν

¹ Ἀποκλ. 21, 14.

² πρβλ. Λκ. 1-2

³ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 128.

⁴ «Ὁ Ἐπίκτιτος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὡς τόν “ἀπεσταλμένο”, τόν ἐπόπτη, τόν ἀγγελιαφόρο τῶν θεῶν, “πού στάλθηκε ἀπό τό θεό ὡς παράδειγμα” γιά νά ζωντανέψει, μέ τί διδασκαλία καί τί μαρτυρία του, τί θεία σπίθα πού βρίσκεται στούς ἀνθρώπους, πιστεῖται ὅτι ἔλαβε ἐντολή ἀπό τόν οὐρανό. Τό ἴδιο, στόν ἐρμητισμό, ὁ μύστης ἔχει ἀποστολή νά γίνει “ὁδηγός γι’ αὐτούς πού ἀξίζουν, ὥστε νά σωθεῖ, μέ τί μεσολάβησή του τό ἀνθρώπινο γένος”...’ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας αὐτόθι.

⁵ Ἦσ. 6, 8 «ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι· ἀπόστείλόν με».

⁶ Ρμ. 11, 17-24 καί «ἡ ἀργεῖλαιος ἐγκεντρισθεῖσα τῷ ὄντως καλῷ καί ἐλεήμονι λόγῳ... καλλιέλαιος γίνεσθαι».

Ἀνάσταση καί μετοχή στήν αἰωνιότητα φανερώνεται ἀπό τούς ἁγίους Ἀποστόλους⁷. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ προφῆτες προβάλλουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ μέ τή φράση «τάδε λέγει Κύριος», ἐνῶ οἱ ἀπόστολοι καταθέτουν τό βίωμα τῆς ζωῆς μέ τόν Θεό: «...*Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ ἀκηκόαμεν, ὁ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὁ ἐθεασάμεθα καί αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς...*»⁸. Ἐξάπαντος καί οἱ δύο ἐκφάνσεις ἀποτελοῦν ὅψεις τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας.

Ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς περιγράφει τούς ἀποστόλους μέ ἓνα διαφορετικό νόημα ἀπό αὐτό πού ἀντιλαμβανόμαστε σήμερα: «*ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδέ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν*»⁹. Ὁ ἀπόστολος, καταρχήν, εἶναι ἀπεσταλμένος, ἐκπρόσωπος, πληρεξούσιος, πρεσβευτής ἐνός ἀνωτέρου. Ἡ ἀποστολική δράση εἶναι ἐξουσία διακονίας, λειτούργημα καταλλαγῆς καί ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Χαρακτηριστική ἐναρξη ἀποστολικοῦ ἔργου ἀποτελεῖ ἡ στιγμή πού ὁ Κύριος σπλαχνίζεται τούς ὄχλους, πού εἶναι *ἐκλελυμένοι καί ἐρῳμένοι ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα*¹⁰ καί καλεῖ τούς δώδεκα νά ποιμάνουν τόν προδομένο καί ἀποίμαντο λαό, δίνοντάς τους ἐξουσία πάνω στά ἀκάθαρτα πνεύματα καί τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες. Ἀργότερα κάνει τούς μαθητές μετόχους τῆς δικῆς Του ἀποστολῆς, ἄλλοτε ὡς ἐργάτες τοῦ θερισμοῦ καί ἄλλοτε ὡς ὑπηρετές τῆς Βασιλείας¹¹, γιά νά κηρύξουν τό Εὐαγγέλιο καί νά θεραπεύσουν¹², γιά νά προσκαλέσουν τόν κάθε ἄνθρωπο στή σωτηρία. Τούς στέλνει ὡς πρόβατα, ἐν μέσῳ λύκων, πού θά τά καταδιώξει ἡ διεστραμμένη καί δαμιονόπληκτη γενεά ὅπως ἀκριβῶς καί Ἐκεῖνον. Ἡ θεία ἀγάπη πλημμυρίζει τόν παραπταίοντα κόσμον μέ τό ἐνδιαφέρον τῆς γι' αὐτόν προκειμένου νά δώσει νόημα στή ζωή του καί νά τόν βοηθήσει νά ἀνακαλύψει τή σχέση του μέ τόν Θεό.

Ταυτόχρονα οἱ μαθητές τοῦ Χριστοῦ καί κατοπινοί ἀπόστολοι δέν πρέπει νά ταυτιστοῦν μέ τό φρόνημα τοῦ κόσμου, ἀλλά νά παραχωροῦν ἀπόλυτη προτεραιότητα καί ἀποκλειστικότητα στή σχέση τους μέ τόν Θεό. Ἡ ἀποστο-

⁷ Πρβλ. Μτ. 13.11 «ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τά μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν»

⁸ Α΄ Ιω. 1, 1.

⁹ Ιω. 13.16, πρβλ. Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 133.

¹⁰ Μτθ. 9, 36, πρβλ. π. Ἀντωνίου Πινακούλα, Τό ἄλφτι τῆς γῆς, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2014 σελ. 33 κ.έ.

¹¹ Πρβλ Μτθ 9, 38 καί 22, 3, Πρβλ. Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 131.

¹² Λκ. 9, 12.

λή τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θά γίνει γνωστή, θά ἐγγίσει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους χάρι σπὴν ἀποστολῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας μέ τὴν προτροπὴ Του: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη». Ἡ ἀποστολικότητα προσιδιάζει πλέον στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἶναι ἡ ἐπίσημη ἐκπροσώπηση τοῦ Ἀναστάσιος στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας¹³. Ἡ Ἐκκλησία γίνεται καὶ Ἀποστολική χάρι στοὺς μάρτυρες τοῦ Ἐγνηγερέμενου καὶ ὁ ἀφευδὴς λόγος Του ἐπιβεβαιώνεται μέ τὴ μεταλαμπάδευση τῆς ἐμπειρίας τῶν μαθητῶν Του: «ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς ἐμέ ἀθετεῖ, ὁ δέ ἐμέ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με... ὁ λαμβάνων ὃν τινα πέμψω, ἐμέ λαμβάνει ὁ δέ ἐμέ λαμβάνων λαμβάνει τὸν πέμψαντά με»¹⁴. Τό λυτρωτικό βίωμα γίνεται κτῆμα τῶν χαρισματούχων, ἀναλογικά ὅμως καὶ τοῦ κάθε πιστοῦ πού ἀνά τους αἰῶνες προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ τὸν ζῆλο τῶν Δώδεκα. Πού δὲν εἶναι μόνοι τους σπὴν ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ἀλλὰ οἱ προσπάθειές τους ὁλοκληρώνονται μέ τὴ δύναμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πού τοὺς ὁδηγεῖ «εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν». Ἡ Πεντηκοστή, ὡς ἀποστολή τοῦ Παρακλήτου, ἐνισχύει τοὺς μάρτυρες τοῦ Ἐνανθρωπήσαντος γιὰ νά κηρύξουν τό Εὐαγγέλιο καὶ ἐμπνέει τοὺς ἀνά τους αἰῶνες κήρυκες τοῦ Λόγου. Ἡ ἀποστολή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γίνεται πηγὴ ἑξαγιασμοῦ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀντικείμενο τῆς χριστιανικῆς ἐμπειρίας· μετὰ τὸν Υἱό-Λόγο καὶ Σοφία τοῦ Θεοῦ, τό Πνεῦμα φανερώνεται ὡς θεῖο πρόσωπο, μπαίνει σπὴν ἱστορία καὶ μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο σύμφωνα μέ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ¹⁵.

Τὰ γνωρίσματα τῆς ἀποστολικῆς ζωῆς δὲν εἶναι ξένα καὶ ἀπόμακρα σπὴν καθημερινότητά μας, ἀλλὰ συμφύρονται μαζί της γιὰ νά ἀπαρτίσουν τὴ μικρὴ ζύμη τοῦ Χριστοῦ, πού ὅλον τό *φύραμα* (τοῦ κόσμου) *ζυμοῖ*¹⁶. Τό φρόνημα ὅσων ἀκολουθοῦν τὸν Κύριο δὲν διαμορφώνεται αὐτόματα, εἶναι ἀποτέλεσμα θείας ἐκλογῆς¹⁷, πού εἶναι ταυτόχρονα καὶ τιμὴ καὶ εὐθύνη. Περνᾷ ἀπὸ τὴ διαδικασία μᾶς προσπαιδείας¹⁸, πού μέ ὑπομονετικὴ καὶ συστηματικὴ κατὶχηση ὁδηγεῖ σε θεο-γνωσία, πού μετατρέπεται σε θεο-λογία. Προϋποθέτει πνεῦμα καὶ διάθεση μαθητείας, πού ἀπουσιάζουν σπὴν συγκεχυμένη, ἀγνοοῦσα καὶ

¹³ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 132.

¹⁴ Λουκ. 10, 16 καὶ Ἰω. 20, 21.

¹⁵ Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας, σελ. 137.

¹⁶ Α΄ Κορ. 5, 4.

¹⁷ Πρβλ. Ἰω. 15, 16 «οὐχ ὑμεῖς μέ ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς».

¹⁸ π. Ἀντωνίου Ρωμαίου, Μαθητεία στὸ Σταυρό, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2016, σελ. 217. κ.έ.

ἀμφισβητοῦσα ἐποχή μας. Εἶναι μιά ριποκίνδυνη καί ἀκατάπαιστη σχοινοβασία καί διαρκῆς δοκιμασία τῶν ἀντοχῶν μας στήν ἀγάπη καί τήν ἀλήθεια. Πορευόμαστε ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Χριστοῦ «ἐκόντες εἰς πικρίαν», ἔνεκα αὐτοῦ θανατούμενοι ὅλην τήν ἡμέραν λογιζόμενοι ὡς πρόβατα σφαγῆς¹⁹. Ὅλα τά ἔργα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπευθύνονται σ' ἓνα «μικρόν ποίμνιον», ξεκινοῦν μέ μικρές ἐλπίδες καί πενιχρές προσδοκίες. Συχνά οἱ κήρυκες «πορευόμενοι ἐπορεύοντο καί ἔκλαιον βάλλοντες τά σπέρματα αὐτῶν ἐρχόμενοι δεῖξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει αἶροντες τά δράγματα αὐτῶν». Μήπως στήν ἀποστολική ζωή δέν ὑπάρχει ἀλληλοδιαδοχή τῶν καταστάσεων ὅπου τήν εὐφορία καί τήν εὐεξία τήν διαδέχεται ἡ δοκιμασία, ἡ ξηρασία καί ἡ θεοεγκατάλειψη γιά νά γίνει ὁ πόθος τοῦ Χριστοῦ πιό ἔντονος καί ἡ δίψα γιά χάρι Θεοῦ πιό διακαής; Μήπως ὅμως καί ὁ Ἀρχηγός καί τελειωτής τῆς πίστεως πολλακίς δέν φαίνεται ἡττημένος κι ἐνταφιασμένος ἀλλά ἀναπάντεχα καί ἀπροσδόκητα ἐμφανίζεται Ἀναστημένος καί συμπαρασύρων στή δόξα τῆς Βασιλείας Του;

Θεμέλιο τῆς ἀποστολικότητος εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως καί ἡ κοινωμία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀμφότερα βιούμενα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, «σύν πᾶσι τοῖς ἁγίοις», κι ὄχι μεμονωμένα ἢ στοραδικά. Ἡ αὐτοπεποιθὴση καί ὁ αὐτοσχεδιασμός εἶναι ἀσύμβατα μέ τό ἀποστολικῶς ζῆν γιατί ἀπογυμνώνουν τόν χριστιανό ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως καί τήν εὐθύνη τῆς μαρτυρίας-μαρτυρίου ἀπέναντι στοὺς ποικιλόμορφους καί πολυαριθμότερους ἀντιφρονούντες καί ἀντιπράττοντες. Μόνο μέ χάρι καί Πνεῦμα Θεοῦ ὁ ἀπόστολος μπορεῖ νά πορευθεῖ στό κάθε ἄγνωστο καί ἐχθρικό περιβάλλον, πού ἡ θεία πρόνοια θα τόν ἀποστείλει γιά νά μεταδώσει βίωμα, καί ὄχι νά διδάξει θρησκεία. Δέν μποροῦμε νά γίνουμε πραγματικοί καί καρποφόροι ἱεραπόστολοι διατηρώντας στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, χωρίς νά ἔχουμε ἰκανωθεῖ νά ξεχωρίζουμε τά δευτερεύοντα ἀπό τά πρωτεύοντα, τόν εὐαγγελισμό τῶν ψυχῶν ἀπό τόν «μυσσιοναρισμό» μέ λογιστικά κριτήρια καί κοσμικούς στόχους, ὅπου τό κίνημα μετατρέπεται ἀπό πρόσκληση ἐλευθερίας σέ «μπίτζνα» μέ οἰκονομοτεχνικούς δείκτες καί ἐπίφραση κοινωνικῆς πρόνοιας, μέ ἐπίχρῖσμα ὁμολογιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί συγκρητιστικοῦ οἰκουμενισμοῦ²⁰.

Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἡ ὀρθή ἐκκλησιολογική συνείδηση, ἡ πληρότητα καί ἀκεραιότητα τῆς πίστεως, χωρίς χρησιμοθηρικούς καί ἀνεπίτρεπτους συμβιβασμούς, πού μειώνουν τή δύναμη καί τήν ἔνταση τῆς ἀνα-

¹⁹ Πρβλ. Ψλμ. 43, 22.

²⁰ π. Ἀντων. Ρωμαίου, Μαθητεία στό Σταυρό, σελ. 213-222.

στάσιμης ἐμπειρίας. Τοῦτο μόνον ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι κατορθώνεται, διά καθάρσεως φωτισμοῦ καί ἐλλάμψεως, ὥστε νά μπορεῖ νά μιλᾷ γιά τήν Πεντηκοστή ὁποῖος ἔλαβε τήν «πύριν» γλώσσα τοῦ Πνεύματος. Ἡ γνησιότητα τῆς πίστεώς μας δοκιμάζεται ὅταν ἀναμετρώμαστε μέ τήν ἀποκαλυπτική ἀλήθεια τῶν Γραφῶν καί ἀρνούμαστε πλήρως –καί ὄχι μόνο τόν κακό– ἑαυτό μας. Ὄταν προσέχουμε «*ἵνα μή κενωθῇ ὁ σταυρός τοῦ Χριστοῦ*²¹, δηλ. καταντήσουμε νά λατρεύουμε τόν σταυρό σά σύμβολο καί ὄργανο σωτηρίας, ἀλλά ἀρνούμαστε νά σταυρωθοῦμε ἢ κατεβαίνουμε ἀπό αὐτόν κάθε φορά πού τόν θεωροῦμε βαρὺ καί ἄδικο γιά μᾶς, ὅταν δηλ. δεν ὑπομένουμε καί δέν βαστάζουμε ὅλα ἐκεῖνα τά δεινά, πού σωρεύονται πάνω μας ἀπειλητικά χωρίς τήν ὑπαιτιότητά μας. Ἐνδεικτική τῆς ὑπομονῆς μας εἶναι ἡ βίωσις *τῆς πάντα νοῦν ὑπερεχούσης θείας εἰρήνης*²² μέ ἀπλότητα, ταπείνωσι καί ὑποταγή στό ἅγιο θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τῆς πάνσοφης προνοίας Του. Ἡ ἐκούσια καθημερινή μας σταύρωσις εἶναι ἐχέγγυο τῆς χαρισματικῆς βίωσις τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὡς προσωπικῆς μας ἀνάστασις καί χαρᾶς ἀνεκλάλητης. Καί ὅταν αὐτό βιώνεται τόσο δυναμικά, ἐπεκτείνεται στοὺς ἐγγύς καί μακράν ἀδελφούς μας, πρὸς τοὺς ὁποῖους θέλουμε νά «ἐκχυθοῦμε» καί νά μεταδώσουμε «καινὴ κτίσις»! Ἡ αὐθεντικότητα τῆς ἀποστολικότητάς μας εἶναι ἀνάλογη πρὸς τήν προαίρεσή μας νά σταυρωθοῦμε ἀπὸ ἐκείνους πού κληθήκαμε νά εὐαγγελισθοῦμε²³.

²¹ Α΄ Κορ. 1, 17.

²² Ρωμ. 3, 20.

²³ π. Ἀντ. Ρωμαίου, Μαθητεία στὸ Σταυρό, σελ. 241.

«ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ ΕΟΡΤΑΖΟΜΕΝ»

Εἰσαγωγή

Ὁ εορτολογικός κύκλος τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν πασχάλια περίοδο μᾶς κατευθύνει πρὸς τὴν ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐορτὴ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀνάβαση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ στὶς προεκτάσεις τοῦ σχεδίου τῆς Θείας Οἰκονομίας καὶ ἡ ἐξερεύνηση τοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου τῆς συγκεκριμένης ἐορτῆς, μέ κύριο σκοπὸ τὴν ἐπισημάνση τοῦ τρόπου καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς συγκατάβασης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν δημιουργημιά του, ἀποτελοῦν ἐπιτακτικὸ αἶτημα τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀναζητούσης τὸν Νυμφίον τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

Οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἀνωτέρω ἐρωτήματα ἀποκαλύπτονται ἀπὸ τὸ ἴδιο το κείμενο τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Χριστός, ἀπευθυνόμενος στοὺς μαθητὲς του πρὸ τοῦ πάθους Του, προκειμένου νὰ τοὺς προετοιμάσει γιὰ τὰ ὅσα θὰ ἐπακολουθήσουν, τονίζει χαρακτηριστικὰ «συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐάν γάρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐάν δέ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς· καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως (Ἰωάν. 16, 7-8).

Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης μᾶς διασώζει λόγους τοῦ Διδασκάλου πού ἐρμηνεύουν ἀκόμα περισσότερο τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει πὼς «καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται» (Ἰωάν. 14, 16-17). Τὰ λόγια αὐτὰ ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ κατ' ἐπέκτασιν σέ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, μέ τὴν προοπτικὴ τοῦ σχεδίου τῆς θείας βουλήσεως νὰ ἐπικεντρώνεται στὸν ἐπόμενο λόγο τοῦ Ἰησοῦ «οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς, ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς» (Ἰωάν. 14, 18).

Ἡ ὀρφάνια τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καί ἡ ἀποκάλυψη τῆς πληρότητας τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνία του μέ τόν Θεό ἐπιβάλλουν τή δημιουργία μιᾶς νέας σχέσης γῆς καί οὐρανοῦ μετά τὴν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ. Ὁ χρόνος πού μεσολαβεῖ μεταξύ τῆς Ἀναλήψεως καί τῆς Ἐπιφανείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ τὴν ὑπακοή τῶν μαθητῶν στοὺς λόγους τοῦ Διδασκάλου «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δέ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους» (Λουκ. 24, 49).

Στὸ κείμενο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς μᾶς ἀποκαλύπτει ἀκόμα περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ περιεχόμενο καί τὸν σκοπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀναφέροντας «καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δέ ἐν πνεύματι βαπτισθήσεσθε ἀγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας» (Πράξ. 1, 4-5). Τὸ συγκεκριμένο χωρίο ταυτίζεται νοηματικὰ μέ τὸν λόγο τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου πρὸς ὅσους εἶχαν προσέλθει ἐνώπιόν του γιὰ νὰ βαπτισθοῦν «ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δέ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἀγίῳ καὶ πυρί» (Λουκ. 3, 16).

Παράλληλα, ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία γιὰ τὴν κατανόηση καί τὴν ἐρμηνεία τῶν γενομένων, καθὼς καί ἡ θεία ἐνίσχυση ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὸν εὐαγγελισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος καί τῆς ἐπέκτασής του στὰ ἔθνη, τονίζεται εὐκρινῶς ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ «οὐχ ὑμῶν ἐστὶν γινῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς καὶ ἔσεσθέ μου μάρτυρες ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1, 7).

Ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς διαποτίζοντος καὶ διατρέχοντος ὕδατος κάθε στιγμὴ τῆ ζωῆ καί τὴν ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς μοναδικοῦ μέσου ἀποκάλυψης τῆς Ἀλήθειας καί τῆς γνώσης τῶν ἀνθρώπων περὶ Αὐτῆς, ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Διδάσκαλο στοὺς ἐξῆς λόγους του: «ὅταν δέ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πάσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γάρ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ἐκεῖνος ἐμέ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» (Ἰωάν. 16, 13-15). Αὐτὸς ὁ φωτισμὸς καί ἡ καθοδήγησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θὰ ἐπισημανθοῦν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἰγνάτιο τὸν Θεοφόρο ὡς προϋπόθεσις καὶ ἐχέγγυο τῆς διατύπωσης τῆς

διδασκαλίας του στὸν χῶρο τῆς θεολογίας¹.

Ἐπομένως, ἡ ἐπιδημία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στό ὑπερῶν τῆς οἰκίας στήν Ἱερουσαλήμ ἀποτελεῖ τόν ἐγκαινιασμό μιᾶς νέας ὄψης στή σχέση τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο. Ἡ συγκεκριμένη κοινωνία οὐρανοῦ καί γῆς ξεκινᾷ ἀπό τήν ἐποχή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διαπερνᾷ τήν κάμινο τῶν γεγονότων τῆς Καινῆς Διαθήκης μέ τό Πάθος καί τήν Ἀνάστασι τοῦ Θεανθρώπου καί πορεύεται πρὸς τή μέλλουσα καί τελική κρίσι μέ τήν ἐπιδημία τοῦ Πνεύματος.

Ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, σύμφωνα πάντα μέ τό κείμενο τῆς Γραφῆς, «ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἥχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καί ἐπλήρωσεν ὅλον τόν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι· καί ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμενα γλῶσσαι ὥσει πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καί ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καί ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλῶσσαις καθὼς τό Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι (Πράξ. 2, 2-4). Ἡ Πεντηκοστή ἐπομένως ἀποτελεῖ τή στιγμὴ τῆς ἔγχυσης στοὺς Ἀποστόλους, καί κατ' ἐπέκτασιν σέ ὁλόκληρη τήν Ἐκκλησία, τῶν δωρεῶν καί τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀνοίγει τήν Ὁραία Πύλη τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ ἔθνη².

Τό κοντάκιο τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς τονίζει μέ ἰδιαίτερη ἔμφασι ὅτι ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποτελεῖ πρόσκλησι ἐνότητος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, στοιχεῖο πού ἀναλύεται καί ἐπισημαίνεται ἀπὸ τόν Ἀπόστολο Παῦλο στίς ἐπιστολές του. Ὁ συγγραφέας προτρέπει τοὺς πιστοὺς νά παραμένουν «σπουδάζοντες τηρεῖν τήν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. ἐν σῶμα καί ἐν Πνεῦμα, καθὼς καί ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν· εἰς Κύριος, μία πίστις, ἐν βάπτισμα· εἰς Θεός καί πατήρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καί διὰ πάντων, καί ἐν πᾶσιν ἡμῖν» (Ἐφεσ. 4, 3-6)³. Ὡς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ στήν ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου χωρίου ἐμφανίζεται ἡ ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Ἱ. Καραβιδόπουλου, πὼς «ὁ ἀπόστολος γνωρίζει καλά ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας μόνο διαιρέσεις καί σχίσματα δημιουργεῖ»⁴.

¹ Παπαδόπουλου, Στ., *Πατρολογία*, τ. Α', Ἀθήνα 1994, σελ. 176.

² Χριστόδουλου Μουστάκα, Μητροπολίτου πρ. Αὐλῶνος, *Οἰκοδομὴ Πίστεως, Κηρύγματα στίς εὐαγγελικὲς περικοπές*, Τρίκαλα 2015, σελ. 217.

³ Τό ἴδιο περιεχόμενο λόγου συναντᾶται καί στήν Α' ἐπιστολή τοῦ Παύλου πρὸς Κορινθίους, ὅπου ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «καί γάρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δούλοι εἴτε ἐλεύθεροι, καί πάντες εἰς ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν» (Α' Κορ. 12, 13).

⁴ Καραβιδόπουλου, Ἱ., *Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολές, Πρὸς Ἐφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαεῖς, Φιλιμόνα*, [Ἐρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 10], Ἐκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 155-156.

Αυτό τό στοιχείο τῆς ἐνότητος θά ἀπασχολήσει τόν Θεῖο Παῦλο καί στήν ἐπιστολή του πρὸς Γαλάτας, ὅπου ἐπισημαίνει τίς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀποκαλύπτονται στή ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀλλάζουν μορφὴ καί στοχοθεσία καί τελικὰ τὴν ὁδηγοῦν στὸν ἀγιασμό καί τὴ θέωση, «ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια· κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος. οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις. Εἰ ζῶμεν Πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες» (Γαλ. 5, 22-26).

Ἡ ἐνότητα λοιπὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος διασφαλιζομένη στήν ἐνότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως παρουσιάστηκε ἀνωτέρω, ἀποτελεῖ καί τὴ σημερινή πρόκληση τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ διαίρεση δὲν ἀποτέλεσε ποτέ ἀπλῶς ἱστορικό δεδομένο ἢ ἀκαδημαϊκὸ ὑπὸ διαπραγμάτευση στοιχείο, ἀλλὰ ὑπῆρξε καί ὑπάρχει πάντοτε σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τῆς καθημερινότητος τοῦ ἀνθρώπινου βίου.

Οἱ ἐμπόλεμες καταστάσεις, οἱ διαφωνίες μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ διάλυση τοῦ κοινωνικοῦ ἴστοῦ, ἡ ἱσοπέδωση τῆς οἰκογενειακῆς γαλήνης καί συνοχῆς καί ἡ ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ καί τὸν κατὰ Θεὸν προορισμὸ τοῦ ἀποτελοῦν τίς συνέπειες τῆς ἀποστασίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Πνεύματος. Ὁ διάλογος δὲν ὑφίσταται γιατί κανεὶς δὲν θέλει νὰ λύσει τὰ προβλήματα μέ βάση τίς ἀρχές τῆς πίστεως καί τίς δωρεές τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ κάθε πλανεμένος προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλει τὴν πλάνη του καί στοὺς γύρω του.

Ἡ ἐλευθερία τοῦ δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ καί ἡ λειτουργία τοῦ αὐτεξουσίου καταστρατηγήθηκαν γιατί ἀρνηθήκαμε τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς τὴν ὀρθὴ ἐπιλογὴ. Ἡ συνύπαρξη ἀντικαταστάθηκε μέ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἑνὸς στὸν ἄλλον, ἐνῶ ἡ συμπόρευση θεωρεῖται πλέον ρομαντισμός καί παραχώρησε τὴ θέσιν της σέ στιγμαῖες εὐδαμονίες, ἀνίκανες στήν τελικὴ ἔκβασί τους νὰ δώσουν στήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου πληρότητα, ἰσορροπία καί ἡρεμία.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, ἐπιδιώκει καί ἐπιθυμεῖ πάντοτε τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀποκατάσταση τῆς σχέσεως ἀνθρώπου καί Θεοῦ καί τὴ συνάντησί τους στό Ποτήριον τῆς Ζωῆς. Αὐτὴ ἡ ζωὴ, ὡς καρπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὀφείλει νὰ ἀποτελεῖ γιὰ κάθε χριστιανὸ τὴν προοπτικὴ τῆς καθημερινότητός του. Ἡ συμμετοχὴ του στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μελέτη τῶν Γραφῶν, ἡ μέ ὅποιαδήποτε μορφὴ ἀσκηση καί νηστεία καί ἡ διαρκὴς μετάνοια

στοιχειοθετοῦν τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀνθρώπου στή ζωὴ τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἡ μελαγχολία, ἡ ἀπαισιοδοξία καὶ τό ἀδιέξοδο πού διαγράφεται στά πρόσωπα πού ἀπαρτίζουν τίς κοινωνίες σήμερα, παρὰ τίς κατὰ τόπους οἰκονομικές εὐδαιμονίες, στιγματίζουν τίς λανθασμένες ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀναζητοῦν λύση στὸν πόνο, τὴ δυστυχία καὶ τὸν παραπικρασμό. Ὅφείλουμε λοιπὸν νὰ καταστοῦμε εὐαγγελιστές αὐτῆς τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὸν κόσμο πού μᾶς περιβάλλει καὶ νὰ ἀνανοηματοδοτήσουμε τὴ ζωὴ του. Νὰ φέρουμε περισσότερο φῶς καὶ ἀγάπη σέ ὅσους δοκιμάζονται καὶ πονοῦν, νὰ καταστοῦμε εὐαγγελιστές καὶ ὄχι διαχειριστές τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων. Νὰ ἀγωνιστοῦμε γιὰ νὰ παρουσιάσουμε τὴν ἀγάπη ὡς τρόπο ζωῆς καὶ νὰ διατυμπανίσουμε τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Νὰ καταστοῦμε κήρυκες θεοφόροι καὶ ὄχι ἐξουσιαστές ἀχθοφόροι, μεταλλάσσοντας τὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων σέ ἀποδέκτη Θείων δωρεῶν καὶ χῶρο ἐπενέργειας τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΙΕΡΟΚΗΡΥΞ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ, ΟΙ ΑΤΕΝΙΖΟΝΤΕΣ ΤΟ «ΘΑΒΩΡ»

«**Τ**ότε οί δίκαιοι ἐκλάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ Βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς». (Ματθ. ιγ', 43). Ὁ Μεταμορφωθείς Κύριος τό ἀναγγέλλει, ὅτι οἱ «δίκαιοι», οἱ πιστοί τῆς Ἐκκλησίας Του, θά δοξασθοῦν καί θά λάμπουν σάν τόν ἥλιον!

«Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ἀδύνατον νά ζῆς χωρίς νά ἔχῃς ζωήν, ἀλλά δέν ἔχῃς ζωή, ἂν δέν μετέχῃς τοῦ Θεοῦ». Αὐτά τά περισπούδαστα καί σωτήρια διδάσκει ὁ Θεοφόρος Πατήρ, Ἅγιος Εἰρηναῖος.

Κεφάλαιον μέγα, τό τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Μυστήριον. «Δι' ἡμᾶς, τοὺς ἀνθρώπους καί διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν» θά δογματίσουν οἱ Ἅγιοι καί Πνευματοφόροι Πατέρες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

«Παρέλαβεν ὁ Χριστός τόν Πέτρον καί Ἰάκωβον καί Ἰωάννην εἰς ὄρος ὑψηλόν κατ' ἰδίαν καί μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν» (Δοξαστικόν τῶν Αἰνῶν). Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγορείτης παρατηρεῖ: «Ἐπῆρε δέ τοὺς τρεῖς μόνους Ἀποστόλους ὡς προκρίτους καί ὑπερέχοντας. Ὁ μὲν γάρ Πέτρος ἐπροκρίθη, ἐπειδὴ ἠγάπα πολλά τόν Χριστόν. Ὁ δέ Ἰωάννης ἐπειδὴ ἠγαπάτο ἀπὸ τόν Χριστόν. Ὁ δέ Ἰάκωβος, ἐπειδὴ ἐδύνατο νά πῖν τό ποτήριον τοῦ θανάτου. Ἔφερε δέ εἰς τό μέσον τοὺς –ὁ Κύριος, ὡς Ἐξουσιαστής τῶν ζώντων καί τῶν τεθνεώτων– τόν Μωϋσῆν καί Ἠλίαν...».

«Κατὰ τὴν ἔκτιν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου τὴν ἀνάμνησιν τῆς θείας Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία περιχαρῶς ἐορτάζει». Διαβάζουμε μέ πνευματικὴν ἀγαλλίασιν εἰς τόν «Μέγαν Συναξαριστὴν».

«Λάμπον καί ἡμῖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς τό φῶς σου τό αἶδιον, πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Φωτοδότα, δόξα σοι» (Απολυτ. Ἑορτῆς). Δεσποτικὴ πανήγυρις φέρουσα καί ἀκτινοβολοῦσα τό «αἶδιον φῶς» καί τὴν ζεῖδωρον χάριν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δοξολογικός, ὁ εὐχαριστιακός καί ἱκετηριακός χαρακτήρας τῶν ὕμνων τῆς Μεταμορφώσεως, καθὼς καί τό Θεολογικόν, τό Χριστολογικόν καί τό Τριαδικόν περιεχόμενό τους, μᾶς προσφέρουν πλουσιοπαρόχως, ὅπως ἐκεῖ, τότε, «καθὼς ἠδύναντο» οἱ Μαθηταί τοῦ Χριστοῦ, φῶς ἐκ τοῦ «Θαβωρίου- Ἀκτίστου φωτός».

Ὁ Εὐαγγελιστής Ματθαῖος γράφει: «Ἐλαμψε τό πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τά δέ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τό φῶς» (Ματθ. ιζ', 2).

Μνημονεύεται πάντοτε, ἕνα γεγονός ἱστορικό μέ τρόπον θετικόν, ἢ ἀρνητικόν, ἐνίοτε δέ καί ἐχθρικόν. Ἐρευνᾶται ἡ ἀλήθειά του και γενικῶς ὅ,τι ἀφοροῦν ἐκεῖνο, μέ περισσότερον τό ἄν ἐγγίζει τά πλαίσια τοῦ «νοῦ», τῆς λογικῆς, ἢ ὑπερβαίνει αὐτά, μέ ὑπερφυσικόν τρόπον, ὑπέρλογον...

Ὁ ἄνθρωπος ἀδύνατον νά ζήσει χωρίς τό αἰσθητόν φῶς. Τήν ζωτικὴν ἐνέργεια τοῦ μεγάλου φωστῆρος ἡλίου. Ταυτοχρόνως μέ τίς ζωογόνες ἀκτίνες του μᾶς προσφέρει καί τήν ἀπαραίτητη θερμότητα. Ὅμως χρειάζεται –χρειαζόμεστε– καί τόν θεῖον φωτισμόν, «Τόν φωτισμόν ἡμῶν τόν φωτίσαντα πάντα ἄνθρωπον». (Ιδ. Ἑσπερ. Θεοφαν.). Γράφει ὁ Ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος: «Μακάριοι οἱ τό φῶς τοῦ Κυρίου ἐντεῦθεν γνωρίσαντες καί ἐν τῷ θεῷ φωτί αὐγαζόμενοι!» Μακάριοι εἶναι ὅσοι θά γνωρίσουν ἀπό τούτη τή ζωή τό φῶς τοῦ Κυρίου καί θά φωτίζονται ἀπ' αὐτό.

Τό Θαβώριον φῶς ἐκχέεται τό αὐτό καί ἰσοδύναμον, μέ τό ἀνέσπερον φῶς τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἶναι σωστικόν καί ἁγιαστικόν. Γίνεται φανερόν ἐντός τῆς σωτηρίου κιβωτοῦ τῆς Ἐκκλησίας καί μᾶς περιλούει διά τῶν ἁγίων Μυστηρίων Αὐτῆς. Προσεγγίζεται με πίστι θερμῇ καί ταπεινώσει.

Ἰερουργῶντας ὁ Εὐαγγελιστής Ματθαῖος τό μυστήριον τῆς Θείας Μεταμορφώσεως γράφει: «Ἐλαμψε τό πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τά δέ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τό φῶς» (Ματθ. ιζ', 2).

«Ὅτι παρά σοί πηγὴ ζωῆς –Κύριε– ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς» (Εἰσοδ. Ἑορτῆς).

Ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καί ὁ Ἰωάννης, οἱ πρόκριτοι τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ θά γίνουν ἔκτοτε οἱ διαπρύσιοι κήρυκες τῶν θαυμασιῶν τοῦ Κυρίου, διδάσκοντας και μαρτυρῶντας «εἰς τὴν ὑπ' οὐρανῶν» (Δοξ. τῶν Αἰνῶν, – Α' Ἑωθινόν). Μέ εὐλαλον τρόπον θά γράψει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος εἰς τὴν Β' Καθολικὴν του Ἐπιστολὴν: «Ἐγνωρίσαμεν ἡμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καί παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπτει γεννηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος» προτάσσοντας καί ἐπισημαίνοντας ὅτι: «Οὐ γάρ σεσοφισμένοις

μύθοις ἐξακολουθήσαντες» (Β' Πέτρ. α', 16). Ἐγώ, δηλαδή, καί οἱ ἄλλοι Ἀπόστολοι δέν ἠκολουθήσαμεν μύθους πλεγμένους μέ φαινομενικήν σοφίαν, ἀλλά σᾶς ἐγνωστοποιήσαμεν τήν δύναμιν καί τήν μέλουσαν παρουσίαν τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

«Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πεδῖον μάχης, ὅπου κονταροχτυπιέται ὁ Θεός μέ τόν σατανά. Τήν διεκδικοῦν καί οἱ δύο, θά τήν κερδίσῃ ἐκεῖνος μέ τόν ὁποῖον θά συμμαχήσῃ ὁ ἄνθρωπος». Θά γράφει ὁ μέγας καί πολὺς Ντοστογιέφσκι. Τό μεγαλεῖον τοῦ εὐσπλάγχχνου καί φιλανθρώπου Θεοῦ ! Ἐπιτρέπει εἰς τόν δημιουργηθέντα ἄνθρωπον ἐξ Αὐτοῦ, τοῦ ἰδίου Δημιουργοῦ Θεοῦ νά «συμμαχήσῃ», νά ἐπιλέξῃ, νά ἔχῃ αὐτός ὁ «μικρός ὁ μέγας» τό δικαίωμα! Νά ἔχῃ τήν δωρεάν τοῦ Φιλανθρώπου, τήν «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ».

Κατ' αὐτόν τόν τρόπον, φαίνεται ἡ «ἄκρα συγκατάβασις» τοῦ Θεοῦ. Ἡ πολλή Του ἀγάπη διά τόν ἄνθρωπον. Ἡ μεγαλοσύνη Του.

Ζητάει ὁ Θεός νά θέλουμε καί ἐμεῖς. Νά ἐπιζητοῦμε τόν θεῖον φωτισμόν, νά ὁμολογοῦμεν «τά θαυμάσια Αὐτοῦ», ὥστε καί ἐμεῖς, μαζί Του νά ἀνέλθουμε «εἰς ὄρος ὑψηλόν» καί νά μεθέξουμε καί νά μεταλάβουμε τοῦ «Θαβωρίου φωτός».

Ὁ Ἅγιος Λουκάς, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κριμαίας, ἀναφέρει εἰς τόν λόγον του, τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος: « Ἡ ἀπιστία μεταξύ τῶν λαῶν ἔλαβε ἀνησυχητικές διαστάσεις καί τό φῶς τοῦ Χριστοῦ ἐπισκιάστηκε ἀπό τό σκοτεινόν νέφος τῆς ἀθεΐας». Ὁ Ἅγιος διαπιστώνει τήν κατάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ Θεοῦ καί δίχως τό ἄκτιστον καί Θαβώριον φῶς τοῦ Χριστοῦ ἀπό τῆ ζωῇ καί πορείᾳ του εἰς τόν κόσμον. Καθησυχαστικῶς, θά ἐπισφραγίσῃ ὡς ποιμὴν Χριστοῦ τόν λόγον του, λέγων:

«Νά μὴν ἀπελπιζόμαστε ὅμως...».

«Φῶς ἀναλλοίωτον, Λόγε, φωτός Πατρός ἀγεννήτου, ἐν τῷ φανέντι φωτί σου σήμερον ἐν Θαβώρῳ, φῶς εἶδομεν τόν Πατέρα, φῶς καί τό Πνεῦμα, φωταγωγοῦν πᾶσαν κτίσιν».

(Ἐξαποστ. Μεταμορφώσεως).

Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ, ὁ ἐν τῷ ὄρει τῷ Θαβώρ μεταμορφωθείς, ψάλλοντάς σοι Ἀλληλούϊα.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗ

Τό πρόσωπο της μεγάλης Μάνας όλων μας τιμούμε κάθε Δεκαπενταύγουστο, στο αποκορύφωμα αυτής της υπέροχης Αύγουστιάτικης διαδρομής. Αποδίδουμε τιμή και ευγνωμοσύνη στη Μεγάλη Αγαπημένη της καρδιάς μας, του τόπου μας, της ιστορίας μας. Καί η Παναγία μας είναι σίγουρα η πιο αγαπημένη. Όλοι μας έχουμε συνάψει μαζί της μία ξεχωριστή και μοναδική σχέση, διακρίνοντάς την από τη μεγάλη χορεία των Αγίων της πίστεώς μας. Ξεχωρίσαμε πάνω της αυτό που μπορεί να γεμίσει την καρδιά μας, να εμπνεύσει την ύπαρξή μας. Γι' αυτό, την εμπιστευόμαστε χωρίς δισταγμούς και αναστολές.

Η Παναγία, μία μορφή βγαλμένη μέσα από τα σπλάχνα της ανθρώπινης ἀκαταστασίας και ἁμαρτωλότητας, ἔδειξε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι δὲν ἦταν δυνατόν νά ἀνήκει στή ζοφερή πραγματικότητα της ἀνθρώπινης κατάρπτωσης. Ἔδειξε ὅτι ἦταν πλασμένη γιά κάτι ἄλλο, κάτι πέρα ἀπό τά δεδομένα καί τά συνηθισμένα, κάτι πού, τελικά, θά εἶχε σχέση μέ τά γίνα, στήν προοπτική, ὅμως, νά συνδεθοῦν ἅμεσα μέ τά ἐπουράνια. Καί ἐκείνη ἔπαιξε ἀκριβῶς αὐτόν τόν ρόλο τοῦ ἐκλεκτοῦ συνδέσμου, πού μπόρεσε, μέσα ἀπό τήν ταπείνωση καί τήν ὑπακοή της, νά καταστῇ τό δοχεῖο της χάριτος τοῦ Θεοῦ. Μπόρεσε νά ἐνώσει τόν οὐρανό μέ τή γῆ καί νά ἀνανεώσει τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ πραγματικότητα της προσωπικῆς μας λύτρωσης καί σωτηρίας καθίσταται, πλέον, ρεαλιστική. Ἡ Παρθένος ἀνοίξε τούς οὐρανούς γιά ἐμᾶς τούς ἀνθρώπους. Ἀκοῦμε στούς Χαιρετισμούς νά ἐπιβεβαιώνεται ἐμφαντικά αὐτή ἡ ἀλήθεια: «Χαῖρε, κλίμαξ ἐπουράνιε, δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός. Χαῖρε, γέφυρα μετάγουσα τούς ἐκ γῆς πρὸς οὐρανόν. Χαῖρε ὅτι τά οὐράνια συναγάζεται τῇ γῇ. Χαῖρε, ὅτι τά ἐπίγεια συγχορεύει οὐρανοῖς»¹.

Στό πρόσωπο της Κυρίας τῶν Ἀγγέλων ὁ Θεός φανέρωσε στόν ἄνθρωπο

¹ Στίχοι ἐκ τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου.

ὅτι πλησίαζε ἡ ὥρα νά ἀνεβεῖ καί πάλι στήν παραδείσια μακαριότητα, ὑποδεικνύοντάς του μιά μυστική κλίμακα, τήν ὁποία θά μπορούσε νά ἀνέλθει μέ ἀσφάλεια, ἀφοῦ Ἐκεῖνος θά τί στερέωνε ἀσάλευτα μέ τή δική Του κάθοδο. Κλίμακα θαυμαστί γίνεται ἡ Θεοτόκος, μέ τήν ἀτίμητη καί δυσεργίμνη γιά τήν ἀνθρώπινη ἰδιότητά της προσφορά τῆς ζωῆς της στόν Θεό καί στόν ἄνθρωπο. Ἡ προσφορά της ἦταν ἡ θυσία τῆς ζωῆς της σ' ἓνα ἔργο ὑπέρλογο καί μεγαλειώδες, στό ἔργο τῆς κένωσης τοῦ Θεοῦ γιά τήν κατά χάρι θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Καί ὁ Θεός τί χρησιμοποιοῖ σάν σκάλα γιά τήν κάθοδό Του στήν ἀνθρώπινη φτώχεια. Τήν καθιστά θρόνο τῆς ἐπίγειας ταπεινώσεώς Του. Μετατρέπει τήν ταπεινή γαστέρα της σέ παλάτι εὐρυχωρότερο τοῦ οὐρανοῦ. Ἀνυψώνει τήν Κεχαριτωμένη στήν ὑπέρλαμπρη δόξα τῆς Μητέρας τοῦ Θεοῦ· Μητέρα τοῦ ἐλέους καί τῆς στοργῆς, τῆς καταλλαγῆς καί τῆς συμφιλίωσης τῶν ἄνω καί τῶν κάτω· Μητέρα τῶν χοϊκῶν ἀνθρώπων καί βασιλίσσα τῶν Ἀγγέλων. Αὐτή εἶναι ἡ μυστική κλίμακα γιά τά οὐράνια δώματα.

Ἡ Παναγία εἶναι ἡ μάνα μας, γιατί ἔγινε Μητέρα τοῦ Σωτήρα καί Λυτρωτῆ μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος ἔγινε τό «δοχεῖον τῆς ἀστέκτου Θεότητος, ὁ τόπος Κυρίου, ἡ Θεοστιβής γαῖα, ἡ τόν ἕξω τόπου παντός τῇ Θεότητι τροπώσασα τῇ σαρκώσει»², κατά τόν Ἅγιο Θεόδωρο τόν Στουδίτη. Ἡ Παναγία Μητέρα εἶναι «ἡ τό σπῖλαιον δοξάσασα καί τήν φάτνην μεγαλύνασα. Εἶναι ἡ τραπεζοφοροῦσα τόν οὐράνιον ἄρτον Χριστόν. Εἶναι ἡ θημωνία τοῦ ζωοποιοῦ σίτου, ἡ τό πῦρ τῆς Θεότητος δεξαμένη καί τό φῶς τό ἄσβεστον ἐν ἀγκάλαις βαστάσασα. Εἶναι ἡ νύμφη ἡ οὐράνιος τῆς Ἁγίας Τριάδος»³, κατά τόν Ἅγιο Ἐπιφάνιο Κύπρου. Ἐνῶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκινός, ἐκθαμβος ἐμπρός στά μεγαλεῖα πού συμβαίνουν στή Θεοτόκο, ἀναφωνεῖ: «Παναγία Μητέρα, εἶσαι πραγματικά ἡ πιό πολύτιμη ἀπό ὅλη τήν πλάση, γιατί μόνο ἀπό σένα δέχθηκε νά λάβει τή σάρκα του ὁ Πλάστης καί ἔτσι προσέλαβε τίς ἀπαρχές τῆς δικῆς μας φύσεως. Σάρκα Του, λοιπόν, ἔγινε ἡ σάρκα σου καί αἷμα Του τό αἷμα σου καί γάλα ἀπό τό στήθος σου ἐθίλασεν ὁ Θεός. Καί ἐνώθηκαν τά χεῖλη σου μέ τοῦ Θεοῦ τά χεῖλη. Ἀπιαστα καί ἀνείπωτα θαύματα. Ὁ Θεός τῶν ὅλων προεγνώρισε ὅτι ἐσύ ἄξια θά γίνεις τῆς ἀγάπης Του. Καί σέ ἀγάπησε καί σέ ἀνέδειξε μάνα καί τροφοδότρια τοῦ δικοῦ Του Υἱοῦ καί Λόγου»⁴.

Γι' αὐτό, ἔγινε καί ἡ δική μας Μάνα, ἡ Μητέρα τῆς ζωῆς μας. «Εἶναι μητέρα

² Θεόδωρος Στουδίτης, P.G. 96, 689.

³ Ἐπιφάνιος Κύπρου, P.G. 43, 485-501.

⁴ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκινός, *Ἡ Θεοτόκος*, Ἀθήνα, 1970, σ. 240.

τοῦ κόσμου. Ἡ Εὐα γεννῆσε σαρκικά τοὺς ἀνθρώπους καί, ἐν μέρει, τοὺς ὀδήγησε στὴν πτώση. Ἡ Παναγία, ὅμως, τοὺς ἀναγεννᾷ πνευματικά καὶ τοὺς χαρίζει τῆς πρώτης θεοπλασίας τὰ προοίμια. Ἡ Θεοτόκος Μαρία, ἀπὸ τῆ στιγμὴ τὴν εὐλογημένη πού συνέλαβε στά παρθενικά της σπλάχνα τὸν Σωτήρα τοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆ στιγμὴ αὐτὴ ἀρχίζει καὶ τὴν πνευματικὴ της μπρόττητα. Γιατὶ ὁ υἱὸς της ἔφθασε στό Πάθος καὶ στὴν Ἀνάστασι γιὰ τὴ δική μας λύτρωσι καὶ σωτηρία. Ἡ Θεία μπρόττητα εἶναι ὁ ὀριστικὸς λόγος υπάρξεως τῆς Παναγίας. Ἡ Παναγία δὲν ὑπῆρξε σάν γυναῖκα παρὰ μόνο γιὰ νὰ καταστεῖ Μητέρα τῶν ἀνθρώπων...»⁵.

Χωρὶς ἵχνος σοβινισμού, πιστεύουμε ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Ὁρθόδοξος λαὸς συνδέεται ἄρρηκτα μαζί της, μὲ τρόπο ἐκπληκτικό. Κάθε Αὐγουστο ἡ Ἑλλάδα ζεῖ καὶ κινεῖται στοὺς ρυθμούς τῆς μεγάλης γιορτῆς τῆς Κοίμησής της. Ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο τῆς πατριδᾶς ἕως τὸ ἄλλο, ἂν κινηθεῖ κανεὶς, θὰ διαπιστώσει ὅτι ὁ λαὸς μας γεμίζει τίς Ἐκκλησιές μέσα στὴν κάψα τοῦ Καλοκαιριοῦ. Ψάλλει μὲ δέος τὸν Παρακλητικὸ της Κανόνα, ἀνοίγει καὶ λειτουργεῖ τὰ ξεχασμένα καὶ ἀπομονωμένα ξωκλήσια τῆς ὑπαίθρου καὶ γιορτάζει τὸ Πάσχα τοῦ Καλοκαιριοῦ, ἀποδίδοντας στό πρόσωπό της τιμὴ ξεχωριστή. Ἀπὸ τὴν Τήνο, μέχρι τὴ Σουμελᾶ στό Βέρμιο, ἀπὸ τὴ Χοροβιώτισσα τῆς Ἀμοργοῦ, μέχρι τὴν Παναγία Ξενιά της Μαγνησίας, ἀπὸ τὴν Ἑκατονταφυλιανὴ τοῦ Αἰγαίου, μέχρι τὴν Εἰκοσιφοίνισσα τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τὴ Φανερωμένη τῆς Λευκάδας, μέχρι τὴν Παναγία τοῦ Ἑβρου, στίνετα ἓνας μοναδικὸς λατρευτικὸς χορὸς. Ἐξελίσσεται ἓνα ἀέναο πανηγύρι. Οἱ ξενιτεμένοι ἐπιστρέφουν στά χωριά τους, ὡς ἄλλοι Ἀπόστολοι ἐκ περάτων, καὶ συντονίζονται σὲ ρυθμούς Θεομπορικούς. Ἕνας ἀόρατος ἀρχιμουσικὸς μοιάζει νὰ κινεῖ τὴν εὐλογημένη μπαγκέτα τοῦ ἐναρμονίζοντας αὐτὸ τὸ ὑπερκόσμο καὶ συνάμα, τόσο δικό μας Θεομπορικὸ τραγούδι. Γιατὶ, ὅμως, ὅλα αὐτά; Γιατὶ αὐτὸ τὸ μεγάλο δέσμο; Τί εἶναι, ἐπιτέλους, ἡ Παναγία γιὰ μᾶς;

Τόσο ἡ πολιτιστικὴ μας παράδοσι ὅσο καὶ ἡ θρησκευτικὴ μας πίστι δίνουν τὴν ἀπάντησι. Ἡ Παναγία, γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες, περισσότερο ἀπὸ Θεοτόκος, ἀπὸ Ὑπεραγία, ἀπὸ ἓνα πρόσωπο πέραξ τοῦ ὁποίου ἐξελίχτηκαν στὴν ἱστορία πολλοὶ ἀγῶνες γιὰ τὴ δογματικὴ της θέσι μέσα στὴν Ἐκκλησία, βιώνεται, ἀπλὰ καὶ μόνο, ὡς ἡ μεγάλη Μάνα, μὲ ὅλα ὅσα συνεπάγεται αὐτὸς ὁ ὅρος, ὁ τόσο ἀπλὸς, μὰ καὶ τόσο μεγάλος καὶ οὐσιαστικὸς. Ἡ Παναγία εἶναι

⁵ Γ. Κουνάβη, *Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ Θεομίτορα*, «Ἡ Ἀλήθεια», Ἰούλιος-Αὐγουστος 2001, σ. 15.

ή μάνα μας, γιατί είναι τό αποκούμπι μας, ή αμετάθετη ἐλπίδα μας. Σ' αὐτήν καταθέτουμε τά πάθια καί τούς καημούς μας. Ἐκείνης τό ὄνομα φέρουμε ἀβίαστα στά χεῖλη μας, κάθε φορᾶ πού καλούμαστε ν' ἀντιμετωπίσουμε κινδύνους, προβλήματα, νά ξεπεράσουμε τίς ἀνασφάλειές μας. Εἶναι ἡ Μάνα μας, γιατί εἴμαστε σίγουροι πώς θ' ἀκούσει, ὅπως ἀκούει ἡ κάθε μάνα, τήν παρακλήσι τῶν παιδιῶν της. Εἶναι ἡ καταφυγή μας στούς πειρασμούς, ἡ εἰρήνη μας στόν πόλεμο τῶν παθῶν, εἶναι τό φῶς στό σκοτάδι τῶν θλίψεων καί τῶν δοκιμασιῶν πού χειμαζοῦν τίς ψυχές μας. Εἶναι ἡ προστασία καί ἡ σκέπη τῆς ζωῆς μας, ἐκείνη πού γεμίζει τήν καρδιά μας μέ χαρά καί εὐφροσύνη, πού μᾶς ἔσωσε ἀπό τόν θάνατο καί τί φθορά, γιατί γέννησε τόν νικητή τοῦ θανάτου. Εἶναι ἡ μεταβολή τῶν θλιβομένων, ἡ ἀπαλλαγή τῶν ἀσθενούντων, τῶν πολεμωμένων ἡ εἰρήνη, τῶν χειμαζομένων ἡ γαλήνη, ἡ μόνη προστασία τῶν πιστῶν⁶.

Ἡ Παναγία εἶναι ἡ ἐλπίδα καί ἡ προστασία ἐκείνων πού καταφεύγουν στή χάρι Θεῆς, εἶναι ἡ μητέρα πού ἀναλαμβάνει, μέ θυσιαστική διάθεση, νά προστατεύσει τά παιδιά της ἀπό τί διαβρωτική ἐπίδραση τῆς ἁμαρτίας, ἀλλά καί νά σύρει καί ν' ἀνασπικώσει ὅσους ἔπεσαν καί παρασύρθηκαν ἀπό τό ρεῦμα τῆς προσωπικῆς τους ἀδυναμίας. Ἀρκεῖ ἡ προσέγγισί της νά μῖν εἶναι καρπός παροδικοῦ συναισθηματικοῦ παροξυσμοῦ, ἀλλά κίνησι εἰλικρινοῦς μετανόας καί ἐπιστροφῆς στήν ἀγάπη τοῦ Υἱοῦ της.

Ἡ Παναγία εἶναι ἡ μάνα μας, γιατί εἶναι ἡ μεσίτριά μας. Ἡ μητρική της ιδιότητα εἶναι ἐκείνη πού τήν καθιστά ἱκανή νά πρεσβεύει, μέ παρηγοσία, στόν Υἱό καί Θεό της, μεταφέροντας στόν θρόνο Του τίς δικές μας ἱκεσίες καί παρακλήσεις. Εἶναι σέ θέση νά μαλακώνει καί νά καταπραΰνει τή δίκαυη ἀπογοήτευσι τοῦ Θεοῦ γιά τήν ἐκτροπή καί τό παραστράτημά μας ἀπό τό δικό Του θέλημα καί τό αἱματοκύλισμά μας στή ζωή τῆς ἁμαρτίας.

Πρόκειται γιά βασική πίστη τῆς Ἐκκλησίας μας ὅτι ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος εἶναι ἡ κατεξοχὴν ἱκέτις καί πρέσβειρα, πρὸς τόν Κύριό μας, ὑπὲρ ὧν ὅσοι καταφεύγουμε, μέ πίστη καί ἐλπίδα, στή χάρι Θεῆς. Αὐτή ἡ πίστη διακρίνεται εὐκρινῶς σέ ὅλες τίς Θεομνητορικές Ἀκολουθίες, ἐξαιρέτως δέ στούς Παρακλητικούς της Κανόνες τοῦ Αὐγούστου, ἐκεῖ ὅπου ὁλόκληρος ὁ ἐπίγειος βίος τοῦ ἀνθρώπου, κατάστικτος ἀπό πειρασμούς καί δοκιμασίες, ἐναποτίθεται ἀπό τόν Ἐκκλησιαστικό ὕμνωδό στήν Πρέσβειρα τοῦ οὐρανοῦ. Πονεμένη βαθειά σάν μάνα ἡ Παναγία ἀπό τήν κοφτερή ρομφαία πού διαπέρασε τήν καρδιά της, μέ τί φορκτὴ Σταύρωση τοῦ Υἱοῦ της, μπῆκε στά παλάτια τῆς αἰώνιας

⁶ Ἐκ τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος.

ζωής, καταχαρούμενη δίπλα στο παιδί Της, δική μας πρέσβειρα και προστάτις.

Όλοι έμεις οι Χριστιανοί τής εποχής μας, άλλοι πονεμένοι από τίσ δοκιμασίες τής ζωής, άλλοι κουρασμένοι από τούς πειρασμούς και άλλοι απογοτευμένοι απ' όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας, σέ όλα τα επίπεδα, σπεύδουμε νά ξεδιψάσουμε τίσ ψυχές μās κοντά στή βρυσομάνα τών Θείων δωρημάτων, Παναγία μας, όπως έκαναν οι Πατέρες και πρόγονοί μας. Ή Εκκλησία μās διδάσκει πώς πρέπει νά τοποθετούμε στήν κορωνίδα τών αιτημάτων μας τήν ψυχική μας σωτηρία, δείχνοντας, μέ τόν τρόπο αυτόν, ότι όλη μας ή ζωή, άκόμα και μέσα από τά τετριμμένα τής καθημερινότητάς μας, πρέπει νά κατατείνει στόν ουσιαστικό και μοναδικό αυτό σκοπό και στόχο. Πολλές φορές, όμως, ξεφεύγουμε απ' αυτόν τόν προορισμό και δρομολογούμε τά αιτήματά μας πρός τή Θεοτόκο μέ τρόπο λανθασμένο, προτάσσοντας τά δευτερεύοντα και όχι τά πρωτεύοντα. Τό άγχος τής καθημερινότητας και οι μέριμνες του βίου έξωθούν στό περιθώριο τό ενδιαφέρον γιά τήν πνευματική μας καλλιέργεια. Αγωνιούμε και παρακαλούμε γιά όλα, γιά ζητήματα οικογενειακά, εργασιακά, οικονομικά, ξεχνούμε, όμως, ότι όλα αυτά έρχονται και παρέρχονται και δέν αποτελούν τόν κύριο και βασικό στόχο του παρόντος βίου. Ή προτροπή του Κυρίου είναι σαφής: «ζητείτε πρώτον τήν Βασιλείαν του Θεού και τήν δικαιοσύνην Αυτού και ταύτα πάντα προστεθήσεται υμίν»⁷. Όφείλουμε νά δρομολογούμε τόν όγκο τών αιτημάτων μας πρός τόν ούρανό, ιεραρχώντας τα μέ τέτοιον τρόπο, ώστε νά αποδεικνύουμε συνεχώς ότι είμαστε Χριστιανοί συνειδητοποιημένοι, προορισμένοι γιά τήν ούράνια, αιώνια πραγματικότητα, και όχι γιά τά τετριμμένα και εϋτελή, γιά τά παροδικά του βίου.

Γιά όλους τούς παραπάνω λόγους, πού δικαιολογούν τόν άρρηκτο δεσμό και τό υπέρλογο δέσιμο ήμων τών τέκνων μέ τή μεγάλη μας Μάνα, ή επέτειος τής Κοίμησής Της δέν είναι άφορμή πόνου και θλίψης, αλλά λόγος χαρής και εϋφροσύνης. Ούτε μοιρολόγια χωρούν, ούτε θρήνοι και κοπετοί. Ή Παναγία δέν πέθανε, αλλά έκοιμήθη. «Τάφος και νέκρωσις ούκ έκράτησεν, ως γάρ ζωής Μητέρα πρός τήν ζωήν μετέστησεν, ό μήτραν οικήσας άειπάρθενον»⁸. Ή Παναγία μετέστη στους ούρανούς. Ή Κοίμησή της ήταν άθάνατη, ή νέκρωσή Της άφθορη, ό θάνατός Της ζωφόρος, παρά τό γεγονός ότι ή ίδια υπήρξε ένας άνθρωπος κοινός, σάν κι έμās, αλλά και τόσο ιδιαίτερος και έκλεκτός. Καί αυτό είναι τό χαρμόσυνο μήνυμα πού εκπέμπει ή Κοίμησή της, ένα μήνυ-

⁷ Ματθ. 6, 33.

⁸ Κοντάκιο έορτής Κοιμήσεως τής Θεοτόκου.

μα πού διαπερνᾷ τόν χρόνο καί προκαλεῖ δέος, ἀλλά καί ἐνθουσιασμό ἀνεκλάλητο, εὐγνωμοσύνη αἰώνια, συγκλονισμό στίς ψυχές: «Παρατηρώντας αὐτόν τόν θάνατο καί στεκόμενοι δίπλα σ' αὐτό τό νεκροκρέβατο, καταλαβαίνουμε ὅτι ὁ θάνατος δέν ἰσχύει πλέον, ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ θανάτου ἐνός ἀνθρώπου ἔχει γίνει τώρα μία πράξη ζωῆς, μία εἴσοδος σέ μία εὐρύτερη ζωή, ὅπου βασιλεύει ἡ ζωή. Αὐτή, πού δόθηκε ἐντελῶς στόν Χριστό, πού Τόν ἀγάπησε ἕως τέλους, συναντιέται μ' Αὐτόν σ' ἐκεῖνες τίς φωτεινές πύλες τοῦ θανάτου κι ἐκεῖ ὁ θάνατος μεταστρέφεται ἀμέσως σέ χαρμόσυνη συνάντηση – ἡ ζωή θριαμβεύει, ἡ χαρά καί ἡ ἀγάπη κυριαρχοῦν πάνω στά πάντα»⁹. Καί αὐτό τό μήνυμα τῆς ἐλπίδας ἀνανεώνεται ὅλες τίς ἐποχές, ἀφοῦ τό μνημα τῆς ἔγινε πηγὴ ζωῆς καί ἡ Κοίμησή Της πέρασμα ἀπὸ τὰ μάταια, πρόσκαιρα καί ἀτελῆ αὐτοῦ τοῦ κόσμου, στά Θεῖα, στά τέλεια καί ἀτελεύτητα. Γι' αὐτό, γιορτάζουμε ἓνα νέο Πάσχα, τοῦτες τίς μέρες, κάθε Καλοκαίρι καί καλοῦμαστε, ἐνώνοντας τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς μας, «πάντες προσκυνήσωμεν αὐτήν, δεόμενοι συγγενοῦς οἰκειότητος, μὴ ἐπιλάθῃ, Δέσποινα, τῶν πιστῶς ἑορταζόντων, τὴν παναγίαν σου Κοίμησιν»¹⁰.

⁹ Ἀ. Σμέμαν, *Ἡ Παναγία*, Ἀθήνα, 2000, σ. 53.

¹⁰ Δοξαστικό Λιτῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄

Τοῦ καιροῦ μας

* * *

Η ΤΟΠΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2018-ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2019

- **10 Νοεμβρίου** Ἐνθρόνισι - Τρισάγιο στὸν τάφο τοῦ μακαριστοῦ κυροῦ Ἰγνατίου / τὸ ἀπόγευμα Ἑσπερινὸς στὴν Ἱερά Μονή Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ Ἀγίου Δημητρίου Στομίου - Τρισάγιο στὸν τάφο τοῦ μακαριστοῦ κυροῦ Θεολόγου
- **11 Νοεμβρίου** Πρώτη Ἀρχιερατικὴ (συλλεΐτουργο) Θεία Λειτουργία στὸν Ι. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου / τὸ ἀπόγευμα δέχθηκε εὐχὲς ἀπὸ τοὺς Λαρισαίους στὸ Ἐπισκοπεῖο
- **12 Νοεμβρίου** Ἐπισκέψεις: Στρατηγὸς - Περιφερειάρχης - Δήμαρχος - Δικαστικὲς Ἀρχές - Ἐφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ - Ἀρχηγὸς ΑΤΑ - Ἀστυνομία - Πυροσβεστικὴ
- **13 Νοεμβρίου** ἀπόγευμα Ἐπίσκεψη στὴν Ἱ. Μ. Ἀγίων Ραφαὴλ, Νικολάου & Εἰρήνης Πυργετοῦ καὶ ἀκολούθως ἑσπερινὸς στὴν Ἱ. Μ. Ἀγίου Νικοδήμου Πυργετοῦ
- **14 Νοεμβρίου** Ἱν Ἱερατικὴ Σύναξι στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Γεωργίου Νικαίας / ἀπόγευμα ἐπίσκεψη στὸν Δικηγορικὸ Σύλλογο καὶ στὴν Ἱατρικὴ Σχολή
- **16 Νοεμβρίου** Σύγκλησι Ἱεραρχίας
- **18 Νοεμβρίου** Θεία Λειτουργία στὸν Ἅγιο Νικόλαο Λαρίσης / Ὁμιλία στὴ ΓΕΧΑ Λαρίσης
- **19 Νοεμβρίου** Ἐπίσκεψη στὸν Μητροπολίτη Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνατίο γιὰ εὐχαριστίες (διατελέσας Τοποτηρητῆς)
- **20 Νοεμβρίου** Τρισάγιο προκατόχων Ἀρχιερέων στὸ παλαιὸ κοιμητήριο Λαρίσης / ἐπίσκεψη στὸ Ὁρφανοτροφεῖο Θηλέων τῆς Μητροπόλεως
- **24 Νοεμβρίου** βράδυ Ὁμιλία στὴ Σύναξι Νέων, Φοιτητῶν & Ἐπιστημόνων τοῦ Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης
- **25 Νοεμβρίου** Ἐνθρόνισι στὸν Τύρναβο στὸν Ἱ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου

- **27 Νοεμβρίου** απόγευμα 1ο Μητροπολιτικό Συμβούλιο
- **28 Νοεμβρίου** Επίσκεψη στον Οικουμενικό Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαίο
- **2 Δεκεμβρίου** Επίσκεψη στο Γηροκομείο της Ήρας Μητροπόλεως «Παναγία ή Ἀρμενιώτισσα» / Ἐγκαίνια ἐκθέσεως Βυζαντινῶν Κεμπλίων στο Διαχρονικό Μουσείο Λαρίσης (παρόντες οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς Θεσσαλίας)
- **4 Δεκεμβρίου** Επίσκεψη στή σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως
- **7 Δεκεμβρίου** Ὁμιλία στήν 110 Πτέρυγα Μάχης
- **9 Δεκεμβρίου** Ὁμιλία στή Χριστιανική Ἑστία Λαρίσης
- **12 Δεκεμβρίου** 1ο Συμβούλιο τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεως (ΛΟ.ΦΙ.Α.)
- **14 Δεκεμβρίου** Θεμέλιος Λίθος Ἰ. Ν. Ἀγίου Ἱερωνύμου στίς κατασκευασεῖς τῆς Ήρας Ἀρχιεπισκοπικῆς Ἀθηνῶν στον Αὐλῶνα Ἀττικῆς
- **18 Δεκεμβρίου** 1η Επίσκεψη στον Ἅγιον Ὅρος στο Ἱβηρικό Κελλίον τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Τυπογράφων
- **20 Δεκεμβρίου** Τρισάγιο στον μακαριστό Λαρίσης Ἰγνάτιο ἐπὶ τοῦ τάφου
- **23 Δεκεμβρίου** Χριστουγεννιάτικη Ἑορτή Κατηχητικῶν σχολείων Ήρας Μητροπόλεως στο Δημοτικό Ὡδεῖο Λαρίσης
- **24 Δεκεμβρίου** Κάλαντα στο Ἐπισκοπεῖο
- **25 Δεκεμβρίου** Χριστούγεννα στον Ἅγιο Ἀχίλλιο/ χοροστασία στή Β΄ Λειτουργία τῶν Χριστουγέννων στον Ἅγιο Νικόλαο Λαρίσης
- **26 Δεκεμβρίου** απόγευμα Επίσκεψη στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Λαρίσης γιά εὐχές
- **29 Δεκεμβρίου** πρωί 1η Ἀγιολογικὴ Ἡμερίδα γιά τόν Ἅγιο Γεδεῶν στον Τύρναβο
- **30 Δεκεμβρίου** Ἑορτή τοῦ πολιοῦχου Τυρνάβου Ἀγίου Γεδεῶν
- **1η Ἰανουαρίου** Πρωτοχρονιά στον Ἅγιο Ἀχίλλιο καί Δοξολογία γιά τό νέο ἔτος
- **2 Ἰανουαρίου** απόγευμα Ἑορτή γιά τά παιδιά τῶν Ἱερέων τῆς Μητροπόλεως
- **6 Ἰανουαρίου** Θεοφάνεια στον Ἅγιο Ἀχίλλιο
- **9 Ἰανουαρίου** απόγευμα Συνεδρίαση Ἐπιτροπῆς Σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας στήν Ι.Σ.
- **10 Ἰανουαρίου** Επίσκεψη στά Ἐκπαιδευτήρια Μαίρης Ράτου καί ὁμιλία στους καθηγητές καί δασκάλους
- **14 Ἰανουαρίου** Ὁμιλία στο Φροντιστήριο Κατηχητῶν τῆς Μητροπόλεως

- **18-19 Ίανουαρίου** Θεοφάνεια (παλαιό Ήμερολόγιο) στην Ί. Μ. Όσιου Γρηγορίου Αγίου Όρους
- **21 Ίανουαρίου** 2η Τερατική Σύναξη στον Ί. Ν. Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης Όμορφοχωρίου
- **22 Ίανουαρίου** Όμιλία στον Δικηγορικό Σύλλογο Λαρίσης
- **24 Ίανουαρίου** Επίσκεψη στην Εβραϊκή Συναγωγή για την επέτειο του Όλοκαυτώματος
- **25 Ίανουαρίου** Επίσκεψη σέ σχολεία του Τυρνάβου
- **28 Ίανουαρίου** Εκδήλωση για τό δημογραφικό πρόβλημα στο Δημοτικό Ώδείο Λαρίσης
- **29 Ίανουαρίου** Όμιλία στους θεολόγους Λαρίσης
- **30 Ίανουαρίου** Θεία Λειτουργία για την έορτή των Τριών Τεραρχών στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Αχιλλίου/ εκδήλωση στη ΓΕΧΑ για τους 3 Τεράρχες
- **5 Φεβρουαρίου** Άλλαγή του Στρατηγού Διοικητού 1ης Στρατιάς και άλλαγή του Αρχηγού Τακτικής Αεροπορίας
- **28 Φεβρουαρίου** Έγκαίνια Πανελλίνιας Αγροτικής Έκθεσης
- **1η Μαρτίου** Άλλαγή Διοικητού 110 Πτέρυγας Μάχης
- **2-3 Μαρτίου** Πανήγυρις Αγίου Νικολάου Πλανᾶ στον Ί. Ν. Αγίου Ιωάννου του κυνηγού
- **9 Μαρτίου** Τρισάγιο υπέρ αναπαύσεως πεσόντων Αστυνομικών
- **10 Μαρτίου** Έσπερινός Συγγνώμης στον Ί. Μ. Ν. Αγίου Αχιλλίου
- **12 Μαρτίου** Εκδήλωση για τί Συνταγματική Αναθεώρηση
- **13 Μαρτίου** Άλλαγή Διοικητού τῆς 1ης ΤΑΞΑΣ
- **15 Μαρτίου** μεσημέρι Έγκαίνια 1ου Αναπτυξιακού Συνεδρίου πού διοργάνωσε ἡ έφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ / απόγευμα Χοροστάτησε στην άκολουθία των Χαιρετισμῶν τῆς Υπεραγίας Θεοτόκου στον Ί. Μ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου
- **17 Μαρτίου** Χοροστασία στον Κατανυκτικό Έσπερινό στον Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο όμιλητή τόν π. Λουκά Γρηγοριάτη
- **18 Μαρτίου** Επίσκεψη στο Πεντάγωνο στον Αρχηγό ΓΕΑ κ. Γεώργιο Μπλιούμη
- **19-21 Μαρτίου** Σύγκληση Ι.Σ.Ι.
- **22 Μαρτίου** Υποδοχή Τιμίας Κάρας του Αγίου Νικολάου Τερέως του Πλανᾶ στον Άγιο Νικόλαο Λαρίσης / Χοροστασία στην άκολουθία των Χαιρετισμῶν τῆς Υπεραγίας Θεοτόκου στον Ί. Ν. Αγίου Νικολάου Λαρίσης
- **23 Μαρτίου** Έορτή Κατηχητικῶν στο Δημοτικό Ώδείο Λαρίσης άφιρεω-

μένει στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια

- **24 Μαρτίου** Χοροστασία στὸν Καθεδρικό Ναό Εὐαγγελιστρίας Νέας Ἰωνίας Μαγνησίας, προσκεκλημένος τοῦ Μητροπολίτου Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνατίου

- **25 Μαρτίου** Θεία Λειτουργία καί Δοξολογία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἀγίου Ἀχιλλίου/ Παρέλαση

- **29 Μαρτίου** Χοροστασία στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης

- **31 Μαρτίου** Χοροστασία στὸν Κατανυκτικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητὴ τὸν π. Ἀρτέμιο Γρηγοριάτη

- **2 Ἀπριλίου** Ὁμιλία στοὺς Μεταπτυχιακοὺς Φοιτητές τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στό Α.Π.Θ.

- **5 Ἀπριλίου** Χαιρετισμοὶ στὸν Μητροπολιτικό καί Καθεδρικό Ναό τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Ἀθηνῶν

- **6 Ἀπριλίου** Ὁμιλία στὴν ἀδελφότητα τῆς Ἱ. Μ. Ἀσωμάτων Πετράκη

- **7 Ἀπριλίου** Χοροστασία στὸν Κατανυκτικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητὴ τὸν Ἀρχιμ. Ἐπιφάνιο Οἰκονόμου, Ἱεροκήρυκα τῆς Ἱ. Μ. Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ.

- **9 Ἀπριλίου** 3η Ἱερατική Σύναξη στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων

- **12 Ἀπριλίου** Χοροστασία στὴν ἀκολουθία τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίας Τριάδος Λαρίσης καί στὸν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου & Παύλου

- **14 Ἀπριλίου** Χοροστασία στὸν Κατανυκτικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἀγίου Νικολάου Λαρίσης, μέ προσκεκλημένο ὁμιλητὴ τὸν π. Ἐφραίμ Σιμωνοπετρίτη.

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

Ἡ σύγχρονη ταυτότητα τῶν λαῶν, καί μάλιστα αὐτῶν στούς ὁποίους τό ὀρθόδοξο χριστιανικό στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ἐπηρεάζεται ἔντονα ἀπό τά πολιτισμικά καί ἰδεολογικά ρεύματα τῶν καιρῶν, Δύσης καί Ἀνατολῆς. Ὅπου Δύση εἶναι ἡ ὁδός τῆς παγκοσμιοποίησης, τῆς νεωτερικότητας καί τῆς μετανεωτερικότητας. Ὅπου Ἀνατολή εἶναι οἱ πρακτικές ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀπό τίς ἀνατολικές θρησκείες (κυρίως τόν Ἰνδουισμό καί τόν βουδισμό, μέ ἔμφαση στή γιόγκα καί τόν διαλογισμό). Πῶς μπορεῖ ἓνας λαός, ὁ ὁποῖος στά ἱστορικά του χαρακτηριστικά περιλαμβάνει τήν ὀρθόδοξη παράδοση καί ταυτότητα, νά ἀντισταθεῖ στίς ἰδεολογικές πρακτικές καί ἐπιθέσεις, πού τόν ὀδηγοῦν σέ μιά καινούργια ταυτότητα, στήν ὁποία ἡ Ὁρθοδοξία θά εἶναι ἓνα στοιχεῖο παράδοσης, φολκλόρ, χρήσιμη γιά τί διάσωση τῆς ἱστορικῆς μνήμης ἢ γιά τί διατήρηση τῆς διαφορετικότητας τοῦ λαοῦ, ἀλλά ὅχι ὅμως γιά νά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στήν καθημερινότητα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπίσης καί στίς καίριες ἀποφάσεις γιά τά ἥθη τῆς κοινωνίας; (παιδεία, ἐλευθερία διάδοσης κάθε ιδέας, ἰδίως αὐτῶν τῶν αἵρετικῶν καί παραθρησκευτικῶν ὁμάδων, οἰκογενειακό δίκαιο, γάμος καί τεκνοθεσία ὁμοφυλοφίλων, χρήση συμβόλων στόν δημόσιο χώρο, σεβασμός τῶν πολιτικῶν στήν Ἐκκλησία, ἀναγνώριση τῆς προσφορᾶς τῆς στήν κοινωνία, ἐνδιαφέρον γιά τίς θέσεις τῆς σέ θέματα βιοηθικῆς, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στίς ἐκτρώσεις, στίς μεταμοσχεύσεις, στήν ὑποβοηθούμενη ἀναπαραγωγή, ἀλλά καί ὀργάνωση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς μέ κριτήριο τήν ὀρθόδοξη στάση ἔναντί του πλούτου καί τῆς φτώχειας).

Ἄν ἐπισκεφτεῖ κάποιος χῶρες στίς ὁποῖες τό ὀρθόδοξο στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ὅπως στή Ρωσία καί τήν Οὐκρανία, καί ἀνοίξει τήν τηλεόραση, θά διαπιστώσει ὅτι τά περισσότερα κανάλια μεταδίδουν ἀμερικάνικες σειρές καί ταινίες ἢ τηλεοπτικά σόου ἀμερικάνικης ἔμπνευσης καί ἀφετηρίας. Οἱ σειρές καί οἱ

ταινίες είναι μεταγλωττισμένες βέβαια, πιθανόν και κάπως λογοκρίμενες, ωστόσο η κουλτούρα που μεταφέρουν είναι η δυτική. Οί διαφημίσεις είναι ανάλογες ή και ίδιες με τις διαφημίσεις της Ευρώπης και της Άμερικής, αφού τά προϊόντα είναι ή ίδια ή έχοντας μέν ρωσική και ουκρανική έτικέτα, αλλά στην ουσία λειτουργώντας στην ίδια προοπτική του καταναλωτικού προτύπου ζωής. Τό ανθρώπινο κοσμοείδωλο είναι τά ευτυχισμένα μοντέλα, οί γυναίκες και οί άντρες με τό άστραφτερό χαμόγελο που διαφημίζουν προϊόντα, τά όποια αν κάποιος καταναλώσει, θά έχει την αίσθηση ότι θά ήταν παρέα με αυτές τις γυναίκες ή τούς άντρες που τά διαφημίζουν. Στους δρόμους ή αισθητική δέν διαφέρει από τις ευρωπαϊκές μεγαλουπόλεις, ένω οί έκδηλώσεις που γίνονται στή Μόσχα, την Πετρούπολη και τό Κίεβο θά μπορούσαν νά γίνονται σέ όποιαδήποτε δυτική πρωτεύουσα. Τό ποδόσφαιρο και τό μπάσκετ δεσπόζουν στην καθημερινότητα των κατά πλειοψηφία όρθόδοξων λαών, ένω ή μουσική που ή νεολαία άκούει και θαυμάζει είναι ή απ' ευθείας δυτική ή μέ πηγή έμπνευσής της τή Δύση. Τό ίδιο και ή ένδυμασία, αλλά και ή διασκέδαση, οί υποδομές των πόλεων, τά αυτοκίνητα, ή οργάνωση της καθημερινότητας, τά στίτια και τά διαμερίσματα, τά μεγάλα πάρκα. Μόνο οί ναοί και οί γιορτές, όπως επίσης και ή μετοχή των ανθρώπων στή χαρά της γέννησης, του γάμου και της βάπτισης, αλλά και στή λύπη του θανάτου, είναι σημάδια μιας άλλης κουλτούρας που έπιμένει νά συνυπάρχει παράλληλα μέ την έκκοσμηκευμένη πορεία της ζωής, τό δυτικό πρότυπο, τό όποιο έχει κυριαρχήσει.

Ή Ευρώπη, γιατί σ' αυτήν διαμορφώθηκε ό δυτικός τρόπος σκέψης και ζωής και κατόπιν πέρασε στις Ήνωμένες Πολιτείες της Άμερικής, γιά νά επιστρέψει μέσα από τό σχήμα της παγκοσμιοποίησης, ή όποία είναι ή αιχμή του δόρατος αυτού που ονομάζουμε *άτομοκεντρικός πολιτισμός*, σήμερα περνά μία σαφή κρίση ταυτότητας. Δύο είναι οί ιστορικές περιόδοι που διαμόρφωσαν την ταυτότητά της. Αρχικά, ό Διαφωτισμός, μέ γνώμονα τά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, την έλευθερία της σκέψης και της έκφρασης, την πρόοδο της έπιστήμης, ή όποία έγινε ένα είδος «θεότητας», τό χρήμα, ή κατοχή και διασπορά του όποιου διαμόρφωσε τις δομές του άστικού πολιτισμού, ό ανθρωπισμός, ή πρόταξη της ιδιωτικότητας και ό περιορισμός της σημασίας της συλλογικότητας, ή αίσθηση ότι ή θρησκεία δέν είναι στοιχείο του δημόσιου βίου, αλλά ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο, τό όποιο δέν ένδιαφέρει την κοινωνία, ό τονισμός του «έχειν» και όχι του «είναι», του παρόντος και όχι της αιωνιότητας γέννησαν τον σύγχρονο πολιτισμό. Στή συνέχεια, οί

δύο μεγάλοι παγκόσμιοι πόλεμοι, ό όλοκληρωτισμός όπως έκφράστηκε μέσα από καθεστώτα τά όποία έπεσήμαιναν ότι ό δρόμος τής δικαιοσύνης, τής ισότητας, τής ευημερίας δέν μπορεί νά έπιτευχθεί μέσα από τήν έλευθερία τής σκέψης καί τής έπιλογής, αλλά μέσα από τήν ύπακοή καί τήν πειθαρχία στό σύστημα πού γνωρίζει τί είναι καλό καί τί όχι γιά τούς ανώριμους ανθρώπους. Αυτόι, ακολουθώντας, θέλοντας καί μή, τίς έπιταγές του συστήματος, θά μπορέσουν νά αξιοποιήσουν τά χαρίσματά τους, όχι όμως μέ βάση αυτό πού έπιθυμούν, αλλά αυτό πού θά τούς έπιτραπεί. Έτσι, όδηγηθήκαμε σέ μία πραγματικότητα στήν όποία οι λαοί έπρεπε νά γεννήσουν αντίβαρα συλλογικότητας, ώστε νά μπορέσουν νά συνυπάρξουν ειρηνικά. Γι' αυτό ιδρύθηκε ή Ευρωπαϊκή Ένωση, ή όποία προκάλεσε ένθουσιασμό τόσο σέ κυβερνήσεις όσο καί σέ λαούς.

Βάση, όμως, τής Ευρωπαϊκής Ένωσης δέν είναι μόνο ό Διαφωτισμός, αλλά καί ή χριστιανική παράδοση τής αλληλεγγύης. Οι πιο δυνατές χώρες, από τά περισσεύματα τής ανάπτυξής τους, θά ενίσχυαν τίς λιγότερο ανεπτυγμένες, ώστε νά φτάσουν κι αυτές σε ανάλογο επίπεδο ευμάρειας. Κλειδί, ή οικονομία. Έτσι ζήσαμε τό ευρωπαϊκό θαύμα, τό όποιο μέχρι τό 2008, μέχρι νά ξεσπάσει δηλαδή ή μεγάλη οικονομική κρίση στήν Άμερική, δημιούργησε τήν ψευδαίσθηση τής αϋτάρκειας του νεωτερικού τρόπου σκέψης καί ζωής, ότι ή κατανάλωση, άκόμη καί στηριγμένη σέ δανεισμό, είναι ή βάση τής ευτυχίας των λαών. Η κατανάλωση δέν έχει νά κάνει όμως μόνο μέ τό χρήμα, αλλά επέκταθηκε καί στίς ανθρώπινες σχέσεις, στήν τέχνη, στίς ιδέες, στά πάντα. Κλειδί εδώ οι άνάγκες του σώματος, τό όποιο θεάθηκε διαχωρισμένο, διασπασμένο. Από τί μία ή σεξουαλικότητα, ή όποία έγινε προτεραιότητα στήν προοπτική του δικαιώματος στήν ήδονή καί άπεξαρτήθηκε από τόν γάμο καί τήν οικογένεια. Ό Άλλος δέν είναι ύποκείμενο, πρόσωπο, άνθρωπος μέ άνάγκη γιά άγάπη, γιά ευθύνη, γιά μοίρασμα, αλλά σώμα, αντικείμενο τό όποιο ύπάρχει πρός κατανάλωσιν. Όσο ικανοποιεί τίς δικές μου άνάγκες γιά ήδονή, είναι χρήσιμος. Άν όχι, δέν ύπάρχει. Έπομένως, οι άνθρωπινες σχέσεις εντάχθηκαν στήν προοπτική της χρησιμοθηρίας. Όχι τής άγάπης. Άπό τήν Άλλη, ύπάρχει ό νοός, τό μυαλό, ή διάνοια. Παιδεία γιά όλους, καθολική παιδεία ήταν τό σύνθημα του Διαφωτισμού. Καλλιεργημένος είναι ό νοός πού γνωρίζει τήν αλήθεια γιά τόν κόσμο καί τί ζωή, έρμηνεύει τά πάντα μέ τί λογική καί τήν έπιστήμη καί διακατέχεται από τόν ύλιστικό μηδενισμό. Δέν ύπάρχει ψυχή μέ τήν έννοια τής πνευματικής ύπόστασης στον άνθρωπο καί μέ τήν έννοια τής αιώνιας ζωής, αλλά τά πάντα είναι έγκεφαλικάς λειτουργίες, πού καταλήγουν στό

μηδέν τοῦ θανάτου. Γι' αὐτό καί τό «ἐδῶ καί τώρα» ἔχει σημασία, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ἄρνηση τῆς γνώσης, ἡ ὁποία θά ἐρμινεύσει παρελθόν καί παρόν.

Ὅμως ὁ ἄνθρωπος «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνον ζήσεται». Ἡ ὑπαρξη ἀναζητεῖ ἀπαντήσεις. Ἡ νεωτερικότητα δέν πέτυχε νά ἀντιμετωπίσει τό ὑπαρξιακό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ χωρίς τέλος, μέτρο, ἰσορροπία ἀναζήτηση τῆς ἡδονῆς δέν γέννησε εὐτυχισμένους ἀνθρώπους, ἀλλά χορτάτους πού δέν γνωρίζουν τί ἔχει νόημα στή ζωή τους. Ἡ πλεονεξία εἶναι εἰδωλολατρία. Ἐτσι ἐμφανίστηκε τό ρεῦμα τῆς μετανεωτερικότητας, τό ὁποῖο ἔρχεται νά ἀπαντήσει στό ἐρώτημα « ποίός εἶμαι;». Περνάμε ἀπό τό ἀντικείμενο στό ὑποκείμενο. Σ' αὐτό βοήθησαν ἰδιαίτερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν ψυχικῆς υἱείας, ἀλλά καί ἡ ἐπαφή μέ ἀρχές ἀπό τίς θρησκείες τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἡ γιόγκα καί ὁ διαλογισμός. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη νά ἡσυχάσει ἀπό τό τρέξιμο καί τήν πίεση καί νά κλειστεῖ λίγο στόν ἑαυτό του. Νά δεῖ ποίός εἶναι. Ὁ ἀτομοκεντρισμός δέν μπορεῖ νά νοηματοδοτήσῃ τήν ὑπαρξη. Δέν μπορεῖ νά δώσει λύση στά ἐρωτήματα τῆς ἀγάπης καί τοῦ θανάτου. Καί αὐτές οἱ ἀπαντήσεις χρειάζονται «αἴσθημα τοῦ ἀνήκειν», χρειάζονται συλλογικές ἐντάξεις, γιατί ἡ κοινωνικότητα εἶναι δεδομένο στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ταυτότητα δέν ἔχει μόνο τήν ἀτομική διάσταση. Καταξιώνεται μέσα ἀπό τήν κοινωνική ἐπιβεβαίωση. Ἡ μετανεωτερικότητα ὁδηγεῖ σέ ταυτότητα ἀποκλειστικά ἀτομική, διότι στηρίζεται στό δόγμα ὅτι δέν ὑπάρχει ἀλήθεια, ἀλλά ὑπάρχει μόνο ἡ «ἀλήθειά μου». Ἡ κοινωνία δέν θά εἶναι ἓνα σύνολο ἀνθρώπων σέ σχέση μεταξύ τους, ἀλλά ἓνα ἄθροισμα ἀτομικῶν ταυτοτήτων τό ὁποῖο μπορεῖ νά συνυπάρξει, ἀλλά δύσκολα θά ἐπικοινωνήσῃ αὐθεντικά καί θά διαμορφώσει ἀπό κοινοῦ ἀξίες. Εἶναι μᾶλλον δεδομένο ὅτι δέν βοηθᾷ ἡ πολυπολιτισμικότητα, ὅπως ἔχει γίνῃ ἀποδεκτή ὡς ρεῦμα, δηλαδή ὁ σεβασμός στή διαφορετικότητα νά ἔχει φτάσῃ στό σημεῖο νά ἀρνεῖται τήν ἀνάγκη ὑπαρξης κυρίαρχης ταυτότητας, πλειοψηφοῦσας ταυτότητας τήν ὁποία τό κράτος καί ἡ κοινωνία νά τήν ἔχει ὡς βάση πορείας, θέσης κοινωνικῶν στόχων.

Ποίος μπορεῖ νά εἶναι ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν;

Ἄς εἴμαστε ρεαλιστές. Δέν μποροῦμε νά ἀντιστρέψουμε τήν πορεία τῆς ἐκκοσμικεύσης, τήν πορεία τῆς παγκοσμιοποίησης, τήν πορεία τῆς μετανεωτερικότητας. Μποροῦμε ὅμως νά ἐργαστοῦμε πρὸς δύο κατευθύνσεις.

Ἡ μία εἶναι νά νικήσουμε τή νοοτροπία ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία ὑπάρχει ὡς φολκλόρ καί μόνο γι' αὐτό εἶναι χρήσιμη. Γιά τήν κυρίαρχη πολιτισμικά ἀντίληψη ἡ Ὁρθοδοξία ἐπιτελεῖ πνευματική ἀποστολή, πού ἔχει νά κάνει μέ τή διάσωση

τῆς παράδοσης ἀλλά καί τῇ μεταφυσική στόχευση. Παράλληλα, ἡ Ὁρθοδοξία ὑφίσταται γιά νά βοηθᾷ τούς ἀνθρώπους οἰκονομικά, νά καλύπτει τίς ἀνάγκες τους, ὑποκαθιστώντας τό κράτος. Αὐτή ἡ νοοτροπία ὑπάρχει σέ ὅλες τίς δυτικές χώρες καί ἔχει νά κάνει μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ δυτικός πολιτισμός βλέπει τόν χριστιανισμό καί τὴν θρησκεία: στὴν προοπτική τῆς χρησιμοθηρίας. Ταυτότητα δίνει ἡ διατήρηση τοῦ παρελθόντος. Ταυτότητα δίνει ἡ κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων στό παρόν. Ἡ Ὁρθοδοξία ὅμως δέν εἶναι ἀπλῶς μία θρησκεία μέσα σέ ὅλες τίς ἄλλες. Διαφυλάσσοντας τὴν πρώτη καί αὐθεντική ἐκδοχή τοῦ χριστιανισμοῦ, δηλαδή τὴν ἀγάπη, τό κοινοτικό πνεῦμα ὅπως αὐτό διασώζεται στίς ἐνορίες καί τὰ μοναστήρια, προσφέρει ἕνα ἥθος τό ὁποῖο κινεῖται σέ δύο διαστάσεις: τόσο τὴν προσωπική-ἀτομική, ὅσο καί τὴν συλλογική. Σέ προσωπικό-ἀτομικὸ ἐπίπεδο ὁ ὀρθόδοξος χριστιανὸς λειτουργεῖ σταυρικά. Ἀγαπᾷ τὸν Θεὸ καί τὸν συνάνθρωπο, ὅσο κι ἂν αὐτό εἶναι ἐπώδυνο, μολονότι ἡ ἀγάπη δέν εἶναι πάντοτε χρήσιμη γιά τὸν ἴδιο, ἀκολουθεῖ τὴν ὁδὸ τῆς ἀσκητικότητας, δηλαδή παλεῦει ἐναντίον τῶν δικῶν του δικαιωμάτων καί ἀναγκῶν, θέτοντας σέ ἴση μοίρα ἢ καί σέ προτεραιότητα τίς ἀνάγκες καί τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἐπομένως ἀκολουθεῖ τὴν ὁδὸ τῆς θυσίας καί σταυρώνει τὰ πάθη του παλεύοντας στὴν ὁδὸ τῆς ἀρετῆς, ὄχι γιατί αὐτὴ ἔχει νά κάνει μέ τὴ νομιμότητα, ὅπως ἡ κοινωνία τὴν ὀρίζει μέ τὴν τήρηση τῶν νόμων, ἀλλὰ γιατί θέλει νά ὑπακούει στὸν εὐαγγελικὸ νόμο. Ἡ σταυρική πορεία ἔχει καί συλλογικὴ διάσταση, διότι αὐτὸς πού παλεῦει ὄχι γιά νά κυριαρχήσει τό ἐγὼ του, ἀλλὰ γιά νά ἐντάξει τό ἐγὼ του στὴν προοπτικὴ τοῦ ἐμεῖς, δέν μπορεῖ νά μένει ἀδιάφορος ἐναντι τῶν ἄλλων. Δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνας ἀκτιβιστὴς καί ἕνας ἀνθρωπιστὴς. Ἔχει εὐαισθησία διότι ὁ θεὸς τοῦ ζητᾷ νά ἀγαπᾷ τὸν συνάνθρωπο καί τὸν κόσμο. Ἔχει εὐαισθησία διότι ὁ Θεὸς τοῦ ζητᾷ νά μὴν ἀδικεῖ καί νά μὴν ἀνέχεται τὴν ἀδικία. Ἔχει εὐαισθησία διότι ἀνήκει σέ ἕνα σύνολο πού ἀγαπᾷ. Καί ὅταν ἀγαπᾷ, δέν μπορεῖ παρὰ νά παλεῦει γιά ὅλους. «Ὅλοι ὅσοι πίστευαν εἶχαν μίᾳ καρδιά καί μίᾳ ψυχῇ. Κανείς δέν θεωροῦσε ὅτι κάτι ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά του ἦταν δικό του, ἀλλὰ ὅλα τὰ εἶχαν κοινά. Δέν ὑπῆρχε κανείς ἀνάμεσά τους πού νά στερεῖται τὰ ἀπαραίτητα. Γιατί ὅσοι εἶχαν χωράφια ἢ σπιτία τὰ πουλοῦσαν κι ἔφεραν τό ἀντίτιμο αὐτῶν πού πουλοῦσαν καί τό ἔθεταν στὴ διάθεση τῶν ἀποστόλων» (Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, 4, 32, 34-35). Αὐτό τό ἥθος δέν εἶναι χρησιμοθηρικό. Στερεῖται ὁ χριστιανὸς γιά νά καλύψει τίς ἀνάγκες τῶν ἄλλων, πού σημαίνει ὅτι δέν αἰσθάνεται καλὰ βλέποντας κάποιον νά ὑποφέρει, γιατί εἶναι μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καί ἐκεῖνος καί ὁ ἄλλος. Αὐτὴ εἶναι ἡ αὐθεντικὴ συλλογικότητα.

Ἡ δεύτερη κατεύθυνση ἔχει νά κάνει μέ τήν καλλιέργεια ἑνός κριτικοῦ ἥθους ἔναντι τοῦ κόσμου καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός δέν εἶναι ἀναχωρητής ἐκ τοῦ κόσμου κατ' ἀνάγκην, οὔτε ἐκκοσμηκευμένος. Ἀναχωρητής σημαίνει ὅτι ἔχει ἐγκαταλείψει τόν κόσμο στή νοοτροπία του, διότι ὁ ἴδιος ἐνδιαφέρεται νά σώσει τήν ψυχή του καί δέν ἀσχολεῖται μέ τά τοῦ κόσμου. Οἱ μοναχοί στήν ὀρθόδοξη παράδοση εἶναι καί ἀναχωρητές καί ἐρχόμενοι. Φεύγουν ἀπό τόν κόσμο ἀποτασσόμενοι τίς βιοτικές μέριμνες, ἀλλά ἔρχονται στόν κόσμο προσευχόμενοι γιά τούς ἀνθρώπους, φιλοξενώντας στά μοναστήρια ὅποιον ἔχει ἀνάγκη, ἐλεώντας καί μοιραζόμενοι τήν τροφή τους, ὅπως ἐπίσης καί δείχνουν τί εἶναι σύμφωνο μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τί ὄχι. Ὁ μοναχός κρίνει τόν κόσμο μέ βάση τόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί μέ βάση τό πνευματικό του παράδειγμα. Τό ἴδιο καί ὁ κάθε χριστιανός πού ζεῖ μέσα στόν κόσμο. Κρίνει τόν κόσμο, τή νοοτροπία, τή στάση ζωῆς καί τίς ιδέες τῶν ἀνθρώπων μέ βάση τό Εὐαγγέλιο. Δέν ἀπορρίπτει τούς ἄλλους, ἀλλά τούς ἀγαπᾷ. Διακηρύττει ὅμως καί τήν ἀλήθεια ἔναντι οἰουδὴποτε τιμήματος, ἀκόμη καί ἔναντι μαρτυρίου καί θανάτου.

Ταυτόχρονα ὁ χριστιανός δέν εἶναι ἐκκοσμηκευμένος. Ζεῖ μέ τόν τρόπο τοῦ κόσμου, ἀλλά ὄχι μέ τό ἥθος τοῦ κόσμου. Ἐχει σπίτι, ἀλλά δέν στηρίζεται σ' αὐτό. Σπίτι του εἶναι καί ὁ ναός καί ἡ κοινότητά του. Ντύνεται ὅπως ντύνονται οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλά προφυλάσσει τόν ἑαυτό του ἀπό τήν ἐλευθεριότητα καί τή χυδαιότητα. Μιλά ὅπως μιλοῦν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλά δέν ὑβρίζει, δέν προσβάλλει, δέν συκοφαντεῖ, δέν μειώνει τούς ἄλλους. Ὁ λόγος του νοστιμίζει τή ζωή τους. Κάνει οἰκογένεια, ἀλλά δέν ἔχει τήν αἴσθηση ὅτι τά παιδιά του τοῦ ἀνήκουν. Τά μεγαλώνει μέ ἀξίες, μέ ἀλήθεια, μέ ἀγάπη, ἀλλά καί μέ ἐλευθερία. Μορφώνεται, ἂν τό χάρισμά του εἶναι αὐτό, ἀλλά δέν περηφανεύεται γιά τίς γνώσεις του. Ἀναλαμβάνει σημαντικές θέσεις, μέ τιμότητα ὅμως, χωρίς νά ἐξουσιάζει τούς ἄλλους. Τούς διακονεῖ καί τούς καθοδηγεῖ στήν ἀλήθεια, χωρίς νά ζητᾷ νά τόν ὑπηρετοῦν. Καί εἶναι ἑτοιμος νά πάρει θέση ἔναντι οἰαοδὴποτε παρεκτροπῆς τοῦ κόσμου ἀπό τό ἥθος τῆς πίστεως, κατὰ τό παράδειγμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, χωρίς ὅμως νά ἀποκλείσει τήν εὐλογία τῆς μετάνοιας.

Ὁ χριστιανός ζεῖ στόν κόσμο, ἀγαπᾷ τόν κόσμο, παλεύει γι' αὐτόν, ἀλλά δέν ξεχνᾷ ὅτι τό σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου παράγει, περνᾷ. Τό ἴδιο καί αὐτός μέσα στόν χρόνο καί ὅτι ἡ ἀληθινή πατρίδα του τελικά εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἡ αἰωνιότητα, ἡ ἀγιότητα, ἡ κοινωνία μέ τόν Χριστό.

Ἡ Ὀρθοδοξία μπορεῖ νά διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση

τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν ἂν δέν ἀφορίζει, ἀλλά λειτουργεῖ μέ κριτικό πνεῦμα, στηριγμένο στό ἥθος τοῦ Εὐαγγελίου. Ἄν οἱ κατά τόπους Ἐκκλησίες, πού εἶναι ἡ θεσμική ἔκφραση τῆς Ὁρθοδοξίας, δέν λειτουργοῦν φοβικᾶ ἔναντι τοῦ κόσμου καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν δέν ὑπάρχει τό πνεῦμα τοῦ ἀφορισμοῦ, ἀλλά ἡ ἀγάπη. Ἄν, τέλος, λειτουργεῖ μέ ἀνοιχτότητα ἀπέναντι στόν κάθε ἄνθρωπο, διότι ἡ Ὁρθοδοξία ἀπό τί φύση της εἶναι ιεραποστολική. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός ἀγαπᾷ τόν κάθε ἄνθρωπο, εἴτε εἶναι πιστός εἴτε ὄχι, εἴτε εἶναι ἀλλόθρησκος εἴτε ἑτερόδοξος, γιατί σ' αὐτόν βλέπει τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἀγαπᾷ τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο, μόνο πού δέν ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τήν ὕλική ἐπιβίωση τοῦ ἄλλου ἀλλά καί γιά τή συνάντησή του μέ τόν Χριστό. Γι' αὐτό καί οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καλοῦνται νά μὴν περιοριστοῦν στό νά εἶναι αὐτές πού ἀνακουφίζουν τίς ὕλικές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ ὕλική τροφή βοηθᾷ στήν ἐπιβίωση, δέν σώζει ὅμως.

Ἡ Ὁρθοδοξία μπορεῖ νά βοηθήσει στή διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ταυτότητας τῶν λαῶν ἐφόσον προσπαθήσει νά ἀναδείξει ἀκόμη περισσότερο τά στοιχεῖα τῆς θεολογικῆς της παράδοσης: τήν ἀγάπη, τήν πίστη στήν ἀνάσταση, τήν ἀσκητικότητα, τό ιεραποστολικό ἥθος, τήν κριτική στάση ἔναντι τῶν σύγχρονων ρευμάτων, τήν ἀναβίωση τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος, τή μαρτυρία τῆς ἀλήθειας. Ὁ δρόμος αὐτός περνᾷ μέσα ἀπό τή θεία λειτουργία, μέσα ἀπό τήν ὁργάνωση τῶν ἐνοριῶν ὡς κοινοτήτων, μέσα ἀπό τό παράδειγμα τῶν ταγῶν της, μέσα ἀπό τήν κατάδειξη τοῦ διαφορετικοῦ ἥθους τῆς πίστεως ἀπό τήν ἐκκοσμικευμένη πραγματικότητα.

Ἐδῶ χρειάζεται ἡ φωνή τῆς Ἐκκλησίας νά ἰσχυροποιηθεῖ. Νά προσφέρει παιδεία στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, στό κήρυγμα, στήν κατήχηση, στίς ποιμαντικές δραστηριότητες καί νά ἀπευθύνεται στήν κοινωνία καί μέ τούς τρόπους πού αὐτή ἐπικοινωνεῖ. Μέ τά σύγχρονα Μέσα, τό Διαδίκτυο, τόν τηλεοπτικό καί ραδιοφωνικό λόγο, ἀλλά, κυρίως, μέ τό βίωμα τῶν Ἁγίων. Καί σέ θεσμικό ἐπίπεδο νά μὴν συμβιβάζεται μέ τήν ἐξουσία, ὅταν αὐτή εἶναι ἀντίθετη στόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί τήν Ἀλήθεια. Παράλληλα, ἡ συνεργασία τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ἡ ὑποχώρηση τῶν ἄσκοπων ἀνταγωνισμῶν καί τῆς καχυποψίας θά βοηθήσει στήν ἐπικέντρωση στόν μεγάλο στόχο, πού εἶναι ὁ ἀγώνας γιά νά βρεῖ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος νόημα ζωῆς καί νά μὴν παρασύρεται ἀπό θρησκευτικά καί ἀθεϊστικά ρεύματα τά ὅποια ὁδηγοῦν τήν ὑπαρξη στήν ἀπώλεια. Εἶναι πολυτέλεια οἱ διαμάχες καί ἡ αἰσθησιμότητα ὅτι ἂν καταφέρει ἡ μία Ἐκκλησία νά ἐπικρατήσῃ ἀντί τῆς ἄλλης ὅτι θά ἀλλάξει ἡ κοινωνία. Ἡ ἐνότητα σώζει.

Τά πρόσωπα εἶναι τό κλειδί. Ἄν ἐμεῖς ἔχουμε ἐπίγνωση τῆς ταυτότητάς

μας, τῆς ἀποστολῆς μας, τοῦ ἥθους μας, τότε ἔχουμε βρεῖ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά παλέψουμε γιά νά βοηθήσουμε νά ἀφυπνιστεῖ ἡ συλλογικότητα. Μέσα στίς κοινότητες τίς ἐκκλησιαστικές πού δίνουν ἐλπίδα καί παρουσία Χριστοῦ!

